

Ангархаев А. Л. Мүнхэ ногоон хасуури. Роман. — Улаан-Үдэ:

Бурядай номой хэблэл, 1982. — 368 н.

Шара жалгын амандахи ойн бишыхан талабариде гушаадхан үрхэ айл анханһаа түбхинэн һуужа, Хасуурита тосхон гэгдэдэг юм.

Колхозойнгоо түбһөө холо хадаа Хасуурита ан бунхан амгалан ажабайдалтай һэн...

Наранай баруун тээшэ хэлты хэлтыһээр, хандагайн эбэр мэтээр дархайн харагдаһан хадын саагуур арай ороогүйдэхэнэ, хонолгынгоо түлээ газаагаа хахалжа байһан Шаралдай үбгэн гэнтэ хүхээ далайһан аад, тэрэнэ аалиханаар доошонь табижа, зүүн гараа сээжэдээ дахаһаар газарта абяагүйхэн һуушаба.

Мүнөө жэл һургуулида ошоһон Баяр гэдэг аша хүбүүнийнь ябталаатай түлээнһээ мохи хутагаар абажа байһан юм.

— Таабай, юундэ һуушабат?

Тэрэнь тэбэрижэ хүрэшгүй арьягар шэнэнһэнэй узуурһаа тайрагдаһан мантан томо шүүрхээр хэгдэһэн сабшуур нюргаараа түшөөд, тархья гэдэргэнь хинсайлганхай, һэмжэн сагаан үүлэдээр эрээлһэн намарай хүйтэн тэнгэри өөдэ хирбышэһэн нюдөө шэглүүлээд һууба. Шэнгэн шарахан хахалтай уралайнгаа дээрэ бүхэтэр хамарынь урданайхидаа орходоо хурсаар шобхойн үзэгдэбэ. Хубиршаһан, жэбэршэһэн мэтэ уралнуудынь һүлдэгүйгөөр бэе бэеһэнь халаад, шүдөө унажа эхилшэһэн аманиинь амхиина.

Хүбүүхэн таабайнгаа хажууда гүйжэ ерээд, сомсойн һуужа, гарһаань татаба:

— Таабай! Таабай?!

Тиигээд һэрд гэтэр бодожо, гэрэйнгээ гэшхүүр өөдэ хийдэн гаража, үүдээ нээгээд, айшаһан хоолойгоор нарииханаар хашхарба:

— Эжы! Таабаймнай бодожо үгэнэгүй!

Гушаад гаран наһатай түхэрээн сагаан шарайтай эхэнэр гаража, гайхаландаа зуг татан зогсообо.

— Һүүе! — гэжэ тохоногтоо хүрэтэр хамсыгаа шуужархиһан, сагаан талхан болошоһон — хэбэрын, үдэшин хоол бэлдэжэ байгаа, — булсагархан гараараа гуяа сохибо. Тиигээд энэ маряатайхан эхэнэр гайхалтай хүнгэхэнөөр доошоо гүйжэ буушаба.

— Бэримни, Дулмамни, гэртэ оруулыш, — гэжэ Шаралдай үбгэн шэбэнэбэ.

— Саада сохюулшаба гүт, жаалда! — гэжэ эхэнэр хуулзараа татан гэгэжэ эхилбэ. — Яаха хээхэмнай гээшэб!

Набтархан хэбэртээ үшөө уузгайшаг эрээн халаадтай бэринь мэгдэжэ, гараараа сула һабахадаа, бүришье табхагархан, һалбагархан болошобо.

— Бадмааха гэрэйнгээ хараашье хараха бэшэ даа!.. Угайдхадаа, Дэбшэн ойложо, оргожо ябашоо!

— Эжы, доктор Аюушада гүйжэ ошоод ерэхэмни гү? — гэжэ Баяр миил эрьелдэжэ байтараа хэлэбэ.

— Гүй, гүй! — Эжынь саашадаа оройдоошье дуугарангүй, мэгдэнгүй, сэб байсахана хадам баабайнгаа һугаһаа дүнгэн, үргэжэ бодхобо. Шаралдай тунисагүйхэнөөр хүлөө гэшхэн тогтоодхибо. Бэринь нэгэ гараараа матаргайгаарнь тэбэрижэ, һэмээхэнээр гэр тээшээ ябаба. Үбгэн гэшхүүр, богоһо дээгүүрээ ядалдаһаар, үргүүлһээр, ёолоһоор, үүдэнэйнгээ тэндэхи орондо хүрэбэ.

II

Доктор Аюушынхи тосхоной эгээн урда захада залгаа томо гэр соо һуудаг. Шаралдайнхи эгээл хойто талын айл. Тиимэһээ Баяр шадалаараа табилуулжа мэдэбэ. Сасуутаниинь — доктор Аюушын аша Бата, һаалишан Мэдэгмаагай хүбүүн Чингис хоёр үйлсэдэ бүмбэгэ үдхэлжэ байтараа хашхаралдаба:

— Мэлхэй! Мэлхэй!

Тэдэнээр урилдахадаа гээгдэшэдэг тула, Баяр иимэ ара нэрэтэй болошоо юм. Таабайнь мэдээд, ашаһаан үлүүгээр дураа гутаа бэлэй. «Би бүхы үетэнһөө хурдан һэм, — гэжэ ашадаа уйдхартайгаар хэлээ. — Хүнһөө гээгдэжэ болохогүй. Хожом урилдахадаа аргагүй ахижа гараарай!»

Доктор Аюушын хёосоор хадагдһан хорёогой үүдэн эрниг тайлажа бишыха һаатаба. Верандын үргэн үндэр гэшхүүр өөдэ гүйжэ гараад, хүхэ шэрэтэй үүдыень түлхин оробо.

Доктор Аюуша агнууриингаа түмэрлэгдэһэн хайрсаг нээжэрхёод, туулга дарияа гаргажа байба.

— Доктор Аюуша! — гэжэ Баяр эбдүүсэн хашхарба.

— Жаалда жаабара! — гэжэ доктор Аюуша уурганшалаад, гартахияа алдажархиба. — Юундэ хүниие сошоонош, хара барнааг!

Тэрэ бишыхан, мондогорхон хүрин нюдаргаа зангидан, Баяр тээшэ зангаба. Хүбүүхэн агшан зуура аягүйрхэн ээлтээл гэбэшье:

— Таабаймнай газаагаа унашоо, — гэбэ.

— Үтэлһэн хойноо элдэб юумэнэй хойноһоо гүйхээс болиг! — гэжэ доктор Аюуша бүрд гэбэ.

— Эжымни намайе эльгээгээ!

— Эжышни баһа эндэ шалд, тэндэ тэрд гэбэ гээд гүйгшэ бшуу, — гээд, доктор Аюуша туулгантайгаа носолдошобо.

— Таабаймни бодоногүй! — Хүбүүхэн уйлаганаба.

— Зай, зай, ошуужаб, — гэжэ доктор Аюуша аалиханаар дуугарба. — Гүй, хойноһоошни мэнэ гэхээр ошохоб...

Баяр гүйшэбэ.

Шэрээ дээрэ сайлаһанай һүүлдэ хуряагдаагүй үлэшэһэн аяга шанага саашань түлхээд, һандалидаа лаб һуужа, ехэл нягтаханаар, жэншэдгүйгөөр, нэгэшье монсогорхон дари, туулга үлүүшье, дутуушье хэнгүй, патронуудаа һомолжо эхилбэ. Саарһаар таглажархёод, хэр бэрхэ зохёобо аабиб гэжэ үшөө

дахин шалгаһандал гар дээрээ шэгнэжэ үзэнэ. Улаабтар үнгэтэй болошоһон тэдэнээ тойруулан харана, шэнэхэн шара пистонуудынь өөгшөөн шэртэнэ.

— Зүб лэ даа, зүб лэ даа, — гэжэ, гонзогор хүхэ шарайнь нэгэ бага туяарба хэбэртэй. Наанахана бэлтылдэһэн нюдэдынь улайд гэхэн нимгэхэн зубхинуудаа тэртэтэр түрижэ, түхэрээнүүд алталмал шара хүрээтэй шэлэйнгээ саана ошо сасаадхиба. — Сарюухан даа!

Харһанай адагай нуурнууд, намагууд шиингтэй агаараар амилхадал гээдхибэ. Үдэшын бүрэнхы тэнгэрийн толондо шубуудай бии болохые хараһандал ханагдаба. Иимэ ушарта даараһан бэээрнь гансата халуу эрьешэдэг. Ээм руунь хоёр аматань һөөргэдэхэ. Набтархан бүрбэгэр хуһан оёе, боро бургааһанай шугые доһолгоон халиһаар, буугайнь абьяан холоур тарашаха. Агаар шуу зүһэн, шуумайн арилшаһан нугаһадай хүрэгһөө нэгэнийн дэлиа пяс-тас гэтэр хүрээ һүлдэгүйгөөр сохиһоор доошолон, намарай ожорһо абятайгаар һаршагануулан унашаха...

«Би азагүй хүн бэшэб, — гэжэ доктор Аюуша шэбэнэбэ. — Азагүй һаа, дайнһаа бусажа ерэхэгүй һэм. Азагүй һаамни, хүбүүн түрэхэгүй һэн. Газар дээрэхи ганса хүбүүнһээ мүнөө дүрбэн ашатайб. Үшөөшье олон болохо. Дайнһаа бусахадаа, бээдэхи шархануудһаамни ондоо юуншье намда үлөөгүй гэжэ ханагша бэлэйб... Эх-хэ-хэ!»

Өөрөө элдэб янзын шархануудые сэбэрлээ, боогоо хүн аабза. Ташуур буугайшье, автомадайшье, бомбын хэлтэрхэйншье хүнэй бэеые сүмэ сохижорхиһониие, таһара уда, үлти низа татажархиһаниийшье... Шархатаһан хүнэй гэншэхэ ёолохые, хашхарха хаахирхые, шүдөө зуугаад тэсэхые, мэдээгээ табихые үзөө. Аюулда нэрбэгдэһэн бэеын хүлһэ адхахые, һалганан татагалзахые, халуун дүлөөр сохилхые, мүлһэн боложо хүрэхые... Дайнай эхилхэһээ хойшо байлдаанай талмай дээрэ санитар ябажа гараа. Теэд өөрөө шархататараа шарха үбшэн хоёрые, шарха хүнэй мэдэрэл хоёрой холбоое ёһотоор ойлгодоггүй байгаа. Шарха, бэеын зоболон, сэдхэлэй зоболон, үхэл гэхэн үлхөөе эрид хурсаар мэдэрдэггүй һэн.

«Эхин түрүүн — шарха! — гэжэ доктор Аюуша шарайгаа хүхэ сагаан болгожо, үргээ доошонь һанжад гүүлэбэ. Магнай, һарьбагар нимгэн хасар дээгүүрнь зурлаахайнуудынь олошорбо. Зүүн нюдэн дорохи хүлхэнэгынь татагалзажа эхилшэбэ. — Шарха, зоболон, үхэл...»

Тэрэ дахин альган дээгүүрээ хүрин улаан, тугжагар хүндэ патронуудаа мухарюулан хараба.

«Эдэл даа!» — гэжэ аалиханаар, хүжүүнээр хэлээ эрьелдүүлэн, сээжэ сооһоо шахажа гаргаһандал шэбэнэбэ. — Шубуунай бээдэхи шархануудыг үзэһэн хүн аабзаб...»

«Эх-хэ-хэ! — гэжэ шангаханаар дуугараад, һанаа алдаба. — Үбгэржэ, шубуу тудаяа болёоб. Азагүйдэнэш гэжэ Шаралдай хэлээ. Нээрээшье, гурбан жэл соо нэгэшье шубуу олзолоогүйб. Гарни һалганадагышье болоогүй, тээд... Аза буруудаа ха! Али, юрэдөө, анханһаа, залууһаа азагүй хүн гүб...»

— Доктор Аюуша! — богоһо дээрэнь үнөөхи Баяр зогсожо байба.

— Жаалда жаабара! — доктор Аюуша баһал обогод гээд абаба.

— Ябаял даа! — Баяр богоһо дээрэһээ буугаад, шүрдэгэрхэн бээдэнь һалхайжа ехэдэшэһэн боро пиджагайнь хамсыһаа татаба.

Доктор Аюуша патронуудаа газаа талаһаань сад түмэрөөр бэхилэн бүрхөөһэн хайрсаг руугаа хаяад, тэрэнээ хуушан монгол суургаар таб байтар замагдажархиба: «Буугай һомон ашанараймни гарта орохо ёһогүй. Хэзээдэшье үхэлтэ һомон тухай мэдээгүй ябаа һаатнай, һайн байгаа...»

Дабжаа дабжаа, нэжээд хошоод бэе бээһээн дүү ашануудаа урда харахадал гэбэ. Үхибүүдэй бээдэхи шарханууд нюдэнэйн урда аржытар бии болошобо. «Дайн, — гэжэ нюдөө анин, шүдөө зуугаад абья гараба. — Хэниие шархатуулаагүйб! Дахин лэ дайн бү болоһой! — гэжэ шэбшэбэ. — Яагаа аймшагтай зэбсэгүүд түхээрэгдэжэ байна гээшэб!...»

— Тэрэ... частицанууд тухай шэнэ һургаалай бии болоходо, баһал нэгэ ондоо янзын бомбо хэгдэшэхгүй юм гү? — гэжэ доктор Аюуша уржадэр Дэбшэнһээ асуугаа.

— Атомай элшэ хүнэй гарта юун болоод байнаб?.. Өөһэдөө

мэдэнэт, — гэжэ Дэбшэн дурата дурагүй хэ лэбэ.

— Байгаалиин бүхы хүсэнүүдые нэгэдүүлэн харуулхан хургаал зохёогдохо гээшэ гү? — гэжэ доктор Аюуша үндэлзэбэ.

— Зохёогдохо, — гэбэ Дэбшэн. — Зайн галай, суранзанай хүсые, газарай татасые хамтаруулхан...

— Теэд энэмнай үшөө дутуул даа! — гэжэ доктор Аюуша урмаа хухарба.

— Хүн түрэлтэндэ мэдэгдэһэн бүхы хүсэнүүдые хамтаруулха юм! — гэжэ Дэбшэн гайхан татажашье, ойлгуулхые оролдожошье хэлэбэ.

— Хүнэй хайн ханаае нэгэдүүлэлсэхэ байгаа! — гэжэ доктор Аюуша урагшаа үхыбэ. — Тэрэгүй хаа, эрдэмэй шэнэ хургаалнууд хэрэгтэй бэшэ!..

Хушан хүрин үнгэтэй кепкээе үүдэнэй тэндэхи үлгэсэхөө абажа үмдөөд, газаашаа Баярай хойноһоо гараба.

«Үхэл, зоболон, шарха, — гэжэ дахин толгойнь дүнгинэбэ. — Теэд, шарха нэгэл шалтагаантай ха юм. Шарха эмнэхэдээ тэрэл шалтагааниинь ойлгохо хэрэгтэй».

Гэшхүүрэйнь доро нюрган дээгүүрээ хүхэльби нооһотой боро нохойнь эзээе угтажа, шэхээ һэртылгээд, һүүлээ һэмээхэн шарбан, омог зантайгаар зогсожо байба.

— Булгашамни, намайгаа хүлээгээрэй, мүнөө агнахаяа гараагүйб. Харал даа, буу үгыб, — гэжэ хооһон гараа һэжэрбэ. — Шимни баһа нохойнуудаар наншалдаад шархаташоод ерээ бэлэйш. Шархануудшни эдэгэбэшье, зүүн хоёошни ургаагүй... Хоёогоо унатараа зууралдаһан хойноо ямар шарха дайсадтаа үлөөгөө гээшэбши!»

«Бэе бэентэйгээ тэмсэжэ, хоёогоо харуулалсаагүй хаа юундэ юумэн шархатаха һэм, — гэжэ доктор Аюуша үйлсэдэ гараха зуураа шэбшэбэ. — Мянга түмэн хүнүүдэй буу барижа дайралдахаһаа эхилээд, юрэл, урда урдаһаань хараад сайгаа уужа һууха зуураа ёгтололсохо хүрэтэр хуул барандаа тэмсэл, хоёо харуулалдаан гээшэ аабза».

— Түргэн ошоёл даа, — гэжэ Баяр уйлаганан дуугарба.

«Магад, Шаралдаймни иигэжэ элдэб юумэ шэбшэжэ, шэгнэжэ ябатарни үхэшөөгүй юм аабза, — гэжэ тэрэ зүүн үйлсын урда захидахи гэр тээшэ шэглэхэдээ, аман соогоо шэбэнэбэ. — Ямар шархаһаа болобоб... Ямар шалтагаанһаа?»

Тэрэ оройдоошье түргэдэнгүй медпунктынгаа газаа хүрэжэ ерэбэ. Медпунктнь залгаа томо гэрэй нэгэ хубида, нүгөөдэ хубидань магазин байдаг юм.

«Үсэгэлдэрхэнэ энэ магазинһаа нэгэ шэл абаад, кабинет соомни уугаа бэлэйбди, — гэжэ хармаанһаа түлхюурээ гаргахадаа бодобо. — Ехэл ханаагаа зобонги ябаа һэн... Ямар шархаһаа боложо... Шарха, шарха... Теэд Шаралдай бидэ хоёрой бэе юунһээ шархатаагүйб! Сэдьхэлнайшье баһа...»

III

Доктор Аюушын Шаралдайнда ерэхэдэнь, тэрэнь орон дээрээ өөдөө хараад, аалиханаар гэншэжэ хэбтэбэ.

Доктор Аюуша хүрэнөөр лэ гарайнь худал барижа үзэбэ. Тэрэ багадаа дасанда эмэй жоро үзэһэн юм. Тиигээд дайнһаа ерэнһэнэ хойшо фельдшер боложо, ородшье, түбэдшье эм холижо байгаад зониие эмшэлдэг.

Доктор Аюуша худалын баряад, бэлтэгэрхэн нюдөө үшөөл юлылгэн, Шаралдайн нюур адуулан шэртэбэ. Тэрэнь зубхияа һулаханаар үргэжэ, урдаһаань ёлойбо.

— Досоомни харлаад, тархимни эрьеэд... — гэжэ Шаралдай хүлдэгүй һулаханаар шэбэнэбэ.

Бэри аша хоёрын толгойдонь зогсоод, доктор Аюушын гар алдангүй дахан шэртэнэ. Жэмытэр хаалгаатай аманиинь хэзээ нээгдэжэ, хайн мэдээсэл дуулдагша ааб гэжэ хүлээнэд. Энэ үндэр, жүрдэгэрхэн туранхай хүн шэдитэ аргатай мэтээр ханагдана.

Доктор Аюуша Шаралдайнгаа самса тайлажа, үбсүүень тоншожо, гэдэһыень даража байгаад, үзэжэ эхилбэ. Тиихэдээ Шаралдайн бүхыдөө хүрин хара болотороо шархаташаһан бэе хаража, досоонь ёг гээд, нюураа уршылгаба.

«Энэ дүрэнэн шархашни ехээр үбдэгшэ гү, али поршоонхонуудай байра галдажархиһан хүн гэжэ доогуур хэлсүүлэгшэнь зоболонтой гү?.. Досоогоошые, газаагаашые шархатайш, — гэжэ доктор Аюуша шэбшэбэ. — Тэрэ ехэ гал аюулһаа хойшо ондоохон болошоо бэлэйш... Бишые баһа...»

Доктор Аюуша нимгэхэн хүбэн хүнжэлөөрнь Шаралдаие хушажархёод, бүхэтэр нюргаа сэхэлэн, оронһоонь холодожо, табуретка дээрээ һуушаба. Боро пиджагайнгаа хармаан һуулиба. Одоол шэдитэ эмээ гаргажархихань хаш гэжэ Баяр эжытэээ этигэн шэртэбэд.

Теэд тэндэһэнь гааһа сондой бии болошобо.

— Доктор Аюуша... — гэжэ Шаралдайн бэрийн эхилхэтэй хамта, тэрэнь таһа дүүрэбэ.

— Таанад, Дулма Баяр хоёр, намайе юу гэтээд байнабта?.. Туһашые хүргэхэ бэшэт... Гэртнай халуун гээшэнь... Шүлэ шанажа байна гүш, Дулма? Газаахи сарай соогоо галаа түлээд, шүлөө шанагты. Таабайтнай сүлөөдэ, һэрюүндэ хэбтэг. Бү шууягты, бү ехээр дайлагты, дабшагты... Зай, юүндэ байгаабта, ошогты!

Доктор Аюуша гааһандаа тамхи нэрэжэ, зуруул шударжа аһаагаад, гараараа зангажархиба.

«Бэсын шарха сэдхэлэй шарха хоёрһоо алииниень аймшагтайб, — гэжэ доктор Аюуша мүнгэн гааһаа хомхойгоор һорон, дахин бодолоо үргэлжэлүүлбэ. — Алиининышые адли зобоохо, үхэлдэ хүргэдэг хаш... Үхэл гээшэмнай зоболоной эсэс... Үхэл гээшэмнай хүнэй ямар зоболон дабажа гараһые, ямар зоболондо илагдаһыень харуулна...»

— Иигээд лэ бишни... «Санагада» хони адуулхаяа ябахам даа, — гэжэ Шаралдай үһээ өөдэ шэртэн, гунигтай аалиханаар хэлэбэ. — Досоомни амин голни таһаршоо хэбэртэй... «шэрд» лэ гэшоо.

«Мүнөө хүрэтэр яһалал олон хүнэй үхэхые үзөөб, — гэжэ доктор Аюуша оройдоошье Шаралдайн үгэ анжараагүй мэтэ абяагүй һууба. — Хүн бүхэн өөрынхээрээ үхэлтэй тэмсээд, өөрынхээрээ үхэлдэ илагдаһанаа мэдэрэгшэ. Үхэл бүхэн ондо ондоонууд... Ямар нэгэн жэгтэйхэн янзатай... Мүнөөшье хүрэтэр үхэхэ хүнэй хажууда досоомни нэгэ тиимэшэг болошодог. «Санагада» хони адуулхаяа мордохомни гэнэ гүш? Мордоошье һаамнай, бидэ хоёрто хамаагүй. Гайхалтайл байна даа... Залуудаа бүхы дэлхэй тэбэрхээр аашалжа ябахаш».

— Элдэб эмшэдые, хүн зоние хүлгүүлһэнэй хэрэггүй, — гэжэ Шаралдай амьяа абаад, сааашань үргэлжэлүүлбэ. — Би хаанашье ошонгүй, эндэхэнээ хэбтээд, һаһан болохо ёһотойб... ойлгоно бээш... Аюуша?

«Баһал жэгтэйхэнээр үхэхээ түхээрбэш даа, — гэжэ абяагүй хэбээрээ доктор Аюуша тамхилжа, утаа бад-бад жабжаараа гаргаба. — Ямаршье хүнһөө ондоохоноор... Зай, зай... Юрэдөө, үхэл аймшагтай бэшэ. Үхэхэ хүндэ оройдоо хамаатайшье бэшэ. Хүнэй үхэл ондоо зондол ганса удха шанартай. Амиды ябахадаа ямар зоноор холбоотой байгаабши, тэдэнэр лэ шинии үхэхэдэ элдэб янзаар анжарха, зариманиинь шаналжа, бүтүүгээр баясахашье, үсөөхэниинь гашуудаха, үншэрхэ, шинии бүхы ажаябадалые досоогоо шүүжэ, өөрынхитээ жэшэлдүүлхэ... Үхэл, зоболон, шарха... Ямар шархаһаа, ши, Шаралдай үхэхэмни гэжэ хэбтэнэш?»

Дулма бусалжа байһан шүлээе газаашань гаргахадаа, һууридаа хүдэлэнгүй тамхилһан доктор Аюушые гайхан хараад абаба. Тэрэнэй шарай сэдхэлдэнь элдэб юумэнэй биһалжа, мүргэсэлдэжэ, худхаралдажа байһые гэршэлхээр һэн; бэлтэгэрхэн нюдэдынь манаташанхай, бишыханууд болошоһон, тамхяа һороходонь һарилтаһан хасарнуудынь һалганад һалганад гээд абана.

«Абархын ямаршье арга үгы байгаа гү?! — гэжэ Дулма сошон һагад бодобо. — Гэртэхи ажалдаа даруулшахамни даа... Колхозойнгоо буруунуудые орхихо болоно гүб?»

«Тиихэдэ юундэ өөрынгөө ажаллажа байһан фермын поршоонхонуудай

байрада гал баряад дүтэлхэ байгаабши? — гэжэ доктор Аюуша саашадаа досоогоо асуудал табина. — Юундэ хүн бүхэнһөө урид ами наһаа хайрлангүй тэрэнээ унтараажэ эхилээбши? Тиихэдээ муухайһаа муухай хүн болоно гүш? Магад, энэ шам тухай хүн зон худалаар доогуур эмирэлдээ гү?.. Нэгэтэшье, хэндэшье өөрыгөө сагааруулхые оролдоогүйш. Угайдхадаа, намда үнэн зүбынь хэлэхэ һэнши... Иигээд лэ муу нэрэтэй ёһодоо үхэхөөр түхээрбэ гүш? Нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара гэдэг. Муу нэрэтэй ябанхаар, үхэхэн дээрэ гү?.. Өөрынгөө табиган галда дүрөө шатаашье һаа, нэрээ сагааруулаагүй, зэмээ амсажа сүлөөрөөгүй гүш? Мүнөө һанаа амархан хүн мэтээр харагдахаяа һанабашье, ээ... ээ! досоошни гал түймэр лаб лэ шатажа байна! Намайе эгээл хүнэй худал баряа һаа, зүрхэн бэень ямар байнаб гэжэ мэдэжэрхидэг гэжэ хиидэ хэлсээлгүй бээ!»

Доктор Аюуша Шаралдай тээшэ хиламшые гээгүй мэтэ аад, тэрэнэй яажэ хэбтэһые амилхаарнь мэдэржэ һууба.

Үсэгэлдэр хэлэ аманшни хэмһээ үлүү задагай болошоод ябаа һэн. Юу юугүй энээгээш, элдэбээр, худалаар зугаалааш... Хүбүүд тухайгаа магтан татаад олон юумэ дурдаа бэлэйш. Минин хүбүүдыешни эхи захагүй муушалжа һууһандал, намтай арсалдаһандал, бүри амаа хаангүй дуугарааш... Өөр тухайгаашье юумэ хэлээ һэнши... Ломбо тухай...»

Доктор Аюуша гааһаяа аманһаа абажа, гартаа тэрэнээ баряад, үнихэн абяагүй һууба.

Дулма гэрэйнгээ үүдэн тээшэ харан харан, сарай соогоо дэмыдэ шүлөө худхана. Баяр гэшхүүр дээрээ үбдэгөө тэбэреэд һууна.

Нилээд болоод, доктор Аюуша гэрһээ гаража ерэбэ. Тэрэнэй нюур шарай дээрэ ямар бэ даа нэгэ тиимэ онсо ондоохон шэнжэ үзэгдэбэ.

IV

Доктор Аюушын медпунктынгаа хорёогой үүдэн руу орохоёо ябатар:

— Аюуша-а! Ерэл даа наашаа! — гэжэ хүн ооглобо.

Доктор Аюуша иимэ абяанһаа хашарһаншые, тэрээндэ дадашаһаншые байгаа. Хэдэн жэлэй туршада үдэр бүхэндэ шахуу энэ абяан медпунктатайнь

зэргэлээд дархайһан томо гэрэй гэшхүүр дээрэнхээ энгүүтэйгээршые, тэсэжэ ядангыаршые, сухалтайгааршые, хурсаар, эридээр садшые гэжэ, һөөлдэнгирөөршые, үдэшэнииншые, үглөөнэйшые агаар хаха зүһэн зэдэлээд, шэхэ руунь ерэжэ шаагдашадаг.

Доктор Аюуша һанаа амарханаар, хажуу тээшэнь амаа татуулһан хашан морин мэтээр, тэрэ абьян тээшэ шэглэбэ. Ород янзаар бэхилэн бодхооһон харшын бартаагаар орожо, цемент шудхажа хэһэн үргэн харгыгаар дерматин сабхиингаа тобхын хойтохине хард-хард гэтэр дайраһаар, шударһаар, нэгэ бэеын нээлгэтэй веранда соогоо һууһан үндэр эхэнэртэ дүтэлбэ.

Доктор Аюуша энэ айлай газар орохо бүрээ өөрыгөө эндэ тон үлүү хүн мэтээр мэдэрдэг. Юумээ жэншэдгүй байра байрадань табижархиһан хорёо соо ямар нэгэн хэрэгээ дууһажархиһан, һандаршаһан, хээрэ абаашажа хаягдаха хэрэгсэл — тэргэ гү, али арһанай эрыюулгэ мэтээр өөрыгөө һанадаг. Шудхамал фундамент дээрэ табигдаһан томо амбаар бүхы тобшоо яб гэтэр тобшолжорхёод һууһан хүн мэтэ — нэгэтэшые тэрэнэй үүдэнэй забһарлаатай гү, али гэшхүүр дээрэн элдэб юумэнэй хаяатай хэбтэхэ харагдадаггүй. Зэргэлээд, уужам һарабша сарай доро дабирхайдагдаатай тэргэ мүнхэдөө эндэ табяатай байхаяа дархалагдаһан мэтэ. Сарайн ханада үлгөөтэй хүрхэгэр томо хаалгатай таг соо хүнэй нүдэндэ харагдадаггүй юумэнүүдшые нягтаханаар ябталаатай хаш. Сарайһаа эхилээд табяатай хэдэн дабхар шэнэнһэн, хуһан, нарһан түлээнэй сажан соохи поленэнүүдэй нэгэнииншые наашаа ёрбойгоогүй, саашаа ороогүй. Түлихээ нэгыенышые абахань түбэгтэй мэтэ. Угайдхадаа холтоһыень зулажархиһан түб түхэрээн түлээнэйн сабшуурай дэргэдэ хэдэн зомгоолнуудшые хаана яагаад хэбтэхээ ойлгодог хаш гэжэ доктор Аюуша сэдхэхэдээ бүтүүгээр энеэбхилдэг. Хорёо соохи ногоонииншые нэгэ жэгдээр, алинииншые бэшэнһээ гээгдэнгүй, уридлангүй зэргэ ургажа гарадаг. Ломбынхитой манайхинай гэрнүүдээ андалдажархёо һаань, эндэ юун болошохо һэм гэжэ доктор Аюуша һанаад үзэхэдөө, юушые ойлгожо ядадаг. Эндэхи гурим заршамда анханһаа таарашаһан юумэнүүд оройдоошые һууриһаа хүдэлжэ үгэхэгүй мэтэ байдаг. Өөһэдын гэртэхи

газаахиие Ломбынхиной хэдышые хүлхэ адхажа оролдоошые хаа, нигтарха жэгдэрхэгүй мэтэ.

Доктор Аюушын хүбүүн Харяаша залгаа гэр бодхоһоор хоёр жэлһээ үлэбэшые, мүнөөшые болотор хушалтынь хамар хадаагүй, харниис татаагүй, верандынгаа рама, үүдэ һуулгаагүй. Тэрээндэ гэжэ асарагдаһан хёосо, палааха, бруснууд гэрэйн хойно обоологдоһоор үни болоо. Үнээнэй шэнэ дулаан байра барихаяа тойруулан бахана зообошые, ханалжа үрдээгүй. Доктор Аюушын газаа ерээд, хайшаашые хараа хаа, дууһаагүй, мартагдашаһаншые гү, али хаягдашаһаншые юумэ заатагүй олохош.

«Таряашамни һаял түбхинэжэ байнашые гэлэй. Теэд Шаралдай һаланшые, залхуушые хүн бэшэ аад, Ломбо мэтээр гэртэхи газаахияа юундэ няд гүүлэдэггүй гээшэб, — гэжэ доктор Аюуша заримдаа бодожо үзэдэг. — Ломбын газаа үндэр, уужам томо рамануудтай, газааһаань, досооһооньшые шэрдээтэй зунай гэрэй байхада, Шаралдайн газаа хёосо, гарбиилаар хадагдаһан набтархан бишыхан сарай. Шаралдай гартаа дүйтэй уран дархан хадаа бүхы юумээ зохидхоноор тааруулдаг. Теэд тэдэнь һайхаараа, шанараараа Ломбынхидо оройдоо хүрэхэгүй. Тиихэдэ Ломбын гартаа харуулһаа байтагай һүхэшые барихань харагдадаггүй».

— Намар болоходо толгоймни яагаа үбдэнэб даа! — гэжэ тэрэ үнөөхи үндэр эхэнэр уралаа дульбиилган, даруу зубхияа үшөөшые доошонь буулган дуугарба. — Гэртэ хэншые үгы, абяа шэмээгүй, теэд шэхэндэмни нэгэ жэгдээр шуужал, шуужал байна... Нэгэ тан эм үгыш, Аюуша... Ломбо аймагай түб ошоо... Тэндэһээ врачнуудта орожо, эм дом залажа болохо... Теэд ши мүнөө нэгэ тан үгэлши...

Доктор Аюуша гэшхүүрэйн табсан дээрэ урагшаа үгсын зогсоод, нэгэшые хүдэлбэгүй. Теэд тэрэ эхэнэр саашань үргэлжэлүүлһээр:

— Дүнэн сарни үгы болоһоор дүрбэ хоношобо. Энэ сарайнгаа түлөө һанаагаа зобоод, тархимни үбдэшоо ёһотой. Нажар дунда шоно эдихэ һэн гү?.. Хүн лэ эдее, хүн! Аймагай түбэй базаар дээрэ нэгэ хүн улаа эрөөн сарай тагалсагуудые худалдаа гэлсэнэ. Тиигээд лэ Ломбомнай хуулиин зургаанда

дуулгахаяа ошоо. Сэлэндэ хулгай ороо хаа, нэгэ хүйтэн һабар эндэмнай бии болоо гээшэ.

— Эх-хэ-хэ, — гэжэ доктор Аюуша бүришые бүхэтэр болон, аягүйрхэн дуугарба.

Доктор Аюуша гансашье энэ гайхалтай гуримтай, ариг сэбэр юумэнүүдэй дунда хаанашье, яанашье орохоёо оложо ядадаг бэшэ, энэ эхэнэрэй дуу таһалангүй хөөрөжэ эхилээ хаа, бүришые аягүйрхэжэ, досоонь муу болошодог. Тиибэшые ехэл тэсэмгэйгээр эхинһээнһь һүүл хүрэтэрнь шагнажа гарадаг. Тэрэ зуураа энэ эхэнэрэй хажууда байхадаа дотороо хансадаг юм.

— Дулсамаа, дэмы юумэ бү дуугарыш, — гэжэ доктор Аюуша зүрхөө үбдэн хэлэбэ. — Хулуулгаһан хүн хорин нүгэлтэй юм.

— Дэмышые юумэ хэлэжэ һууна гүб даа, — гэжэ Дулсамаа хажуу тээшээ харан зүбшөөбэ. Тиихэдээ сэбэрхэн, зохидхон, улаахан һанжад гэхэн хасарнуудынышые оройдоо уршалаагүйхэн болошоходол гэбэ. Доктор Аюуша Дулсамаагай иимэ үедэ дүшөөд гаран жэлэй урдахи сагаа заатагүй сэдхэлдээ оруулдаг. Досоонь һайгааршые, муугааршые эрьедэг. «Саг гээшэмнай хүниие яатарнь хубилгадаг юм даа, — гэжэ шэбшэдэг. — Алтан гэжэ һанажа ябаһан юумэншни миин лэ гуулин, гуулиниинь эгээл тэрэ эрдэни алтан гэгдэхэ».

— Теэд гансашье манай сар үгы болошоо бэшэ ха юм даа, — гэжэ Дулсамаа доктор Аюушые зөөлөхөнөөр шэртэн, тэрэнэй гашуудалые хубаалдаһан мэтээр хэлэбэ. — Танайшые гунжан баһал олдоногүй бшуу.

— Һайн ногоо дахаһаар холо ябашоо бээ, — гэжэ доктор Аюуша һанаа амархан хэлэбэ.

— Тугалтай гунжан хэдэн хоногто юундэ ерэхэгүй юм, — гэжэ Дулсамаа сад гэтэр дуугарба. — Иигээд байхадань, ямар һэжэг мэйжэг тархидашни орохогүйб?!

— Һаналаа һэтэ һэжэглээ һаашни, һөөг бургааһанайшые һүүдэр хулгайшан мэтээр һанагдаха, — гэжэ доктор Аюуша мийэд гэбэ. — Баригдаагүй хулгай — хулгай бэшэ.

— Барихаяа ханаа хаа юун байхав, — гэжэ Дулсамаа хороор хошхорон дуугарба. — Тосхоноймнай хоёр үйлсэ ута бэшэ, нэгэ тойроод ерээ хаа, хэнэйхихээ шанахан мяханай үнэр гутажа байна гэжэ ойлгохонь хүшэр бэшэ... Хаянай эндэхи хэнэйхихье мал алахааа байха, хонийошье гаргагүй.

«Энэ гэргэншни юугээ дуугарнаб?! — Доктор Аюушын досоо хүйтэ даахадал гэбэ. — Шаралдайнда эгээл үхэрэй мяхан шанагдажа байна бэшэ хэн гү? Аргагүйл үхэрэй мяхан хэн, үнэрөөрнь аргагүй мэдээб. Гахайнсье, хонинойсье, адуунайсье бэшэ... Унхимни хамарха ёһогүй. Тээд Шаралдайн бэри Дулма мяха хаанаһаашье олоод ерэхэдээ торохо тогтохогүй эхэнэр бшуу.»

Иигэжэ һүүлдэнь тархидаа оруулжархихадаа ханааниинь амаршаба.

«Юундэ намайе шүлэ эдилсыш гэжэ уряагүйб! — гэжэ доктор Аюуша тэрэ дороо гайхаба. — Аягашье хаань сай ороһон хүндэ хэжэ үгэхэ урданаймнай заншал би. Мяханиинь шоройтой байгаагүй ха гү? Хулгайн мяхые шоройтой гэжэ һонихоноор хэлсэдэг лэ. Хулгайлжа, харанхыда туялхадаа, мяхаа шорой дээрэ унагаажархёод, тэрэнээ мэдэнгүй шанажархиһан хулгайшан баригдашаһан юм гэлсэгшэ... Тээд мүнөө хүн юундэ хулгай хэхэб?.. Юун гэхэн аягүй юумэ энэ хамганшни дуугаржархёод, намайе элдэб юумэ хануулжа, нүгэлдэ һундалдуулжа байнаб?!»

Доктор Аюушын наанахана бэлтылдэһэн нюдэд соо бүри наахануур сүхалай хүйтэн толон гэлигэлзээд абаба.

Тээд тэрэ дороо үсэгэлдэрхэнэ Шаралдайн шалиг хөөрөөе, шашаһанайнь нэгэ хэһэгы ханажархиба.

«...Хасууритадамнай үхибүүдэй олон боложо байха гээшэнь! — гэжэ Шаралдай хоолойгоо татан хагад дуугараа хэн. — Арбаандайн Данзанайда арбан гурбан үхибүүн, Улаалзайн Доржындо уржадэр арбан нэгэдэхинь түрэбэ, Эрхэйн Гомбын хамганда «Эхэ-герой» гэжэ медаль үгэбэ... Иигээд лэ бэшэсье залуушуулнай эдэ зонһоо гээгдэхэгүйгөөр шармайн оролдохонь гээшэ. Городто үхибүүдэй саад-ясли гэжэ ямар гоё ордон байшангууд, сэсэрлигүүд байгшаб. Манай тосхондо тиимэ юумэн юундэ үгыб? Үхибүүд

хара үглөөнөө харанхы үдэшэ болотор зоргондоо шорой тоон соо зууралдана, хүхэртэрөө гол соо шунгана. Хэншье тэдэниие тухатай элдэб юумэндэ хурганагүй. Угайдхадаа элдэб юумэн болошодог шүрэбтэйхэн нааданхайшье суглуулхада туһа болохо һэн».

«Колхозой ноёдто гү, али сомоной даргада энээнээ хэлыш», — гэжэ доктор Аюуша дуугараа.

«Мүнөөнэйшни ноёдто юумэ хэлэһэнэй хэрэг бии юм гү, үгы гү? Зай, зай, гэлдээд, арба алхаад лэ мартажархидаг хаш. Тиигээшьегүйдэнь аргагүй. Хэды олон суглаануудта һуунаб, хэдэн олон саарһа бэшэнэб? Тиигээд хүнгэн хурдан машинада һуугаад, хаанашье ошоһыень мэдэхын аргагүйгөөр гүйлгэшэхэ».

«Урданайшни ноёд морёо унаад галгюулжа ябахадаа, олон юумэ толгойдоо шүүхэ, бодохо аргатай байгаа гү?» — гэжэ доктор Аюуша энеэбхилээ.

«Морин дээрэшье, машина соошье һууһан ноёдой һүүл зуулдаха гээшэшни химда бэшэ, — гэжэ Шаралдай нюураа эльбэн хэлээ. — Тиигэхын орондо би үхибүүдтэ тиимэ ордон барижа үгэхэ хүсэлтэйб. Өөрынгөө шадалаар... Хожомынь минии нэрэ дурдагдажа байха... Мүнгэ олоол һаа, мүнөөшье эхилшэхэ һэм».

«Ехэ мүнгэн хэрэгтэй гү? — гэжэ доктор Аюуша асугаа.

«Бага һаань, тэрээн тухай дурдахашьегүй һэм», — гэжэ Шаралдай томоотойгоор харюусаа.

«Хаанаһаа мүнгэ олохоб гэжэ һананаһ?» — гэжэ доктор Аюуша һонирхобо.

«Олдоно ааб даа», — гэжэ Шаралдай бүришье һогдойшобо.

«Мүнгэн гээшэшни модоной үйһэн бэшэ, шулаад хүрэжэ ерэхэ, — гэжэ доктор Аюуша хоролхобо. — Модонойшье үйһэ шулаха шадал тэнхээншни хэр мүнөө улэжэ ябанаб».

«Ээмэй хүсэнһөө ондоо шадал байха! — гэжэ Шаралдайн мэхэтэйхэнээр нюураа эльбэхэнь гаарашаба. — Мүнгэ олохо арга мүнөөшни

ехэл олон. Гансал саг соонь саб шүүрэхэ хэрэгтэй. Жэшээн, мүнөө мяханай сэн нэмэшоод байна гээшэ...»

— Эх-хэ-хэ! — гэжэ доктор Аюуша модохир хоолойгоор абья гараба.

— Шишье баһа яагаа нэгэ тиимэшэг янзатайбши даа? — гэжэ Дулсамаа зубхияа дээшэ доошонь болгон, туршангыар урдаһаань шэртэбэ. — Тугаархана дуудаха гэжэ байтарни, хойшоо ябашоош. Хүн үбдөө гү, али мал гү?

— Шаралдай гэнтын үбшэндэ дайрагдашабал даа, — гэжэ доктор Аюуша нюдэ руунь сэхэ хараба. — Түлээгээ хахалжа байтараа унашоо....

— Хайн гү, тээд? — гэжэ Дулсамаа сошон һагад асууба.

— Хайншые юумэниий үгы, — гэжэ доктор Аюуша аалиханаар үгэлбэ.

— Хүбүүдыньшые үгы, — гэжэ Дулсамаа урмаа хухаран дуугарба.

— Дэбшэнинь эндэл, — гэбэ доктор Аюуша.

Гэртээ хоноод лэ Хараһанай урдахи үбһэнэй отогто байхаяа ябашоо гэлсэнэ һэмнай. Хэдэн жэл соо гэртээ ерээгүй хүн... Юундэ тиигэтэрээ гэртэхи зонһоо дураа гутаа юм бэ, — гэжэ Дулсамаа амаа жэмылгэбэ. — Шаралдаймнай муугаар лэ үгэлбэ гээшэ. Юумээр дуталдаа, ядалдаа үгы аад, айлнуудайнгаа... Юу хэлэхэбши даа, нэгэ сар үгыгөөр бидэ туража үхэшэхэгүйбди. Дэбшэн тиигээд лэ... Мүнөө үдэшэ үглөөнинь һүниндөө хүйтэн гээшэнь. Яатараа тэрэ отог соо дааранаб? Ажалһаан гаргагдашоо юм гү, али яагаа юм?.. Арбаад гаран жэл соо хии хооһоор ябаад лэ бусажа ерэбэ. Бэшэ хүнэй хүбүүд кандидат, доктор болошонол даа. Аюуша, нэгэ тан эм үгыш даа... Толгоймни бүри дүнгинэшэбэ.

— Эх-хэ-хэ! — гэжэ доктор Аюуша дабтаба. — Эх-хэ-хэ! Юуншые боложо байна гээшэб даа?!

V

Наранай орохо үеэр Дэбшэн Шара жалгаар доошоо уруудажа ябаба. Жалга соо баруун ташалангайнһаа һүүдэр унажа, шиигтэй жэхэрүүн болошобо.

Тиихэдэнь Шарахан гэдэг хадын горхоной абьян шангадахадал гэнэ. Эрьеэрнь сайрахан шулууд борлошобод. Хасуури нармадшье үдхэн ногоон үнгээ үнгэлжэ, наранай туяада һиирэглэн, холоһоо харагдаһан набша намаануудайнь хоорондохи зай һүүдэр соо илгаруулагдахаар бэшэ боложо, тэдэнэр баһа хүйтэн амисхаалһаа жэхылдэн, бэе бээдээ няалдахаяа дүтэлшэһэндэл һанагдана.

Дэбшэнэйшье досоо баһал уйтаршаба. Шууяатай хото городһоо, элдэб хэрэг бүтээжэ шамдаһан, мұрысэһэн, үрдилдэһэн зонһоо холодожо, аажам номхон хүдөөдэ ерэхэдээ, хэдэн жэл үрэ дүнгүйгөөр оролдоһон сэдхэлээ амаруулхаб гэжэ һанаа бэлэй. Тээд...

Дэбшэн нэгэ шулуунһаа нүгөөдэдэ, хурьганай зэргэ түхэрээхэн шулуун дээр, гэшхээдхибэ. Тэрэнь уруудам руу мухаряд, Дэбшэн хажуулдин һагад гэдэргээ һуушаба.

Аман соогоо гүбэрэн, хараал табиһаар, гартань няалдаһан элһэ ташажа унагааһаар бодобо. Досоонь бүришье хабшуу болошобо. Тиигээд шулуунһаа торон, эндэ тэндэ халтиран доошоо нэгэ хэды соо ябаба. Юундэшьеб уур сухалынь хүдэлжэ эхилбэ. Тиигэхэ бүрээ шулуунууд соо хүлөө алдажа татахань бүришье гаарашаба. Горхоной эрьһээ холодон, мододой хоорондуур ороходонь, набтархан боро бургааһан шэрэнгитэй байжа, нюурыень, гарыень мүшэрнүүд сохёод, хубсаһанһаань аһалдаад һалабагүй. Түрүүшээр нюдэ нюургүй шургажа ябатараа, зуг татан зогсошобо.

«Хэнтэй юунтэй үһэрилдэнэ гээшэбиб?» гэжэ хүйтөөр мийэрэн шэбшэбэ. Тиигээд бүхы бэеынгээ һалганажа байхые мэдэрбэ. Зүрхэниинь сээжэ сооһоон газашаа мултархаяа һанаһанда, дэмырһэн хүниие хаалтада һуулгахадань, үүдэ наншаһан мэтээр, түшэгэнэсэ сохилно.

«Ааляар, ааляар... — гэжэ шэшэрһэн зузаахан уралаа хүдэлгэн, таһалдаһан хоолойгоор шэбэнэбэ. — Ааляар!»

Тиигээд аалиханаар хажуушаа тэгүүлжэ, шэрэнгиин шэнгэрһэн тээшэ, зүүн тээшээ, Шараһанайнгаа голһоо холодон ошобо. Эндэхэнэ жалга үргэн болошоно, зүүн ташалангынь налуутан, түхэрээлэн ябашадаг.

Бургааһад үсөөрбэшье, хэзээшьеб жалга уруудан үлээһэн шанга халхинда унаһаһан нүүлэнүүд дайралдажа эхилбэ. «Һургуулида һуража ябахадамни иимэ юумэн үгы һэн, — гэжэ Дэбшэн нэгэ бага досоогоо намдахадаа бодобо. — Иигээд лэ унаха юумэн унажал һалана».

Нэгэ нэнгэн унаһан нарһа алхаад гарахадань, сабхиинь тобходо харлашаһан холтоһониинь дайрагдаад, далбайһаар унашаба. «Иигээд лэ үмхиржэ хэбтэнэ, — гэжэ Дэбшэн хүбхышэһэн, хорхойдо химэлэгдэжэ зуруудуудтайхан болошоһон модоной бэе харан шэбшэбэ. — Нирэн хара боложо, бутаржал халахатнай үлөө».

Дэбшэнэй досоо баһал харлашаба. Ой соошье бүрэнхы болоһоншуу. Модод Дэбшэнһээ дурагүйдэһэн мэтээр хүйтэн шэнжэ түхөөнэ. «Түргэхэн алхалаа һаа, малай бэлшэдэг дээдэ талбарида мэнэ гарахаб, — гэжэ Дэбшэн сэдхэлээ һамааруулхые хүсэн бодобо. — Тиигээд холошье бэшэ, посхоодой хорёо гараад, Хараһанайнгаа үбһэнэй отогто хүрэхэб».

Нэгэ хонхосог тойрон гаража ябатараа залд гэн зогсошобо.

Хонхосогой оёрто гүлмэр нариихан нарһадай шэрэнги. Унаһаар үни болоһон архагар дархагар модод. Хагдархадаа борлошоһон нарһан үбһэн үлти таһа гэшхээтэй. Тэрээгүүр малай гү, али турагай яһад холуур таран хэбтэнэ. Хубхи сагаан болоогүй, холоһоо сайбалзаашьегүй һаа, элихэнээр илгаран харагдаба.

Дэбшэн һэмээхэнээр саашаа алхалжа ябатараа, түргэдэн гэшхэлбэ. Тугаарай нэгэ хүйлэн хүлгэжэ, нэгэ намдажа байгаа сэдхэлынь мүнөө нэгэ мүнэн үбдэжэ, яншажа эхилбэ. Бэеынь һалганаха гаарашаба. Хүлэржэ эхилбэ. Ябахада һайн газар ой соогуур шэлэнгүй сэб сэхэ, нюдэ нюургүй дабшана. Эндэ тэндэ модоной мүшэрэй тас гэхэдэ, һүнийн танигдаагүй шубуунай һэрд гэн ниидэхэдэ, залд гээд абана.

«Айхаар юумэн үгы ааб даа, — гэжэ Дэбшэн шэбэнэнэ. Теэд зүрхөө доошонь дараха аргагүй... Жэрхэдэһэ хүрэмөөр лэ байна... Иимэл болошобо гээшэ гүб? Хии хумхаа үнэхөөрөө дайрахань гү?.. Үгы даа, үгы!.. Амархал

хэрэгтэй... Бүхы юумые мартаха, заабол мартаха! Абья шэмээгүй хүдөө нютагтаа дадаал хаа... Дадаал хаа, амаржа эхилхэб».

Ойн талабаридашье, бутатай, намагтайшые газарта, сабшалангай нугадашые, добуундашые гаража ябаад, отог тээшээ гэшхэлбэ. Тээд тон бузар газараар ябанаб гэжэ ойндонь оробо. Урдань Шара жалгые хэды үгсөө уруудаагүйб? Хараһанай оршон тойроноор зайгаагүйб? Үдэшэ оройшые, һүнишые ябахадаа, хаана юунэй биее һайнаар мэдэдэг һэн. Тээд мүнөө оройдоошые һанагдаагүйгөөр урдань бургааһанай шугы, хүбхэлзүүр намаг, ханааба, ондого сондого бутанууд, добуу больдируунууд бии болоодхино. Гэнтэ хажуу тээшээ харахадань, тон ойрохон танигдаагүй ой сабшалан руу хушууран орошоод харлаха юм. Угайдхадаа, эсэтэрээ ябажа, посхоодой хорёо хүрэжэ, тэрээн дээгүүрээ абиржа гарахадань, һургаагуудынь ута мүшэрнүүдтээ арбайлдаад, буухадань хүүртигэйнь хормой үлгэлдэжэ, тэрд гээд, шуураад абахадаа яахабши!

Энэ жэгтэй хүйтэн, бүрэнхы дэлхэй дээрэ ори гансаараа мэтээр өөрыгөө Дэбшэн мэдэрнэ. Хараһанай адаг тээһээ нээрһэн буугай дуунууд зэбүүн хүйтөөр сэдхэлдэнь тудана. Гэнтэ дээгүүрнь һэргэг нугаһа галуудай аймхай һүрэг үнгэршэнэ. Энэ дэлхэйдэ һанаа амарханаар, амгалан түбшэнөөр ябаха аргагүй юм гү гэхэншүү бодол тархидань ороодхино. Элдэб юумэндэ хашагдан, намагдангүй, һанаһанаа хүсэлдүүлхэ табилан үгы гү?..

Гэнтэ зүүн тээһэнь холо бэшэ ута хара юумэн дархайгаад, нохойнуудай хусалдаха дуулдаба.

«Үлэмжэ зүүн тээшээ хадууржа, Үнсэгтын зуһаланда ерэжэ гарашаба ха юмбиб», — гэжэ Дэбшэн ойлгоходоо, досоонь һалд унашаба. Эсэшэһэнээ, үлдэһэнөөшые мэдэрбэ. Баруулжаа нугаржа, хорёод сажан ябаад зогсошобо. Тиигээд зуһалангай байранууд тээшэ эрьелдэн хараба. Удангүй тэдээн тээшэ алхалшаба.

Урдаһаань нэгэ томо хара нохой хүнхинэсэ хусаһаар гүйжэ ерэбэ. Хойноһоонь бишыхан сайбар зүһэтэй яг хаб нохой нарииханаар шард-шард

гэхээр мухарилдажа ябаба. Тээд тэдэнэр Дэбшэндэ туласар гүйлдэжэ ерээд, һүүлнүүдээ шарбан, абяагүй болошобод.

«Намайе танихагүй аад, яанаб?» — гэжэ Дэбшэн гайхаад абаба.

Далабша сарайн хажуугаар үнгэрөөд, хорёо зубшан ошожо, хоёр гэрэй нэгэнэйн үүдэ татаба.

— Дядя Гомбожаб! — гэжэ үхибүүнэй баяртайгаар дуугарха дуулдаба.

Дэбшэн богоһо алхаһаар гэрэй урда хаяада стол дээрэ шэлгүй керосинкэ лампын аһажа байхые обёорбо. Тэрэнэй хажууда урдаа ном дэбтэр дэлгээжэрхихэн бишыхан хүбүүн урдаһаань үндышоод, хүхюун нюдөөр угтан шэртэжэ байба.

Шантагархан хамартай, шаралгы нюур шарайтай хүбүүнэй гансата урмаа хухаршахань элиршэбэ.

Дэбшэн гэр доторхине хараадхиба. Баруун хойто буландань, пэшэнэй саана сайбар нэмэргээр хушаатай орон харанхыда бүүдынэ. Баруун ханын тэндэхи стол дээрэ чемодан, үшөө юуншьёб табяатай...

Дахин харасаа эрьелдүүлхэдээл, пэшэнэй амһарта хүнэй һуухые обёорбо. Сагаахан пулаадаар үһээ даруулан хойшонь уяжархинхай эхэнэрэй толгой тэндэһээ бултайжа байба. Пэшэнэй амһарһаа зуруудлан сасарһан улаабтар туяада дабхаряатай харахан нюдэдын ялалзана.

Дэбшэн тэрээн тээшэ хараад, богоһынгоо тэндэ зогсоһон зандаал байба. Нэгэ юумэ дуугарһайб гэжэ сэдхэбэшье, аманиинь юундэшьеб задарнагүй. Тэрэ заримдаа иигэдэг юм. «Дядя Гомбожаб» гэжэ дуулаһаар лэ юундэшьеб өөрынгөө бэеы мэдэрхээ болижо, энэ гэрэй бүрэнхы соо юрэл тиимэ һүүдэр болон хайлашаһандал өөртөө һанагдаба.

Үнинэй хүн шанараа алдажа ябаһан гэмшэлтэ голхорол досоонь ороодхибо. Хэзээшьёб, университетдээ дүүргэжэ, аспирантурада һуража эхилхэ үеэрнь «Азаргаев», «Дэбшэн Шаралдаевич», гэхэ мэтээр нэрэ солонь дурдагдажал байгша һэн. Тээд тэрэнь һайндэрнүүдтэ хэлэгдэһэн магтаал үгэнүүд сооһоо, эрдэмтэдэй суглаа хураалай ендэр дээрэһээ, институтайнь ажал, түсэблэлгын болон бэшэшье хэрэгүүдые зүбшэн хэлсэлгэнүүд сооһоо

үсөөрэ үсөөрһөөр оройдоошье дуулдахагүй шахуу болошоо. Ондоо нэрэнүүд зэдэлжэ эхилээ. Ондоо!

«Үхибүүнэй үгэһөө сэдхэлни шархатадаг болошохонь гү? — гэжэ Дэбшэн тэрэ дороо өөрыгөө шүүмжэлээдхибэ. — Бүхы юумээс мартагал, мартагал хэрэгтэй! Тугаархана халтиржа унахадаа, баһашье досоомни тэһэршоо һэн. Үгы даа, иигэжэ болохогүй!»

— Тэрэ шэрээгэй хажууда һандали бии, — гэжэ эхэнэр ханхинаса хэлээд, баһал доошоо тонгойшобо.

Дэбшэн урагшаа алхажа, нэгэ табуреткэ абаад, шэрээгэй дэргэдэ табижа һууба. Хүбүүн урдахи «Үзэглэл» дээрээ тонгойбошье, забһартаа дурагүйдэһэн хэбэртэйгээр Дэбшэниие шэртээд-шэртээд абана.

Гэр соо нэгэ хэды хон-жэн байба. Хэрбээс гэрэй эзэнэй юумэ асуугаа хаа, Дэбшэн саашань үгэ залгуулаад лэ ябашаха һэн. Дэмы орооб гэжэ Дэбшэн һанаадшье абаба.

Пешэнэй шэрэм дээрэ сковорода хон гэтэр табигдажа, хартаабхын тошогоносо хэгдэхэ дуулдаба.

— Үглөөдэр абгындаа хоноорой, харгыдаа наадаһаар харанхы болгоод ерэхэдэшни, муу байха бшуу. Эндэмнай зайн галшыегүй... Нюдэншни үбдэнэгүй гү? — гэжэ тэрэ эхэнэр хүбүүхэндээ пешэнэйнгээ хажууһаа дуугарба. — Үгы гү? Номдоо ядалдана гүш? Сүлөөтэй хаа, туһалха бэлэйб. Дэбшэн Шаралдаевичта заалгал даа, хүбүүхэмни. Эрдэмтэн хүн бшуу. Ехэ багша хүн...

— Намда багша хэрэггүй, — гээд, хүбүүхэн ном дэбтэрээ хаагаад, түргэхэн сүүмхэ руугаа хэжэрхибэ.

Дэбшэн хүйтөөр мийэд гэдэ. «Эрдэмтэн!» — гэжэ досоогоо хүмэрилдэн бүтүүгээр дабталсаба.

— Хасууритымнай баруун таряалан хадагдаагүй, үбэлжөөндөө бусаха аад, оройтожо байнабди, — гэжэ эхэнэр хэлэбэ. — Һү һаалимнайшье доошолхонь, бэлшээримнай хоһон болошоо.

«Бэшэ хаалишадынь Хасууритада ябашоо ха», — гэжэ Дэбшэн бодобо. Тиихэдээ юундэшьеб сэдхэлынь хүлгөөд абаба.

«Магад, нүгөөдэ гэртээ шашалдажа хууна гү?» — гэжэ тэрэ зуураа хөөргэдэн шэбшэбэ.

...Уржадэр арынгаа сүүмхэ үргэлөөд, Хасууритаһаа наашалжа ябахадань, тэргэ моритой хүн хүсэжэ ерээ. Дэбшэн дурагүйгөөр эрьелдэжэ хараба.

Тэргэ дээрэ Мэдэгмаа нюргаараа тэрээндэ няалдаһан нэгэ басагантай хууба. Хажуугаарнь хатаргажа гарамсаараа, Мэдэгмаа боожоо татаба.

— Дэбшэн Шаралдаевич хаанаһаа... — гээд, тэрэ дороо үгэээ заһаба. — Хэзээ айшалжа ерээбта?

— Үсэгэлдэр, — гэжэ Дэбшэн бүдэхир хоолойгоор харюусаад, хүрин зээрдэ үндэр мориной шэрээд ябаһан томо мөөртэй тэргэ дээрэһээ орой руумни Мэдэгмаа хараад хууна гэжэ ханахадаа, өөрыгөө бишыхан, ташарайгүйхэндэл мэдэрбэ.

— Хаана ошожо ябанат? Хараһанай адаг гү? Агнахаяа гү? — гэжэ Мэдэгмаа дээрэ дээрэһэнь асууба. — Хуугыт...

Тэргэдэнь тээглэжэ хадаатай модон хуудал дээрэ Дэбшэн Мэдэгмаатай зэргэлбэ. «Буугүй ябахыемни ойлгоногүй гээшэ гү?.. — гэжэ гайхан бодобо. — Али?..»

Мэдэгмаа гартаа боожоёо эбхэнэ, задална. Мориёошье ташуурдаад хатаргантараа, амыень татан аалидуулна. Түрүүшээр ханаа амархан, ямаршье юумэндэ даагдахагүй мэтэ аад, харгын хажуудахи хүринүүдые, хөөгүүдые, шулуудые — юун нюдэндэнь тушаалданаб — нэгэнһэнь нүгөөдэдэнь харасаа гүйлгэжэ, халюухайдуулжа эхилбэ.

Дэбшэн нэгэнтэ бэшэ Мэдэгмаае ойндоо оруулдаг хэн. Үдэшэлэн орой институтһаа гэртээ бусажа ябахадаа, хамтын байра соо нүхэрэйнгөө хурхиржа хэбтэхэдэ, заримдаа нойроо сэлмэшэхэдээ... Тээд ажалай удэр эхилээд лэ, Мэдэгмаае тархи сооһоонь этэрэн гаргажархидаг хэн хаш. Түрүүшээр Мэдэгмаа тухай огто бододоггүй хэн. Хүүлшын жэл ходо... ходо,

эсэшэхэдэнь, сүхэрхэдэнь Мэдэгмаа сэдхэлдэнь ерээд лэ байгаа. Тээд Дэбшэн ехэшье энээндэ анхаралаа хандуулаагүй.

— Үнээр ерээ гүт? — гэжэ Мэдэгмаа асуугаа. Тээд харахан нюдэдынь уняартан дабхаряатажа, харюу хүлээнгүй тон ондоо юумэ бодожо эхилшэһыень гэршэлнэ. Энээнийень Дэбшэн ойлгоод, абяагүй үлэшэхээшье ханаад, дэмышье хаа:

— Байтараа мэдэгдэхэ, — гэжэ дуугарба. Иигэжэ хэн хэндэшье хабаагүй юумэн тухай дуугаралсаһаар ябатараа, Дэбшэн тэргэһэнь буужа, Хараһанай адаг хаанашьеб гээд гэшхэлшэбэ.

Хойноһоонь тэргэ дээрэхэ шэртэн үлэхэн Мэдэгмаае, арадань һууһан хорёодхон наһатай тэбхэр сагаан шара шарайтай басагыг эрьежэ хараашьегүй...

«Арадань һууһан басаган Мэдэгмаатай хамта хаалишанаар ажаллана ёһотой, — гэжэ Дэбшэн мүнөө пэшэн дээрэхи хартаабхын шаршаганаан доро бодобо. — Хэнэй басаган бэ? Олон жэлдэ нютагһаа холодоходоо, бишыхан сэлээнэйнгээшье зониие танихаяа болихош. Тээд яахабиб?.. Мэдэгмаатай хөөрэлдэхын орондо юун хэрэггүй юумэ бодожо һуунабиб. Иимэл хадаа, тэнгэри газар хоёрой хоорондо хиидэ үлгэлдэшоод байнаб... Эрдэмтэн!!!»

Мэдэгмаа стол дээрээ шараһан хартаабха **табижа**, дабһалһан һархяаг, сүсэги, сай, хилээмээс асарба. Бишыхан хүбүүн хомхойгоор эдеэлжэ оробо. Дэбшэн гансал халуухан сай һороно. Мэдэгмаа зэргэлээд, столдоо һууба.

Уржадэрэйхидээ адли тэг-мэг, элдэб эсын юумэ хөөрэлдэнэ. Хүбүүхэншье эдеэлжэ дүүргээд, эжынгээ унта гэхэдэ, орондоо орожо үгэнгүй дэрээ түшөөд таняагүй хүниие сухалтайгаар гэтэжэ һуутараа унташаба. Гэр доторхи бүүдэг-баадагһаа, хүхюугүй хөөрэлдөөһөө хашаржа, һажашоо хаш.

Мэдэгмаа столоо арилгаад, хүбүүнэйнгээ хубсаһа тайлан, орондонь хэбтүүлбэ. Үшөө юушьеб зүүн хойто буландаа тагайнгаа дэргэдэ хэбэ.

Дэбшэн һууһаар. Тэрэ эндэ ехэл үнинэй мэтээр өөрыгөө ханаба. Энэ бүрэнхы оршон байдалһаа хэзээдэшье мултархагүй мэтэ. Ойлгосогүй, орёо

харилсаа холбоонһоо сүлөөрхэгүй. Эдэ бүгэдэ тон тэнэг, тон хэрэггүй юумэн мэтээр сэдхэлдэнь һанагдаадхиба. Дэбшэн юундэ бүүдэгэр лаампын дэргэдэ, модон хана түшөөд, энэ эхэнэрые адуулан шэртэжэ һуунаб?!

— Дэбшэн, юундэ дуугай һуунабши? — гээд, гэнтэ Мэдэгмаа тэрэнэй урда ерэжэ һуушаба. Мэдэгмаа бүри няалдашахадал һанагдажа, Дэбшэн гэдэргээ ханадаа бүхөөр түшэлдэбэ. Хоорондуурнь столой булан лэ хушууран ороно. Мондогорхон хүрин нюурынь лаампын гэрэлдэ һүүдэртэбэшье, урин зөөлэхэнөөр үзэгдэбэ. Нимгэхэн уралайнь буланда энхэрэл түхөөн байхадал гэбэ. Хойноо үһээ эбхэн хадхажархиһаншье һаань, сабиргайдахи үһэниинь буржыгаад, харашье һаа, мүнөө һулахан толондо хүрин мэтээр харагдахадаа, бүришье шарайень зөөлэрүүлнэ.

Дэбшэн урдаһаань сошон һагад шэртэбэ. Тэрээндэ ямар нэгэн дайсанай добтолһондол һанагдаба. Дайсанайнь зэбсэг эритэ мэсэ бэшэ — энхэрэл зөөлэн хараса! Үнэхөөрөө хэзээ үниһөө нэгэшье зөөлэн хандасатай ушарнагүй гээшэ гү, али өөрөө сэдхэлээ хайр элһэн болгоод, ойроо юушье ойлгон обёоронгүй ябаа гү?..

Дэбшэн шанга гэгшын галай толондо һаргаад, нюдээ анигашуулан дадаһандал Мэдэгмаае хараба. Мэдэгмаа үбдэг дээрээ табяад һууһан гараа уяханаар хүдэлгэн үргэжэ, зундаа наранда дүрэжэ хүрилшэһэн, өөлөжэ бүтээгдэһэндэл зохидхон хүзүүндээ хүргэжэ, үргээ түшэбэ. Мэдэгмаа ханадаа Дэбшэнэй дүрые хадажа, хэнэйшье үгэдэ үни удаан шэртэн, сэдхэлэйнгээ эгээн шухала, эгээл үбшэнтэй бодол шэбшэхээ зэһэһэн мэтэ.

Мэдэгмаа гушан табан наһанайнгаа үндэрһөө арбан табан жэл урагшаа, эдир наһан руугаа ниидэн бусаһандал болобо. Дэбшэн Мэдэгмааһаа дүрбэ дүү юм. Тэрэ бишыхан, һарнагархан хара хүбүүн ябаһанаа арбан зургаатайдаа гэнтэ ээм мүрынь тэнийжэ, гансата һуха ургашоо юм. Хамарайнь һарнагар огто мэдэгдэхээ болижо, галагар ехэ нюдэн дээрэхи нидхэнүүдынь зурылдажа, үдхэн хара үһэниинь сабиргай руугаа тэгүүлэн ургаад, нариихан бараан шарайень нэгэ бага зөөлэрүүлжэ, хөөрхэн хүбүүн болошоо һэн. Энээниинь эгээл түрүүн үетэн басагадын обёороо юм ааб даа.

Үгы даа, Мэдэгмаа бултанһаа түрүүлһэн байхал хаш! Мэдэгмаа һургуулияа дүүргээд, һайн дураараа һаалишанаар ажаллажа байгаа.

Тосхоной залуушуулай сугларһан лэ газарта Дэбшэнэй ойро Мэдэгмаае харахадаа, хэншье үнэн шалтагааниень мэдэгшэгүй һэн. Мэдэгмаагай хойноһоо хүбүүд яһала гүйлдөөд, һула халахадаа, Дэбшэнһээ бэшыел һанаандаа гэмнэхэ, хожомынь Дэбшэнэй университеттэ һуража байгаад, гэртээ бусажа ерэхэдэнь, юрэдөө хурса үгэтэй, хүхюун зантай Мэдэгмаагай энээдэнэй үшөө ханхинуур, ялагархан нүдэнэйн үшөө туяаршахые баһал хэншье ойлгогшогүй бэлэй. Дэбшэншье баһа...

Тиихэдэ Дэбшэн университетдэ улаан гадартай дипломтойгоор дүүргээд бусажа ерээд байгаа һэн. Хэдэн залуушуулай үдэшэ орой Дэбшэнэйнгээ амжалта тэмдэглээд, Шаралдайнхиһаа тарахада, Мэдэгмаатай үлэшөөд һэн. Мэдэгмаа тэрэниие үнээдтэмни мотоциклаараа хүргэжэ үгыш гээ. Тиихэдэ баһал хэншье энэ гэр соо үгы һэн. Мэдэгмаа баһал иигээд Дэбшэнэй урда ерэжэ һуушоо бэлэй. Баһал иимэ бүүдэгэр лаампа аһажа байгаа. Заримдаа юумэн юундэ иигэжэ тон адлиханаар эрьежэ ерэгшэб! Теэд тиигэншьегүй аргагүй. Мэдэгмаа арбан табан жэл соо һаалишанаар ажаллажа байна ха юм. Теэд, юун гайхал байхаб, арбан табан жэл соо үбэлжөөндэ Хасууритада ошоод, Үнсэгтэдөө зуһана. Арбан табан жэл соо тон адлиханаар ногооной хүхэрхэдэ, модоной намаалхада, хагдарха шарлахада хэншье гайхахагүйл. Хүнэй ажабайдалда хэдэн жэл болоод, нэгэ адлишуу юумэнэй эрьен тохёолдоходо, ехээр үнэншэжэ ядаһанайшье хэрэггүй. Иигэжэ бодоходонь Мэдэгмаада сэдхэлдэнь үбшэнтэйл даа! Теэд тиихэдэ хүхэлсэхэл гэжэ байхада, зүрхөө түжэгэнүүлэн, эгээл нангин үгэ Дэбшэнэй хэлэхыень хүнжэл дороо хүлэжэ хэбтэхэдэнь, харанхыда һарбаганан һабардан хубсаһаа оложо үмдөөд, халта шэхэнэйн тэндэ хушуугаараа хүрөөд, газаашаа тэбдэн гарашахадаа Мэдэгмаада хэды үбшэнтэй һэм. Аяар зургаан жэл соо бүүмэйлжэ, хүлээгдээгүйгөөр түрэшэһэн хүбүүгээ эхэнэрэй үргэһэндэл абажа ябаһан дуран дээгүүрнь алхаад гарашоо бшуу. Мотоциклаа түрд гэтэр дуугаргаад, уржаганаса харбаһан һомондол арилшахань лэ

соностоо. Гал мэтээр... Гал мэтээр хайраггүйгөөр, шатааха ёготой юумээ шатаахан мэтээр Мэдэгмаатай энээхэн сагаа үнгэргөөд арилшабал даа... Галай дүлые тогтоохо, утааень ургалха, үнэһыень халхинһаа аршалха аргагүй... Жэл болоод Мэдэгмаа Ломбын хүбүүн Цезарьта хадамда гарашоо һэн. Хүбүү түрэхэн аад, удангүй халашоо...

«Хаагуур галай дүлэн мэтээр соробхилон гараад, ерээд һуунабши? Юундэ танигдахагүйгөөр ондоо болошообши? — гэжэ Мэдэгмаа һуражархин алдаба. — Дүлэншни унтаршоо гү, али ууяжа байһан сог мэтэ хүгжэхэ сагаа хүлээнэ гүш? Али томооржо, ухаа орожо, хагданда аһаһан түймэр бэшэ, гуламта соохи гал мэтэ болоо гүш?»

Теэд Мэдэгмаа иигэжэ хэлэбэгүй. Хэзээдэшье иимэ үгэнүүдые хэлэхгүй. Теэд энэ бодолын иимэ үгэнүүд болон холболдоошье бэшэ, юрэл зурагта мэдэрэлээр зуралзан үнгэрөө юм ааб даа.

— Агнажа эсээ гүш? — гэжэ асууба.

«Мэдэгмаа, Мэдэгмаа... Эрдэмтэн бэшэ хүниие эрдэмтэн гэхэш, агнаагүйе ангуушан болгонош. Үбшэнтэй газарыемни өөрөөшье мэдэнгүй дайражал һуунаш, — гэжэ Дэбшэн шэбшэбэ.

— Эсээб, — гэжэ хэлэбэ. — Хараһанай намаг соогуур нугаһа, галуу буудажа бэшэ, саарһа эрээлжэ эсэшөөб.

— Нютагтаа амараад, хүсэ шадал ороод, городтоо ошоно аабзаш, — гэжэ Мэдэгмаа үхибүү һамааруулһан мэтээр хэлэбэ. — Зундаа хура бороотой байһан хадаа, шалгар намар болохо гэжэ хэлсэнэ.

— Һайхан лэ намар болохо хэбэртэй, — гэжэ Дэбшэн зүбшөөрбэ. — Теэд гэдэргээ хото городоо бусахагүйб.

— Тэндэхи ажалаа дүүргээ гүш? — гэжэ Мэдэгмаа эсэбэритэй хүшэр ажалаа дууһажархихандань баярлаба хаш. — Теэд хүдөөдэ ямар ажал хэхэ хүмши?

— Нэгэ ажал олдоно ааб даа. Хоёр гартай хүн хэнһээ хойнтобо гээшэбиб?..

— Хара ажалда ябаха бэшэш даа, — гэжэ Мэдэгмаа ханаа амархан дуугарба. — Ямар нэгэн ноён гү, али мэргэжэлтэн болоод һууhash. Нургуулиин директор гү...

— Хара ажал үшөөл намда хайн, — гэжэ Дэбшэн үни бодожо үзэһэн юумэн тухайгаа мэтээр хэлэбэ.

Мэдэгмаа Дэбшэнэй хүүртиг дорохи хүдэр бэшэ мүрэ ээмыень, жэбжэгэрээ алдаагүй бэеынь, стол дээрэ хэбтэһэн утанууд хургадтай сагаахан гарынь хараад абаба.

— Мэдэгмаа, — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо шэшэрүүлэн һагад хүсэлэн дуугарба. — Хэдэн жэл соо теоретическэ физикын нэгэ асуудал дээрэ хүдэлөөб. Теэд тэрэмни хэрэггүй болошоо... Ямар асуудал юм, яагаад хэрэггүй болошооб гэжэ шамда хэлэхэдэмни ойлгохогүйш. Физик мэргэжэлтэй хүншые бултыень ойлгохогүй.

— Теэд ондоо... юумэн... — гээд Мэдэгмаа торосолдошобо. — Ондоо... асуудал абаhash.

— Ондоо абахагүйб, — гэжэ Дэбшэн хэлэбэ. — Ондоонуудынь һонигүй, намда шухала бэшэ юм. Тэдэнээр носолдохо зоншые үсөөн бэшэ.

— Мэдээ хүн аабзаш, — гэжэ Мэдэгмаа хэлэбэ. — Һонигүй, шухала бэшэ гэжэ ханаа хаа, абаһанай хэрэггүй. Теэд тэрэ ажалыешни хэн буруу гэжэрхёоб? Профессорнууд, академигууд гү?

— Тэдэнэрэй зариманинь буруушые гээ юм, нүгөөдүүлэнь туршаадшые үзэмөөр гээ. Теэд ганса өөрынгөө асуудал дээрэ хүдэлхэ гэхэдэмни, эрдэм шэнжэлэлгэнүүдэй түсэбтэ оруулаагүй дээрэһэнь, хажуугаарнь ондоо ажал хэлсэхэ баатай болооб. Ехэшые орёо хүндэ ажал бэшэ һэн. Хэрбээе, ши хараа хаа, эрдэмтэнэй ажал гэжэ үнэншэхэгүй һэнши. Бишыханууд тэбхэгэр шулуудые элдэб түхээрэлгэнүүд соогуур оруулжа, гаргажа һууха байгаа. Өөрынгөө гол ажалые забһартань, үдэшэ үглөөниинь, һүниндөө, амаралтынгаа үдэрнүүдтэ, зунайнгаа амаралтада хэдэг һэнби. Дүрбэн жэл болоод, тоололгонууд соомни нэгэ-хоёр юумэн тааралдажа үгөөгүй. Жэшээлхэдэ, үхибүүдэй наададаг зургаан тээгээ зурагтай

тэбхэрнүүд бии ха юм. Тэдэниие бэе бээдэнь хоноон табихада, үльгэрэй баабгай, шоно, үнэгэн гэхэ мэтэ юумэнүүд бии бологшо бээ? Нэгэшье тэбхэрые буруу табяа хаашни, хэрэгтэй зураг гаража үгэдэггүй бшуу... — Дэбшэн хасараа татагалзуулан мihэд гэбэ. — Тэбхэрнүүдые ондоогоор табиха, тааралдуулха хэрэгтэй. Тиигэжэ байтарни эрдэмтэд туршалгануудые хээд, тэдээхэн тэбхэрнүүдээ огто хаяха баатай болооб. Дэбшэнэй хургад шэшэрээд абаба.

— Тэдэ эрдэмтэдшни алдуу хээгүй юм гү? — гэжэ Мэдэгмаа хэмээхэнээр, hүүлшынгээ найдал гээнгүй асууба.

— Үгы! — гэжэ Дэбшэн хашаһан хоолойгоор харюусаба. — Магад, ондоо туршалганууд шэнэ һониншье юумэ асаржа магад, теэд...

Дэбшэн гараараа зангажархиба.

— Эндээ тэрэ туршалгануудые хэжэ шадахагүй бээш даа, — гэжэ Мэдэгмаа гэнэн хонгороор ама залгалдуулан асуужархиба.

— Үгы ааб даа, — гэжэ Дэбшэн мihэд гэбэ. — Тэрэниешни ганса хүнһөө байтагай, ганса гүрэнэй хэхэнь хүшэр юм.

Мэдэгмаа үнэншэжэ ядан Дэбшэнэй урдаһаа хараба.

— Атом, бодосой эгээн жэжэ хубинууд тухай хургуулида үзэһэнөө мартажархёо бээш... Замбуулинай юумэнэй эгээл түрүүшын шанар юун бэ гэжэ ойлгохын түлөө, һамарай досоохиие бута хазаад гаргажархиха бэшэ, — гэжэ Дэбшэн үшөөшье хоротойгоор мihэлзэбэ.

Өөр тухайгаа хөөрэхэдөө, Дэбшэн оройдоошье Мэдэгмаае адаглангүй, һохор мананда төөришоод һуугаа. Мүнөө урдаһаань шэртэхэдээ, Мэдэгмаа оройдоошье минии сэдхэл зобооһон юумые гүнзэгыгөөр мэдэрнэгүй гэжэ ойлгобо.

Хэрбээс Дэбшэн ажалдаа амжалта туйлажархёо һаа, эндэ һуухагүй һэн гэжэ Мэдэгмаа лаб мэдэнэ. Теэд Мэдэгмаа гансал илагшадые тоохо арбан найматай басаган бэшэ. Гүрэн түрэнүүдэй шиидхэхэ асуудал дээрэ хүдэлөөдшье абаһаниинь Дэбшэниие яндан хүн бэшэ гэжэ гэршэлнэ. Хоёрдохёор, Мэдэгмаада тэрэ ойлгогдохогүй «томо асуудалнууд» хабаагүй,

юрэл Дэбшэнэй иигэжэ керосин лаампын дэргэдэ зуһалангай гэр соо һуугаашань сэдхэлдэнь һайн байба.

Дэбшэнэй энэ гэрһээ гарахань хүшэр болошобо. Хоёр хүнэй тэбэрилдэмэ харанхы соогуур ори гансаараа үбһэнэйнгөө отог тээшэ тэмтэрэн, бүдэрэн ошохо. Нимгэн хүнжэл соогоо орёолдоод, дээгүүрнь субаяа хаяха... Ори гансаараа орёо гасаланта бодолдо баригдаха. Ори гансаараа... Уужам энэ дэлхэй дээрэ сүлөөдэ ябаад, сүлөөгөө хаһагдаһан, харагдашагүй ханануудаар баяртай жаргалтай ажабайдалһаа таһалагдашаһан мэтэ...

Мэдэгмаа тон ондоо дэлхэй дээрэ ажаһууһан мэтэ Дэбшэндэ һанагдаба. Дэбшэнэй эрмэлзэл, зорилго тэрээндэ юуншье бэшэ. Гэнэн хонгор энэ эхэнэр гэнтэ ажабайдалай гол шухала удха шанар мэдээд һуухадал мэтэ.

Мэдэгмаагай магнай дээгүүрхи бишыханууд зурлаахайнуудые Дэбшэн харажархиба. Мэдэгмаа тэрээндэ дүтэ болошоходол, һэмээхэнээр секунда бүри ойртожо байхадал һанагдаба.

Хэрбээс Дэбшэн хүсэлжэ ерээд лэ, сэдхэлээ дэлин, урагшаа даб гээд, Мэдэгмаае тэбэрижэрхёо һаа, тэрэнэй дэлисэ бариһан ханануудые дэлбэ бута сохин, аажам номгон жаргалтай Мэдэгмаагай дэлхэйдэ гарашаха...

Иигэжэ досоонь уни бутаршахадал гээд, Дэбшэн бүхы бэээрээ татагад гээд, ханаһаан урагшаа үхын, хоёр гараараа Мэдэгмаагай хоёр ээмһээ дүнгэн, нюдэ руунь шэртэбэ.

— Муу бү һана, — гэжэ Дэбшэн бүдэхир хоолойгоор, сэдхэлээ доһолгон хэлэбэ. — Үнгэрһэн юумэн үнгэрөө... Өөрөө мэдэнэш... Шамдаа ерээб.

Мэдэгмаа Дэбшэнэй шал һогтуу байһан юумэдэл, урдаһаань хараад абаба. Элүүртээ иигэжэ сэдхэжэ ябанашьегүйш, үглөөдэр тэлэрээд, энэ хэлэһэндээ үнэншэхэгүйш гэхэн бодол нюдэн соонь манарна.

Дэбшэн һуури дээрэһээн урагшаа даб гээд, амисхалаараа Мэдэгмаагай нюур дайран һагад, үбдэгөөрөө үбдэгынь тулгашаба.

— Мэдэгмаа, найхан гоё үгэнүүдье хэлэлсэхэ үемнай үнгэршоо. Юрэл шийдээд лэ... Би... хамта найн ажануухынгаа түлөө оролдохоб...

Мэдэгмаагай нюдэд соо ямар нэгэн ойлгогдошогүй, туршанан гү, али урмаа хухархан гү нэгэ һүүдэр бүрэлзэн бии болошобо.

— Ши иигэжэл шийдээд лэ ерээ гүш?

— Тиигээб! — гэжэ гансата Дэбшэн хэлэбэ.

Мэдэгмаа бүришые урмаа хухаршаба хэбэртэй. Тээд заримдаа худалые үнэн гэжэ ойлгоһон хэбэр үзүүлжэ, мэхые найхан болгохошые ушар тохёолдодог ха юм даа гэхэндэл Мэдэгмаа шэгээ хубилгажа, уриханаар Дэбшэниие хараба.

— Ши найн хүнши, — гэжэ Дэбшэн уяһан хоолойгоор дуугарба.

Мэдэгмаагай гарнуудье гартаа абажа, нюуртаа няагаад, үнээнэй хүнэй, шэбхын, унайн, ногооной үнэртэй үбэр хормой дээрэнэ тонгойн хүдэлхээ болишобо.

VI

Үүдэн түрд гээд, богоһын тэндэ набтархан бараан дэгэлтэй ута субаяа хэгэндэлжэрхихэн хүн зогсожо байба.

Дэбшэн Мэдэгмаагай гар табингүй, өөдөө үндын, орожо ерэнэн хүниие галагар нюдөөрөө тэндэнэ шатаажархиха мэтээр хёлойбо.

Мэдэгмаа гараа хуга татан, гэдэргээ табуреткэтээ сухаришаба. Дэбшэнэй нюдэнэй сагаан лаампын улаабтар хүлэмхи галда шуһанай үнгэ түхөөн үзэгдэбэ.

Богоһын дэргэдэхи хүнэй нюур ганса сайбайжа, хэмһөөн үлүү утаар, амигүй хүйтөөр харагдаба.

«Дядя Гомбожаб!! — гэжэ Дэбшэн хоротойгоор шэбшэбэ. — Үхибүүеньшые, нохойнуудыньшые өөртөө эрьюулжэрхихэн байнаш. Нохойнуудшые хусалдаагүй».

— Уряалгүй айлшан татаарһаа доро, — гэжэ өөрыгөөшье, Дэбшэниешье хэлэһэниинь мэдэхгүйгөөр хорд байса дуугараад, Гомбожаб толгойгоо урагшань, мүргэлдэхээ зэһэндэл, гунхылган залаад, столдо дүтэлбэ. — Хүлисэгты!

Тэрэнэй субаяашье тайлангүй, столой нүгөө богони талада онигорхон нюдээ хюрбылгэн сэб сэхэ хараад һуушахада, архиин үнэрэй гэр соо гутахые Дэбшэн мэдэрбэ.

— Дэбшэн, шиниингээ ерэһые дуулаад, хорхойн мүрөөр мүшхэжэ, шамайгаа олобоб. Уулзаһанайнгаа баяр хубаалдаял даа!

Гомбожаб нэгэшье хүдэлэнгүй, гонзогор боро нюур дээрээ нэгэшье шэнжэ түһөө гаргангүй гэтэһээр.

— Хубаалдаял теэд, — гэжэ Дэбшэн бүрд гэбэ.

— Шимни бүхы... элементарна частицануудые ургалжа баряад, зоопаркын ангууд мэтээр нэжээд клеткэнүүд соо хаажа шадаа гүш, үгы гү? Хэрбээ энэ саг соо хонишоноор ажаллаа һаа, хэдэн хорёо хонидтой болошоод байха һэнши... Теэд Менделеевэй алдар соло хонишонойхиһоо ехэ ааб даа! Менделеевэй химическэ элементнүүдэй таблица шудалхаһаан гадна, Азаргаевай бии болгоһон аймшагтай зааханууд элементарна частицануудай таблица һургуулийн үхибүүд шудалжа үйлэ тамаа үзэхэнь ха юм даа.

Дэбшэнэй шарай хүхэ сагаан болошобо.

Мэдэгмаа Гомбожабые сухалтайгаар харан, эршэмтэйгээр һууридаа бүхы бэээрээ тэрээн тээшэ эрьелдэшэбэ.

— Хүнэй хоро малтаагүйдөө һанааншни дутуу байгша гү? — гэжэ хатууханаар асууба. — Үнинэй уулзаагүй нүхэд аад, бэе бээдээ шүдөө юундэ хурсалнабта!

— Уралаа няалсан озолдохо, тэбэрилдэхэ байгаабдил? — гэжэ Гомбожаб жэрхэнгээр амаа жэмылгэбэ. — Дэбшэнэй юундэ ерэһые би мэдэнэб...

— Заа, заа! — гэжэ үхибүү хорихондол Мэдэгмаа дуугарба.

— Дэбшэн! Бухиндаагаа ондоо газарта гаргахаар ха юм. Эндэшни юрэ борын зон. Хүхилгэн гээшье балай мэдэхгүй, — гэжэ Гомбожаб үшөө гаарашаба. — Ши ехэшье хаа, хара болоод, эндэһээ арилна аабзаш...

— Дэбшэн нютагтаа ходо байхаар ерээ, — гэжэ Мэдэгмаа гэнтэ хубилан, Гомбожабые наадалан хэлэбэ. — Эрдэмэйнгээ ажалые хаяа.

— А-аа! — гэжэ Гомбожаб ойлгогдохогүйгөөр татаба. Тиигээд гэнтэ миһэд гэжэ костюмайнгаа дотор хармаанһаа нэгэ шэл архи гаргаба. — Тэмдэглэхэ хэрэгтэй... Мэдэгмаа, эдеэгээ түхээрээдхил даа.

Бодожо, субаяа тайлаад, арадахи ороной толгойдо нэмэрюулжэрхибэ. Тиигээд гэдэргээ столдоо һуухадаа, ондоохон хүн болошобо.

— Мэдэгмаа юу хэлэнэб? — гэжэ Дэбшэнһээ һонирхонгёор, этигэжэ ядангяар асууба.

Дэбшэн абяагүй. Гомбожабые үзэн ядажа шэртэһээр. Теэд сэдхэлэйнэ оёорто энэ үдэшэ боложо байһан юумэн жэгтэй мэтээр һанагдаба.

Шара жалга уруудажа ябахадаа иимэ юумэн тухай оройдоошье шиидэжэ, шэбшэжэ ябаагүй һэмнэй. Теэд мүнөө хэдэн жэлэйнгээ эрмэлзэл хүсэлдүүлхээ һууһандал. Урдань нүхэсэдэг Гомбожабаа өөрынгөө дайсан мэтээр тоолоно. Хэзээшьеб Гомбожабай хорон хурса хэлые хадхуу зангыень ехэл өөгшөөдэг һэн. Теэд мүнөө арайл бээ барижа һууна.

— Хэрбээе, Мэдэгмаагай хэлэһэн үнэн хаа, ши яндан хүнши, — гэжэ Гомбожаб хэлэбэ. — Би шамайе мэдэхгүй һэн гүб... Шулуу дайраһан хажуур мэтээр гансата хүшэр хүндэ юумэнтэй ушархадаа мохошоо бээш.

— Шамһаа хүсөөг хилээмэ эринэгүйб, эрихэшьегүйб, — гэжэ Дэбшэн сабиргай руугаа яншахыень мэдэрэн хатуурхаба.

— Хүсөөг хилээмэ шамда үгэхэшьегүйб, — гэжэ Гомбожаб дахин уралаа шобхойлгон, муугаа хүдэлшэбэ. — Аймхай дүүлэгэр зондо огто дурагүйб. Үндэр һайхан эрмэлзэлээ хүл дороо гэшхэжэрхидэг зондо... Ши өөрынгөө шэнжэлэлгэнүүд, тоололгонууд, хараа бодолнууд тухай намда нэгэтэ һүни үүр сайтар хөөрөө һэнши. Мартажархёо гүш? Бодос тухай һургаалые шэнэ табсанда табихаар юумэн гээ бэлэйш... Тэрэшни Дарвин,

Менделеев, Ньютон, Эйнштейнын нээлтэнүүдтэй адли сасуу болохо хэн... Залуу наһанайнгаа хүсэ шадалые үлүүгээр сэгнэһэн ябадалшые гээл даа... Теэд ямар томо юумэн иимэшүү дэгэд дээгүүр табиһан эрмэлзэлгүйгөөр бүтээгдэжэ байгаа юм?! А-аа! Зай, бүтээхэгүй юумэндэ аһашаһаншые байбаш гээл даа... Теэд юундэ мэргэжэлээ хаяха хүмши? Мэдэнэш, ши юрын ажал хэхэгүйш. Агууехэл юумэн хэрэгтэй! Иимэл зоние үзэн ядадаг хүнби!

— Гомбожабнай халашахадаа, нэгэ хүниие оложо абаад, аһашадаг ха юм даа, — гэжэ Мэдэгмаа стол дээрээ дабһалһан һархяаг, үлэһэн хартаабха, сайгаа табин дуугарба.

— Ши хэды соо эрдэмэй дээжые шудалһан аад, нэгэшые туһатай юумэ хэнгүй үлэхэшни гү? Эндэшни шинии хэхэ юумэн үгы... Найматай балшаршые, наятай зүнэгшые өөрынгөө ажалда шамһаа дортохогүй. Оёоргүй худаг руу юумэ хаяжархиһандал, шамда үгтэһэн эрдэм бэшэг дэмыдэ хосоршоо гү?

— Ши өөрөө гуша гаратараа юу хээбши? — гэжэ Дэбшэн урагшаа һууридаа даб гэбэ. — Үдэр бүриин жэжэ божын юрьсен соо ябаад, бидэ хэрэгтэй зон гээшэбди, бидэ олоной урдахи уялгаа дүүргэжэ ябанабди гээшэдые тэсэхэл аргамнигүй.

— Архи арсалдаан хоёр намайе диилээ. Тэрэгүй хаа, энээхэн фермые даагша болоод, һамаржа байхагүй хэм, — гэжэ Гомбожаб хэнгэргүйгөөр хэлэбэ. — Теэд ши бидэ хоёрые зэргэлүүлэн табижа, сасуулшагүй зон гээшэбди. Би арай гэжэ һургуули дүүргээд, баһал арай гэжэ хүдөө ажахын институтта заочно һурааб.

«Валиингаа үбдэжэ, наһа барашоогүй хаань, архида иигэжэ орохогүй хэнши, — гэжэ Мэдэгмаа бодобо. — Теэд хоёр үхибүүнэйнгээ түлөө архияа хаяха байгааһ. Теэд хүнэй үгэ дуулаха бэшэш».

Гомбожаб архияа гурбан тагша соо аягалба. Нэгыень абажа:

— Шиниингээ эндэхи амжалтануудай түлөө барихамнай гээшэ гү? — гэжэ хоротойгоор дуугарба.

Тиигээд Дэбшэнэй гартаа духарьяень абахагүйдэнь, урдань салгидатарнь табижархиба.

Дэбшэн гарайнгаа араар тэрэниеннь холо хүрэтэр этэржэрхибэ.

Гомбожаб хууриһаа шуһаа досоошонь татан бодошобо. Мэдэгмаа хоорондонь орошобо. Үүдэн нээгдэжэ, бишыхан хүбүүхэн хабшуулдаһаар шахуу орожо ерэбэ.

Булта гайхан, тэрээн тээшэ эрьелдэбэд. Үүдэндэ Баяр зогсожо байба.

— Дэбшэн абга, ябая! — гэжэ нариихан һалганаһан хоолойгоор, арайл бархиршангүй дуугарба. — Таабаймнай ехээр үбдэшоо!

Дэбшэн гэнтэ бүхы бэээрээ татагад гээд, үүдэн тээшэ тунисагүйхэнөөр алхалба.

— Эсэгынгээ түлөө һанаагаа зобонгүй, үшөө һамгадаар зайжа ябахаш, — гэжэ Гомбожаб «хорд» гэбэ.

VII

— Һанаагаа бү зобогты, хүл хөөрсэгэнэлдөөн бү бологты, — гэжэ Шаралдай үбгэн Дэбшэнэй хажуудань ерэхэдэнь хэлэбэ. — Иигээд лэ бурхандаа харяаб. Эмшэдшые хэрэггүй.

Тээд Дэбшэн хонходохо һанаатай фермын Улаан булан тээшэ гүйшэбэ.

Улаан булан суургалаатай байба. Хэнэйдэшые орохоёо ойлгожо ядан гүйжэ ябатараа, Ломбынхи тээшэ нугарба.

Ломбын бартаа шэбхэдээтэй байба. Саанаһаань томо нохой хэршэгэнэжэ, газар доһолтор шахуу дуу таһалангүй хусажа эхилшэбэ. Дэбшэн бартааень нюдаргаараа нээрүүлжэ мэдэбэ.

Нэгэ хэды боложо, веранда дээрэхи гал аһажа, хүн уухилһаар үүдэ нээжэ гараад, хүнхинэһэн хоолойгоор зандарба:

— Хэн тэндэ һүни үдэрые мэдэхээ болёоб?

— Нээгыт, Ломбо абгай, энэ би Дэбшэнби!

Ломбо шархи гуталаараа һэмээхэнээр алхалһаар ерэжэ, бартаагаа досооһоонь хүндэ модоор тээглэжэрхихэнээ уухилан абаба. Үшөө ямаршьеб гэнжэ хангируулба, түмэр шэбхэ тас-тас гүүлээдхибэ. Шарнирын дабирхайдаатай үүдэн зөөлэхэнөөр, нэгэшье абяагүйгөөр нээрэжэ, Ломбо үүдэндэ нэгэшье хүдэлэнгүй, Дэбшэнэй орохо харгы хаагаад зогсобо. Хүрин үнгэтэй һүнийн пижама үмдэжэрхихэн, сагаан үһеэ нягтаханаар гэдэргэнь һамнажархихан, саб гэнэн хүн зогсоно. Бартаагайнгаа шэнэнэн бүдүүн баханануудай хоорондо набтархан шиираг бэетэй юумэ хэзээшье, ямаршье юумэндэ диилдэхэ дабагдахагүй мэтээр харагдаба.

— Улаан булангай түлхюур танда гү? — гэжэ Дэбшэн асууба.

— Юун болооб? — гэжэ Ломбо урдаһаань зандарганаар асууба.

— Хонходоходни, эсэгэмни үбдэшөө, — гэжэ Дэбшэн Ломбодо дураа гутабашье, зөөлэхэнөөр хэлэбэ.

— Һэ! — гэбэ Ломбо.

Тиигээд Дэбшэниие тоогоогүй дээрэлхүү шэнжэ пэльһэгэр мяхалиг шарай дээрээ үзүүлээд, томоотойгоор эрьелдэжэ, гэр тээшээ хүлөө ойрохоноор, хүндөөр табиһаар, сэнгээ мэдэнэн хүнэй маягтайгаар ябашаба. Хүхэльбэ гэдэнэтэй мантан томо хара нохой, хэбэрнь волкодавһаа шуһатай хаш, хусахаяа болибошье, шулуун ябаган харгы дээрэ хэбтэжэ, ута хоншоортой зантагар толгойгоо хүсэтэй хүлнүүд дээрээ табяад, Дэбшэнэй хүдэлсэ бүхэниие гэтэн, сээжэ сооһоон холоһоо хэршэгэнэжэ, шэрхэгээ хүдэлгэнэ.

Дэбшэн нохойнуудта дурагүй юм. Илангаяа зөөри һахихан нохойнуудта. Магад хэзээдэшье нохой тэжээгээгүй хадаа гү... Агнахагүй, ехэ зөөригүй хүн нохойгоор яахабиб гэжэ эсэгэнь хэлэгшэ һэн. Юрэдөө, эсэгэнь бухануудһаа ондоо амиды юумэндэ балай дуратай бэшэ. Гахайнуудые бүри үзэн ядадаг. Тэрэ гал аюулһаа хойшо тиимэ болошоо хаш... Газаагаа ямар нэгэн гахайн орошоо һаа, түргэн намнажа гаргагты гэжэ хүбүүдтээ хашхардаг. Теэд бухануудһаа үглөөнһөө үдэшэ болотор һалахагүй: эдеэлүүлхэ, уһалха, бэлшээридэ гаргахаһаа гадна, үһэ нооһыень эльбэхэ,

хамнаха, тухагүй тэдэнээрээ хөөрэлдэхэ... Дэбшэнэй туһалалсахаяа ерэхэдэ, бухануудыемни муугаар эдээлүүлжэрхинэ аа гү гэжэ ханаашархаханаа гадна, зандажархина гү, сохижорхино гү, угайдхадаа, хилайна гү гэжэ хойноһоонь харалсан байгша һэн. Бадмаахаяа бухануудтаа дүтэшье эльгээгшэгүй бэлэй. Хэрбээ Дэбшэнэй оролдосотой, бухануудыень түргэн таяад, зан абариинь ойлгоод абадаг хаа, харин Бадмааха шуумар түргөөр ажалаа бүтээбэшье, буханууд гү, үхэрнүүд гү — тэрээндэ огто хабаагүй, хэн нэгэнэйн үбдэшөөшье хаань хэрэгсээдэггүй ха юм.

Бухануудһаа хайн түрэлтэй адагуусан үгы гэжэ эсэгэнь хэлэдэг. Жэшээлхэдэ, тэдэнэр элдэб юумэнһээ үргэдэггүй, айдаггүй. Үбһэнэй хорёо гү, али ондоошье харша хана хандаагаа хаа, хэнһээшье нюун нөөнгүй, бултанай нюдэн доро хэхэ. Өөрһөөнь хүсэ шадалгүй сарнуудые, хашарагуудые тэһэ биса мүргэжэрхихгүй. Хабаяа хэндэшье хаймһархагүй. Хааяаниинь газар һабардажа, бүрхирхэ, зохорходоошье, юрэл тиигэхэл ёһодоо тиигэһэниинь лэ ойлгохоор ха юм. Энэ мундуу амитанай юрын лэ ябадал гээшэ. «Эзэндээ үнэн сэхэ, эзэнээ хэзээдэшье мартахагүй, — гэжэ эсэгэнь нэгэтэ хөөрөө. — Үсэгэлдэр зүүн талаар, үхэхэн энэ, буруугаа бэдэржэ ябатарни, Атаман сэб сэхэ нам тээшэ гүйжэ ябаал даа. Хабарһаа намар болотор намаяа мартажархёод, мүргэхээ ерэбэ гэжэ ханаалби. Тэрэшни эрбэйһэн хэртэйһэн юумэ мүргэдэг болошоо ха юм. Хаана орохобши, доошоо унаад лэ, бутын хоорондуур хабшуулдаад лэ хэбтэхэхээ ондоо юумэн үгыл даа, үхэхэншни! Гүйжэ ерээд лэ, хажуу тээшээ дарайжа ургашаһан эбэрээрээ оёодоод лэ шэдэжэрхихэнь бээ гэжэ хүлээнэб. Газар доһолтор тэб-тэб бууһаар ерээд, хажуудамни зогсожо, хоншоороороо этэрээд, толгойгоо ганхуулба. Айһандаа нюдөө анижархиһанаа нээбэб. Атаманайм нюдэнһөө уһан гоожожо байба. Тэрэмни баярлаһан хирээ бархирба гэжэ намайгаа хараад бээ баряагүй. Бишье уяршооб. Сагаахан пулаадаа хармаанһаан гаргажа, Атаманайнгаа нюдые аршааб...

Уданшьегүй искусственна аргаар үнээ үрэгжүүлхэ гэлсээд, бухануудыг бултыгнь тушааха захиралта буушоо бэлэй. Шаралдай тиихэдэ бригадир байһан Ломбындо гүйжэ ерээбэ.

— Яаба хээбэ гээшэбта? Бухагүйгөөр үнээ боод болгохоннай гэжэ? Тэрээхэн шодогор түмэр баряад, үнээнэй хажууда ошохоёо эшэхээшье яанат! Тьфу!!

Ломбо эльгээ тэбэрин энээбэ.

— Бухын түлөө юундэ ханаагаа зобообши?

— Бухын түлөө гэнэ аалши? Тээд буха өөрөөрни доро юм гү? Шини мэтэ амитай, шам мэтэ хайратай... Түмэн жэлдэ бухагаа үнээн боод боложо байгаа. Түмэн жэлэй ёһо гуримыг эбдэжэ, юунэйшье урда орохогүйт!

Бухануудыгнь хүрэгөөрнь туугаад лэ ябашоо һэн. Хоһоршоһон хореогоо түшөөд, Шаралдай бүглэршэнхэй зогсожо байгаа.

Эгээл хүгшэн Хүри Улаан нютагай урданай үүлтэрэй буха толгойгоо ханжууланхай хүрэгөө дахуулан алхалжа ябаа. Тэрэ бултанһаа набтархан, охоторхон бээтэй аад, буханууд соогоо удамарша бэлэй. Бэшэнээрээ мүргэлдэхыеньшье хэншье үзөөгүй. Магад залуу буханууд багадаа айжа һурашаһаншье байгаа бээ. Хүри-Улааниг үүлтэр муутай гээд, үнэ үгы хэхээ забдахадань, Шаралдай таһа арсалдашаһан гэлсэдэг.

— Мүнөөнэйтнай симментал бухагаа нэгэшье доротохгүй. Тугалнуудыг ямар булдагар, шаб гэмэ гарадаг бэ! Үнээдшье болоходоо үдхэн хүтэй ха юм. Һүниинь бүри сүсэги мэтэ!

Хүгшэн удамарша гашуудалтайханаар тархья доошонь табяад, тоһотой харгыгаар богонихон хүлнүүдээрээ дабшана. Нээрээшье, намарай хагдаршаһан дайдаар шэмээгүйхэнөөр һүүлшынгээ замда зориһон бухануудай хүрэг хараад, Дэбшэнэйшье досоо харлашоо һэн.

Мантан томо, улаа-эрээн буха нүдөө анин татаад, Хүри-Улаанай хойноһоо дугшана. Хабартаа бэшэнээ мүргэлдэжэ айлгаад, зундаа үнээдэй хүрэг соо эгээл түрүү байгаад, мүнөө юунэйшье болоо һаа хамаагүй... Асари томо бээрнь долгилһон агуу хүсэнэй далай тогтошоо, замхашоо хаш. Ерэхэ

хабар болотор... Тээд... Улаа-эреэн бүха һүүлшынгээ хабар, һүүлшынгээ зун үнгэргэжэрхёод энэ ябанал даа!

Наяхан Эрхүүтэй областьһоо асарагдаһан хара-эреэн буха хойноһоонь алхална. Колхозой хармаанһаа ехэхэн мүнгэ һугалуулһан хадаа, хүн зондо хүндэтэйшэг һэн хаш. Өөрөө ехэ хүнгэхэн, эрбэлзүүр дэрбэлзүүр аад, хэнэйшье анхарал баранһаа урид татаад байха. Мүнөө гашуудалта замаа ойлгоһон мэтэ, тон ондоо болошоод ябабашье, нэгэ удаа арбагар эбэртэй толгойгоо дээгүүр үргэн, фермын газар тэдэниие үдэшэн зогсоһон малшадые эрьен хараашалаад абаба. Мэнэ хаяхана таанадай энхэрэл татадаг аад, мүнөө яаба гэшэбиб гэжэ асууһан мэтэ...

Нүрэг соогоо одхониинь — духа дээрээ сагаантай хашараг буха хойнохоно гансаараа ехэл хүлгэнхэй, хамараа һармайлан шуухиржа, хоёр тээшээ халба хүрэн, хүрэн, урагшаа дугташаншье ябатараа хэниешьеб дайраад, хэнэйшьеб эбэртэ хадхуулаад тархияа доошонь хээд, бүрд гэшэбэ.

Шаралдай хорёогой һургааг бүхы хүсөөрөө бажуун, хоолойгоо хашаад хаахирба.

Хашараг бухын Хара-Эреэн Улаа-Эреэн хоёрой хоорондуур хабшуулдан гүйжэ гараад, Хүри-Улаантай зэргэшэхэтэйнь хамта, тэрэнь баһа урагшаа даб гэшэбэ. «Зүб! Зүб! Баабайнь!..» — гэжэ Шаралдай обоголзон шэбэнэбэ. Бухануудые тууһан хүбүүд моридоо ташуурдан, гүйлдэһэн хоёрые амадан ошобод.

Хүри-Улаан хүгшэн буха гэгтэ эгсэ эрьелдээд, хүлнүүдээ алсайлан газар тулаад, тархьяа духылган, эбэрээ залаад тогтошобо. Моритой хүбүүдшье халба хүрэн, жолоогоо татан, байра дээрээ зээрэмхэйлшэбэд. Энэ үеэр хашараг буха һомон хурдаар, холо холо собхорон бууһаар, фермын тэндэхи хасуури ой руу орожо, харагдахаяа болишобо.

Хүн зон энээниие бултадаа абяагүй хаража байгаа һэн. Моритой хүбүүдшье хойноһоонь намнабагүй. Ломбо эмээл дээрээ буруу харан эрьелдээд, гэр тээшээ хатаргашаба.

— ha-ha, ha! — гэж Шаралдай хоротойгоор оршон тойроной доголтор энэбэ.

Дэбшэн эсэгынгээ иигэжэ энэхые үзөөгүй бэлэй. Эсэгэн ехэл баярлахадаа, һэмээхэнээр нюураа эльбэжэ, урагша хойшоо үгсэлзэжэ һуугаад, шэмээгүйхэнөөр энээдэг. Эсэгэн мүнөө хорёогой саана, үбэлэйнгөө малгайн өөдөн болгожо уягдаагүй хасабшые далбалзуулан, тархья хүдэлгэн, үндэлзэн, нюдаргаараа хабшалга сохижо, амаа ангайнхай, шара шүдөө арһайлгажархёод байба!

Тэрэнһээ хойшо Шаралдай хаа-яхана хорёо хүшэ заһалсахаһаа ондоо ажал хэжэ үгэдэггүй болошобо. Гансата туража, харлан хатажа эхилбэ. Хүнтэй хөөрэлдэхэньше хомордошобо. Тиихэдэ Дэбшэнэй эжы амиды байгаа һэн. Шаралдайгаа эмшэдтэ ошо гэжэ баадхаба. Ямар бэ даа эм дом олоодшые ерээ.

Үнээнэйнгээ хорёо хото хубаан таһалаад, үбэл болоходо, тэрьелһэн бухаяа асаржа оруулаад лэ нэгэ бага шарайнь заһаршоо һэн.

Бухагүй тэрэ жэл сэлээн соо Шаралдайн буха бурхан мэтээр тоологдодог болоо. Ломбошые гунжаяа абаад, Шаралдайда ерээ.

— Гансата бухануудаа дууһажа, буруул юумэ хэбэбди даа, — гэжэ Ломбо аалиханаар, томоотойхоноор хэлэбэ. — Теэд, бидэшни нэгэл юумэ эхилээл һаа, нүдөө аняад лэ хам орошодог зантайбди. Дээрэһэмнай тиигэгты гээд лэ гал табижал байха...

Шаралдай юушыеб хэлэхээ амаа нээһэн аад, абяагүй орхижорхёо һэн. Дэбшэн абынгаа Ломбын хажууда нэгэ жэгтэйхэн болохые ойлгодог. Ломбошые тиимэшэг — томоотойхон гү, али бээ баринги хэбэртэйгшэ. Үгышые һаа, Шаралдай үлүү үлэмжэ бээ үринги байха. Ломбо үзэн ядангяар хараад абаха. Заримдаа оройдоошые бэе бээ обёороогүйдэл алгасалдан гарашаха.

Мүнөөшые эсэгынгээ үбдэшэһэниие хэлэхэдэнь, Ломбын «һэ!» гэжэрхиһэниинь баһал гайхалтай байба.

Ломбо гэртэй тугаарайхидаал адли аажамханаар бэшэ, хүнгэхэнөөр һэб һэб гэшхэлһээр гаража ерэбэ. Дэбшэндэ тулан дүтэлжэ, харанхыда нюурыень шэншэлэн харахые оролдобо. Тиигээд аминиинь дээрэхэнэ болонхой юумэ асууба:

— Нээрээ эсэгэшни үбдэшөө гү?

Дэбшэн юушые дуугарангүй Ломбын гарһаа түлхюур абажа, эрьелдээд ябашаба.

Улаан булан нээжэ, үүдэнэй тэндэ һарбагашажа, зайн галай тобшо дарахадань, хоһон байба. Зуруул аһааж, сагаан шэрэтэй дархагар ехэ стол дээрэхи телефоной трубка абахадань, тэрэнь миил шаршаганажа, хүгжэм пишаганажа байба.

Дэбшэн сүхэржэ, телефоной трубка хард гэтэр хаяжархёод гаража, доктор Аюушынхи тээшэ гүйн шахуу ошобо.

Доктор Аюушатай эрнигтэнь уулзашаба. Тэрэ буу үргэлжэрхиһэн, бамбайтар һархайтар хубсалжархиһан харанхыда һаршаганан зогсожо байба. Хүлэйн хажууда нохойнь уухилна.

— Дэбшэн гүш даа? Нюдэнэймни шэл бүрүүлтэшөөд байна хаш, — гэжэ хүлдэгүйхэнөөр дуугарба. — Оро, оро наашаа... Эсэгэ тухайгаа һанаагаа зобошоод гүйжэ ерэбэ гүш? Оролши! Ааляр! Ашанарни унташоо ёһотой. Энэ веранда соо һууд гэе. Хүйтэн бэшэ бээ?

Веранда соохи галаа аһааж, буугаа ханада үлгэбэ.

— Нээрээшые, азагүй хүн хаб... Бүри хэдэн алхам сооһоо һоно буудаад тудаагүйб! Тобшомни галтаяа орохо аад!.. Алдажархёолби даа, алдажархёоб...

Толгойгоо ганхуулан, набтархан ябаган шэрээ дээрэ һуужа, аладаа хүрэмэ ута түриитэй резинэ сабхияа нэгэнэйн һүеһөө нүгөөдын улаар лужаганаса үдхэлэн, тайлажа эхилбэ.

— Муул байна даа, — гэжэ үгэлбэ. — Хүн гээшэмнай үдэр бүхэндэ бишыханшые һаань, нэгэ юумэ бүтээжэ, нэгэ амжалта туйлажа ябаха ёһотой юм ха... Хойно хойноһоонь азагүйдөөд байбал, гашуудахаш, зобохош...

Дэбшэн нюураа үбшэнтэйгөөр уршылган, үүдэнэй холоодо түшэшэбэ.

— Ши хаарта наадажа үзөө гүш? — гээд, Аюуша оёор дээрэ орёолтоо хаяжа, хургадаа бохиилгон, дээрэнь хүлөө табиба. — Үзөөгүй хаа хайн хаартын буруулхашоо хаа, хэзээ хайн нюураараа дахин эрьежэ ерэнэ ааб гэжэ хүлээхэнь дан хүнгэн бэшэ.

— Аюуша абгай, баабайе ошожо үзыт даа! — гэжэ тэшэ ядан Дэбшэн хэлэбэ.

— Тугаархана үзөө нэм... Ошоходди, Дэбшэн. Бишни хубсаһаа нэлгэжэ үмдэһүү... Дайнай һүүлдэ Болдёодо хаарта наадаба гээшэб. Яһалхан мүнгэ хаагаад һуушабабди. Булта мяхан наймаа хэһэн зомди. Би нэгэ хашарагаа худалдаад ябааб. Түрүүшээр ямаршыегүй хаарта гараба. Урдань хаарта мүнгөөр наадаагүй хүндэ тиигэдэг. Аймхайгаар эхилһэн аад, зоригтойхон болошобоб. Багахан хоозортойгооршые сохёод, худалдаанда хубаагаатай хаарта абаадшые, нэгэ-хоёр эдеэд лэ байнаб. Хаартада азатайхан хүн хабшые гэжэ ханаад абанаб. Тиигэжэ һуутарни, хаартамни харлажа, мүнгөө алдаһан дээрээ алдажа оробоб. Энэ Ломбын эсэгэ ехэ хаарташан ябаһан юм. Тэрэ намайе хүхеежэ, хаартадуулһан байгаа. «Аюуша, бү ухаалда, хүлээгээд лэ һуу, хаарта эрьехэ байха», — гэжэ хэлэбэ. Мүнгөө хоёр гуталайнгаа түрийдэ бүдөөр орёогоод, хабшуулжархиһан һуугааб. Тиихэдэ мүнгэн далбагар ехэнүүд саарһад бэлэй. Нэгэ мэдэхэдэмни, нэгэ гуталаймни түрии хооһоршобо. Бодожо ябашахаяа ханаад, Ломбынгоо эсэгийн хүүрээр хаарталдаһаарби. Теэд хайдаха юумэн үгы. Хоёр гуталаймни түрии хооһоршолой! Ломбын эсэгэ: «Ондоо хүнһөө мүнгэ займаар абаад ерэ!» — гэбэ. Би мүнгэ бэдэрээгүйб. Һүүлдэнь Ломбын эсэгэ нигэжэ хөөрөө нэн...

— Шамдыт, доктор Аюуша! — гэжэ Дэбшэн тэрэнэй даб дээрэ хүдэлхэгүйгөөр шалишахада хэлэбэ.

— Яаралаар болодоггүй, — гээд, тэрэ бодонгүй харбайжа, дерматин сабхи ханын тэндэһээ абаба. — Залуудаа Ломбын эсэгэ эндэхи суута Монгол Эрхүү хоёрой хоорондо мал наймаатай баянай туһамаршан ябаһан юм. Нэгэтэ Эрхүүгэй хаарташадай гэртэ ороод, тэндэһээ баянайнгаа бүхы хүрэг

малай мүнгэ дууһажархёод гаража ерэбэ. Түмэр харгын буудал дээрэ ошоод, вагонуудые зайжа ябатараа Боохоной нэгэ наймаашантай уулзашоо. «Юу хэжэ ябанаш?» — гэжэ тэрэнь гайхаба. «Поездын ябахада доронь орожо үхэхэмни, — гэжэ манай хүйхэр харюусаба. — Эзэнэйнгээ хүрэг мал хаартада алдажархёоб». «Энээхэнэй түлөө үхэхэнэй хэрэг бии юм гү? — гэжэ нүгөөдэнь гайхаба. — Ами наһанһаа үнэтэй юумэн бии юм аал? Бишни шамдаа мүнгэ үгэхүү. Дахин хаарталдаад турша. Мүнгэ эдэеэ хаа, энээнииемни эрьюулээрэй. Үгы хаа, үгы... Би үгыршэхэгүйб». Ломбын эсэгэ мүнгөөрнь ошожо наадаад, алдаһанаа тэхэрьюулжэ шадаһан юм хаш.

Доктор Аюуша бодожо, намарай ута хара пальто хэдэржэ, Дэбшэнэй хойноһоо газаашаа гараба.

— Хүншни бүхы наһан соогоо ехэ наадан дээр түйсэ хүлээһэндэл, нэгэ хайн юумэ хүлээжэл хүлээжэл ябадаг юм байна, — гэжэ харанхы соогуур Дэбшэнэй урда орон, хорёогойнгоо эрнигтэ дүтэлжэ дуугарба. — Бишни түрүүшээр ехэ эмшэ лама болохоёо хүлээгшэ һэм. Эмэй жоро үзэхэдөө, магтуулхаш даа. Тиихэдэшни гэр бүрээ габшэтэй, газар бүрээ габжатай болохоёо оролдожо байгаа. Хасууритаһаамнай Сэндэ-Аюушамнай бэрхэ лама болохо даа гэлсэхэ. Сэндэ гэхэмни мүнөө мартагдашоо. Сэндэ-Аюуша гэжэ ута наһанай бурхан бии юм. Сэндэ-Аюуша бурханай нэрэтэй һэн хойноо Отошо бурханай эм дом шудалжа, үбшэ зоболонгыёе тонилгожо, хүн зоние ута наһатай болгохоб гэжэ хайхан ханаатай ябааб. Эх-хэ-хэ!...

«Харал даа! — гэжэ Дэбшэн гайхаба. — Ямар хайхан, ямар үндэр эрмэлзэлтэй ябаһан хүн гээшэб? Энээхэн Хасууритада иимэ хүн ажаһууна гэжэ хэншье ханахагүй. Тиихэдэ, би... Минии эрмэлзэл доктор Аюушынхиһаа хайхан гү, үндэр гү? Мүнөөдэр үхэшэхэ хүнэй наһа нэмээжэрхихэхээ үндэр, хайхан юумэн дэлхэй дээрэ бии аал?!»

Дэбшэнэй досоо үшөөшье муудашаба. Орон дээрээ өөдөө хараад, үхэлөө ханаа амарханаар хүлээжэ хэбтэхэн эсэгэнь тон хайратай болошобо. Эсэгынгээ ажабайдалыёе эхинһэнь харахадал гэбэ. Ядуухан тэдэнэй бүлэ хаанта засагай унахада хүл дээрээ гарахаяа оролдоо. Нэгэ-хоёр бухалаар

жэлдээ таряаниинь нэмэбэшье, хэдэн мэшээгүүдээр үлдэн даарахан зондо ябашадаг байгаа. ТОЗ, коммуна, артель гэлдэнээр, тарааар, нэгэдэнээр, шэнэ ажабайдалаа голохоор, найшаааар ямаршыггүй тогтоод түбхинөөд, байтарнь, дайн болошоо. Иигэжэ эсэгынь үхибүүн наһан, залуу наһан үнгэршоо. Дайнай һүүлдэхи жэлнүүдтэ эдихэ ууха юумэнэй элбэгжэжэ эхилхэдэ, үхибүүд гаража, үдэжэ, баһашье хүнгэн бэшэ болошоо. Дэбшэн өөрынгөө үетэниие дуталдаха ядалдахые үзөөгүй гэжэ тоолодог. Тээд бишихандаа һарһан гуталшые үмдөө, хартаабхын шаангишые эдэе, адха конфетэ һайндэрнүүдтэ гансал үзөө, халааһатан үмдэ самсатайшые ябаа. Гахайн фермэ дээрэ эсэгынгээ ажаллажа байха үеэр ямаршыггүй нэгэ хирэ магазинай хубсаһа үмдэдэг һэн. Фермын дүрэшэхэтэй хамта эсэгэнь элдэб олзобори муутай хүдэлмэридэ ябадаг болоод, баһал тэдэнэр оборхон һуудалдаа орошоо. Эсэгэнь архи оройдоо уудаггүй байһан аад, халамгайшаг гэртээ ерэжэ, үхибүүдээ зандараад лэ хөөрэлдэхэгүй. Эжытэйнь түтэр татар гэлдэхэ. Тээд элүүртээ аймхай болошоо һэн. Таряалан дээрэнхэ һолоомо тэргын оёртошые тээгээд үнөөндээ асархагүй, гэртэхи газаахияа һэргээхэгүй. Эсэгэнь бухануудые тушаажа абаһаар лэ һэргэшоо һэн. Бухануудаа үдэшэлэндөө эдээлүүлээд, гэртээ хүхюутэйхэн бусаха. Бадмааха Дэбшэн хоёроо һургуулиһаа тарахадань абаад ошоо һаа, хамта шаргада һуугаад ерэхэ. Дэбшэндээ боожоёо барюулха дуратай һэн. Тиигээд тэдэнэйнгээ номоо үзэхээ һуушахадань, нүдөө баяртайгаар ялагануулан, монсогорхон шарайгаа эльбэн, пэшэнэйнгээ амһарта шала дээрэ забилшаха. Хожомынь бухануудтаяа хахасалган, хүбүүдтээ баһа... Юумэнэй элбэгтэ, ажаһуудалай һайжархада үбгэршоо. Үбгэрхэдөө үхибүүдээ хаража баясаха хэрэгтэй. Тээд...

— Баабай һайн болошохо бээ? — гэжэ доктор Аюушатай зэргэлэн, нюураа хамартань арайл няажархингүй дугташан, сэдхэлээ хүмэрин асууба. — Тугаар үзэхэдэтнай ямар байгаа һэм? Ямар үбшэн бэ?

— Байза, ошоёл даа, — гэжэ доктор Аюуша сэхэ харюуһаа булган, өөрынхией үргэлжэлүүлнэ. — Хори арай хүрөөдүй ябатарни дасан дуганууд

хаагдашоо. Тиихэдэнь уйлаа һэм. Һанажа ябаһан Һанааемни хүсэлдүүлыш гэжэ бурханайнгаа урда һунажа мүргөөб. Теэд залуу наһан гээшэмнай залуул наһан ха юм даа. Гэртээ харяад, улаан орхимжоо тайлажа хаяад, эсэгэтээ хамта артелиин анзаһа барилсаад ябатараа, энэ мүнөө Ломбыншни хүгшэн Дулсамаае харажархибаб. Мүнөөхи Отошо бурханайшни орондо ондоо бурхан бии болошобол даа!

Иигэжэ хэлэжэрхёод, «һи-һи» гэн энеэгээд, һүүлдэнь аман соогоо юушьеб шэбэнэбэ. Бурхаяа тоомжоргүйгөөр дурдажархиһандаа, маани мэгзэм уншаад абаба гү гэжэ Дэбшэн тааба.

— Бурханайшни ном гээшэ нэгэ удхатай юм даа, — гэжэ Аюуша түргэхэн дуугараад, хуушандаа орошобо. — Нээрээшье, хубараг байхадаа басаган тухай ойндоошье оруулха ёһогүй хадаа, тиигээд лэ ябажал ябааб. Һүзэглэхэ, тэрэнэй түлөө оролдохо юумэтэй һэм. Теэд тэдэ бүгэдэһөө һалашахадаа тиигээшье һэн гүб: нюдэ нюургүй дурлашоо бэлэйб...

Медпунктдаа дүтэлхэ зуураа Ломбын яларжа байһан сонхонууд тээшэ хараадхиба.

— Дулсамаа ямаршьегүй налархай байха. Теэд энэ Ломбо хоорондомнай оролсошобо. Тиихэдэ үһэ зүһээ утаар табижархиһан, наганай гэр бүһэдөө зүүжэрхиһэн айдхатай хүн ябаха. Намае лама ябаһан юм гэлсээд, артельһээ гаргаад, сүлэлгэдэ ябуулжархиба.

Медпунктаяа нээжэ ороод, галшье аһаангүй, харанхыда юушьеб һаршагануулһаар абаад, гаража ерэбэ.

— Дулсамаада дурлашоод ябахадаа, инаг гансатаяа һуухаһаа, айл бүлэ болохоһоо, үхибүүдые түрэхэ үргэхэһөө һайхан юумэ дэлхэй дээрэ үгы гэжэ һанагша һэм. Теэд сүлэлгэндэ хойто зүгэй хүйтэн сэбдэг тайга соо модо бэлэдхэлгэдэ элдэб зоноор сугтаа ябааб. Тиихэдээ зарим зониинь нүгөөдүүлээ юундэ хэзээ угһаа хашадаг юм гэжэ бодожо эхилээб. Хэзээ угһаа хүн хүнөө дарлаха ёһогүй гэжэ бурхан шажан номножо байгаа, теэд оройдоо тиимэ бэшэ байһаниинь гайхалтай. Бурхангүй засаг тогтоошье һаа, баһал бэшэ зоноо хашахань бүришье намда ойлгосогүй һэн. Олон зоной түүхэ

заршам шүдалжа оройдоошье зоболон хашалангүй байдал тэдэндэ оложо үгэхэйб гэжэ шиидэдэг болооб. Ород бэшэг оролдожо үзэбэб. Дэбшэн, ши намайе бү наадалаарай, минии тиихэдэ ойлгожо ядаад ябаһан юумые бүри заахандаа мэдэжэ абаһан байгаа бээш... Дайнда ороходоо энэ һанални саашадаа шаташоо һэн. Үй түмэн зон бэе бэенэйнгээ урдаһаа буу жада барижа, алалсажа хюдалсажа байха. Бүхы дэлхэе амгалан тайбан, жаргалтай баяртай болгоһойб гэжэ амарха зуураа бодохош. Нэгэ һанахада, энеэдэтэйшье гээшэнь даа! Эрдэмтэй бэлигтэй хүнүүдэй хэжэ шадаагүй юумые түбэдшье, ородшье номдо түгэс һайнаар һураагүй муу санитар бүтээхэ һанаатай байха! Эх-хэ-хэ!!

«Нээрээшье, юугээ шалинаш даа! — гэжэ Дэбшэн суhalдан бодобо. — Элдэб бүтэхэгүй юумэнэй түлөө оролдоһоноо мүнөө хөөрэ, бү хөөрэ, юун үрэ гарахаб!»

— Хүн үхэхын наана хүндөөр үбшэлөөд хүлэжэ хэбтэхэ, та һанаа амархан зугаалжа ябахат! — гэжэ бээ барингүй Дэбшэн шангаар ханхинатар хэлэжэрхибэ. Досоонь халуу эрьен бусалжа, дээшээ хөөрөжэ, бэень һалганаад абаба.

— Тиимэл даа, — гэжэ доктор Аюуша дэн тудалдаадхиба. — Нэгэ хүнэй зобожо байхада бэшэнэй сэдхэл үбдэхэ бэшэ даа. Тээд би эгээл баабайншни тухай шэбшэжэ ябаналби. Һүүлэй үедэ би хүнэй наһан, ажаһуудал тухай, түрэхэ үхэхэ тухай ходо тархи соогоо бисалганаб. Дэбшэн, ши бү уурласагаа, шамда гэжэ өөр тухайгаа хөөрэнэб. Эрдэмтэй хүн гээшэш. Гэнтэ би баһа үхэшэхүү даа... гэнтэ унаад? Эдэ бодолнуудаа шамда хэлэжэ үгэхэ ёһотойб. Минии досоо баһал муу ябана... Оройдоол хэдэн алхам соо нугаһа алдажархёоб!

VIII

Ломбо аймагай түбһөө ерэхэн машинаһаа ехэ харгы дээрэ буугаад, тэндэхээ нааша таряа зөөжэ ябаһан нэгэ жолоошондо хүргүүлжэ, ехэл

сэдьхэл дүүрэн ерээ һэн. Газаагаа субынгаа, костюмайнгаа тоорог гүбижэ, гэртээ орожо сэмсытэр шифоньер соогоо үлгөөд, хүрин пижамаа үмдэжэ, нюур гараа угаагаад лэ байтарнь Дэбшэн ерээ ха юм.

Дэбшэнэй хойноһоо бартаагайнгаа ябаган үүдэ хаагаад, гэдэргээ эрьежэ, аалиханаар гэшхүүр тээшээ ошоод, табсан дээрэнь һуушаба.

«Нээрээ Шаралдай үбдэшоо гү даа? — гэжэ дахин шэбшэбэ. — Хүндөөр лэ үбдэшоо ёһотой. Харанхы һүни дунда гүйлдэһэн хойноо хүндөөр лэ үбдөө. Магад мордожошыё боложо болохо!»

Ломбын нюурта шуһан сугларшаба хэбэртэй: хасарнуудынь, зубхинуудынь, магнайн тугшышаба.

Шаралдайн үбдөөб гэжэ хэбтэһые Ломбо һананагүй. Заримдаа бүри зурбайтараа ханяашоод, ажалдаа ябалсажал ябадаг хүн һэмнэй. Нэгэтэ моринһоо унажа, оморюугаа хухалжархиһан аад, бухануудаа тушаажа үгөөгүй. Гахайн гэрэй дүрэшэхэдэ, шаталсашоод, больницада ехэ хүндэ хэбтэхэдэ, гэртэмни табигты, энээхэн шархын түлөө намайе юундэ бариабта, гутаарай эльгэ түрхэз һаа эдэгэхэ гэжэ тулалдаа юм.

Ломбодо дүрэжэ байһан гахайн гэр харагдахадал гэбэ. Ломбын морёороо гүйлгэжэ ерэхэдэ, бүхы дүрбэн байра хүүетэрээ аһажа байгаа. Саб сагаан гал һүниин харанхые диилэжэ, оршон тойроной болдогуудые элихэнээр толотуулжа, холын оёе гэрэлтүүлнэ. Саб сагаан гал тэнгэри өөдэ хэдэн шобхо хэлэн болон дүүлижэ дэбхэржэ, хүнэй һүр дарана. Эндэ тэндэ галай намдахада, хара утаан бурьатар шэдэлээдхинэ, дахин хүгжэшэхэдэнь, тэнгэрийн харанхы үнгэтэй холилдон үгы болошоно. Нарагүй, һарагүй энэ газар дайда дээрэ буглан сугларжа эһэшэһэн бүхы хоро шаранай дүлэнэй соробхин галзууржа байһан мэтээр үзэгдэнэ.

Гал аюулһаа холодуулан туугдажа ябаһан гахайнууд... Поршоонхонуудай байра тээһээ шатаһан мяханай хэншүү үнэр... Хүн зоной хөөдэгдэшэһэн, уйгааг утаанда дарагдашаһан шэрүүн нюурнууд... Тээ холохоно «бобик» машинынгаа гэшхүүр дээрэ хургануудайнгаа үенүүдые сайтарнь адхажархёод, нюдаргаараа үргөө түшөөд, юрэнхыдөө хүрин улаан

мондогорхон шарайнь хүхэ сагаан шобтон болошогон колхозой дарга
һуугаа... Ломбо урдуурханань лабжаганатар гүйлгэжэ гараад, зоной тэндэ
ерэжэ тогтоо һэн... Одоол энэ хүнэйнгөө харгыг хүндэлэн гаража шадаһандал
һанагдаа бэлэй. «Амиды үлэхэй даа!» — гэжэ хэн нэгэн дуугараа...

Гал юушыг үлөөнгүй үрэххөөр уланхатажа байгаа... Саб сагаан дүлэ
татаһан гал...

Ломбо толгойгоо ганхуулан, нюдөө анижархиба. Тэрэ гал мүнөөшье
тэрэниие һаргаана хэбэртэй. Тээд нюдөө анихадань, бүри элээр аржыжа
харагдаба. Ломбо аняатай нюдээ альгаараа халхалба.

— Баабай, яагаабши? — гэхэн сошонги зөөлэхэн абьяан шэхэндэнь
шэнхинэн соностожо, галай хүүсээ замхаажархиба. Хажуудань басаганиинь
һэмээхэнээр зэргэлэн һуужа, халуухан нүсэгэн гараараа хүзүүдэн тэбэрибэ.

— Баабай, юун болооб?

Баабайнгаа хэзээдэшыг иигэжэ тархья ганхуулан, гансаарханаа һуухыг
үзөөгүй хадаа досоонь ёг гээд абаба.

— Юуншыг болоогүй...

— Архи уужархёо гүш, али... Тээд үнэр үгыл, — гэжэ басаганиинь
баабайнгаа гэлишэтэрнь хюһажархиһан хасарта зөөлэхэн булхагархан
хасараа няба. — Али аймагай түбтэ хүнөөр арсалдаа гүш?

— Архишыг уужа хүн болоһоор нэтэрээгүйб. Арсалдажа хэндэшыг
дарагдаагүйб, — гэжэ Ломбо юрэнхыг саб гэхэн янзадаа орохыг оролдон
дуугарба. — Аймагаар һайн лэ ябаад ерээб. Шамайгаа аймагай түб
больницада медсестрагаар абхуулха тухай ахамад врачтайнь хөөрэлдөөб.

— Ошохогүйб! — гэбэ басаганиинь.

— Яанабши, Катюша! — гэжэ Ломбо аргадан һагад хэлэбэ. — Аяар
дүрбэн жэлдэ һураад, үглөө мүнөө ёһотой врач болохо хүн аад, түхэрээн жэл
соо үнээ һаахашни гү?!

— Врач болохогүйб гээ һэмнэйб, — гэжэ басаганиинь харанхыда
нюдөө ялагашуулан, хүйтэн аялга хоолойдоо оруулан дуугарба.

— Академическа амаралтынгаа дүүрэхэдэ, һурахаяа ошоно аабзаш, — гэжэ Ломбо бүришые аалиханаар шубуухай барихаяа мүлхийнэн үхибүүн мэтээр абяа гараба. — Хэды ехэ конкурс дабажа ороһон аад, иимэ хайн институтдаа хаяжархиха һэн гүш...

— Тэрэ конкурс би дабаагүй, ши дабажа гараа бэшэ һэн гүш, баабай? — гээд, басаганиинь хажуу тээһэнь наадалһаншуугаар шэртэбэ.

— Дэлхэйн бүтэхэһөө хойшо тиимэ заншал байһан юм, — гэжэ үшөөшые «маряхань» гаарашаба. — Тиигээгүйдэ аргагүй ха юм. Өөрөөшые дүтэ түрэл хүнэйнгөө түлөө һанаагаа зобожо, хайн ябахыень оролдохолши даа!

— Оролдохош, оролдохош! — гэбэ басаганиинь үшөө шогтойгоор. — Тиихэдэ намтай хамта ноёдой, булта мэдээжэ зоной үхибүүд шалгалта баряа һэн бээ? Яагаад конкурс дабажа шадаабибди? Сочинени бэшэжэ һуухадамнай, газаамнай маанадһаа олон зон һахяад байгаа. Би сонхоор тэдэниие хараад, оройдоошые юумэн толгойдомни орожо үгөөгүй. Энеэдэтэй гээшэнь. Ши холохоно, набтархан аад, үргэн ээмтэй тэбхыжэ, сигаретэ һалаадаа хабшууланхай байгааш. Гоёхон костюмтай... Сайжа ябаһан үһээ гэдэргэнь һамнаад... Ямаршые интеллигентна хүнһөө дутахагүй... Ордентой, значоктой зон бии һэн, хүнгэн машинатайшуул...

— Зай, зай! — гэбэ Ломбо. — Шинии түлөө оролдохош. Ши наадалхаш. Олон юумэ хэлэнгүй, үглөөдэртөө аймаг яба!

— Хайшаашьёб хонходолдоон, гүйлдөөн харайлдаан... Ами наһанай хэрэг боложо байһан мэтэ. Ехэл бэрхэ, медицинын түлөө шуһаа гаратараа оролдохо, бүри гени үхибүүдтэй хадаа тиигээ юм гү гэжэ һанааб. Гансаараа би муу хүн гээшэ гүб гэжэ түрүүшээр эшээб, гайхааб... Теэд!.. Юрын, лэ, юрын лэ залуушуул байгаа. Манай классай дунда жиирэй үхибүүд тэдэнһээ нэгэшые дортохогүй һэн...

— Зай, зай! — гэжэ Ломбо хатууханаар абяа гараба.

— Болёоб, баабай! — гэжэ басаганиинь дахин хүзүүдэбэ. — Болёоб. Хэн мүнөө ерээд ошооб? Хэн?

— Дэбшэн лэ даа, — гэжэ Ломбо дурагүйгөөр хэлэбэ.

— Юундэ ерээб? — гэжэ басаганиинь амья татан асууба.

— Эсэгэнь үбдөөд, — Ломбо үшөөшье хуурия олохоёо болишобо.

Басаган эсэгынгээ хүзүүнхээ гарнуудаа абаад бодожо, гэрэйнгээ урдуур эрниг тээшэ хэмээхэн ошобо.

«Уржадэр намайе таняагүй гү, яагааб?.. — гэжэ хүл дороо шэртэн шэбшэбэ. — Үшөө хургуулида хуража ябахадамни намайе артистка гү, али поэтессэ болохош гээ бэлэй... Магад, үнөөхи «артисткамни» тэргэ дээрэ хуугаад, Үнсэгтэ ошожо ябана гэжэ ойндоошье оруулаагүй гү?... Хаалишанай хара халаад үмдэжэрхинхэй... Үнэхөөрөө, юундэ намайе артистка гү, али поэтессэ гэхэн байгааб?.. Нэгэшье шүлэг бэшээгүй, нэгэшье дахин сценэ дээрэ наадаагүй хүниие... Дуу дуулаха дуратайб, теэд... Гайхалтай һонин хүн хаш... Дэбшэн Шаралдаевич... Дэбшэн... Уржадэр намайе юундэ обёороогүй мэтэ ябашооб?»

Ломбо басаганайнгаа хойноһоо гайхан хараба. Зайн галай элшэ хаяһан сонхонуудайнгаа урдуур нэгэ сагаахан толондо, нэгэ бүүдэгэрхэн һүүдэртэ орон, басаганиинь аалиханаар, ямар нэгэн гунигтайхан шэнжэ жэбжэгэрхэн бээдээ түхөөн, хэмээхэн долгилһон бодолойнгоо аяг соо алхам бүхэнөө хэнэ. Ягаахан платитай, хүлэйнгөө ганса хургадта углаһан шархитай, үһеэ хойноо мушхан, һамаараа хадханхай...

«Хэнээ һажаажа иимэ тоолхогүй басаган боложо ябана гээшэбши, — гэжэ Ломбо бодобо. — Али, магад юрэл... Хорёодхон наһандаа хэмнэйшье юун өөрэ хэм... Элдэб хэрэггүй юумэн толгойдошни орохо... Дэбшэндэ орходоо Катюшамни бүри үхибүүн ха юм... Байза, Шаралдай... Шаралдай...»

Ломбын тархи соо дахин худхаралдашаба.

«Поэтессын гү, али артисткын шанартай хаа, одо мүшэдтэ дуратай байха хэм, — гэжэ басаган эрнигтэ арай хүрэнгүй зогсожо, өөдөө хараба. — Нарбайхада хэнэйшье хүрэхэгүй... Юунһээшье бузарлахагүй... Юунэйшье болоо хаа унтархагүй одод... Би эдээндэ дурагүй гээшэ гүб? Октябрь һарада

одод олоороо унадаг гэжэ Дэбшэн Шаралдаевич тиихэдэ хэлээ хэмнэй... Мүнөө иигээд унажа эхилхэ...»

Басаган дахяад табан жэлэй саада тээ арбадахида һуража, астрономиин хэшээлдэ байһандал өөрыгөө һанаба. Тиихэдэ үдэшэлэн телескопоор одо мүшэдые харахынгаа урда тээ багшань гэртээ амаралтаар ерэхэн Дэбшэн Шаралдаевичые урижа асарһан юм. Наһанһаань залуугаар харагдадаг хадаа тэрэ бүри сасуутаниинь мэтээр һурагшадта һанагдаа. Сабиргай руунь харлаһан бакенбардшыё нарихан бараан шарайдань томоотой бүдүүн хэбэр оруулаагүй. Замбуулинай байгуулалта тухай һонёр хөөрэхэдэнь ехэ харанууд нюдэдһөөнь туяан сасаржа байхадал гээ һэн. Хүбүүд олон асуудалнуудые һураа. Тэдэнэр нэгэтэшыё иигэжэ хэшээлээ һонирходоггүй һэн. Басагад оройдоошыё абяа гараагүй. Ехэнхидээ залуу эрдэмтын газаахи түхэлые шэртэжэ, шүүмжэлжэ, хэлэһэн үгэнүүдынь шэхэнэйнгээ хажуугаар табижархёо хаш. Тиигээд газашаа гаража, багшатайнь хамта одото тэнгэритэй танилсуулаа. «Үү, одон унашаба! — гээд тэнгэрийн хара хана руу зааһанаа басаган мүнөөшыё мартаагүй. «Үгы, энэшни одон бэшэ, һолир гээшэ», — гэжэ Дэбшэн Шаралдаевич заһаад, харанхыда нюураа дүтэлүүлэн тэрэниие хараа. «Одон унадаггүй юм, Ханда», — гэжэ хэлээ. «Энэ басагамнай Катя гэжэ нэрэтэй юм!» — гэжэ хажуудахи ханинь энсэдэһээ барин дуугараадхёо. «Үгы, энэшни Ханда! — гэжэ Дэбшэн Шаралдаевич арсаба. — Би Хасууритынгаа хүниие мэдэхэгүй һэн гүб!» Басагаханай досоо һайн болобо. Эжнынь тэрэниие Ханда гэдэг. Үтэлһэшүүл, аха зон... Түрэхэн тухай үнэмшэлгэ соонышыё тиигэжэ бэшээтэй. Басагахан Дэбшэн Шаралдаевичта ехэл дүтэ хүн мэтээр өөрыгөө һанаба. Тиигээд бэшэ ханинарайнгаа урда бээ харуулха дураниинь хүрэшэбэ. «Одон юундэ унадаггүй юм?» — гэжэ сэдхэлээ долгисуулан асууба. Дэбшэн Шаралдаевичын харюусаһаниие тиихэдэшыё һайнаар ойлгоогүй. «Одон унтаржа болохо юм» — гэжэ хэлэбэ. «Унтархагүй одон биил ёһотой», — гэжэ басаган асуужархёо һэн. Тиихэдэнь лэ: «Поэтессэ гү, али актриса болохош», — гэжэ хэлээ бэлэй...

«Одод унадаггүй, холир унадаг ха юм! — гэжэ Ханда мүнөө бодобо. — Юунэйшье болоо хаа унтархагүй одод гэжэ баһал үгы.... Үгы даа, унтархагүй одон байхал ёһотой! Унтархагүй одон... Телескопой окулярта дүтэлхэдөө, Дэбшэн Шаралдаевичтай магнайнуудаараа няалдаад абаабди... Досоомни ёг гэшөө һэн... Мартахагүй юумэнүүд гэжэ бии юм байна!»

IX

— Хандашни хаанаб? — гэжэ Дулсамаа Ломбынгоо ороходо унтари сооһоо асууба. — Самсаараа гараад хайшаа арилшааб... Даарашахань лэ!

— Энэ басагаяа хадамда гараа хаа, үетэн зүүртэндээ гарахаш гэжэ хэлэгшэ бээш? — гэжэ Ломбо бүрд гэбэ.

— Мүнөө үхибүүн ябаад хадамда гарашаха һэн гү? — гэжэ Дулсамаа хүбхэгэр дэрэхэ толгойгоо үндылгэн дуугарба. — Хари аймагай түбөөр ябаһанаа зугаалалши. Сарайнгаа мур улада ороо гүш?

— Милицидэ дуулгаалби даа, — гэжэ Ломбо дурагүйлхэн хэлэбэ. — Хосорһон юумэн хосороо...

— Хосороо?! — Дулсамаа Ломбоёо гайхангяар, ууртайгаар шэртэн, орон дээрээ бүри һуушаба. — Бүхэли сар хонин бэшэ ха юм! Мүнөө мяханай үнэтэй болошоод байхада, долоон зуун түхэриг лаб хүрэхэ байгаа. Харин энэ Шаралдайн ама руу орошобо. Баригдашаха яахамни гү гэжэ айһандаа зорёон үбдэшэбэ ха! Байзалши даа! Хүндэ иигэжэ баһуулжа байхань аягүй гээшэнь... Ши һайнаар хэлэлши... Яагаа уруу дуруу болошобош? Юундэ тэрэ Улаан булангай түлхюур абаашажа үгэбэш? Дэбшэндэ гү? Хүбүүниинь ерээ ха юм даа. Хайшан гэхэ һэм даа... Хулуугдаһан гахайнууды едигэ эрэ болоһон хадаа яахабши... Баригдаха болоходоо гахайнгаа гэр дүргэжэрхинэ һэмнэй... Мүнөө, хай даа, худалаар лэ үбдэхэн байха!

«Нээрээшье, тиигээ гү? — гэжэ Ломбо гэрэйнгээ зүүн таһалга соогуур урагша хойшоо алхалан бодобо. — Энэ Дулсамаашни заримдаа юумые хорон бэрхээр таажархидаг хамнай. Үбдэшэхэн хүниие хардахань түбэгтэй бшуу...

Амин дээрээ хэвтэг даа! Хардахаяа хэн зүрхэлхэб! Хэрбээ иигээ хаа, Шаралдай яһала шуран хүн болоно».

— Хосороо гэжэ үшөө байхаш! Зургаа-долоон зуугаар хосороожо байгаа хаа, улаан гуяа ташуурдаад гуйраншалжа гарахань холо бэшэ! — гэжэ Дулсамаа тогтоногүй. — Хүнгэн машинашни юун боложо байнаб? Ломбо, дууланагүйлши?! «Волго» абахаар арга байна гү даа?

— Намар абажа болохобди, — гэжэ Ломбо богонихоноор харюусаба. Тэрэ бүри тугаархана гэртээ ороод байхадаа, яагаад «Жигули» бэшэ «Волго» абахаяа аймагай түбтэ хэлсэһэнээ Дулсамаадаа дэлгэрэнгыгээр хөөрэхээ сэдхэлынь оболзожо байгаа бэлэй...

«Шаралдаймнай шуран хүн бэшэл һэмнэй, — гэжэ сэдхэн, тэрэ урагша хойшоо алхалһаар. — Гахай хулууһандаа гахайнгаа фермые галдаагүй. Үгы даа! Тиимэ бэшэ гэжэ хэншье мэдэнэгүй... Хэншье! Теэд хэрбээ нээрээ Шаралдай ехээр үбдэшөө хаа... Эдэгэхгүйгөө ойлгожорхёо хаа... Үнэн зүбынь хүндэ хэлэхэл ёһотой... Гэм зэмээ сагааруулхые оролдохо. Тиихэдэ амин дээрээ хэлэһэн үгэдэнь булта этигэхэ!»

Ломбо зуг татан байшаба. Дулсамаашье гэнтэ абяагүй болошобо. Хүнхинэн хүдэлжэ байһан холодильнигы «тас» гээд зогсошобо.

Баран бүхы юумэн тэрэниие хараад тогтошоһондол тэрэндэ ханагдаба. Сервант соохи аяга табагууд, пластикаар хадагдаһан эдээнэй столшье, ялагар талагар үнэтэй модоор хэгдэһэн шкафууд, хандалинууд... Зүүн ханада хадаатай бугын арьягар эбэр тэрээн тээшэ хүрөөтэйгээр залаатай... Ломбо эрьен тойрон хараба. Баруун таһаг руугаа нээлгээтэй үүдээрнь хаана холо табяатай шифоньерэй үүдэнэй гэрэлдэ нэгэ хүн тэрэниие һэргэгээр шэртэн зогсоно. Ломбо өөрөө... Шифоньерэй хажуугаар бултайһан орон дээрэ Дулсамаань урдаһаань хараад һууна.

— Юун бэ? Юун болооб?! — гэжэ Дулсамаа айшаһан хоолойгоор шэбэнэн һагад асуугаад, зубхинуудаа дээшэнь үргэжэ, ханжад гэхэн хасараа хажуу тээшэнь залан шагнаархаба.

Ломбын досоо үшөө аягүйгөөр лугшаадхиба. Ломбо абяагүйгөөр хубсалжа эхилбэ.

— Хайшаа ошохошниб? Газаа... абяа абаа гүш? Хандамнай хаанаб? — гэжэ Дулсамаа оронһоо хүлөө һанжуулжархиба — Нохоймнай тээд хусанагүй ха юм...

Ломбо үүдэнэй тэндэхи хубсаһанай таг сооһоо хүдэлмэрийн үмдэ, сабхи, намарайнгаа пальто үмдэжэ, газаашаа гараба.

— Хайшаа ошохошниб?! — гэхээр Дулсамаа хүл нюсэгөөр шала дээгүүрээ түжэгэнэһөөр үүдэндэ тулатар ерээд үлэшэбэ. — Яана гээшэб?.. Яһала маһагар юумэ аймагай түбһөө бусаһан аад... Энэ Хандамнай хэрэгтэ хэрэггүй хүбүүдые газаагаа суглуулнагүй бээ!..

Ломбо харанхы үйлсөөр Шаралдайнхи тээшэ алхалба. Айлнуудай гал нюдэндэнь тудажа һаргаана. Бүгэдэ зон харгын хоёр хажуугаар байгаад Ломбые хараһандал, гансал өөрөө юушые обёороогүй түгшэжэ ябаһандал һанагдаба.

Шаралдайнхи хүрэтэр ехэл түргэн ерээд, хорёогойнь тэндэ зогсошобо. Шляпаяа дэмы хоёр-гурба дахин заһажа үмдэсэгөөбэ. Гараа хармаандаа хээдшые, абаадшые үзэнэ. Сонхо руунь, үүдэн тээшэньшые харасагаана.

«Магад, ээллэхэ бээ, — гэжэ шэбшэбэ. — Гэм зэмээ ондоо хүнүүдтэ хубаагаад яаха һэм. Хэгдэһэн нүгэлые һүхөөр ташажа хаяхагүйш... Ээллэхэ бээ. Магад, мүнөө ороходоо, гал дээрэ тоһо адхажархихаш... Үглөөдэр мүрдэлгэшэн ерээ һаа...»

Ломбо һүүлшынгээ бодолһоо залд гэшэбэ.

«Үгы даа, тон буруу ябадал болохонь! Үтэр холодо! — Ломбо хорёоһоо түргэн холодожо, фермын Улаан булан тээшэ ябашаба. — Хонходохо, болюулха... Шабарта унашаһан, үхэшэһэн олдоо гэжэ хэлэхэ. Шононууд дээрэ унагаахада үнэншэхөөр бэшэ...»

Улаан буланһаа урмаа хухарангяар гэртээ хариха баатай болобо.

— Хаанаһаа ерэбэш? Хандамнай хаанаб? — гэхээр Дулсамаань үүдээ түүргэхэдэнь, нээжэ үгэбэ.

— Газаа гараа бээб, юундэ ухаа мэдээ табяабши! — гэжэ Ломбо шангарба.

— Ухаалдингүй яахабиб! Угайдхадаа, хэлэнэй ута хүзүү орёобо гэжэ, тугаар үдэшэлэн доктор Аюушада шамайе хуулиин зургаанда ошоо гэжэ хэлэжэрхиһэн хүм. Шаралдайда дуулдаа хаа, айдаһатайл! Гахайн фермэ галдажархиха хүн...

— Абяагүй боло гэнэб! — гэжэ Ломбо хүхэ сагаан болон бадашаба. Дулсамаа сошон гэдэргээ сухаришаба. — Абяагүй боло!!!

Ломбо шляпаяа шэдэжэ, бугын эбэртэ аһаажархиба. Пальтогоо тайлажа, үүдэнэй тэндэхи хуушан пружинатай диван дээрэ хаяжархиба.

Дулсамаа абяагүйхэнөөр баруун таһалга руугаа шургашаба.

Ломбын бадашажа эхилээ хаа, хүндэлэн үгэ хэлэһэнэй хэрэггүй гэжэ хайн мэдэдэг лэ! Ломбо хаа-яаниинь досоогоо бүглэршэхэ, бүтэшэхэдөө иимэ дошхон арьяатан, арсалан мэтэ болошодог.

— Нэгэ сар үгы болоо юм ааб даа! — гэжэ Ломбо абяагүй байд гээд бадарба. — Энээн тухай, Шаралдай тухай хэндэшье бү хэлэ!

«Яана гээшэб, яана гээшэб! — гэжэ Дулсамаа гайхаба гэлыбэ. — Хюмһанайшье харын зэргэ юумэ хүндэ хулуулгаха, буляалгахагүйб гэдэг зантай аад, яана гээшэб!»

Ломбо зүүн таһаг соогоо, пэшэнэйнгээ амһарта набтархан хандали дээрэ һуугаад, шэмээгүй болошобо.

Дулсамаа орондоо орожо, үһээ өөдэ харан хэбтэшэбэ. Толгойнь дүнгинэжэ, бэень жэбжэгэнэн халганажа эхилбэ.

«Доктор Аюушаһаа хоёр тан эм абаха аад лэ, — гэжэ гэмшэбэ. — Теэд энэ Ломботой нервээ хүдэлгэхэб гэжэ хэн ханахаб. Ео-ёх даа, нээрээшье, үхэшэхэ гээшэшни холо бэшэ юм хаш даа... Иигээд толгоймни дүнгинэһэн дээрээ дүнгинөөд, бэемни халганаһан дээрээ халганаад, үхэшэхүү даа! Үхэшэхэш даа... Хара шортоо... Хуряаһан суглуулһан эд зөөриэ эдлэжэ дууһангүй! Тиихэдэ юунэй түлөө хүн оролдоно, ябана гээшэб? Хүсэ шадалаа бүхы тэнхээгээ баранаб?.. Суглуулха бүрээ бага мэтээр ханахаш.

Бишиханшые юумээз голожо шаналхаш... Нээрээшые, үгы болоһон сар үгы болоо юм ааб даа. Шаралдай, үнэхөөрөө, үхэхөөр үбдэшөө хаа, юунэйшые түлөө сар хулуужа, худалдажа ябаа гээшэбиб гэжэ гэмшэжэ хэбтэнэ ёһотой. Ломбо бидэ хоёр тугаарай юунэй түлөө зүрхэнэйнгөө хахархаяа һанатар хашхаралдана, толгойгоо үбдэхөөнэ гээшэбибди! Бурханшни даа! Теэд үглөөдэр бодоод лэ, баһал тэрэ хэбээрээ гэртэхи газаахияа шэншэлжэл һалиржал байхабди... Доктор Аюушатай толгой холбожо һуушһан хаа, яаха байгаабиб? Түбэдшые, ородшые номуудайнь тооһо шорой арилгаад лэ, тэрээн соо юун гэжэ бэшээтэйб гэжэ шагнажа, залхууршаха байгаа бээб даа. Далан задагай ажахыень өөдэ татанаб гэжэ, гансаараа һалирха һэм. Аюуша улайха уушхагүй, ажал хэхэ һүзэггүй. Ломбо гээшэмнай хүнэй хойно байгаагүй бэрхэ эрэ!.. Нэгэ сарай түлөө хүршэ хаяа айлайнгаа хүниие түрмэдэ һуулгаха гээшэ буруу. Ухаантайхан юумэнэй түлөө уурлаба сухалдаба хаш...»

Иигэжэ бодожо эхилхэдээ, толгойнь үбшэн яһала болибо.

Теэд Ломбо дахин һаршаганан хубсалжа, газаашаа гарашаба.

Х

Дэбшэнэй Баяр гэжэ аша хүбүүнтээ яаралтайхан гаража ябашһанай һүүлдэ Мэдэгмаагай гэр соо нэгэ хэды абяа шэмээгүй байдал оршон байгаа һэн.

Гомбожаб шэрээ хэсылдин түшөөд, хирбэгэр хурса нюдөөрөө үүдэн тээшэ хилайһан зандаа архитай бишихан тагшаяа хургадтаа шангаар адхажархёод һууба.

Мэдэгмаа Дэбшэнэй хойноһоо бодошоһон аад, дахин шэрээдэ ерэнгүй, пеэшэнээ түшөөд, керосин лаампынгаа гал алдангүй шэртээд зогсоһобо.

Гэнтэ Гомбожаб һандали дээрээ эрьелдэн, арадань байһан Мэдэгмаае хараба.

— Эдэниие иигэжэл намнаха хэрэгтэй! — гэжэ хоро шараар бусалан хоршогоһобо.

— Дэбшэн өөрөө ябашаба бэшэ аал? — гэжэ Мэдэгмаа Гомбожабта наадалангыар, шоо үзэнгээр хэлэбэ... — Ши юрэл яг хаб нохой мэтээр хусаад лэ үлэшэбэш. Газаахи бишихан шара нохой мэтээр...

— Аа-аа! — гэжэ Гомбожаб амияа хииганан татаба. — Би яг нохой гүб?! Шамда яг нохой хэрэггүй гү? Шамда томо нохой хэрэгтэй гү? Овчарка гү, али бульдог гү?

Мэдэгмаагай нюур шарай хобхо хүрэшэхэдэл гэбэ. Хоёр зурагархан нарихан нидхэнүүдын хажуур мэтээр далагалзан дээшээ дэб үргэгдэн гээд тогтошобо. Нюдэнүүдын сагаа эрээлээдхибэ. Танаагаараа нахигархан хамарын урагшаа үшөө хурса болон шобхойшобо. Уралаа зуужа, нюурайн доодо хуби саашаа орошоходол болобо.

Мэдэгмаагай бүхы бэээрнь гал аһан гүйшэхэндэл ханагдаба. Байраһаань һэрд гэн, Гомбожабай толгойн үһэндэ арбан хургаараа аһашахань хаш!..

Гомбожаб Мэдэгмаагай иигэжэ агшан зуура хубилшахые хэды халамгайшые хаа ойлгожорхибо. Мэдэгмаа сулагар тэгшэ, шамбайгаар үзэгдэбэ. Дээрэхээн орой руунь хараад зогсоходоо, хүрөөтэйшые, гоёшые байба.

— Ши намайе баһаха эрхэгүйш! — гэжэ Мэдэгмаа шэбэнэн хагад нюдээ хурсадхаба. — Би шамда баһуулхашьегүйб!

— Дэбшэн шамайе баһаха эрхэтэй юм гү?! — гэжэ Гомбожаб дахин хороор хошхорбо.

— Дэбшэн намайе хээээдэшье баһаагүй...

Теэд юундэшьеб даа хээээ нэгэтэ үни Дэбшэнэй дээгүүрнь алхаад гарашаһан ушар ханагдашаба.

Мэдэгмаагай хуухаһаа эхилээд, хүлэйн ула хүрэтэр юуншыеб хүйтөөр шэбжэгэнэн доошолшобо. Уур сухалаар дагжа хүрэн һаришаһан шарайн табигдан, уралнуудын һалганалдаба. Дэлбэрхээ ханаһан сээжэнь хабшагдан уйтаршаба. Галзуу хүсөөр тэржылдэхэн хүлэйн шүрбэхэд һуларан, бээынгээ хүндые мэдэржэ шархирбад. Эрээн гүрөөһэнэй арһа хэдэржэрхёод,

бултаниие айлгахаар зандаржа байтарнь тэрэ арһыень хуу татажархиһандал
һанагдаба. Тэнсэлгүй ехээр доромжолуулшаһанаа һаял ойлгобо гү...

— Һанажархиба гүш? — Гомбожаб хоолойгоо үшөө хурсалжархиба. —
Хүнэй эгээл нангин мэдэрэлые хүл дороо эмиржэрхёод, һанаа амархан ябадаг
зон бии юм гэжэ мартажархёод байгаа гүш? Нэгэ үдэшэ жаргалай заха үзөөд,
хэдэн үдэр тэрэнээ шаналжа, үгылжэ ябахаяа һайшаана гүш? Магад, хэдэн
һара, хэдэн жэл? Тангариггүйгөөр таалалдаха, тэбэрилдэхэ заншалда
орохошни гү? Мэдэгмаа?!

Мэдэгмаа миил зэмэлүүлжэ байһан үхибүүн мэтээр хүрин хара
латиингаа энгэр хургануудаараа шэмхэлнэ.

— Дэбшэн нэгэшые хүндэ хүшэр юумэ үзөөгүй, өөхөн тоһон дээрэ
үдэһэн хүн, — гэжэ Гомбожаб үшөөшые хоротойгоор, үһэрингээр саашань
үргэлжэлүүлбэ. — Энэшни ондоо хүнэй зоболон, гашуудал ойлгохогүй хүн...
Энэшни нэрэтэй солотой ябажа, бэшэндэ хүндэлүүлжэ, талгуулжа һурашаһан
хүн... Энэшни гансал өөр тухайгаа бододог, хара амьяа хараһан эгоист хүн...
Энэшни элдэб юумэнэй үзүүр, үнгые дээхэнүүр лэ таниха мэдэхэ болоһондоо
ехэ бэлигтэйб гэжэ бээ дээгүүр абадаг хүн... Ди-ле-тант!

Мэдэгмаа ганхуулжархиһан тархияа Гомбожабай үгэ бүхэнэй хойноһоо
һэмээхэн дээшэнь үргэжэл үргэжэл байба. Тиихэдээ шарайнь айһан
шэнжэтэйгээр харагдаба. «Эгоист» гэхэдэнь нюдээ ехэ болгоодхибо.
«Дилетант» гэжэрхихэдэнь бүхы бэээрээ сэхэлдижэ, хуушанхи омог дорюун,
үзэн ядаһан түхэлдөө орошобо. Энэ Мэдэгмаагай мэдэхгүй үгэ досоонь гал
носоожорхибо. «Эгоист» гэгшын һүүлдэ хэлэгдэһэн хадаа үшөөл удхаараа
муу муухай байгаа ёһотой гэһэн мэдэрэлдэ дайрагдашаба.

— Ши Дэбшэниие амандаа орохысо бү хараа! — гэжэ Мэдэгмаа
эржэгэнэбэ. — Хүнэй хүниие элдэбээр хэлэхэдэ шагнахашье дурагүйб.
Гаража зайла! Энэ дороо гаража зайла! Богоһыемни энээнһээ хойшо бү алха!

Гомбожаб уралаа жэрхэнгээр жэмыгээд, абяагүй болошобо. Энэ түб
номгон эхэнэрэй иигэжэ богонихон саг соо танишагүйгөөр хубилшаха гээшэ
даншые юрын юумэн бэшэ гэжэ һогтуушые, һобинтойшые һаа ойлгожорхибо.

— Зайлуужаб, — гэбэ гомдолтойгоор. — Энэ болотороо хэниешье аргадаа гуйгаагүй хүм. Илангаяа, эхэнэрнүүдые...

— Ши үшөө аргадан гуйнгүй намайе... намайе... — Мэдэгмаа үгэдөө хахашаба.

— Мэдэгмаа! — гэжэ Гомбожаб аалиханаар хэлэбэ. — Валиингаа амиды мэндэ хаань, юундэшье би иигэжэ эндэ лууха һэнбиб даа... Би шамтай толгой холбожо, бэе бээдээ туһалалсажа ажаһууя гэжэ хэлэхэ гээ һэм!

Элдэбээр холижо байгаад, зүбшье буруушье юумэ хэлэжэ луутараа гэб гэнтэ һаналаа эгээл үнэн зүрхэнһөө табижархидаг Гомбожабай зан һайн мэдэдэгшье хаа, Мэдэгмаа сошоходол гэбэ. Гомбожаб нэгэтэ иигэжэл хандаха гэжэ досоогоо таажа ябабашье, энэ мэтын юумэнһээ толгойгоо эрьехэ, һанаагаа хубааха үемни үнгэршоо гэжэ батаар найдаһандаа, нээрээшье, нэгэл хэбээрээ үдэр бүхэндэ ажаллаад, үдэшэ бүхэндэ хани һамгадаараа шалилдаад, айл аха дүүнэрээрээ оролсоод, хүбүүнтээ хүхилдэһөөр лэ саг үнгэргэжэ байгаа.

Мэдэгмаа Гомбожабые тулгадан, сохом шэртэбэ. Урдань хари хүйтэн шэгтэй хүн лууба. Ямаршьеб даа, Мэдэгмаада зүрью юумэ хэхээ сэдхэхэндэл һанагдаба.

Мэдэгмаае зорюута гасаалха, тамалха гэхэн үдэшэ хаш!

Мэдэгмаа хоёр альгаараа хасарнуудаа хашан, тэнэг хүнэйхидэл тогтон загсаһаһан бүрэнхы нүдээ Гомбожабһаа һалгаанагүй.

Гомбожаб байра луурияа олохоёо болишобо. «Валиингаа амиды хаа, энэ эхэнэртэ иигэжэ баһуулха һэн гүб?... Юунэй түлөө эндэ луунабиб? — гэжэ досоогоо харлан шэбшэбэ. — Өөрынгөө хара сэдхэл хансааха тэниилгэхын түлөө гү? Али үхибүүдэйнгээ түлөө гү? Али энэ эхэнэр хуби заяанайм эрдэни хүн юм гү?.. Теэд юундэ намайе баһанаб? Минии иигэжэ харлашоод ябахада... Хайрланагүйб, анхарнагүйб? Досоомни гэгээршэхэ, толоршохын тула ехэшье юумэн хэрэггүйл даа. Ехэшье юумэн хэрэггүйл даа!...»

— Мүнөө үдэшэ таанад барандаа галзууршоо гүт, дэмыршоо гүт, — гэжэ Мэдэгмаа үгэнүүдээ татажа байгаад, удааханаар дуугарба. — Али Мэдэгмаагай номгон даруу хада юуншые гээ хаа хамаагүй гэжэ ханана гүт? Мэдэгмаае хэн үмөөрхэ, үмэгшэлхэ хэм гэнэ гүт? Али таанадай ябаһан ябадалаа гашуудалтайгаар зугаалхада, зүрхэнийнь хайлаад, хүхээд, таанартай ниилэшэхэ гэжэ ханана гүт? Мэдэгмаа өөрын бодолгүй, урдахияа ойлгохогүй гээ гүт? Мэдэгмаада мүнөө ямаршые эрэтэй ниилэхэдэ хамаагүй болошоо гэнэ гүт? — Мэдэгмаа ташаагаа тулан, хоротойгоор энеэжэрхибэ. — Эрдэмтэн бэлигтэй зонууд аад, яажа байна гэшэбта? Али үнэхөөрөө энэ хаалишан хамган иимэ шадалтай болошоо гүб? Таанадай тархи эрьюулжэрхихэ? Харал даа, шолмые! Үшөө үхибүүтэй аад! Гомбожаб, мэдэнэ гүш, урдаханашни Дэбшэн: «Шамдаал ерээб!» — гээ. Дэбшэн намда ерээ! Ойлгоо бээш?! Дэбшэн хэды муушалаашые хаашни, муу муухай болохогүй. Дэбшэн шамтай зүүрлүүлхээршые бэшэ хүн бэшэ аал?!

Мэдэгмаагай нюдэн ошо сасаран, шарайнь шуһа орон хүрилжэ, ээм мұрынь сүлөөтэйхэнөөр тэнийгээд, үбсүүнийнь урагшаа тобойн хүбхэлзэхэдөө, ордохотой галзуу хүсэнэй охёор энэ эхэнэр соробхилжо байхадал гэбэ.

Гомбожаб урагшаа хүргүйхэнөөр тонгойн, һульмагад гэжэ бодошобо. Тиигээд хажуу тээшэнь хоёр-гурба харбалзаад, ороной толгой дээгүүр хаяжархиһан субаяа абаба.

XI

Ломбо түргэншые бэшээр, аалиншые бэшээр нэгэ жэгдэ алхалһаар Шаралдайнда хүрэжэ ерээбэ. «Юумые хаха шуу хээгүйдэ халаһан хэрэг... Тугаарай арбатай, үншэн хирүү үхибүүн мэтээр айна түбэгшөөнэ гээшэбиб. Мүнөө хоёр нюдөөрөө хараад, ойлгоно шүүнэ бээб. Юрэдөө, шунгахаяа халдаагүйдэ уһан хүйтэн мэтээр ханагдаха», — гэхэ мэтээр бодомжолһоор, хорёогойнь ябаган модон эрниг һэрд гэтэр түлхин нээгээд, гэшхүүр дээрэнь

лүс-лүс кирзовэ сабхяараа дэбһэн татажа гэшхэхээр, Шаралдайн богһо алхаба.

Ногоон шэрэтэй хуушанай түмэр орон дээрэ баһал хара ногоон гадартай хүбэн хүнжэлөөр үргэндөө хүрэтэр хушаатай Шаралдайн хэбтэхье, үүдэ ороһоор лэ, зүүн ханын тэндэ Ломбо харажархиба. Толгойдонь хүхэльбэ үнгэтэй дэрэ. Үгышье хаа, хүниндөө аһаадаг сэнхир хүхэ гэрэлтэй лампынь гэрэлдэ иигэжэ толотожо болоо.

Энэ хүхэ ногоон үнгэ соо орошоходоо, илангаяа Шаралдайн хүхэ ногоон хүдэлсэгүй нюур обёорходоо, Ломбын бэе дагжа хүрэбэ. Угайдхадаа Шаралдайн һиирэгхэн шара һахал нуурай замаг мэтэ шэнгэн ногооноор үзэгдэжэ, эгээл муухай зүүдэн соонь тушаалдадаг айбала шүдхэр һануулба.

Үбшэлһэн хүнэй шарай һанагдаагүйгөөр хубилшадаг ха юм даа. Теэд Ломбо энэ үдэшэ Шаралдай тухай хэды бодоходоо, тархи соогуураа эрьюулхэдээ, нюурыень аяар тэрэ гал аюулай болохо үедэхи мэтээр нюдэндөө аржыса хаража байгаал! Тэрэ мүнөөхи бүхэтэр үбгэн бэшэ, набтархан туранхайшье хаа, шандааһалиг габшагай хүн урдань бодожо ерэхэ юм. Мүнөөхи урдаа дүрбэн шүдэгүй уршышаһан уралтай аман бэшэ, нэгэ жэгдэ бишыханууд шүдэтэй юумэ нэгэ ирзайн хоротойгоор энсэхэ, нэгэ хашаршаһандал эбһээлхэнь үзэгдэхэдэл гээ.

Гэнтэ Шаралдайда бэшэ, төөрижэ тэнэжэ ябаһаар, ондоо хүнэй үшөө һайнаар хүрөөдүй хүүр дээрэ орожо ерэхэндэл Ломбо һанаадхиба.

Хүүр дээрэ!

Шаралдай үхэшөө гээшэ гү?

Иимэ ногоон нюуртай хүүр Ломбо үзөөгүй. Шарлажа үбдөөд, үхэшэһэн хүнэй нюур иимэшүүл хаш.

Теэд нюдэдынь! Анилдаагүй зубхинуудайнь хоорондуур хоёр хүхэльбэ үнгэтэй түхэрээхэн тобшонууд мэтэ юумэнүүд харагдана. Хэншьеб зорюута Ломбын орожо ерэхэдэ урдаһаань сэб сэхэ шэглүүлээд, эдэ тобшонуудые хабшуулжархиһан мэтэ. Сэб сэхэ!

— Ломбо! — гэхэн аалихан абяан дуулдаба.

Ломбо юундэшьеб урид Шаралдайн хүлэмхи ногоон уралые хүдэлшэбэ гээшэ гү гэжэ шэртэжэ байтараа, хажуу тээшэнь харасаа абаашаба.

Шаралдайн оронһоо тээ холохоно табуреткэ дээрэ доктор Аюуша сэб сэхэ гозойжо һууба. Тэрэ лампа тээшэ нюргаараа хараһан хадаа, нюурынь һүүдэртэжэ барышоод, Ломбые сүүдлэхээ шийдэһэн мэтээр һанагдаба. Ломбо хэзээдэшье доктор Аюушатай таарадаггүй, юрэл нэгэ гааһа тамхи тататараа хөөрэлдөөл һаа, арсалдаад лэ тарашадаг.

— ...Ерэба ха юм ши даа, — гэжэ доктор Аюуша бүри аалиханаар нэмэбэ.

Ломбо дороо газар мэдэрхээ болишобо.

Ганса үнэегээ баабгайда барюулжархёод, һэе дээрэнь хэзээ арьяатан ерэгшэ ааб гэжэ буу баряад хүлээжэ һууһан хүн мэтээр доктор Аюуша Ломбодо һанагдаба хаш.

«Һалаа! Хэлэжэрхёо!» — гэхэншүү тодо бэшэшье һаа үбшэнтэй, аймшагтай бодолнууд Ломбын зүрхэ мүргэн бүглэрүүлбэ.

Ломбо нюураа бүри пэһһийжэ хүбхэн мэтэ зөөлэн болошобо гэжэ айһан түбэгшөөһэн хүлэмхи харасаар доктор Аюушын шарай адуулжа байха зуураа шэбшэбэ. Юрэдөө, тэрэ бүхыдөө ямар нэгэн хүбхэгэр хөөһэн мэтэ юумэнһээ бүтэшэһэндэл. Бүүлхэ хилээмэ руу орошоһон хутага мэтээр хүнэй нюдэд тэрэниие сооро ёоро хадхана. Ломбо нэгэтэшье иимэ бирагүй байдалда орожо үзөөгүй.

Доктор Аюуша ямар нэгэн сэдхэл амаруулха үгэ хэлэжэрхинэ аа гү, тиимэшүү маяг харуулжархихань гү гэжэ Ломбо дэмы хүлээбэ. Тиигээд нюдөө дальтируулхадаа, урдаа эльгэн дээрээ гарнуудаа хабсаржархёод, гэрэйнгээ тэг дунда хүлнүүдээ хажуушань алсайлган табижархёод зогсоһон Дэбшэниие обёорбо.

Дэбшэн хүмэдхэ дороһоон хүндөөр, туулган шэнжэтэйгээр шэртэнэ. Тугаархана түлхюур эрижэ ошоходоо, ехэл сэдхэлээ хүдэлгэнги, зоригоо мохонги хэбэртэйгээр Ломбодо үзэгдэжэ, һалхинда хийдэшэхэ һаршагануухай хамхуул мэтэ һэн. Теэд мүнөө? Иигэжэ шулуун хүрэг мэтээр

хатуужан хубилсахын тула тугаарһаа нэгэл, нэгэл юумэн болоһон байха ёһотой гэжэ Ломбо бодобо. Шаралдай ами табижархёо гү? Ломбо дахин Шаралдае хараба. Тэрэнь тэрэл хэбээрээ... Тээд энэ шүдхэр үхэдэлэй носоожорхиһондол ногоон галай туяада юу ойлгохобши?!

— Иимэл юумэн ха юм даа! — гэжэ доктор Аюуша аалиханааршые хаа, хоолойгоо эршэдүүлэн дуугарба. — Иимэл юумэн ха юм даа!

Ломбо агаарта хөөрэн хийдэшэхэдэл гэбэ. Иигээд лэ аймшагтай ехэ аюул боложо, галаб түбиин эсэсэй хүрэжэ ерэхэндэл һанагдаба.

— Иигээд лэ хүншни һаладаг, хосордог ха юм даа, — гэжэ доктор Аюуша Ломбые шэртэхэн зандаа үргэлжэлүүлнэ. — Элдэб шархануудһаа эрэмдэжэ, зоболоной тамада бусалжа, эгээл энэ болоно.

Ломбын нюдэндэ Шаралдайн дүрэхэн бэсын хүрин улаан шарханууд харагдаадхиба.

— ...Хэрбээ хүнүүд бэе бээ шархатуулдаггүй хаа, нилээд ута наһатай байхал һэн хаш, — гэжэ доктор Аюуша Ломбодо харасаараа бүри аһашаба. — Тээд лэ бэе бээ элдэб аргаар эрэмдэг болгожол байха. Юун гэхэн муухай...

«...Муухай хүн гээшэбши!» — гэжэ хэлэхэнь хаш гээд Ломбын досоо гал урьяшаба.

— ...Муухай юумэ гээшэб, — гэжэ доктор Аюуша харин дууһажархиба.

Ломбын досоо бишыха һэлд гэн сүлөөршэхэдэл гээд, юумэ асуухаяа амаа нээжэ байтарнь, доктор Аюуша таһа дүүрэн дахин дуугарба:

— Ши, Ломбо, хүндэ юундэ муу юумэ хэнэш?

— Би... би... — гээд, Ломбо хииган татаба. Бүри аминиинь таһаржа байһан мэтэ. Һүүлэй Һүүлдэ: — Би... би гү? — гэжэ одоол тэрэнэй хоолойе бахалуурдаһан юумэнэй табижархиһан мэтэ болобо. Тиигээд туһа эрихэндэл тойрон хараашалба. Шаралдайн бэри, Бадмаахынь һамган Дулма баруун урда буландахи шэрээнгээ хажууда нэгэ шаажан аяга бариһан зандаа Ломбо тээшэ нюдөө ехэ болгоод зогсошобо. Хажуудань шэрээ түшөөд, Баяр хүбүүниинь

Ломбодо дурагүйдэһэнийнх лаб, уралаа домбойлгонхой, хасараа булхылганхай.

— Би, Сэндэ-Аюуша, юундэ хүндэ муу юумэ хэнэбиб? — гэжэ доктор Аюуша Ломбые оройдоошье анжараагүйдэл өөрынхээрээл саашань үргэлжэлүүлбэ. — Байза, ямар хүндэ муу юумэ хэжэрхихэмни ааб гэжэ урид түсэб табинагүй ха юмбибди. Теэд лэ мууе хэхээрээл хэхэш! Юундэ?

«Ши намайе дэгээдэжэ, гоходожо үйлэ үрүүемни үзүүлхэ гээ гүш? Нээрээшье, худалааршье хэлэһэншни, наадалһаншнишье, гэмнэһэншнишье ойлгогдохогүй!» — гэжэ Ломбын досоо худхаралдашаба. Тэрэ эдэ зоной урда тон тэнэг, аягүй байдалда орошоод байнаб гэжэ бодобо. Тиихэдээ өөрыгөө хамгаалха, доройтоһоноо сагааруулха гэхэн хүсэлдэ абташаба.

— Юу дуугарнаш даа, — гэжэ һөөлдэнгирөөр доктор Аюуша тээшэ хултагад гэн хэлэбэ. — Юу... Энэ...

«Үбшэн хүнэй хажууда», — гэхээ байтараа, магад, нээрээшье, Шаралдай ами табижархёо юм гү гэжэ һанахадаа түдэгэсэшэбэ.

— ...Энэ ...Шаралдайнгаа иигэшоод хэбтэхэдэ, — гэжэ тааруу үгэнүүдые оложорхибо.

— Шаралдаймнай иигэжэ хэбтэхэшьегүй байгаа аалам, — гэбэ доктор Аюуша. — Хэрбээ һанаа дүүрэн, досоохинь шархатаагүй һаа... Юундэ би дуугархагүй болообиб? Эгээл мүнөө дуугаралдаха үемнай болоод байна. Шойжол хаанай урда нүгэл буянгаа хэмжүүлхын урда тээ энэ дэлхэй дээрэ, хүн зонойнгоо, нүхэдэйнгөө урда ябаһан ябадалаа сэгнэхэ юм бэшэ гүбди?

— Хүн зоной урда... Һэ! — гэжэ Ломбо багжагар мяхалиг ээмээ үргэн хүбхышэбэ. — Сэгнэхээ һанабал, сэгнэжэ һуугыш... Хэн шамайе хорибо гээшэб. Ши, Аюуша, муу юумэ эгээ үгы газартань бии болгохоёо оролдогшобши... Һэ! Ганса ши булта зониие шүүхэ шүүмжэлхэ болоо гүш? Шойжол хаан! Шойжол хаан али болоо гүш?

Ломбо хүсэ шадалаа мэдэрэн, юрэнхы омог дорюун түхэлдөө орошобо. Тэрэ яагаашье һаа тэмсэхэ, тэмсээд илаха эрмэлзэлдэ абташаба. Урдань

тулалдаха хүнийн тобойжо нууна. Юунэй түлөө энээнтэй шүүрэлдэхэнь баһашье эли. Үгы даа, мүнөө Ломбо хэндэшье амар абтахагүй.

— Ши мүнөө хэниие аралуулжа хэлэнэш? Хэнэй нэрэ түрые харлуулхаяа һананаш? — гэжэ Ломбо үшөө саашань аһашаба. — Хэн хэмнайшье өөрэ илгаатай юм гү? Хүн бүхэмнай өөрынгөө түлөө ябаа. Хүн бүхэн арга шадалаараа ябана... Мүнөө хэн хэндээ дээрэлхэхэ юумэмнай үгы!

— Ээх-хэ-хэ! — гэжэ доктор Аюуша урагшаа бүтсыжэ, нариханаар абья гараба. — Хайшан гэнэш, үсымни үбгэн! Ши бултые нэгэ тогоон соо хэхэээ бү һаныш! Дэлхэй дээрэмнай бурхан гэжэ бии юм. Шүдхэр гэжэ бии юм...

— Ши лама хүн мэдээ юм аабзаш, — гэжэ Ломбо ёгтолон, энэбхилхэээ оролдоһондол уралнуудаа дульбиилгаба.

— Ламашье, лама бэшэшье гэлэйб... Хара сагааниие илгаруулхаяа болёо гэжэ һанана гүш? — гэжэ доктор Аюуша мийэд гэбэ.

— Хэмнай шүдхэр, хэмнай бурхан болохонь гээшэб?! — гэжэ Ломбо бэээ бүри үрин, нюдэнүүдээ үшөө хурсалан, доктор Аюушые хараба.

— Тэрэмнайшье эли, — гээд, доктор Аюуша түбшэн даруу болошобо.

Ломбо хэрэлдэхэээ хэды зэхэжэрхёод байбашье, бэээ баряадхиба. Энэ... ехээр үбдэшэһэн... хүндэ үбшэн... магад, амин дээрээ хэбтэһэншье... ами табижархиһаншье... хүнэй хажууда татар-мэтэр гэлдэжэ байхань аягүй. Дэбшэн, Дулма, бишыхан хүбүүхэншье — булта тэрээндэ дурагүйлхэнэ. ...Магад, тэдэнэр мэнэ һаяхан уйлалдажа байһанаа тогтоо гү? Нюдэнүүдын улайлдаһаншье, зубхинуудын бүлхылдэшэһэн хэбэртэй.

— Дэбшэн, баабайшни ямар байнаб теэд? — гэжэ аймхайгаар, аалиханаар тэрээн тээшэ эрьелдэн асууба.

— Өөһэдөөл хаража байна бэшэ аалта? — гэжэ Дэбшэн хайша хэрэг дуугаржархиба.

Иимэ гайхалтай, хүлээгдээгүй харюу абахадаа, Ломбо досоогуураа жэхышэбэ. Тиигээд эрьелдэжэ, Шаралдайда дүтэлбэ. Амигүй бээдэ — хүүртэ дүтэлжэ ябаһандал лаб һанаба. Булта нэгэ адли, хүнгэн солбон, мұрысэжэ,

мээрхэлдэжэ, нэгэ нүхэсэжэ, нэгэ хүйтэржэ ябаһан аад, нэгэнэйнгээ иигэжэ хүдэлхээ болёод, хүрэжэ, хүхэржэ хэбтэхэдэ хажуудань ошохонь аягүй жэгтэйгээр ойндонь оробо. Буурал толгойтой болотороо олон хүнэй ами табихыень үзөө, амигүй бэе үргөө, баряа, дүтэ түрэлшье, хари холыншье хүниие хэмтэ газартань хүргэлсөөшье хаа, энэ Шаралдайда дүтэлхэнь хүнгэн бэшэ байба.

— Бай! — гэжэ Шаралдайн аман гэнтэ ангагад гээд, толгойнь дэрэ дээрээ хажуу тээшээ хэлтэгэд гэн хүдэлшэбэ.

Ломбо сошожо, байра дээрээ бахана мэтээр зогсошобо. «Ай!» — гэн, энэшни амьяа табижархиба гээшэ гү гэжэ ойндонь тудадхиба.

— Бай, — гэжэ Шаралдай хоолойгоороо хэршэгэнэн дахин үгэлбэ. — Ломбо... Ши... Хайшаншье гээд, ямарааршье ябаад... наһа дүүрэбэл... хамаагүй гэнэ гүш?

Шаралдайн иимэ олон үгэ дуугаржархихада, Ломбо гайхан гэлыбэ. «Энэшни оройдоошье үхэхээ хэбтэһэн хүн бэшэ, — гэжэ бодоодхибо. — Теэд зариман баһал хэлэхээр зугаалһаар хэбтэгшэ. Юу мэдэхэбши даа...»

— Һайн гүш? — гэжэ Ломбо юундэшьеб дадхаһан мэтээр асууба. — Ааляар, ааляар... бү хүсэлэ...

— Хайрлаха байһан юм ха юмши, — гэжэ Шаралдай дуугарба.

— Тулгардаан лэ дээрэ бэе бээ хайрлагша бшуубди, — гэжэ доктор Аюуша бүрд гэбэ.

«Юугээ эдэнэр тоосолдоноб, — гэжэ Дэбшэн сухалаа хүрэбэ. — Яагаа жэгтэй, гайхалтай зон гээшэб! Магад нэгэниинь мэнэ мэнэ наһа барахань. Тиихэдэ ажабайдалай хуули заршам тухай арсалдажа байнад лэ! Саашадаа ажабайдалаа заһаад, залгаад ябашаха мэтээр... Энэ Аюуша докторһоо үрэ туһа үгыл юм хаш... Ханяаданай эм үгэжэл шадаха хүниие хараад байхамни гү?...»

Ехэл яаралтайгаар үйлсэдэ гараад, Дэбшэн тэндээ зогсообо. Хойшо урагшаа хараашалба. Харанхы. Олохон айлнуудай гал унтаршанхай. Үгышые хаа сонхонуудынь хүнийн лаампын гэрэлдэ хүлэмхихэнөөр бүүдэлзэнэ. Урдахана, үйлсын амандахи баханада гансахан фонарь энэ хизааргүй харанхые диилэхэгүйгөө мэдэрэн түдэгсэхэндэл, улаабтар туяа ойро тойрохоно сасана. Аниргүй. Угайдхадаа нохойнуудшые хусалданагүй, хүнүүд гэртэ газаагаа гарана ороногүй.

Түрэхэн үдэхэн энэ бишихан тосхониинь Дэбшэндэ хариин газар мэтээр ханагдаадхиба. Хэндэшые ошохоёо ойлгожо ядаба. Өөрынгөө уйдхар гашуудалтай гансаарханаа энэ дэлхэй дээрэ үлэшэхэндэл.

Дэбшэнэй тархида Мэдэгмаа ороодхибо. Мэдэгмаада ошохо хэн. Мэдэгмаа гансал туһалха хэн...

Иигэжэ хүнһөө туһа хүлээхэ саг ерэхэ юм байна.

Дэбшэндэ олонхидоо хүнүүд хаад татадаг мэтээр ханагдадаг байгаашые ха. Хамтынгаа байра соо түлэг дундаа нэгэ юумэнэй үзүүр узуур ухаандаа оложо ядаад һуутарнь, хүн орожо ерээд гү, али хоёр гурбаараа хөөрэлдөөд, хүхилдөөд һамаргажархиха. Угайдхадаа уншалгын байшан соо хажуудань нэгэнэй хуудаһа түргэ түргэн ирахань, үгышые хаа уухилхань хашартай болошодог хэн. Хэниешые обёоронгүй гансал урдахи ажалдаа бээе үгэжэрхёод һуутарнь, нюдэндэнь гэнтэ залуухан хүбүүнэй ута үһэн, басаганай нариихан хургад торолдошоходонь харасаа мэтэр холодуулха... Ажал дээрэнь түсэбүүд, графигууд, суглаанууд — табан минутын гү, али хоёр часайшые гү, хамаагүй — булта өөрынь шунажа ороһон тоололго бодолгонуудые тушаалаад, шүдэрлөөд байха мэтэ хэн. Илангаяа үрэ дүнгүй һүүлшын жэлнүүдтэнь...

Мотоциклай таршаганаха дуулдаадхиба. Хурса гал гэрнүүдэй оройнуудые шударгаад, доошоо унашаба. Тосхоной зүүн урдахи добые мотоцикл дабаадхиба ха юм.

Дэбшэн урагшаа алхалба. Мотоцикл уданшьегүй үйлсын аманда бии болохотойгоо хамта, баруун тээшээ нугаран, доктор Аюушын эрнигтэ тогтошобо.

«Таряаша поли дээрэһээ бусаба», — гэжэ Дэбшэн ойлгоодхибо.

Дэбшэнэй хүрэжэ ошоходо, Таряаша эрнигээ дэлин ороод, яб гэтэр палаахаар хадаһан бишыхан тэбхэр гэрхэн-гараж соогоо галаа аһаагаад, тоһон болошоһон эбхэмэл данса мэтэ сүүмхэ дэлгэн, мотоциклайнгаа хүлюусэнүүдые гаргажа байба.

Дэбшэнэй гэшхэлэн дүтэлхые дуулабашье, оройдоо тэрээн тээшэ эрьежэ харабагүй. Таряаша багаһаа нэгэл юумэ хэжэ эхилээ һаа, тархья үргэдэггүй юм. Тэрэ мүнөө тоорог болошоһон телогрейкынгээ дээдэхи тобшонуудынь тобшолоогүй, эндэ тэндэ тоһон гараар баригдажа харлашаһан боро кепкээ багса үмдэжэрхиһэн, мотоциклайнгаа хажууда тонголзожо байхадаа, үдэр хүнигүй нүхэсэжэ ябаһан бүри унаган инаг үеыень Дэбшэндэ һануулаад абаба.

Таряаша ходол машина, мотоциклай хажууһаа һаладаггүй юм һэн.

Жолоошодто, трактористнарта элдэб шүрэб, хүлюусэнүүдые абажа үгэхэһөө эхилээд, энэ тэрэ юумыень хэлсэхэ. Тэдэнэрынь Таряашые өөгшөөхэ, магтаха. Зариманиинь шоглохо, түбэглэхэ, тээд хүбүүхэн тэдэнһээ оройдоо һалахагүй. Нургуулиһаа сэбэр хубсаһатай бусажаһье ябаг, түмэр тушаатай носолдоһон зониие харабал, аргагүй хажуудань ошохо. Тоһондо будагдашаһан, тоорогто харлашаһан хамсы, энгэр, үбдэгэйнгөө түлөө эжыһээн хэды халуухан альга эдеэгүйб. Тээд һүүлэй һүүлдэ эжынь оройдоошье хэрэглэхээ болиһон юм. Бүри заримдаа хүбүүнэйнгээ шуналые өөгшөөдэг, айлайнгаа һамгадай урда зүүхэйлээд абадаг болоо. Түрүүшээр үхибүүд тэрэниие «Хүдэлмэришэн таряашан» гэжэ наадалан нэрлэдэг аад, хожомынь илангаяа хүбүүд, ехэл атаархажа, өөһэдынхээрээ хүндэлжэ эхилээ. Дэбшэн Таряашаһаа оройдоошье һаладаггүй хадаа ходол дахалдаад, баһал трактор мотоциклнуудай хажуугаар эрьелдэхэ. Энэ тэрэ юумэ хэлсэхэ, туһалсахадаа Дэбшэн Таряашада орходоо дүй нааргүй һэн. Нэгэтэ Ломбын

мотоциклаа заажа байхада, хоёр хүбүүд хажуудань ошобо. «Һуудалыемни табижархил даа», — гэжэ Ломбо Таряашада хандаһан юм ааб даа, теэд Дэбшэн юундэшьеб үрдилдэн орохо зуураа, хайшаншьеб гэжэ олигтойгоор дайража, муугаар табяатай байһан мотоциклыень унагаажархёо юм. «Хожомоо дэлхэй дээрэ яажа, юу хэжэ ябаха хүн гэшэ аабши!» — гэжэ Ломбо оройдоошье сухалдангүй хэлэбэшье, Дэбшэнэй үхибүүн сэдхэлые ехэл хүндүүлхэйгээр шархатуулаа бэлэй.

Дэбшэнэй машина тракторнуудай хажууда ошохонь үсөөрэ үсөөрэхөөр огто болибо. Тиихэдэнь Таряаша нүхэрын нэгэшье голхороогүй. Дэбшэндэ баһал энэнь муу байба.

Теэд Дэбшэнэй гэртэхи таг дээрэ трактор машинанууд тухай номууд олошоржо эхилээ... Дэбшэн ходо шахуу тэдэнэйнгээ хуудаһанууд дээрэхи зурагуудые, схемэнүүдые шагаажа һууха. Аймшагтай орёо оньһон мэтээр һанагдадаг тэрэл трактор машинануудын тон ойлгосотой болошобо. Хүнхинэжэ хүдэлжэ байһан түмэрэй хажууда байхаһаа, ном иража, гэрэйнгээ намдуу сүлөөдэ һуухань холо һонин, үлүү олон гайхамшагта юумэ өөртэнь асараа.

Дэбшэн өөрөө машинануудые «зохёожо» эхилээ. Ногоо сабшаад, тэрэ доронь хатаагаад, ярьатар даража, тэбхэрхэн хэһэг үбһэн болгожорхихо гү, али үнээнэй байра соохи ажалые бултыень хэжэрхихэ оньһон түхээрэлгэнүүдые толгой соогоо, саарһан дээрэ бүтээжэрхидэг һэн. Тэрэ өөрынгөө мэдэхэ черчениин, тоололгын аргые бултыень хэрэглэхэ.

Теэд Дэбшэн энээн тухайгаа Таряашадаа хэлэдэггүй бэлэй.

Таряаша арбан класс дүүргэхэдээ, ямаршье мотоцикл, машина заажа шадаха, тэдэниие шадамараар, ульгамаар жолоододог болошоо. Тэрэ машинын хубинуудай ямарые, юунэйн юугээр һэлгэгдэхые, ямар хэмжүүртэйень, юугээр бүтээгдэһыень бултыень мэдэдэг һэн. Заримдаа Таряашаһаа хуушан механизаторнууд элдэб хэрэгтэй юумээ асуужа байха. Һургуули дүүргэжэ гарахадаа тракторист болоһон хадаа, колхозойнгоо тракторна бригадада ороод лэ, бэшэг номдоо ямаршьегүй аад, саашаа

хураагүй юм.

«Хүбүүгээ юундэ хурганагүйбши? — гэжэ нэгэтэ Шаралдай доктор Аюушада хандаһан юм. — Манай Дэбшэн дээдэ хургуулидаа ганса табанууды абаад ябалсажа байна...»

«Эрдэм үзэхэ табиантай хүншни тиимэл даа, — гэжэ доктор Аюуша дэн тудалдаба. — Теэд Таряашамни нээрээл таряа тариха, ургуулха, хуряахаһаа ондоо юумэндэ дүйтэй, шадалтай бэшэл хүн ха... Багадань Таряаша гэжэ нэрэ үгэжэрхиһэмни тиигэбэ гү, али хайшан гэбэ... Энэ Ломбын хүбүүндэ Сээзэр гэжэ нэрэ үгэжэрхиһэниинь, ехэ омог дорюун боложо ябана. Сээзэр гээшэшни урданай хаан ха юм. Юуншы Сээзэр гэжэ даа, зүб хэлэхэдэ Це-зарь гээшэ. Би шамтайл гэжэ зугаалхадаа, шамайе дахажа, Сээзэр, Сээзэр гэнэлби даа». Шаралдай бүхы нюураа уршалзуулан, илангаяа бүхэтэрхэн монсогорхон хамараа аминдаханань хүдэлгэн, хажуу тээшээ харашоо һэн. «Мүнөө минии хүбүүн шинии хүбүүнтэй зугаалдахадаа, баһал миил һажаалдажа, «Сээзэр» гэхэнь гү?» — гэжэ хороо гаргаба. «Тиихэл даа, тиихэ, — гэжэ доктор Аюуша тэрэ дороо зүбшөөрбэ. — Сэхыень хэлэхэдэ, хүбүүмни хураһай даа гэжэ ехэл сэдхэжэ ябаа хүм. Теэд хайшан гэхэбши?... Хүн заяан хубиһаа хургашье үлүү гэшхэхэгүй гэлсэгшэ. Таряашамни иимэл хубитай хүн байгаа гээшэл ха. Үшөө тиигээд һамга абашаба... Багатай болохонь... «Хорёогоор дүүрэн малтай болоорой, хүнжэлөөр дүүрэн үхибүүтэй болоорой!» — гэжэ өөрөө түрэ дээрэнь юрөөл табижа байгаа һэмнэйш. Теэд нэгэ һанахада, газар элдүүрилжэ, мал үдхэжэ, үри хүүгэдтэй боложо һуухаһаа һайхан юумэн энэ дэлхэй дээрэшни үгыл даа!»

...Таряаша нэгэ хүлюусэ абан үндыхэ зуураа, Дэбшэн тээшэ хараба. Тиигээд хүлюусээ зүүн гартаа урилан барижа, соляркаар угаабашье, тоһоной, түмэрэй хүхэльбэ үнгээ алдаагүй баруун гараа Дэбшэндэ һарбайба.

— Алхасааршни танижархёоб, — гэжэ Таряаша гонзогор улаан нюур дээрээ баярай толо түхөөн, нэгэ бага ербэдэһэн мэтээр энеэбхилбэ. Тиигээд

Дэбшэнэй ханаагаа зобоһондоо, үнгэ зүһеэ алдан зурбайжа, альганда багташахаар бишихан мэтээр харагдаһан шарайе гайхан шэртээдхибэ.

— Юун болооб? — гэжэ асууба. Тэрэ иигэжэл хэрэг үйлэдэ гансата сэб сэхэ орошодог зантай юм.

— Эсэгэмни үбдэшоо, — гэжэ Дэбшэн одоол ёһотой хэрэг бүтээсэтэй хүниие оложорхиһондоо баясан, түргэн хэлэбэ. — Колхозой түб ошожо, врачые асарыш.

— Баабай үзөө бээ? — гэжэ Таряаша хүмэдхөө буулган, ханаата болон асууба. Тиихэдэнь тоорогтой нюурайнь үнгэ гансата үдхэршэхэдэл гэбэ.

— Үзөө, — гэжэ Дэбшэн ямар бэ даа нэгэ тиимэ хүсэд таагдашагүй, ондоохон шэнжэтэйгээр абяа гараба.

Таряаша Дэбшэниие зөөлэн хүрин нюдөөрөө даамайханаар кепкынгээ хоондор дороһоо шэртэн, нэгэ хэды соо зогсобо. Тэрэ Дэбшэндэ орходоо тээ набтархан юм. Тээд мондогор сээжэтэй, үргэн ээмтэй, гар хүлынь багжагар бүдүүн хадаа Дэбшэнһээ бараатайгаар үзэгдэдэг. Дэбшэншые тэрээнтэй хамта ябахатаа, өөрыгөө өөдэгүй мэтээр, миил хилгаһан шэнги хүл гарнуудтай һэрбэлзэжэ ябаһандал ханадаг.

Таряаша яаралгүйхэнөөр хүлюусэнүүдээ гэдэргэнь суглуулба.

— Хэзээ ерээбши? — гэжэ асууба.

Дэбшэн Таряашын бодолнуудые таажа байба: «Эсэгымни хэр зэргэ үбдэһые, доктор Аюушын үзөө үзөөгүйе элирүүлхэдээ мэдэжэ абаад, намайе дуудуулжа асарагдаа гү, тиигээ хаа нээрээшые оһолтой юумэн боложо байна гэжэ ойлгохонь». Тэрэ зуура, энэ бишихан тосхон соогоо бишые, үгымнишые хамаагүй болошоо юм байна гэжэ сэдхэлээрээ үбдэн шэбшэбэ.

— Хоёр-гурба хонооб, — гэжэ юундэшьеб Дэбшэн тодо бэшээр, дурагүйгөөр харюусаба.

Таряаша кепкээ абажа, гаражайнгаа үүдэнэй хажуудахи хадааһанда үлгэжэрхёод, мотоциклайнгаа онгосо сооһоо шлем абажа үмдэбэ. Тиигээд Дэбшэнэй толгой нүсэгэн ябахые хаража, хоёрдохи шлемээ һарбайба.

— Маа, үмдэ... Хоюулаа ошоод ерээ... Энэ мотоцикл нэгэ һобингоо оруулдаг болошоо. Ябажа ябатараа гэнтэ байшана. Түлхихэдэ дуугарна. Гансаараа энээниие түлхижэ бирахагүйш...

Таряаша мотоциклаа гаражһаань түлхижэ гаргаад, галаа унтараажа, үүдыень хаһанайнгаа һүүлдэ тэнгэри тойруулжа шэртэбэ.

— Мэнэ һаяхан һэгыжэ байһан юм, — гэбэ.

Лүнхын харлаһан үүлэд баруун хойноһоо, мундаргануудай тэндэһээ, одо мүшэтэ тэнгэриие халхалжа эхилшэһэн байба.

XIII

— Ломбо, ерэһэншни... һайн, — гэжэ Шаралдай урдаһаань сэб сэхэ хараһан хэбээрээл дуугарба. Ломбо иигэжэ Шаралдайн хүнэй нюдэ руу шэртэхыень нэгэшье һананагүй. Мүнөө үдэшэ булта юумэн хуушан хэбэрһээ гараха ёһотой юм гү гэжэ гайхаба.

— Амин дээрээ ерэхэдээ... хүн... али олон ябадалаа шүүжэ... шүүмжэлжэ... үзэхэ юм байна, — гэжэ Шаралдай саашань нэгэ бага түргэн үргэлжэлүүлбэ. — Эгээл шамтай... нэгэ юумэ элирүүлхэ хэрэгтэй...

Ломбын хэды соо айһан түбэгшөөһэн юумэн тулажа ерэбэл даа. Хэды тойробошье, хэды сухарибашье, тохёолдохол хадаа тохёолдобол гээшэ.

— Ааляар, ааляар! — гэн Ломбо гарайнгаа хургадые дүмүүхэнээр арбайлган, урдаа барижа дүтэлбэ. — Хожом... хожом... Хөөрэлдэхэ, ойлголсохомнай хаана ошохо һэм. Һайн лэ боложо, хүл дээрээ бодо...

— Хожом бүри хожомдошохобди, — гэжэ Шаралдай энэбхилһэн мэтээр уралнуудаа һариилгаба. — Диваажан гэгшэ бэлэй гү, тама гэгшэ бэлэй гү... Тэндэ золголдод, энээхэн жэжэ бужа хэрэгүүдээ... хэлсэжэ һууха гүбди... Диваажанда бидэ түрэхэгүйбди... Аюуша мэдэхэ... Тамадань лэ... Тамадань...

— Шаралдай, шимни яахашьегүйш! — гэжэ Ломбо баярлаһаниие харуулхаяа оролдон, шангаханаар дуугарба. — Хаража байнаб. Тэнхээ

тамиршни ёһоороол! Тиимэ бээ, Аюуша? Тиимэ бээ, Дулма? Баирка, таабайшни яхашьегүй!

Ломбо эрьен тойрон, нюдөө гайхамшагтайгаар ялагануулан, бултанай нюур дээгүүр харасаа ордохтойгоор гүйлгэжэ, тэдэниие гансата хүхэжэ, хүл хүлгөөн болгохые оролдобо хаш. Тээд Дулмын шарай үлэ мэдэгхэн һэргэн алдаад, үшөө ханаата болохынгоо саагуур гайхал тагналда барагдашаба: «Яана гээшэб энэ Ломбо?! Яагаа ойлгогдохогүй, жэгтэй маяг харуулбаб? Аа?!» Бишыхан Баярьше нюдөө ехэ болгон, гэдэргээ сухаришаба.

— Дулмаа, хүбүүгээ абаад, газаахи сарай соогоо нэгэ хэды соо... үгы, эндэ юу хэжэ таанад үймэлдэнэбта? Таабайгаа амар амгалан байлгагты гээ бэшэ һэн гүб? — гэжэ доктор Аюуша аалиханаар эхилээд, шангаржа эхилбэ.

Тиихэдэнь Дулма һэрд гэн, Баярые хүтэлөөд гаража ябашаба.

— А-һа! Гэршэ гэрэлгүй, үлүү хүнгүйгөөр зугаалдаха тоосолдохомнай?! — гэжэ гэнтэ Ломбо хоолойгоо хурсадхан, бээ зүрин, урид доктор Аюуша, һүүлдэнь Шаралдай тээшэ хаража асууба. — Зай! Эхилээл!

— Эхилшоод байна бшуубди, — гэжэ Шаралдай аалиханаар шэбэнэн хагад хэлэбэ. — Хэлэл даа... Хэн тиихэдэ гахайн гэр галдаа һэм?

— Хэн, хэн! — Ломбо орбогод гээдхибэ. — Хэн тэрэниие мэдэбэ! Хэн юунэй галдаһаар мүнөө үхэхээ... хэбтээд яхашниб! Олзо баршаа гаргахашни гү?

— Һэшхэл!... Һэшхэл гэжэ хүндэ бии юм! — гэжэ Шаралдай нюдэдөө ялагас гүүлэбэ.

— Аа! Һэшхэлээ сэбэрлэхээ ханаа гүш? Тиигээд лэ тугаарай урид зоной урда ябаһан ябадалайнгаа түлөө тоосохо, һүүлдэнь бурханай урда гэлдэнэ гүт? Зай! Тоосолдоёл даа! Гахайн гэр дүргэһэн хүниие ши өөрөө һайн мэдэхэ ёһотойш! Би юундэ шинии урда харюу барихабиб? Ши өөрөө энэ гарнуудаараа гал носоожорхихон хүн бэшэ гүш?!

— Тиимэлби даа, — гэжэ Шаралдай ханаа амарханаар тэрэ дороо хэлэбэшье, дэрэ дээрээ үндын шахуу Ломбын сухалдахадаа бүлхышэһэн

зубхитай нюдэд руу үшөөшье хурсаар тэсэшгүйгөөр шэртэбэ. Тиихэдээ нюурынь бүришье сэл ногооноор ялаганаба.

— Тээд юу намһаа нэхээбши? Юу элирүүлхээс хэдэнэш? — гэжэ Ломбо гэдэргээ гэдыгээд, харасаа Шаралдайнхиһаа дальтируулан, хажуу тээшээ эрьелдэшэбэ. Доктор Аюуша нэгэшье хүдэлэнгүй, баһал Ломбые хараад һууна. «Энэ — шүдхэр! — гэжэ Ломбо агшан зуура шэбшээдхибэ. — Энэл шүдхэр Шаралдаие тухиржархёо гү?.. Намһаа иигэжэ үһөөгөө абахаяа һүүлшынгээ хоозор гаргаад һууна гүш? Үгы даа, ши хэзээшье минии дээрэ гарахагүйш! Мүнөө эндэ һууһаншни һайн. Шаралдайтаяа үшөө дахин газар үмхэн унахат!»

— Юун... тиимэ... элирүүлхэ ехэ юумэн байха һэм даа, — гэжэ Шаралдай гүбэрбэ. — Би... юрэл шамайе өөрыгөө шүүмжэлэгшэ гүш гэжэ асуухаяа һанаа һэм даа...

— Ойлгоноб! — гэжэ Ломбо Шаралдаие бэшэ, харин доктор Аюушые үрэмдэн хаража, ханхинаса дуугарба. — Би шамайе тухиржа, тэрэ гахайн гэр галдуулһан болоно гүб? Эх, Шаралдай! Үхэхээс хэбтээд, өөрынгөө гэм сагааруулхын түлөө яахадаа ондоо хүниие хардахаяа оролдонош? «Һэшхэл, һэшхэл» гэнэ бшууш... Алим бэ, өөрыншни һэшхэл? Угайдхадаа, шамда ямар хамаатай юм? Ши мүнөө иигээд, үгы болошохошни бшуу! Үхөөд лэ, үгы болошохошни! Шам тухай бусад зон юун гэлдэхэб, тэрэ шамда хабаатай юм гү? Хараал, магтаал хоёр шамда хүрэхээс болёол!

— Тиимэ болошоһондонь... халагланаб, — гэжэ Шаралдай нюураа уршылгаба. — Хараал магтаал хоёр... Тээд тэдэшни шамда хүрэхэ ёһотой... Амсаха ёһотой юумээс хүн амидыдаа амсаха, үзэхэ ёһотой...

— Шаралдай, Шаралдай, — гэжэ Ломбо тархьяа һэжэрбэ. — Иигэжэ зугаалалдахаяа болиё даа.

— Хэрбээс... шинии... гахайн гэр... галдажархи гэжэ идхаагүй һаа, би...

— Минии?! — гэжэ Ломбо байра дээрээ дахин обоголзоодхибо. — Иигэжэл шамайе нэгэтэ үмхэйгөө гаргаха гэжэ гэжэ һанаад лэ ябагша һэм.

— Нээрээшье... аятайхан... хоншуухан юумэнийнх үгыл даа... — гэжэ Шаралдай шэбэнэбэ. — Тэрээхэн даргатай мээрхэлдэһэнэйнгээ түлөө иимэ юумэ хэжэрхёош...

— Даргатай мээрхэлдэһэнээ хэнһээшье нюухагүйб! — гэжэ Ломбо дахин доктор Аюушые шэртэн, хоротойгоор миһэд гэбэ. — Хэрбэээ минии тэрэниие даража шадаагүй хаа, тэрэтнай энэ колхозһоотнай юушые үлөөхэгүй һэн... һү хаали доошолоод байгаа... Паар багадуулаад, таряанаймнай газарые муудуулаа... Хэзээ буряадууд нугаһа галуу үдхэжэ байгаа юм... Шубуунай фермэ бии болгожо, мүнгэ алтыемнай үрээ. Хүн зондо шагнал гээд лэ, хэмһээ үлүү баһал маанадай хармаан руу орожо эхилээ һэмнэй! Тэрэниие би дарахаараал даража шадааб. Һэ! Гахайн гэр галдуулжа, тэрэ тугаар гараһан тугалые шэлыень таһа хазаха һэн гүб!

— Теэд юундэ намайе гахайн гэр галдажархи гээ һэмши?! — гэжэ Шаралдай наринаар, хүлдэгүйгөөр хашхарба.

— Тэрэ даргамнай үшөө зоргондоо ошоһон, золдоо хатарһан хүйхэр һэмнэй, — гэжэ Ломбо Шаралдайн үгэнүүдые анхараагүйдэл, саашань дуугарһаар. — Аха заха гэжэ ойлгохогүй. Хуу бэлэн юумэн дээрэ ерээд, маанадые зонхилхо һанаатай байгаа бэлэй!

Доктор Аюуша шэхэ дүлии, нюдэ балай юумэндэл хэнэйшые урдаһаа харангүй, юушые дуугарангүй һууриһаан бодожо, үүдэн тээшэ жүрдэгэрхэн ээмээ бүри хабшылган, нюргаа бүхылгэн, туйлай ехээр доромжолуулһан хүн мэтээр һалиран ошоод, гаража ябашаба.

Ломбо хойноһоонь шэртээгүйшые хаа, дерматин сабхиинь нимгэхэн гэлигэр улын шэрэтэй оёор дээгүүр хүнгэхэнөөр һаршаганахынь хүмэдхөө буулган шагнажа байгаа. Үүдэнэй түб гэтэр хаагдашахада, доктор Аюушын бодожо ошоһон табуреткэ дээрэ хүндөөр, эсэнгээр һуушаба:

— Ши, үнэхөөрөө... тиихэдэ... галдажархёо гүш? — гэжэ үг-маг асууба.

— Тиихэдэ... — гэжэ Шаралдай шэбэнэн, дахин Ломбые нюдөө сабшангүй гэтэбэ. — Теэд, ши иигэжэ мүнөө болотор шэбшэжэ ябаа бэшэ гүш?

— Тиимэл даа, — гэжэ Ломбо толгойгоо гунхуулба. Нэгэ хэды гэр соо абья шэмээгүй байба.

— Шамтай үнэн зүрхэнһөө хөөрэлдэхээс ерээ һэм, — гэжэ Ломбо хоолойгоо заһаад, толгойгоо үргэн дуугарба. — Энэ Аюушын һуухада.... Юундэ хэлэбэбши? Яахадаа үри хүүгэдэй, аша үринэрэй нэрэ хухалха гэбши? Тэдэ зэмэгүй зоние зобоогоод, туляагаад яахамнайб?! Бидэ хоёрой хэһэн гэмээ абаад лэ, хара шоройдо дарагдаа һаамнай дээрэ бэшэ юм гү?! Бузар муухай юумээс дэлхэй дээрэ саашань үлхэлдүүлэн тараахаяа бү оролдоёл! Үндэһөөрнь таһа сабшаад, үхэжэ арилаял!

— Таһа сабшаха гэжэ... үндэһыень гэнэ гүш? Үндэһыень лэ... бэдэржэ байна бэшэ аалди? — гэжэ Шаралдайн нюдэн ёдогонобо. — Үндэһэнийнь лэ... шамһаа! Даргыс эндэһээ намная гэжэ худхажал, худхажал ябагша һэнши. Гахайн гэр галдахадаа ши бү ай, бү сэдхэлээ зобо гэжэ хэлэгшэ һэнши... Энэ гэршни үмхиржэ, үжэжэ унаха болоо... Шэнэ гэр яагаашье һаа бариха юм... һангай зөөри... һалхинда үнэһэ шандаруу, болгохомни гэжэ... бү һанаагаа зобо... гэжэ хэлэгшэ һэнши... Тэрэ үдэшэ намда архи уулгааш... һогтуу бэшэ һаа... һогтуу бэшэ һаа... дүрэхэшьегүй һэм... Дүргэхэшьегүй һэм...

— Һа, һа, һа! — гэжэ Ломбо бээс баалан энеэбэ. — Үндэһэнийнь! Магад, би шамда зорюута, шамайе ямар хүн ааб гэжэ туршажа, гахайнгаа гэр галда гэжэ хэлээ аабзаб? Аа?! Ши тиихэдэ ажалаймни түлбэри бага, ажалыемнай хүнгэдхэнэгүй, муу муухай гахайн гэр соо маанадыс дарга хүдэлгэнэ гэжэ ходол гэмэржэ гутаржа ябагша бэшэ һэн гүш? Би бригадир хүн хадаа тиихэдэшни хашараад, гахайнгаа гэр галдажархииш гэжэ хэлээ һэм. Юрэл! Тиихэдэ эшэ үндэһэмнай хаанаа болоноб? Аа?!

— Муухайл хүнши даа! — гэжэ Шаралдай ногоон уралнуудаа хүдэлгэнгүй шахуу эшхэрэн дуугарба. — Ши намайе... иимэ муухай... үйлэдэ оруулжархёод, өөрөө сагаанда гарахаяа һанана гүш? Ши намайе тэрэ сагһаа хойшо хэды ехэ зоболон эдлүүлээбши? Гэгээн сагаан үдэр хүнэй нюдэндэ хабшагдахаш, харанхын хара һүни зүүдэндээ тамаяа үзэхэш. Бүхы бэемни

дахин гал руу хаягдашаһандал шатаха, носохо!.. Би хэһэн гэмэйнгээ түлөө хэды хэһээгдээбиб? Харьш!

Шаралдай эршэтэйгээр хүнжэлөө һэхэн, сагаан дотор самсаа дээшэнь үргэжэрхибэ. Сууха мэтэ нимгэн, уб улаан арһан зарим газартаа атиралданхай, гэдэһэн, хабирга, үбсүүн дээрэнь харагдана.

— Сэдьхэлшни нэгэшье хүдэлнэгүй гэшэ гү? — гэжэ Шаралдай шэбэнэбэ. — Модо шулуун болошоо гү? Һэшхэлэйнгээшье, бурханайшье урда иимэ дүлии балай болошоо гүш?!

Ломбын досоо урбалдажа, эгээл хурса, эгээл шанга үгэнүүд хэлэнһээн мултархаяа сугларшаба. Тэрэ урдаһаань үһэрилдэһэн, тэмсэһэн юумэн бүхэниие этээд, хамаад гарашаха һэн. Теэд...

Үүдэ һэб гэтэр нээгээд, хүнгэхэн, соморхон хүн орошобо. Ломбо оройдоошье эрьелдэжэ хараашьегүй һаа, баһал нэгэ хүлээгдээгүй аягүй ушар нэмэшэбэ гэжэ ойлгобо. Шаралдайн уур сухалдаа татагалзажа байһан нюурай заһаршахые харахадаа, досоонь үшөө жэхышэбэ. Ломбо һэмээхэнээр, эрид хүдэлөө һаань тэрэниие буудажархиха мэтээр эрьелдэбэ.

Үүдэндэ басаганиинь зогсожо байба.

Тэрэ Шаралдайн шархатай бэеые хүрин нидхэнүүдтэй хүмэдхөө буулган, зүрхөө үбдэнгээр шэртэнэ.

Ломбо басаганайнгаа өөр тээшэнь харангүй, иигэжэ байхадань бүришье аягүйрхэшэбэ. «Үүдэнэй саана шагнажа байгаа... — гэжэ шэбшээдшье абаба. — Али доктор Аюуша уулзаад, бултыень һүүежэрхибэ гү?!»

Басаганиинь Шаралдайн бэеһээ харасаа үргэхэдөө, абаяа гэмнэнгээр дайраад абахадал гэбэ.

— Катюша! — Ломбо даб гээд, басаган тээшээ тэбхыһээр мухарилдан, халтиран ошобо. Мяхалиг бүдүүн хургануудтайшье һаа, саб шүүрэхэнээ табихагүй түдэгэ гараараа Хандын сарбууһаа адхажа, үдэн мэтээр богонхо дээгүүр гэдэргэнь һэбин, үүдэнэй саана гарашабад.

— Юундэ ерээбши?! — гэжэ бүри хорёогой ябаган үүдэндэ хийдэн хүрэжэ ябахадаа Ломбо шуухирба. — Юундэ?!

Ханда юушые ойлгонгүй, Эрхүү мүнэн соо тамаржа ябатараа эсээд, урасхалда диилдэхэдээ бахардашаһандал, эсэгэдээ хүтэлэгдэн үйлсөөр ябажа ябаба.

— Ши эндэһээ хойшо энэ айлай богоһо алхаад үзөөрэй! — гэжэ Ломбо хоротойгоор шэбэнэбэ. — Мэдэнэб, юундэ ерэһыешни! Дэбшэн шинии анхархааршые хүн бэшэ! Гуша гаратараа энэ гэхээр юумэ хээшьегүй, олоошьегүй, зөөгөөшьегүй хүн... Эдэ зоншни уг удхаараа муу муухайшуул! Тьфу!

— Табигты! — гэжэ Ханда гэдэргээ шархаалдан, хоёр хүлөөрөө газар үдхэлэлдөөд, эсэгээ зогсоожорхибо. — Табигты!

— Аа! Табиха гэнэ гүш?! — гэжэ Ломбо бүришые бужаганашаба. — Иигээд лэ жолоогоо алдажа, зоргондоо болохомни гээ гүш? Энэ хүрэтэр элдин золдоо ябаһаншни хүрөө!

Ломбо басаганайнгаа гарые үенүүдээрээ луд гэтэрнь угзаржа, дахин тэдэнэр үйлсөөр урагшаа гүйн шахуу дабшабад.

— Энэ Дэбшэнтэй орёолдожо, хүн зоной энеэдэ наадан бү боло! Иимэ сэсэг мэтэ наһандаа энэ буриташаһан, хаташаһан сухаарида юундэ һанаархаабши?!

Ханда бүглэрһэн дээрээ бүри бүглэршэбэ. Эсэгынгээ иимэ муухай үгэнүүдые хэлэхые түрүүшынхээ дуулаба! Ходол хэрэгтэй, ухаатай юумэнүүдые хэлэжэ, нэгэтэшые үхибүүдэйнгээ дунда уурлажа, хашхаржа хаахиржа байдаггүй бэлэй. Тиихэдэ, Дэбшэниие?.. Эсэгэнь юундэ Хандые доромжолхо болоо юм?!

Ханда бүхы хүсээ монсогойруулан, суглуулжа ерээд лэ, нэгэ тэрд гэхэдээ, эсэгынгээ гарһаа мултаршаба. Хажуу тээшээ собхорон холодобошые, байра дээрээ хоро шарандаа тэһэ хүрэн алдажа зогсоһон Ломбо тээшэ һэмээхэнээршые һаа, зоригтойхоноор дүтэлбэ. Ломбо даб гээд дахин саб шүүрэн бариха гэхэн аад, басаганайнгаа сухийжа агшан мондойшоһон нюурын гайхан хараад, нэгэшые хүдэлэнгүй үлэшэбэ. Тугаархана уяһаа уян

мэтээр, ургы сэсэгтэл ханагдахан бэнь мүнөө үсэд хатуугаар, нугалхада нугаршагүйгөөр айлай сонхын толон соо аржысахана харагдаба.

— Яанабта, баабай?! — гэжэ Ханда хоолойгоо шэшэрүүлэн дуугарба. — Шаралдай үбгэн ехээр үбдэшөө гэжэ хэлээ бэшэ һэн гүт? Би... би... үзэхээ ерээ һэм. Олон үбшэ танидаг, эмшэлхэ аргынь мэдэдэг хүн бшууб!

— Аа! Врач эмшэн олдобо гэшэ гү? — гэжэ Ломбо хоротойгоор, бүдэхирөөр шэбэнэн хагад хэлэбэ. — Мэнэл хаяхана би эмшэн боложо шадахагүйб гэжэ хэн дуугаржа байгааб?! Мүнөө!.. Харал даа! Шадалтай бэрхэ хүн болошобол! Зай, хайншые гэлэй... Теэд доктор Аюуша яагааб? Шамһаа арбан хуби үлүү хүн? Зай, зай... Халаг даа! Ябая, гэртээ хария... Катюша...

Ломбо уриханаар гараа басагандаа харбайба. Тугаарай дэмыдэ бусалшаһанаа, дэбэршэһэнээ ойлгожо, досоогоо өөрыгөө гэмнэжэ эхилбэ.

Хандань байра дээрээ эрьелдээд, юушые дуугарангүй, уралаа шүдөөрөө зуугаад, шарайнь хүхэ боро болон, сонхонуудай туяагаар соохорлогдоһон бүрэнхы үйлсөөр урагшаа гүйшэбэ.

Ломбын бэээр хүйтэн хүлһэн адхаршаба. Хэды олон аягүй байдалда оробошые, иигэжэ түдэгэсэдэггүй, иигэжэ диилдэдэггүй бэлэй. Магад басаганайнгаа юушые хэлэнгүй гүйжэ ябашангүй, урдаһаань хэрэлдэжэ байгаа һаань, үшөөшые зориг хүсэлөө мухардуулхагүйшые һэн аалам... Үбгэржэ байна хаб гэжэ бодобо... Үбгэрхэдөө зөөлэдэшөө... Нээрээшые, үндэр наһатай болохо бүрээ хүн нэрэ түрээ нангинаар сахихаяа оролдохо юм байна... Энэ басаганиинь хюмһанайшые харын зэргэ муу юумэндэ дурагүй хүн боложо ябана... Хэрбээ... Энэ харата муухай, хаанашые хүнһөө халахагүй доктор Аюуша зугаа тараахаараа тарааха. Катюша Дэбшэнтэй уулзахаараал уулзахань.

Ломбо айлай хорёо түшөөд байтараа нэгэ хургаагыень хухалхаяа шиидэһэндэл хоёр гараараа бажуун, шангаар гасаба. «Нугархагүй юумые нугалха, хухархагүй юумые хухалха!» — гэжэ шүдөө хам зуужа, урагшаа харанхы руу дэмыдэ хурсаар шэртэбэ.

«...Нюдөө аняад, шидам барижа дэлюурдэһэнэй хэрэг бии юм гү?» — гэжэ колхозой тэрэ залуухан түрүүлэгшэ урдаһаань сохом шэртэхэдэл гэбэ.

«Унаганиинь эхээс хургадаг юм гү?» — гэжэ Ломбо мihэд гэбэ.

«Үе сагнай ондоо болошоо ха юм, — гэжэ түрүүлэгшын мондогорхон улаан шарай бүри мондойжо, хурибтэр үнгэтэй болошобо. — Ажахыгаа холын хараа бодолтойгоор эрхилхэ, ударидаха хэрэгтэй».

«Жэл соо эрхилээд, ударидаад, холо юумэ хаража, һайниие хэжэрхихэнтнай үгы», — гэжэ Ломбо бүри хоротойгоор мihэлзэбэ.

«Таанадаар хамта зарим газартаа шидам барилсаад ябааб», — гэжэ түрүүлэгшэ өөрыгөөшье, Ломбыешье наадалһандал дуугарба...

«...Тээд манай шидамда өөрөө сохигдожо хийдэшоош!» — гэжэ Ломбо хорёодо түшүүлгэтэй байһан хабшалгын хахад хухархай абажа гартаа адхаба.

«Тэрэ шидамни мүнөө өөр дээрэмни буужа байна гү?..» — гэжэ гэнтэ заригад гэн бодобо. — Хүнтэй үһэрилдэхэ, хүниие дараха, хүнэй толгой эдихэхээ муу муухай юумэн үгы гээшэ гү?!»

«...Абагты, энээнээ! — гэжэ урдахи стол дээрээ түрүүлэгшэ хүб гэтэр хүбхэгэр данса шэдэжэрхибэ. — Энэ проектэтнай мүнөө хуушаршаһан юумэн. Иимэ гахайн байрануудые бариһанай хэрэггүй! Хүсэд дүүрэн оньһожоруулагдаһан байра бодхоохобди».

«Тээд энээнийетнай би зохёогоогүйб. Инженернүүдэй, барилгын зургаанай хэһэн юумэн! Юундэ урдаһаамни шэдэбэт. Би үхибүүн бэшэб!» — гэжэ Ломбо түрүүлэгшынгээ урдахи «Т» үзэгтэл табигдаһан столые монсогорхон нюдаргаараа шаажархиба.

«Хэзээ заяанда захюулжа хүүлэһэн проект. Шэнэ проект захиһаб, — гэжэ түрүүлэгшэ тоб байсаһана, Ломбо тээшэ хиламшые гэнгүй, урдаа ямаршыеб саарһанууд дээрэ тонгойшобо. — Гахайн шэнэ байра үни барюулаһан байха байгаат. Проект үнинэй эндэ хэбтээ ха юм».

«...Гахайн лэ байраһаа боложо, гар хүлдөөшье хүргэнгүй шамайе эндэһээ харбааб, — гэжэ Ломбо тэрээхэн хабшалгынгаа хухархай бариһан зандаа үйлсөөр һалирба. — Өөрынь намайе баһаа доромжолоогүй һаань, би юундэ тэрэнэй хоолойдо аһаха байгаабиб? Ажабайдал гээшэмнай тэмсэл ха юм. Би юундэ хүнһөө айжа, жэхыжэ ябахабиб? Али... Түрүүлэгшэтээ зохидхоноор үгээ ойлголсохо байгаа гүб?»

«...Колхозоо аймаг соогоо түрүү зэргэдэ гаргахаар арга боломжонууд бии, — гэжэ Ломбо хойто худалһаа урагшаа бага үхын, хуушарһан «ГАЗ-69»-нэй моторой хүнхинөөн соо шангаханаар дуугарба. — Таряанай ургаса һайжарха. Шэнэ газар хахалхабди... Сагаан Хуһатые таряалан болгоё... Тиигээд...»

«Ой модоёо ором түримгүйгөөр хюдаһанай хэрэггүй, — гэжэ түрүүлэгшэ урагшаа хүйтэндэ сэнхэгтэшэһэн шэлээрээ харгыгаа һулахан галдаа онигошон адуулха зуураа хэлэбэ. — Интенсификаци... Энэл манай гол зорилго...»

«Тэрэшни тэрэ, — гэжэ Ломбо зөөлэхэнөөр һөөргэдэбэ. — Би танай бодолые зүбтэ тоолоноб. Тээд намда баһал һонин юумэнүүд бии...»

«Буугты...» — Түрүүлэгшэ машинаа зогсоожорхибо.

«Юу? А-аа... Гэртээ хүрэжэ ерэбэ гүб?.. Харанхы бүрэнхы, зүнгөө төөришэхөөр... Дулсамаамни бууза юумээ хэжэрхёод байна ёһотой... Мүнөөдэр сагаалганай урда үдэр — бүтүү бшуу. Манайдаа ороод, айлшалаад гарыт... Би өөрынгөө һанал бодолнуудые түб номгоноор, яаран мэгдэнгүйгөөр үнинэй хөөрөжэ үгэхэ гээд лэ...»

«Хожом... Хонишодто хүрэхэмни... Орой болошохо...» — Түрүүлэгшэ машинынгаа үүдэ хаб-яб хаагаад гүйлгэшэбэ...

«...Торгооршые орёо, тоһооршые эльбэ, тоолхо гарахаар хүн бэшэл һэн, — гэжэ шэбшэжэ Ломбо хабшалгынгаа хухархайе һорьбо мэтээр түшэн зогсошобо. — Иимэ үсэд зонтой нэгэдээ, ушараа һаа, һалаһан хэрэг... Тиихэдэ тэрэниие илабаб гэжэ бүтүүхэнээр баясагша бэлэйб. Харин иимэ зоншни даб дээрэ дарагдахагүй гээшэнь зүб байна... Хэды жэлэй үнгэрбэшье,

хэхэ үйлээ хэжэл халаба! Шиидамаар сохюулжа унаашье хаа... Эх, шиидам бариһан шэлдэг наһамни иигээд лэ үнгэрөө. Энэ мүнөө... мүнөө... Үмхи хабшалгын хухархай баряад лэ үлэшэбэ гүб? Һэ...»

Ломбо гэнтэ шүдөө зуужа, баруун гараараа хабшалгынгаа хухархай далайгаад, хорёогой тэндэ лүнхыһэн шаралжа руу шэдэжэрхибэ. Тиигээд шамдуухан, үйлсөөр тойрожо ошонгүй, айлай хорёо соогуур сэхэ гараад, гэртээ ерэбэ.

Ломбо абяагүй, хубсаһаашье тайлангүй үүдэнэй тэндэхи һандали дээрэ һалд гэтэр һуушаба.

Юрэл палааха харуулдажа хэһэн хүрин шэрэтэй, хэзээнһээ хойшо ялагар талагар юумэнүүдэй хоорондо гэртэнь шоологдобошье, үлөөд лэ байһан, энэ набтархан һандали дээрэ Ломбо ехэл үнинэй өөрөө һуугаагүй юм.

XIV

Тосхониие бүһэлһэн хасууринуудые үнгэрөөд, хадагдаһан таряалан соогуур Таряаша Дэбшэн хоёр шуумайлгажа ябабад. Таряа зөөһэн машинануудай жэгдэлжэрхиһэн зузаан шоройтой харгыгаар мотоцикл зөөлэхэнөөр ходорон ошоно.

Гэнтэ урдаһаань хүйтэн шиигтэй агаар сохёод, бороогой томо томо дуһалнууд үбшэнтэйгөөр нюур руунь шэдэлжэ эхилбэ. Тиигээд бүри нажарайхи мэтээр аадарлан шааяшаба. Мотоциклай галда борложо харагдаһан харгы ябууд хүбхын харлашаба. Тугаарай эршэгэнэтэр татан мухариһан мөөрнүүд хоёр тээшээ халтиран, тэшэн һабажа эхилбэ. Тиигэ тиигэһээр мотоцикл хажуу тээшээ хүндэлдэн, моторнь унтаршаба.

Таряаша Дэбшэн хоёр шагай хүрэтэр зуурашаһан шабар соо гэшхэн буубад. Дэбшэн мотоциклаа түлхихээ зэһэн хойноһоонь барилсаба.

— Ябая, — гэжэ Таряаша тосхонһоо гараһаар абяагүй ябаһанаа бороогой шабжаганаан соо арай дуулдахаар хэлээд, мотоциклһаа холодон, таряанай узуур дээрэ гарашаба.

— Магад, мотоциклнай дуугарха гү? — гэжэ Дэбшэн сүхэрэнгээр хашхарба. — Туршаад үзээл!

— Үгы! Дэмы зобоһоной хэрэггүй, — гээд, Таряаша харанхы руу алхалшаба.

Дэбшэн хойноһоонь дахахал баатай болобо. Таряанай узуур соогуур ябахата ямаршьегүй аад, заримдаа хүл доро жэлшэгэнэн, халтиржа унахаар... Нилээд харанхы соогуур тэмтэрэ тэмтэрһээр нэгэ нүрхын барайһан юумэндэ хүрэжэ ерэбэд. Энэнь механизаторнуудай нүүдэл байра байба.

Нарихан гэшхүүрээр дээшээ гаража, үүдыень хахинатар нээжэ оробод. Таряаша булан соонь нилээд харшаганажа, зуруул шудараад, консервын баанхаар хэгдэһэн, соляркаар аһадаг лампа аһаажархиба.

— Галтай болошобобди, — гэжэ Таряаша ханаа дүүрэн хэлэбэ. Тиигээд үһээдэнь тулашаха хадаа бүхын зогсоһон Дэбшэниие харан: — Хүүртигшни нэбтэршоо гү? Субаяа комбайн дээрэ орхижорхёод... Эндэхэнэ зогсошоогүй хаа, яаха байгаабибди... Зуураха зутархал байгаабди...

Таряаша намайе нэгэ бага һэргээхые оролдожо, иигэжэ дуугарна гэжэ Дэбшэн тааба. Тэрэнэй хүүртиг, нээрээшье, нэбтэршоод, хүйтэ даана.

— Миниихишни гэлиитэрээ тоһон болошоод, даб дээрэ уһа халдаахагүй юм, — гэжэ Таряаша мihэд гэбэ. — Хаб загаһан мэтэ...

Таряаша баһал булан соо һабардан, хэдэн поленэ түлээ гаргаба. Тэндэһээл тэрбэгэр хара һүхэ оложо, тэрэнээ хиран хахалаадхиба. Хоолойень вагоной ханаар хажуу тээшэнь гаргаһан, жэбжэгэр үндэр хүлнүүдтэй түмэр пезшэн түлижэрхихэдэнь гансата дулааршаба. Гэрэлтэйхэн болошоходонь, үнэр гараһан солярка дэнгээ унтараажархиба.

— Үсэгэлдэрхэнэ Хасууртын баруун полидо гараа зомди, — гэжэ Таряаша хэлэбэ. — Тэндэ баһал иимэ вагон бии... Тиигээд энээнээ орхёод ябаабди.

Бороо адхарһаар. Заримдаа үшөө шангаран, һалхинтай хамтаржа, вагоной ханые тажаганатар нэшэбэ.

Тэдэнэр нэгэ хоёр юумэ хэлсээд лэ, үни удаахан абяагүй болошобод. Һанаата болошохон шарайнуудынь түмэр пэшэнэй амһарай хаалтын нүхэнүүдһээ мултарһан толондо бүүдэг баадагхан гэнэ.

— Үнил бү бороожой... — гэжэ Таряаша сэдхэлээ үбдэн, бүдэхир хоолойгоор абяа гараба.

Таряаша эсэгэ тухаймни бэшэ, таряа хуряалгын түлөө һанаагаа зобоно гэжэ Дэбшэн тухайлба. Жэгтэй! Хүмнай иимэхэн лэ сэнтэй юм гээшэ гү? Олоной хэрэгтэй сасуулхада юуншые бэшэ... Али үтэлхэдөө иимэ тоотой болошодог гү?... Ажалгүй, ажабайдал соо ёһотой һууригүй болошоходоо... Гансашые үбгэрхэдөө бэшэ... залуушые хүн юугээрээ илгаатайб... Хэрбээ Дэбшэнэй үхэхээ хэбтэхэдэ, хэн үнэн зүрхэнһөө шаналан, ухаа мэдээ табихаб? Эхэнь, амиды һаа... Эсэгэнь, магад... Тиимэл даа! Дэбшэн өөрөө хэниие эльгэнэйнгээ уяртар хайрлахаб? Эхээ... Эсэгынгээ түлөө эмшэндэ хүрэхээ гараһан аад, энэ мүнөө борооһоо хорошоод, борсойжо һууна бэшэ гү? Юундэ саашаа ябагаар ошоогүйб? Бороо гэжэ гү? Теэд бороо юун болоо юм?

— Нёдондо хура бороо таһарангүй, хуряалгамнай удааржа, хоёр зуугаад га таряалангаа саһанда даруулжархёо бэлэйбди, — гэжэ Таряаша шаналан дуугараа. — Мүнөө жэл баян таряан хуряагдажа байна. Га бүриһөө арба гаран центнер... Хасууритымнай баруун тээхи үшөөшые үлүү... Теэд энэ бороо... Хэдэн хоногоор хии бараан болошоо һаа...

Арба гаран центнер... Хоёр зуугаад га... Хүнэй ами наһан... Ажабайдал гээшэ жэгтэйл байна даа. Нэгэ хүнэй бии үгышые мэдэгдэхэгүй. Наһа барашоо һаань... Амидышые һаань... Хэгдэхэ юумэн хэгдэжэл байха, хүн зон ажаллажал, арсалдажал, энеэлдэжэл, мэээрхэлдэжэл байха... Өөрыншни тэдэнэй тэн дундуур хаха шуура сохин оролсоогүй һаашни! Бишыхашые хажуу тээшээ гаража, миил зогсоо һаашни, далайда хаягдаһан зомгоол мэтээр шамайе эрьедэ шэдэжэрхихэ... Дэбшэнэй шарай хара хүхэ боложо, тэрэ тэбэрээд һууһан үбдэг дээрээ толгойгоо ганхуулан табижархиба.

Таряаша Дэбшэниие удаахан шэртэбэ.

Дэбшэнтэй городто уулзахаар үни болоо. Тиихэдэ Таряаша механизаторнуудай зүблөөндэ ошоод ябаа. Үнэгүйшье хаа, соморхон боро костюм бээдээ тааруулжа үмдэнхэй, галстугтай, елэгэр хара туфлитай Дэбшэн урдань энеэбхилэн зогсожо байгаа хэн. Гартаа нимгэхэн хабтаха баринхай. Мүнөө... шабар шабха болошоһон пилайшатараяа норшоһондоо харлажа харагдаһан хүүртигтэй, ташарайгүйхэн гарнуудаараа абаха танаггүй будагдаһан резинэ сабхинуудайнгаа түриинүүдые бүхэлөөд, тархияа ганхуулан һууна...

Тиихэдэшые Дэбшэн баярай ульһагүйгөөр энеэбхилдэг хэн. Хүнэй хөөрөөе ехэл анхаралтайгаар шагнаһан мэтэ аад, нюдэдын, бүхы нюурнь нэгэл юумые саана нюугаад, ханаата болоһониинь элихэн бэлэй. «Ажал хэр ябажа байна?» — гэжэ Таряаша асуугаа. «Энэл саарһа баряад эндэ тэндэ ябаналби даа», — гэжэ гашуудалтайханаар харюусаа.

Гэнтэ Дэбшэн толгойгоо үргэжэ, аалиханааршые хаа шиидэнгээр дуугарба:

— Ябахамни...

— Бороо хэг гэг лэ... — гэжэ Таряаша һөөргэдэбэ.

— Хэзээ бороогой намдахые хүлээхэбиб... Хоёр-гурбан хоногтошые адхаржа байхал, — Дэбшэн хүл дээрээ бодошобо.

— Ханаагаа зобоһоной хэрэггүйл даа, — гэжэ Таряаша һууриһаа хүдэлэнгүй дороһоонь өөдэ тэрэниие тогтоохо гэхэн харасаар шэртэбэ. — Баабай хажуудань байлсана... Тэрэшни өөрынгөө туһалжа шадахагүй үбшэнтэндэ мэтэр врачые дуудадаг юм... Баабай...

Дэбшэнэй хүйтөөр, тэрэниие шүүмжэлэнгээр шэртэжэ байхыень Таряаша ойлгоод, үгээ таһалан абяагүй болошобо.

— Би шамайе намтай ябалса гэнэгүйлби, — гэжэ Дэбшэн аягүйгөөр шүдөө ялагас гүүлэбэ.

Тэрэ Таряашые энэ үедөө үзэн ядажа байба.

Хүн юундэ нүгөөдынгөө уйдхар гашуудалые ойлгоногүйб? Юундэ иигэжэ түмэр бүрээһэн соогоо амияа харан бусадһаа

холодохойо эрмэлзэгшэб! Хэншые илгаагүй... Үхибүүн наһанһаан энэ болотор шахуу унаган нүхэсэжэ ябаһан Таряшаньшые!.. Юундэшыеб Дэбшэнэй хэрэгэй бүхы дээрээ урагшагүй байһанда Таряшал зэмэтэй мэтээр һанагдаадхиба. Хэдэн жэл соо хэндэшые тоолгогдожо ядаһанайнь түлөө! Тэрэ доронь дэмжээд, үзүүр узууртань хүрэлсөөд, буруу зүбыень илгаруулалсаад үгэхын сагта хүнэй харгы дээрэ хүһөө шулуундал хүдэлжэ үгэхэгүй зоной эгээл муухайнь Таряша мэтээр Дэбшэн нюдөө хурсалан шүбгэдэжэ байба.

— Хүлээ, — гэжэ Таряша бороогойшые намдахые гү, али намдашые сухалдахаяа бү яарал даа гэхэниинь ойлгогдохогүйгөөр шарайгаа нэгэ бага барылган хэлэбэ.

Дэбшэнэй хараалай үгэ шүдэнэйнгөө забһараар эшхэржэрхёод, эрьен гэхэдэнь, үүдэн һабагдан нээгдэжэ, нэгэ гонзогор боро юумэн дүрбэн хүллэн орожо ерэбэ.

Өөдөө үндынгүй, мүлхиһөөр ошожо, пезшэндэ дүтэлэн һуушаба.

— Золтой ябахада, галтай зон ушарха юм байна, — гэжэ абяа гараба.

— Һэ! Һалхинда үүдэнэй нээгдэхэдэ, бороодо зууран алдаһан зайгуул нохой хүрэжэ орошобо гү гэжэ һаналби, — гэжэ Таряша миһэд гэбэ.

Нохой гэжэ үнэхөөрөө һанаһан Дэбшэн орогшо хүниие обёоржо хараад, Гомбожаб гэжэ танижархихадаа бүришые хүдэлхээ болишобо.

— Һайн хүнэй нохойгоошые үйлсэдэ гаргахаар бэшэ, — гэжэ Гомбожаб хоротойгоор дуугаран, хубсаһаа тайлажа эхилбэ. — Теэд хүмнай нохой бэшэ ха юм даа... Хүниие гэртэһээн намнажашые гаргахада хамаагүй... Үгышые һаа, нохой бэшэ хадаа өөрөө гараад ябашоо һаа дээрэ...

Тэрэнэй юун тухай аралуулжа хэлэһыень Дэбшэн тааба. «Иигэхэдээл таараха хүнши, — гэжэ сэдхэлээ ханан шэбшээдхибэ. — Бэрхэш, Мэдэгмаа!»

Гомбожаб нэбтэ норошоһон субаяа харанхы руу шэдээд, боро костюмаа, удаань хара ногоон самсаа тайлажа, таряашадай хүлэйнгөө орёолто, нороһон хубсаһа хатаадаг пеешэндэ ойрохоноор хэгдэһэн һаднагта үлгэжэрхёод, нюсэгөөр үлэжэ, үмдэнэйнгөө хирмэ һуладхажа эхилбэ. Таряаша түлээгээ нэмээдхибэ.

— Газаа нюдэ харашье, анишье адли... Газар тэнгэри хоёр нэгэн болошоод... Түби дэлхэй уһан боложо хайлашаһан мэтэ... Хүншье уһаар сэлсэгэнэжэ эхилнэ... Би ябана гүб, үгы гү гэжэ һанахаар болошоно.

Гомбожаб үмдөө тайлажа, баһал тэндэ ашажархёод, пеешэндэ нюргалшаба.

— Уһаар эрьһэн галабта уһан боложо нэгэдэшоол һаа, яһа амар һэн, — гэжэ Гомбожаб тэрэл янзаараа үргэлжэлүүлбэ. — Ямаршье юумэндэ һанаагаа зобохогүйш, юунэйшье түлөө оролдохогүйш... Жаргалтай хүндэ атаархахагүйш, золгүй хүниие хайрлахагүйш... Нэгэнһээ баяншье, үгытэйшье бэшэ, нүгөөдэһөө һайханшье, хүсэтэйшье бэшэ... Һамгатайшье, үхибүүтэйшье бэшэ... Уһанай дуһалнууд мэтэ илгаагүй... Гоё даа! Иимэ харанхы, иимэ бороотой хүйтэн һүни мүнхэдөө байха болтогой... Гоё бэшэ аал? Бидэ гурбан энэ вагон соо... Маанадһаа ондоо юуншье үгы... Тойроод уһан... Дээрэмнайшье, доромнайшье... Одоол жаргалтай саг бэшэ гү? Бүхы юумэнһөө сүлөөршоод, бурхад мэтээр һуухамнай бэшэ аал?

Гомбожабай хоолойдо саазалагдахаар шүүгдэшэһэн хүнэйхидэл аялгануудай соностожо байхые Дэбшэн ойлгожорхибо. Тэрэнэй туранхай нюсэгэн бэеые харахадаа, хайрладаһаниинь хүрэжэ эхилбэ. Иигээд һуухадань Гомбожабай гансаардаһаниинь зүрхэндэнь хүрэбэ.

«Би юундэ энэ хүниие хайрланагүйбиб? Хайрлаашье һаа, туһа хүргэхые оролдоногүйбиб? Дайсаниинь мэтэ үһэрижэ байна бшууб?! Теэд юундэ Таряаша намайе ойлгохо, дэмжэхэ, сэдхэлымни заһаха һэн гэжэ эрилтэ табинабиб?» — гэжэ Дэбшэн нюргаараа хүйтэ даалган шэбшэбэ.

— Дэбшэн, ши юундэ бодошообши? Урдаһаатнай харахада, нэгэ яһа буляалдаһан нохойнууд мэтэ... Яагаабта? Орхигты! Бүхы дэлхэйе ара үбэртөө хэжэрхихэгүйт! Элдэб юумэнэй түлөө энэ түрэн бээ бү зобоогты... Ёһотоор бодоод үзэхэдэ, хүндэ ехэ юумэн хэрэгтэй бэшэ байна... Нэгэ һанахада, юуншые хэрэггүй! Энэ дэлхэйдэ һүүдэр мэтээр ябаһан аад, тэнгэриһээ нэгэ аха тэнсэлгүй ехэ бодолоор яахамнайб! Бүхы юумэн үхэдэл шүдхэртөө арилаг!

— Бидэ ябахамнай, — гэжэ Таряаша бодошобо. — Түлээн булан соо үшөө бии...

— Хайшаа?! — гэжэ Гомбожаб нюдөө сайбагад гэтэр хилайн, сээжэн сооһоо хороор хошхорбо. — Зумбараагай нүхэн соо ороһон үен бэшэлби, бү айгыт!

— Бидэ колхозой түб, врачта ошожо ябаа зомди, — гэжэ Таряаша Гомбожабые аргадаһандал хэлэбэ.

— А-аа! — гэжэ Гомбожаб утаар татаба. — Врачнай үгы бшуу!

— Үгы. Һарын гү, хоёр һарын гү?.. Мэргэжэлээ дээшэлүүлхээ мордоһоор зургаа-долоо хоноо...

Таряаша гэдэргээ пеешэнэйнгээ амһарта дабшалшаба. Дэбшэншые тэрэ дороо гансата урмаа хухаран һалд гэтэр һуушаба. Нэгэ хэды соо абья гарабагүй.

— Томоорһон, ухаатай зон гээшэбди, — гэжэ Гомбожаб эхилбэ. — Хубсаһанай хататар нэгэ юумэн толгойдомнай ороно бээ. Бороошые аалидаха... Зай, Таряашамни, Хасууритымнай баруун таряалан яахань бэ? Баһал хабарай хюрууда, намарай саһанда бүхы зэмээ ашаад, га бүриһөө хэдэн центнерээр доогуур таряа хуряжа абахатнай бээ? Юундэ дуугарнагүйбши?

— Уран үгэ дэлгэхэдэ, ургаса таряан ургашаха бэшэ, — гэжэ Таряаша һанаа амархан хэлэбэ.

— Теэд ямар зон абяа гаралдангүй ажалаа үргэжэ байгаа юм? — гэжэ Гомбожаб бээ эльбэн, хабиргаараа пезшэн тээшэ эрьелдэн һөөргэдэбэ. Тэрэнэй аялга соо үһэриһэн, хоролхоһон шэнжэ үгы болошобо.

— Шамтай шалилдахада юун үрэ гарахаб, — гэжэ Таряаша бүришые шиидэнгээр хэлэбэ.

— Бү тиигэжэ хэлыш даа, — гэжэ Гомбожаб ехэл томоотойгоор дуугарба. — Энэ Дэбшэнэйнгээ урда миниингээ нэрэ хүндые бү унагаа. Нээрээшые, намаяа абаха танаггүй архиншан, уһан толгой болошоо гэжэ һанаха. Бэе бээ үлүүдэ доромжололсоод яахамнайб?.. Муу һайншые һаа, баһал иигэжэ тиигэжэ ябана бшуубди...

Гомбожаб бүри гомдолтойхоноор, хоолойгоо бага шэшэрүүлэд гэн, үгээс дүүргэбэ. Таряашын пезшэнэй нээлтэтэй амһар руу шэглүүлээтэй нюдэд соо галай ошод хүйтөөр собхоролдохоёо болижо дулааршаба. «Иимэл хүнши даа, — гэжэ Дэбшэн шэбшэбэ. — Хоёр-гурбан үгэһөө сэдхэлээ хайлуулжархиха».

— Үбэлдөөшые, нажартаашые үнээдэй хойноһоо ябахаш, ябахаш, — гэжэ Гомбожаб саашань дамжуулба. — Һү һаалияа эрид дээшэлүүлхэ гэжэ оролдохош... Тиимэ ехэ юумэн хэгдэнэгүйл даа. Зарим нютагуудта дунда зэргээр таба-зургаан мянган литр һү жэл соо үнээн бүриһөө һааха юм... Теэд бидэ...

— Мэдэгмаа мүнөө жэл дүрбэн мянганда хүргэхэмни гэжэ уялга абаа бэшэ гү? — гэжэ Таряаша зохидхоноор асууба.

— Абаханшые абаа... Дүүргэхэньшые дүүргэхэ бээ... Теэд хэдэхэн жэлһээ һү һаалинь доошолшохо.

— **Юундэ?** — Таряашын һонирхоһониинь нюуртань гаража, тэрэ бүри үхибүүн түхэлтэй болошобо. Бишыхандаа эгээл иимэ юумэ энэ тэрэ механизаторнуудай үргэн өөдэ үндышоод байгша юм һэн гэжэ Дэбшэн бодоодхибо.

— Мэдэгмаагай үнээд булта нэгэ наһанай юм. Мүнөө арбаад хүрэжэ ябахадаа эгээл хүтэй үень... тигээд лэ Мэдэгмаамнай бэрхэ һаалишан гэгдэжэ

ябана ха юм... Тиихэдэ манай фермэдэ хүтэй гунжад ерэнэгүй. Булта комплексдо ошоно.

— Бэрхэл хүн даа! — гэжэ Таряаша омогорхон баталба. — Бэрхэ!

Гомбожабай шарай зөөлэржэ, шэрүүн хүйтэн нюдэндэйн аһалдаһан юумэн бүхэндэ аһалдаһан шэнжэ үгы боложо, доошоо хүл дороо хараад абаба. Тиихэдэнь Дэбшэнэй зүрхэн хүндөөр лугшан хабшагдаадхиба.

— Хаалишанай оролдоогүй хаа, юун хүн абтахаб даа, — гэжэ Гомбожаб зүбшөөрбэ. — Манайшни малшад ямараар ажаллана гэшэб! Зарим тээ булта юумээс оньһон аргаар бүтээжэрхидэг комплекснууд баригдашоод байхада, бидэшни үшөө гараараа үнээдэйнгээ хүхые шобторһоорообди.

— Иигээд лэ булта комплекснуудта орохотнай бэшэ гү?.. Шэнэ гунжад комплексдо тушаагдана гэнэ ха юмши, — гэжэ Таряаша Гомбожабай ханааень захи́хые оролдоһондол дуугарба.

— Тэрэньшье тэрэ... Үүлтэр һайжаруулха, үнээдые хааха, харууһалха арга шадал үшөө бэрхэ болохо... Теэд үнээнэй гэдэһэ руу хоол хэжэ үгөөгүй хаашни, ямар хүн гарахаб! Мяхан, хониной нооһоншье... Гектар таряаланайнгаа үрэжэлтэ хүсэнһөө боложо, мал ажаалнай өөдэлхэ юм ааб даа! Таанадһаа булта юумэн дулдыдана! — Гомбожаб эршэтэйхэнээр Таряаша тээшэ нюргаараа эрьен, пезшэндэ нүгөө хабиргаа шаража эхилшэбэ. — Манай хадата уулата, бэлшээри багата нютагта таряанайнгаа газарые үрэжэлтэйл болгоол хаа!..

— Тиимэл даа, — гэжэ Таряаша өөртөө хэлэһэндэл дуугарба. Тэрэнэй газааһаань харахада, ажана амгалан, даб дээрэ юундэшье һүү-һай гэхэгүй мэтэ аад, досоогоо ханаагаа зобожо һууһаниинь Дэбшэндэ эли байба.

— Таанад лэ газарһаа ашаг шэмыеш абажа шаданагүйт. Зарим нютагуудта гектар бүриһөө хэды центнер орооһо абанаб гэжэ **мэдэнэ бээш?**

— Баруун зүгэйхитэй, хара шоройто талануудтай нютагуудтай юу жэшэлдүүлээбши? — гэжэ Таряаша Гомбожабай нариихан хабшагар дала мүр уруу харасаа шэрбээд абаба. — Юу зарим нютагууд лэ гээд аманһаа унагаанагүйбши?! Тиигэжэ ходо жэшэлдүүлжэ үзэдэг хадаа ямар тобшололдо хүрэжэ ерээбши? Хэлэл даа!

Гомбожаб ехэл юумэ хэлэхээс бодомжолһон мэтээр удаахан һуугаад, хоолой соогоо үгэнүүдээ үшөө һэбхи хадань гэдэргэнь залгижархиһандал, инсаглаад дүлээд дуугархадаа:

— Таанадыел биранагүйт гэжэ тобшолол хэнэб, — гэжэрхибэ.

Таряаша урмаа хухаран, хажуу тээшээ харашаба. Тэрэ хүзүүгээ һунаан, пээшэнэй амһарһаа хаялһан туяан дээгүүр онигошон, ехэл хэрэгтэй юумэ Гомбожабһаа дуулажархиха мэтэ һуугаа юм.

— Иигээд лэ шүүмжэлхэдээ һайн аад лэ, шүүжэ үзөөд хэрэг дээрэнь бүтээхэ хүн лэ олдоногүй, — гэжэ тэрэ бодожо, харанхы булан руу ошоод, түлээ асаржа, пээшэндээ нэмэбэ. — Ши институтда һураһан хүн аад, яагаад хүдөө ажахые манай нютагта үргэхэб гэжэ һайнаар мэдэнэгүйш.

— Һэ! — гэжэ Гомбожаб ээм дээгүүрээ харан, миһэд гэбэ.

— Мэдэнэгүйш, — гэжэ Таряаша үшөө найдамтайгаар дабтаба. — Шамдал адли мэргэжэлтэд олон. Үдэрэй талаар ажаллаад лэ, урдахи хойтохиёо мартажархиха. Хэды соо манай агрономдо хэлэнэбиб... Газараа ондоогоор элдүүрилдэг болоё гэжэ...

— Зай?! — гэжэ һонирхоһыеньшые, наадалһыеньшые мэдэгдэхэгүйгөөр абяа гараад, Гомбожаб бодошобо. — Яагаа ехэ түлээ хэжэрхибэш. Хабиргануудтам гал аһашахань.

— Газараа гүнзэгыгөөр хахалнабди, — Таряаша Гомбожабые анхараншьегүй үргэлжэлүүлбэ. — Манай эндэ үрэжэлтэ хүрьһэмнай тиимэ зузаан бэшэ ха юм. Мүнөө хүсэтэй тракторнууд, жэшээлхэдэ К-700, хахалхадаа урбуулжа хаяжархина. Дээрээ эгээл мууны гаража ерэнэ бшуу.

— Һа, Һа, Һа! — гэжэ Гомбожаб шанга гэгшээр энеэжэрхибэ. — Һа, Һа, Һа!

Тэрэ нюсэгэн гуяа альгадасагаан, вагон соогуур урагша хойшоо алхалжа байжа энеэбэ. Таряаша яанаш даа, болииш даа, эндэшни оройдоо энеэхээр юумэн үгыл гэхэншүүгээр, тэрэнэй иимэ хүнгэн һэбхи аашын түлөө өөрөө эшэхэндэл, аягүйрхэхэндэл хаража һууба. Тэрэнэй гонзогор улаан шарайн үнгэ нимгэржэ, үргэниинь доошоо һанжад гэхэндэл болоод, нюурынь бүри ута болошоһондол харагдаба. Үдэр бүхэндэ бодомжолжо ябаһан бодолнуудаа хөөрөжэ эхилхэдэнь лэ, тэрэниие наадалан, сэдхэлынь дайражархиба гэжэ Дэбшэн ойлгобо. Тиигээд Гомбожабые хүйтөөр хүмэдхэ дороһоон адаглажа эхилбэ. Тэрэ нарихан жүрдэгэрхэн хүлнүүдээ холо холо табин, харахаашье жэрхэмжэтэйгээр хүлэлзэжэ байһандал үзэгдэбэ.

— Һа, һа! — Гомбожаб Таряашын урда ерөжэ зогсоһобо. — Ши эрдэмтэн агрономуудһаа үлүү болоо гүш? Хэн шинии үгөөр газараа тиигэжэ хахалба гээшэб?

— Иимэл зон гээшэт! — гэжэ Таряаша ууртайгаар хэлэбэ. — Манайшни агроном шинии үрөөһэн бөөрө. Байһан лэ юумые байһан соонь лэ хэхэ, һэльбээд, худхаад, шэнэлээдхихэгүй. Нёдонон хабар гурбан КРН-4 ерээ юм. Нэгыень дүрбэн болгон тайраад, бэшэ хоёройнгоо хоёр тээ нэмэжэ залгаад, зургаан метр үргэн культиваторнууд болгожорхибо гээшэбди. Гэнжэтэ тракторта ехэ тааруу юумэ хээд байхадамнай, юундэ иигэбэт, заводой юумэ эбдэбэт, энэтнай хэды культиватор гэжэ тоологдохо юм гэсэгээгээ бэлэй...

— Хэрбээ, ши тиимэ бэрхэ һаа, өөрынгөө бодолой үнэн зүбые юундэ харуулнагүйбши? — Гомбожаб үшөө наадалангыар энеэбхилэн асууба.

— Хойто жэл энээхэн таряалан дээрэ туршалга хэхэ зүбшэл абахые оролдохоб, — гэжэ Таряаша шиидэнгээр хэлэбэ.

— Хэн шамда зүбшэл үгэбэ гээшэб?! — гэжэ Гомбожаб саашань һэндэбэ. — Газар таряаламнай нааданай юумэн бэшэ ха юм.

— Хэн наадахаяа байнаб? — гэжэ Таряаша эридээр Гомбожабай урдаһаа хараба. — Энэшни гансашье манай колхоздо туһатай юумэн бэшэ.

Хэрбээ өөхэдынгөө газар дээрэ туршалганууды хээгүй хаа, эрдэмтэд мэтээр ажаллаагүй хаа, юуншые хайжархагүй...

«Хүдөө нютагай хүбүүн аад, иигэжэ таряан, мал ажал тухай ойлгохогүй болошохо юм байна, — гэжэ Дэбшэн гунигтайгаар бодоодхибо. — Хэды минии мэдэхгүй техникын марканууды, таряанай сортнууды дурдана гээшэб?.. Магад, энэ Таряашын хэлэгшээр газараа элдүүрилээд үзөө хаа, хоёр дахин ехэ ургаса абахаар гээшэ гү? Хоёр дахин... Хүн зоной нюдэн дээрэ ямар ехэ юумэ бүтээжэрхихэб! Таряа тарихахаа, мал адуулхахаа хайхан юумэн бии аал? Энэмнай ажабайдалай гол ехэ үндэнэн бэшэ гү? Хүнэй хүн болохоһоо хэнэн ажал... Хүниие хүн болгоһон ажал... Энэ ажалы саашань хүгжөөхэ гэнэн эрмэлзэлхээ хайхан эрмэлзэл бии гү?»

— Таряаша, шиниимни бодолнууд гоёнуудшые хаа, ямаршые үндэнэгүй байна, — гэжэ Гомбожаб хушуугаа шобхойлгон дуугарба. — Бишни муу хайншые хаа, хүдөө ажахын институт заочно дүүргэжэрхихэн хүн бшууб. Архиншан гэгдээгүй хаа, ахамад зоотехнигээрээ ажаллажашые ябаха хэм. Минииш бодол буруушые хаа, шиниихихээ зүбтэ тоологдохо юм бэшэ гү? Аа?

«Үгы даа, энэ Гомбожаб юрэл хүнтэй арсалдахын түлөө тугаарай юумые үүдхэжэ һууна, — гэжэ Дэбшэн гансата хубилшаба. — Үгышые хаа, намайе эндэ хэншые бэшэш гэжэ өөртэмни ойлгуулхые оролдожо, зорюута минии ойлгохогүй, оролсожо шадахагүй хөөрэлдөөе иимэ шадамараар эхилээ...»

— Шинии бүхы эрдэм хүниие ёгтолхо, малтаха маажахадаал гарагша байгаа даа, — гэжэ Таряаша урмаа хухарангяар дуугарба. — Толгойтойл хүн аад, ашатай юумэндэ ухаагаа хэрэглэхые оролдохогүй хүн гээшэш... Дэбшэн, хүдөө ажахын эрдэмтэн байха бэлэйш...

Дэбшэн досоогоо заригад гэшэбэ...

Бороо бүри аалидан алдаад, дахин шангаржа, нэгэ жэгдээр шааяшаба.

Ханда моринойнгоо дэлһэн дээр тонгойжо няалдан шахуу хорон хүндөөр сохихон дуһалнуудһаа нюураа далдалан, табилуулжа ябана. Байра тээшээ шамдажа ябаһанаа ойлгоһоншье һаа, Хүрин Зээрдэнь үе-үе хамараараа хурд-хурд гэн, жэгдэ бэшээр гүйнэ. Тиигэншьегүй яахаб... Тэрэнэй хоёр эзэд тэргэдэшье хүллөөд, эмээлээршье ябахадаа иигэжэ гүйлгэдэггүй ха юм. Хоюулаа ябаа һаа, элдэб юумэ аалиханаар хөөрэлдэжэ гү, али шэнгэхэнээр энеэлдэжэ, шогтойгоор ханхинаса дуугаралдаха. Нэжээд нэжээдээрээ һаа, ямаршьеб бодолдо абтан, жолоогоо һула хаяжархёод, тэрэнэй зүн соо һажалуулдаг. Үгышье һаа, дуулаха... Ехэ эзэниинь бага эзэнһээ ондоогоор дууладаг юм. Ехэ эзэниинь гунигтайгаар, шангаханаар, намдууханаар аялгаа таталуулдаг. Бага эзэниинь хүнгэхэн, нариихан уян, хонгёохон хоолойтой. Бодолтойгооршье аад, хүхюун бэшээр дуулаашье һаа, саанаханаа сэб сэгээхэн гэгээн арюун мэдэрэлтэйл байлсаха. Теэд тэдэнэр ганса энээгээрээ илгаатай бэшэ юм. Ехэ эзэниинь эмээл дээрээ лаб һуугаад ябадаг. Багань хоёр һүүжээ түргэ түргэн урилан, зүүншье барууншье дүрөөгөө үдхэлэн, хүлөө хүсэлдэг. Үшөө зөөлэхэн бишыхан гараа дэлһэн соонь хэжэ, эльбэжэ, хүзүүень ташасагаан алярхадаг. Ехэ эзэниинь багаһаань нилээд хүндэ юм. Ехэ эзэниинь үбгэд хүгшэдтэй, өөрынгөө үеын эхэнэрнүүдтэй уулзашабал, үнихэн, аалиханаар, томоотойгоор хөөрэлдэдэг. Бага эзэниинь хатаргаадшье, оодоруулаадшье абадаг, заримдаа амыень хинсайтарнь татан, хүзүүгээ матылгаад, һүүлээ хиисхүүлэн, хүлөө дээгүүр үргэн үргэн, дүүлин ябахыень бааладаг. Залуухан хүбүүд амадан ерэжэ, жолоогойнь узуурһаа аһан тогтоохоёо һанадаг. Хүрин Зээрдын дурагүйдэн шэхээ хумиилгаад, хамараараа хорд гэн, хажуу тээшээ халба һүрэхые забдахадань, бага эзэниинь тэдээн тээшэ угзаран, хүлөөрөө эрид нэшээд, соройлгон һагад, тэһэ гэшхүүлхээ оролдодог лэ! Заримдаа байра дээрэнь хоёр-гурба эрьелдүүлэн, тэдэниие холо зайлуулжархёо һаа, хонгёохоноор наадалан энеэгээд, саашаа тооһо бурьюулан табилуулшадаг. Хүрин Зээрдэ тиихэдэнь ехэ омогорходог.

Хүрин Зээрдэ эзэдэйнгээ суhalтай гү, али баяртай, ханаагаа зобоод гү, али уйдхартай ябахыень мэдэдэг. Хэдэн үдэрэй саада тээ нэгэ эндэ үзэгдэдэггүй хүниие тэргэдээ һуулгаад, ехэ эзэнэйнгээ сэдхэлэй нэгэ ондоохоноор хүдэлэн хубилшаһые үшөө мартаагүй ёһотой. Мүнөө бага эзэниинь баһал яшаба гээшэб...

Ханда үүдэндээ хүрэтэр гүйлгэжэ ерээд, эмээл тохомоо абажа, хазаараа мулталаад, Хүрин Зээрдээ табижархиба. Тиигээд гэрэйнгээ сонхонуудай гэрэлтэй байхые гайхан хараба. Энэ сагта Мэдэгмаа галаа унтараагаад, үглөөгүүр эртэ бододог хадаа, орондоо орошодог заншалтай ха юм.

Хандын үүдэ татахадань, тэрэнь шэбхэггүй һула байба. Орожо ерэхэдэнь, Мэдэгмаа столдоо ара нюргаараа, пезшэнэйнгээ бүүдэгэр сагаан хабирга руу тэнэг хүндэл харасаа шэглүүлээд һууба.

Хандын үүдэнэй тэндэ эмээл хазаараа хард гэтэр табижархихадань, Мэдэгмаа тэрээн тээшэ хараба. Нюдэдын ехэнүүдээр, хаб хараар, улхархайнуудынь үни аһахадаа тортогтошоһон шэлтэй лаампын гэрэлдэ һүүдэртэһэн үзэгдэбэ. Түрүүшээр Хандын орондо тад ондоо хүнэй зогсожо байһандал, миил хаража һууба. Тиигээд һүүлдэнь гайхаһанай шэнжэ нюур дээрэнь бии болоодхибо. Богонихон ягаан плати дээгүүрээ нимгэхэн хүхэ ноһон кофто үмдэнхэй, бишыхан сэгээн косынкаар үһээ уянхай, уһанда ороһон хулгана мэтэ юумэ бэеһээ шала дээрэ соб-соб гэтэр уһа дуһалуулан Ханда зогсожо байба.

Тэрэнэй нюдэд баһал ехэнүүд болошонхой, шарайнь даараһандаа хухишанхай.

— Юун болооб? — гэхээр Мэдэгмаа бодожо, Хандада дүтэлэн ерэбэ. Ханда юушые дуугарангүй, косынкаа абахадаа, нюуртань уһа хүргэн, хажуугаарнь гарашаба.

— Яагаабши? — гэжэ Мэдэгмаа эрьелдээд, дахин асууба.

— Яагаашьегүйб, — гэжэ Ханда шүдөө даараһандаа хабжагануулба.

— Үтэр түргэн хубсаһаа хэлгэ! — Мэдэгмаа даб гэжэ, Хандын ороной толгойдо нягтаханаар үлгөөтэй байдаг дулаан плати, дотор хубсаһыень абаад үгэбэ. — Хүйтэ абахашни...

Тиигээд Мэдэгмаа ябууд дундаа пезшэндээ түлээ хэжэ, зомгоолнуудыг элбэгээр шэхээд, зуруул шударан аһажархиба.

Хандын норшоһон хубсаһаа хандали дээрэ тайлаад хаяжархихадань, Мэдэгмаа бамбагар зөөлэн ута аршуулаар жэбжэгэрхэн нариихан бэеыень орёогоод, нэгэ үзүүрээрнь нойтон толгойень, нюурыень аршаба. Тиихэдээ нюдэд руунь шэртээд абаба. Тэндэнь хүнгэхэн гунигай тэмдэг бүрэлзэжэ байба. «Үшөөл залуу, зүрхэншни дээрэ... Нэгэ бирагүйхэн юумэнэй түлөө суhalдаад, дурагүйдөөд, наашаа гүйлгэшоо бээш даа... Гэртээ хонохоор ошоһон аад...» — гэжэ Мэдэгмаа шэбшэбэ. Ханда бүри мансылуулхаяа байһан үхибүүн мэтээр Мэдэгмаагай гарай хүдэлсэ доро дууламгай, номгохон болонхой. «Иимэ сэбэр сэмсэгэр ябахадаа бишыханшые муу юумэнһээ жэрхэнгүй яахаб, — гэжэ Мэдэгмаагай тархида ороодхино. — Ажабайдалай шэрүүн далида сохюулаагүй басагаханши даа». Хандынгаа нарихан ута хүзүү, мяхажаагүй эрбэгэрхэн ээм далыень, элихэнээр тобойһон оморюун, хонхойһон гүрөөнь түргэхэнээр аршуулаараа эльбээдхибэ. «Үшөөл үдэн мэтэ хүнгэхэн байнаш даа», — гэжэ ханан, басаганай мондойлдоһон үбсүүн бээдэ хүрэхэтэйн хамта, Ханда эшэһэн мэтээр саашаа боложо, өөрөө аршуулаа гартаа адхан, нугархай нарин матаргай, багаһаа бээе хорижо, урилдажа, гуяараа, булшангаараа балсантаһан хүлнүүдээ булай түргэн аршажа, Мэдэгмаагай абажа үгэһэн юумэнүүдэй хажуудашые хүрэнгүй, зузаан эрөөн бүдөөр оёһон халаадаа үмдэжэрхибэ.

Мэдэгмаа Хандын бэеыг шэртэн: «Иимэл ябахадашни хүбүүд юундэ шамайе дахалдахагүйб, — гэжэ шэбшэбэ. — Зүрхэндөө дүтэ нэгэниие олоогүйдөө, иигэжэ нэгэ дураа гутан, нэгэ гуниглан гэртээ бусажа ерэнэ ёһотойш. Минии харахада, ямаршыегүй хүбүүд эндэмнайшые ерэгшэ бэлэй... Теэд, ши сэбэрһээ сэбэр, сэсэнһээ сэсэниие шэлэхэ һунгаха ханаатай бээш даа. Теэд... Үлүү ехээр сэнгээ нэмээхэшни баһал оһолтой... Би өөрөө

Дэбшэндэ дурлашоод... Магад, тиихэдэ өөрынгөө золто заяата хүниие тоожо үгэдэггүй байгаа гүб?.. Тээд хэниие? Мүнөөшье мэдэнэгүй бшууб... Цезарь лэ бэшэ ааб даа!»

Ханда пеэшэнэй хажууда абяагүй зогсоно. Пеэшэнэй шэрэм дээрэхи гүсэтэй сай шаршаганан хаялжа эхилбэ. Хүүен носондон дабирхайтай түлээгээ Мэдэгмаа хабшагаараа заһасагаана.

«Гомбожабшье бэшэ, — гэжэ Мэдэгмаа саашань бодобо. — Муушье бэшэ аад, ханаандамни таарадаггүй. Нэгэ дахин алдуу хэһэмни хүрөө... Дэбшэнэй арилшаһанай һүүлдэ бүхы юумэн хамаагүй болошоо бэлэй. Тиигээд лэ... Цезарьта хадамда гарашооб... Дэбшэн... Дэбшэн...»

Мэдэгмаа зүүн хойто буландахи таг сооһоо аяга абажа сай хээд, Хандада һарбайба.

— Халууханаар уужархи. Хүйтэ абахаа ханаа һаашни, энээнһээ хайн юумэн үгы...

Тиигээд хандали пеэшэнэйнгээ ойро табяад үгэбэ.

Ханда эжынгээ урдаһаа шэртэһэн үхибүүн мэтээр Мэдэгмаа тээшэ хүрихэн нюдэнүүдээ үргэн хараад абаба. Тиигээд нарихан бээ матаруулан, юунэйшьеб ээм дээрэһэнь дараһандал бүхын, хандали дээрэ һуужа, сайгаа бага багаханаар балгажа эхилбэ.

Мэдэгмаа хойнонь зогсожо, нойтон үһыень эльбээд абаба. Энэ басаганда туһалһайб гэжэ ханаба. Тээд Ханда яагаашье һаа, юунэй болоһые хөөрэхэгүй. Асууһанай, зүрхэ сэдхэлынь хүдэлгэһэнэй хэрэггүй. Сайгаа уугаад лэ, орондоо орог, дулаасахадаа нойрынь хүрэжэ унташаха. Үглөөдэр бултыень мартаад бодоно аабза... Залуу наһандаа хүн үни толгойгоо ганхуулжа ябадаггүй бшуу...

Нээрээшье, Ханда абяагүйхэн хүнжэлдөө бухашаба. Мэдэгмаа аяга шанагаа угаагаад, галаа унтараажа, амтатайханаар унтаж хэбтэһэн хүбүүхэнэйнгээ хажуугаар оробо.

Мэдэгмаа ходол хүбүүнтээ унтадаг. Тэрэнэй халуухан бэеынь тэбэрихэдэ, олонхи хүндүүлхэй бодолнуудынь мартагдашадаг. Нойр дундаа

хэлэхын аргагүй тэршээ энэ хүбүүхэнтэй эжлээн ондоо хүн нэгэ хүни зэргэлжэ хэбтээ хаа, бишыханшые амархагүй, бүхы бээн модон болотороо шэлэшөөд үглөөгүүр бодохо. «Чингиска үгы хаа, яажа ажамидаржа ябаха хэнбиб, — гэжэ Мэдэгмаа мүнөөшые хүбүүтээ тэбэрин, сэдхэлэйнгээ үбшэнэй намдахада шэбшэбэ. — Намайгаа хамааруулха гансахан хүмни».

Ханда ханаа алдан, орон соогоо эрьелдээд абаба.

Заримдаа иигэжэ Хандын эдир шуһанайнгаа хүлгөөндэ тэршэлхэдэ, Мэдэгмаа баһал ногоон соогуур хүльбэрһэн унаган мэтээр гансаарханаа сүлөөтэйхэнөөр таашаан хэбтэхэ дураниинь хүрэгшэ. Тээд тэрээндэ зарим нэгэшүүл амар үзүүлхэ аал? Халамгай, омог дорюун тэдэнэр, Мэдэгмаагай Чингисээ тэбэрезд унтаридаа орошоходонь, бээ барин гаража арилшадаг бшуу. Ходо иимэ ушар болодогшыегүй хаа, баһал тохёолдошогшо бэшэ гү... Гомбожабшые баһа...

Ханда дахин ороноо ханхинуулан эрьелдээдхибэ.

Мэдэгмаагай зүрхэн ойлгогдошогүйгөөр шэмшэрээд абаба. Энээхэн басаганһаа ямар нэгэн хүсэтэ мэдэрэл гэрэй харанхые дамжан хүрэгшэ ерээбэ гү...

Дэбшэн... Тэрэнэй тархине дахин үбэр дээрээ мэдэрхэдэл гэбэ. Тиихэдэнь бүдүүн гуянуудын дагжа хүрөөдхибэ. Долгитонь богонихон үһыень эльбээд абахаяа яагааб... Эльбэхэшые хэн бээ... Тээд Гомбожаб... Хэрбээ Гомбожабай орожо ерээгүй хаа...

Мэдэгмаа өөрынгөө бодолһоо залд гээд абаба.

«Үгы!» Мэдэгмаа жэгдэ бэшээр нэгэ хэды уухилан хэбтэбэ.

Ханда баһал шууяатайханаар эрьелдэбэ.

— Мэдэгмаа... — гэжэ тэрэ аалиханаар дуудаба...

— Унтанагүй аалши, — гэжэ Мэдэгмаа ёһын тэдыдэ харюудань дуугарба.

— Үгы...

Ханда абяагүй болошобо. Нэгэ хэды хэбтээд:

— Түрүүшынгээ дурые мартаагүй гүт? — гэжэ асуужархиба.

Мэдэгмаа амьа татахаяа болишобо. Ханда һэрдшье гэнэгүй.

«Дэбшэн бидэ хоёр тухай Хандада хэн хэлэбэ гээшэб?» — гэжэ Мэдэгмаагай ухаанда зуралзаадхиба. — Цезарьтэй һалаха үеэрнай элдэб хоб жэбүүдые ойлгохоор бэшэ һэн гэлэй... Теэд үхибүүнэй ухаан баһашье хурса. Чингисни бултыень таагаад байгша бэшэ гү... Юундэ иигэжэ намһаа асуубаб? Юрэл бэшэ ха... Теэд яагааб, би юундэ энэ асуудалһаа сошообиб?»

— Мартагдахагүйл юумэл даа...

— Ямаршье болоод ябаа һаань гү? — Хандын хоолой ехэл һонирхонгёор зэдэлэн, харанхы соо тунашаба.

«Дэбшэнэй ерэхэтэй хамта, тэрэнэй Хараһанай адаг руу арилшахада, энэл Мэдэгмаадаа ошоод, хонон үнжэн хэбтэнэ гэжэ Хасууритадамнай хэлсэжэл байгаа, — гэжэ Мэдэгмаа таамаглаба. — Магад, басаганһаа эжы абань энээн тухай һураад абахаяа һанаа бэээ...»

— Ямаршье болоод ябаа һаань... — гэжэ хоротойхоноор Мэдэгмаа харюусаба.

«Ажал, эрдэмээ орхёодшье ерэһыень хушуунһаань үлхэлдэн хөөрэлдэжэ эхилээ юм байна, — гэжэ Мэдэгмаа бодобо. — «Һалаа, хосороо» гэлсээ. Теэд, яагааб? Яагаашьегүй бшуу».

— Хүн ходол дээшээ боложо, ургажа ябаха юм аал? — гэжэ шангаар хэлэжэрхибэ. — Ходол һанаһанаа хүсэжэ, һарбайһандаа хүрэжэ шадахагүй юм бшуу.

— Хэды досоогоо нюугаад ябаашье һаашни, газашаа дэбэржэ гараха... — гэжэ Ханда гансаарханаа мэтэ дуугарба. — Хүнэй хэды муугаар хэлээшье һаа...

«Яахадаа намайе дайраха болооб? — гэжэ Мэдэгмаагай досоо бусалжа эхилбэ. — Энэ басаганай намайе дайрахань дутаад байгаа гү?»

— Наһаараа дүүшье, ахашье байг лэ... Сэдьхэлээрээ бэе бээе ойлголсоо һаа... — гэжэ Ханда тэрэл хэбээрээ үргэлжэлүүлбэ.

«Намайе хүгшэршэһэн хойноо залуушуулда һанаархаһаар лэ гэлдээ», — гэжэ Мэдэгмаагай досоонь бүри харлашаба.

— Инаг дуран юунһээшье айхагүй ёһотой...

«Тиимэл даа, — гэжэ Мэдэгмаа Хандын бодолые дахалдан шэбшэнэ. — Айгаа сухаряал хаа, бүхы наһандаа гэмшэхэш. Теэд бэе бээдээ дурлалсаагүй хаа, баһал юуншье болохогүй... Ханда намайе туршана гээшэ гү, али...»

— Та хэндэ түрүүшынхээ дурлаа һэмтэ? — гэжэ Ханда гэнтэ асуужархиба.

— Хэндэ?! — гэжэ Мэдэгмаа өөрөөшье мэдэнгүй дабталсажархиба. «Яана гээшэб? Тугаарай Дэбшэн тухай хэлэжэ хэбтэнэ бэшэ һэн гү? Али... Юрэл... Өөртөө хабаатай юумэ дуугархадань, бэе дээрээ абажа, муу һанаатаба гүб?..»

— Минии ахада... Цезарьтэ дуратай һэн гүт? — гэжэ Ханда эшэнгээр элирхэйлбэ.

«Юунэй түлөө эдэ бүгэдые ухашалнаб?» — гэжэ Мэдэгмаа дурагүйдэбэ.

— Үгы! — гэжэ үһэрингээр хэлэбэ.

— Үгы? — гэжэ Ханда орон дээрээ пружинынь шард гэтэрнь хүдэлөөдхибэ. — Би... тиигэжэ... дуратай байгаа гэжэ һанадаг һэнби... Тиихэдэ хэндэ... түрүүшынхээ?..

«Оройдоошье Дэбшэн тухай дуулаагүй хүн ха юм», — гэжэ Мэдэгмаа сэдхэлээ хүнгэрүүлэншье, гайханшье бодобо.

— Залуу ябахадаа дурлаа хүн аабзаб даа...

— Теэд мүнөөшье дуратайб гэжэ хэлэнэ бэшэ һэн гүт?

— Тэрэ үеын мүнөөнэй дуран хоёр ондоонууд... — гэжэ Мэдэгмаа хөөрөөгөө ондоо тээшэнь абаашахые оролдобо. — Хожом өөрөө ойлгохош.

— Дуратай хүн тухайгаа хэншье ондоо хүндэ хэлэхэ дурагүй байдаг ха юм даа, — гэжэ Ханда томоотойгоор, өөрөө агуухэ нюусатай хүн мэтээр хэлэбэ.

«Энэшни оройдоо минии тухай бэшэ, өөртөө хамаатай юумэн тухай бодожо хэбтэнэ бэшэ аал? — гэжэ Мэдэгмаа шэбшэбэ. — Тиихэдэ би... Аягүй, хари. Яахадаа иимэ һэжэгүүшэ болошообиб. Хандын гэнэн хонгор

бодолнуудыг муугаар ойлгож... Энэ харанхыг хүн гүйлгэж ерэн хүн...
Нэгэл ушартай. Яагаад үшөө нам тухай бодобо гэжээ!»

— Ши дурлашоо хаш даа, — гэж Мэдэгмаа шангаар хэлэжэрхибэ.

Ханда харюусангүй нэг хэды хэбтэбэ.

— Үнинэй... — гэж хоолойгоо халгануулан, аалиханаар хэлэбэ.

«Нургуулидаг хуража ябахандаа дурлахан байгаа ёготойш, — гэж Мэдэгмаа бодобо. — Тэрэ хүбүүндэ ехэл дуратай хадаа бэшэниие эндэ оройдоо бээдээ дүтэ хүргэнэгүйш».

— Бэшэг мүнөөдэр абаа гүш? — Мэдэгмаа ехэл хэргэгээр, нэгэл юумэн болоһон байгаал бээ гэж ханаһандаа асууба.

— Хэнһээ? Тэрэнһээ гү? — гэж Ханда гайхан дуугарба. — Үгы...
Нэгэтэшье абажа үзөөгүй хүм...

— Али тэрэ хүншни эндэ юм гү?

— Эндэ...

— Тээд юундэ... Тэрэшни шамда дурагүй юм гү?

— Мэдэнэгүйб...

— Бэе бээдээ ехэл дуратай хадаа тэрээндээ этигэжэ ядадаг, — гэж Мэдэгмаа Дэбшэн өөр хоёр тухайгаа бодон хэлэбэ. «Магад тиихэдэ Дэбшэн өөрынгөө, миниишье дуранда этигэжэ ядаһандаа, сагай үнгэрхэдэ, элирнэ ааб даа гээд арилшаһан байг даа...» — гэж гэнэн хонгор бодолдо абтаба.

— Тэрэ намайе оройдоошье анхарнагүй, — гэж Ханда томоотойгоор хэлэбэ. — Намайе юрын лэ, үшөө гүлгэ наһанай басагахан гэжэ ханана бээ даа.

— Шамһаа аха юм аал? — гэж Мэдэгмаа гайхан асуужархиба.

— Аха хүндэ дурлажа болохогүй юм аал? — гэж бээ зүрин, урдаһаань таһа дүүрэбэ.

«Хэн гэжээ? — гэж Мэдэгмаа үшөө хонирхошобо. — Эндэ хэн байгаа юм? Байза... байза...»

— Болохо гү, үгы гү гэж дуран хурадаггүй ха юм, — гээд Мэдэгмаа орон соогоо Хандын зүг тээшэ эрьелдэжэ, шогтойхоноор, туршангыар, үгэ

алдуулхаар дуугарба. — Намгатай хаань лэ, тэрэн лэ болохогүй гэнэ бээ даа!

— Ори гансаараал хүн, — гэжэ Ханда Мэдэгмаагай мэхые ойлгонгүй харюусаба.

«Дэбшэн! — гэжэ Мэдэгмаагай сээжэ руу галтай сусал гударжархиһан мэтэ болошобо. — Дэбшэн лэ даа! Дэбшэнэйл ерэнээр лэ иимэшүү юумэн эхилшэбэ бшуу! Гайхалтай... Яагаад энэ... Ханда... Дэбшэндэ дурлашаха юм?! Теэд, юундэ дурлахагүйб? Дурлаг лэ, намда юуштэб... Юу Дэбшэн энэение тообо, хараба гээшэб! Теэд юундэ тоохогүй юм? Гоёхон лэ басаган болошоод ябана бшуу... Мүнөөл хаяхана бэе бэлигынэ хайхашаажа байна бэлэйб... Ямар эрэ иимэ сүсэги мэтэ, сэсэг мэтэ басаганда обтохогүйб... Хэрбээ энээнэй Дэбшэнэй хажуугаар эрьелдээ хаань, тэрэл дороо толгойнэ эрьелдэшэхэл даа...»

— Дэбшэн гү? — гэжэ аягүй хахир хоолойгоор Мэдэгмаа асуужархиба. Тэрэ тохоноглон дэрэнээн толгойгоо дээрэ үргэн, харанхы руу хорон харасаар Хандын зүг тээшэ шэртэбэ.

Тэндэнэнь шиидшье гэхэ абьян үгы. Хандын гэб гэнтэ хайшаашьеб дэгдэшэн, хайлашаһан, харанхыда тунашаһан мэтэ. Мэдэгмаагай харгые хаахагүйб, боохогүйб гээд огтолон арилшаһандал. Али... «Тиимэ! Теэд, яагааб? Ши Дэбшэение намһаа буляаха гэжэ оролдоно гүш? Үгы! Би сэбэр залуу, сэдхэл зүрхэндөө нэгэшье тортог тооһогүй басаган Дэбшэнэй хани болохо эрхэтэйб. Хойш боло!» — гэн дэбэршэхэ, аһашахынгаа урда, мүндэртэ аадарай урда байгаалиин лүнхын аниргүй болошоһондол, абяагүй хэбтэнэ гүш?...» Мэдэгмаагай бүхы бэээр хүйтэн хүлхэн адхаршаба. Боошхотой уһа руу тугаарайхи сусалынэ хэжэ, уурал мананай һубһагтан бадхашаһан мэтэ.

— Үгы... — гэжэ Ханда шэбшэбэ.

«Үгы гэнэ гүш? Үгы!» — гэжэ Мэдэгмаа бодон, доошоо харашаба. Хандын «Үгы...» гэгшэнь «Тиимэ» — гэжэ хэды шангаар хашхарһанһаа үлүүгээр Мэдэгмаагай зүрхэндэ шаагдашаба. Мэдэгмаа дэрэ дээрээ нюураа

бүглэн унаад, гашуунаар, эрхирдэхээ сээжэн соогоо хаагаад, уйлаха дураниинь хүрээб. Юундэ Мэдэгмаагай жаргалые хааха, хашаха юумэн дутадаггүй гээшэб! Тээд яагааб? Бээ бари, хатуужа, Мэдэгмаа! Мүнөө үдэшэһөө суглара сугларһаар тэсэбэрийн аяга иигэжэ дүүрээшье һаань, тэсэ! Мүнөө үдэшэнһөөшье бэшэ, хэдэн жэлэй туршада ха юм даа... Тээд бээ гартаа аба!

— Ши тэрээндэ дурагүйш! — гэжэ аманһаань алдууршаба. — Ши юрэл һонирхоод... Шамда шэнэ һонин лэ хүн хэрэгтэй... Дурагүйш!

— Шэнэ һонин? Юрэл һонирхоод?! — гэжэ Ханда хоолойгоо хурсадхан дабталсаба.

— Дурагүйш! — гэжэ Мэдэгмаа дахин үнэхөөрөө энэ үгөөрөө Хандые харгыһаан абажа хаяжархиһандал эршэтэйгээр хэлэбэ.

Хандын абяагүй хэбтэбэшье, амилхань элихэн боложол байба. Мэдэгмаа шагнаархан, досоонь үшөөшье орьёлжо эхилбэ. Эгээл ехэ дайсаниинь энээхэн зэргэлһэн орон дээрэ мэтээр һанагдаба.

— Та яагаад минии дурагүйе намһаа үлүү мэдэхэ болобот? — гэжэ Ханда енгүүрхэн, хоротойгоор асуужархиба.

— Дуратайшье байгыш, намда юуштэб, — гэжэ Мэдэгмаа эрид хэлэбэ.

— Тээд юундэ... намда... сухалданат? — гэжэ Ханда үнэхөөрөө гайхан асууба.

— Хэн сухалданаб?! — гэжэ Мэдэгмаа бүри уурлан һөөргэдэбэ.

«Мэдэгмаа Дэбшэндэ дуратай! — гэжэ Хандын досоо зүүгээр хадхан орошобо. — Түрүүшынь дуран!.. Хэзээдэшье мартагдахагүй юм гэжэ хэлэһэн дураниинь... Цезарь ахадамни дурлаагүй, харин Дэбшэндэ...»

Ханда ахынгаа түлөө Мэдэгмаада үшөө дурагүйлхэшэбэ. «Харал даа, Цезарь ахыемни тоогоогүй юм байна. Цезарь муу хүн юм аал? Цезарьтэ Мэдэгмааһаа болохо басагад дуратай байгаа юм гэлсэдэг бшуу! Мэдэгмаа тиихэдэ Дэбшэндэ!.. Дэбшэндэ юундэ дуратай байха юм? Ямар эрхэтэй юм? Угайдхадаа мүнөө!»

Ханда гүйжэ бодоод, Мэдэгмаае оронһоонь хобхо татаад, иигэжэ асууха дураниинь хүрөөдхибэ.

Теэд тэрэ зуура өөрыгөө хажуу тээһэнь сэгнэн шүүжэ хараһандал боложо, дахин зүрилдөөтэ бодолнуудта абташаба. Иимэ ехэ хоро шаранай досоонь бусалшаһанда гайхалтайшые, жэгтэйшые байба. Эдир залуу басаган аад, яаба гээшэб?..

Ханда Дэбшэндэ иимэ ехээр дурлаһан байба гү?

Иигэжэ бодоходоо, Хандын досоо халуу бутаршаба.

Дэбшэн тухай бодол тархи соогоо эблүүлэн асархадань, тэрээхэн одо мүшэдтэй танилсаһан үдэшэһөөнь ондоо тиимэ ялагас гэхэн юумэн олдобогүй. Гомбожаб хаяхан энэ гэртэ Дэбшэн тухай ехэл һайнаар хэлэжэ һуугаа һэн. Манай нютагай эгээл бэлигтэй хүбүүмнай гээ... «Бэлигтэй хадаа ямар нэгэн томо юумэ бүтээгээ юм гү? — гэжэ Ханда асуугаа. «Үгы, — гэжэ Гомбожаб томоотойхоноор дуугараа. — Теэд томо юумэндэ аһаха гээшэмнай баһал бэлигтэй хүнэй хэрэг юм». «Дэбшэниие үнэхөөрөө томо юумэ эхилээ гэжэ та хаанаһаа мэдэнэт? Физикэ тиимэ бэрхээр ойлгодоггүй байһан байхат» — гэжэ Ханда саагуур малтаба. «Ехэнхидээ юумэнэй алиниинь ехэб, алиниинь багаб гэжэ ойлгохын тула хэмжэжэ, хаража үзэхэнэй хэрэггүй, — гэжэ Гомбожаб энэбхилээ. — Ехэ юумэн ехээр харагдадаг, хүнэй сэдхэл татаад байдаг... Үгышые хаа, бусайдагдашаһан аргамжа тайлахын тула, үзүүрнүүдын олохоһоо гадна, ямар янзаар хүрмөөтэйб гэжэ ойлгохо шухала. Эгээл иигэжэ худхаралдашаһан элементарна частицануудые эб зүбтэнь оруулхаяа бэдэрхэдээ, байгаалиин эхин хуулиие ойлгохоор. Иимэһээ Дэбшэмнай жэжэ юумэндэ халдаад байнагүй...» «Тэрэнээ бүтээжэ шадаагүй һаань, ямар үрэ бии юм теэд?» — гэжэ Ханда үнэн зүрхэнһөө хэлэбэ. «Теэд, яагааб? Заримдаа эрдэмэй харгы буруушые хаа, тухатай юм, — гээд Гомбожаб, саашань Хандые наадалангыар, баһангыар шэртэбэ. — Ши иимэшүү юумэндэ наһан соогоо дүтэлжэшые шадаха юм гүш, үгы гү?»

Ханда үнэхөөрөөшые өөрыгөө тэнгэри өөдэ дэбижэ шадахагүй хорхой мэтээр агшан зуура һанаадхёо һэн. Үглөөнһөө үдэшэ болотор юрэ борын

жэжэхэн юумэнүүдээр зууралдахаар лэ сагаа үнгэргэнэ бэшэ гү?.. Нээрээшье, дээдын ехэ эрмэлзэлтэй зон маанадһаа тад ондоо досоохитой, тад ондоо шанартай гэжэ баталаа һэн.

Энээхэн өөрынгөө ажабайдалые тад ондоогоор хубилган, үндэр һайхан юумэндэ сэдхэл зүрхөөрөө нэнгэхэ дураниинь хүсэтэйгөөр үерлэн ерэхэ ха юм.

Дэбшэн... Дэбшэн лэ тэрэниие далижуулхаар хүн мэтээр һанагдаадхина.

Хандын досоо элдэб жэгтэй, һонин, үльгэр мэтэ бодолнууд худхаралдажа эхилшэбэ. Тиихэдээ Үнсэгтын зуһалангай үмхирэд гэхэн хара гэр соо хэбтэһэнээ оройдоошье мартажархина. Бүхы зүрилдөөтэ мэдэрэлнүүдын сэдхэл сооһоонь түригдэн гарашаба.

...Одото тэнгэри өөдэ тэдэнэр шэртэн зогсонод. Мянга түмэн одод... Заха хизааргүй юртэмсын шэнхинээе шагнанад. Гэнтэ тэнгэрийн харанхы хаяае зуран, һөөлжэн доошоо хиидэшэнэ. «Үү, одон унашаба!» «Үгы, энэшни одон бэшэ, һолир... Одон унадаггүй юм». «Одон юундэ унадаггүй юм?» «Одон гансал унтаржа болохо». «Унтаршагүй одон биил еһотой». «Би! — гээд Дэбшэн одото тэнгэри өөдэ шэртэхээ болин, Хандые сэб сэхэ нюдэд руунь хараба.

Ханда амьяа татан, хүдэлхээ болишобо. Газарай татасаһаа сүлөөржэ, уужам дэлюун замбуулинай гүн руу хиидэшэхэдэл гэбэ...

Ханда шэб харанхы руу үнэхөөрөө Дэбшэнэй урдаһаа хараад байһандал, тэгүүлэн хэбтэһэнээ гэнтэ ойлгоходоо, гунигтайгаар һанаа алдан, орон дээрээ эрьелдэшэбэ.

Теэд энэ гунигтайхан һанаа алдалган соонь баярай толон сасаралсажа байгаа бэлэй!

Мэдэгмаа баһал ороёо хахинуулан хүдэлөөдхибэ. Хандын һанаа алдахада, зүрхэ руунь һомон шаагдашаһан мэтэ байба.

Дэбидхэрэйн шулуун мэтэ хатуу гээшэнь! Хэзээ үүр сайха юм бэ?!

XVI

— Дэбшэн хүдөө ажахын эрдэмтэн болоошье хаа, юу хэжэрхихэ нэм даа, — гэжэ Гомбожаб мийэд гэдэ.

Дэбшэн урдаһаань ёлогод гээд абаба: «Иигэжэ хүн бүхэн хэлэхэл даа... Эрдэмтэн болохомни гэжэ дэмыдэ ябаһан нойтон шидам лэ гэжэ һанаха». Угайдхадаа Гомбожабай иигэжэ хэлэхэдэ, бодожо ерээд, нюур хударнь шаажархиха дураниинь хүрэдэ.

— Хэды олон эрдэмтэд хүдөө ажахые хүгжөөхын түлөө оролдожол байна, — гэжэ Гомбожаб зуг татаад үргэлжэлүүлбэ. — Хаа хаанагүй жэгдэ һайжарха болоторнай холошог... Өөһэдөөл бирагуйлди даа... Өөһэдөөл!

Иигэхэдэнь Дэбшэнэй досоо нэгэ бага һэлд гэдэшье, эдэнэй хөөрэлдөөе нэгэшье һонирхохоёо болишобо. Абяагүйхэн бодожо, үүдэн тээшэ алхаба.

— Ябахамнай гү? — гэжэ Таряаша хойноһоонь үндыбэ.

Дэбшэн харюусангүй, һаршаганаһан бороотой харанхы руу гэшхүүр дамжан буушаба.

— Ши хайшан гэхэшниб? — гэжэ Таряаша Гомбожаб тээшэ эрьелдэбэ.

— Намда яараһанай үрэгүй, — гэжэ Гомбожаб пезшэнэйнгээ хажууһаа хүдэлбэгүй. — Тэбдэжэ яаража, зүрхэнэйнгөө хахартар гүйгөөшье хаа, юумэнэй урда ороһонтнай үгыгшэ...

Дэбшэн харгыда хүрэхөөр лэ, тэрэнээ хажуу бэээрнь дахаад, Хасуурита тээшэ алхалжа мэдэбэ. Иигээд бүрэнхы бүглүү харанхы соо урдаа юунэйшье хүлөөһые ойлгонгүй хододоол ябажа ябахадал һанагдаадхиба.

Малгайгүй хадань үһэниинь пилайтараа норожо, дуһалнууд магнайгаарнь урилдажа, нидхэ соогуурнь гараад, нүдэд руунь орожо эхилбэ. Хүзүүгээрнь һабиран, нюрганайнь гол руу тэгүүлжэ, хүйтэ даана. Тиихэдэнь агшан зуура таряашадай дулаахан вагон ойндонь ороодхино. Гэдэшье, тэрэнһээ, тэрээн соохи Гомбожабһаашье юм гү, өөртэйн үһэрилдэһэн, өөрыень наадалһан юумэнһээ холодохо хүсэлдэ абташана. «Хамаагүй, жаргалтай ябахаһаа жаргалгүй ябаһаниинь дээрэ! Иигэжэл ябаха хубитай

байгаа бээб», — гэжэ хоротой, эхүүн бодол сээжынь дүргэн, хаха зүһэн ерээдхинэ.

— Дэбшэн! Дэбшэн!! — гэжэ Таряашын эршэтэй бүдүүн хоолой бороогой абяе хушаба. — Хүлээ! Машина ерэбэ.

Нээрээшье, Дэбшэнэй эрьелдэжэ харахада, зүүн тээһээ Хасуурита тээшэ зорихон машина галаа ялайлганаар аалиханаар дүтэлбэ. Бороогой хүшэгэ фарайнь толые тараан, ямар нэгэн холбоо галай мухарижа ябаһандал үзэгдэнэ.

Шабартай харгыгаар хиинаһаар «УАЗ» машина тэдэнэй хажууда ерэжэ тогтошобо. Жолоошонтой зэргэлээд һууһан хүн үүдээ нээжэ:

— Һуугты! — гэжэ захиран шахуу дуугарба. Таряаша дүтэлжэ, тэрэ хүнэй нюур машина доторхи бүрэнхы соо обёорхые оролдобо.

— Түргэн орогты наашаа, — гэжэ тэрэ хүнэй дуугархатай хамта үбэр дээрэхи үхибүүнэйн инсаглаад бархиршаха дуулдаба.

— Цезарь? — гэжэ Таряаша үнэншэжэ ядангяар абяа гараад, саашань юушье хэлэнгүй, Дэбшэн тээшэ эрьелдэбэ. — Һуулсаад ябаша...

Дэбшэн дурата дурагүйгөөр хойтохи үүдыень нээбэ.

Тэндэнь нэгэ эхэнэрэй дүрбэтэй-табатай үхибүүгээ үбэр дээрээ абахые Дэбшэн обёорбо. «Гэр бүлөөрөө ябаһан зон», — гэжэ ойлгобо.

— Ши?.. — гэжэ богонихоноор Цезарь Таряашада хандаба.

— Би хүрэнэ бээб, — гэжэ Таряаша түргэн үүдыень хаб байтар хаажархиба.

— «Гоёхон лэ хүни, — гэжэ Дэбшэнэй досоо бүри хордобо. — Цезарь дуталдаад лэ байгаа юм...»

Хэншье абяа гаранагүй. Үхибүүдшье... Мотоор нэгэ жэгдээр, хүндөөр хүнхинэнэ.

«Харгыда эсээд, хөөрэлдэхөөшье залхуураад ябанад бээ, — гэжэ Дэбшэн шэбшэнэ. — Али, магад... Тон эбтэй, бэе бээ хүдэлсөөрнь, маягаарнь ойлголсодог зоной бүлэ соо иимэшүү дуугай байдаг... Үгышье наа, ходо арсалдашадаг зон үе-үе иигэжэ уһа амандаа балгажархидаг... Хэн

нэгэнийн бүлэ соогоо үлэмжэ хатуу, бултанаа айлгадаг, хүрдөөдэг хадаа иимэшүү байдалтай... Цезарь хатуушье хүн... Мүнөө али хубилшоо юм гү?.. Намганиинь городской гэлсээ хэн...»

Булта гансал урдаа шэртэн, бэе бэе тээшээ хиламшье гэлдэнэгүй. Дэбшэн Цезарийн үргэн нюрга руу харасаа шэглүүлэнхэй. Заримдаа бүдүүн хүзүүнийн, зантагар тархидань бүхөөр углаатай шляпань нюдэндэн торосолдоно. Тиихэдэн Дэбшэн Цезарьтэ үшөө ехээр дурагүйдэнэ. Цезарь садхалан бүдүүн, сэдхэлээ ханашаһан хүндэл ханагдана. Ганса хүн мэтээр шиидшье гэнгүй ябаһан һамга үхибүүдыньшье энэ бодолын хүжэрөөнэ.

Дэбшэн Цезарь хоёр бури хара багаһаа яашье нүхэсэжэ шадаагүй юм. Цезарь Дэбшэнһээ гурба аха. Тээд Хасуурита бишыхан тосхон хэн тула наһанайнгаа илгаае хүбүүдын тиимэ ехээр анхардаггүй бэлэй. Цезарь Дэбшэниие үхибүүн ябахадаа гасаалдагшьегүй байгаа. Хамта наададагшье, хамта һургуулиһаа ерэдэг, ошодогшье хэн. Тиихэдээшье эгээл мүнөө иигэжэ тоогоогүйдэл томо хүнэй маяг харуулалсаад абадаг бэлэй. Энэн Дэбшэниие Цезарьһээ холодуулдаг хэн хаш. Цезарь үхибүүд соо, хожомын залуушуул соо үбсүүгээ сохижо аашалдагшьегүй аад, бултанай хүрэ дараад лэ байха, тэрэнэй үгые үетэнийн дуулаха. Дэбшэншье баһа... Арбан таба-зургаа хүрэхэдөө Дэбшэн Цезарийн хажууда тэрэнһээ дутахагүйгөөр, тэрэнһээ дулдыдахагүйгөөр ябахые оролдоо. Тээд хэншье Дэбшэнэй талые баряагүй... Тэрэниие оройдоошье обёордоггүй хэн. Тиихэдэн Дэбшэн Цезарийн хажуугаар эрьелдэн хүбүүдэй бүлэгһөө таһаран ябашадаг болоо.

Тэдэнэй дотор тэмсэл нэгэтэ наашаа гаража ерээ хэн.

Дэбшэнэй университетдээ дүүргээд, нютагаа бусахада, Цезарь инженер-механигаар колхоздоо ажаллажа байгаа. Тэдэ хоёр, үшөө Гомбожаб, Таряаша гээд, доктор Аюушын газаахи сарай соо хоёр шэл улааниие уубад. Архи уудаггүй шахуу Дэбшэн гансата халажа, өөрынгөө һонирхожо ябаһан физикын эрдэмэй асуудалнуудые, өөрынгөө эхилхэ ажал тухай хөөрөжэ эхилшоо.

Таряаша ехэл анхаралтайгаар, хэдыхэншье юумыень ойлгожо абахамни гэхэндэл шагнажа һуугаа. Гомбожабай сэдхэлээ ханангинь эли һэн: элдэб номуудые уншадаг хадаа Дэбшэнтэй ямаршьегүй ойлголсоно. Цезарь тад ондоо бодолнуудта эзэлэгдэһэн мэтэ һуутараа, гэнтэ бодожо, ябахаяа тэгүүлшоо. «Яанаш? Ёонин бэшэ аал? — гэбэ Гомбожаб. — Энэ зантагар тархи соогоо нэгэ бага хэрэгтэй юумэ суглуулжа абыш». «Өөртэмни хэрэгтэй юумэн энээн соомни бии, — гэжэ Цезарь тэрэ дороо тоб байтар хэлэбэ. — Бүтэхэгүй юумэнэй түлөө зантагараа зобоохогүйб». «Бүтэхэгүй?!» — гэжэ Дэбшэн тэһе хүрэшэн алдаба. — Яагаад бүтэхэгүйень мэдэбэш? Бүхы дэлхэйн эрдэмтэд энээн тухай бодожо байнад ха юм!» «Хэдэн жэл соо бүхы дэлхэйн эрдэмтэдэй бүтээжэ шадахагүй юумые хорёод-гушаад үрхэ айл — Хасууритын хүн хэжэрхихэ һэн гү?» — гэжэрхёо Цезарь.

Дэбшэн эдэ үгэнүүдыень сүм өөр дээрээ абажа, түймэртэ абтаһандал бужаганашоо. Тэдэнэр аманһаань адарилдан, хэлэнһээн хүрмэлдэшөө бэлэй. Дэбшэнэй суhalдашахада, бодолнуудын оройдоошье эб зүбгүй болоод, тэрэ эндэ тэндэ дуугараад, хорон хурсаар арсалдажа шададаггүй. Цезарь хэлэхэ бүрээ аалин намдуу, түб бүхэ боложо байгаа. Үгэ бүхэниинь гол руугаа тудажа, нэгэшье дэгэд бодол хэлэгдэнэгүй. Тиигэхэ бүринь Дэбшэн өөрынгөө илагдахые мэдэрхэдээ, үшөөшье дортошоо һэн...

Энээнээ мүнөө һанахадаа, Дэбшэнэй досоо түглышэбэ. «Бүхы дэлхэйн эрдэмтэдэй бүтээжэ шадаагүй юумэндэ хорёод-гушаад үрхэ айлтай Хасууритын хүн хаанаһаа һанаархаабши гэжэ хэлээ һэмнэйб», — гээд, мүнөө Цезариин эрьен, урдаһаань бүтэтэр энэжэрхихэ мэтэ.

«Нээрээшье үнэн байшаба гү?.. — гэжэ Дэбшэнэй тархида шэлжэн ороно. — Цезарь яб-таб гэхэн, ажабайдалда ехэл таараһан бодолтой хадаа үшөө тиихэдэ үльгэр нааданда орохоор үйлэ хэрэг эхилһыемни ойлгожорхёо гү?.. Шоргоолжон хэды бүхэшье һаа, бүхын мүргөөд мухарюулаагүй шулуу даажархихагүй ха юм».

Цезарь хүмэдхөө буулганхай, хүлзөөд нуухадаа, тэбхэр шарайгаа бүри тэбхылгэнхэй. Уралнуудынышые тэбхыгэр жэмылдэнхэй, богонихон аад, набтархан үргэн хамарынышые нюур дээрэн тэбхын харагдана.

Машина соогоо бүхы бэсэрээ иимэ тэбхэгэрхэн шэнжэ түхөөн нуухадаа, ехэл бодолгодо баригданхай гү, али ехэл ханаата болонхой ябадаг гэжэ хамганиинь хайн мэдэдэг хэн тула юушые дуугарнагүй.

Тэрэ эсэгынгээ үгэнүүдые — эгээн түрүүн Цезарь тухай хэлэгдэһэн үгэнүүдые — ухаандаа бүхөөр хадуунхай. Тиимэһээ Цезариингээ аяг зан ходо даагаад ябахые оролдодог.

«Соня, — гэжэ басагандаа эсэгэнь нэгэтэ үдэшэлэн, Цезарьтэй уулзаһанһаань хойшо долоон хоног үнгэрөөд байхада, саанаһаа нэгэ дулаахан аялгатайгаар хандаа хэн. — Цезарь хайн хүбүүн. Хуби заяагаа холбохо гээ һаа өөһэдөө мэдэгты». Басаганиинь — технологическа институтдай гурбадахи курсын студенткэ, эсэгынгээ энэ үгые зүрхөө үбдэн, хэдэн үдэр хүлээжэ ябаһан аад, мүнөө иигэжэ хайн тээшэнь хэлэжэрхихэдэнь тэһэ баярлабашье, гүйжэ ошоод, бүдүүн мяхалиг хүзүүнһээн таһа тэбэрин, улаан шалхагар нюурайнь уршалаатайхан магнайень таалажархихаяа ханабашье, байра дээрээ үлөөд, гэгээршэһэн шарайгаа нюухые оролдоһондол тонгойгоод, хажуудахи пианинынгаа клавишануудые бүтүү даражархиба. Ямаршые байдалда өөрыгөө гартаа абаха, хазаарлагдахагүй зэрлиг дошхон мэдэрэлдэ бодолгүйгөөр шатажа болохогүй гэжэ хара багаһаань эсэгэнь хургадаг бэлэй... «Басагад хүбүүдһээ сэсэн, тиимэһээ хүбүүдһээ ухаатайгаар юумэ хэхэ ёһотой. Тиихэдээл хүндэтэй ябаха юм», — гэжэ хэлэгшэ хэн. Мүнөө иигэжэ басаганайнгаа бурьялһан мэдэрэлдэ диилдэхэгүйень харахадаа, зузаан уралнуудыа далбайлган, сэдхэлээ хансангыар энеэбхилээд: «Зүб лэ ното... Зүб лэ...» — гэжэ шэбэнэн шахуу дуугарба. Ямаршые нотын клавиша дараһанаа Соня мүнөө ханадаггүй. «Балай хайн хүн бэшэл даа», — гэжэ дуугаржархёо хэн. Юундэ тиигээ хэм, бү мэдэе. Магад, Цезариин хамганһаа халаһан ушар гэнтэ тархидань орошоо, тэрэ хара толбыень гансата аршан үгы болгохо хүсэл зуралзан хүрэжэ ерээл хэн хаш. «Тиигэжэ бү хэлэ, — гэжэ

эсэгэн аалиханаар зааба. — Зуун процент идеальна хүн гэжэ үгы юм... Нүхэр тухайгаа иигэжэ хайша хэрэгээр дуугаржа болохогүй. Дутуу дундануудтай хаань, тэрэниен үгы хэхые оролдохо хэрэгтэй».

Эсэгэн өөрөө залуухандаа эхэтэйн гэрлээд, нэгэшье удаа бэе бээдэе жүтөөрхэлдэжэ, арсалдаа шууяа татаагүй аад, бэшэ зоной элдэб ябадалтай ехэ эбсэнги бодолтой байдагын гайхамаар юм.

Эсэгэн, юрэдөө, юмэн бүхэниие бүхы талааань яаралгүйхэнөөр хаража үзэдэг зантай. Түргэн түүхэй гэжэ, нэгэтэшье яаража тэбдэжэ, ажалдаа алдуу эндүү гаргадаггүй. Тэрэниие энэнэйн түлөө доогуурхишье, дээгүүрхишье ноёдын ехэл хүндэлдэг юм. Тээд эсэгэн нэгэтэшье нэгэдэхи зэргын ноён ёһоор боложо шадаагүй. Колхозой түрүүлэгшын орлогшо, райкомой тааг даагша, аймагай гүйсэдхэхэ комитедэй түрүүлэгшын орлогшо, райкомой хоёрдохи секретарь — үшөөшье тэрэ зэргын зиндаануудай эгээл үндэр табсандань арай гарангүй ажаллажа ябатараа, нэгэтэл райкомой нэгэдэхи секретаряар үнишье бэшэ ажаллахан юм. Угайдхадаа тэрэ үедэнь хуратай бороотой баян тарган жэлнүүд хойно хойноһоон ерэжэ, оборхон шадалтай аймаг аад, ургаса ногоон унасатай байжа, тугал буруунуудшье үхэн хатангүй, хү мяхан гансата элбэгжээ бэлэй. Иигэжэ эрхимүүдэй тоодо гансата ороод, элдэб суглаанууд дээрэ дурдагдаһаар аад, нэгэ мэдэхэдэ хүдөө ажахын министрэй орлогшоор томилогдошобо. Эсэгэн ехэл дурагүй город нүүжэ ерэбэ. «Хүнэй ёһотойгоор ажаллажа эхилхэ гэхэдэ, хаад татаагүйдөө ханаагаа амархагүйл зон», — гэжэ гэмэрэн шахуу хэлээ һэн. Тиигээд һүүлдэнь гунигтайгаар шог хаяба: «Орлогшоор лэ ябаха гэхэн хубитай хүн хаб. Тээд һүүдэртэ һуугаад, һүри сомолсожо шадаха хэрэгтэй...»

Нээрээшье, тэрэ гэхээр дээшээшье доошоошье оронгүй тэрэл һууридаа һууһаар. «Залуушуулые түргэн өөдэнь дэбжүүлхэ хэрэгтэй», — гэжэ хэлэдэг. Энээниен Цезарь дуулаһаншье байдаг. Энээндэнь дурагүйдэһэншье юм. «Намайе үргэхэмни гэбэ» — гэжэ омог сэдхэлын дайрагдаад абаа. Тиигэбэшье республикын эгээл эрхим совхоз хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэндэ

зууршалан эльгээхэдэнь арсалдангүй ябашоо һэн. Хадам эсэгэмни холын бодолтойгоор иигэбэ гэжэ мэдээл ёһотой.

Ломбо энээндэнь ехэтэ дурагүйдэжэ, хүбүүндээ шангахан бэшэг эльгээһэн юм. «Эрэ хүн хүнэй дали доро хорожо, тэнхээжэхээ оролдохогүй юм, — гэжэ томо томо үзэгүүдээр элдэб актуудые дорюухан зангаа гарган бэшэдэгтээл адляар тамгалжархиһан юумэ Цезарь абаад, мийэд гэн саашань уншаа. — Хатуу зориггүй, хурса ухаагүй хүбүүд тиигэдэг. Шамда хуу бии! Бодожо үзыш. Үтэр түргэн энэ томилогһоо арса. Тэрээхэн суута директорыешни би оройдоо хүндэ жэшээ үгэхөөр хүтэлбэрилэгшэ гэжэ һананагүйб».

«Тиигэнгүй яаха һэмши, — гэжэ Цезарь бодоо һэн хаш. — Үһөө гээшэмнай тиимэ хүнгэхэнөөр мартагдашадаг бэшэ. Гахайн гэрэй дүрэшэхэдэ, дайсамни доройтобо гэжэ хансаагүй үлэшэһэн байгаа гээшэ гүш?.. Али намайе даража, хашажа байһан аад, хүбүүгээ намда эльгээбэ гэжэ хоро шара хүдэлгэхэ гэжэ һанана гүш?»

Цезарь нэгэтэ бэшэ эсэгынгээ колхозойнгоо залуу түрүүлэгшэтэй хүйтэрһэн тухай бодожо үзэдэг һэн. Урданайхяараа ажалаа хэжэ һурашаһан хадаа, шэнэ заншалда яашье һаа орожо үгөөгүй гэхэн тобшололдо элдэб янзаар эрьелдүүлэн шүүжэ үзөөд ерэдэг. Тэрэ зуура эсэгэмни нэгэшье хүндэ амар абтахагүйе оролдодог гэжэ Цезарь мэдэнэ бшуу.

Цезариин министрэй орлогшын басагантай гэрлэхэдэ, Ломбо оройдоошье баярлаагүй. Дулсамаагайнгаа зүрхээсэ оболзуулан, одоол хайн зоноор худа ураг орообди гэжэ байжа хүбхэлзэхэдэнь, министрэй орлогшо байгаа юм ааб даа гэжэрхёо һэн. «Министрэй орлогшо! Ши оройдоо колхозой даргын орлогшо боложо шадаһан юм аалши? — гэн Дулсамаань хоолойгоо татан һөөргэдэбэ. «Залуудамни намайе дэмжэхэ хүнэй дээрэмни байгаа һаа, министрсье болохо һэн бээбэ, — гэжэ Ломбо хүртэй хүнэй маяг оруулан домбойходошоо һэн. — Тээд би ямарсье ноёной урда үнэгэн һүүлээр шарбаагүйгшэб даа». «Худамнай билдагуушалхын хүсөөр дээшээ гараһан хүн гэхэшни гү? — гэжэ Дулсамаань бүри шангаршаба. — Ураг

түрэлөө муушалхадаа өөрыгөө доройтуулхалши!» «Үгы, би тиигэжэ хэлэнэгүйб, — гэжэ Ломбо ханаа амархан хэбээрээ хэлэбэ. — Худамнай өөрынгөө хүсэ шадалые үлүүгээр нэгэтэшье сэгнэдэггүй хүн. Тиимэл хадаа хоёрдохи-гурбадахи зиндаагай ноёнһоо дээшэ гарадаггүйл даа. Хэнииешье тэрээхэн тушаалда табижархёо хаа, ажаллажа ябана бээ».

Энээхэн хөөрэлдөөс анха түрүүшынхэс Хасуурита ерээд, газаа нээлтэтэй сонхын тэндэ хубсаһа угаажа байһан Соня шагнажархёо һэн. Досоонь муу болошоо бэлэй. Тэрэ эсэгээс ехэл хүндэлдэг, томо хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэн гэжэ ханадаг. Холын энэ фермэ даагшын иигэжэ хэлэхэдэ, хороо бусалаагүйдэ аргагүй һэн: эсэгымни тухайтай олоной ажахы эрхилээд, хүгжөөгөөд туршаг лэ!

Хоёр худанарай нэгэтэл урда урдаһаан харалсажа, хүндын эдээ табигдаһан столой хоёр хажууда һууһаниинь баһал гайхалгүй.

Сониин эсэгэ Ломбые үнинэй танидаг. Гахайн гэрэй дүрэхэдэ, тэрэ райкомдо ажаллажа байгаа. Гал аюулай ушар эхиие шалгаһан зоноор ерэлсэһэнһээ хойшо һайн лэ бэе бээ мэдэлсэхэ болоо.

Министрэй орлогшо хадаа аймагуудаар ябажа ябатараа хадын хормойдохи Хасууритадашье нэгэтэ хүрэжэ ерэхэдээ, яагаад худындаа буухагүйбши? Худамни нам тухай балай һайн бодолтой бэшэ гэжэ мэдэдэгшье хаа...

Дулсамаа хүлөө газарта хүргэнгүй гүйжэ харайжа байгаад, нахиима ехэ стол түхээржэрхибэ. Ломбошье үгэ бүхэндөө нигтахан болошоһон юумэ бишыханууд болор шэл хундаганууд соо ямар нэгэн агууехэ уялгаяа үнэн зүрхэнһөө дүүргэһэн маягтай хатуухан харые гүйлгэбэ.

Адуу, мал, ургаса таряан тухай хөөрэлдэжэ һуутараа, министрэй орлогшо эндэхи ажахынууд һүүлэй үедэ тиимэ ехээр хүгжөөгүй гэжэ хэлээд, ондоо аймагай совхоз, колхозуудые магтаха зуураа, Цезарьнай эгээл түрүү нэгэндэнь ажаллажа байна гэжэ үгэ хоорондоо хабшуулжархибал даа. Одоол энээн дээрэһээ аманһаа адарилдажа, хэлэнһээ хэдэргэлдэжэ орошоо бэлэй!

Улаан-Үдэһөө ерэһэн ноёмнай мүнөө үедэ ажахые холын хараатайгаар хүтэлбэрилөөгүй хаа, юрэл үдэр бүхэндэ үмхирһэн үмдэндөө халааһа табиһандал адли гэжэ үсэд зантай худадаа ойлгуулхые юундэшьёб оролдошобо. Хасууритын ноён хадхуурнуудаа бултыень арбайлгаад лэ, магталгада ябаһан ноёнтнай манай эндэ хэды ажаллаашье хаа, тиимэ ехэ үлүү юумэ хэжэрхихэгүй һэн гэжэ эхилээд, колхоз совхозуудта хайша хэрэгтэ ажалдаа хандадаг болошоһон тухай, урданай хатуу хуулиин үгые шаналжа ороод, үндэр тушаалтай худынгаа үгэ бүхэндэ өөрынхээрээ довтолго хэжэ һуугаа һэн.

«Ехээр бэе бэеэ магталсаха эрхэ маанадта огто үгы гэжэ һананаб, — гэжэ Ломбо худынгаа нюдэд руу наадалһандал хурсаар шэртэбэ. — Хэрбээе техникын хүгжэлтэтэй хүдөө ажахын продукци абалгаяа жэшэлдүүлэн үзэхэдэ, биранагуйлди даа! Хэды үтэгжүүлгэ оруулнагүйбибди! Энэ Хасууритын баруун таряалан хорёод жэлэй саана мүнөөнэйхиһөө дутахагүй ургаса үгэдэг байгаа. Үшөө зонойнгоо эрдэмтэй, мэргэжэлтэй болоһые бү мартаа! Тээд!.. Таанад бүхыдөө өөһэдынгөө бирагүйе мэдэхэдээ, зарим нэгээ үргэхые оролдогшот. Танай суута хүтэлбэрилэгшэ һандарһан яндан ажахыда ошоо һэмнай. Тэрэниие үргэнгүй яаха юм?! Тиигэхэдэнь лэ таанад: «Үү!» гэлдэнэт. Үшөө бүхы арга боломжоёо хэрэглэжэ шаданшьегүй байхадань... Ямар тиимэ хүнһөө үлүү юумэниинь байшаха һэм! Тэрэнэй зэргын хүбүүд олон юм ааб даа». «Нэгэ тиимэ хүбүүе асаржа, даргаар колхоздотнай табижархёо хаа... — гэжэ худань урдаһаань мэхэтэйгээр энэбхилээ һэн. Ойлгохол һэнши даа. Ойлгохо! Гахайн фермэ дээрэхи аюулһаа боложо, эндэһээтнай ябаагүй хаа, колхозытнай танигдахагүйгөөр үргэжэрхихэ һэн даа...» «Хари, — гэжэ Ломбо мийэд гэдэ. — Таанад, ноёд, ходол үргэжэрхихэ, хубилгажархиха, заһажархиха һанаатай байгшат, Танайшые тиимэ ехэ үүргэ ажабайдалаймнай һайжархада үгы. Юумэн гээшэмнай юрэл хүгжэжэ, һайжаржа байдаг ха юм. Һайн муу гэгдэһэн ноёдой хоорондохы илгаань ехээр ойлгогшогүйб даа».

Худань Ломбые зорюута бодолыемни буруу тээшэнь абаашан буляалдана гэжэ таажархёо һэн хаш. Иигэжэ өөртэймни нэгэ зэргын хүнби гэжэ харагдахые оролдоно гэжэ шэбшэбэ. Тээд тэрэ дороо энэнэй үгэнүүд соо зүбшые юумэнүүд бии гэжэ толгойдонь ороодхино. Нэгэн хууляар түлхигдэн, бүхы гүрэн соо хүгжэжэ байгаа ажахынуудай нэгэндэ ажаллахадаа, хүтэлбэрилэгшэ хүн хэр зэргэ өөрынгөө хубитые оруулнаб? Гансаараа бэшэ, хэдэн олон хүнүүдэй хүсэл эрмэлзэлһээ дулдыдаха оршон байдалда ябана ха юм...

Энэ бороотой һүни харгын бии үгышые мэдэгдэхэгүй шахуу газараар шабар соогуур машинын тэшэхэ халтирхада, долгин дээгүүр шэдэлүүлһэн онгосо соо хаанашые хүрэхээс ойлгоогүй хүн мэтээр Соня өөрыгөө һанана. Дахин-дахин Цезарийн өөртэйн хуби заяагаа нэгэдүүлхын урда тээхи ажабайдалые аржытар харахые оролдоно. Тээд бодолнуудын хүрмэлдэжэ, һүүдэртэжэ, бүри ойлгохын аргагүй, жэгтэй болошоно. Угайдхадаа энэ мүнөө уулзаһан зоноор яагаа хуурайгаар, ольһогүйгөөр Цезарь дуугаралсабаб. Али энэ һуугааша хүнийн Хасууритын бэшэ юм гү? Орондоо танил бэшэ байгаа гү?

Соня Дэбшэниие хажуу тээһэнь үнихэн шэртэбэ. Тиихэдэнь Дэбшэн бэгзын татажа борсойгоод, кабинын үүдэндэ няалдаба.

— Нэбтэ норшоо ёһотойт... Даарана гүт? — гэжэ Соня зөөлэхэнөөр Дэбшэндэ хандаба.

Тээд Дэбшэндэ огто дуугаралсаагүй һаань дээрэ һэн. Тэрэ, юрэдөө, түрэл дүтэ зоной сэдхэлээрээ нэгэдэһэн дүхэриг худар орохо дурагүй юм. Илангаяа гэр бүлын хоорондохи харилсаан ямар нэгэн онсо нюусагай, ондоо хүниие тэрээндэ дүтэлүүлшэгүй гэжэ Дэбшэн һанадаг. Өөрөө гэрлэхэдээ тад ондоо оршолондо орошоход гэжэ заримдаа гайхан бододог.

— Үгы, — гэжэ эхэнэр хүндэ харюусангүй үлэшэхээс буруушаһандал хамар дороо гүбэд гэдэ.

Һамгандаа Цезарь дурагүйлхөөд абаба. Юу ородоор дуугарна гээшэб?!

— Хасурита ошожо ябана гүт? — гэжэ Соня баһал ородоор асуужархёод, яагаа тэнэг юумэ дуугарнабиб, энэ харгыгаар ондоо тээшээ ошодоггүй ха юм гэжэ һанахадаа, өөрыгөө заһан буряадаараа хэлэбэ: — Хасууритын гүт?

— Тиимэ, — гэжэ бүри аалиханаар, иигээд ондоо юумэ бү асуугыт даа гэжэ гуйһандал Дэбшэн абья гараба.

Тэрэниие танижа, Цезариин досоо жэхэрүүншэг болоодхибо...

Цезарь Мэдэгмаа хоёрой харилсаан түрүүшынхией тиихэдэл гантаа һэн хаш.

Нэгэтэ Цезарь ажалһаа гэртээ ерээд, тамхи бэдэржэ, арайл гэжэ мохоорхо олоо һэн. Аяга шанагын таг сооһоо саб гэмээр эбхээтэй газетэ абажа, буланһаань шуулаба.

Мэдэгмаа фермэ дээрэхээ удаһыггүй орожо ерэбэ. «Гэртээ тамхи бү татыш гэгшэ бэшэ гүб?» — гэжэ зэмэлһэн мэтээр хэлэбэшье, нюдэдынх уриханаар энэбхилжэ байгаа. Столдоо эдеэлхээ хамта һуугаад лэ, Мэдэгмаа тэрээхэн газетээ хараад, шарайнь ондоохон болошобо. Газетээ дүмүүхэн абажа, Цезариин шуулажархиһан булан обёорходоо, үбгэн тээшээ ёлогод гэхэн хүйтэн хараса шэдээдхибэ. Мэдэгмаа газетээ буршытар бажуугаад бодожо, түлигдэжэ байһан пэшэн худараа шэдэжэрхибэ. Тиигээд үгэ дуугүйхэн урдахи сайгаа һоросогоогоод, түргэхэн столһоо бодошобо.

Цезарь нэгэ хэды абьягүй һууба. Тиигээд һүүлдэнь тугаархана Мэдэгмаагай орожо ерэхэдэ, орхижорхиһон тамхияа абажа, гайхан эрьелдүүлэн үзэбэ. Бүүдэгэрхэнээр тамгалагдаһан хүнэй дүрэ обёорбо. Орёолтыень задалжа харахадань, Дэбшэнэй нюур хахадаараа шуурашаһан байба. Саашань хоёр-гурбан үгөөрнь бараглахадаа, залуу эрдэмтэд тухай бэшэгдэхэн статьягай хэмхэрхэн хаш гэжэ ойлгоо һэн...

Өөрынгөө амгалан байдалые, жаргалые энэ танил хүйтэн абьяһаа энэ дороо эртэнһээ хамгаалха гэхэндэл, Цезарь һуури дээрээ эгсэ Дэбшэн тээшээ эрьелдэшэбэ.

— Сайн, — гэж ааларшые хаа, хоолой соогоо хүйтэн шулуудыг мухарюулһандал, хонхиноһон аялга оруулан, хэдэн секунда дуугай шэртэһэнэйнгээ һүүлдэ мэндэшэлбэ. Гансал энээгээрээ өөрынгөө хүсэ шадалыг харуулха шэнжэ үзүүлхэдэл гэбэ.

— Сайн... — Дэбшэн баһал хэрбээ шинии иимэ хаа, би баһал тиимэшүү байхаб гэхэндэл харюусаба.

— Хаанаһаа ябанаһ? — гэж удаахан боложо, Цезарь ёһын тэдыдэ асууба.

— Колхозой түб ошожо ябаад... — гээд, Дэбшэн сүхэрһэншүү абяагүй болошобо.

— Танингүй ябабаб, — гэж Цезарь хайша хэрэгхэнээр хэлээд, саашаа эрьелдэшэбэ.

— Хүбүүншни һуугаад унташоо. Урагшаа тонгогод гээд, нюураа сохюужа, — гэж үнихэн болоһон хойно гэдэргээ харангүй һамгандаа хэлэбэ.

Һамганиинь хүбүүгээ тэбэрээд һууһан шэгтээ оройдоошыг хүдэлбэгүй.

Тэдэнэр Хасуурита хүрэтэр абяагүй шахуу ябабад. Ломбын үйлсөөр машинын ороходо, Дэбшэн жолоошондо түбэгшөөнгээр хандаба:

— Эсэгэмни үбдэшоод байна... Аймагай түб абашажа үгөө һаатнай һайн бэлэй...

— Эсэшоод ябанаб, — гэж сүхалаа даран, жолоошон гансата арсажа эхилбэ. — Нюдэмнишыг мүнөө анилдажа байна... Аяар хэдэн зуугаад модо үглөөһөө хойшо хээб... Харгы! Энэ харгыгаар... Шүдхэр боохолдойнь ганса ябаг!

— Үбдэшоод, хүндэ байнал даа, — гэж Дэбшэн бүри айнгяар аргадан, саашань дамжуулба. — Тэрэгүйдэ... юундэ... таниие...

Жолоошон ууртайгаар уухилан, гэнтэ гэнтэ сахаригаа мушхаад, машинань угзагалзаад, үйлсын тэн дунда мотоорнь хахаад зогсошобо. Жолоошон аман соогоо бэлиншэлэн хараажа, урдахи мөөрнүүдэйнгээ татахыг рычагаараа холбоод дуугаргажа, машинынгаа һалганатар хүнхинүүлэн, урагшаа жүдхүүлбэ.

Дэбшэн тугаарай маргад гэжэ һуутараа, гэнтэ досоонь хоро шараниинь эбхэршэбэ.

— Юундэ үбшэн хүндэ туһа хүргэхэгүй болоо хүмши?! Иимэ хара золигые түрүүшынхэе үзэжэ байнаб!

Жолоошон Дэбшэниие иигэжэ хараал шэрээл табижархиха юм гэжэ һанаагүйдөө, гэнтэ залд гэн, машинаа зуг татуулан зогсоогоодхибо.

— Абаашаха гүт, үгы гү?! — гэжэ Дэбшэн тон хатуугаар эрид шууд асуужа, урагшаа добтолхы шэнжэтэйгээр тонгойбо.

— Үгы! — жолоошон юрэл үсэрхэн гү, хатуурхаха һаашни, би шамда абтахагүйб гэхэндээшье юм гү урдаһаань табиба.

— Ньюуртаа арһа хэдэржэрхихэн шамһаа ондоо харюу дуулахаяашье найдаагүй һэм, — гэжэ бүри зүрхөө даран, тоб байсахана Дэбшэн дуугараад, машинаһаа буужа, үүдыень хаб гэтэр нэшэжэрхибэ.

— Туһа хүргэхэ байгаа бэшэ гүт? — гэжэ Соня жолоошондо тэрэниие шүүмжэлһэн маягтайгаар хэлэбэ. — Хүндөөр үбшэлһэн байг даа?

Жолоошон түдэгэсэн харюусабагүй. Ломбын харшын үүдэндэ ерэжэ машина тогтошобо.

— Теэд, би... — гээд, юундэшье саашань дуугарангүй, гүйжэ буугаад, Сониин тэндэхи үүдэ нээгээд үгэбэ.

Цезарь абяагүй кабинаһаа гаража, үхибүүгээ Сонидоо үгөөд, чемодануудаа буулгаһанайнгаа удаа жолоошондо хуурайгаар хандаба:

— Энэ үйлсөөрөө хойшоо ошоод, нүгөө үйлсын амандахи баруун талын гэртэ орооройт... Һайн даа, бидэшни хүрэжэ ерээбди... Дэбшэн Шаралдаевичта туһа хүргэжэрхиит даа.

— Теэд, би... Арсахашьегүй һэм даа... — гэжэ жолоошон ехэл аягүйрхэн үг-маг гэбэ. — Теэд Шаралдай үсэгэлдэр лэ сарайнгаа хойто хүлынь гансаараа үргөөд, машинадамни тээжэрхинэ бэлэй...

Сонхо нэмээхэн гэрэлтэй боложо эхилбэ.

Хандын оронһоо һуха харайн бодожо, халаадаа үмдэжэ, шархи гутал углаад, пезшэнээ түлихэ гэхэдэнь, амһартань бэлдээтэй түлээн байбагүй. Үдэшэ Хандын норшоод орожо ерэхэдэ, дулаасуулхын түлөө Мэдэгмаа үглөөнэйхисэ шатаажархёо бшуу. Иигэжэ ханахадаа, Ханда Мэдэгмаа тухай дулаахан мэдэрэлдэ абтаба.

Мэдэгмаа эхэнэнь үлүүгээр тэрэнэй түлөө ханаагаа зободог мэтэ юм. Угайдхадаа, заримдаа Хандын ээлжээндэ бодошоод, галаа түлижэ, сайгаа бусалгажархидаг. «Унтажа аба, залуудаа. Иигээд хадамда гараад, үглөөгүүр бодожо, үбгэндөө эдэе бэлдэхэ болохош. Һүниндөө үхибүүдэйнгээ бархирхада абахаш», — гэжэ энэбхилдэг. Хандын ямарааршые аашалха, тоомоо таһархада, бултые ойлгоһондол уудам сэдхэлдээ анхардаг. Харин эхэнь басаганайнгаа алхам бүхэниие, энэмни ямар юумэндэ орошоноб, нэрэ түрээе гутаажархина гү гэжэ айһандаа, нүдөө һуладхангүй гэтэжэ, хэлээ амандаа хэнгүй һургаал заабари хэлэжэ һуудаг. Эхэнэмнайл боложо. Мэдэгмаа Цезарьһээ халаа, халаагүй хаа, эзымни ёһоороо байгаа хаа, яагаа хайн байха нэм гэжэ Ханда ханаадшые абадаг. Теэд иимэ ондо ондоо абари зантай зон хэзээдэшье таарахагүйл байгаа гэжэ сэдхэлээ заһадаг.

Мэдэгмаа бидэ хоёрой хоорондо шэнэ харилсаан эхилшэбэ гэжэ Хандын толгойдо ороходоо, тон жэгтэй болошобо. Али магад, юуншые болоогүй гү? Үгы даа! Мэдэгмаа бүхэли һүни унтаагүй... Мүнөөшые һэрюун хэбтэнэ. Теэд дуугарнагүй. Сай шанаха ээлжээнииньшые хэбэртэй. Бодоногүй...

Ханда өөртөө дураа гутан, үүдэнэй тэндэ табяатай үхэрэй шабааһан, шабар болошоһон сабхяа углажа, газаашаа гараба. Малшадай байдаг хоёр гэрэй хоорондо обоолоотой түлээндэ ошожо, хуурайень олохо ханаатай, доогуурхи поленэнүүдые һугалба. Теэд энэ бишыхан обоонь оёртоо хүрэтэр норшоһон шахуу байба. Үбэлжөөндөө нүүхэ үетнай дүтэлөө гээд, түлээ нэмэжэ асарнагүй бшуу. Жэлшытэрээ норшоһон поленэнүүдые

тэбэрхэдэнь, нимгэхэн халаадтай хадань, бээдэнь гансата хүйтэ дааба. Хандын жэрхэдэһэниинь хүрэбэ.

Нойтон түлээгээ аһааж ядахадаа, бүри досоонь муудашаба. Ямар нэгэн хорюултай юумэ хэжэрхихэн, тэрэнэйн түлөө бүхы юумэн хэһээхээс хэдэһэн мэтээр һанагдаба.

Гэнтэ Мэдэгмаагай бодожо ерэхэхээ айдаһаниинь хүрэшэбэ. Урдаһаань сэхэ хаража шадахагүйл. Эхынгээ урда тон ехээр зэмэтэшэһэн бишыхан басагандал, гараад тэрьелшэхэнь хаш.

Ханда пезшэнэйнгээ шэрэмэй сахаригууды абажа, уһатай гүсээс табижархёод, ябууд зуураа нюураа угааж, газашаа гарашаба.

Сиидэгэрхэн үглөө бүүдынэ. Бороон һаяхан тогтобошье, үүлэд үшөөл үнгөө алдаагүй, эндэ тэндээ таһараашье һаа, доохонуур һанжалдаһаар. Хада харагданагүй. Хасууритын дээрэхи жалганууд соогуур уһабхиг боро манан бурьяна. Харһан үерлэшэнхэй, Үнсэгтэһөө харагдадаггүй аад, мүнөө бүри нугалаа тохойнуудтаа сайбалзан, адагайнгаа намаг нуурнууды тальян болгонхой.

Хандын иигэжэ оршон тойрониё хаймадахада, досоонь нэгэ бага уужам болошобо. Урдань тэрэ иимэ бороолиг үглөөгүүр оронһоо һугарха дурагүй һэн. Теэд мүнөө... Нойргүй һүни үнгэргэһэн аад, нюдэнэйнгөө анилдахагүйдэ, бээынгээ бишыхан баларшоод байхагүйдэ гайхаад абаба.

Ханда гүнзэгыгөөр амилаад, гэшхүүрһээ хүнгэхэнөөр гүйжэ буугаад, һү абадаг гэр тээшээ эршэтэйгээр гэшхэлшэбэ.

Һаалишадай хэншье газашаа харагданагүй. Урдахи залгаа ута гэр соонь долоон эхэнэрнүүд байдаг. Үшөө хэнииньшье бодоогүй хэбэртэй, үрхэхөөнь шэнгэхэн, үлэ мэдэгхэн утаан бурьянагүй.

Үнээдэй олонхинь далабша дороо һанаа амархан хибэдэһээ хибэнэд. Хорёогой нээлгээтэйшье һаань, бэлшээридэ гараагүй. Мал адуулдаг хүбүүн үсэгэлдэр гэртээ ошоһон аад ерээгүй. Теэд намар боложо, эртэ үглөөгүүр хүрэгөө туужа гаранагүй.

Хандын эгээл залуу үнээн — нёдондо түрүүшынхээ тугаллаһан толгойдоо сагаан толботой ягаан гунжан — хорёогой газаа гарашанхай, дэмышье һаа, энэ тэрэ шаралзын узуурта үлэһэн ногоо хэлээ утаар гарган орёогоод хугалжа ябатараа, эзээ гайхан шэртэбэ. «Юундэ иимэ эртэ бодоод ерэбэш?» — гэжэ асууба хэбэртэй. Тиигээд урдаһаань һэмээхэн билдагуушалһан маягтай юумэ ерэбэ. Тэрэ иимэл юм. Хандын үнээд соо эгээл бага хү гарадаг. Иигэжэ бирадаггүйгөө мэдэдэг юм гү, ходол зэмээ балаалхаяа эзэндээ нялтаганадаг.

«Бидэ хоёр адлил хабди, — гэжэ Ханда тэрэнэй дүтэлхэдэ, үргэн доронь маажаб. — Бишни хү һаалгаар хэды соо адагта ябаһанаа, һаяхан гансахан лэ хүниие ахижа гарабаб. Тиимэл даа, бултанһаа үлүү гэгдэхээ һанана гүбди? Олоной анхарал татажа, энхэрүүлжэ, эгээл һайнинь абаха хүртэхээ һанана гүбди? Эшэхэ нюургүй хоёр хабди...»

Үнээнэйн нь нюдэн соо, нээрээшье эшэхэ гайхахагүй толон үзэгдэхэдэл гэбэ. Тэрэ бүри нэтэршэһэн янзатай хоолойгоо ута болгон, үргээ маажуулхаяа таашаан улынэ.

«Тиимэл даа, иимэлши даа... — гэжэ Ханда маажахаяа болёод, шэхыень мушхаад абаба. — Эреэгшэнэйм зэргэ хү гараха бэлэйш! Үшөө хүншни шэнгэн! Тиигээд үшөө! Эреэгшэн шам мэтэ һайнда орохоёо оролдожо, урда хойном гүйнэ аал? Адлибдил даа, адли!»

Хандада бүхэли хүни унтангүй тэршэлһэн Мэдэгмаа һанагдаад, орой тархиһаань гаранагүй.

«Би харгыень хааха ёһогүйб, — гэжэ Ханда гунигтайгаар шэбшэбэ. — Тэдэнэр тиимэ эрхэтэй...»

Ханда үнээгээ хүзүүнһэнь тэбэрин няалдажа, үнихэн зогсобо.

Тиигээд гэнтэ үнээгээ түлхин, өөрһөө холодуулаад эрьелдэжэ, хү тушаадаг гэртээ гүйн шахуу ошоод, тэндэһээ хүнэгөө баряад гаража ерэбэ. Ягаан гунжаниинь намхагад гэн, саашаа түргэн ябашаба. Һаагдахаяа юундэ яараба гээшэб! Ханда тэрэниие ууртайгаар хойноһоонь хараад, хорёо соо орожо, эреэгшэнэйнгээ дэлэн угаажа аршаад, һаажа эхилбэ.

Хүтэй үнээдээ хаахадаа, Ханда урмашажа орошодог юм. Ажалда үшөө мурья гажаагүй, нариханшье хаа, хүсэтэй хургадын зөөлэншье, хатуушье хүүхэндэ оншыень олон, нэгэ жэгдээр хүень шобторжо байдаг. Булта хаалишад гал мэтэ басаганши даа гэжэ Хандые хэлэдэг. Мэдэгмаашье ажалыень найшаан, хажуугаарнь гаража ябатараа зуг татан зогсоод харадаг.

Ханда хорин үнээнһээ гадна, хэдыешье хаагаа хаа, хэзээдэшье эсэхгүйгөөр өөрыгөө ханадаг. Хаалишадай хэзээ үнээгээ машинаар хааха болохо зонбибди гэжэ заримдаа гэмэрэлдэхэдэ, Ханда тэдэнтэй ханалаа нэгэдэдэггүй. Шэнэ үсын комплекс соо ажаллахаяа, Ханда оройдоо хорхойтодоггүй. Бүхы бэээрээ халуу гүйтэр тэндэ хүдэлхэгүйлши. Хүнэгэйнгөө дүүрэтэр хүүэтэр хаахадаа, сэдхэлээ ханадаг аад, тэндэ хүүхэлтэнүүдые хүүхэндэ углаад лэ, гэрэл трубагаар хүхэ сагаан хүнэй гүйхые хаража хууха юм гү...

Энэнь Хандада урилдахаяа гараад, гэнтэ харгыһаан хадуураад, зогсожо, бэшэнэй гүйлдэхые миил шэртэһэндэл ханагдадаг хаш. Ханда хургуулидашье, институтдашье, ойрошье, холошье урилдахадаа, түрүүлээд байгаа. Олон зон соо гүйжэ ябахадаа, бүхы бэээрнь зүрхэ сэдхэлээрнь хүгжэм шэнхинэхэдэл һэн. Хорилго дээрээ оролдосотойшье хаань, тренерынь ходол: «Спортивна суhal үгы байнаш. Хэрбээ шүдөө зуун орохо хаа, үсэд нэтэрүү хаа, гайхамшагта урилдаашан болохо хэнши», — гэдэг бэлэй.

Ханда мүнөө энээн тухай хаа-яа ухаандаа оруулхадаа гайхадаг. Эсэгэнь ходол шамһаа үсэд нэтэрүү хүн үгы гэдэг.

Нээрээшье Ханда институтдаа хэнэйшье хүүр дуулангүй орхижорхёо. Хаалишан болоо. Эгээл муу үнээдые абаа. Тиихэдэнь эсэгэнь дарга хүрэтэр залуу хүндэ юундэ эгээл яндануудаа түлхижэ үгөөбта гэжэ шангараа. Тиихэдэнь ондоо үнээдые нэгэ хүгшэн хаалишанай амаралтада гарахада тушаажа аба гэжэ ноёд хэлээ. Тээд Ханда энэ үнээдээрээ түрүү хуурида гарахаб гээд тулашоо.

Урдахи гэрһээ аймшагтай бүдүүн эхэнэр гаража, үнээд тээшээ шэглэбэ. Тэрэниие хуухадань хараа хаа, галуун мэтээр ялхиргажа шүүд гэжэл бээ

дааж ябаха гэжэ ханахаар. Тээд тэрэ эхэнэр мундууханаар, бүри хэзээдэшье, юунэйшье хаад ушаруулаа хаань, тогтохогүй мэтээр алхална.

— Хүйтэн уһаар үнээнэйнгээ дэлэн угаана аалши?! — гэжэ тэрэ эхэнэр сад гэтэр Хандые бадарба. — Галаа түлижэ, халаахаяа яагаабши?

Ханда толгойгоошье үргэнгүй үнээгээ хааһаар, Арбаандайн Данзанай хамганай урдаһаа юу хэлэхэбши. Арбан гурбан үхибүүтэй аад, ажал хүдэлмэридөө үлүү түрүү ябаһан хүндэ. Тээд нээрээшье, һү тушаадаг гэртээ гал түлижэрхихээ яабаб...

Нэгэ хэды болоод хаалишад үнээдтээ ерэжэ эхилбэд.

— Хандамнай юундэ унтаха хэбтэхээ болишооб? — гэжэ нэгэ үндэр сагаан эхэнэр эбһээлэн байжа хэлэбэ. — Арбаад үнээдээ хаажархёод байнал....

— Хари, хари! — гэжэ нэгэ набтархан хара хамган ехэл шуран маягтай юумэ тэрэ дороо шогтойхоноор ханхинаса дэмжээдхибэ. — Заримдаа бодохоёо мэдэнгүй унжыжа хэбтэхэ.

— Юунэйшье болоһые бү мэдэ гэнэ гүш? — гэжэ үндэр сагаан эхэнэр гансата нойрмог янзаа дэгдээжэ энеэбхилшэбэ. — Нээрээшье, эдэ хоёр залуушуулнай сүлөөшэлдэг лэ аабза.

— Сүлөөшэлхын лэ түлөө эдэ хоёрые аминдаханань бишыхан гэртэ оруулаа хэмнэйбди, — гэжэ набтархан шуран эхэнэр гаарашаба. — Маанадаар хамта хэбтэхэ хэн гү?..

— Мандашье амар заяа үзүүлхэгүй хэн, — гэжэ нүгөөдэнь бүри ташаганаса энеэбэ. — Шишье һая Таряашатаяа орёолдожо байхадаа, һүниндөө маанадые унтуулдаггүй бэлэйш, Дэжэд!

— Эх! Тэрэ үемни хаанаб даа! — гэжэ набтархан эхэнэр зорюута ехээр ханаа алдаба. — Угайдхадаа Таряаша үдэшэ ерэхэб гэхэн аад, хайшаа зайлашооб даа...

— Дүрбэн үхибүүтэй болоод лэ, шамдаа харгылхадаа хашан болошобо гээшэ гү? — гэжэ үндэр сагаан эхэнэрын саашань нураана. — Минишһи Гомбо шиниихиһээ дээрэл хаш...

— Үндэгэлжэрхёод хашхарһан таһа мэтээр, үхибүү шубуу гаргаһанаа тумархалдажа байгаабта! — гэжэ Арбаандайн Данзанай һамган тэдэнэй хажуугаар хүнэгөө баряад дайран һагад гарахадаа, бүрд гэбэ. — Эрхэйн Гомбын һайхан һамган һаял Эхэ-герой болоһон аад, бээ ехэдэ бү тооло!

— Бүдүүрэ бүдүүрһээр дэлхэйдэ багтахаяа болихошни байгаа даа, — гэжэ Эрхэйн Гомбын үндэр сагаан һамган хойноһоонь хадхаад абаба. — Хүниие дайраагүйдөө арганьгүй. Хорин үхибүү гаргажа, хоёрдохийо героиня болохош даа, Будаали!

— Шамһаа һураха һэн гүб! — гэжэ Будаалинь гэдэргээшье эрьелдэжэ харангүй, үнээнэй хорёогой шабар баатараар махан ябашаба. — Өөрынгөөл хаһа шадалые мэдээд ябабалшни болоо, Эржэнимни!

— Нээрээшье хэлэбэш, — гэжэ гэнтэ Эржэнинь томоотойгоор үгэлбэ. — Арбан үхибүүн гээшэшни наадан лэ бэшэ байна даа. Эсэд гэжэ байнаб. Ажалһаа болихо гээд... Тээд дадашоод, гэнтэ шийдэжэ ядашоод ябанаб....

— Һэ! — гэбэ Будаали үнээн дороо һууха зуураа. — Хүн юундэ эсэхэ юм!

Эржэни үнэхөөрөө шарайнь эсэнги түһөөтэй — магнайн уршалааташаһан, хасарнуудын хүхэ зада юумэ — харал даа, энэ мундуугаа гэхэндэл, Таряашынгаа набтархан хара һамган тээшэ хараад абаба. Тиигээд баһал хүнэгөө абажа, үнээдтээ ошобо.

Ханда эрээгшэнэйнгээ дороһоо дүүрэн хүнэгтэй һүеэ барин бодожо наашалхадаа, Эржэнитэй уулзашаба.

— Мэдэгмаашни яагааб? Юундэ бодоногүйб? — гэжэ Эржэни Хандаһаа һанаагаа зобонгёор асууба. — Үбдэшоо гү? Иигэжэ унтадаггүй бэлэй?

— Мэдэнэгүйб! — гэжэ Ханда бээ зүриһэндэл хэлэжэрхёод, хажуугаарнь тогтонгүй, шабарта халтирхагүйн тула ойро ойрохон хүлөө таталбашье, түргэхэн һэрд гээд гарашаба.

Эржэни эрьелдэн, хойноһоонь гайхан хараад абаба. Тэрэ зуура Таряашын Дэжэд зэргэшэн ерэбэ.

— Яагааб эдэшни? — гэжэ Эржэни Дэжэдһээ аалиханаар асууба.

— Арбан үхибүү гаргааб гэжэ хаяхан хаймһаржа байна хэмнэйш! — гэжэ Дэжэд урдаһаань нюдөө галалзуулан хэлээд, ташаганаса энеэжэрхибэ.

— Гомбожабнай тэндэ аал? — гэжэ Эржэни тархья Мэдэгмаагай гэр тээшэ хэлтылгэбэ. — Фермэ даагшамнай, аа?!

— Мэдэгмаамнай фермэ даагшаһаа болохо хүнэй дура татахаар хүн бшуу! — гэжэ Дэжэд нюусатайхан хэбэр үзүүлбэ.

— Тиимэл даа! — гэжэ Эржэни шангаханаар нэгэ юумэ ханажархиһандал хэлэбэ. — Үгы, энэ даргамнай маанадаа юундэ огто хэрэгсээхээ болишооб даа! Энэ үбэл хубагай фермэһээ силос үгыт гэжэ хэлэжэшье ядаа хэмди. Хаалишадай найр наада хэхээшье болёо. Шагнал юумэ үгэхээшье мартаа. Үгы, нэгэмнай тэрэнэй тархиие эрьюулхээ яанаб!

— Үрхи хүрхи маанадаар дарга юу хэбэ гэшэб, ноёд залуушуулда ханаатай байгша бэшэ гү? — гэжэ нэгэ дүшөөд наһатай хаалишан гэнтэ үнөөгээ хаажа хууһан мүртөө оролсобо.

— Мэдэгмаамнай байна бэшэ аал?! — гэжэ Эржэни үнөөнэйнгээ дэлэн угаажа эхилхэ зуураа хэлэбэ.

— Мэдэгмаа тэрэ үбгэрһэн даргааршни яаха юм? — гэжэ Дэжэд дошхоншог нэгэ үнөөгээ эльбэжэ, маажаж байхадаа дуугарба.

— Залуу даргатай хаа даа, — гэжэ нэгэ гушаадхан наһатай хадамгүй хаалишан тэдэнэй зуугаада, хүеэ бидон руу марляар шүүжэ хэжэ байтараа, гэнтэ ехэл амтатайханаар ханаа алдан оролсошобо.

— Залуу даргыг гансата гохойдожорхихо хэн гүт? — гэжэ Дэжэд энэ хөөрэлдөөе саашань хүжэрөөхээ оролдошоно.

— Ёлоон мэтээр хахуулидажархина бээбэ, — гэжэ тэрэнь хүхюутэйгээр харюусаба.

— Хай даа! — гэжэ Эржэни дэн тудалдаба. — Залуу дарга ерээ хаа, эгээл урид Мэдэгмаадамнай дурлашаха ха!

— Яагаад мэдээбши? — гэжэ нүгөөдэхинь гомдоһон мэтээр гансата асуужархиба.

— Мэдэгмаамнай эрэшүүлэй дурые татадаг эхэнэр лэ даа, — гэжэ Эржэни хэлээд, үнээн дороо һуушаба.

— Магад, Хандымнай хойноһоо гүйшэг даа? — гэжэ гушаадтай һаалишан амар абтахагүй гэхэндэл саашань малтаба.

— Ханда Мэдэгмаа хоёрнай хадам олоходоо хэниинь булиха юм? — гэжэ Дэжэдэй хэлэхэдэ, гал руу тоһо адхажархиһандал һаалишад эндэ тэндэхээ шууялдашаба. Ханда шэхээс таглажархиһайб гэжэ һанаба.

— Хандамнай үхэхэниешье амидыруулхаар залуу зандар ябана бшуу!

— Мэдэгмаамнай хуушан хүн...

— Гуша гаража ябахадаа эгээл амтан дээрээл...

— Хорёод наһамнай... Үү! Хаанаа һананат даа!

Дэжэдэй бүтүү энэбхилэн, үнээн дороо һуужа, хүхыень татаха гэхэтэй хамта, тэрэнь гэнтэ хойто хүлөөрөө урагшань хайраад, хүнэгыень алдахуулжархиба.

— Үхэхэн хара зоогдомор, хайшан хайшан гэсэгээнэ! — гэхээр холохоно мухаришаһан хүнэгөө бодожо абаха зуураа, Мэдэгмаагай хажуудаханань зогсожо байхые харажархиба.

Мэдэгмаагай хододоо ульһатайхан хүрихэн шарай мүнөө саанаһаа нэгэ хубхи сагаан үнгөөр толотожо байба. Тэрэ ехэл үни хүшэр хүндэ асуудал шийдхэжэ ядаад, өөрыгөөл гартаа шангаар барихаһаа ондоо юумэн үгы гэхэн тобшололдо ерэхэн хүнэй шэнжэтэй. Тиин баһал «танда энээдэн, намда ханяадан» гэжэ бэшэниие зэмэлнэшье ха.

Мэдэгмаа хуушараашье һаа, нэгэшье хирэгүй хара халаадаа яб гэтэр бэхэлжэрхёод, наһанайнгаа ябасада абтангүй нарихан сулагар бээтэй юумэ зогсожо байхадаа, эндэхи зонһоо холо үндэр мэтээр, тэдэниие орой руунь хараад, таанадые хайшан гэхэбши даа гэжэ нигүүлэсхы гүнзэгы сэдхэхэдээ нүгэлыень тайлаһан мэтээр Дэжэдтэ һанагдаба.

Мэдэгмаа юушье дуугарангүй, эрээхэн пулаадаар бооһон тархья дээрэ үргэн, сэмсэгэрхэн ботигоороо шабааһан, шабар соогуур бэшэ, дэлгэгдэхэн

хибэс дээгүүр алхалжа, үнэе хаахаяа бэшэ, өөрынгөө хайн мэдэхэ зонтой заал руу ороһон хаанай хатан мэтээр Дэжэдэй хажуугаар үнгэрэн гарашаба.

Мэдэгмаае хаалишад булта шахуу абяагүйхэн хаража байбад, хэниинь үнээнэйнгээ хүхэ шобторһоор, хэниинь хүнэгтэй һүеэ бидон руугаа эюулэн зогсоһоор...

Наада зугаада холижо болохогүй юумэн бии болошоо юм байна гэжэ Дэжэд гансата ойлгожорхибо.

Тэрэ үнгэрһэн үдэшэ Мэдэгмаатай үргэ амаа дэлгээд гараха гү гээд, газаань хүрэжэ ерэхэдээ, сонхоорнь танигдаагүй эрэ хүнэй һуухые харажархёод, юундэшьеб зуг татан зогсошоо юм. Һайнаар адаглахадаа, Дэбшэн хаш гэжэ бараглаад, орохо гү, али үгы гү гэжэ ээлтээл гэхэнэйнгээ удаа эрьсээд ябашоо.

«Дэмы үсэгэлдэр ябашооб, — гэжэ Дэжэд үнээгээ аргадан, хүхыень татажа эхилхэдээ бодобо. — Дэбшэнээр Мэдэгмаа юу хэхэ юм? Теэд... толгойгоо эрьешэбэл ха... Угайдхадаа, энэ Гомбожаб үсэгэлдэр хайшаа үгы болошооб! Нэгэ тээ архи залгижа хэбтээ гү? Байза, Гомбожабые түргэлүүлхэ юм байна... Мэдэгмаатай али хөөрэлдөөд үзэхэ гү? Теэд нэгэ тээшээ һанаалшаһан эхэнэрые бугуулидаадшые шэрээ һаа, тогтоохо аалши?»

Теэд Дэжэдэй тархида эрид шиидэнги бодолнууд орошобо хэбэртэй, шог заляар ехэнхидээ бадаржа ябадаг нюурын хатуухан шэнжэтэй боложо, гарнуудын эршэтэйгээр хүүсэ һаажэ эхилшэбэ.

Ханда түрүүшынхээ Мэдэгмаае дурагүйдэн хараба. Гуша гараашье һаа, эдир залуугайнгаа аяг зан алдаагүйдэнь хододоо һайшаадаг аад, мүнөө бүришые саг үсын хайра гамгүй хибэсэдэ огтошые дайрагдахагүй хүн мэтээр бултанай атаархал, баясхалан татаһаар бии болошоходонь юундэб даа тиигэбэ гээшэ гү? Сэсэшүүлэй сэсээ буляалдаһан, бүхэшүүлэй бүхээ туршалдаһан мэтээр эхэнэрнүүдэй гоё һайханаараа мэээрхэлдэһэн, альбан жэльбээрээ арбаганаһан мэдэрэлдэ абташаба гү?..

— Хоолойгоо хаха хашхаралда хашхаралдааар эдэ һамгад!.. — гэхээр Арбаандайн Данзанай Будаали шуухирһаар үнээн дороһоо бодожо ерэбэ. — Үнээмни һүеэ досоошонь татажархиба.

— Хии бараанда тиигэгшэ гүбэ, — гэжэ Эржэни толгойгоо өөдэнь үргэнгүй дуугарба.

— Налаашха мэтэ болошоһон бэлшээридэ юун һү гарахаб, — гэжэ нэгэ һаалишан дурагүйгөөр бүрд гэбэ.

— Жэлһээ жэлдэ уруугаа орожол байна хэбэртэйбди. Таряа талхаашье саг соонь хуряахагүй, — гэжэ Эржэни гэмэрнэ. — Даргамнай болёол даа. Арганышьегүй юм бээ даа... Бэээр үлбэр болошоһон хадаа...

— Аймаг соогоо һү һаалгаар адаг тээшээ унажа ябана хабди, — гэжэ Будаали бэшэнэй дүлэндэ абтажа, бүдүүн бэеынгээ намхагад гэтэр һанаа алдаба.

Хандын досоо бүри уйтаршаба. Өөрынгөө хэхэ ёһогүй юумые хэжэ байһандал һанагдаадхиба.

Үүлэд доошоо нүрхын һанжажа, жэжэхэн бороо һэмээхэн шэдэржэ эхилшэбэ. Һаалишад огто абяагүй боложо, хаа-яа гансал үнээдээ «һаа» гэн зэмэлэншье, захираншье, аргаданшье дуугархань лэ дуулдана.

Ханда бэшэнэйнгээ үнээдээ һаажа хахадлажа байтар өөрынхией дууһажа, һүеэ тушаагаад, гэрһээ холо бэшэхэнэ бэлшэжэ ябаһан хүрин зээрдээ барижа эмээллээд, Хасуурита тээшээ хатаргашаба.

XVIII

Хандын орожо ерэхэдэ, Шаралдай ямар хэрэгтэйнэ гансата таахые оролдоһондол, сэб сэхэ шэртээд хэбтэбэ.

Ханда нэгэдэхи курсаһаа эхилээд яһала үбшэнтэниие үзэжэ, тэдэнэй юун тухай бодоһые, али зэргэ зобоһые барагладаг болошоо юм. Мүнөө Шаралдайда дүтэлһөөр лэ нэгэ жэгтэйхэн мэдэрэлдэ абтаадхиба.

— Айһанай хэрэггүй, — гэжэ Шаралдай Хандаһаа нюдөө һалгаангүй хэлэбэ. Хандын шарай харахадаа, тэрэнэй һанаа үнөөн боложо байһыень хүрэнһөөр лэ таажа мэдэхээр байба.

— Үдэшэ... баабай... — Ханда үг маг гэшэбэ.

— Хамаагүй... Тэрээнһээ болохо юумэн болодог юм даа, — гэжэ Шаралдай аажамханаар хэлэбэ. — Айһанай хэрэггүй...

— Юун болооб? Яагаад үбдэшөөбта? — гэжэ Ханда мэргэжэлтэн мэтээр хандажа, энэ дороо туһа хүргөөшьегүй һаа, нэгэл хэрэгтэй юумэ бүтээжэрхихэ хэбэртэй болошобо. Һудалыень барихаяа забдахадань, Шаралдай гарнуудаа хүнжэл дороо үтэр түргэн хэжэрхибэ.

— Үхэхээшье хэбтэхэдэ, амар заяа үзүүлхэгүй зон гэшэбта! — гэжэ Шаралдай эрхэлһэншүүгээр гэмэрбэ. — Һүни нэгэ машина ерээд, аймагай түбтэ эмшэлгын газар ошо гэжэ Дэбшэн баадхаба. Хэдэхэн хоногоор ами һаһаа ута болгохын түлөө тэрээн худар энэ харгын мууда машинада һэжэрэгдэжэ ошохомни гү?.. Минии бэе үзэһэн хараһанай хэрэггүй... Тээд шимни үшөө дипломоо абаагүй хүн гээшэш...

Ханда улагад гээд абаба. Юундэшьеб институтдаа орхижорхиһондоо Шаралдайн урда эшэбэ. Дэбшэнэй гэртээ үгы байһаниинь хүрөө гэжэ һанаадхиба. Тээд Ханда:

— Би һанаагаа зобоһондоо... — гэжэ үхүбүүн мэтээр хасараа булхайлган, гомдолтойгоор хэлэбэ. — Үбшэнүүдыешье бага зэргэ мэдэдэгби...

Шаралдай басаганай үнэн зүрхэнһөө хэлэхые мэдэрһэндэл шарайнь зөөлэржэ, нюдэдынь энеэбхилбэ. Заримдаа хүнэй сэдхэл бишыхан юумэнһээ дайрагдаад, долгилоод абадаг юм байна гэжэ Шаралдай шэбшээдхибэ хаш. Энээхэн басаганай иигэжэ энэрхы зангаа гарган хажуудань бии болошохотой хамта гансата уяршаба ха юм.

Шаралдай хэзээдэшье басаган үхибүүдые харахадаа ехэл өөгшөөдэг юм.

— Угайдхадаа эдэ хоёр нойтон шиидамуудай нэгэнийн басаган байхаяа яагаа юм! — гэжэ гэнтэ гунигтайгаар Шаралдайн дуугаржархихада, Ханда гайхан, ойлгожо ядан, урдаһаань бүри гэнэн шэнжэтэйгээр гэтэшэбэ.

— Ямар... нойтон шиидамуудай? — гэжэ дабтан асууба.

— Яагааб даа... Бадмааха Дэбшэн хоёр, — гэжэ Шаралдай нойтон шидамуудһаа ондоо эдэ хоёр юуд бэ гэхэндэл хэлэбэ.

— Дэбшэн... Дэбшэн юундэ нойтон шиидам байха юм? — гэжэ Ханда дурагүйдэн асууба.

— Нойтонһоо ехэ нойтон шиидам, — гэжэ Шаралдай үшөө баталба.

Эгээл энэ үедэ Дэбшэн гэшхүүр дээрэ ерээд, забһарлаатай үүдээр эдэ үгэнүүдые дуулажархёод, гайхаһандаа оронгүй тэндээ зогсошобо.

Тэрэ бүхэли һүни эсэгынгээ хажууда һуужа үнгэргөө. Хөөрэлдэхээ заримдаа һэдэхэдэнь, эсэгэнь оройдоошье дэмжэжэ үгөөгүй. Мүнөө иигэжэ хэнтэйшьеб ехэл хөөрэлдэхэ дуратайхан дуугаржа хэбтэхэнь жэгтэй байба.

— Би Дэбшэн Шаралдаевичые тиимэ... муу хүн... гэжэ һананагүйб, — гэжэ Ханда энэ бодолоо дахин шүүжэ үзэн, аалиханаар хэлэбэ.

— Ямар хүниие һайн, ямарые муу гэнэт? — гэжэ Шаралдай туршангяаршье, намһаа ондоо хүн энээниие мэдэхэ аал гэхэншүүгээршье Хандын урдаһаа нюдөө сабшангүй шэглүүлбэ.

Дэбшэн бүри жэхэгэд гээд абаба.

— Һайн хүниие һайн хүн гэжэ ойлгохоор ааб даа, — гэжэ Ханда гансата тайлбарилжа шадабагүй.

— Тэрэньшье тэрэ, — гэжэ Шаралдай хүнжэл дороһоо хоёр гараа гаргажа, толгойгоо һалаабшалан, дэрэ дээрээ үндыгөөдхибэ. — Һайн хүмнай һайн юумэ хэхээрээ, муу хүн муу хэхээрээ...

Ханда үлэ мэдэгхэн миһэд гээд абаба. Энээхэн бултанда мэдээжэ юумые Шаралдай үбгэн ехэл сэсэ мэргэн бодол түрүүшынхэ хэлэжэ хэбтэхэндэл, томо хүнэй маяг оруулна бшуу.

Дэбшэн бүри амья татан, саашань шагнахаяа бээ зэхэшэбэ. Тэрэндэ энэ эсэгынь үгэнүүд оройдоо энсэдэтэй бэшэ байба. Хүн үбгэрхэдөө буланда мэдээжэ юумые шэнээр, гүнзэгыгөөр ойлгожо эхилдэг ха.

— Дэбшэн хайн хүн гэгдэхээр хайн юумэ юу хээб? — гэжэ Шаралдай эдэл үгөөрөө хэниешье боожорхиходол дуугарба. — Үгы бээ?

— Ехэл хэрэгтэй шэнжэлэлгэнүүдые хэжэ байдаг лэ! — гэжэ басаганай хоолой ханхинаба. — Тэрэнь эрдэмэй хүгжэлтэдэ шэнэ шата болохол!

— Юун шата? — гэжэ Шаралдай урмаа хухарангыар дуугарба. — Яагаа ойлгохогүйгөөр залуушуул хэлэдэг болошообта даа...

«Нээрээшье, — гэжэ Дэбшэн тэрэ дороо бодобо. — Хэды гоё хайхан аад, удха шанаргүй үгэнүүдые дурдалсадаг гээшэбибди. «Гениально», «оригинально», «шэнэ шата», «анха түрүүшынхээ» гэхэ мэтэ... Эдэ үгэнүүдээрээ бэе бээшье, өөһэдыгөөшье мэхэлнэбди. Үгэнүүднай хэрэгүүдһээн дээгүүр элижэ эхилшэнэ хаш...»

— Хүнэй үгэшье, хэжэ ябаһан юумэнииньшье тон ойлгосотой... тон арюухан... альган дээрэ мэтэ тодо байха ёһотой, — гэжэ Шаралдай сэдхэлээ хүдэлгэн дуугарба. — Үнихэн лэ энээн тухай шүүгээб, шэбшээб... Иимэл байха байнал даа!

— Теэд Дэбшэн... — гэжэ Хандын эхилхэтэй хамта үбгэн таһа дүүрээдхибэ.

— Дэбшэнэй юушье хэжэ ябаһые бү мэдэе... Хэрэгтэй юумэ хэнэб гээд, магад зоние мэхэлнэ... Намайе, шамайе...

— Дэбшэн тиимэ хүн бэшэ! — гэжэ Ханда гомдонгёор һөөргэдэбэ.

— Ши хаанаһаа мэдэбэш? — гэжэ Шаралдай бүри наадалангыар хэлэбэ. — Мүнөө сагташни мэхэшэниие элирүүлхэнь хүшэр болошоо. Жэшээн, шамайе үнэхөөрөө үбшэ танидаг юм гэжэ би хаанаһаа мэдэхэбиб?

— Намайе тиимэшье гэлэй, — гэжэ Ханда үһэрилдэбэ. — Теэд Дэбшэн эрдэмтэдэй дунда хэрэггүй юумэ хэжэ байһан хүн гэжэ хэншье һэжэглэхэгүй. Тэндэмнай хэрэггүй зоние байлгадаггүй юумэл даа.

— Зүб хэлэнэш, басагамни... Зүб! — гэж Шаралдай хоро шараар дүүрэн хоолойгоор хэлэбэ. — Тиимэл хадаа Дэбшэмнай нютагтаа ерээл даа! Саашадаа зоние мэхэлхэ аргагүйдөө...

Дэбшэнэй хүл доро газар хаха хүрэжэ, доошоо хиидэшэхэдэл гэбэ. Забхарлаатай үүдээр тэрэнэй урдаһаа бусалһан уһа шэдэжэрхиһэндэл һанагдаба. Шэхээ таглаад, эндэһээ үтэр түргэн гүйшэхэ мэдэрэл түрэбэшье, хүлнүүдынх хүдэлжэ үгэбэгүй. Нэгэ хэды соо гэрһээ дуулдаһан үгэнүүдые ойлгохоёо болишоод, зогсожо байба.

— ...Эрдэмтэнэй ажал хүнгэн бэшэ юумэн... Заримдаа иигэжэ саашадаа юушье хэхээ ойлгожо ядан, тээлмэрдэхэ үе байхашье юм, — гэжэ Ханда зөөлэхэнөөр, үхибүү аргадаһан мэтээр дуугарна. — Заримдаа олон эрдэмтэд эндүүржэ, ганса нэгэ ялагас гэхэн бодолтой хүн зүб харгыгаа баряд байдаг лэ... Тиимэһээ Дэбшэн үшөө муу хүн, юушье хэжэ шадаагүй гэжэ гэршэлэгдэнэгүй. Дэбшэнэй баабай, та һанаагаа бү зобогты...

«Тээлмэрдэхэ саг хэды тохёолдоогүйб! — гэжэ Дэбшэн гансата бодоодхибо. — Тархи руу мунсаар буулгажархидаг бэлэй...»

Жараад онуудай эхиндэ адрон гэдэг зарим элементарна частицануудые бүридхэн тааралдуулха арга олдоо һэмнэй. «Гелл-Манн Цвайг хоёрой кваркнууд гээшэ эгээл юрын бодосой эхин байха ёһотой гэхээр байтар, би ондоо замаар ошоо бэлэйб. Бүхы элементарна частицанууд адли эрхэтэй, бултаниие бүрилдүүлһэн частица үгы гэхэн эрдэмтэдэй тала барилсаад, заха хизаарынх олдохогүй тоо бодолгонууд соо шабардашооб... Бусайдашаһан утаһануудые һалгаан тайлахын тула нэгэ үзүүрһэнь эхилхэ бэшэ, гансата зангилаа бүхэнһөөнь угзарха гэхэнтэй адли юумэн хамнай. Теед тэрэ үедэ зоригнай гэжэл байгаал ха юм даа! Хэды соо саарһан дээрэ тонгойгоод, хэдые корзина руу шэдээд, үүлэ манан соо мэтэ мэнэршэһэн толгойтой юумэ өөдөө үндыхэдэмни, ондоо хүбүүд ондоо бодолнуудые туг мэтээр үргэн бодошонхой байгаа! Квантово хромодинамика зохёогдоод кваркнуудай яагаад гурбаадаараа нэгэдэжэ, нэгэ нуклон — жэшээлхэдэ, протон гү, али нейтрон — болодогые ойлгуулжа эхилээ. Бидэнэр бүтүүхэн дээрэлхэн

энеэбхилэлдэдэг бэлэйбди... Тээд манай энеэбхилхэнэй ёһоор байгаали байгуулагдаагүй ха юм!»

Угайдхадаа, тэрэ Тинг, Рихтерэй нэгэн доро шахуу халашахада, Дэбшэн баһал зүб харгы барилсажа шадаагүй. Урид мэдээжэ гурбан кваркнуудһаа гадна үшөө ондоонууд бии гэжэ таагдаад, Дэбшэнэй ажал хооһоор талада үлэшөө. Иигээд лэ бодосой эгээл бишихан хэлтэрхэйнүүд тухай шэнэ физикэ түрэжэ, Дэбшэн баһал шэнээр эхилээ бэлэй! Тиигэнгүй яахаб? Байгаалие байгаали болгожо байһан хүсэнүүдэй үйлэнүүдэй эгээл гол үндэнэ олохо харгыда нэгэ дабаанай дабагдашоод байхада, — Дэбшэн өөрынгөө болдогхон дээрэ үлэшэхэгүйл. Мүнөө үесн физикэдэ «Агууехэ нэгэдэл» гэгдэн, элементарна частицанууд дээрэ хүдэлдэг эрдэмтэдые урагшань эрмэлзүүлхэн долгино абтахаараал абтаа. Хэрбээс, хорёод жэлэй саада тээ олоороо олдожо эхилхэн частицануудые бүрилдүүлэн эблүүлхэ гэхэн зорилго байгаа хаань, мүнөө баһал эгээл юрын гэжэ олдоһон зүйлнүүдые хагшаха, һуури һууридань табиха хэрэг гаража ерэнхэй. «Агууехэ нэгэдэлэй» һургаал гэхэн олон ондоо юумэнүүд зохёогдожо эхилээ... «Тэдэнэй нэгэндэ шүдэмни түүрбэ гээшэ гү?» — гэжэ Дэбшэн хүйтөөр мийһэрбэ.

— Дэбшэн хэдэн жэл соо саг зуурашыё амарангүй ажаллаһандаа эсэжэ болоо. Хэзээнһээ хойшо нютагаа ерэжэ, сэнгэжэ ябаһыень һананагүйб. Хүмнай түмэр шулуун бэшэ ха юм. Магад Дэбшэн нэгэ бага амархадаа, гэдэргээ шэнжэлэлгэнүүдтээ бусахашыё бээ... Хэрбээс үнэхөөрөө бүхы ажалаа хаяад ерээ һаа... Ямар нэгэн юумэнһээ сүхэрөөд ерэхэдээ, халуун дундаа иигээд лэ дүүрээ, хэзээдэшыё хото город ажалдаа ошохогүйб гэжэрхёо гү? Тиигэжэшыё болохо... Тэндээ бусаад, һанажа ябаһан юумээс бүтээжэрхихэшыё аабза? Тиимэнүүд ушарнууд эрдэмэй түүхэ соо нэгэнтэ бэшэ болодог юм, Дэбшэнэй баабай... Би олон тиимэ ушарнуудые ном соо уншаа хүм... Үнэншэнэгүй гүт? Үнэншэхэ, найдаха хэрэгтэй... Магад Дэбшэнэй хажууда тэрэниие дэмжэхэ, сэдхэл зүрхыень дууһан таажа, урагшань эрмэлзүүлхэ хүн үгы байгаа... Иигээд лэ бидэ хэды олон хүниие

хүшэр хүндэ юумэнтэй тэмсэхэдэнь гансаарнь орхижорхинобибди? Дэбшэнэй баабай, Дэбшэн тухайгаа муугаар бү шэбшыт даа...

Дэбшэн сүүд дээрэ адвокадай аршалан хамгаалалгын үгэ шагнажа байһан гэмтэн мэтээр, досоогоо хэды түтлыгөөшье һаань, ямар нэгэн абарха найдалай захаһаа шүүрэлдэшэхэдэл, жэгтэйхэн мэдэрэлдэ абташаба. Жэгтэйһээ жэгтэй... Энээнээ өөрөө Дэбшэн ойлгожошье байба.

Тэрэнэй ажалдашье, бүхы дээрэнь хуби заяанданьшье эсэгэнь һанаа амарханаар хандадаг мэтэ аад, мүнөө яба гээшэб? Юундэ иигэжэ, Дэбшэнэй урда ехэ эрилтэ гэнтэ табибаб? Тиихэдэ хаанаһаа иимэ басагахан бии болоод, Дэбшэниие халуунаар хамгаалжа оробоб? Энэ хамгаалалгань үбшэн үбгэнэй урда аялгынгаа, маягайнгаа талаар дэншье жэгтэйгээр дуулдана бэшэ гү? Өөр тухайгаа, ажал тухайгаа нэгэтэ бэшэ шүүжэ, хэмжэжэ үзэһэн Дэбшэндэшье иимэ үгэнүүдые шагнажа байхань баһал нэгэ тиимэхэн лэ... Угайдхадаа зүрхэндөө тон дүтөөр абажа!

— ...Дэбшэн эхин түрүүндээ хүнгэн харгы бэдэржэ ошоогүй хүн гэжэ һананаб. Эгээл хүндэ юумэндэ өөрыгөө зорюулаа. Тиигээгүй һаа, магад үни ямар нэгэн кандидат болошоод ябаха һэн бээ... Мүнгэтэйхэн... Теэд хэндэшье мэдэгдэхэгүй... Ямар хэрэгтэй юумэ хэһэниинь... Мүнөө болотор хатуу зүрхэ зүрхэлжэ ябаһандань, Дэбшэниие хүндэлхэ хэрэгтэй. Ташье, Дэбшэнэй баабай, хүбүүгээрээ омогорхохо ёһотойт. Өөрынгөө һанажа ябаһан юумэндэ үнэн сэхэ байһандань...

Дэбшэн дахин басаганай үгэнүүдые, эсэгынгээ хоротойгоор оролсохые ойлгохоо болишобо. Тэрэнэй толгой жэгтэйхэнээр эрьелдэжэ эхилбэ. Энэ басаганай хэлэһэн соонь тиимэ хүнэй гайхаха, һаргахаар удха үгышье һаа, үнэн зүрхөө уудалжа байһыень заатагүй мэдэрхээр бшуу! Тиибэшье энэ оройдоо танил бэшэ хүнэй Дэбшэнэй хэрэгы иимэ дүтөөр сэдхэжэ, иимэ хатуугаар, этигэнгээр аршалжа байһаниинь үнэтэй сэнтэйгээр һанагдаба. Хэн Дэбшэниие иигэжэ гэнэн хонгорооршье һаа, бээ үгэнгээр дэмжэдэг, туһалдаг һэм бэ? Хэншье үгы һэн!

— ...Залуудаа хүн иймэшүүгээр ханажа ябаха юм бээ даа, — гэж эсэгынгээ дуугаржа хэвтэхэд, Дэбшэн дахин солоохой оробо. — Хэлээшээршни юумэн болодог хаа, хайн байха хэн... Тээд... Дэбшэн буруу харгыгаар ябашоол даа!

Ханда хэзээдэшые иигэжэ, нэгэ мүнэн хүнэй урда ута үгэ хэлээгүй аад, өөрөөшые бүтүүхэн гайхалда абтан, абяагүй болошоод байтараа, дахин мүнөө амаа нээнтэрээ юушые дуугарангүй, миил толгойгоо ехэл гомдолтойгоор хэжэрбэ.

Шаралдайн нюдэд зөөлэржэ, басагые өөгшөөн эрхэлүүлшэбэ. Хандын тугаарай сэдхэлээ хүдэлгэхэдэнь улайлдашаһан хасарнуудай уһа адхуулһан сог мэтээр үнгээ алдажа эхилшэхэдэ, үбгэнэй досоо ёг гээд абаба. Тиигээд яһалиг туранхай гарайнгаа альгаар оронойнгоо заха дүмүүхэнээр дараад, тэрэниие һуухыень уриба.

— Хайхан лэ сэдхэлтэй хүн боложо ябанаһ даа... Һуу наашаа... Шинишые уйдахаар юумэн үгы... Һуу даа...

Ханда хажуудань аалиханаар ерэжэ һууба. Тиихэдэнь Шаралдай хүйтэншэг гараараа басаганай гарые эльбэбэ.

— Үнээ хаажа, гаршни хуургайтад гээд байна, — гэжэ энхэргэнээр дуугарба. — Хэр һү хаажа байнаһ?

— Биранагүйб даа, — гэжэ Ханда үнэн зүрхэнһөө хэлэжэ, толгойгоо ганхуулба.

— Бүхы юумэн урдашни, — гэжэ Шаралдай ханааень заһабашые хаш, тээд ямар нэгэн юумэ шаналһан хэбэртэйгээр хэлэбэ. — Тиибэшые... Залууһаань лэ... Бүри үхибүүн ябахаһаань... юу хэхээ, ажаһуудалаа ойлгохо юм байна даа... Тэрэгүйдэ... үтэлөөд үбгэрөөд шүүжэ үзэхэдэшни... хайн юумэниинь үгыл даа...

Дэбшэн гэшхүүрэйнгээ табсан дээрэ нойтоншые хаань һуушаба. «Иимэл юм байна!» — гэжэ нимгэхэн уралнуудаа үлэ мэдэг хүдэлгэн шэбэнэбэ. Тиихэдэнь галагар ехэ нюдэд соонь һүүдэр бүрэлзөөд абаба.

— Нэгэ ханахадаа мэнэ хаяхан энэл ашынгаа зэргын ябаһан мэтэб, — гэжэ баруун хойто булан сооһоо оронһоо хугараад, хүл нюсэгөөр шала дээгүүрээ пас-пас гэшхэхээр бии болошогон Баяр тээшээ нюураа залан Шаралдай хэлэбэ. — Нэгэ ханахада саг галаб үнгэршэхэн мэтэ...

Баяр таабайнгаа хажууда ерэжэ, орыень хоёр гараараа түшөөд, нюур дээрэнь тонгойжо, шарайшалан асууба:

— Хайн болоо гүт?

— Таабайнгаа үхэшэхэдэ хайшан гэхэбши? — гэжэ Шаралдай урдаһаань сэб сэхэ шара нюдэдөө шэглүүлэн асууба. — Бархирха гүш?

— Үгы! — гэжэ Баяр тэрэ дороо харюусаба.

— Юундэ?! — гэбэ Шаралдай гомдолтойгоор.

— Үхэхэгүйш... Үхэхэмни гэжэ зорёолхонош, — гэжэ Баяр хэлээд, түжэгэнэсэ газашаа гүйжэ гарашаба.

— Харал даа! — гэжэ Шаралдай хамараараа шоршогонд, Хандые туршангыар шэртэбэ. — Долоотойдоо долоон тэнэг гэжэ энэл даа... Тээд энэ наһандаа үхэхэ гээшэ юун бэ гэжэ мэдэхэ аалши?

— Та яхашьегүйт, — гэжэ Ханда найдалтайгаар хэлэбэ. — Би хаража, мэдэжэ байнаб.

— Хэрбээ хүнэй орожо ерээд: «Ээ, Шаралдай, халаа байнаш даа! Дэлхэй дээрэ үнэр танар тараажа ябахаһаань, элһэ шорой доро хушаатай хэбтэбэлшни дээрэ!» гээ хаа... Үхэхэгүйл хүн байнаб даа гэжэ ханаа хэм, — гэжэ Шаралдай аалиханаар, амья абахаяа амаржа байгаад хэлэбэ. — Нэгэ хэдэн хоног үнэхөөрөөшье яхашьегүйб... Тиигээд лэ... Эсэгэмни баһал иигэжэ ёһоороо мэтэ хэбтээд лэ... Бурхандаа харишаһан юм. Бурхандаа харишахаһаа дээрэ юумэн намда үгыл даа, басагамни... хуу, хуу... Нэгэ бага хажуудамни хуугыш даа. Намһаа бү ай...

— Дэбшэнэй баабай, би хаанашье ошохоёо яаранагүйб...

Дэбшэн энэ хөөрэлдөөнһөөнь бүришье досоогоо хүмэрилдүүлбэ. Түрэхэн хүбүүнһээн үлүү хүн эсэгэдэнь байха юм байна! Өөрын бэриһээ...

Бадмааха ахынь хамган Дулма үнээгээ посхоодой тэндэ хаагаад, хүнэгтэй хүеэ нэгэ гартаа баринхай, ябаган эрнигээрээ ороод, хажуудань ерэбэ.

— Нургуулидаа ошохоо түргэн нюур гараа угаа! — гэжэ хүл нюсэгөөр гарашоод, нойтон шабар дээгүүр мүрлэжэ, тэрэнээ шэнжэлжэ байһан хүбүүндээ тэрэ бадарба. — Хүлөө!.. Тэрээхэн ванна соо сугларһан бороогой уһаар... Заа! Хэндэ хэлэнэбиб! Энэ гэртэ булта үсэд хатуу зон сугларшаһан юм гэгшэб! Энэнэй үшөө хүниие дуугаргажа байхые харыш!

Бадмаахын энэ Дулматай гэрлэшэхэдэ, Дэбшэндэ гайхалтай мэтэ һэн. Үндэр тэгшэ, ээм далаараа дархагар, тэбхэр сагаан, сэбэр шарайтай хадаа басагадай дунда ехэл хүлгөө татадаг аад, энэ түхэрээхэн нюуртай, набтархан, юугээрээшье ханинар сооһоо илгархагүй басагые нэгэтэ гэртээ абаад орожо ерээ юм. Эсэгэнь юушье хэлээгүй, хэбэрынь, гансал эрэшүүлэй бүлэ болошоод ажаһуухаар бэшэ юм байна даа, бэритэй болоһомнишье һайн даа гэжэ бодоо хаш. Тиигэжэшье һаяхан наһа бараһан хүбүүдэй эжые шаналхань нэгэ бага бараг болоо һэн бээ. Дэбшэн арбадахиие дүүргэхэ гэжэ байгаа.

Дулма Шаралдайнда ерэхээр лэ анхан сагһаа хойшо энэ ажахы эрхилжэ байһандал хамсыгаа шуугаад орошоо һэн. Абяагүйхэн гэртэхи газаахия хэжэл ябаха.

Дулма гэмэргэн зантай болошоо хаш гэжэ Дэбшэн мүнөө нютагаа ерэхэдээ ойлгоод гайхаа.

Дулма зундаа эдээ шанадаг сарай соогоо орожо, пеэшэнэйнгээ гал һэргээгээд, хүеэ хөөрүүлхээс табиба. Аман соогоо үшөөшье ойлгогдохогүйгөөр гэмэр гутар гэхэнэйнгээ удаа:

— Дэбшэ-аан! Ерэл даа! — гэжэ дуудаба.

— Юун гэжэ һананаһ? — гэжэ Дэбшэнэй сарайн үүдээр бүхын орожо ерэхэдэ, Дулма үсэгэлдэр шүлэ шанаһан амһартаяа харганаагаар шударан угаажа байгаад асууба. — Иигээд лэ байха зон гүбди?

— Хари, — гэжэ Дэбшэн толгой руугаа шангаар нударуулаад, һэгээ орожо ядаһандал ээл-тээл дуугарба. — Юушые ойлгохоёо болишооб... хари... Яаха юм?..

— Эсэгынгээ үбдэхэдэ, оройдоошые хэрэгсээгээгүй гэжэ хэлсэхэгүй юм гү? Угайдхадаа, энэ Ломбынхи үсэгэлдэрэй юундэ гүйлдэжэ эхилбэб... Тэрэ Дулсамаашни ороһон гараһан зондо элдэбээр хэлэжэ эхилээ ёһотой...

— Бадмаахые ерүүлхэмнай гэжэ гү? — гэжэ Дэбшэн аргаа оложо ядахадаа, абяа гараба.

— Теэд тэрэмнай хаана юм? — гэжэ Дулма нюдөө түхэрээн болгожо, толгойгоо үргэн, Дэбшэн тээшэ хараба. — Мүр улагүй үгы болоһон хумхаашни?

Дулма угаадаһаа кастрюлиингаа амһараарнь сасажа, сэсэргэжэ байгаад, харганаагаа эрыюулжэ эхилшэбэ.

— Нэгэтэшые бэшэг бэшээгүй юм аал? — гэжэ Дэбшэн гайханшые, аягүйрхэншые асууба.

— Улай дахаһан хирээ мэтээр олзо ехэтэй газар дахаад, газарһаа газарта зайгуултажа ябахадаа, хоёр-гурбан ондоо адресаар бэшээл һэн... Гэртээ ерэжэ ябатараа, зуураа ондоо һамганда хэдэн хоногто хэбтээд арилшоо гэжэ дуулагшашыеб. Дүү хүбүүниинь ойлгожо мэдэжэ яба!

Дэбшэнэй нюурта гал аһашахадал болобо.

— Тээ мэндэ аймагай түбтэ һайн нүхэрынь ерэнхэй, Бадмааха мэтэ үрөөһэн бөөрөнүүдээ суглууланхай сэнгэжэ байна һэн... Мүнөө Хойто зүгтөө арилаа бээ... Бадмаахатай уулзахал ёһотой... Хараһан үзэһэнөө, шагнаһан дуулаһанаа хөөрэлдэжэ зугаалдажа болохо, — гэжэ Дулма хоротойгоор мийэд гэбэ. — Магад Бадмааха һаяар табилуулжа ерэхэдээш болохо... Мэдэнэб даа тэрэниешни... Тэсэхэгүйл байха!

Дэбшэн үшөөшые гайхан, үшөөшые аягүй юумэ дуулахаяа зэһэн, ахынгаа һамганай шарай адуулан, пэшэнэй амһарта сомсойн һуушаба.

— Һамгадай мэхэдэ ороогүй эрэ хүн гэжэ үгы юм, — гэжэ угаадаһаа үүдэнэй тэндэхи муухай хүнэг руу эюулэн, нюдөө ялалзуулан хэлэбэ. —

Эгээлэй арга хургаяа барахадаа, мэхэлхэл хэрэгтэй... Мэхэхэмнай урматай гоё юумэн үгы!

Дулма Дэбшэнэй хараһаар байтар тад ондоо болошобо.

Угааһан амһартаяа тэндэхэнэ шэрээ дээрэ хүмэрюулжэрхёод, Дулма гараа урдаа гэдэһэн дээрээ хабсаран, гэдэргээ бүхы бэеэрээ шэрээдээ түшэлдэн хинсайжа, толгойгоо хажуу тээшэнь хэлтылгэн, дээгүүр омогоор шэртэн, ялагар резинэ сабхитай баруун хүлөө зүүн хүлэйнгөө наагуур һольбон табяад зогсошобо. Тиихэдэнь үнэгүй бүдөөр оёгдоһон улаа-эрезэн халаадынь уузгайгаа оройдоо мэдэгдэхээ болижо, угайдхадаа бүдүүржэ ябаһан бэень сэмсэгэрхэнээр, таатай соморхоноор үзэгдэбэ. Тугаарай барышоод, энэ набтархан төосо сарайн бүүдэгэр оршондо бүри хүгшэрһэн мэтэ үнгэгүйгөөр харагдаһан түхэрээн сагаахан шарайнь мүнөө эхэнэрэй һабяаһагүйхэн шэнжэ оруулхадаа, ямар нэгэн нюуса татасатай болошобо.

— Үшөөшье эрэшүүлэй анхарал татахаар бэшэ аалби?! — гэжэ пүмпэгэршэг уралнуудаараа энеэбхилэл гүйлгэбэ. Тиихэдээ нэгэ хэдэн жэлнүүдэйнгээ ашаае һэгсэрэн унагаажархихадал, ээмээ абьяастайханаар хүдэлгөөдхибэ. — Гоёхоноор хубсалаад, нюур амаа будаад ябахадаа, хэнэйшье толгой эрьюулхэб! Бадмаахада һайниинь үшөө үзүүлхэб даа! Ерэхэл ёһотой гэжэ зүрхэмни хэлээд байна!

Дэбшэн зэбүүрхэн тэрэниие шэртэбэ.

— Иимэл ажаһуудалтай зон ха юмта даа, — гэжэ Дэбшэн хажуу тээшээ хаража, урмаа хухарангяар хэлэбэ.

— Иимэл! — гэжэ Дулма эршэтэйгээр дабталсаба. — Иигэжэшье ажаһууһантнай һайн даа гэжэ баяр хүргэхэ юм бэшэ гүт? Эсэгэдэтнай сайень шанажа, хубсаһыень угаажа хэды жэл соо һуулсанабиб? Ши маанадай бии үгыешье хамаархангүй, тэнгэри газар хоёрой хоорондо дүүжэндэжэ байһанаа ерээд, маанадые шүүмжэлхэ, маанадта дээрэлхэхэ эрхэгүйш!

Дэбшэнэй абяагүй өөдөө үндыжэ, баһал бүхын газашаа гарахынь тэндэ:

— Байзалши! — гэжэ Дулма хатууханаар дуугарба. — Юун боложо байнаб? Ямар жэгтэй үбшэн бэ? Яахамнайб? Ши эрдэмтэй, ухаатай хүн бшууш. Нэгэ юумэ хэхэ болонолди! Иигээд лэ нэгэшые тан эм уужа үгэнгүй, эсэгэмнай наһан болошохонь гү?

— Би тиимэ эм олохоб гэжэ һананаб, — гэжэ Дэбшэн эрьелдэн, Дулма тээшэ сэб сэхэ хараад, ямар нэгэн далда удхатайгаар хэлэбэ.

— Ямар? — гэжэ Дулма бури хажуудань ойртон ерэбэ. — Хаанаһаа?

— Би эрдэмтэй, ухаатай хүн бшууб! — гэжэрхёод, Дэбшэн сарай сооһоо набтархан үүдээрнь хэмһээ үлүү тонгогод гээд, бушуу түргэн гарахатайгаа хамта...

...Гарахатайгаа хамта Хандатай лаб мүргэлдэшэбэ. Ханда үүдэ үргэнөөр дэлин, гэрэй гэшхүүр дээрэ бии болоод, табсангуудаарнь доошоо хүнгэхэнөөр гүйжэ буугаад, хүлөө газарта хүргөөгүй шахуу уһан дээгүүр халюухайдан ниидэһэн хараасгайдал жүрэгэд гээд, сарайн үүдэндэ хүрэхэтэйгөө хамта Дэбшэнтэй мүргэлдэшэбэ ха юм даа. Мүргэлдэшэһөөр лэ Ханда тон ехээр сошон, гарнуудаараа Дэбшэнэй сээжэдэ тулгажа, гэдэргээ матаргайгаараа нугаралдан таталдаба. Дэбшэн баһашые залд гэжэ, өөрөөшые мэдэнгүй Хандые үбсүүгээрнь дүнгэн тэбэришэбэ.

Тэдэнэр гайхалдан, нюдэд руугаа шэртэлсэбэд: Дэбшэн ойлгожо ядангяар, Ханда шэнжэнгээр...

Һаяхан абхуулһан шэнэ сүүмхээ үргэлөөд, газашаа гараһан Баяр гэшхүүр дээрэ зогсоод, пишаганаса энеэбэ.

— Эжы, харыш! — гэжэ зүрхөө тэһэ баярлан Баяр шэнгэхэнээр хашхарба. — Томо зон аад, үхибүүд мэтээр мүргэлдэжэ, ёборолдожо байнад ха юм!

Дулма тонгойжо байгаад хараба. «Ханда — гэжэ аман соогоо гайхан гүбэрбэ. — Юундэ тэбэрилдэжэ байһан хоёр бэ!»

— Хүлисэгты! — гэжэ Ханда аалиханаар, эшэнгээр хэлэхэдээ, Дулма тээшэ сарай руу харасаа шэдээд абаба.

Энээнииень Дулма намда хэлэбэ гэжэ һанаба.

«Харыш! Эшэхэгүй басаган боложол ябана хаш. Хүнэй хаража байтар тэбэрилдэжэрхёод, «хүлисэгты» гэхэ, — гэжэ Дулма шэбшээдхибэ. — Эдэшни али үедөө иимэ инаг болошогон юм гээшэб?»

Ханда Дэбшэнэй гарнуудһаа бээгүй һүүдэр мэтээр мултаржа, тэрэ дороо хажуугаарнь һалхин мэтээр тойрон гараад, сарай руу шургаба.

— Алирһаар унда хэбди, — гэжэ тэрэ Дулматай түрүүшынхээ мүнөөдэр уулзажа байгаагүй мэтээр гансата хандаба. — Үбшэн хүндэ һайн ха юм!

Дулма нүдөө ехэ болгон, байраһаа хүдэлбэгүй. Тиигээд миһэд гэбэ:

— Хэхэл болонолди даа! Юушье хэхэбди... Тээ тэрээхэн гэрэл мүнэһэн соо алирһан... зүб лэ даа! Би баһал иимэ һэн хаб. Бадмаахатаяа гэрэйнь богоһо алхажа ороһоор лэ юумыень арилгажа угаажа эхилшоо бэлэйб. Ганса эрэшүүлэй ажаһуудал гэжэ юу хэлэхэбши даа... Үшөөшье алирһанда ошохо гэжэ байгаа хүм. Теэд энэ хура бороониинь хэзээ таларха юм... Оройдоошье ажал юумэ хэхэдээ һүзэггүй болошоод байнаб... Юрэдөө, һаял гэрлэжэ байхадаа, хэзээдэшье бэе бээһээ алхамшье һалахагүй мэтээр һанахаш... Гэр бүлэ соогоо эбтэй зүбтэй һууха хэрэгтэй юм байна... Теэд... Үгы, тэрэшни бусалаагүй уһан... Хүлээлши...

Дулма Ханда хоёрой хэзээ заяанһаа хойшо хамта энээхэн сарай соо хамаг ажалаа хэжэ байһандал, аяга, шанага хонгиргожо орошохые Дэбшэн баһал гайхан һагад шагнажа байба.

— Иигээд лэ дүү бэритэй болошобо гээшэ гүб? — гэжэ Дулма хүхюутэйхэнээр саашань дуугарһаар. — Нээрээшье, гэртэмнай гансата сэлмэг уужам болошобо... Байзалши, би галдаа түлээ нэмээдхиһүү... Тэрээхэн хабшаг һарбайл даа... Энэ сараймнай арайл уйтан юм... Бэрээд зоной байра нэгэн, байһан модоной һүүдэр нэгэн гэжэ бидэ хоёршни эмирэлдэхэ түлхилдэхэмнай даа...

Дэбшэн юушье ойлгохоёо болишобо. Энэ ямар басаган бэ? Хасууритадамнай бэри боложо ерэхэн хүн хаш. Теэд ямар түрэлнай энээнтэй гэрлэхэн юм гээшэб?

Ханда гэрэл мүнэхэн соохи алирһа халбагаар изалжа һуутараа болёод, Дулма тээшэ нюдөө түргэ түргэн сабшасагаан шэртэбэ. Тиигээд удаань хүрибтэр нидхэнүүдээ үлэ мэдэгхэн дээшэ доошонь хүдэлгөөд, шара сагаан шарайнь үшөөшье гэрэлтэн, үнжэгэхэн уралнуудаараа энэбхилшэбэ. Юушьеб хэлэхээ забдажа, сээжээ обогод гүүлэхэн аад болижо, шарайнь шогтойхон хэбэртэй болошобо.

Дулмын хамар дорохоноо хоёр лэ хүнэй мэдэхэ нюуса хэлэжэ байһандал дуугархые саашань шагнангүй, Дэбшэн гэр тээшээ ошожо ябатараа зогсошобо.

Юундэшьеб... Энээхэн басаганай монсогорхон бэеынъ ульһан альган дээрэнь үлэшэхэндэл һанагдаба. Һанагдаашье гэжэ даа, юрэл, бодолшье гэхэдэ бодолшье бэшэ, намарай энэ сиидэгэрхэн жэхэрүүншэг үглөөгүүр нойтон газарһаа дэгдэхэн нюдэндэ харагдашагүй амисхаал мэтээр бүрэлзөөд үнгэршэбэ.

«Үгы, энэ басаган эсэгэтэймни тугаарай хөөрэлдэжэ байгаа бэшэ һэн гү» — гэжэ гэнтэ Дэбшэнэй тархида таамаг бодол ерээдхибэ.

Тээд энэшни орой гүлмэрхэн басаган лэ гэжэ һанахадань, үнэншэхөөр бэшэ байба. Хаанаһаа тугаарай хэлэжэ байһан юумэниинь энэнэй толгойдэ түрэбэ гээшэб?!

Тэрэ зуураа басаганай хүрихэн нюдэдые дахин урдаханаа харахадал гэбэ. Нюдэд соонь гэб гэнтэ тушаан боложо уулзахаһаа байха, мүргэлдэшэхэн хүнэй юрэл сошоһон, дурагүйдэхэн бэшэ, харин юушьеб һайнаар мэдээд ябаһанай шэнжэ гүйжэ байгаа бшуу! Тиихэдээ...

Сарай сооһоо Ханда гэрэл амһарта соо алирһанай унда буйлууланхай баряад гаража ерэбэ.

Дэбшэн мүнөө тэрэниие анхаралтайгаар оройһоонь ула хүрэтэрнь хараба.

Хубирад гэхэн шэнгэн ногоон үнгэтэй барилгын отрядай студентнэрэй үмдэдэг хубсаһатай, богонихон түриитэй резинэ ботигтой, нарихан сулагар басагахан лэ даа. Хамсыгаа тохоногтоо арай хүрэхэгүйгөөр таатайханаар

шаманхай. Мяхалиг бэшэшье хаа, яһала шаб гэхэн шандааһатайхан, наранда дүрэжэ хүрилшэһэн гар харагдана. Үһеэ гэзэгэ болгожо гүрэнгүй гэдэргэнь сүлөөхэнөөр хаяжархинхай. Түнтэгэрхэн магнайһаань хойшоо гэлишэтэрээ номгохон уһанай урасхал мэтэ ошоод, бишыхан шэхэнэйнь саагуур, дала дээгүүрнь зөөлэхэнөөр тараад байхадаа, булхагархан бэшэшье хаа, ехэ үнжэгэн уриханаар харагдаһан хасарнуудтай нюурынь нюдэндэ дулааханаар элирүүлнэ. Басаган энеэбхилээд абаба. Хайшан гэхэбши, иимэ юумэн боложо байнал даа гэхэншүү... Иигэжэ мүнөө үзэгдэбэшье, гэнтэ огто үгы болошохоб, нам тухай бишыхашье муу бү һанагты гэхэндэл...

Тэрэнэй юушье хэлэнгүй, хажуугаарнь үнгэрхынь тэндэ Дэбшэн:

— Ханда? — гэжэ асуун татажа дуудаба.

Ханда сарайн үүдэнһээ гэрэй гэшхүүр хүрэтэр дэбдэстэй хоёр палааха дээрэ соморхоноор, хатар хэжэ ябаһанаа эрьелдэһэндэл, нюураараа харан тогтошобо. Баряад ябаһан амһарта соохи улаахан унданиинь салгидаад абаба.

...Шарахан үһэтэй, шара шарайтай бишыхан үхибүүнэй үйлсэдэ шорой тооһон соо наадажа, басагадташье хүбүүдтэшье амар абтангүй, наншалдажашье, хэрэлдэжэшье ябадагыень Дэбшэн һайн һанана. Багашуулай хамһаад, тэрэниие сохиходонь, эжынь хаанаһаашьеб аргагүй бии болоодхихо. Үхибүүд хоёр-гурба нударжа үрдээд лэ байтараа шэхэ ходо гарама Дулсамаагай шанга абяанһаа харсага хараһан борбилоонууд мэтээр үрин тарин гүйлдэшэдэг һэн. Ханда оройдоошье бархирхагүй. «Гэртээ ошо! Эдэ барнаагуудта алуулхашни!» — гэжэ эжынгээ хүтэлхэдэ, гарһаань мултаржа тэрьедэшэхэ, гү, али хүлөөрөө газар тулган тэржылдэ тэржылдэһээр гэртээ хүсөөр абаашагдагша бэлэй. «Харин яагаа эсэгынгээ зан абари һажаажа түрэхэн шүдхэр бэ!» — гэжэ нэгэтэ баабайнгаа хэлэһые Дэбшэн һанадаг. «Тиимэ даа, тиимэ! — гэжэ хажуудань байһан доктор Аюша гааһаа һорон дэмжээ. — Обёос тарихада шэниисэ ургашадаггүй ха юм».

«Тэрээхэн «обёоснай» энэ болошоод ябана ха юм», — гэжэ мүнөө Дэбшэнэй досоо оробо. Нэгэ заа борьбоо үндыхэдөө, саб гэтэр хубсалһан томоотойхон үхибүүн ябагша һэн. Заримдаа ном гартаа баринхай, үгышье

наа, дүүрэн ухатай хүнэг үргэлэнхэй... Эмшэнэй институтда хурахаяа ошоо гэжэ дуулаһанаа Дэбшэн ханаба.

— Халууржа байна аал? — гэжэ Дэбшэн саг зуура абяагүй байһанаа асуужархиба.

— Халуурнашьегүй, теэд... — гэжэ Ханда баһал Дэбшэнтэй үни заяанайнгаа хөөрэлдөө саашань үргэлжэлүүлһэндэл, тэрэ дороо оройдоошье түдэгэсэнгүй харюусаба. — ...Теэд үбдэһэн хүндэ хайн байха...

Сарайнгаа үүдэндэ гараад, һонирхон адаглажа байһан Дулмын шарайда өөрынгөө таамаг һанамжада бүришье ехээр этигэһэн түһөө баталагдашаба. Тиимэл даа, үнинэй холбоорилдоһон лэ зон мэтээр хөөрэлдэжэ байнад лэ! Тиигээд лэ энэшни Харһанай үбһэнэй отог тээшэ тэгүүлшэһэн хүн бшуу! Магад Үнсэгтэдэ хоюуландаа хамта хэбтээд бээ...

Дулма угаадаһатай хүнэгөө баряад, адхахаяа хорёогойнгоо гүн руу ябашаба.

— Ши мэдэхэш... — гэжэ Дэбшэн ханаагаа зобонгёор хэлэбэ. — Эмшэн хүн бшууш...

— Үгы, би һаалишанби, — гэжэ Ханда бээ үрингээр хэлэбэ.

— Мэдэгмаатай хамта ажаллана гүш? — Дэбшэн мүнөөхи тэргэ дээрэ һуулсаад ябаһан басагамни бшуу гэжэ ойлгон асууба.

— Хамта... Сугтаа нэгэ гэртэ Үнсэгтэдэ байнабди, — гэжэ Ханда Дэбшэнэй нюурые хёрхоор адуулан хэлэбэ.

Дэбшэн галагар нюдөө хирбылгэн, бага болгожо, Ханда дээгүүр алгад харан, бага бодолгото болоод абаба. Үндэр нарихан бээ тэгшэхэнээр баряад зогсожо байхадань, Ханда өөрыгөө тэрэнтэй зэргэлшэгүйгөөр, бүри бишыханаар, дахин үхибүүн наһандаа тэхэришэһэндэл ханаадхиба. Нээрээшье, Мэдэгмаада дуратай юм байна даа гэжэ ойлгоходоо, досоонь унтаршаба. Тиигээд эндэһээ түргэн лэ тэрьелшэхэ мэдэрэлдэ абтажа, һууриһаа даб гэбэ.

— Ханда!.. — гэжэ Дэбшэнэй сэдхэлэйнгээ гүн сооһоо гараһан аялгатайгаар дахин хандахадань, хажуулдин зогсожо, ээм дээгүүрээ

хүлээнгээр шэртээдхибэ. — Ханда, — гэжэ Дэбшэн тэрэнэй урдаһаа сэб сэхэ шэртэн, аргадаһан, гуйһаниинь элихэн юумэ, хажуудань ерэбэ. — Баабайн хажууда байлсаа һаашни һайн бэлэй... Би ойлгооб... Шиниил ерэхэдэ гансата һэргэшэнэ. Үбшэн хүндэ энэ удхатай... Эдэгэхэдэнь... Сүлөөгүй һаа, аргынь оложо, хэдэн минуташье һаа ерэжэ үзөөд, хөөрэлдөөд ошожо байха гүш? Аа, Ханда?!

Ханда харасаа хажуу тээшэнь шэглүүлжэ, тархьяа духылган, түр зуура абяагүй зогсобо. Жэгтэйхэн юумэнэй боложо байһые ойлгоходол гэбэ. Эндэ ерэхэндээ өөрыгөө гэмнээд абаба. Ямар найдалтай, юундэ ерээб? Энээниинь булта зон буруугаар ойлгохонь лэ! Теэд Ханда Дэбшэндэ бэшэ, баабайн түлөө һанаа зобоходоо ерээ бэшэ гү? Үгы даа, гансашье тиигээгүй... Али... Теэд, яагааб?! Ханда харата үйлэ хэжэ ябаа юм гү?! Теэд, яагааб?!

Нэгэ мүнэн арбан тээшэнь сэдхэлынь таһар удар татаһан зүрьюу һанал хүсэлнүүдтэ Ханда эзэлэгдэбэ. Энээнһээ сүлөөрхээ туһа эриһэндэл, Дэбшэн тээшэ шэшэрһэн харасаар шэртэбэ. Сайбаршаг үдхэн һорьһоһодынь үлэ мэдэгхэн һалганаад абаба.

XIX

Хасууритын баруун үйлсын аманда хара хүхэ үнгэтэй сэрэгэй уузгайшаг субатай хүн бии болоод, харгын дундахи шабар шалбаагһаа зайсан, айлай хорёо зубшан, хойшоо аалиханаар дабхиба. Доктор Аюушын эрнигтэ зуг татан зогсоод, гэр тээшэнь дэрбэгэр улаан малгайнгаа хоондор дороһоо онигорхон нюдөөрөө алдангүй шэртээд, һүүлдэнь абаха танаггүй шабар болошоһон хром сабхияа хараһанайнгаа удаа, саашаа ябашаба.

Эгээл энэ үедэ тэрэниие Арбаандайн Данзан Эрхэйн Гомбо хоёр сонхоороо хаража һуубад. Эрхэйн Гомбо үглөө бүри шахуу Арбаандайнгаа Данзанайда орожо ерэдэг юм. Тэрэ хүршынгөө мотоциклдо һундалдаад, колхозойнгоо түбтэ ажалдаа гү, али таряалан дээрэ ошодог. Юрэдөө, һалашагүй хүршэнэр гээшэ.

— Маглаа юундэ ерэбэб? — гэжэ Эрхэйн Гомбо нюдөө эрилзүүлэн, нариихан хүзүүгээ үшөө һунаан, сонхо руу улынэ. — Доктор Аюушада, дайшалхы нүхэртөө, айлшалба гэхэдэ, оронгүй алгад гарашаба.

— Нээрээшье, — гэжэ Арбаандайн Данзан Эрхэйнгээ Гомбоһоо хоёр һөөмһөө үлүү набтар хадаа һууриһаа бодожо байжа хараба. — Таряа хуряалгын үе гээд, хулгай худал үгы байхын түлөө ябажа ябаа бээ даа.

— Хэн хулууба гээшэб?! — гэжэ Эрхэйн Гомбо бүри эржэгэнэшэбэ. — Хэзээ заяанһаа тиимэ юумэ дуулаагүйб даа! Али ши... нэгэ бункер таряагаа газаагаа буулгажархёо ха гүш?! Аа?!

— Тиигээ!.. — гэжэ Арбаандайн Данзан дуугараад, шаажан аягатай сайгаа оншотойхоноор табан хурган дээрээ тогтоогоод, нэгэ балгаадхиба.

— Одоол эрэ хүн болобо ха юмши даа! — гэжэ Эрхэйн Гомбо мihэлзэбэ. — Ная болотор талада хэбтэһэн жэбэршэнхэй шүрэбшье хүнһөө һурангүй абахаяа түбэгшөөдэг бэлэйш.

— Хулуужа эхилбэл шуналтай. Гэнтэ баяжашаха гүб гэхэндээ уланхатан хулуужархёолби даа, — гэжэ Арбаандайн Данзан уйтахан аад, түб түхэрээн нюдээ сабшангүй урдаһаань гэтэбэ. — Арбан гурбан үхибүү тэжээхэшни наадан бэшэ байна.

— Маглаашни танайхин руу маглагар хамараа залажа унхиданшьегүй хойшоо ябашабал даа, — гэжэ Эрхэйн Гомбо аягатай сайгаа орхижо бодоод, адаглан харана. — Баяжаха дуратай һаа, баяжаг лэ даа барһан гэбэ хаш... Үнэхөөрөө, юундэ энэ үбгэн шоношни ерэбэб? Жалгын амандахи хорёод-гушаад үрхэ айлнуудта... Энэшни гайтайхан лэ мүрдэлгэшэн бшуу! Ямарааршье бусайлагдаһан юумэ тайлажархиха. Алта наймаалдаг хүйхэрнүүдые Алдан хүрэтэр ошожо баряа юм... Үбгэрхэдөөл нютагаа бусажа ерээ...

— Улаан малгайтанай оролсохоор үйлэ хэрэг Хасууритадамнай хэзээ боложо байгаа юм, — гэжэ Арбаандайн Данзан томоотойхоноор хэлэбэ. — Шаралдайн Бадмааха заримдаа Дулмаяа бүдүүн газартань альгадаад абагша... Теэд...

— Һамгадай хэрэлдээе Маглаа тоохогүй... Энэшни нэгэ ушартайл юумэн болоо! — гэжэ Эрхэйн Гомбо һэжэгтэ ехээр абташаба. — Үдэр һүнигүй ажалла ажаллаһаар энээхэн сэлээн соогоо юунэйшые боложо байһые мэдэхгүйш... Ломбындо ошожо, Дулсамааһаа һураха байна...

...Мүрдэлгэшэн Маглаамнай үйлсын шабар маха махаһаар ошоод, Шаралдайн ябаган эрнигээр орошобо. Газаахиень гансата хёрхо харасаар шэнжэлээдхибэ. Хэзээдэшые хэншые эндэ ехэ һаналаа табижа, өөдэ татажа байгаагүйнь эли. Доогуураа үмхирэд гэхэн хуушан хара соол, дээрээ һарабшагүй гэшхүүр... Тёосоор хадагдаһан сарай, тэрэнтэй залгалдаад дараансаар хушагдаһан һарабша... Хурлагдаһан түлээтэй ехэ бэшэ сажан... Нарихан зурууд хартаабхын газар... Найман бухал дээрэ табигдаһан жэбжэгэрхэн һүри... Газаагуураа ногообтор хүбхэ ургажа эхилшэһэн үнээнэй нүрхэгэр хара байра... Үнинэй һэльбэгдээгүй һургаагуудтай хорёо...

«Мяхан... Мяхан шанагдажа байна, — гэжэ Маглаа нүрөөтэй маглагар хамаарингаа зузаан нармаа хүрхылгэн, сарай тээшэ унхидаба. — Үнэр байна... Үнэхөөрөө үнэртэйхэн лэ зон эндэ ажаһуудаг гээшэ гү?!»

— Мяха хаанаһаа абаабта? — гэжэ зөөлөхөн эдирхэн хоолой сарай сооһоо соностобо.

Маглаа амья татан зогсошобо. Шиидхэхэ элирүүлхээ ерэхэн асуудалыень иигэжэ эндэ бии болохотойнь сасуу хэншыеб хэнэйшыеб урда эридээр табижа байха юм гэжэ һанаандаа, юрэдөө, уридшалан таажа оруулхын аргагүйл ха юм. Зай, хаанаһаа абтаһан мяхан бэ?

— Мяха эдеэгүйдөө үхэшэхээ һанадагби, — гэжэ үлэ мэдэг хамар руугаа дуугардаг эхэнэр хүн хэлэбэ, — Аргынь олоо бээбди..,

«Хүн аргатай, гүзөөн булантай, — гэжэ Маглаа мийэд гэн шэбшэбэ. — Зай, саашань?»

— Иигээд лэ бусалгаад, эдеэлээрэйгты... Би үдэшэ болотор ерэхгүйб... Энэ гэр бараагаа мартаһан хүхэ шоные бэдэрхэл даа... Һурагшалхал даа... Байза, хэнэй мотоцикл машинада аһалдажа, колхозойнгоо түб ошохо юм, —

гэжэ саашань гэмэршэбэ. — Хубсаһа хунараа тооһо шоройгоор будангүй хүрэхэ аргаа бэдэрхэл даа...

Сарай сооһоо гоёхоноор хубсалжархиһан, набтархан сагаан һамган гаража, Маглаае гайхан харабашье, мэндэшэлээд лэ хажуугаарнь тогтонгүй гарашаба.

— Байзыт, би танда хэрэгтэйлби, — гэжэ Маглаа эбдүүсэн хэлэбэ.

— Бэрээхэйтэймнай хөөрэлдэгты, би сүлөөгүйб! — гээд лэ, эхэнэр бүришье түргэн арилшаба.

«Бэрээхэйһээшье эхилээл даа, — гэжэ Маглаа һанаа амархан шэбшэбэ. — Наймааша эхэнэрээ алдажархиһан хадаа...»

Сарайн үүдээр хүрхэгэр субаараа һаршаганан орожо ерэхэдээ, Хандые обёорһоор: «Шэнэ бэрийн сай уужа һуухада, нэгэ бодол ерэнэ бээ», — гэжэ шэбшэбэ.

— Та Дэбшэн Шаралдаевичта хэрэгтэй ерээ гүт? — гэжэ Ханда үнихэн элдэб юумэ дуугаралсаһанайнгаа удаа асууба. Иимэ томоотой милицийн офицер ондоо хэнтэй уулзаба гээшэб...

— Шаралдай үбгэндэ хэрэгтэйб, — гэжэ Маглаа хайша хэрэгээр дуугарба. — Гэртээ үгы гээшэ гү?

— Гэртээ... Тээд үбшэн, — гэжэ Ханда һанаагаа зобонгёор хэлэбэ. — Үсэгэлдэр үдэшэ гэд гэнтэ унаад...

— Гэд гэнтэ?.. — гэжэ Маглаа дабталсаад, Ханда тээшэ пэдьхэгэр тарган нюураа үшөөшье пэдьхылгэн гэтэшэбэ. — Ямар үбшэндэ дайрагдабаб? Хэншье мэдэнэгүй ха юм даа... Тиимэ, зарим үбгэд эмшэдые хажуудаа хүргэдэггүй... Доктор Аюуша ерээ һэн гү? Зай, зай... Тэрэшни мүнөөнэй ямаршье эмшэнһээ дутахагүй мэргэн гэжэ һанагшаб... Тиимэл даа, элдэб анализ, рентгенгүйгөөр хэды бэрхэшье һаа, юу хэхэбши... Та медик хүн хат... Дүрбэн курс? Һайн, Һайн... Танда абатнай бээ үзүүлжэ үгөөгүй ха юм даа... Үгы, Шаралдай тухай хэлэнэб... Та Ломбын басаган гээшэ гүт?.. Һайн, Һайн!

Ханда энэ зөөлөхөн хоолойтой хүнтэй ехэл тааража хөөрэлдэжэ байгаад, шүлэ аягалаад үгэбэ. Тэрэнь ехэл амтархан, тамшаан хагад халбагадаба.

— Үнсэгтэдэ байна ха юмта даа... Эсэгэтнай... Ломбо эсэгэтнай... олон үнээ барина гү? Хэр тарганууд бэ? Тарган лэ байха... Энэ мяхан залуу малайхи ха... Өөхэгүй гэнэ гүт? Эрэ малай гэнэ гүт? Тиимэ, тиимэ... Хүдөөдэ эрэ болоһон үхибүүднай иимэл даа... Минии хүбүүн басаган хоёр малайшые, адууһанайшые мяха илгаруулхагүй... Хото городоор абажа ябажа, иимэ болгожорхёолби даа... Колхозойтнай хашараг буруу шоно баабгай дайланагүй гү? Найн зон адуулна гэжэ гү? Доктор Аюушын тугалтай гунжан үгы болошоо? Яагаа һонин юм бэ! Танай сар гү? Эндэхи гү, али тэндэхи гү? Ойлгосотой... Эндэхи малаа мэдэнэгүй бэээт даа... Үгы даа, Шаралдай үбгэн хэды толгой барина ааб? Тиимэл даа, тиимэ... Садабаб даа! Буряад хүн эдээлжэ дүүргээд, найн даа гэжэ хэлэдэггүй ха юм... Хүниие хүндэлхэ, хүнэй хүндэ тогтоожо абаха гээшэмнай юрын лэ ёһо заншал гэжэ тоологдодог. Садааб гээд лэ бодошоһуу даа... Шаралдай үбгые бараалхаад гараһуу даа.

Маглаагай гэртэ орошоһон хойно, Хандын досоо баһа һонихон болошобо. Энэ хүншые Хандые Дэбшэнэй һамган гэжэ һанаба. Һамган! Яагаа жэгтэй үгэ гээшэб! Ханда хэзээдэшье хүнэй һамган болохо тухайдаа бодожо үзөөгүй.

Хандын эндэһээ арилшаха дураниинь дахин хүрэбэ. Тээд Дэбшэнэй гуйлтые яаха болоноб?

Дэбшэн худагнаа уһа абаад, орожо ерэхэдээ, Хандын һанаата болошоһон шарай обёоржо:

— Юун болооб? — гэжэ асууба.

Ханда ерэхэн айлшан тушаа, юун тухай хөөрэлдэхэнөө хэлэжэ үгэбэ.

Дэбшэнэй досоо жэхэгэд гээд абаба. Гансата тэрэ үни заяанай гал аюул һанагдаадхиба. Үсэгэлдэр Ломбын ерэхэн ушар нэгэл тиимэ удхатай хаш... Үшөө юун тэрэ үгы болошоһон малнууд тухай һурагшалбаб?

Дэбшэнэй уур сухалай ошон хэмээхэн хүгжэжэ эхилбэ. Хүндөөр үбшэлһэн хүнһөө юу асууха, мэдэхээ ерэнэн мүрдэлгэшэн бэ?!

Хэзээнэй тэрэ гал аюулаар һонирхолгонь мүнөө юундэ хэрэгтэй юм? Зэмэтэй һаа, эсэгнэ мүнөө амин дээрээ ерээд, тэрэнээ амсаха ёһотой юм гү?!

— Намнаха!.. — гэжэ уралаа хүдэлгэнгүй шахуу аалиханаар, эршэтэйгээр дуугараад, газашаа даб гэхэтэйнэ сасуу:

— Дэбшэн... Шаралдаевич! — гэжэ Ханда сад байса абяа гараба. Тэрэ Дэбшэнэй шарайн түргэхэн шуһаа татан хубилжа эхилхые һанаата болон адаглажа байгаа бшуу. — Та... Ямар нэгэн... муу юумэ гэнтэ һанаандаа оруулжархиба гут?.. Би юрэл... Эсэгэтэйтнай танил хүн хадаа, уулзаад гарахаяа һанаал хаш... Томоотой һайн хүн лэ! Зөөлэхэнөөр хөөрэлдэнэ... Болиит!

Дэбшэн Хандын урдаһаа сэб сэхэ шэртээд тогтошобо. Бусалжа байтараа гал дээрэнээ абташаһан уһан мэтээр тэрэ дороо досоонь бурьялхаяа намдажа эхилбэ.

— ...Болигты! — гэжэ шэбэнэн һагад, үнинэй абари зангаа мэдэлсэхэ зон мэтээр, гансахан үгөөрөө тэрэниие номгоруулжархиха агууехэ засагтай хүндэл, Ханда дахин дабтажа, баһал урдаһаань далтирангүй шэртэбэ.

Дэбшэн шэрээгэй тэндэхи һандали дээрэ хүндөөр һуушаба. Түрүүшээр Хандада баяр хүргэн бодол бии болоод, һүүлдэнэ сэлмэг уһа руу адха шорой хаяжархиһандал, досоонь булангирташаба. «Энээхэн басаганда һургаал заалгахамни дутаба гү?! Ургалагдашаһан үрээ мэтээр номгоршобо гүб? Гэнтэ бии болоод, гэртэмнай юундэ бултаниие иигэгты, тиигэгты гэхэ болоо юм? Юундэ энээхэн басаганда зүрхөө нээхэ ёһотой хүн болообиб? Энээхэн басаган намайе үшөө аршалха һанаатай. Өөрһөөмни үлүүгээр ажабайдалыемни тайлбарилжа байбал!» — гэжэ Дэбшэн абяагүйхэн шэбшэжэ, дахин хүйтэн шэгтэй болошобо.

Энээхэн оршон байдал Хандыншые сээжые хүйтөөр дайраадхиба. «Эндэнээ ябаха хэрэгтэй!» — гэжэ дахин гунигтайгаар сэдхэбэ. Теэд өөртөнэ ойлгогдохогүй үсэд мэдэрэл тэрэниие эзэлжэ байба. Уг заяанһаа

шуһан соонь сохилһон юумэн ха юм даа. «Обёос тарихада, шэниисэ ургашадаггүйл!»

— Шүлөө эдиит, — гээд Ханда таг дээрэнээ аяга абаба.

Дэбшэнэй муу һанаан үшөөшье обооршобо!

— Табатай үхибүүндэ мэтээр табаттай шүлэ урдани табяад үгэхэшни гү? — гэжэ хэнэйшье ойлгомоор хоротойгоор хэлэбэ. — Намайе харууһалха, бүүбэйлхэ хүн ши гээшэ гүш?!

— Нээрээшье, та үхибүүн мэтэ хүн хат, — гэжэ Ханда энэбхилэнгүй хэлээд, шүлэ урдань табижархиба. — Би танине ехэл томоотой томо хүн гэжэ һанадаг байгааб...

— Нам тухай иигэжэ бүгэдые мэдэдэг хүн байха юм байна, — гэжэ Дэбшэн үнэхөөрөөшье гайхан дуугаржархиба.

— Хүлисэгты, би... тан тухай нэгэшье муу юумэ хэлэнэгүйб... Би... — гэжэ Ханда ехэл аягүйрхэн тулгардашаба. — Та ондоогоор бү ойлгогты...

— Оройдоошье ондоогоор ойлгоногүйб, — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо зангируулан бүдэхирөөр хэлэбэ. — Би өөрыгөө һайнаар мэдэдэгби. Иимэл хүн гээшэлби даа!

— Би тан тухай... Юумэ хэлэхэ ёһогүй аад, — гэжэ Ханда тээлмэрдэшэбэ.

— Юундэ? Юундэ ёһогүй юмши? — гэжэ Дэбшэн сэхэ асууба. — Ши эгээл һайхан һаһандаа ябанаһ. Юумэн бүхэниие хайра гамгүйгөөр, томоор сэгнэжэ шадаха... Ши намда яндан лэ хүнши гэжэ сэб сэхэ хэлэхэ эрхэтэйш!

— Яагаад?! — гээд, Ханда нюдөө ехэ болгобо.

— Хэзээшьеб өөрыгөө томо хүн мэтээр тоологшо һэм, — гэжэ Дэбшэн саашань өөрыгөө наадалангыар хэлэбэ. — Илангаяа, шинии һаһанда... һүүлдэньшье... Агууехэ хэрэг бүтээжэрхихээр һанахаш. Элдэб хурса бодолнуудһаа һарган, өөрөө тэдээн тээшэ эрмэлзэдэг һэм. Юумэн бүхэнэй ухаата холбоо тайлбарилхаяа... Тээд нэгэтэ хүн гээшэмнай ухаа тоһон соо бурьяжа ябаһанаа ойлгожорхихо юм байна... Өөрыгөөшье, хүниишье

мэхэлжэ ябаһанаа... Иимэл даа! Намайе хайн, бэрхэ бэлигтэй хүн гэжэ бү хана!

Дэбшэн хэрэггүй юумэ энээхэн басаганда дуугаржа һуунаб гэжэ ханахадаа, өөртөө үшөө ехээр дураа гутан, абяагүй болошобо.

— Теэд энэмнай тиимэ ехэ удха шанартай юм гү? — гэжэ Ханда туршангяар асууба.

— Юун? — гэжэ Дэбшэн тархьяа үргэбэ. — А-аа!.. Үгы ааб даа! Өөртөө үлүү ехээр анхаралаа хандуулдаг хүн гэшэ хаб... Тиимэхэ аляаһые заан болгожорхиноб. Удха шанар гэнэ гүт? Олоной анхарал татахаар юумэ бүтээжэрхихэдэ хайн бээ. Теэд энээгээр лэ ганса хүнэй хэрэгүүд сэгнэгдэхэ юм гү? Ямаршые шууяа татангүй, хүн уялгаяа дүүргэжэ байхаһаа дээрэ юумэн үгы... Хэрбээ би эндээ нютагтаа газар элдүүрилээ, мал үдхөө хаа, үлүү туһатай хүн байха бэлэйб... Гомбожаб зүбшые хэлэнэ ха!

— Ямаршые шууяа татангүй, хүн түрэхэн уялгаяа дүүргэнэб гээд, һүүдэр мэтээр ябахаяа шиидээ гүт? — гэжэ Ханда арсалдахаар бээ зэхэшэбэ. — Ажабайдал соо агаар зүхэхэн харсага мэтээр ябаһаниинь дээрэ бэшэ юм гү? Шууяатайханаар?

— Ши өөрөө тиигэнэ гүш? — гэжэ Дэбшэн бүришые наадалангяар асууба.

— Тиигэнэб! — гэжэ Ханда омогоор хэлээд, пезшэнэй шэрэм дээрэ хаалгаяа оболзуулан бусалшаһан гүсэ наашань татаадхиба. — Институдтаа шууяагүйхэнөөр, һураха уялгаяа дүүргэнэб гээд ябажа байха нэм. Теэд...

— Хаалишанай ажал «шууяатайхан» байна гү? — гэжэ Дэбшэн хүйтөөр миед гэбэ. — Шамда?

— Түрүү хаалишадай зэргэдэ гаратараа хайн шууюулхаб! — гэжэ ехэ болоод шамһаа харюугаа абахаб даа гэжэ томо хүбүүндэ наншуулшоод байхадаа багадаа занатаг мэтээрээ Ханда хэлэбэ.

Дэбшэнэй нюдэд гансата дулааршабад.

— Теэд энэшни шамда удха шанартай юм гү?

— Удха шанартай? — гэжэ Ханда Дэбшэнэй урдаһаа хараад, Маглаада табиһан табагаа хуряаха гэжэ байтараа зогсошобо. — Ямар? Теэд хүн бүхэн өөрыгөө туршаад үзэгшэ бэшэ гү? Юу хэжэ шадахабиб гэжэ?

— Хаалишан боложо шадаха байна гүш? — гэжэ Дэбшэн хүхюутэйгээр асууба.

— Ямар хаалишан бэ гэжэ намайе мэдэнэгүйт. Ошожо хараха байгаат! — гэжэ Ханда шогтойгоор энеэб гээд, үлэ мэдэг ханаа алдаба. — Теэд үнээдни арайл муунууд юм.

— Зай... Түрүү хаалишан болошобо гэлэйш... Тиигээд саашань? Иигээд лэ бүхы ханааншни хүсэлдэхэ гү?

— Мэдэнэгүйб, — гээд, Ханда бодолгото болобо. — Үгыл хаш даа! Юрэдөө, ходо хаалишан ябахаяа мэдэнэгүйб. Заримдаа өөрынгөө бэшэ юумэ хэжэ байнаб гэжэ хананаб. Ямар нэгэн үндэр бодолдо абташахаш... Бүри ниидэшэхээр... Далитай болоод! Хайшаа ниидэхээ мэдэхэгүйш... Юрэл дээшээ дэгдэшэхэш!

Иимэ үгэнүүдэй энээхэн бараан сарай соо, хэзээшьеб сагаадагдаһан аад, мүнөө үһээһээ дуһаалһан бороогойшье, дэбэрһэн эдээнэйшье набиржа, эрээ марьян болгожорхиһон набтархан пээшэнэй хажууда хэлэгдэхэдэнь жэгтэйшэг байба. Дэбшэн гайханги нюдөө Хандаһаа халгаанагүй. Түмэн мүшэдөөр миралһан тэнгэри өөдэ шэртэн, хүнийн хонгёохон самаряанда шэбэнэн хагад зүрхөө хүдэлгэн дуугараагүй, харин тархияа зэмэтэй үхибүүндэл гунхылган, энэл юрэ борын пээшэнэйнгээ хаяае шэртэн, доошоо хандали дээрэ һуушаба ха юм.

— Поэтесса хаш даа, — гэжэ Дэбшэн аалиханаар, зөөлөхөнөөр дуугарба.

Ханда гэнтэ сэхэлдин, нюураа эгээ Дэбшэн тээшэ эрьелдүүлэн, нюдөө ехэ болгон хараба. Поэтессэ! Хэдэн жэлэй урда тээхи одото үдэшын сэнгүүхэн һэбшээн амисхалаадхихадал гэбэ. Тэнгэриһээ алдууран одод урдуурнь сасаршаба...

— Та... юундэ... намайе... поэтессэ гэдэгбта? — гэжэ үгэ бүхэнөө таһалан, Ханда гэнэн хонгороор, найдангыар, ами наһанайнгаа энэ харюуһаа дулдыдахаяа байһандал асууба.

«Хэзээ би үшөө поэтессэ гээ һэнбиб? — гэжэ Дэбшэн, хүмэдхөө атируулжа, өөрыгөө баалан, уураг тархияа түргэхэн хүдэлгэбэ. — Хэзээ?»

Энээхэн басаганай иигэжэ хүлээшөөд һуухада, хэзээшьеб хэлэһэн үгэээ мартажархиһандаа, ехэл аягүйрхэбэ. Һанахал ёһотой һэн. Дэбшэн уулзаһан лэ басагадтаа уран гоёор шалижа ябадаггүй ха юм.

— Та... манай арбадахи класста һуража байхада... Мантай уулзаа һэнта... — гэжэ Ханда үнэхөөрөө мартажархиһан байгаа гээшэ гү гэжэ гайхан тагнаһандал хэлэбэ. — Телескопоор ододые хараа һэмди... Би «Одон унашаба» гээб... Тиихэдэмни та «Одон унадаггүй!» гээт.

Бүүр-түүр тэрэ үдэшэ тухай Дэбшэн ойндоо оруулба. Нээрээшье, тиигээл һэн хаш... Тээд Дэбшэн жэжэ бужа юумые анхархаар, хадуухаар ябаа юм аал?

— Һолирые ши одон гэжэ һанааш, — гэжэ Дэбшэн аягүй байдалһаа гарахые оролдон, нэгэ бишыханшье юумэ һаань хэлэжэ, тэрээхэн үеые мартаагүйгөө гэршэлһэйб гэжэ сэдхэшэбэ. — Тэрээн тухай мартаагүйшни гайхалтай... Балай һонин бэшээр замбуулин тухай хөөрөөл һэн хаб... Юундэшьеб замбуулинай частицануудые ехээр холилдуулжархёо һэнби. Баһал өөрынгөө ажалтай худхажархёоб... Багшатнай намһаа үлүү һонёор хөөрэдэг байгаа ёһотой... Шамайе басагадшни «Катюша» гэдэг һэн гү?

Гэнтэ энээхэниие һанажархиһандаа, Дэбшэн баярлашаба. Шарайнь гэрэлтэжэ, урагшаа үхын, һууридаа хүдэлөөдхибэ.

— Эсэгэмни Катюша гэдэг ха юм, — гэжэ Ханда энеэбхилбэ. Тэрэ аймшагтайгаар сэдхэлээ зобожо байһанаа, гансата хүнгэршэһэн мэтэ болошобо.

Ажабайдал гээшэ гансал томонууд бодолһоо, томонууд ушарнуудһаа, томонууд амжалтануудһаа, томонууд нүхэдһөө уламжалан һонин һайхан

бэшэл юм байна дал гэжэ Дэбшэн саагуураа шэбшээд абаба. Яагаад энэ басагыг хоёрдохийгоо поэтэссэ гэжэ нэрлэбэб?

— Поэтэссэнүүд лэ ододыг унагааж шадха юм, — гэжэ Дэбшэн баһал энэбхилбэ. — Ододыг бадарааж, ододыг унтараажашье... Физикэ лирикэ хоёрой илгаа эндэл ха юм даа. Холбоонииньшье баһал эндэ...

— Ташье баһа поэт хэбэртэйт, — гэжэ Ханда хоолойгоо ханхинуулан дуугарба.

— Үгы даа! Физигүүд лиригүүд гэжэ уран зохёолшодой һанаһан юумэн ааб даа. Би поэзийнээ холо хүн ха юмбиб, — гэжэ Дэбшэн үнэн зүрхэньһөө хэлэбэ.

— Үгы! Та ехэл урихан, уран гоё, зөөлэн сэдхэлтэй хүн хат! Та өөрөөшье мэдэнэгүйт... Юрэл өөрөө өөртөө ехэ эрилтэ табидаг хадаа хэншье, юуншье бэшэб гэжэ һананат, — гэжэ Ханда Дэбшэндэ энэ дороо һайниие хэжэрхихыг оролдоһондол хэлэбэ. — Үнэхөөрөө ажалаа огто таһа орхижорхёо гүт? Үнэншэнэгүйб...

— Шамтай үнихэн хөөрэлдөө һаа, шүлэг бэшэжэ эхилшэхээр лэ, — гэжэ Дэбшэн хүнгэхэн гунигта абтан хэлэбэ. — Угайдхадаа нэгэ поэдэй шүлэг һанаандам орошобо... Хүн нэгэтэ үндэр хада дээрэ гаража, холыг хаймадан хараха абьяастайхан хүсэлдэ эзэлэгдэшэбэ. Тиигээд хэдэн дабаанууд дээрэ тогтохошье һаа тогтоогүй. Эгээл үндэр орьёлдо хүрөөгүйдөө тэдэниие тоогоогүй юм ааб даа. Өөрынгөө эрмэлзэһэн үндэртэ гаражал шадаа. Тээд... тэндэ гараад, дэлхэйг тойрон харахадаа, мэдээ табижа унашаһан юм.

— Һүрдэшоо гээшэ гү? — гэжэ Ханда үнэхөөрөө тиимэ юумэнэй болоһондол, зүрхөө үбдэн асуужархиба.

— Һүрдэшоо ааб даа, — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо дахин бүдэхиртүүлэн хэлэбэ. — Тиимэ үндэрһөө юумэ хаймадан хаража, заха хизааргүй үргэн дэлхэйг сээжэн соогоо багтаахаар шадал, зориггүй хүн байшоо бшуу...

«Тиигээд лэ мүнөө эрдэмэй орьёл болоһон асуудал шийдхэхээр сэлмэг хурса ухаан, хүсэд нэтэрүү хүсэн намда үгы байгаа гэбэ гү? — гэжэ Ханда

Дэбшэнэй абяагүй болохоодо, бодобо. — Тээд иимэ хүнгэхэнөөр наһанайнгаа хэрэгһээ хадууржа болохо юм аал? Магад, томоотойхоноор хэды дахин шүүжэ сэгнэжэ үзэхэдэнь, энээнһээ сэсэн арга үгы байгаа гү? Дэбшэн али зүб гү? Али... Юрэл зоригтүйдөөд, бүтээхэ юумэнһээн арсажархёод һууна гү? Дахин зоригжон бодохынь түлөө туһалжа шадаха хаа! Туһалхал хэрэгтэй! Хүн бүхэндэ өөрын нангин орьёл байха юм бэшэ гү? Үндэрһөө үндэр, һайханһаа һайхан!..

— Би танай үндэртэ хүрэхэ хаа... Нэгэ дахин оршон тойрониие, агуухэ дайдые хараад, зүрхөө хахаршахадашье жаргал гээшэл! — гэжэ өөрөөшье мэдэнгүй Ханда шангаар дуугаржархиба.

— Үхэл гээшэмнай һайн юумэн бэшэ, — гэжэ Дэбшэн шарайгаа барылган, галагар ехэ нюдэдөөрөө уйдхарта мана хөөрсэгэнүүлэн дуугарба. — Үхэлэй зоболон ехэ юм... Би мүнөө сэдхэл соохи эгээл нангин хүсэлнүүдэй үхэхые юун гээшэб гэжэ өөр дээрээ мэдэрбэб... Тиихэдэ үшөө хүнэй үхэл баһашье аймшагтай... Эжымни залууханаар наһа барашоо... Мүнөө... Энэ... Эсэгэмни... Үхэл тухай түлээгээ хахалха, уһа асарха тухай хэлэһэндэл хөөрөжэ хэбтэнэ. Үхэлэй эгээл муухай, эгээл хатуу шэрүүн нюурые өөрһөөшье, бэшэнһээшье нюухые оролдонол хаш... Орхиё даа, сэдхэлдэ хүндэ хөөрэлдөө эхилшэбэбди... Шамда, эдир залуу хүндэ энээн тухай оройдоошье бодожо үзөөгүйдэшни дээрэ... Саһаань урид...

Эгээл энэ үедэ гэрһээ Маглаа гаража, гэшхүүр руу һэмээхэнээр бууба. Дэбшэн һууриһаа хобхо хүрэн, Маглаагай хажууда тэрэ дороо ерээд байба.

— Хүлисэгты, та ямар хэрэгтэй эсэгэтэймни ерэжэ хөөрэлдэбэт? — гэжэ шэрүүнээр асууба. — Хүндөөр үбшэлөөд хэбтэнэ гэжэ танда хэлээ ха юм...

— Тиигэжэл дуулаад, амар мэндыень мэдээд гарахаяа ороолби даа, — гэжэ Маглаа хүндын тэмдэг болгон дохиһондол болобо. — Үбгэржэ ябахаддаа хүнэй баяр гашуудал хоёрые анхарангүй, алгад гарахаяа болишодог юм байна... Залуудда баһал тан мэтэ омог дорюун ябагша һэм, Дэбшэн Шаралдаевнч... Би майор Маглаев гэшээб. Албанайнгаа хэрэгээр ерээ һэм.

Юрэл... Хэжэ ябаһан хэрэгээ үлүү ехээр тоологшогүйб. Залуудаа баһал ямар нэгэн мүрдэлгэ хэхэдээ, дэлхэй дээрэхи эгээл ехэ харата үйлэ элирүүлжэрхихэ мэтээр ябахаш даа... Зай, баяртай! Баяртай, Ханда!

Тэрэ тэбхэгэр бүдүүн бэетэй аад, гайхалтай шуранаар һэрд гээд ябашаба.

Маглаа үйлсөөр урагшаа гэшхэлшэбэ. Гэнтэ нэгэ айлай эрниг урдань нээгдэжэ, Ломбо бии болошобо.

— Үү! Тамнай манай сэлэндэ айлшалжа ерэбэ гүт? — гэжэ Ломбо нялууханаар угтаба. — Гоё даа! Хуушан нүхэдөөрөө сэнгээд, найрлаад ябашахат!

Маглаа урдань Ломботой ямаршыегүй танил ябаа юм. Тиигээд иигэжэ хүнэй урда нахилзажа дохилзожо байхыень хэзээшье үзөөгүйдөө, һонирхон хаража байба.

— Зай! Юундэ энэ шабартай үйлсын тэг дунда зоогдоһон бахана шэнгээр байшабибди! Ябая! Манайда айлшалагты! Эгээл ехэ, эгээл хүндэтэй айлшамнай гээшэт! Энээхэнүүр, тэрээхэн шалбааг тойроод гарашахабди. Наашаа!

— Би сүлөөгүйб, — гэжэ Маглаа богонихоноор хэлээд, урагшаа алхахадань, харгыень хаагаад зогсоһон Ломбо хүдэлбэшьегүй.

— Сүлөөгүй гээд ябаа һаа, наһандаашье сүлөө олохогүйш. Хүншни сүлөө саг өөрөөл өөртөө гаргаха ёһотой, — гэжэ Ломбо шамайел һабарһаа табихагүйб гэхэндэл, бэеэ зэхэшэбэ. — Һайн нүхэрөө гэртээ оруулжа, сай уулгаагүй һаа, хэтын хэтэдэ өөрыгөө зэмэлжэ ябахабди. Ябая даа!

— Ажалаа хаяжархёод, сайлажа һуудаггүйб, — гэжэ Маглаа дахин ябахые даб гэбэ. Тээд Ломбо баһал байраһаа хүдэлбэгүй. Маглаа тойроод гараха аргатайшые һаа, Ломбые харгыһаа зайсуулха гэжэ үсэд хүсэлдэ эзэлэгдэшоол хаш. Бүдүүн багжагар, холоһоо харахада эгээл адлихан бэетэй, хоёр эрэшүүл иигэжэ ханааб айлай харша хоёрой дундахи нарихан зүргэ дээрэ тулгалдашоод байба.

— Тээг дээрэ мүргэлдэһэн тэхэ хуса хоёр гээшэ гүбди? — гэжэ Ломбо томоотойхоноор энеэбхилбэ. — Үбгэржэ ябанабди. Энэ дэлхэй дээрэ сэнгэхэ хүхихэмнайшые үни удаан бэшэ. Ороо ёһотойт, Шаралдаймнай гэнтын үбшэндэ дайрагдашабал даа. Бидэниие юунэйшые хүлэжэ байһые бү мэдэе... Айлшалыт даа манайдаа!

— Ажалдаа ябанаб гэнэ бшууб! — гэжэ Маглаа үтэр түргэн холо боло гэхэндэл, бадарангыар дуугарба.

— Ажал ажалаараа, — гэжэ Ломбо бүри нэтэршэбэ. — Уряалымни тогтоожо абаагүйдэтнай гомдохоб!

Маглаа абяагүйхэн хүсэтэй гараараа Ломбые харгы дээрэхээ ханааб тээшэ этэржэрхёод, субаяа һаршагануулһаар ябаадхиба.

— Харал даа! Шандааһа шүрбэхэниинь ёһодоо ха юм! Японой тагнуулшаниие Манжуурта бариһан хүншни ондоо юм байна! — гэжэ Ломбо ехэтэ дурагүйдэбэшье, энеэдэн наадан болгохоёо оролдожо, хойноһоонь дахаба. — Хүбүүмни һамга үхибүүтээ айлшалжа ерээд байна. Далайн урда бээдэхи совхоздо ахамад инженерээр ажалладаг юм. Баяр дээрэ баяр нэмээхэ һэнта.

Маглаа абяагүй алхаһаар. Ломбо тэрэнэй бүхэтэр үргэн дала мүрые хойноһоонь шэртэн харахадаа, энэ солигшни нэгэ юумэ ухаандаа оруулжархёод, үдхэн шэрэнги соо тушаалдаһан лэ модо бургааһа хухар дараһаар дабхиһан бамбагар баабгай мэтэ болошоод, уухилжа ябана гэжэ шэбшэбэ. Тиихэдээ досоонь жэхыгээд абаба. Шаралдай тэрэ гал аюул тухай хэлэжэрхёо ёһотой. Теэд Ломбые түрмэдэ хаажа шадахагүй. Тиигэбэшье энэ хүбүүнэйн ерээд байхада, яагаа аягүй зугаа тарахань бэ! Теэд колхозой зөөриие угаан болгожо дэгдээхэдэ, эгээл үрүү түрүү байһан хүн мүнөөшые зэмээ амсаха ёһотой. Шаралдай тиигэжэ хэлэнэ һэн бшуу. Нэгэ сарай түлөө оролдожо байһаар, тархи дээрээ гай тодхор татажархиба гээшэ гү?

— Та... Хэрбээ тэрэ үгы болошоһон малнуудай түлөө ерээ һаа, хаягты, орхигты! — гэжэ Ломбо бээ барингүй хэлэжэрхибэ. — Хүлисэгты, үсэгэлдэр үдэшэ сарни ойн намаг руу орожо үхэшөө гэжэ мэдэбэб.

— Яагаад? — гэжэ Маглаа шиибагар нюдөөрөө Ломбын шарайе хутагаар зүһэндэл, эгсэ эрьелдээдхибэ.

— Ой руу ошоһон үхибүүд хараһан байна...

— Хэнэй үхибүүн? — гэжэ Маглаа тэрэ доронь түргэн асуугаадхиба.

— Сэлезнэймнай үхибүүд лэ даа... — гэжэ Ломбо энээхэниие саашань ухашалаад яахамнайб гэндэл, хайша хэрэгээр дуугарба. — Гарза гайтай жэлни байгаа бээ даа. Тээд би хонхойшохо, үгыршэхэ һэн гүб?.. Юумээ үгы болгожорхиходоо, элдэб юумэ бодохош даа. Арайл түргэдэһэн байнаб... Ажалаа дүүргэжэрхёоб гэжэ тоологты. Начальнигтаа намһаа ехэ хүлисэл дамжуулаарайгты. Зай, манайда ошоё даа!

Маглаагай амаа тамшааһан мэтээр уралаа хүдэлгэхэдэнь, пэльһэгэр хасарнуудын улхантаң хүбхышэбэ. Ямар нэгэн юумэндэ дурагүйдэхэдөө иигэдэг гэжэ Ломбо мэдэдэг. Маглаа дахин эгсэ эрьежэ, юушые хэлэнгүй, ябаһаараа ябаад, доктор Аюушында ошожо орошобо.

Ломбо хойноһоонь үзэн ядангыар хаража байбашье, досоонь аймхай хүйтэн мэдэрэл бушуу түргэн хүгжэжэ эхилбэ. Тиигээд зантагар нүсэгэн тархья хэлтылгэн, эгээл энэ үедэ иимэ хубилалтануудай, ушарнуудай һүүлдэ ямар оршон байдал тогтоод, юу хэхэдэ таарахаар болобоб гэжэ үльгэр соохидол нэгэ шэхээрээ газар тулан, нүгөөдэ шэхээрээ тэнгэри хадхан шагнаһандал, бодолгодо абтаба.

Тиигээд гэнтэ залуу хүбүүн мэтээр ханааб дээгүүр хүрэжэ гараад, айлай хорёо соогуур баһал сэхэ ябажа, бушуухан гэртээ ерэбэ.

XX

Ломбо үүдэ ороһоор шангаханаар, омог янза оруулан:

— Мүнөөдэр бүхы сэлезн зоноо суглуулаад, нэрьемэ ехэ найр хэжэрхие даа, — гэжэ зүүн залгаа гэр соогоо аяга шанагынгаа тагай хажуугаар эрьелдэжэ байһан Дулсамаада хэлэбэ. — Хүбүүмнай ерээ ха юм!

— Юу?! — гэжэ Дулсамаань ярд гэн, шарайгаа хобхо татаба. — Юугээрээ хүндэлхэ хүмши?.. Сарнай хии оромоороо үгы болошоод байха... Сэлезнэйшил хүнэй гэдэһэн руу ороо бэшэ юм гү?

— Хоёр хони мухарюулна аабзабди. Хоёр хони хайрлаа гүт? Үгы, бүхы малаашье алаад, зониие хүндэлжэрхихөөр болоод байна! Зөөри гээшэшни үдэшэ үглөөнэй шүүдэр: мүнөө бии, үглөө үгы! Нэрэ түрэхөө ехэ юумэн хүндэ бии юм аал?! Нэрэ түрээл ханая! — гэжэ Ломбо дээрэ дээрэхэнь амьяа абажа ядан хэлээд, урагша хойшоо ехэ ехээр алхалба. — Хоёр хайрсаг архи абахабди.

— Хүндэтэй хүндэгүй, нэрэтэй түрэтэй зон бэшэ аалди? — гэжэ Дулсамаа уйлганан татажа гэмэрбэ. — Хайран хонидоо хии талада хоргооһон болгожорхихамнай?!

— Гэдэхэндээл ухаатай шабганса хаш! — гэжэ Ломбо шүдэнэйнгөө хоорондуур хэлэбэ. — Нэгэшье хүндэлэндэ хүлөө, гасаланда гараа хэнгүй, хэлэхэн үгыемни бүтээгээд лэ бай! Нэрэ түрэтэй зомди гэнэ гүш? Эндэхээ хойно нэрэ түрэтэй ябахаяа ханаа хаа, абяагүйхэн бултыень дүүргэ! Нара үдэхөө хойшо столдоо нуухабди. Орёомог хэхэ, шуһа шудхаха, гэдэхэ дотор арилгаха хүниие олохоб. Соня бэримнай шадахагүй... Шадахашье хаа, айлшадаа заража байхамнай хэн гү?

— Баһа ямар шүдхэр зүрхышни хадхажархиба, аблажархибаб? — гэжэ Дулсамаа бүри бархиршан алдаба. — Үсэгэлдэр үдэшэнхөө хойшо дэмыршэбэ, галзууршаба гээшэ гүш? Би баһа галзууралсашахамни гү? Галзуурхагүйб даа! Толгоймни үбдэшэбэ... Шүһанаймни дараса гансата нэмэшэбэ, хөөрэшэбэл ха! Хургааршье үлгэжэ юумэ хэлсэхэгүйб... Хүл дээрээ шүүд гэжэ тогтожо байнаб!

Дулсамаа пээшэнэйнгээ хажууда табяатай байһан хандали дээрэ тархья тэбэрээд нуушаба.

Ломбо уралаа жэмылгэн, нюдаргаа адхажа, энэ доронь хүгшэнөө хайнаар лэ нунаажархиха хэбэр үзүүлэн байтараа, нүдэнэйнгөө булангаар забһарлаатай үүдээрээ харамсаараа, газашаа һэрд гэн гүйжэ гарашаба.

Дулма үйлсөөр бээдээ саб гэтэр тааруулһан шара ногоон хүнгэхэн субаяа үмдэнхэй, буржылгажархиһан үһээ сэгээхэн косынкаар хүбхытэр боожорхинхой ябажа ябаба.

— Дулма-а! — гэжэ Ломбо ооглоод, хүрхэгэр эрнигээ нээбэ.

— Юун бэ, Ломбо ахай? — гэжэ Дулма тэрээндэ дүтэлхэдөө, Ломбые залуу гэжэ хэлэхэдэ бүтүүхэнээр баярладагыень мэдэдэг хадаа хэлэбэ.

Ломбо агшан зуура Дулмые һайхашаан зогсобо. «Залуу хүн гоёл байна даа, — гэжэ шэбшэбэ. — Дүшэ арай хүрөөдүй хаш. Ээх! Би жаран табатай болохомни. Дулсамаатаяа гэмэрэлдэ гэгэлдэхээр наһаа дууһаха хүнлби даа».

— Хаана ошохоёо иимэ хүсэгэлдэй шубуундал сэгсэлзэжэ ябанаһ? — гэжэ Ломбо шогтойхоноор асууба.

— Колхозойнгоо түб ошохо гээд, мотоциклтайшые, машинатайшые хүниие олобогүйб. Арбаандайн Данзан, Эрхэйн Гомбо юумэд хайшаашые ошохогүйбди гээ...

— Комбайнуудын энэ баруун таряалан дээрэ ха юм, юу бэдэржэ зүүлжээ ошохо һэм...

— Үхибүүдые һургуулидань абаашаһан машинаар ябалсашаха аад...

— Юу бэдэржэ тэрээн худар ошохошниб?... Харин наашаа оролши! Оро, оро!

Ломбо намайе хэзээ урижа байһандаа иигэбэ гээшэб гэжэ Дулма гайхаба. Ломбындо хүн болоһоор хоёр-гурба ороол бэээ даа.

«Худа ураг болохоёо ойлгожорхёод, иигэжэ байна ха юм!» — гэжэ ухаандань элиршэбэ. Байза, энэ Ломботой ураг ороходоо, маанадта ямар олзо баршаатай байхаб гэхэншүү бодол өөрөө досоонь бии болошобо. Заримдаа мүнгэ уриһаар эрихэ... Теэд Дулсамаа үгэхэ аал? Машина абахань гэлсэнэ һэмнэй... Һуулсаад холо ойгуур гүйлгэлдэхэ... Машинадаа Хандань лэ эзэн байха юм бэээ... Теэд эдэшни өөһэдөө маанадые үбһэ хулһандаа, түлээ залһандаа ходо зарахал даа!»

— Теэд яаража ябаналби даа, — гэжэ Дулма нэгэ дороо хүлөө урилан табиба. — Эсэгэмнай... Өөһэдөө мэдэнэт...

— Дэбшэн гэртээ байна бшуу! — гэжэ Ломбо саагуураа суhalдан дуугарба. Угайдхадаа энэ муу Дулма янгархана гү?

— Тиигэнэл даа, — гэжэ Дулма зүбшөөрэн, ээл-тээл гэбэ. — Дэбшэн Ханда хоёр гэртээл даа...

«Дэбшэн Ханда хоёр! — гэжэ Ломбо байрадаа обхогод гээд абаба. — Дэбшэн Ханда хоёр!»

«Убайгүй энэ уймарые Дэбшэнтэй яагаашье хаа холбоорилдохо гэжэ таагаал нэм! — гэжэ Ломбо шарайгаа хүхэ хара болгожорхибо. — Тэнэгнээ тэнэг басаган болоол даа! Хүбүүдэй дээдэ хүбүүндэ хадамда гараха аад! Тэрэ хүрээгэй үмхирнэн хабшалга мэтэ гонзогор хүхэ, гозон хоонон хүнтэй зугаада орошобо! Тээд үшөө!.. Шаралдай юун гэжэ нам тухай хөөрөжэ хэлэжэ үгэхэб! Ханда!.. Мэнэ гэхээр нур бүһөөр гурбилдатарнь ташуурдаад асарха! Харин би энээхэн Дулмын морёор нэгэ үхибүү эльгээжэ, Үнсэгтэнөө Хандые дуудуулжа асарха гэжэ байгаа!»

Ломбо гэнтэ эрьелдэжэ, гэр тээшээ ябаадхиба.

— Яагаа налгайханаар урижа байтараа, гэнтэ яабабта? — гэжэ Дулма аягүйхэнөөр хос-хос энезбэ. — Ханда Дэбшэн гэхэмни юундэ иигэжэ... иигэжэ буцаганашабат?

Ломбо ара нюрга руугаа ёборуулһандал, гэдэргээ эрьебэ. Дулмые нүдөө ониилгон хараад, бага тархья хажуушань хэлтылгэһэнэйнгээ удаа:

— Орыт гэжэ урижал байна бэшэ аалби? — гэжэ тад ондоогоор дуугарба. — Орыт! Ханда Дэбшэн хоёр гэхэдэ, юу буцаганашаха нэнбиб даа... Залуушуул... Залуушуулай хэрэгтэ оролсогшогүйб...

— Харша хорёогой хоёр талада байгаад хөөрэлдэжэ байха юм аал? — гэхээр Эрхэйн Гомбо бии болоод, Дулмые ээмнээн дүнгэн тэбэрижэ, эрниг тээшэ абаашаба. — Ороод гара гэнэ бэшэ аал? Үгы, ши яагаа Бадмаахынгаа үгэдэ найхуурдаад лэ, энэ тэрээгүүр ябадаг, зайдаг болошообши даа?!

— Хойшоол даа! — гэжэ Дулма гарыень хобхо татан хаяба. — Гэрээр дүүрэн үхибүүдэй баабай аад, үшөө эхэнэрые эльбэхэ далбахаяа эшыш!

— Үү! Найн хүн ханаагаар гэжэ Гомбомнай ерэбэ! — гэжэ Ломбо маһайшаба. — Орогты наашаа, орогты!

Гомбо Дулма хоёрые Ломбо гэртээ оруулжа сайлуулаад, нэжээд тагша архи хэжэ үгөөд, ехэ найр бэлдэхэ даабари тохожорхибо. Тэрэ өөрөө хэзээдээшье өөрынгөө гараар юумэ хэжэ зууралдажа носолдожо байдаггүй, зониие гүйлгөөд бүтээжэ амташашаһан ааб даа.

— Гомбо Дулма хоёр нюдэ сабшаха зуура түхээржэрхихэ! — гэжэ байгаад, тэдэнээ хүхээн хөөргэдэнэ. — Гомбо, шамгүйгөөр таряашадай нэгэшье найр бэлдэгдэнэгүй хаш... Би гайхагшаб... Хониной гэдэһэндэ хутага хүргэхэшнил харагдаад, нэгэ мэдэхэдэ, тогоон соо мяхан бусалжа байгшал!

— Тэрэшни юуб? — гэжэ Эрхэйн Гомбо үсэгэлдэр архи уужархиһан байгаа хаш, өөрынгөө, мүн Дулмын духаряа гудамхижархёод, халашаба хэбэртэй, хоолойгоо ута болгон годойшобо. — Хутага гартаа абахаяа мэдээд лэ, нэгэ ойлгоходоо, һүүлшын хабирга мэрэжэ һуудагби...

— Ногтуу байһанаа бү хөөрэл даа, — гэжэ Дулма ёлогод гэбэ. — Архи ама руугаа шааһанаал һаймһарагшабта!

— Гомбошье юумэ хэхэдээ, нээрээл, ехэ шуран хүн даа. Найн хүншни ажал хэхэдээшье, эдихэдээшье адли түргэн юм, — гэжэ Ломбо бүри гааруулна. — Шишье Дулма, тиимэлши! Малшадай найр болоходо, ямар һайханаар, таарууханаар элдэб эдээ олоод, стол дээрэ табижархигшабши! Үгэрсэ, помидор, хапууста, шэхэр... Тэдэниие огород соо бэшэ, харин стол дээрээ тэрэ дороо таряад, ургуулаад, эдээн болгожо дэлгэжэрхиһэндэл, түргэн бушуу түхээржэрхигшэбши! Шам мэтэ эхэнэр ойро тойрон үгы!

— Бү наадалыт! — гэбэшье, Дулма хүхюухэнээр энэбэ. — Магтуулхадаал эхэнэрнүүд зүрхөө дэлбэ оролдожо гүйлдэгшэ гэжэ мэдэнэл ёһотойт!..

— Тиигэдэг юм гү? — гэжэ Ломбо Дулмые соо шэртэһэнэйнгээ һүүлдэ, хоолойгоо нялуухан болгон, пеэшэнэйнгээ саагуур шэбээлшоод абяагүй һууһан хүгшэндөө хандаба: — Дулсамаа, Дулсамаамни! Зонаороо һэшхэлтэй һуухамнай иимэл даа! Иигэжэ туһалхаяа орожо ерэбэ гээшэ... Гомбо Дулма

хоёр... Дулма, эрэ хүншни эхэнэрэйнгээ һайнда зон соо хүндэтэй ябаха юм. Дулсамаагай үгы хаа, Ломбо энэ ёһоороо Ломбо гэгдэжэ һууха байгаалби? Үгы ааб даа! Дулсамаа! Баруун соолһоо Хандын абаһан хэдэн открытка, хоёр гуурһа, нюдэнэйм шэл абаад ерэл даа!

— Зүнтэглэхэнь гаарашаба, — гэжэ Дулсамаа хамар дороо гэмэрбэшье, пеэшэнэйнгээ саанаһаа һаршаганаһаар гаража ерээд, Ломбынгоо хэрэглэһэн юумэ асарба. — Юугээ эдээн дээгүүр хээлэхэнь бэ? Үхибүүн наһандаа тэхэришэбэ гү?!

— Гомбо Дулма хоёрто хахадаарнь хубаагаадхи. Нэжээд гуурһануудые барюулжархи! — гэжэ Ломбо захирба. — Бэшэгты! Хүндэтэ нүхэр... Бэшэбэ гүт? Ши, Гомбо, өөрынгөө һайн нүхэрэй нэрэ табижархи...

— Һамганайнгаа гү? — гээд, Гомбо гуурһаяа открыткада дүтэлүүлбэ.

— Болииш! Һамганшни Һамгаараа... Нүхэрэйнгөө гэнэб!

— Һамгамни наһанайм нүхэр ха юм, — гэжэ Гомбо аргагүй сэсэ мэргэн юумэ хэлэхэндэл, Ломбые торгохоёо оролдобо.

— Һамган гээшэшни Һамган, — гэжэ Ломбо дахин дабтаба. — Эрэ хүндэшни үнэн нүхэр гэжэ байха юм. Найдажа ябаха нүхэр... Һамган гээшэшни Һамган!

— Һамганай Һамган хадань, Арбаандайнгаа Данзаниие бэшэжэрхихэл даа!

— Зүб! Гэр бүлэтээ гэжэ хэлэ... Ши, Дулма, «майор Маглаев» гээд бэшэ! Һайханаар бэшэ! Эхэнэр хүн хадаа хургадшни уяхан байха ёһотой.

— Маглаада бэшэнэ гүт? — гэжэ Гомбо мэдээрхэбэ.

— Тиимэ! Маглаада! Маглаа гээд бэшэжэрхибэ гүш? — гэжэ Ломбо үндэлзөөдхибэ. — Саашань хоюуландаа бэшэгты... «Таанадые үнэн зүрхэнһөө мүнөөдэр манайда найрлахыетнай уринабди. Хүбүү, бэриингээ, ашануудайнгаа айлшалжа ерэхэн баярта...» Доронь шэнэ мүрһөө! «Найр үдэрэй хоёр сагта эхилхэ».

— Найн даа! — гэжэ Гомбо дуугаржархиба. — Үүр сайтар найрлахабди! Зарим айлда үдэшэ орой эхилээд, хүнийн тэндэ зониинь тарашадаг лэ!

— Налайшоот — гэжэ Дулма Гомбые дайраба.

— Бү шашалдагты! Үзэг, үгээ алдажархибат... Бэшээ гүт? Үшөө доронь... баһа шэнэ мүрһөө... «Ломботоной бүлэ». Зай, иигээд Хасууритынгаа айл бүхэндэ бэшэжэрхигты.

— Ээ! Энэмнай сэрэгэй хайндэртэ зорюулагдаһан открытка байшабал! — гэжэ Дулма эрьюулжэ харахадаа, сошон дуугарба.

— Хамаагүй! Маглаада тааранал ааб даа. Хамаагүй, бэшэгты! Дулсамаа, тэрээхэн шкаф сооһоо яһан шоото, саарһа, харандааш абаад ерэ!

— Фүү! Гуурһа барижа, һарадаа нэгэ салингаа абахадаа гараа табидаг ха юмбиб. Үнинэй гуурһа баряагүйдөө, гарни эсэшэбэ... Али хониео алажа эхилшоо һаамни дээрэ гү? — гэжэ Гомбо гуйһандаг Ломбые шэртэбэ.

— Бэшэлши, бэшэлши. Хониндоо бү яара! Зай, шоотоо эндэхэнэ табяад тата! — гэхэдэнь, Дулсамаа шэрээ дээрэ мантан томо яһан шоото лус гэтэр хаяжархиба. — Ааляр! Унтажа хэбтэһэн үхибүүднай һэришэхэл! Хоёр хайрсаг архи. Зургаан түхэриг хорин табан мүнгэн нэгэ шэлынь...

— Табан түхэриг гушан мүнгэнэйнгөө архи саанаханаа нюугаад лэ байһан байха... Танил таладаа, өөртөө абахаяа, — гэжэ Дулсамаа хушуугаа ута болгон, ехэл гарза гайда унашаһан хүнэй түхэлтэй болошобо.

— Зай, яахамнайб, — гэжэ ехэл хангаланаар Ломбо дуугаржа, папирос амандаа зууба. — Яахамнайб... Зургаа хорин табаарнь таталши...

Дулсамаа дурагүйхэн, шоотын яһые тос-тос шэдэлэн тооложо эхилбэ.

— Гурбан зуун ерэн табан түхэриг дүшэн долоон мүнгэн, — гэжэ Дулсамаа найрта хэрэгтэй бүхы юумэнэй, мүн хүндэтэ айлшадта баригдаха бэлэгүүдэй хамтын дүн гаргаба.

Гомбо Дулма хоёр амаа ангайлдан, энэ баян тарган найр Ломбынхимнай үнэхөөрөө наярүүлжархихань гээшэ гү гэжэ үшөөшье үнэншэнгүй бодомжолжо һуубад.

— Дуунажархиба гүт, шолмонууд? — гэжэ Ломбо тэдэндэ хүхюунээр хандаба. — Нээрээшье, гал мэтэ түргэн байнат даа... Зай, эхилэе!

Шэрээ дээрээ богонихон мяхалиг хургадтай гарнуудаа хажуу тээшэнь дэлин табиба. Теэд тэрэ дороо бодобогүй. Хэхээс байһан найраа нюдөөрөө хараадхиба...

...Ломбо ута шэрээгэй үзүүртэ сэдхэл дүүрэн, уригдаһан айлшадаа хаймадан шэртэжэ һууна. Хажуудань зэргэлээд... найр хүтэлбэрилэгшэ... байза: хэн һуухаб... Эрхэйн Гомбые бү тоолоё... Арбаандайн Данзан... Хамаагүйшье ха, нэрэтэй солотой комбайнер, теэд олон зон соо үг-маг гэхэ, үлүү зугаагүй хүн... Таряаша таараха, яб-таб гээд, олон үгэгүйшье һаа, зондоо ехэ хүндэтэй, орден медальтай, коммунист. Теэд доктор Аюуша хүбүүнэйнгээ үрүү түрүү байхада, ехэл баярлажа, намайе түбэглэхэнь гаарашахал даа, солигшни... Шамтай гэрлээшьегүй һаа, иимэ бэрхэ хүбүүтэйб гэжэ Дулсамаада ойлгуулхые оролдохо... Али Шаралдайн Дэбшэниие... Үгы, үгы! Тэрэ нэтээ унаһан, нэгэндээ багтаһаниешни гэртээшье оруулхагүй һэм, теэд... мүнөөдэр тэсээд байхал даа... Тэрэшни ерэхэшьегүйдөө болохо... Бадмаахын байгаа һаа, бүдүүн хоолойтой, бүхэ бүдүүн, хэлэ амандаа хурса, шуумар түргэн, ехэл таараха һэн даа... Тэрэшни хаан түрыешни эзэлээд һуухаар бээтэй хүн... Газааһаань харахада... Байза... байза... Ондоо таарахаар хүн үгыл даа... Маглаа айлшан хүн... Ерэхэ гү, үгы гү үшөө... Колхозойнгоо түбһөө ноёд хатадые уриха гү? Тэндэшнишье тиимэ хэрэгтэй хүн үгыл даа... Цезарышье дурагүйдэхэ... Али Гомбожабые хүтэлбэрилэгшөөр һуулгажархиха гү? Сагһаа урид һогтоод, салшажа орохогүй гү? Хэлэ амандаа ехэл бэрхэ, уран гоёор юумэ хэлэхэнь, ехэл һайн... Энеэдэ зугаашые гаргахадаа шадамар... Найр дээрэмни зон эльгэнэй дэбтэтэр энеэлдэхэ, хүхихэ ёһотой... Найматай үхибүүншые садаха, наятай зүнэгшые һогтохо... Тэнэг сэсэншые хөөрэлдэхэ, муухай һайханшые тэбэрилдэхэ... Хасууритада хэзээдэшые болоогүй, хэзээдэшые мартагдахагүй нахиима ехэ найр нээрүүлхэб. Шэрээ тойроод һууһан булта зон намайе һайшаан, зүбшөөн, шарайшалха ёһотой. Энэл найр дээрэ бэшэ зоной дээрэ тогтохые оролдохо.

Байза... Тиихэдээ... Гомбожабые хүтэлбэрилэгшөөр нуулгаял даа. Яагаашье хаа, энэ Хасууритадамнай эгээ ехэ ноён бшуу! Маглаа... Энэ Ломбомнай сэлээн соогоо хүндэтэйл хүн байна даа гэжэ ханаха... Үгэ хэлэһэн хүн бүхэн намайе, Цезарие хамгантайнь магтажа байха бшуу! Бэримни, юоншье хаа... Ломбын худа министрэй орлогшо гэжэ бултанда хануулха. Энэ найрай удхые намһаа ондоо хэншье ойлгоногүй, ойлгохошьегүй! Дуунууд... Архиин дуунуудые үбгэд дуулаха, залуушуул өөһэдынхээрээ ханхинуулха. Дүхэриглэн ёохорлохо, тэбэрилдэн хатарха... Хүгжэм! Шэнэ жэлдэшье, сагаалхадашье найрлаагүйгөө найрлаха!»

— Зай, эхилэе! — гээд, Ломбо бодошобо.

Саарһан дээрэ тугаархана Дулсамаагай алдуутайханааршье хаа, ойлгосотойгоор бэшэһэн даабари-түсэб уншаад, Гомбо Дулма хоёр тэрэниие жэншэдгүйгөөр дүүргэхээр эхилшэбэд.

Ломбо газашаа гаража, ханааб соо уһан онгосонуудые табижа байһан үхибүүдые дуудаад, гар хүлыень шабарһаа арилгуулһанай һүүлдэ откриткануудаа барюулаад, айл бүхэндэ нэжээд, хошоодоорнь эльгээбэ. Үхибүүд хэмгүй баяртай шаг шууяа табилдан, шоргоолжод мэтээр тараад гүйлдэшэбэд.

Эрхэйн Гомбын эгээл тарган эрье асаржа, өөдөн харуулаад, гэдэһыень ерэхээ байтар гэртэһээ Цезарь гаража ерэбэ.

— Юу хэжэ байнаш?! — тэжэ Цезарь хорд гэхэн хүйтэн эрэлхэг хоолойгоор верандын гэшхүүр дээрэһээ бадаран татаба.

— Хони алажа байнаб, — гээд, Эрхэйн Гомбо үндыншьегүй хонинойнгоо гэдэһые хутагаараа шадамарханаар ерээдхибэ.

— Болииш! — гэжэ Цезарь эбдүүсэн хашхараад лэ үлэшэбэ. — Эх!

Эрхэйн Гомбо согсогод гээд, хониёо дараад лэ, Цезариин урдаһаа гайхан хараад нуушаба.

Набтаршагшье хаа шиираг мундуу бээтэй Цезариин хамсыгаа шамажархинхай, нюдаргаа адхан, арьягар шүрбэхэлиг гарнуудаа ехэл бүхэ хүнэй маягтай үлэ мэдэг тохиилгон баринхай дүтэлжэ ябаханда, сошод гээд

абаба. Дүрбэлжэн хээтэй ногоон самсань тэрэнэй үбсүүе үшөө үргэн задарюунаар харуулна. Энгэрын дээгүүрээ сэлээтэй. Харгыда үмдэдэг джинсэ үмдэниинь бүдүүн гуянуудын тодохоноор элирүүлнэ. Цезариин нэгэл дайрахада, бүмбэгэ мэтээр хийдэшэхэ мэтээр Эрхэйн Гомбодо ханагдаба. Ойлгогдошогүй аймхай мэдэрэл досоонь бии болошобо.

Цезарь хажуудань ерээд, хэрэггүй тэнэг үйлэ хэжэ байһыень шаналһан тэмдэг нюур дээрээ түхөөн, саг зуура хаража байба. Тэбхэр сагаан шарайнь үнгээ алдан хухишаба.

Гэдэһээ гар багтахаар ерүүлшэнхэй хонин нариихан хүлнүүдээрээ хайраха гэхэдээ, хүнэй хүсэтэй адхасаһаа мултарха аргагүй, нүдөө сэл хүхэ болгон бэлтылгэжэ, игсуунаар хүбхэгэд-хүбхэгэд амилна. Иигэжэ нюрган дээрээ хэбтэхэдээ, дэлхэй дээрэхи эгээл хорогүй, эгээл ядуу амитан хадаа иимэл хүнгэхэнөөр алуулжа байналби даа гэжэ, ямар нэгэн ойлгохо юумэн бии һаа агшан зуурашые хайрлыт даа гэжэ дуудаһандал...

— Танайнгаа ерэхэнэй урмада найр хэхээ байналди, — гэжэ Эрхэйн Гомбо энэһэн мэтээр нюураа бирбайлгаба.

— Таажа байнаб, — гэжэ Цезарь урмаа хухарангыар хэлэбэ.

— Теэд, юундэ болихо хүнбиб? — гэжэ Эрхэйн Гомбо, нэгэ Цезарие, нэгэ ерэжэрхийһэн хонинойнгоо гэдэһэ харан гайхаба. — Энээнээ оёхошыегүйш...

— Түргэн амиинь таһалаадхи! Юундэ зобоожо байгаа хүмши! — гэжэ Цезарь эридээр хэлэбэ, — Болихогүйшни хэндэшые мэдээжэ....

Эрхэйн Гомбо гараа гэдэһэ руунь үтэр хэхэтээ хамта, тэндэнь тис гэтэр амин голын таһалжа, һүүлдэнь хүлнүүдын угзаран, хониёо дугтаржархиба. Хониной бухы бэе татагалзаадхиба. «Дүүрэбэл даа», — гэхэндэл һуулшынь амисхаал шууяатайханаар хамар аман хоёроорнь хийдэн гарашаба.

Гэшхүүр дээрэ гараад, эдэ бүгэдые нүдөө түхэрээн болгоод хаража байһан Цезариин табатай хүбүүхэн гэнтэ шангаар орилон бархиршаба.

Цезарь нүдөө эригэд гүүлэн, юундэ үхибүүгээ энэ уедэ газашань

гаргаан зон бэ гэгэндэл эрьелдээдхибэ. Эрхэйн Гомбошье харата үйлэ хэжэрхийгэндэл, зэмыемни хэшээгыт даа гэгэндэл, үхибүүе шэртэн зогсошобо. Тэдэнэй хажууда ерэнэн Ломбыншье нюур дээрэ уур сухалай, дураа гутаһанай шэнжэ худхаралдашаба.

Гэрһээ Соня хүнгэхэн халаадтай юумэ гүйжэ гараад, үхибүүгээ хоёр хутаһаань эбдүүсэн дүнгэжэ абаад, гэдэргээ орожо, үүдээ хэзээдэшье дахин нээгдэхгүй гэгэндэл, шангаар хам хаажархиба.

— Хамаагүй! — гэжэ Ломбо хатууханаар дуугарба. — Эрэ хүн багаһаан хатуу шэрүүниие ойлгоходоо хайн юм. Хамаагүй! Юундэ байгаабши?! Шуһаа гаргыш!

Гал улаан шуһан хутагын эри угааһаар аяга руу адхаршаба.

— Баабай! Хэрэггүй юумэ хэжэ байна бэшэ аалди? — гэжэ Цезарь эсэгэдээ хүмэдхөө буулган, зузааншаг зубхинуудайнгаа саанаһаа хүндэ харасаар шэртэбэ. — Найр хэхээр шалтагаан үгыл!

— Хүнэй үхибүүд түрэхэ үдэхэдөө, эхэ эсэгээ баярлуулха жаргуулхын түлөө юм, — гэжэ Ломбо урдаһаань намһаа үлүү болоһоншни үгы гэгэндэл хараадхиба. — Ши минии баярые бү таһала! Тээд... хэзээнһээ айлшалаагүй хүбүү бэриингээ, ашануудайнгаа ерэхэдэ, сэлээн зоноороо сэнгэхэ эрхэгүй хүн гүб?

— Мүнөөмнай тарья хуряалганай үе гээшэл! — гэжэ Цезарь шарайгаа барылгаба. — Час бүхэн үнэтэй болоод байнал!

— Энэ хии бараан даб дээрэ талархагүй, — гэжэ Ломбо һанаа амарханаар хэлэбэ. — Комбайнернууд миил ябажа ябана бшуу... Гомбыешье харыш!

— Да-а! — гэжэ Цезарь Эрхэйн Гомбын хонинойнгоо арһа нюдаргалан хуулажа байхые жэрхэн дээрэнһэнь хараба. Тиигээд эсэгынгээ үсэд зантайе мэдэдэг хадаа, һүүлшынхэ зөөлэхэнөөр хандаба. — Магад гэр бүлэ соохоноол тэмдэглээдхихэмнай гү? Хүн зониие хүлгүүлэнгүй?

— Ямар тиимэ найр байха юм? — гэжэ Ломбо мihэд гэбэ. — Найрлаха һаа найрлаха, үгы һаа үгы! Дабһа хээ һаа, шортоторнь!

— Тэнэг юумэн хазаар жолоогүй гэжэ нээрээл даа, — гээд, Цезарь эгсэ эрьелдэжэ, гэртээ орошобо.

«Энэ найрай удхые ши хаанаһаа ойлгохобши даа! — гэжэ Ломбо хүбүүнэйнгээ аашада дураа гутан бодожо, хойноһоонь шүдэнэйгөө хоорондуур шэрд гэтэр нёлбожорхибо. — Булта юумэн ханаашаарни болохо!»

Цезариин барагар шарайтай орожо ерэхэдэ, Соня үхибүүдээ эдеэлүүлжэ һуугаад, ханаагаа зобошобо.

Юрэдөө нютагаа ерэхэ гэхээр лэ ямар бэ даа нэгэ тиимэ жэгтэй болошоо. Юундэ? Магад, нютагаймни зон намда дурагүй байха гэжэ айна гү? Энэ хүн манда хэрэггүй гээд, хамтынгаа суглаан дээрэ хэншье гараа бү үргэг даа!! Али ажахые өөр дээрээ түрүүшынхэ тушаажа абахаяа байхадаа, эрхимээр хүтэлбэрилжэ, түрүү зэргэдэ гаргажа шадаха гүб гэжэ ханаагаа зобоношье бээ... Соня Цезарьтээ туһалха аргагүйдөө досоонь муудахана. Совхоздоо ахамад инженерээрээ ажаллажа хэбтээ хаань, амар амгалан байхал хэн даа гэжэ шэбшээдхинэшье. Энэ хадаа эсэгынь, мүн совхозой директорэй оролдосоһоо болоһон юумэн хаш гэжэ Соня бараглана. Нэгэтэ эсэгэнь совхоздо ерээд, директортэйн Цезарииндэ сайлажа һуухадаа, эндэхи колхоз тухай үнихэн хөөрэлдөөд хэн. «Нютагтаа ажахы үргэхэ гээшэ ехэ удха шанартай, Цезарь, — гэхэнэйнгээ удаа совхозой директор Сониин эсэгэдэ хандаа юм. — Энээн тухай танай ябуулга хээ хаа, зон буруугаар ойлгожо болохо. Хүрьгэн хүбүүгээ шэхэнһэнь дээшэнь үргэжэ байна гэлсэхэ. Би обкомдо ханамжаяа хэлэхэб! Тэрэ ажахын түлөө мүнөөшье ханаагаа зобоноб. Эгээл ажалаа эхилшоод лэ байтарни, гал аюул боложо хамаргажархина хэмнэй... Машина заһахаяа задалжархёод, гэдэргэнь суглуулангүй хаяжархиһан хүн мэтээр өөрыгөө ханагшаб. Цезарь тэрэниие бултыень суглуулжа, харгы замдань гаргахааршье гэжэ хананаб!» Тиэхэдэнь Цезарь юуншьеб гэжэ арсаа хэн... «Туршахал болонош... Залуу хүнши, дэмы арсажа һууханаа өөрөөшье ойлгонош, — гээд эсэгэнь совхозой директор тээшэ эрьелдэн хэлэбэ. — Шинии үгые обкомдо сэгнэдэг ха юм даа. Эгээл ехэ ноён

хүрэтэрнь хэлээд туршаарай! Бишье тэрэ колхозой түлөө һанаагаа зобоноб...
Һаяар ябаад ерээ бшууб...»

«Цезарь хүндэшэг зантайл даа, — гэжэ Соня шэбшээдхибэ. — Хүшэр юумэнэй тохёолдоходо, үшөөшье дуутай болошодог. Юумэ асуухадашни сухалдаха. Иимэ зангаа табяагүй һаа, хайн хүтэлбэрилэгшэ боложо шадаха аал? Теэд зоноор үгээ ойлголсоходоо бэрхэ гэжэ зон юундэ тоологшоб? Хүндэшэг лэ абари зантай... Хоорондоо хэрэлдэшэһэндэл һайнаар хөөрэлдэнэшьегүйбди, инаг зөөлэхэнөөр бэе бээ харалсанашьегүйбди».

Цезарь абяагүйхэн нэгэ аяга сай гудамхяад, үүдэнэй хажууда үсэгэлдэр һүни асаржа хаяһан боолтотой юумээ задалжа, сабхяа гаргаба.

«Яхашниб, энэ сабхи абаашажа! — гэжэ Соня дурагүйдөө һэн. — Хэды олон модо газарта энээниие шэрэхэмнай гээшэ гү?». «Эгээл хэрэгтэй юумэмни бэшэ аал? — гэжэ Цезарь сухалдан һагад хэлээ. — Ньютагаа ошоһоор лэ үмдэхэ сабхимни».

Нээрээшье, мүнөө шархи гуталаа тайлажа, сабхяа үмдэбэ. Юушье дуугарангүй, субаяа хэдэрээд, газаашаа гарашаба.

XXI

— Шамайе сонхоороо хараа һэм, — гэжэ доктор Аюуша сайгаа аягалжа, Маглаагай урда табиба. — Оронгүй ябашахадасни муу байгаа... Теэд...

— Газаагаа гаража дуудаха гэхэдээ... — гэжэ Маглаа энеэдэһээ барин хабшуулдаба.

— ...Энээхэн гүлгэнэй хойноһоо гүйхэмни гү гээд, байраһаа хүдэлөөшьегүйб, — гэжэ доктор Аюуша нимгэхэн зубхинуудаа үргэжэ, түхэрээхэн шэлнүүдэйнгээ саанаһаа шогтойгоор шэртэбэ. — Сай уу!

— Гүлгэншни гүлгэн ёһоороо элдэб хэрэгтэйшье, хэрэггүйшье юумэнэй хойноһоо гүйһөөр лэ даа. — гэжэ Маглаа энеэбэ.

— Али энэ ээм дээрээ хошоод томо одо табижархёо гү гэжэ һанаалби,
— гэжэ доктор Аюуша миһэд гэдэ. — Тиигээд ахалагша сержант Аюушые мартажархиба гү гэжэ...

— Гурбан томо одотойшые болоо һаа, ахалагша сержантые хэзээдэшые ахалхагүйлби, — гэжэ Маглаа томоотойгоор хэлэбэ. — Теэд нэгэ одо нэмээгээд лэ, хэрэггүйш гээд хамуурдажархиха юм ааб даа... Хэдэн һара болоод...

— Баһал намда адли болохошни ха юм, — гэжэ доктор Аюуша гунигтайханаар хэлээд, сай өөртөө аягалба. — Мэнэ һаяхан хори хүрөөгүй хүбүүхэн намайе дахалдаад ябагша бэлэйш...

— Мэнэ һаяхана, — гэжэ Маглаа миһэд гэдэ. — Тиихэдэ тархья сооро буудуулшоо һаа, гушаад гаран жэл соо гансал хубхай яһамни үлөөд лэ хэбтэхэ һэн...

— Дайсанай тобшодо алагдаха хубигүй байгааш, — гэжэ доктор Аюуша гүнзэгы удхатай юумые тайлбарилһандал хэлэбэ. — Төөлэгдэжэ табиһан бэе, тоологдожо табиһан наһан юм... Хэды наһа наһалхабши — өөрыншни хуби...

...Маглаа дайнай дүүрэхэ тээшэ фронт ороходоо, санитар болгожорхиходонь ехэл дурагүйдэһэн юм. Юундэшьеб, тэрэ энэ хадаа эхэнэрэй хэхэ юумэн гэжэ һанаа, буу барижа, фашистые хюдахын орондо, шархатаһан зоние һамааруулхамни гэжэ бодоо. Ябаган сэрэгтэ ябуулагты гэжэ полкын командирта бэшээд байтараа, нэгэтэ хээрын госпиталиин газраа жүрдэгэрхэн бээтэй буряадтай уулзашоо һэн. Тэрэнь энэ мүнөө урдань һууһан доктор Аюуша мүн бшуу. Санитарай ажал гээшэ дайн соо эгээл хэрэгтэйнэ гэжэ ойлгуулжа эхилээд, хэлэ хэлэһээр бүришые генералайхитай зэргэсүүлжэрхин алдаа бэлэй. Санитар гээшэмнай эгээл эрэлхэг зон гээшэ гэжэ арбаад гаран жэшээнүүдые дурдаа. Шархатаагүй солдат — солдат бэшэ, санитарай аргаар тэдэнэр дахин түрүү линидэ гарана гэдэ. Санитар өөрынгөө ами наһа аршалхынгаа хажуугаар, бэшэнэйхиёе абарна бшуу. Дайнай талмайда алдалжа унашаһан сэрэгшэндэ санитар бурханиинь гэхэдэнь,

Маглаа арсаха аргагүй байшоо. «Адхаржа байһан шуһые хэн тогтооноб? Санитар! Тиимэ хадаа энээнһээ нигүүлэсхы һайхан үүргэ дайн соо байха аал? Хүн түрэлтэнэй шуһанай адхархы хэтэ мүнхэдөө болюулха тухай хэн эгээ ехээр дайн соо ойлгожо гаранаб? Гансал санитар! Юуб гэхэдэ, тэрэ ганса үхэл харана бэшэ, мэнэ һаяхан эгээл элүүр хүнэй түмэр гал хоёрһоо гэнтэ аюултаад, үхэлтэй тэмсэ тэмсэхээр амидырхада гү, али ами табихада эхинһэнь һүүл хүрэтэрнь гэршэшье, гэгээн абарагшаньсье болонол! Тиихэдээ хүн бүхэнэй ажабайдал урдашни аржытар харагдаха. Хожом хойно тэдэ зүрхэ сэдхэлдэш ходол дурдагдан ябаха... — Доктор Аюуша тиихэдэ хээрын госпиталиин газаагуур урагша хойшоо хүндэлһэн санитарнууд, сэрэгшэдэй, шархатаашадай шууяан соо холын газарта уулзашаһан залуу буряадтаа иимэшүү һургаал хэлэжэ байгаа бэлэй. — Тиимэһээ ши мүнөөдэр энэ муухай фашистые дарахада, агууехэ туһаяа хүргэхынгөө хажуугаар, ерээдүйн амгалан байдал соо ямар янзаар, эгээл ухаатай сэсэнээр ажаһуухаяа ойлгожо абахаш, юунэй түлөө оролдожо ябахаяа мэдэхэш! Байзыш, бишни дээдэхи ноёдто хэлэжэ, шамаяа өөртөө нүхэр болгожо абахаб. Буряадаараа хөөрэлдөөгүйдөө, үлэн хооһондол ябанаб». Нээрээсье, удангүй Маглаа доктор Аюушын мэдэлдэ орошоһон юм. Тиигээд тэрэнһээ һалангүй ябахадань, сэрэгшэд «нохойн гүлгэн» гэжэ нэрлэжэрхиһэн байгаа. Дүшэн дүрбэн оной үбэл тэдэнэй блиндажһаа холо бэшэхэнэ нэгэ сэрэгшэниие холбооной траншей соо фашист снайпер шархатуулжархиһан юм. Аюуша Маглаа хоёр туһа хүргэхээ ошобо. Юундэшьеб, хаанаһаа иимэ мэргэнээр холоһоо буудажархиха юм гэжэ һонирхоһон Маглаагай, Аюушынгаа шарха уяжа байтарнь, траншейн захаар табяатай тэбхэр саһа сэрэгшэнэй буугай сэмгээр нүхэлөөд, урдань нэлыһэн зайдан талые онигошон, юушье обёоржо ядажа байхадань, гэнтэ хүн хамсыһаань дээгүүр бажуун, татаад унагаажархиба. Хэбтээд, гайхан тархья эрьюулхэдэнь, Аюуша: «Хэдэн грамм туулга тэнэг горшоог руугаа һуулгажархёо һаа, иигэжэ эрьелдүүлхэгүйл һэнши даа!» — гэжэ дээшэнь үргөөрөө зааба. Тугаарайнь саһан үлтэ буудуулшаһан байгаа бэлэй.

— ...Минии амиие абарха танай хуби байгаа гү? — гэжэ Маглаа тэрэ холын үеые һанаандаа оруулан, аалиханаар дуугарба.

— Иигэжэ мүнөө хоюуландаа сай уужа һууха хубитай байшоолди даа, — гэжэ доктор Аюуша юумэн бүхэнэй өөрынгөө заршамаар ябажа байһанда этигэгты гэхэндэл хэлэбэ. — Үсэгэлдэр нугаһа буудаад алдажархиха хубитай байшооб. Мүнөөдэр шубуунай мяханай шүлөөр хүндэлхэ бэлэйб. Хэзээдэшые муу буудадаг һэмнэйб даа...

— Шаралдайн сараа алахада, хэдэн килограмм мяха худалдажа абахаяа яагаабта? — гэжэ Маглаа мэхэтэйхэнээр доктор Аюушые шэртэбэ. — Яһала тарган мяхан...

— Шаралдай сараа хэзээ алаа юм? — гэжэ доктор Аюуша нээрээшые гайхаба.

— Түрүүлэгшынтнай жолоошо мяхыень базаар хүргэжэ үгэхэн юм хаш, — гэжэ Маглаа доктор Аюушаһаа нюдөө һалгаангүй хэлэбэ. — Гансашые сар бэшэ, үшөө нэгэ үнээ Дулма гэжэ бэринь базаар дээрэ наймаалһан байна.

— Юу хэлэнэш даа! — гэжэ доктор Аюуша бэлтытэрээ урдаһаань гэтэшэбэ.

— Доктор Аюушын гунжан тугалтай аад, бэлшэжэ гараһаар, хэдэн хоногой бусанагүй... — Маглаагай хоолойдо наадаланги аялга оролсоодхибо. — Доктор Аюуша мэдэнэгүй, мяхашыегүй... Харин Шаралдайнда налайтараа тарган мяханай шүлэ уугааб.

— Үсэгэлдэршые шанажа байгаад һэн, — гэжэ доктор Аюуша өөрөөшые мэдэнгүй дуугаржархиба. — Хасууритадамнай мал алаһан хүн айл зоноо аргагүй урижа, хэршэмшые мяха хурга хошхоногыше һаань эдюүлдэг заншалтай юм һэн...

— Заншал эбдэхээр саг тохёолдодог ха юм! — гэжэ Маглаа сайгаа бага багаханаар хороно. — Шаралдай Ломбо хоёрнай хэзээ худа ураг оролсоо юм?

— Худа ураг?! — гээд, доктор Аюуша үшөөшые гайхан, үнгэгүй уралнуудаа ниилүүлэнгүй тогтошобо.

— Наянай башаг хажяагүй хэн гүт? — гэжэ Маглаа үшөөшье урмашахадал болобо. — Башаг хахинаб гээд, бурханай ном уншажа, арбаад хоногто гансал хара сай уугаад хуушадаг гэжэ таниие дуулааб. Зуу гаран модоной саанаһаа ерэхэн би танһаа үлүү Хасууритын гушаад айлай һониние мэдээд байналби!

— Нээрээшье, бэрхэ мүрдэлгэшэн болоо юм байнаш, — гэжэ доктор Аюуша үнэн зүрхэнһөө хэлэбэ. — Алдар сууешни дуулагшаб.

— Мүрдэлгэ хайнаар хэхэмни гээ һаа, нээрээшье, худалааршье өөр тухайдаа алдар суу тарааш даа, — гэжэ Маглаа нюдөө пэдьхэгэр хасараараа хашан ониилгожо энеэбхилбэ. — Бэрхэ мүрдэлгэшэниие мэхэлхэмни гэжэ оролдохо бүрээ, гэмтэншни өөрыгөө орёожол байха юм.

— Аляһан абаахайн шүлһэндэ торолдоод, арбаганаха бүрээ бүри хүрмэлдэн торолдожол байгша, — гэжэ доктор Аюуша дэмжээдхибэ. — Теэд хэниие торгоохоёо, орёохоёо ерээбши?

— Гансашье хүн бэшэ, — гэжэ Маглаа доктор Аюушые сүмэ харахадал болобо.

Үүдэн нээгдэжэ, шабар шабха болошоһон хоёр бишыхан хүбүүд гүйлдэжэ ороод:

— Энэ! Энэ! — гэлдэн хоёр тэбхэр открытка доктор Аюушын гартань барюулжархиһаар эрьсэд лэ, уухилалдаһаар гүйлдэжэ гарашаба.

— Ашанартнай гү? — гэжэ Маглаа һонирхон асууба.

— Нэгэниинь... Нүгөөдэнь Арбаандайн Данзанай гү, али Эрхэйн Гомбын гү... Эдэшни нэгэ дуулахадашни түрэбэ гэлсээд, нүгөөдэ харахадашни иигэжэ гүйлдэжэ ябадаг юм лэ даа... Хасууритада дайдын борбилоонуудһаа олон үхибүүд бии...

— Сад-ясли үгы муу байна, — гэжэ Маглаа һанаата болобо. — Иигэжэ газарһаа ургаһан сэсэгүүд мэтээр үдэжэ байхань хайншье... Теэд эдэниешни багаһаань элдэб юумэндэ хургажа, хүмүүжүүлжэ байха хэрэгтэй... Тиихэдэ минии үхибүүд хүмүүжэл гээшые гараһан мэтэ аад, гэртэ ургадаг ургамалдал болошоо... Тэгшэ хайханаар үхибүүдээ хүн болгохол ушартай юм байна...

— Тиимэл даа! Тиимэ! — гэжэ доктор Аюуша гартахы откриткануудаа харангүй миил дүмүүхэн бариһан зандаа дэмжээд, гэнтэ аалиханаар асууба.
— Шаралдайтай хөөрэлдөөгши?

— Хөөрэлдөө... — гэжэ нюуса маягтайгаар Маглаа харюусаба.

— Зай? — гээд, доктор Аюуша нууриһаан урагшаа холжороодхибо.

— Шүүжэ үзэхөөр юумэнүүдые хэлэнэ, — Маглаа ондоо юушые хэлэхэгүйб гэхэндэл, хилээмэнэй зүһэм ама руугаа хээд, жажалжа оробо.

— Нүхэр мүрдэлгэшэн! — гэжэ гэнтэ доктор Аюуша аргагүй томоотой хөөрэлдөө олон зоной суглаан дээрэ хэлэхэндэл дуугарба. — Би бултыень ойлгоод, таагаад нуунаб. Мүрдэлгэшэн бэшэшые хаа, ажабайдалай ёһо заршам яһала шудалһан аабзаб. Иимэ байна... Минии гунжые, магад, хүн хулуужашые болоо. Тээд би тэрэниие оройдоо хайрланагүйб. Зөөридэ шунахайрха гээшэмнай арбан хара нүгэлэй нэгэниинь гэхэндээшые бэшэ! Гунжыемни хулууһан хүн һайхан бодолтойгоор хулуугаа.

— Яагаад һайхан бодолтойгоор хулуудаг юм? — гэжэ Маглаа жажалхаяа болёод, амандахи хилээмээс саашань залгиншыегүй тогтошобо.

— Тугаарай үхибүүдые найман тэгшээр хүмүүжүүлхэ гээшэмнай манай ехэ зорилго гэнэ бэшэ һэн гүбди? Энэл хэрэгтэ энэ хулгаймнай туһалнал даа!

— Хасууритадаа хулгайшадые үдхэжэ байна аалта? — гэжэ Маглаа хилээмээс залгиха үедөө энеэгээд, шүүд хахашан алдаба.

— Сад-ясли барихамнай, — гэжэ доктор Аюуша томо хүн аад, яагаа һэбхээр аашалнаш даа гэхэншүүгээр Маглаае хараад абаба.

— Дайшалхы аха нүхэртөө дэмы орожо ерээгүй байнаб, — гэжэ Маглаа шарайгаа хубилгаба. — Хулгайшадай бүлэгэй мүр улые олохомни ха!

— Энэ хулгай мүрдөөд яахашниб?! — гэжэ хэлээд, доктор Аюуша бодожо, тэндэхи аяга шанагын үхэг соогуур һабардажа оробо. — Минии үгэ дуула. Би дэгэд юумэ хэлэдэггүй һэмнэйб. Шамайе майоршые болохош гээ һэн бээзб? Погоон дээрээ мэльгээн ябахадашни?

Тэндэхэнь саарһаар таглаатай шэл соо дундахана архи гаргажархиба.

— Мартажархёод, магазин хэзээ нээгдэхэнь ааб гэжэ хүлээжэ хуубалби... Уржадэр кабинет соомни Шаралдайтай уужа эхилээд, дууһаагүй зомди. Үдэшэлэн унтахадаа балгажархихаб гэжэ асараад мартажархёоб, — гэхээр доктор Аюуша урданай улаан модоор хэгдэһэн хоёр аяга тагайнгаа дээдэ табсанһаа абажа дүүргэбэ. — Энэ аяга соо архи амтатай болошодог юм.

— Дайн соо ябахадаа түмэр кружкаһаа архи уухада амтатай юм гэжэ баһа хэлэгшэ бэлэйт, — гэжэ Маглаа аягыень альган дээрээ тогтообо.

— Энэ аяга соо уухадаа уг гарбалнуудаа, арадайнгаа түүхэ тухай бодохош... Солдадай кружка соо уухадаа, ерээдүй тухай шэбшэгшэ һэм... Иимэ ехэ гал бурма соогуур гараһан зон ямар һайханаар ажабайдалаа зохёохоб даа гэжэ таамаглахаш... Тиимэ дээрэһээл амтатай мэтээр һанагдаа бээ... Зай, барижархия!

Тэдэнэр аягануудаа мүргэлдүүлһэнэй һүүлдэ зэргэ уужархибад.

— Мяха үгы муул байна даа, — гэжэ доктор Аюуша уршын татажа, хоёр литрын томо аяга соохи сүсэги Маглаа тээшэ түлхибэ. — Сагаан эдегээр даруулхал болонолди даа... Байза, магазиһаа нээбэ гү, үгы гү?

— Бэшэ архи уухагүйбди, — гэжэ Маглаа хэлээд, улаан модон аягаа саашань түлхибэ.

— Һаял уужа эхилбэ гээшэбди, — гэжэ доктор Аюуша зүүн сонхоороо үндэгэшэн хэлэбэ. — Шэлэй оёртохине уугаад болибо гүбди. Эрэшүүл аад! Хөөрэлдэхэбди... Үнинэй хөөрэлдөөгүйбди.

Гэдэргээ шэрээдээ ерэхэдээ, тугаар табижархихан откриткануудаа обёоржо, нэгыень уншаба...

— Харал даа! Ломбо найрта урижа байна. Юун найр болохо юм? Бэшээгүй байна... Үдэрэй гурбан сагта... — доктор Аюуша гайхан, откритка эрыюулэн хараба. Энэ шамда ха... Уншалши!

Маглаа гартаа абажа:

— «Хүндэтэ нүхэр Маглаа!» — гэжэ уншаба.

— Маглаа гэнэ гү? Зүб лэ даа! Маглаал ха юм ши! — гэжэ доктор Аюуша мийлээбэ.

— Маглаа хадаа хайшан гэхэбши, — гэжэ Маглаа хэлээд бодолгото болобо.

— Тиихэдэ... гахайн гэрэй дүрөөд байхада, хулгайн һүүлдэ иимэ үйлэ болошобо гэжэ зэрэб үгэ ябаа бэлэй... Дүрэнэн яһа суглуулхада, хэдэн гахайнуудай дутуу байһаниинь элирээ юм... Хэрбээ... Шаралдай гахайнуудаа худалдажа байгаа хаа, гэртэхи газаахияа бэхилжэшые абаха һэн, — гээд, Маглаа бодолгото болоһондол болобо.

— Бишни юушые мэдэнэгүйб, — гэжэ доктор Аюуша мэхэтэйхэнээр дуугарба. — Ши мүрдэлгэшэн хадаа үзүүр узууртань хүрэхэ юм бээш... Хэрбээ хэрэгтэй һаань, Ломбындо хүндэлүүлхэ зуураа олон юумэ ойлгожо абахаш.

— Шаралдай худынгаа хүндэ үбшэн хэбтэхэдэ, Ломбо найр хэхэн гээшэ гү? — гэжэ Маглаа гайхаһан хэбэртэй асууба. — Шаралдаймнай теэд ямар үбшэндэ дайрагдабаб?

— Үтэлхын дабаан иигэжэ ерэгшэ бшуу, — гэжэ доктор Аюуша һанаа амархан хэлэбэ. — Энэнь тэрэнь үбдэбэ гэжэ илгаруулхын аргагүй... Теэд бишни хэзээ урдын эрдэмтэй юрын лэ фельдшер ха юмбиб.

«Энэшни урдань нэгэшые юумэ намһаа нюудаггүй бэлэй, — гэжэ Маглаа гайхажа һууба. — Эдэ үбгэдэй дунда нэгэл юумэн бии! Нэгэ үзүүрһэнь татахадам, нүгөөдэдөө бусайдашана... Тэндэ тайлахаяа оролдоходомни, эндэмни орёолдошоно!»

— Шамайе мүрдэлгэшэнөөр ажаллаһаар үбгэрхэ гэжэ һанаагүйб, — гэжэ доктор Аюуша урдань ерэжэ, шэрээгээ тохоноглон һуушаба. — Шамайе томо эмшэн болохо гэжэ тиихэдэ хургадайшни уяхан, шадмархануудые харахадаа бодогшо бэлэйб. Ши өөрөө энэ мэргэжэлдээ ехэ дуратай бээш даа?

— Тиимэ, — гэжэ Маглаа һанаа алдаба. — Үбгэрһэнэйнгөө амаралтада гарахамнил даа.

— Гэнтэ ямар нэгэн хүнэй ухаан бодолдо ороогүй юумэ хэжэрхихэ дураншни хүрэнэгүй гү? — гэжэ доктор Аюуша нюдэд соогоо галзуу ошодые бутаруулан асуужархиба.

— Ухаан бодолдо ороогүй?! — гэжэ Маглаа дабтаба. — Жэшээлхэдэ, ямар тиимэ юумэ?

— Дуратай ажалтаяа хахасаяа байнаш. Энэшни ёхотой ажабайдалайшни дүүрэхэнтэй адли ха юм...

— Тиимэл даа, — гэбэ Маглаа гунигтайгаар.

— Өөрынгөө нангин хүсэлнүүдые бултыень хүсэлдүүлээ гүш? — гэжэ доктор Аюуша хатууханаар асууба.

Маглаа харасаа доошонь шэглүүлжэ, шэрээ дээрэ хэбтэхэн хилээмэнэй бутархайнуудые, сайн сэлсынэн дуһалнуудые, хайша хэрэгээр эндэ табяатай аяга табагуудые, һэрээ халбагануудые шэнжэлжэ оробо. Тиихэдэнь хасарнуудын шэхэнэйнгээ хажуугаар пүлхэйжэ, утанууд аад, шэнгэхэн нидхэнүүдтэй зузаан хүмэдхэнь доошоо буужа, маглагар хамарынь һанжад гэхэдээ, ямар нэгэн юумэнһээ хашаржа дурагүйдэхэн хүгшэн арсаланай маягтай болошобо. Угайдхадаа зантагар тархиинь үһэн үнинэй заһагдаагүйдөө, хэмһээн үлүүгээр хүбхышэнхэй ха юм.

— Үгыл хаш даа, — гэжэ хэршэгэнэхэн абьян хоолой сооһоонь торосолдоһоор гараба. — Сэхынь хэлэхэдэ, балайшыё энээн тухай һайнаар бодожо үзэнгүй ябанаб... Ямар тиимэ нангин хүсэлнүүдни хүсэлдөөгүйб гэжэшье... Үдэр бүриингөө ажал нэгэ хэрэгһээ нүгөө хэрэгтэ дамжаһаар лэ хэжэ байхаш. Манайшни ажал тиимэ сүлөөгүй ажал юумэл даа! Тээд оройдоошыё ажабайдал тухай бодожо үзэдэггүй гэжэ бү һанаарайт. Өөрынхиеэшыё, хүнэйхиейшыё ходо ходо залуугайхиһаа гүнзэгыгөөр шүүдэг, шэгнэдэг болошохол юм байна...

— Үшөөл дээгүүрхэнээр халюухайдажал ябанаш даа! — гэжэ доктор Аюуша тобшолол хэжэрхибэ. — Дайн соо арайл эдир залуу ябаһандаа, хүнэй ажабайдалай гол удха тухай сэдхэлээ үбдэхөөн бодожошыё үзөөгүй ёхотойш. Залуу ябахада, хүнэй лагшан бэе, ухаан, сэдхэл өөрөө бурьяжа,

задаржа, ондоо юумэ хүсэд обёордоггүй ха юм. Мүнөө үбгэрхэдэшни ажабайдалшни — мүнөө хүрэтэр ябаһаншни — эгээл энэ шэрээ дээрэхи мэтээр ханагданагүй гү? Эдэ бүгэдэ будагдаһан, үрээдэгдэһэн юумэ бодоод аршажархиха, аяга шанага угаагаад хайханаар тэндэ ябталжархихаар ханагданагүй гү?

— Үнэхөөрөөшье, тиигэнэл даа, — гэжэ Маглаа бүри намарай халхинда, хүйтэндэ набшышаһан шаралжа мэтэ бараан түхэлтэй болошобо. — Үдэр бүри ажаллажа ябахадаа, өөрынгөө шугамһаа хадуурнагүйб гэжэ ханахаш. Тээд бүгэдэ дээрэнь, сүм нэгэ хараад үзэхэдэ, тиймэшүүл байна даа!

— Тиймэл байха! — гэжэ доктор Аюуша Маглаатай хамта сэдхэлээ хүдэлгэн хэлэбэ. — Энэл үедөө хүншни ямар нэгэн ухаанда орохогүй, гайхалтайшье, оһолтойшье, ойлгогдохогүйшье юумэ хэжэрхидэг ха юм даа! Хэрбээ өөрынгөө нангин хүсэл, эрмэлзэлнүүдээ наһанайнгаа харгыда гэжэрхёогүй хаа! Хүнэй ажабайдалые ямар нэгэн байшан бодхоһонтой сасуулжа болохо: ханыень сабшажа **бодхоод**, оройлонгүй орхижо болохогүй. Үгышье хаа, субарга бодхохо гээд шулуу обоолжо обоолжо, алтан ганжарыень табяагүйдэ аргагүй. Холоһоо субарга гээшэб гэжэ олоной нюдэндэ ербыжэ, юунэй түлөө бодхоогдоһоноо ойлгуулжа һуухал! Тэрээхэн хушалта гү, али ганжараа табижа шадаагүй хүн яаха болоноб? Сагшье, шадалшье үгы болоод байхадаа? Ямар нэгэн ухаанда орохогүй юумэ хэжэрхихэдэл даа!

— Шаралдай тиигээ гэжэ гү? — Маглаа холын бодолнуудһаа гансата сүлөөржэ, доктор Аюушые юушье алдахагүй харасаар гэтэшэбэ.

— Бишье баһа... Ломбошье... Мүнөө булта адли болошобо хабди. Саашадаашье үшөө гаарахабди.

«Энэшни юун гэнэб даа? — гэжэ Маглаа бүри төөришэбэ. — Хулгай... Сад-ясли... Гэнтэ ороһон худа урагууд... Гал аюул... Шаралдай ямаршьеб хэшхэл, нүгэлөө тайлаха тухай дуугарна бэлэй... Мүнөө гэрэй хушалта, сүбаргын ганжар... Саашадаашье гаарахабди гэнэ гү? Тээд юундэ эндэ Ломбые хабшуулааб? Ломбын сар үгы болошоо, доктор Аюушынхи баһа...

Ямар нэгэн гайхалтай холбоон эндэхэнэ бии хэбэртэй. Энэшни өөрөө энэ ойлгогдошогүй үйлын эгээл гол хүрэнгэ нуунагүй гү? Эгээл үүдхэгшэнь? Ударидагшань? Эдэ шолмонуудһаа юушье абахагүйш!»

— Наймаашамнай магазиндаа ябашаба, — гэжэ сонхо руу хараһаар доктор Аюуша хүнгэхэнөөр бодошобо. — Найрлахабди. Буряд хүнэй хайндэр хии бараанда... Юу тэрэ дүрбэн хүлтэй адагуусанай үгы болоһые мүрдэжэ ябаха хэмши. Хүндэшни тэрэнһээ ехэнүүд юумэн бии юм... Хүлээгээд нуугаарай...

«Энээхэн Хасууритада шэнэ үсын Раскольников бии болошобо гү? — гэжэ Маглаа гаража ябашаһанайнь һүүлдэ мийэд гэлэ. — Юу хэжэ байгаа зон гэшэб? Эдэнэй хэрэг мүрдэжэ, хүнэй наадан болохомни гү? Намайе ямарханшье таагүй, аягүй байдалда эдэнэршни оруулжархиха хүйхэрнүүд хаш... Амыемни тоһодохо гэжэ энэ доктор Аюушашни архидуулхань бэшэ бээ? Һэргэг байхаар саг болоо гү? Мэдэхэб даа, энээниешни! Иигэжэ ханагдаагүйгөөр хэзээ нэгэтэ элирүүлжэ шадаагүй гал аюулай хэрэг дахин гаража ерэхэ гэжэ хэн ханаха бэлэй. Энэшни эгээл түүрүшынхиеэ азагүйдэһэн хэрэгни... Муудашаһан пээшэнһээ болоо бэшэ, харин хүнэй зорюута дүргэһэн гэжэ бусад мүрдэлгэшэдөөр арсалдаад нула халааб... Мүнөө тобойжо гарахаар хаш! Хоёр шандага нэгэ буудаад унагаажархихаар юумэн болоод байна. Амаралтадаа арилхынгаа урдахана нэгэ иимэхэн хэрэг элирүүлжэрхёо хаа, һонин байгаа... Залуушуулай байхада, зугаа баярайхиил гэжэ дүхэриг дунда гараад, хүсээ харуулжа гайхуулһан урданай бүхэ мэтээр!»

Маглаагай шарай сэлмэжэ эхилбэ. Тэрэ һүүлэй жэлнүүдтэ ажалдаа хэдэн алдуунуудые хэжэ, нилээд доройтоо юм. Тиигээд дахин хотоһоо хүдөө орожо ерээ. Урдань суутайхан ябажа нурашаһан хүн хадаа энээнээ ехэл хүндөөр зүрхэндөө абаһан байгаа.

Мүнөө хуушан дүршэлөөрөө, зүнгөөрөө һонихон хэрэгэй урдань бии болоһые мэдэржэ, амаа тамшаагаадхиба.

XXII

Цезариин доктор Аюушында дүтэлжэ ерэхэдэнь, Таряаша эрнигээ нээжэ, абаха танаггүй шабар болошоһон мотоциклаа оруулхаяа байба.

— Шүүд гэжэ дуугаргажа, хаял хүрэжэ ерэбэлби даа, — гэжэ Таряаша энээнтэй зууралдахандаа юм гү, али яаһандаа юм шэрүүншэгээр дуугарба.

— Бороодо дуһаалдаггүй, халхи баридаг вагон соо хоноо бээт? — гэжэ Цезарь мотоциклыень тойрон хараха зуураа асууба. — Вагонууд эндэтнай хайнууд гү?

— Бараг, — гэжэ Таряаша мотоциклаа дуугаргахаяа стартераа дараадхиба. Тээд миил һула хайраад үлэшэбэ.

— Түлхээд абааша... — гээд, Цезарь хойтохи һуудалһаань түлхижэ, тэдэнэр гараж хударнь оруулба.

— Шэнэ мотоцикл абахаяа яанабши? — гэжэ Цезарь һуудалыень юундэшьеб альгадаад, тоомжогүйгөөр хэлэбэ. — Олон мотоциклнууд сельподотной хубаагдана гү?

— Хэн юуниинь ерээд, яажа хоноһоорнай һонирхожо байнаб гэжэ гайхаалби, — гэхээр Гомбожаб бии болоодхибо. — Сайн!

Цезарьһээ сасарһан элшэнүүдые бултыень оруулхагүй гэхэндэл нүдөө ониилгон, Гомбожаб тэрэниие шэртэбэ. Цезарь өөрыень шүүмжэлэнгээр, үбшэн хүниие эмшэнэй эрхэ ехэтэйгээр мэдэрэн хараһандал...

— Архида таарахаяа болижо байнаш, — гэжэ Цезарь наадалан хэлэбэ.

— Үгы, архи намда тааранагүй, — гэжэ Гомбожаб таһа дүүрэбэ. — Хасууритын эгээл бэрхэ хүбүүд сугларшоод, иимэ хэрэггүй хөөрэлдөө хэжэ байха аалди... Цезарь, ажал хайн ябажа байна гү?

— Мүнөө дээрээ ажални ябанагүй, — гэжэ Цезарь аргааханаар хэлэбэ.

— Танай совхоз фермэнүүдээ дууһан оньһожоруулһан юм гэжэ дуулааб... — гээд, Гомбожаб томоотойгоор хэлэбэ. — Шинии ошоходо, хэр ехэ ажал хэгдээд байгаа юм?

— Хаял эхилжэ байгаа...

— Хэдыхэн жэл соо... Бэрхэл шангалаа гээшэт, — гэжэ Гомбожаб үнэн зүрхэнһөө найшааба. — Тиигэншьегүй яахабта... Олзотнай ехэ хадаа арга боломжотнай үргэн... Манайхиншни далай тайрагдаһан шубуун мэтэл даа.

— Газараа найнаар уһалдаг гээшэ гүт? — гэжэ Таряаша һонирхошобо. — Нёдондо газетэдэ уншаа һэм... Ехэ таряа хуряһан байгаалта... Урда аймагуудаар ган болоо ха юм.

— Үшөө найнаар уһалжа шаданагүйбди, — гэжэ Цезарь сэдхэлээ ханаагүйгөөр хэлэбэ. — Тээд үбэлынь саһа тогтоолгодо ехэ анхарал хандуулагдана. Урбуулжа хаядаг анзаһагүйгөөр зарим газараа хахалнабди... Плоскореэзүүдээр... Таряанайнгаа захаар модо, бургаһа таринабди... Алтай, Казахстанар ябажа ерээ һэмди. Хэрэглэгдэхээр юумыень өөһөдтөө абаабди. Тиигэжэ байжа ургасаяа жэл бүхэндэ найжаруулхые оролдохош даа. Минии ошоходо, ехэ юумэн хэгдэшоод лэ байгаа юм. Урдандаа малдаа тэжээл багатай үбэлжөөд лэ, ехэл хоролтодо орожо байһанаа болёод шахуу байгаа. Мүнөө зарим фермэ дээгүүр түлнүүдээ гээнэгүйбди, һү оройдоо доошонь оруулнагүйбди гэхэдэ болохо.

Цезарь хуурайгаар, дуратай бэшээр дуугаржа эхилээд, аажамханаар хоолойнь баяртайшые, бата боложошые байба. Шарайнь барыхаяа болижо, үнгэ орошобо. Харасань хүйтөөр энэ тэрэ юумэндэ торожо байһанаа зөөлэржэ, хурса ошоор сасаршаба.

Нүхэрэйнгөө ехэ ажалда хабаадалсажа байһанда Таряаша баярлана. Тээд гансал эндэнь бэшэ, ондоо нютагта иимэ юумэнэй хэгдэһэндэ, хэгдэхэдэшые атаархал досоонь түрэнэ. Хэрбээ бидэ иигэжэ байнабди гээд, урдаһаань андалдан хөөрэхэ аргатай хаа!

Цезарь нэгэшые нэмээнгүй, бишыхашые наймһарангүйгөөр, Таряаша Гомбожаб хоёрые баһан, тоогоогүй хэбэргүйгөөр, тэдэниие муу хүдэлнэт гэжэ хамартань хургаа тулгаха һэдэлгэгүйгөөр тодохоноор хөөрэнэ.

Нүхэрэйнгөө түбшэн абари зангые Таряаша найшаана.

Алдар солодо, амжалтадаа толгойгоо хэзээдэшые эрьехэгүй хаш гэжэ Таряаша бодоодхино.

— Урбуулжа хаядаггүй анзаһадые манайшые эндэ хэрэглэхээр ха, — гэжэ Таряаша үдэшэ шамда юу хэлээ һэнбиб гэхэндэл, Гомбожабые харан дуугарба. — Үрэжэлтэй хүрьһэн эгээл дээрэ ха юм. Тэрэл янзыень һамаргангүй, таряагаа тариха ёһотойбди. Байгаалиин хэдэн мянган жэлэй гуримаар... Газар хахалагдадаггүй аад, үрэжэлөө гээдэггүй байгаа. Үбсүү туламашье, үбдэг сохимошье бүшэмэг ногоон жэл бүри ургаад лэ байгаа бшуу... Тиихэдэ эндэмнай Шара Жалгын һалхин хэды үрэжэлтэй шорой хиидхэнэб... Нэгэ сантиметр гумусай бии болохын түлөө зуун жэл хэрэгтэй.

— Урбуулжа хаядаг анзаһан хүн түрэлтэндэ хожомой хожомдо зайсашагүй ехэ аюул асарха гэхэшни гү? — гэжэ Гомбожаб өөрынхээрээ харатайгаар мийһэрбэ.

— Таряалангуудай эбхэржэ байһан газарта сүл губинуудай бии болошоһон ушар түүхэдэ байха. Байгаалиин сэсэн гурим руу буруугаар оролсоо һаа, тэрэниие гэмтээжэ болохобди, — гэжэ Цезарь Гомбожаб руу тэрэнэй ямар удхатайгаар дуугарһые ойлгожо ядан хараба. — Газарайнгаа түлөө һанаагаа зобоогүйдэ аргагүй. Полтавада иимэ ушар болоо юм. Техникын һайжараашье, үтэгжүүлгын элбэг болоошье, мелиорациин хүгжөөшье һаа, ургаса доошоо унажал байгаа.

— Хүрьһее дээгүүрхэнээр элдүүрилжэ эхилһээр гектарһаа таби-жаран центнер хара таряа хуряадаг болошоо гэжэ дуулаа һэм, — гэжэ Таряаша, юрэдөө, хүнэй үгэ хүлээдэг зантай аад, юундэшьеб мүнөө оролсошобо.

— Таряашамнай хожом Мальцевай, Бараевай удаалагша гэхэн медальда хүртэхэ гэжэ һананаб, — гэжэ Гомбожаб саашань малтана. — Эсэгэтээ хоюулан Вильямсһээ эхилээд агроотехникые бултыень шудалжархибад ха... Тиигээд эндээ туршалга хэхэ гээд, арай ядалсаад байна. Агрономшье, түрүүлэгшэшье дэмжэнэгүй. Хасууритадамнай шэнэ үеын Мальцев бии болохогүйнь ха.

— Туршалга хэхээр, — гэжэ Цезарь бодолгото болон дуугарба. — Хэхээр!..

— Механизаторнууд энээн тухай хөөрэлдөөд лэ үлэшэнэбди... — гэбэ Таряаша урмаггүйгөөр.

— Партийна эмхитнай иимэ асуудал табинагүй гү? — гэжэ Цезарь аргааханаар асууба.

Тиигэжэ байтарнь гэртэһээ Таряашын хоёр үхибүүн гүйлдэжэ гараад, хажуудань ерэхэдээ, таняагүй Цезариие обёоржо, шаг шууяагаа гансата хуряан, абадаа няалдашабад. Бага хүбүүнийнь абынгаа хүл тэбэрээд зогсоно.

— Цезарь абгайтнай ерээ, — гэжэ толгой дээрэнь арьягар, тоһон түмэр хоёрой үнгэтэй болошоһон гараа Таряаша табин энеэбхилбэ.

— Наадаха үхибүүдтэй юм гү? — гэжэ ехэ басаганиинь хушуугаа шомбойлгон асууба.

— Бии даа! — гэжэ Цезарынь энеэбхилбэ.

— Хаанаб тээд? — гэжэ хүбүүхэнийнь үшөөшье һэргэшэбэ.

— Ломбо абгайндашни, — гэжэ Таряаша хэлээд, толгойень аалиханаар нигалаадхиба. — Харал даа! Хаһагүй байгаад, гансата мэдээд абахаяа оролдохо.

— Таабайгаа һажааһан хүбүүн болохонь байгаа даа, — гэжэ Гомбожаб мигэлзэбэ. — Баабайнгаа зан абаа һаа, уһа балгажархигһандал байха һэн.

— Таабаймнай архи уужа һууна! — гэжэ басагахан һэрд гэшэбэ. — Үшөө нэгэ... Командир! Погоон дээрэнь иимэ томо табан хушуун байна...

— Майор! Майор гэжэ мэдэнэгүй! Тай! — гэжэ хүбүүхэн нюураа хөөрхэнөөр уршылган, хургаханаа годигонуулан наадалба. — Армида ошохогүйш... Тай, тай!

— Эгэшээ хүн наадалхагүй юм, — гэжэ эсэгэнь хорибо.

— Би наадалнагүйб, — гэжэ хүбүүхэн уралаа дульбиилгаба. — Майор шпиониие барихаяа ерээ гэхэдэмни, энэшни өөрөө намай наадална.

— Шпиониие гү? — гэжэ Гомбожаб нюдөө ехэ болгожо, хоолойгоо татаба. — Хаана ябанаб тэрэ шпион?

— Яагааб даа! — гэж хүбүүхэн бүдүүрхүүгээр хэлээд, гараа нюргандаа хэн ногдойшобо. — Манай гунжа эдижэрхийнэн шпион... Ломбо абгайн сарые...

— Ай-ё-ёо! — гэж Гомбожаб тархьяа нэжэрбэ. — Шимни таабайһаан үлүү болохоор байнаш!

Ехэшүүл булта энеэлдэбэ. Хүбүүхэнсье гайхан тэдэниие хаража байтараа, нюураа бирбайлган худалаар эльгэ хатаһанда болобо.

— Гэртэ ороё, — гэжэ Таряаша уриба.

— Ороё! — гэжэ тэрэ дороо Гомбожаб гэр тээшэ хэды алхаад эрьелдэбэ. — Түргэн ябыт даа! Дууһашахань!

— Тэдэшни бишыхан модон аяга соо хээд, тамшаажа һууна бээ, — гэжэ Таряаша энеэбхилбэ. — Даб дээрэ дууһажархихагүй... Теэд шиниингээ нюур шарай харахадаа, зүрхэмни үбдэнэ...

Гомбожабай нюур ногоон хүхэ үнгэтэй болошоод, хасар уралынь үлэ мэдэг татагалзана.

— Дэбшэнтэй үсэгэлдэр уулзажа баярлаһандаа мангарлашооб, — гэжэ Гомбожаб уралаа һариилгаба. — Мүнөөдэр Цезарьтэй золгожо, мангараа тараахамни хэбэртэй... һайн нүхэдтэй байхада һайн даа! Тэдэнэйнгээ бэсын элүүрэй түлөө уужа, өөрыгөөсье хайрлахагүйш... Түргэлөөдхие!

— Ошоё, — гэжэ Таряаша Цезариин хүдэлхэгүйдэ гайхан, ябантараа тогтошобо.

— Би орохогүйб. Хожом... Таряаша, би шамтай хөөрэлдэхэ һанаатайб, — гэжэ Цезарь хатуухан шэнжэ түхөөн хэлэбэ.

— Би орохомни, — гээд Гомбожаб ябабашье, баһал тогтобо. — Цезарь, нютагтаа үни байха гүш? Юрэдөө, эндээ огто үлэшэхэ бэлэйш... Маанадаараа хамта түрэл колхозоо үргэхэш... Бидэшни шамаяа түрүүлэгшэ болгохобди... Бодожо үзыш. Һайн хүбүүднай нютагһаан гараад, мандаа нэгэшье мүнгэнэй туһагүй ябажа байнат. Битнай мангараа тарааһуу...

— Үнэниенъ хэлэнэ, — гэжэ Таряаша Гомбожабай хойноһоо харан хэлэбэ. — Адагай һүүлдэ һалирһаар хашартай болошоо. Азагүйдөөд лэ

байнабди. Тарилгаяа найнаар хэжэрхёод, хуряалгадаа ядалдашанабди. Нүгөөдэ жэлдээ намартаа бэрхэ аад, хабартаа ошожо зобошонабди. Техникээ найнаар заһабарилаад байхадаа, үтэгжүүлгээ хүсэд хэнэгүйбди... Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, жолоогоо тэгшэ барижа шаданагүйбди. Муу хүн морёор урилдахадаа, хэрэгтэй газартань амыень татад гэхэдээ, хүлөө хабшаха болихоёо, алин дүрөөдөө үлүү гэхэхээс, хайшаа өөрөө хэлтыхээс, жолоогоо табихаяа ойлгогшогүй... Тиимэл жэшээтэйбди...

Цезариин ямар нэгэн бодолдо абтан, Таряашын үгэнүүднээ аягүйрхэжэ байхань эли нэн. «Хэзээ болихошниб?» — гэжэ асууһандал уралаа тобойлгон, нюдөө һалгангүй урдаһаань хараад зогсохо зуураа, сабхиингаа тобхоор газар эмирээдхинэ.

«Намайе түрүүлэгшэ болохоор ерээ гэжэ дуулаагүй гү? Теэд юундэ иимэ юумэ хэлэнэб? Али бултыень мэдэжэ абат гэжэ иигэнэ гү? Мүнөө байһан түрүүлэгшээс муушалжа, минии урда һаймһархаар хүн бэшэ һэмнэй. Яабашье, урдахи хүнөө элдэбээр хэлсэжэ болодоггүй ха юм!» — гэжэ Цезарь бодоно.

— Дэбшэн бүхы ажалаа хаяжархёод ерээ гэжэ нээрээ гү? — гэжэ гэнтэ Цезарь асууба.

— Гомбожабһаа тиигэжэ дуулааб, — гэжэ Таряаша хүсэд этигээгүйдэл хэлэбэ. — Эсэгэнь хэр байна ааб...

— Дэбшэнэйдэ энэ дороо ошоё, — гэжэ Цезарь һанаагаа зобон дуугарба.

— Дэбшэн намда заабарилуулха хүн бэшэ, — гэжэ Таряаша түбэгшөөнгөөр хэлэбэ. — Шинишье үгэдэ орохо гэхэгүйб. Тиимэл һэмнэй даа!

— Тиимэл даа, — гэжэ Цезарь үнгэрһэн һүни машина соо ябаһанаа дахин һанаандаа һэргээн хэлэбэ.

Хэзээ тэрэ урдын, мүнөө өөртэнь оройдоо хабаатай бэшэ жүтөөрхүү мэдэрэлдэ эзэлэгдэжэ, үсэгэлдэр үдэшэ Дэбшэндэ хүйтөөр хандаһанаа буруушааба. Хүшэр байдалда ороод ябахадань... Юрэдөө, нигүүлэсхы үргэн

сэдьхэлтэйгээр ажаһууха ёһотой аад, иигэжэ жэжэ һамаанда эдигдэшэһэндээ Цезарь өөртөө сухалдана. Нютагайнгаа зониие ударидажа ябаха гээ хадаа, бултаниинь тэгшэ хаража, мууень заһажа, һайень урагшань гаргаха ёһотой бшуу!

— Магад, Дэбшэндэ хэрэгтэйшье боложо болохобди, — гэжэ Цезарь энээндэ найдахаа бээ баалан хэлэбэ. — Нүхэд зон гээшэбди...

— Дэбшэмнай маанадһаан таһаршаһан байнал даа, — гэжэ Таряаша һанаа алдаба.

— Танай гунжан үгы болошоо аал? — гэжэ Цезарь гэнтэ үйлсэдэ гараад ябатараа, Таряашаһаа асуужархиба.

— Тиигээ, — гэжэ Таряаша һанаата болон хэлэбэ. — Теэд эсэгэмнайшье һайнаар бэдэрээгүй. Ой соо хүлөө модо шулуунда гасажархёо гү...

— Дэбшэндэ һургаал заабари нэрэ һурагүй заажа бү орошооройл даа, — гэжэ Шаралдайн гэшхүүр дээрэ ерээд, шэнэ арсалдаанһаа Цезариие Таряаша һэргылбэ.

Цезарь энэ гэшхүүр дээрэ гараад лэ, үүдэнэй жэбэршэһэн түмэр барюул адхаха зуураа гансата хубилшаба. Тэрэ юрэл хүбхыжэ ябаһан тугаарайхи һэбхи зөөлэн хөөһэн бэшэ, мухарилдан хиидэһэн шулуундал хатуу шэнжэтэй болошобо. Иигэжэл бишыхан хэрэгэй, үйлын үзүүрһээ аһалдажа абабал, зориг орошодог хүн ха юм.

Цезарь ороһоор үүдэнэй тэндэ байшаба. Шаралдайн орон дээрэ һууһан басаган эрьежэ харахадаа, Хандань болошобо. Гэртэһээ тэрьелшэһэн хүмнай эндэ һууха юм бы!

Аха дүү хоёр урда урдаһаан харасаараа тудалдан тулгашаба.

Ахань юунэй боложо байһые ойлгуулжа үгэхыень дүүгээ баадхан захирна, дүүнь — минии хэрэгтэ бү оролсогты гэнэ... Ханда ахаяа обёорһоор, зүрхэниинь баяртайгаар сохилоодхёо һэн. Теэд тэрэ дороо ёг гэжэ, жэргэхээ дэгдэһэн булжамуурай харсагада нюдаруулшаһандал бүглэршэбэ. Цезарь иигэжэ үүдэндэ тэбхыжэ байхадаа, эсэгэтэйн тон адлиханаар харагдаба —

теэд, нээрээшье, эсэгээ тон хажааһан хүн ха юм — үсэгэлдэрэйхидэл адли намайе эндэһээ хобхо татан газаашамни шэдэхэнь, намнахань гэжэ ханаба.

Хандын иигэжэ хубилсахые Цезарь ойлгожо, дүүгээ өөрынгөө мэдэлдэ абаадхиха хүсэлдэ эзэлэгдэбэ.

Теэд юунэй боложо байһые, саашадаа яаха ёһотойгоо нэгэ мүнэн тодорхойлхые хододоо оролдодог зангаараа Цезарь харасаараа гэр соохиие хумяадхиба.

Дэбшэн холохоно, шэрээгэй хажууда байһан хандали дээрэ гарнуудаа үбдэгэйнгөө хоорондуур ханжуулад гээд, барагаршаг шарайтай юумэ һууба.

Шаралдай үбгэнэй нюур шарай тэрэнэй ханаа үнөөндэ дарагдашаһыень гэршэлнэ: нюдэдынь улхархай соогоо түргэ түргэн гүйнэ, шэнгэхэн шара хахалынь халганад гэнэ. Цезарь үбгыё үнинэй үзөөгүй. Мүнөө тэрэнэй үтэлжэ хархйишаһан дээрэнь, энэ сэдхэлэйнгээ дутууда үнгэ зүһөө алдажархйиһыень нэмэхэдээ, бүришье яндан оборхоноор тэрэниие хараба.

— Сайн! — гэжэ уриханаар хэлэхээ оролдобошье, хүйтэншэгөөр мэндэшэлжэрхибэ. — Һайн байна гүт, Шаралдай абгай?

— Һайндаа иигэжэ хэбтэхэ һэн гүб?.. — Шаралдай ондоо юумэн тухай бодожо байһандаа, халиргайханаар гүбэд гэбэ.

— Теэд юундэ һүни эмшэлгын байшанда ошоогүйбта? Машина эльгээгээ һэмнэйб! — гэжэ Цезарь энэ дороо шэнэ юумэнэй хэрэгтэй болоо хаа, бүтээжэрхихээр дуугарба. — Али эндээ эмшэниие асархамнай гү?

— Би танһаа туһа эринэгүйб! — гэжэ Шаралдай гэнтэ урнигар шара нюдөө шобхолон гэтэшэбэ. — Мэдэнэб, таанад шадалтай бэрхэ хүбүүд гээшэт! Минии хүбүүдтэ адли бэшэт! Зөөриё эдлээд, зоноо эзэлээд һуунат... Теэд үхэшэһэниешье амидаруулха, үтэлһэниие залуу болгохошье байгты, танай хайрада хүртэхэгүйб. Гарагты, ябагты!

Цезарь үшөө ямар нэгэн хэрэгтэй дурадхал оруулха ханаатай Таряаша тээшэ эрьелдэтэрээ, амаа нээһэн зандаа байшаба. Хүлээгдээгүй хатуугаар Шаралдай тэрэниие таһа дүүрэбэ бшуу...

— Хүлисэгты, — гэжэ енгүүтэйхэнээр Цезарь хэлэбэ.

— Зониее хургажа, ханахан тээшээ хүтэлжэ башараашье бэээт, — гэжэ Цезарь тээшэ хүсэлэн дуугархадаа, Шаралдай үүдэн шүдэнэйнгөө унажа амхышаһан забһараар шүлһөө сэсэргэжэрхибэ. — Яһала тан мэтэшүүлэй үгөөр ябаа хүнби... Мүнөө үхэхынгөө урда хэндэшье заалгуулангүй, ябаһанаа, үзэһэн хараһанаа шүүжэ үзэхыемни хэшээгты. Гарагты!

Цезарь нюур руугаа бүтэтэр нёлбуулжархиһандал, шуһаа досоошонь татажа, зузаан зубхинуудаараа үбгэниие тэһэ хабшажархихаяа шиидэһэн мэтээр хүндөөр, удааханаар нюдөө сабшасагааба.

Иигэхэдээ сухалдажа эхилһыень мэдэһэн Ханда аягүй тулалдаае сарахамни гэхэн хүсэлдэ гэнтэ абтажа, хүнгэхэнөөр бодоод, ахынгаа урдаһаа ерэбэ.

— Гарыт! — гэжэ Ханда аалиханааршые һаа, хүсэтэйгөөр хэлэбэ.

— Ябая! — гэжэ Таряаша хүл дээрээ юунэйшые мүргөө, ёбороо һаа хүдэлхэгүйгөөр тогтошоһон Цезарьтэ шэбэнээд, үүдэ түлхибэ. — Ябая!

Цезарь Хандые шоо үзэһэн харасаар харбаад, байза, хожом намтай тушаалдангүй яаха һэмши, мүнөө юушые хэлэһэнэй, хэһэнэй хэрэггүй гэжэ ойлгоһондоо, Таряашын хойноһоо гараха баатай болобо.

Таряаша Цезарь хоёр шиидшые гэнгүй, гэшхүүрээр буугаад, үнихэн урда урдаһаа харалсангүй, дэмы тала руу шэртэн, өөһэд өөһэдынгөө бодолдо эдигдэн зогсобод.

Хэдэн минута үнгэрхэдэ, Дэбшэн гэртэһээ гаража, баһал абяагүй байд гээд, аягүйрхэн хэлэбэ:

— Ойлгыт даа, хүбүүд... Үбгэн хүн... Үбшэн...

— Ойлгонгүй яаха һэнбибди даа, — гэжэ Таряаша Дэбшэнэй һанаа заһахаяа оролдобо.

Тэдэнэр дахин дуугай болошобод.

— Ябая, — гэжэ Цезарь тосхоной баруун хасуури оёе шэртэн, бүдэхи бүглүүгээр хэлэбэ. Тэрэ хүн болоһооршые иимэ муухайгаар үлдүүлжэ гараагүй аад, хэды энээниие тоохогүйгөө бээе баалабашье, сэдхэлээ заһажа ядалсана.

— Ябая, — гэжэ Дэбшэндэ Цезарь дахин хандаба. — Ябаад ерээ...

Дэбшэн тэрэниие ойлгожо ядангяар, тэрээнтэй мээсрхэлдэхээр, тархяа нариихан ута хүзүүн дээрээ үсэдөөр хойшонь нэгэ бага хазайлган, дээрэһээн уруу хараба. Харин Цезарь түни даруухан шэнжэ оруулан, манаар ябалсаха ёһотойш гэжэ, саашань үгэ хэлэншьегүй, эрилтэ табиһандал зогсобо. Үнгэрэгшэ һүни машина соо үлүү үгэнүүдые дуугаржархёоб, эсэгэмнишье мүнөө намнажа гаргажархиба, үнэн дээрээ Цезарь дайруулхагүй аад, дэмыдэ иигэжэ байна гэжэ Дэбшэнэй тархида ороодхибо. Тиихэдэ үшөө, эсэгэ Ломбо хоёройнь нэгэл юумээр бүхөөр уяатайнь мэдээжэ болобо ха юм. Магад, нэгэ удхатайшье юумэнэй хэрэгээр ерээ гү гэжэ бодоод, Дэбшэн Цезариин ябаһан тээшэ дахалдаба.

Таряаша үлэшэн алдаад, Цезариин эрьежэ, дуудан харахадань, баһал хойноһоонь ошобо.

Цезарь Шаралдайн хорёо соогуур баруун тээшээ, бүрхэг энэ үглөөгүүр үдхэн хара ногоон үнгэтэй болошоод, шорон шобхо орьёлнуудаараа арһайлдаһан хасуури ой руу гэшхэлбэ.

Хасууринууд шиигтэйдэ хурсадашаһан эхүүн хоншуу үнэрөөрөө хамар сорьён дайраадхиба. Дэбшэн нюураа үбшэнтэйгөөр уршылгаадхиба. Цезариин шарай һэргэжэ эхилбэ. Таряаша үхибүүдэй наадажа обоолжорхиһон шулуу хасуури ой руу ороһоор нюдөөрөө бэдэрэн олобо. Тэрэнэй энээгүүр гараха бүринь ондоо болошоод байдаг юм: заримдаа ямар нэгэн ордон гү, али хэрэм, үгышье хаа, газар хахалжа ябаһан тракторнууд гү, али бэлшэжэ ябаһан үнээд гэгдэжэ тараагдашаһан шулуунууд... Заримдаа туйлай ехэ дайн байлдаанай болоһондол, шулуунууд барандаа бутаршоод хэбтэдэг юм.

Хасууринууд зарим газартаа шэрэнгилэн ургашанхай. Дундуурнь тэгшэхэн талмайханууд бии. Эндэ тэндэ гэрэй һууриин шэнээн соорхойнууд хүниие наашаа орыт, хоншуу үнэрөөр амилжа, наранай халуунда һүүдэрлыт гэжэ даллан, нариихан зүргэнүүдээр холбоотой. Тэрээгүүр хэр угһаа үхэр малшье, үхи хүүгэдшье харгылдаг ха юм даа.

Хасуури ой соогуур Хараһан гол урдадаг. Тэрэ, нээрээшье, хара уһатай юм. Эрьеэрнь хашасалдан һууһан хасууринуудайшье һүүдэрһээ, хара шулуун оёорһооньшье тиимэ үнгэтэй байжа болоо. Шара жалгын баруун тээхи жалгаһаа гаража, Шараһан голдо Хасууритын тэндэ шудхахаар шуумайн ерэхэн аад, гэнтэ эгсэ нугаржа урагшалаад, хаана доро ошожо ниилэхэн юм.

Гурбан эрэшүүлнай Хараһанай эрьедэ ерэхэд.

Эндэ түб түхэрээхэн талмайхан дээрэ түүдэгэй һуури... Эндэ сагай дулаанда залуушуул үдэшэндөө сугларшадаг.

— Эдэндэ хэлэжэ ядаад байнаб, — гэжэ Таряаша гэмэрэн, түүдэгэй һуурийн тэндэ хэбтэхэн консервын баанха, улаан архиин шэл хүлөөрөө этэрбэ. — Эдеэд уугаад, һууһан газараа сэбэрлэгты гэжэ. Бидэ иимэ бэшэ һэмнэйбди.

— Хасууритадаа нэгэ суглаанай болоходо, энээн тушаа хөөрэлдэгты, — гэжэ Цезарь дэмжэбэ. — Бидэшни иимэ баян тарганаар сэнгээшьегүй хабди. Сэнгэхэмнайшье үсөөн бэшэ һэн гү? Булта юумэндэ зүрхэ сэдхэлээ дууһан үгэнхэй оролдожо ябагша бэлэйбди.

— Сэнгэхээшье сэнгээбди, — гэжэ Таряаша бодолгото болон хэлэбэ. — Тиибэшье сагнай хубилжал байнал даа.

Дэбшэн шарайгаа хүхэ хара болгожо, һүнийн борооһоо хөөһэтэхэн Хараһанай шалшагануур абяанһаа досоогоо лугшуулан, гэлигэр хара зуруудаар хасууринууд соогуур годирон саашаа үгы болошоһон зүг руунь шэртэнэ.

«Таанад һанаһандаа хүрэжэ, һарбайһанаа барижа ябанат, — гэжэ шэбшэнэ. — Золтойл зон гээшэт...»

Теэд гэнтэ үсэгэлдэр машина соо орьёлшоһон хорото мэдэрэлын дахин һэргэн, могой мэтээр хүдэлшэбэ. Дэбшэн иигэжэ болохогүй, эгээл муу таламни иигэжэ гаража ерэнэ гэжэ ойлгожо, өөрыгөө ухаагаараа хорибошье... Теэд уһа хэды адхабашье, шатажал байһан гал аюул мэтээр тэрэнь хүгжэхөөр... Танил нүхэдэйнгөө һайн һайхан ябахада баярлангүй иигэжэ хара

буухадаа, өөрөө өөрөө сошоношье, гайханашье, өөрыгөө үзэн яданашье...
Теэд!..

Таряаша Цезарь хоёрой нюур шарай дээрэ өөһэдынгөө хүсэ шадалда этигэһэн, энэ газар дээрээ эзэн байһан шэнжэ элихэнээр уншахадал гэнэ. Цезарь хэниешье мэдэл дороо абашахаб гэжэ бээдээ найданги хэбэртэй. Үсэгэлдэр хүни машина соогоо гансаараа һуугаад ябаһан мэтэ һэмнэй. Тиигээд Дэбшэндэ юушье хэлээгүй аад, хойноһоонь машинаа эльгээгээ. Һанаашаарни булта юумэн болоо гэжэ лаб бодоһондоо, тугаар эсэгынь гэртээ хэбтэхэдэ ехэтэ гайхаба, дураа гутабашье ха. Мүнөөшье Дэбшэниие дуран соогоо дахуулаад, энэ хүрэжэ ерэбэ... Таряашашье баһа үхибүүн мэтээр зоргон соонь ябана бэшэ гү?

Цезарь абяагүйхэн шууд ябаад, Хараһан дээгүүр хаяатай хоёр бүдүүн хана һургаагаар табигдаһан дугыгаар саада эрьедэнь гарашаба.

«Мүнөөшье хойноһоомни ерэхэл ёһотой гэжэ найдаһандаа, саашаа хайшаашье ошохоёо хэлэнэгүй ха юм!» — гэжэ Дэбшэн үшөөшье дурагүйлхэбэ. — Энэнь бэшэ зондо таашаагдана гү, үгы гү — Цезарьтэ хабаатай бэшэ...»

Таряаша Цезариин һүүл зуулдаад лэ, ямар нэгэн шухала даабари дүүргэхээ зориһондол, дугы дээгүүр соморхоноор дамжан гарашаба. Дэбшэн иигэжэ һанахадаа, хүйтөөр миһэд гэбэ: «Иимэл хүнүүд бии ха юм даа!»

Теэд өөрөө гарнуудаа хүлэрхэнөөр арбагануулан, хоёр тээшээ арайл унангүй хэлтэлзэһээр, шүүд гэжэ нүгөө эрьедэнь нойтон дугыгаар хүрэбэ. Тиигээд өөрыгөө шоолоншье, Цезарьтэ шүдөө зууһааршье ой соохи зүргөөр ябажа, таряаланай захада хүрэбэ.

«Таряашатай таряалан үзэхээ һанаашье юм бээ, теэд намаар яаба гээшэб, — гэжэ Дэбшэн хоролхон бодоһоор. — Хэбэрынь, намда оройдоошье хэрэггүй аад, харил өөрынгөө сэдхэл хансаахын түлөө урданай хаанай улады дахуулһан мэтээр аашална ха!»

Хүнэй үбсүүндэ арай хүрэхгүй шэниисэ хүндэ хоолосуудаараа нэнгэнэ. Намарай хүйтэн бороодо, хоолон жэхэрүүн халхинда, одо мүшэдөөрөө хурса болон намхыһан тэнгэри, һуларжа эхилһэн наран доро үни эдэшэнхэй аад, хэзээ хуряагдахаяа хүлэжэ эсэшэһэндэл, үнгөөрөө борлошоһон энэ таряалан холо хүрэтэр нэмжынэ.

— Һайн даа, Һайн! — гэжэ Цезарь нюдөө ониилгон хаймадаадхиба. — Хэбэрнь, нэгэ жэгдэ гараһан ургаса.

Таряашын нюур дээрэ гэрэл нэмэшэбэ. Теэд тэрэ энэ бороодо сохигдожо норшоходоо, бүглэршэһэндэл абяагаа хуряажархиһан таряалантай бүхы бэээрэ ниилэшэһэндэл дуугарбагүй. Хадахаар хатаһан хоолосуудай танил шууяанай үгэдэ нэлыһэн таряаланай захата хүсэ шадалгүй, бишыхан хасууриин сагдуулханһаа илгаагүйгөөр өөрыгөө һанаба. Комбайнуудай хойно хойноһоо һубарилдан, баян ургаса руу хүүһээр орошодонь, агууехэ тамир бүхы бэээрнь сохилшодог ха юм!

— Гушаад центнер гектарһаань гарахал даа, — гээд, Цезарь нэгэ хоолос таһалаад, альган соогоо эмиржэ, мэхииныень үлэжэрхёод, орооһыень тоолобо. — Хорин долоон-найма муудаа унаха... Хэрбээ бүхы газарһаа иимэ ургаса абадаг болошоо һаа!

Цезарь миил һайхашааһан, баярлаһан хэбэргүйгөөр, ямар нэгэн үнэн дээрэнь бээлүүлжэрхихээр хэрэг тухай бодоһон мэтээр хэлэбэ гэжэ Дэбшэн тухайлба. Таряашадай байра соо Таряаша Гомбожаб хоёрой арсалдаа гансата һанажа, энэшни мүнөө хэды килограмм ямар үтэгжүүлгэ хаана оруулаа һаа, хэды центнерээр ургаса нэмээжэ болохы тооложо байна хаш гэжэ Дэбшэнэй тархида зуралзаадхиба.

Теэд Цезарь юушье тоолоногүй. Тэрэнэй ухаанда хүсэ шэмэгүй зүүн таряалангууд... Буртаг үбһэндэ дарагдашаһан газарнууд... Үрэхээ шэнэлхын талаар хэгдэхэ ажал... Үтэгжүүлгэ асархадаа, хүршэнэрһөө хододоо гээгдэшэдэг гэжэ дуулаа һэн... Гансата һайжаруулжархихаар бэшэ юумэн урдань хүлээнэ. Таряашадай дундахи ажалай журам, ажалай эмхидхэл ёһотойгоор нэгэ жэл соо табижа шадаа һаа, үшөө Һайн бэлэй. Эгээл түрүүн

ажалша бэрхэ хүбүүдээр өөрыгөө тойруулха хэрэгтэй. Таряаша мэтэ хүбүүдээр... Түрүүшын үдэрнүүдхээ хам орохо... Ажахытаяа танилсаһаар лэ!

Цезарь энэ таряанай захада ерэхэдээ, юунэй урдань хүлээжэ байһаниие тон элихэнээр харахадал гэжэ, хэрэг үйлэ үгэдөө бээ хаанашье хэхээс ойлгожо ядажа, зан буруутай, харша болошодог аад, мүнөө хүсэл бодолойнгоо хурсадажа эхилхые мэдэрбэ.

— Зүүн полинууд дээрэнхэ буртаг үбһэ үгы хэжэ ядаад байнабди, — гэжэ Таряаша сүхэрэнгээр хэлэбэ. — Нэгэ-хоёр жэл соо газартаа хайша хэрэгээр хандаһанайнгаа түлөө арбаад жэл соо зобонобди. Угайдхадаа нэгэтэ культиваторай орондо шэнэ юумэ хэрэглэбэбди гээд, пэрээнгээ үндэнэ таһар сохюулжа, үшөө үдхэжэрхийнэн бэлэйбди...

— Газар таряаланай үрэжэл гансата хэды дахин нэмэжэрхихэ арга хүнүүдэй һанахаар бэшэ юм гү? — гэжэ Дэбшэн өөрөөшье мэдэнгүй, галагар ехэ нюдэд соогоо гал сахилуулан гэнтэ Цезарь тээшэ эрьебэ.

— Манай директор нэгэ эрдэмтэнтэй уулзаа юм, — гэжэ Цезарь Таряаша Дэбшэн хоёрые ээлжэлүүлэн хараба. — Гектарһаа далаад центнер гараха намарай шэниисэ бии болгоһон хүнтэй... Теэд хабар тариха сорт бии болгожо шаданагүй. Хорёод жэл соо энээн дээрээ ажаллана...

«Юумые гансата томоор абаха, үндэнөөрнь хубилгаха ехэ эрмэлзэлтэй хүнши даа, — гэжэ энээниие хөөрөжэ байхадаа, Цезарь Дэбшэн тухай бодоно. — Теэд дан хямдаханаар ехэ юумэн бүтэшэдэг бэшэ!»

Энээниинь Дэбшэн таажархёод, иимэ жэшээнүүдые мэдэгшэб даа, намайе хүмүүжүүлһэнэй хэрэггүй гэнхэндэл урал дээрээ дээрэлхүү энээдэ асаран, урдаһаань шэртэбэ.

— Ёонин лэ бодолтой эрдэмтэн, — гэжэ Цезарь саашань үргэлжэлүүлнэ. — Тэрэшни газарта минеральна үтэгжүүлгэ оруулһанай хэрэггүй гэдэг юм хаш. Иимэ үтэгжүүлгэ газарые хожомоо муудуулха гэнэ. Газарые иимэ аргаар баалажа болохогүй, байгаали өөрөө өөрыгөө шэнэлжэ, өөрөө тэнхээжэхэ, тамиржаха ёһотой гэнэн бодолтой...

— Нээрээшье, үтэгжүүлгэ оруулха гэжэ гарза гаргаһанай хэрэггүй, — гэжэ Таряаша һонирхошобо. — Тээд үнэхөөрөө тиимэ арга бии юм гү, үгы гү?..

— Бэшэ зоной шамдал адляар этигээ, найдаашьегүй һаань, тэрэ эрдэмтэн һаналаа алданагүй хаш. Өөһэдөө мэдэнэт, мүнөөмнай газар үтэгжүүлгэдэ ехэ анхарал хандуулагдана. Тиихэдэнь тэрэмнай үтэгжүүлгэ хэрэггүй гэхэн хүн болоно. Хатуул хүн хаш, — гэжэ Цезарь зорюута Дэбшэн тээшэ нюргаараа эрьелдэшэбэ.

Таряаша Цезариин ямар удхатайгаар энээн тухай хөөрөһые хүсэд ойлгонгүй, хэрбээс тиимэ үрэхэтэй болошоо һаа, ямар арга боломжонууд бии болохо һэм гэжэ, шарайгаа гэрэлтүүлэн, урдахи таряалан дээгүүрээ хаймадан хаража байба.

«Хорёод жэл...» — гэжэ Дэбшэн досоогоо дабтаба. Нюдэндэнь тэрэ эрдэмтэнэй дүрэ харагдахадал гэдэ. Хабар бүхэндэ туршалгынгаа талмай дээрэ найдажа тариһан лэ ургасань эдээшэжэ шадангүй намартаа хүлдэшэнэ... Томонууд орооһотой, утанууд хоолостой болгобошье, саг уларилтай тааруулжа ядашана... Саг уларилтай элдэб янза хэрэглэн тааруулаашье һаань, хүнэй хотодо, хүнэй бэе махабадта яалдаха юм? Байгаалиин зарим хуули ёһодо, хүгжэлтэ ябасада газраа тээһэнь оролсоходо, хүн зондо тэрэнэй ямар нюураараа эрьежэ ерэхэнь хүсэд мэдэгдэнэгүй ха юм. Илангаяа биологиин эрдэмэй мүнөөнэй шатада... Тэрэ эрдэмтын урда мянга түмэн эли бэшэ асуудалнууд табяатай. Тэдэнэй хатуу дүхэриг сооһоо мултархань хүнгэн бэшэ. Дэбшэн тэрэ эрдэмтэнһээ дээрэ байдалда байгаа гү? Элементарна частицанууд тухай һургаал өөрөө ёһотой һургаал гэхээр өөмөөгүй болоогүй байгаа. Тиибэшье Дэбшэнэй урда олон удаан жэлдэ хэдэн олон эрдэмтэдэй хэхэн туршалгануудай эгээл шухала дүнгүүд хэбтээ. Тээд тэдээниие хэрэглэжэ, шэнэ һургаалай «Агууехэ нэгэдэлэй» үндэһэ һуури табихаар байгаа гү? Хэрбээс тэрээхэн Дэбшэнэй бүхы бодолнуудай харгы хааһан туршалгануудта этигэхэ һаа — үгыл даа! Тээд Дэбшэнэй эрилтээр үнэтэй сэнтэй шэнэ туршалгануудые хэхэ захиралта хэншье үгэхэгүй ха юм.

Дэбшэмнай тиигэхэдээ юрэл ухаагаа һамарһан хүн болоод һалана гү? Бодосой эгээл бишихан хубинууд тухай һургаалые тоо бодолгынь, физикынъ талаар эгээл гоё һайхан, хэрэглэхэдэ эгээл юрын, таатай юумэн болгохомни гэжэ оролдоол! Жэшээлхэдэ, «электроһула» гэхэн һургаал аяар арбан долоон юумэн дээрэ үндэһэлдэг. Бүхыдөө үнэн зүб һургаал үсөөн юумэнһээ эхи абажа, олон юумэ ойлгуулжа үгэхэ, уридшалан тааха ёһотой. Дэбшэнэйхи сууда гараһан электродинамика мэтэ нэгэ арсашагүй хуули заршамһаа һабагшатай бэшэшье һаа, арбан долоон «бахана» дээрэ бодхоогдоогүй ха юм даа! Дэбшэнэй дурадхаһан математическа модель, онсо өөрын заршамтай математическа аппарат хэрэглэхээр һаань, — элементарна частицануудай хоорондохи холбоон — байгаали шэнэ талаһаа аржытар харагдажа, олонхи ойлгогдохогүй, таһаранги шэнжэ шанарнуудынъ элирхэ, нэгэн удхатай болохо байгаа бшуу! Дэлхэй дээрэхи томо эрдэмтэдэй һанаагүй юумые һанажархибаб гэжэ өөрыгөө тоолоо гү? Тэрээхэн бодолни нээгдээгүй, ойлгогдоогүй байгаалиин шэнэ хуули заршамуудые элирүүлхэдэ, урагшаа нэгэ алхам болохо гэжэ найдажа ябаал!

Дэбшэнэй нюдэндэ таряалан нэмжыһээр гэнтэ хэлтыжэ, хэлбэлзэжэ эхилбэ. Тээд Дэбшэн хүлөө алсайлган, газар дээрээ тогтохые оролдожо, тархья духылган, урдаханань үлэ мэдэг хүдэлһэн шэниисын хоолосто харасаа асарба.

— Манай совхозһоо һайн сортын шэниисэ асархада болоно. Үшөө намартаа һайража унадаггүй горох биин... Үрэхээ һэлгэхэл хэрэгтэй, — гэжэ Цезарийн дуугархые Дэбшэн холоһоо дуулахадал гэбэ. — Мэргэжэлтэдые, ажалай түрүүшүүлэе абаад, дүршэлөө хубаалдахаар ошохо... Илангаяа ажалаа яагаад эмхидхэнэб гэжэ ойлгожо абаха...

— Таряантнай унаха гэжэ лаб һанаад байнаб. Илангаяа тээ тэрэ гүбээгэй доогуур, — гэжэ Цезарь хөөрөөгөө таһалжархиба.

— Һалхинай буугаа һаа, унахань лэ даа, — гэжэ Таряаша уруу дуруу болошобо. — Тиигээд лэ зобохомнай...

— Мүнөө жэл эртээр саһан унажа болохо. Хии бараатай жэл... Уларил тиимэ гэлсэнэ, — гэжэ Цезарь таряалангай саада хадын хүтэл өөдэ далбайн ошоһон заха руу шэртэнэ. — Энэ таряалангаа үрдихэ гүт, үгы гү...

— Олонхи комбайнууднай зүүн таряаландаа, — гэжэ Таряаша урмаа хухарна. — Хэрбээ таряанайнгаа унашоо хаа, хадахамнай удаараад, саһанда даруулхаараал даруулхабди.

— Хэрбээ иигэжэ ханаа амархан сагаа гээжэ байха хаа, — гэжэ Цезарь Таряашы шүүмжэлэнгээр шэртэбэ. — Зарим комбайнернуудтай хониной мяха эдихээр түхээржэ байна.

— Теэд мүнөөдэр, — гэжэ Таряаша тойруулан, даб дээрэ талархагүй үүлэтэй тэнгэрийе хараад абаба.

— Үглөөдөршье бороотой байха, — гэжэ Цезарь найдангыар хэлэбэ. — Унаһан таряагаа хадаха түхээрэлгэ комбайнуудтаа хыт!

Өөрынгөөшье төөришэхэ, хэндэшье ойлгогдохогүй юумэнэй түлөө оролдожо ябана гэшэ гүб гэжэ Дэбшэнэй зүрхэн үбшэнтэйгөөр хадхаба. Хараһанай эрьедэ түүдэг носоогоод һуухадаа, газар дээрээ харлажа үлэнэн үнэһыень бэшэ, утаантай хамта дэгдэшэн уйгааг хайшаадаг хэмнэй... «Улаахан хүбүүн улаа бэдэрһээр бусаагүй», — гэнэн урданай таабари сэдхэлыень шэмшэрүүлдэг байгаа. Нээрээшье, пэд хара тэнгэри өөдэ галай эршэтэйгээр хатарһан дүлэнһөө таһараад уйгаагай арилшахадань, гарайнгаа альгануудаар түүдэгэй толо халхалан, хойноһоонь ута бэшэ замыень гэтэхэдэ, эндэ тэндэ ониголзоһон ододтой худхаршахадал гэгшэ бэлэй. Улаа бэдэржэ, холын ододто ошоод, аяар тэрэ дэлхэйн галнуудые шэртэхээ хайшаажа, тэндэ үлэшэнхэндэл ханагдаха. Тиихэдээл юртэмсын хизааргүйе ёһотоор ойлгоно. Теэд энэ Хасууритын баруун тээһээ Хараһанай эрьехээ дэгдэнэн түрэл түүдэгээ томо хото городуудай галнуудһаа үлүүгээр энхэрнэ гэшэ бээ гэжэ хори хүрөөгүй хүбүүн сээжээ болзуулан шэбшэгшэ хэмнэй!

Уйгааг гээшэмнай зуралзаад лэ хумхиин тоһон болошоно гэжэ ухаандаа заашье оруулхаяа дурагүйдэгшэ һэн хаш...

— Бишни тугаарай шамтай хөөрэлдэхэдөө, нэгэ һэжэгтэ абтажа байнаб,
— гэжэ Таряаша ээл-тээлхэнэ аягүйрхэн һагад, Цезарие сэб сэхэ шэртэн хэлэбэ. — Түрүүлэгшэмнай ябахамни гэхээр үнинэй... Тээд ши таряа тэндээ хуряжа дууһаагүй аад, юундэ нютагаа ерэхэ болообши? Шимни маанадтаа түрүүлэгшээр зууршалагдаал хаш! Тиимэ гү?

XXIII

Үнсэгтын зуһаланай ута хара гэр соо шаг шууяатай.

— Түрэхэн үдэрөөр гэхэн открытка дээрэ бэшээтэй хадаа Хандамнай маанадаа урижа байгаа бээ, — гэжэ Эрхэйн Гомбын үндэр сагаан һамган гартаа тэбхэрхэн открытка баринхай һабандана. — Маниие Ломбо Дулсамаа хоёр зүүдэндээшье харадаг юм аал?!

— Асаржа угэхэн хүбүүхэнһээ мэдэжэ абаагүй юм аалта? — гэжэ гушаадтайхан Гүнсэмаа гэрэйнгээ бог хамаха зуураа асууна.

— Тэрэшни юу мэдэхэ һэм даа, — гэжэ Таряашын Дэжэд үхибүүдтээ бээлэй нэхэхэ һанаатай, хабхаг дээрээ таалалдажа байһан эрэ эхэнэр хоёрой дүрэтэй хуушан сагай шкатулка сооһоо утаһа зүү гэхэ мэтэнүүдээ гаргаад һуутараа дуугарна. — Найрта энэ дороо ерэгты гэжэ үнэхөөрөө бэшээтэй юм гү?

— Аржытар бэшээтэй байнал даа!

— Үнэншэнэгүйб даа, — гэжэ Арбаандайн Данзанай Будаали хүнды хоолойгоор дуугарба. Тиихэдэнь нахиитараа дараад һууһан оронойнь модон хотолзоод абаба. Пружинатай орон дээрэ оройдоошье унтадаггүй юм, тэдэнэрын гэнтэ таһаршаха, һунажа газарта хүрэшэхэ юм гу гэжэ айдаг ёһотой. — Ломбындо Хасууритын хүн хэн орожо хүндэлүүлжэ байһан юм?.. Урдань нэгэ танигдаагүй зоние архидуулдаг һэн хаш. Ноёд хатад һэн бээ даа...

— Магад, ямар нэгэн хүн маанадые шоглоо гү? — гэжэ Эрхэйн Гомбын Эржэни открыткаа харасагаажа эхилбэ. — Энэшни балай хайн һургуулитай

хүнэй бэшэһэн бэшэ. Шаазгайн һабардаһанһаа долоон доро... Ухибүүн гэхэдэ, үхибүүн бэшэл даа... һургуулида ороогуй миин багашуул энээнһээшье үлүүгээр бэшэхэ... Һогтуу хүн хээлээ юм гү? Гомбожабнай дэмыржэ байгаагүй бээ?

— Гомбожабые юундэ ходо муушалагшабта? — гэжэ Будаали сухалтайгаар хэлэбэ. — Хүнэй һайн һайхан ябахын түлөө юушье хэжэ үгөөгүй аад, нэрэ солыень дэмыдэ шорой соогуур бү мухарюулагты!

— Хандамнай тээд юундэ абяагүйхэн Хасуурита руу хатаргашана һэм? — гээд, Гүнсэмаа шаралжа хамуураа хажуудахи хүнэг соогоо норгоно. — Мэдэгмаа, али шамда хэлээ һэн гү?

Мэдэгмаа һаяхан орожо ерээд, баруун хойто буланда абяагүйхэн, гансал Гүнсэмаагай хамуур харасаараа дахалдан хаража һууһанаа, гэнтэ бүхы бэээрээ сэхэлдин, толгойгоо үһэрингээр дээрэ үргэжэ:

— Намда юундэ хэлэхэ юм? — гэжэрхибэ.

— Хүйтэршөөлта? — гээд, Таряашын Дэжэд туршангаар Мэдэгмаае гэтэбэ. — Хадам харяа буляалдаба гэхэдэ, нэгэнтнай хүгшэн, нүгөөдэтнай залуу...

Мэдэгмаа Дэжэдые ёлогод гэн хаража, үгэ дээрэнь зогсоожорхибо.

— Буляалдаашье бээбди! — гэжэ хонгёохоноор тэрэ хэлэбэ. — Магад, Хандатнай таниие түрэ найртаашье урижа байгаа аалам?!

— Нээрээшье! — гэжэ Гүнсэмаа хамуурдахаяа болижо, нюргаа сэхэлбэ. — Хандатнай хатуухан лэ басаган бшуу! Мэдэгмаа бидэ хоёр мэтээр эшэжэ гайхажа ябаһаар, эрэгүй хогоосон хосорхогүй!

— Нэгэ юумэндэ зайлыт! — гэжэ Будаали зандарба. — Ямар, юу?.. Хүнэй хээгүй, үзөөгүй юумэн һэн гү?.. Үхибүү шубуудые гаргажархибал, үхэдэл шүдхэрыешье эрэмни гээд һуухалши.

Мэдэгмаа шарайгаа татан, Будаали тээшээ эрьешэбэ.

— Үгы даа! — гэжэ Эржэни хажуудань ерэжэ һуушаба. — Хэрбээ шамтай Данзан Гомбо хоёроо андалдаха болоо һаа, хээээшье зүбшөөлөө үгэхэгүйб! Данзаншни эрэ хүн аад, арайл бишыхан даа!

— Данзамни бишыханшье хаа, намаараа шамайе хэзээшье агсахагүй!
— гэжэ Будаали амар абтабагүй. Эхэнэрнүүд булта энеэлдэшэбэ.

— Зааханууд зоние бү баһыш!

— Данзаншни, нээрээшье, Гомбоһоошни үлүү байха!

— Андалдаад үзэгты!

— Хэрэггүй юумэ дуулажархихаар лэ үргэнэйнгөө зааратар бү энеэлдэгты, эмэд! — гэжэ Будаали үшөө бүдүүнээр, ууртайгаар дуугарба. — Гомбожабнайшье мүнөөдэр ерэхэгүйнь хаш. Үбэлжөөндөө ошожо, үнээдэйнгээ байра арилгаха, заһабарилха аргаа бэдэрэе. Сагаадаха хэрэгтэй. Үбэлнай иигэхээр толгой дээрэмнай гэб гэнтэ буушаха!

— Үбэл болотор үрдижэ үхөөд, үшөө амидырхаар саг бии! — гэжэ Таряашын Дэжэд урдахи утаһануудаа холо этэржэрхёод, гэнтэ хүнгэн солбоноор гүйжэ бодошобо. — Тэрээниешни хэхээ ханаа болбол, дайраха зуураа бүтээхэбди! Мүнөөдэр найрлажархия! Юу ухаа мэдээ табяабта!.. Хэзээнһээ бидэ хүн мэтээр хүхилдөөгүйбибди... Үглөөгүүр, Эржэни, хаалишадай найр энэ нажартаа болоогүй гэжэ хэлэжэ байна һэн бээш?

— Болоогүй! — гэжэ Эржэни энэ дороо бүхы һамгадай бодоод, ёохор хатархаяа байһандал, гарнуудаа таатайханаар хоёр ташаагайнгаа тэндэ баряад, Дэжэдтэ дүтэлбэ. — Үетэнөөрөө хатарха, үе мүсынгөө шалаа, ханхинаса дуулажа, хоолойнгоо мохи гаргаха гү гэжэ ханажа байгаа хүм... Найр болоогүйл даа! Мүнөөдэр найрлаха хаа найрлая!

— Найрлая! — гэжэ Гүнсэмаа мүнсэгэрхэн хамуураа шэдэжэрхибэ, тэрэнь мухарилдаһаар ошожо, Мэдэгмаагай хүлдэ торошобо. — Ломбынхиин найр хээшьегүй хаань, бидэ өөһэдөө найрлая!

— Этигэнэгүйб даа, — гэжэ Будаали һууһан шэгтээ аман дороо гүбэд гэбэ.

— Юундэ? — гэжэ Дэжэд Будаали тээшэ жэжэхэн сэсэгүүдтэй гэртэхи халаадайнгаа хормойгоор һалхи татуулан, байра дээрээ эгсэ эрьелдэжэрхибэ. — Магад Ломбо нэгэтэ үзэгдөө дуулдаагүй найр наярүүлжархиха гээ бэээ? Гэнтэ зүрхэ сэдьхэлээрээ хүн зоноороо тэбэрилдэн хүхихээ ханаа бэээ?

Наһан соогоо хуряһан зөөриһөөн нэгэ бага һабандаад үзэхэнь ёһотой. Амбаар дүүрэн таряанһаа хэдэн адха орооһо тахяадаа шэдэжэ үгэһэнһөө өөрэгүй юм бэшэ гү? Магад суглуулһан зөөриһөө залхууржа дурагүйдэшөөд, юундэ наһан соогоо энээниие нүхэдөөрөө хубаалдажа ябаагүй һэнбиб гэжэ шаналһандаа, туйлай ехэ найр хэхэнь бээ?!

— Ошоё! Тэрэнһэнь эдие, хүртээ! — гэжэ Эржэни балгашье архи уугаагүй аад, халашаһан мэтэ боложо гарнуудаа үргэнөөр дэлибэ. — Ломбын наһан соогоо үзөө хараагүйгөөр шууяад, нэрьсэд орхиё! Маанадые хараад, хорхойгоо хүдэлгөөд, дахин залуу наһандаа тэхэритэрнь... Арбан найматай шиилагар улаан хүбүүн бүшье болог! Цезарингээ наһанда ерээ болбол хүрөө! Һугадаад ёохордоходо, һула бэшэ байхаарнь...

— Нээрээшье, Цезарь иигэжэ байхыешни хараа һаа, толгойгоошье эрьежэ болохо, — гэжэ Будаали һайхашаан хэлэбэ. — Хуушанайхия алдаагүйлши... Нилээд хүбүүдые хүл хөөрсэг болгоһон хүнши даа...

— Наадан соо орожо ерэхэдээ, хүбүүдэй нюдэдые эльбэдэжэрхигшэ һэн бээб? — гэжэ Эржэни гаарашаба. — Эрхэйн Гомбын нюдэн хайлашагша бэлэй!

Дахин бултанай энеэдэн дэбэршэбэ. Гансал Мэдэгмаа ямар нэгэн һонигүй зүжэг хаража, мүнгөө түлэжэрхиһэн хойноо гаража ябашахаяа хайрлаад һууһандал, оройдоо мийһэдшье гэбэгүй. Тээд үнэндөө зүрхэ руунь һаалишадай үгэ бүхэн шаагдажал байба: Гэнтэ ябашаһан Ханда... «Гомбожабта һайн юумэ хээгүйт...» «Хандатай хадам харияа буляалдаалта?» «Үхибүү шубуу гаргаад, үхэдэл шүдхэрыешье эрэмни гээд һуугыт», «Цезарь... Ломбо...»

— Ай даа! Ямар гоё һамгад эдеэндээ нахишаһан Ломбын шэрээ тойроод һуухабибди! — гэжэ Таряашын Дэжэд нюдөө ониилгон, урдань хүлээһэн амтатай, аягтай юумэ улаан зүрхөөрөө мэдэрһэндэл, хоолойгоо нялуун болгожо дуугарба. — Энэ халаадуудаа тайлаад, холо шэдэжэрхихэт... Ягаан талаан самсануудаа үмдэхэт. Эржэни, эрээхэн крепдешин платияа үмдэхэдөө, бүри жэбжэгэрхэн, сулагархан болошохош... Али тэрэ креп-

жоржедээ үмдэхэ гүш? Үбсүүн дээгүүрээ хапуустын намаа мэтээр унаад байдаг үргэн захатайгаа? Кримплен плати-костюмшни баһашье таараха... Гүнсэмаа, ши бэеэ лаб бариһан ягаан торгон самсаараа ерээрэй... Тиихэдээ хасарнуудшни толотоод, хори хүрэжэ ябаһан мэтээр харагдашахаш... Эрэшүүлэй матаргайешни тэбэрээд хатархада, бэеышни жэбжытэр баряад байхадаа, плати һайн юм. Али корсет үмдэжэрхихэ юм гүш?

— Тэрэниешни хүншые болоһоор үмдөөгүй хүм... Тай! — гэжэ Гүнсэмаа уралаа жэмылгэбэ.

— Хамаагүй, бэешни яһала сула ха юм! — гэжэ Дэжэд гараараа зангажархиба. — Хото городой үнжэгэн өөхөн һамгад бэшэбди... Битнай шинии мэтэ үндэр нарин хаа, мүнөө модно болоһон урдуураа уузгай хамсытай, доошоо дэрбын ошоһон плати үмдөөд эрбэлзэжэ байха бэлэйб... Сэхэ юбхэтэй бархат плати-костюмаа, Мэдэгмаа, шамдаа оюулха гээд лэ үлэшөөб даа!

— Мэдэгмаамнай, хари, маанадтаа гоё хубсаһымнай оёжо байдаг... һайн лэ даа, — гэбэ Будаали томоотойгоор.

— Будаали бидэ хоёр бүдүүнүүд хадаа, бараан үнгэтэй нооһон самсануудаа үмдөөд лэ хүрхылдэжэ һууха болонолди даа, — гэжэ Дэжэд зорюута ехээр уйлаһанай хэбэр нюур дээрээ даран, нэгэ ээмээ жалшылгаба. — Таанад мэтэ эрэшүүлэй нюдэ эльбэдэхэгүй хадаа!

— Этигэнэгүйб даа, — гэжэ Будаали баһа дахин дабтаба.

— Боосолдоё! Ломбындо найр дээрэ ерээд, юе эдихэмни ааб гэжэ шэрээ дээгүүр нюдөө гүйлгэжэ һуухалши даа! — гэжэ Дэжэд урдаһаань гараа харбайба. — Боосолдоё! Боосоогоо алдаа хаа, үглөөдэр минии үнеэдые һаахаш. Би орой болотор Таряашатаяа тэбэрилдэжэ унтахаб.

— Боосолдогты, боосолдогты! — гэжэ эндэ тэндэһээ шууялдашабад.

— Хойш, хойш! — гэжэ Будаалиин гараараа зангаха зуура, Дэжэд оншотойхоноор тодон бажуужархиба.

— Дүүрээ! — гээд, Эржэни альгаараа сохин, Дэжэдэй Будаалиингаа гарһаа зууралдан һэжэржэ байтарнь һалгаажархиба.

— Эх! Ямар гоё найр дээрэ Будаали байлсахабши даа! — гэжэ Дэжэд эхэнэрнүүдэй энээдэ дахин замхааба. — Шампанскын «пүс» гээд нээгдэхэдэ, нэгэ зэргэ хашхаралдангүй һуугаарайт! Архи уухагүйбди, сагааниие уубал һогтошохобди гэлдэжэ байтараа, «үгсүүр бэшэ уруудам, үдхэн бэшэ шэнгэн» гэлдээд, ама руугаа хүнтэрүүлжэ эхилхэбди. Сэсэ мэргэн, уран гоё үгэнүүдые бодожо байгаад хэлэдэг, холо ойрын дээгүүр мэргэжэлтэй, тушаалтай айлшадые шагнажа, шэхэнэй шэмэг болгохобди. Архииншые, артистыншые дуулаха дуу хангюурдажа эхилхэдээ, газаань гараад Түнхэнэйшые, Алайрайшые, урданайшые, мүнөөнэйшые, «осоошые», «айдуусайшые» дэбхэрэлдэхэбди. Залуушуулай дэбхэрэлдэжэшые, эрьелдэжэшые байхада, дундуурнь таһа сохёод зэргэ хатархабди. Хандамнай радиолоёо хангюурдуулха. Үгышые һаа, магад, Ломбомнай эстрадна оркестр захюулжа асаруулаад, барабаниинь лүжэгэнүүлжэ, сангын ханхинуулжа, трубаень хашхаруулжа байг даа!

— Харал даа!..

— Нээрээшые, гоё найр болохол!

— Хандамнай маанадаа гэнтэ гайхуулха гээ хаш!

Һаалишад ээлжэлдэжэ байгаад, болохо найр тухай һанаандаа нэмээжэ, зохёожо шууялдашаба. Богонёор хэлэхэдэ, Ломбындо мүнөөдэр һара наранай туяа худхаржа, һолонго татажа, хүгжэмэй абяагаар агаарнь дүүрэшөөд, ерэхэн айлшадын тэрээн соо умбажа, өөһэдөөшые мяха, шуһа, яһанһаа бэшэ, агаар, һолонго, хүгжэм гүрбанһаа бүрилдэшөөд шэнхинэжэ байха юм ха!

— Хүрөө! Һамгадууд, Хасуурита руугаа дугшуулая! Бодогты, түхээрэгты, ябая! — гэжэ Дэжэд гараа үргэн, гайхалтай һонин аяншалгада гарахаяа хүлээһэн пионернүүд соо хашхарһандал, захиралта шэдэбэ.

Гэрэй хушалта доро миисгэйн орожо ерэхэдэ, урагша хойшоо ниидэлдэжэ ороһон гулабхаанууд мэтээр һахы һалаг болошобод. Бишыхан бидонууд, амһартанууд ханхиналдаад, һү, сүсэгэй тэрээн худар эюулэгдэнэ, гутал, хубсаһад һэлгэгдэнэ, хайрсагууд нээгдэнэ, хаагдана, хазаар, эмээлнүүд, хомууд, дугаанууд хонгиролдоно... Энэ тэрэ юумээ һаалишад бэе бэеһээ

хуралсана, энеэлдэнэ, шоглолсон зандаралданад... Тиигээд тэргэ моридтоо мордодод.

— Мэдэгмаа! Минии тэргэдэ хуулсахаш! — гэжэ Дэжэд газашаа сүүмхэ соогоо юумэ хээд, гарахаяа тэгүүлэн дуугаржа, халта харахадань, тэрэнэ хууридаа хүдэлэнгүй, юушые обёорхогүй нюдөөр урдаханаа гэтэшоод хууба. — Бодыш! Ошохогүйб гэжэ гү? Юу ухаа алдаабши! Хэзээ халаһан хандарһан юумэнэй түлөө түбэгшөөгөөбши! Хэншые юушые хэлэхэгүйл!

Мэдэгмаагай эдэ үгэнүдһээнэ бүри муудашахые ойлгоходоо, Дэжэд гэдэргээ эрьежэ, хажуудань ерэбэ.

Үглөөнһөө хойшо Мэдэгмаа гайхалтай хүйтэн шэгтэй болошоод ябахдаа, бүри залуу мэтээр харагдаа һэн. Мондогорхон хүрин шарайнэ үшөөшые захаршаһанаар, уран наринаар үзэгдэжэ, үһэниинэ косынка дороһоонэ үшөөшые буржышаһандал бултайжа, энеэбхилэнгүй таһа жэмыһэн уралнуудынэ бээ саб гэтэр баряад ябаһыенэ тодоор гэршэлжэ байгаа һэн. Мүнөө нюуртанэ тон ехээр доромжолуулһанай тэмдэг энэ соморхон, хурса түһөөнэ балартуулжа, гансата хүгшэрүүлжэрхиһэниинэ эли.

— Өөрөөшые мэдыш даа, — гэжэ Мэдэгмаагайнгаа үшөөшые набшын дуугархагүйдэ, Дэжэд хайрлашаба. — Бишни үни болонгүй тэхэрижэ ерүүжэб. Хүлээгээд байгаарай. Зөөхэйгөө шанаад... Зай гү? Үнсэгтэдөө бидэшни үшөө үлүүгээр найрлахабди... Зай, хүлээгээд байгаарай!

— Би хүхөөр үхибүүн һэн гүб, — гэжэ Мэдэгмаа бээ баалан энеэбхилбэ. — Гэртээ хоноод ерээрэй... Би үнээдыешни хаагаад байхаб. Бү яараарай, бү тэбдээрэй.

Нээрээшые, Дэжэд ханаан соогоо найрлаад, хүхээд, амараад ерэхээ ханабашые, ханияа гансаарнэ орхихогүйһөө гадна, мүнөөдэр үшөө нэгэ нюуса хүсэлтэй ха юм. Ломбын найр дээрэ эхинһээнэ һүүл хүрэтэрнэ байлсахаар һэн — тэрэ иимэ хүхилгэндэ хэзээнһээ дуратай хүн ха юм... Тээд...

— Намда ханаагаа бү зобо, — гэжэ Мэдэгмаа Дэжэдэйнгээ анхаралаа иигэжэ хандуулһанда уяран хэлэбэ.

— Хүнэйл түлөө ханаагаа зобожо ябаха эхэнэр хүнэй хуби ха юм даа,
— гэжэ Дэжэд аалиханаар дуугарба. — Үхибүүдэйнгээ түлөө... Эрэ
нүхэрэйнгөө түлөө... Эхэ эсэгынгээ түлөө... Нүхэдэйнгөө түлөө... Харгыдашыё
таняагүй хүнэй дааража ябахада дулаасуулхайб гэжэ ханахаш... Үбдэжэ
хэбтэхэдэнь, аргалжархихайб гэжэ... Нимгэн лэ сэдхэлтэй уймар тэнэгүүд ха
юмбибди даа!

— Тиимэ даа! — гэжэ Мэдэгмаа хоолойгоо шэшэрүүлээд, хууриһаа
һэмээхэн бодожо, Дэжэдые зөөлэхэнөөр тэбэрин, хасараа хасартань няаба. —
Һайхан ханаатай хүнши!

— Һайхан муухай ханаатайгаашыё мэдэгшэгүйб, — гэжэ Дэжэд баһал
сэдхэлээ хүдэлшэбэ. — Теэд хэн хүндэ муу юумэ хэхээ оролдохоб...
Хүмнай бэе бэе харалсажа, үргэлсэжэ, туһалалсажа ябаха ёһотой... Заримдаа
төөришоод ябахаш. Зэргэлһэн нүхэршни харгыешни зааха аргатай...

— Нээрээшыё, төөришоод байхаш... — гэжэ Мэдэгмаа шэбэнэбэ.

— Үсэгэлдэр үдэшэ Дэбшэн ерээ аал? — гэжэ Дэжэд мэдэжэшыё байгаа
һаа, дадхаажа асууба.

— Ерээ.

— Өөрөөл мэдэхэ хүн бээш даа, теэд... — гэжэ Дэжэд үнихэн абяагүй
болошобо. — Дэбшэнтэй таараха һаа... жаргалтай ажаһуухаб гээ һаа...
Дэбшэнээ өөрөө һайн мэдэнэ ха юмши...

— Мэдэнэлби даа, — гэжэ Мэдэгмаа баһал тэрэ хэээ үнгэрһэн,
сэдхэлдэнь шарха боложо үлэһэн энээхэн Үнсэгтын һүниие ханаандаа
оруулаадхиба.

— Арбан найматай бэшэ ха юмши даа! — гэжэ гэнтэ Дэжэд
шогтойхоноор, солгёохоноор дуугараад, Мэдэгмаагай тэбэриһээ мултаршаба.
— Юуншыё болог, бү марта! Мүнөө үдэшэ хоюулан найрлахаараал
найрлахабди. Хасууритынгаа һэнэгтэйхэн эрэшүүлые суглуулаад...

«Гомбожаб юумэдые гэбэ гү?..» — гэжэ Дэжэдэй нюдөө ялалзуулан,
эрбэлзээд гарашахада, Мэдэгмаа зүрхөө үбдэхөөн сэдхэбэ.

Наалишадай ябашаһан хойно Үнсэгтэдэ хоһон хүнды, хон-жэн болошобо. Мэдэгмаа гэрэйнгээ шала угааба. Энэ тэрэ юумэнэй энэ тоорог арилгаадшые туршаба. Теэд дабаха гаталха аргагүй уйдхар тэрэниие орхиногүй. Угайдахадаа, зоной үгы болошохые мэдээд, хэдэн турлааг шаазгайнууд гэрынь тойрон нийдэн, һуун, согсогонолдоно, шаханалдажа эхилбэ. Мэдэгмаа гэшхүүр дээрээ гаража, тэдэниие арбагашан үргөөбэ. Турлаагууд далбайтараа нийдэнээр урдахи хуһан шэбэр руу ябашаба. Гурбан шаазгайнууд үнээнэй хорёо дээгүүр һуугаад, Мэдэгмаа тээшэ хаража байжа, һүүлнүүдээрээ шохогонолдон шаханалдахадаа яахабши! Шаазгай дуугархадаа, нэгэ юумэ хүндэ зүгнэдэг юм гэжэ багадань эжынь хэлэгшэ һанаандань орошобо. Эдэнэр мүнөө ямар юумэнэй болохые уридшалан таахадаа иигэжэ шууялдашабаб? Юундэ иимэ һабыаһагүйхэнөөр аашалалданаб, далияа һульмиитар һэбээд, бэе бээ дайраад абанаб? Ямар нэгэн һабыаһагүй, хүнгэн ябадал хэхэшни даа гэжэ Мэдэгмаада ойлгуулнад гү? Мүнөөдэр Хасууритада үзэгдөө дуулдаагүй найрай болохо үеэр...

Гэнтэ шаазгайнуудай эгээл томонь һү абадаг гэрэй оройдо нийдэжэ гараад, шухала удхатай юумэн хуби заяандашни тохёолдохонь гэнхэндэл, ехэл томоотойгоор хоёр удаа «шаг-шаг» гээд, дээшээ дэбижэ, бэшэнээ дахуулаад, үнээдэй далабшын саагуур харагдахаяа болишобо.

Бишихандаа эжынгээ үгэдэ этигэдэг мэтээрээ мүнөө һүзэглэншүү мэдэрэлдэ абтахадаа, Мэдэгмаа бээ наадалбашые, саашадаа оройдоо бариһан юумээ гарһаан алдажа байба.

Һүүлэй һүүлдэ Хасуурита тээшээ ябагалшаба. Морид эндэ үлөөгүй ха юм.

Мэдэгмаа яаралгүйхэнөөр харгын далангаар алхална. Хасууритые тойроһон хасууринуудай наада талада холимог ой бии юм. Бэлшээриин захаар хуһад ургадаг. Тэдэнэр нэгэ жэгдэхэнээр һаглайлдажа һуубашые, ногоохон набшаһануудынь зарим нэгэ бэээрээ шарлажа эхилшэнхэй. Үдэшын хүйтэн жабар хойто мундаргануудһаа халтиран буужа ерэхэдээ, тэдэниие халта дайраад гарашана ёһотой. Шэнэнхэдэй үнгэ үшөө хубилаагүй. Хасуури,

наргадай мүнхэ ногоон үнгэтэй холилдон, хуһад шарлан соохорлошоходоо, намарай шэнжэтэй, Мэдэгмаагай эгээл мүнөөнэй сэдхэл харуулһан зураг мэтээр үзэгдэбэ.

Мэдэгмаа хуһадые гунигтайханаар шэртэнэ. Үсэгэлдэрхэнэ гэрэл соо нюураа хаража байтараа, һаншагтаа нэгэ сагаан үһэ оложорхиһониинь һанагдаадхиба. Мэдэгмаа тэдэ хуһад тээшэ дүтэлхэдөө, таһаршагүй ханинартаа мэтээр сэдхэлээрээ татагдахадал гэбэ. Сэмсэгэрхэн сагаахан хүл доогуурнь шарахан набшаһадай үшөө зузаараадүй хүнжэл. Тиибэшье бороодо норшоходоо, үмхиржэ эхилһэнэй эхүүншэг үнэр тараана. Иигээд хуһадай набшаһад булта шарлажа, хүйтэн һалхинда хүйлэн хийдэхэ гэжэ Мэдэгмаа шэбшэбэ. Тиихэдээ нүсэгэржэл байһан мүшэрнүүдынь һүүлшынгээ найдалые алдахагүйгөө оролдоһон хүн мэтээр хийдэ һарбайлдаад лэ үлэхэ. Мүнөө набшаһад эндэ тэндэ таһараад унажа, ой соо һүлдэгүйхэн һэршэгэнээ татана.

«Эдэл хуһад мэтэ болошоолби даа», — гэжэ Мэдэгмаагай сээжэдэ гашуухан бодол ерэнэ. Тиихэдээ хайшаашье яараха, юундэшье эрмэлзэхэ хүсэлынь үгы болошобо.

Урма баяргүйхэн Мэдэгмаа Хасууритынгаа үйлсэ руу оробо.

Мэдэгмаа хуушан, бишыхан гэртэ һуудаг. Зуһаланда гарахадаа, сонхо юумээ хаажа хадаад ошодог. Мүнөөдэр тэдэнээ сэлин нээхэ хэрэгтэй. Иигээд нүүжэ ерэхэдэнь, досоохи шиигынь хатаһан байха бшуу. Үшөө пеэшэнээ үдэр бүри түлидэг болохо. Эжынь амидыдаа эндэ гэртэхи газаахияа хүсэд өөдэ татаад һуугаа юм.

Нюдээ анижархёод һажажа һууһан хорсогорхон шабгансые һануулһан гэрээ харахадаа, Мэдэгмаагай досоо бүри муудашаба. Гансаарданги эхэнэрэй ажаһуудал энэл даа! Юундэшьеб зэргэлһэн айлнуудайнгаа ялагар талагар сонхонуудые, шифер үндэр хушалтануудыень харасаараа халюухайдаад гараба. Хүхэ шэрээр шэрдээтэй Ломбын гэрэй харниис, хушалтынь хамар хүнэй нюдэ эльбэнэ. Сонхонуудтань улаахан сэсэгүүд табяатай энеэбхилэлдэнэ... Тээ саанахана баһал нэгэ юрэ борохон гэр... Тэрэ —

Гомбожабайхи. Хэдэн жэлэй саада тээ сонходонь саб сагаахан хүшэгэ татаатай, хаалгануудынь сагаадагданхай толоржо байгша бэлэй. Гомбожабай Валиин нүгшэһэнһөө хойшо эндэ барандаа харла харлаһаар харлашоол даа... Энэ гэр мүнөө нирэн хара шэлнүүдээрээ миил юлыжэ, гайхамшагта гашуудалдаа хохордошоод һууна...

Иигэжэл Мэдэгмаагай хорёогойнгоо тэндэ нюдээ манатуулан шэртэжэ байтар, үхибүүдэй шууян дуулдаад, үйлсэдэ нэгэ дүрбэтэй гү, али табатай хүбүүхэн бархирһаар бии боложо, хойноһоонь Чингис хүбүүнийн борбилоо бажууһан харсага мэтээр намнаад дээрэнь ерэжэ буушаба. Ханаабай тэндэ шабар соо унагаагаад, үмдыень ходолжо, ялагархан бүгсынь гараад ерэхэтэй сасуу, гартахы халаахайгаараа шабхадаадхиба... Хүбүүхэншье гол губиин доһолтор хашхарба, шашхаба, шарлаба!

Мэдэгмаа сүүмхээ хорёогой хабшалгада углажархёод лэ гүйжэ ерэбэ. Хүбүүгээ ара нюрганһаань адхажэ, һэрд гэтэр үргэхэтэйн сасуу нарихан үндэр эхэнэр хажуудань бии боложо, шабар соогуур мухарилдажа хэбтэһэн хүбүүхэниие гар дээрээ үргэн абаба.

Мэдэгмаа Чингистээ «амтатайхан пираг эдюулхэ» гэжэ альгаа далайһан аад, энэ танигдаагүй залуу эхэнэрэй сухалдаһандаа улайжа, сайжа байһан нюур шэртээд лэ зогсошобо.

— Яагаа хүмүүжэлгүй хүбүүн бэ! — гэжэ эхэнэр сэбэр ородоор хоротойгоор дуугарба.

Тэдэниие Хасууритын доодо үйеын зон булта тойрошобо. Юун бологшо ааб гэжэ ехэ һонирхошоһон, амашье ангайшаһан, нюдөөшье бэлтылдэшэһэн юумэд хамараашье шоршогонуулһаар, хүхэлтэнүүдыешье зууһаар... Зариманиинь хорёо дээгүүр аһалдан һуушабад, нүгөөдүүлын бүри хүл доогуур орёолдоно. Хүбүүнэй бүгсэ хэр ехээр улайшоо хаб гэжэ шагаахашье хүйхэрнүүд бии.

Шаралдайн аша Баяр тэһэ баярлашанхай, эгээл үндэр баханын оройдо гарашоод, сүүмхээ ташасагаана. Үсэгэлдэр Чингис тэрэниие доктор Аюушада гүйжэ ошожо ябахадань наадалаа бэлэй. Мүнөөдэр Баяр

оншотойхоноор үнөөгээ абаба бшуу! Эдэ хоёр эжынэр Чингисские хамнажа сохихонь гү, али өөһэдөө хоорондоо наншалдахань гү гэжэ ехэтэ хүлээнэ. Чингисские гүбээ хаань, тэрэ хэр шангаар бархирха ааб гэжэ бараглажа ядана. Чингис наншуулхадаа уй-хай болодоггүй, хэзээдээшье нюдэнһөө уһа гаргахагүйб гэдэг юм.

— Юундэ сохёобши? — гэжэ Мэдэгмаа эхэнэрэй нюдэнһөө далтиран, доошоо тонгойн, хүбүүнһээ асууба.

Мэдэгмаа энэ эхэнэртэ хүрөө дарагдашаба. Үнэгүй бүдөөр оёгдобошье, бээдээ ехэ тааруулһан халаадтай, үһээ буржылгаһан, онсо һайхан духиин үнэртэй, нюураа үлэ мэдэгхэн будажархиһан — Мэдэгмаагай хэзээдээшье ошоо, ябаагүй газарһаа ерэхэниинь элитэ хүн урдань зогсоно ха юм. Нарииханшье хаа, хүсэтэй бээнэ хүбүүгээ үргэхэдэнэ хүндэ хүнэгүүд доро матаралдаһан хуһан үргүүбшэ һануулжа, хэрбээ энээхэн жүрэгэрхэн сагаахан гарнуудаараа түлхээ хаань, Мэдэгмаа тэнсэжэ тулахагүй мэтэ. Теэдшье хүбүүнтээ хамта һайн зоной хэхэгүй юумэ үйлэдэжэрхиһэниинь эшэбэритэй байба.

Чингис шүдөө таһа зуугаад, абяагүй шуухиржа, эхэнэр эгшэжэ уйлаһан хүбүүхэн хоёрые зангада орошоһон харха мэтээр нюдөөрөө шобто үрэмдэнэ.

— Баярһаа гараа! — гэжэ Таряашын басагахан урагшаа гаража, хургаараа зааба. — Баяр Чингисские наадалаа... Шамае хаяһан баабайншни хүбүүн гэжэ наадалаа... Шамае муухай хадашни баабайшни хаяад, иимэ һайхан хүбүүндэ ябашоо юм гээ!

Мэдэгмаа ялагад гэтэр харасаараа шэрбэн үндышэбэ. Сонишье нюдөө ехэ болгожорхибо. Иигэжэ нюур нюураараа мүргэлдэшэхэбди гэжэ хэнэйнышье хэзээдээшье һанаагүйнэ лабтай!

«Энэл ха юм даа Цезариин түрүүшын һамган», — гэжэ Соня Мэдэгмаае толгойһоон ула хүрэтэрнэ шэртэбэ. — Нээрээшье, сэбэр эхэнэр юм байна!»

Сониин досоо гансата урбалдашаба. Яагаашье хаа, сэбэрээрээ энэ эхэнэртэ өөрынэ хүрэхэгүйнэ мэдээжэ. Тиигээд эндэ ажал дээрээ, зон соогоо суутайхан, хүндэтэйхэн хүн гэжэ ойлгожорхибо. Зурагархан хара нидхээ

дээшэ доошонь болгожо, дабхаряатайхан нюдээ хүйтөөр сабшан зогсоһон энэ эхэнэр намда тодхор ушаруулжа болохо гэжэ досоонь нэгэ утаһан шэлгэнээдхибэ. Энэшни Хасууритадаа дайдые хушаха үер, тайгыг шатааха түймэр мэтэл! Харыт, харыт, энэ хүбүүнийн харсага болоод, хүрэнөөр лэ нюдарба бшуу! Угайд хадаа, Цезарь мэтэ тэбхэгэрхэн шарайтай... Уурлашоод уухилжашье байхадаа, сээжээрээ хүбхышэхыень юундэ нажаагаа юм!

Энэл эхэнэрһээ халаһаар лэ, нютагһаа Цезарийн мордошоһониинь Сонидо ойлгосотой болошоходол гэбэ. Цезарь хахасаа хандарашье хаа, саагуураа Мэдэгмаадаа дуратайл байгаа ёһотой! Мүнөөшье нютагаа ерэхэдээ, ехэл сэдхэлээ хүлгүүлээ, арсахаяашье хэды ханаа. Энэ эхэнэртэй нэгэ агаараар амилжа, үдэр бүри шахуу уулзаха аад, хамта ажаһуухагүйн хүшэршэг байһан байгаа гү?! Тиихэдээл гэр бүлэдөө харша юумэ хэжэрхихэгүйдөө хүсэд найданагүй гү?

Энэ сагһаа эхилээд, Цезарь Мэдэгмаа хоёр ходо фермэ дээрэ харалсаха, энэнь түрүү ажалшан хаа, эндэ тэндэ хамта суглаа хураалда ябахань гэжэ Сонидо аржытар урдань харагдашаба.

Соня хүбүүгээ шангаар, хэрбээ һулаханаар хаа, гэр бүлынгөө зол жаргал алдажархиха мэтээр тэбэрибэ. Хатуухан сагай тохёолдоһые мэдэндэл, хүбүүхэн бархирхаяа болижо, урдаа зогсоһон дайсадаа уһаар дүүрэн нюдэтэйшье хаа, үзэн ядангаар хараба. Хайшан гэхэбди, угаа уһа руу табидаггүй ха юм. «Обёос тарихада, шэниисэ ургадаггүй», — гэжэ доктор Аюуша хэлэдэг бшуу! Ломбын шуһан ашынь һудаһан соогуур лугшажа байгаал бээ...

Эдэ дүрбэнэй үйлсын дунда үсэдөөр мүргэлдэшоод байхыг үхибүүд ганса һонирхоо бэшэ, эндэ тэндэнээ хорёо харшын дээгүүр ехэшүүлэй толгойнууд бултайлдашоод, нэгэшье хүдэлнэгүй.

Ломбын ябаган үүдэндэ Ломбо өөрөө Эрхэйн Гомботой этэрэлдэн, эмирэлдэн гэтэнэд.

— Ёһотойл Чингис! Шулуун зүрхэтэй, шуһан мүртэй, — гэжэ Ломбо һайхашааһанииньше, харааһанииньше мэдэгдэбэгүй. — Харыт, дээрмэшэниие!

— Ахань дүүгээ халаахайдахадаа яашаха һэм, — гэжэ Эрхэйн Гомбо энеэбхилбэ. — Бүгсэнь хатуу боложо байха... Хожом халуун шэрэм дээрэшье һуухадаа, дүрэхэгүй хүйхэр болоно аабза!

— Һайхан лэ һамгадые абадаг Цезарь даа! — гэжэ Эрхэйн Гомбын ээм дээгүүр үлэлзэн Бадмаахын Дулма шэбэнэбэ. — Һайхан лэ һамгадые шэшэрүүлжэ ябаһан эрэ даа!

— Яагаа муухайгаар, хоротойгоор бэе бээ гэтэлсэшоод байнаб! — гэжэ Эрхэйн Гомбо шоншорбо. — Хоорондонь сээрэнхэ аһаажархёо һаа, бензиндэ мэтээр дүрд гэшэхэшье ха! Ямар хоротойгоор харалсажа байнад бэ?!

XXIV

Ломбын баруун гэртэ столнууд залгагдан табигдажа, эрээ маряан элдэб сэсэг, жэмэс зурагтай хушалтануудаар нэмэригдэжэ, дээрэнь ехэ бага табагууд, блюдцинүүд соогуур хэршээтэйшье, хэршэгдээшьегүй, магазинһаашье абтаһан, Хараһанай адагһаа баригдаһаншье загаһад, һаяхан хурыагдаһан хапууста, үгэрсэ, помидор уран гоёор буйлуулагдан, зохёогдон табигдаба. Компот джемүүдэй, үнгэ бүрийн жэмэсүүдэй шүүһэдэй сондогорхоншье, танхагаршье мүнэһэд нээгдэжэ, хонхогоршье, жалагаршье табагууд руу эюулэгдэнхэй. Хасууритада хаа-яхана үзэгдэдэг бүдүүншье, нариншье, тарган, туранхайшье колбаса, корейкэнүүдшье бии. Угайдхадаа, загаһанай улаан түрьһэн эндэ тэндэ бэржылдэн хүнэй нюдэ татана! Хартаабха, сүсэги холин худхаад, горох гэхэ мэтэнүүдые нэмээд, обойтор табижархиһаншье табагууд харагдана. Һаяхан шанагдаһаншье, хатаагдаһаншье ааруул, үрмэ тоһон элбэг. Эдэнэй хоорондо үндэршье, набтаршье, һаглагаршье, гозогоршье һөөг бургааһадай дунда эндэ тэндэхэнэ

омогоор дээшээ урган үндылдэшэн бүлэг модод мэтээр сагааншые, улааншые архитай шэлнүүд шорхойлдонод: тэдэнэр нэжээдээрээ бэшэ, харин гурба-дүрбөөрөө зүһэ, сэнгээрээ булта ондоохонуудшые хаа, нэгэдхэгдэн табяатай. Сагаан мүнгэн толгойтой шампанска эгээл тэг дундань томоотойхоноор сэндынэ.

— Айлшаднай яагаа удааржа байнаб даа! — гэжэ Ломбо гартахышые, ханадахишые часыгаа ээлжэлүүлэн хаража, гэртэшые газашые гарана, ороно. Амбаарай гэшхүүр дээгүүр, түлээнэй тэрээгүүр бүлэг бүлэгөөрөө хөөрэлдэжэ, заримдаа хэмээхэнээр энеэлдэжэ байһаншые, хууһаншые зониие бүридхэжэ харахадань, даб дээрээ олоор нэмэжэ үгэнэгүй. Угайдхадаа, Цезарьнь хайшаа үгы болошооб?

Зүүн һарабша доро хоёр тулга дээрэ долоон тамгын тогоонууд соогуур мяха, сайгаа үни бусалгажархиһан Бадмаахын Дулма түрүүтэй хүршэ айлнуудайнь һамгад, хүгшэд юумэ шэмхэлэнгүй, ажал хэнгүй байжа һураагүй хадаа энэ тэрэ амһарта, аяга шанага дэмышые хаа хонгиргонод хэбэртэй. Дайшалхы бэлэн болошоһон сэрэгшэд хэзээ «Урагшаа!» гэхэн захиралта үгэжэрхинэ ааб гэжэ ноёнойнгоо шарайе хэр зэргэ адаглаад абагшаб, тэрээн мэтэ үе-үе Ломбо худар хүлээжэ ядангыар хараадхинад.

Теэд Ломбын аманһаа хэрэгтэй үгэ мултарнагүй.

«Уригдаһан аад, зорюута ерэнэгүй гээшэ гү? — гэжэ Ломбо бодомжолно. — Энэ Арбаандайн Данзан гэртээ ёһотой... Будаалинышые хүрхыһөөр Үнсэгтэһөө ерээд, буужа байна хэмнэй. Юундэ теэд?.. Ямар шалтагаантайгаар найртамни ерэхгүй болобоб? Энэ хоёрто хюмһанайшые харын зэргэ мууе хээгүй бэлэйб... Али энэ Данзанай эсэгэ намда мууе һанажа ябаа гү? Энэл Ломбые нэгэтэ түрээд хаяарай гэжэ хэлээд, һаһа барашаһан байгаа гү? Теэд тиигэхэл ёһогүйл даа... Али, магад...»

Ломбо он жэлнүүдээ һөөргэнь хэхэн хараһандал, гүнзэгырэ гүнзэгырһөөр урдахи ажабайдал руугаа ухашалан ябашаба. Байза... байза... Арбаандай тэрэ намар сеялкэдэ ябалсаа бэшэ һэн гү?.. Хэн сеялкэнүүдые

үглөө бүри бага нормо дээрэ табижархёод байгша нэм? Арбаандай тиигээл ёһотой!

...Тиихэдэ Ломбо таряашадай бригадын бригадир нэн. Үндэр ургаса ургуулхаб гэжэ үгээс үгөөд, республикын түрүүшүүлэй нэгэнтэй мүрысэжэ байгаа. Үбэлдөө бүхы таряалан дээрээ наг шэбхэ шаргаар зөөгөөд, газараа хахалтараа тэргээр гаргаһан юм. Табяд онуудта юун тиимэ элбэг трактор машина байба гээшэб. Шэбхээс гансата тараажархингүй, плугуудай хүрьһэ урбуулан ерэхэдэ, арбаад гаран эхэнэрнүүд, эрэшүүл һубарилдан байгаад, хэжэ үгэдэг нэн. Тиигэжэ азодые дэгдээнгүйгөөр үтэгжүүлгэ болгохые оролдодог нэн. Гектарта зуун килограмм үрэнэ оруулдагыс багашаагаад, хоёр зуун далаадыс оруулая гэжэ түрүүлэгшэдээ Ломбо эрилтэ табяа. Тэрэнэ ургасашни хилганаташаха гэжэ зүбшөөржэ үгэнгүй тулалдабашье, райкомой хамааралсажа эхилхэдэ, сухариха баатай болоо. Тиигэбэшье хэниешьеб даа хүхеежэ, үгэдөө оруулаад, хүнэндөө сеялкын тарилгын нормые багадуулжа, орооһодой гоожохо нүхэнүүдыс уйтаруулхаш гэжэ нюуса даабари үгэжэрхиһэн юм. Энэнэ элирүүлэгдэбэшье, яһала ехэ газар дээр тарилга хэгдэшэһэн байгаа ха юм. Тиигэжэ үрэнэ багадуулагдаһанай ушараар, хэдэн гектар дээрэнэ хэдэн центнерээр доогуур ургаса абажа, Ломбо мүрысэһэн нүхэртөө илагдашаһан юм...

Арбаандайл байгаа ёһотой гэжэ Ломбо хэзээ сагаан яһан болошоһон тэрэндэ хороо бусалба. Теэд ямар шалтагаан дээрэнэ Арбаандай түрүүлэгшын үгэдэ орооб? Түрүүлэгшэ намда хара ханаатайшыс бэшэ хаа, тарилгаяа үдхэрүүлжэ хилганатуулаад, колхозоо таряагүй үлөөжэрхинэ аа гүбди гэжэ өөрынгөө һохорһоо боложо айгаа ха юм. Теэд, Арбаандай?..

Ломбо Арбаандайтай хэзээ юунэй болоһые ханаан соогоо дахин саашаа урбуулжа эхилшэбэ. Багадаа нэгэтэ Арбаандайн хамарыс булга шааһан хүрэтэрөө бодожо үзэбэ.

«Гайхалтай! — гэжэ досоогоо хүйтэ даахыс мэдэрэн шэбшэбэ. — Иигээд шэгшүүрдээд, шүүгээд, сасуулаад ерэхэдэ, ямар олон ушарнуудта һэжэг түрэхөөр юм гээшэб! Алхам бүридөө хүндэ муус хэжэрхиһэн гү, али

хүндэ хорлуулжархин алдаһандал болонол! Угайдхадаа энэ сагаан яһан болошоһон Арбаандайтай тоосолдожо байналби. Саашань дамжа дамжаһаар уг изагуурнуудайнгаа муу һайе гаргалсахаар юм байна... Миниишье ябадалые иигэжэ хэтын хэтэдэ сэдхэл бодолдоо сэгнэжэ, бэлиншэлжэ хараажэ, бэрхэ гэжэ магтажа ябахал даа!»

Ингэжэ бодоходоо, Ломбо дахин һуури байраяа олохоёо болишобо. Тэрэ зуура тэрэниие элдэбээр хэлэхэ бусад зониие үзэн ядажа эхилбэ. Үндэр гэшхүүр дээрээ зогсоод, айлнуудаа хүйтэн харасаар хаймадажа, бултаниие дайсад мэтээр сэдхээдшые абаба. Илангаяа доктор Аюушын сонходо хүнүүд бүрэлзэхэдэл гээд, зүрхыень хороор хадхаадхиба. Доктор Аюуша, Маглаа юумэд энеэлдэжэ, наадажа байна ёһотой гэжэ һанахадань тэсэхээр бэшэ! Гомбожаб үни эндэ ерээд һууха һэн, тэдэнэр зорюута тэрэниие табинагүй, ута зугаа, уран үгэ дэлгэжэ һаатуулнад бээ...

Таряашын Дэжэд Гүнсэмаа хоёр хашаагай үүдэ ехээр дэлин, өөһэд хоорондоо хөөрэлдэн, шууялдан орожо ерэбэ.

— Цезарьтэн ерээ гэжэ бэшэхээ яагаабта! — гэжэ Дэжэд Ломбодо энеэбхилэн хандаба. — Юунэй найр хэхэнь гээшэб гэжэ Эржэни бидэ хоёр Үнсэгтһөө нааша таажэ ядажа ябатараа, Ломбо абгай Дулсамаа эзы хоёрнай алтан түрээ наяргахань гэжэ хэлсээбди...

— Ерэһэнтнайл хайн! — гэжэ Ломбо мihэд гэбэ. — Юунэйшые найр хадаа найр юм ааб даа!

Дэжэд Гүнсэмаа хоёр гэртэ орожо, Сонитой золгожо, үхибүүдтэнь конфетэ, нааданхайнуудые бэлэглэбэ.

— Үни айлшалха гүт? — гэжэ Дэжэд Сониин нэгэ тиимэшэг байхые гайхан адаглажа асууба.

— Мэдэнэгүйб... — гэжэ Соня дурагүйдэн гүбэд гэжэрхёод, тэрэ дороо өөрыгөө заһаадхиба. — Магад огто үлэжэшье болохобди. Цезарьһээ болохо.

— Хасууритада түрүүшээр уйдхартайшаг байха... Тээд... — гэжэ Дэжэд согтойхоноор энеэбэ. — Иимэ найрһаа түрүүшынтнай үдэр эхилээл хадаа

бараг бэшэ юм гү? Хасууритыншые зон найрлажа шададаг гэжэ гансата ойлгохолта!

Соня бээ баалан, Дэжэдэй урдаһаа дун сагаан шүдэдөө сайбалзуулан энеэбхилбэ. «Хото городто хүн болоһон шолмошни худалаар мihэрхэдээ булай бэрхэ байнал, — гэжэ Дэжэд бүтүүхэн тэмдэглээдхибэ. — Үнэхөөрөө хүхишэбэ гү гэжэ һанахаар лэ!»

Дэжэд Гүнсэмаа хоёрой шэнэ ерэнэн хүниие хүдөөдэ иигэжэ шэнжэлдэг ёһоороол, убайгүйхэнөөр шэртэхэдэ, Соня энээниие мэдэбэшье, Мэдэгмаатай намайе жэшээлдүүлжэ байгаа юм аабы гэжэ һанаба. Тиихэдэнь хоротойхон мэдэрэл түрөөдхинэ. «Эдэшни намайе хото городто үнжэгэн нялхаар үдэнэн хадаа хаанаһаа манай Мэдэгмаада хүрэхэ һэм даа гэжэ бодожол байна бээ — гэжэ Сониин тархида ороно. — Дэжэд, магад, тиигэнэшьегүй гэлэй. Хоёр-гурба уулзахадаа, ямаршьегүй юрын, һайн зантай эхэнэр мэтэ һэн. Энэ Гүнсэмаа гэдэгынь аргагүй намайе шоолонгёор шэртэнэ...»

— Столдоо һуужа байхамнай бэшэ гү? — гэжэ Эрхэйн Гомбо Ломбодо дүтэлэн хэлэбэ. — Нэжээд хошоодоороо сугларнад бээ... Иигэжэ хүлээгээ һаа, наранай ороторшые хүлээхэбди...

Ломбо нюдөө ониилгон, харша дээгүүрээ шэртэжэ, абья гарабагүй. Доктор Аюушынхиһаа гурбан хүнэй гараад ерэхые харажархёод, хайшаа шэглэнэд ааб гэжэ хүлээбэ.

Тэдэнэр үйлсөөр хойшоо ябанад. «Хэрбээ манайда ерэхэ һаа, Эрхэйн Гомбын газаагуур наашалха байгаа, — гэжэ Ломбын бодоходонь, шуһаниинь дээшээ хөөрөжэ, самиргайгаарнь лугшаба. — Минии хараһаар байтар зорюута Шаралдайнда ошохо гэлсээд хаш даа! Ошоболшые ошог! Хэмнай хэнээ түригшэ ааб!»

— Зай, айлшад! Айл ахадүүмнай! — гэжэ Ломбо шангаар, эрид шиидэнгээр гэшхүүрэйнгээ эгээл дээдэхи табсан дээрэнээ дуугаржа, байһаниие байһан шэгтэнь, һууһаниие һууһандань абьягүй болгожо, ябажа ябаһаниие тогтообо. — Гэртэмнай орожо, шэрээдэмнай һуугыт!

— Хүбүүмнай ерээдүйл, — гэжэ Дулсамаа таһа дүүрэбэ.

— Ерэхэ зон ерэхэ! — гэжэ Ломбо бажаганаба. — Эгээл һай һанажа ябаһан айл, ахадүүмнай эгээл түрүүн ерээ, һайн даа! Орогты!

— Хүбүүтээ хүлээхэл байгаал даа! — гэжэ Дулсамаа гонгинобо.

Хүнүүд нэгэ Ломбые, нэгэ Дулсамаае шэртэсэгээн, ээл-тээл гэшэбэд. Зариман бүри гэшхүүр дээрэ гарашоод, саашаа энэ үедэ орохо юм гү, үгы гү гэжэ дэмы дэмы хүлөө аршасагаһан болонод.

— Зай! Юу байнат? Гэрэй эзэн урижа байна бэшэ гү?! — гэжэ Эрхэйн Гомбо эржэгэнэшэбэ. — Оро гэхэдэ шагаһанай, эди гэхэдэ шэмхэлһэнэй хэрэггүй!

— Тиимэл даа, тиимэл даа, — гэхэн шэнгэхэн, хүлэмхихэн абяануудые хоёр-гурбан хүн үгэлбэ. Тээд хэншые богоһоо түрүүлэн алхабагүй.

Ломбо юушые саашань нэмэжэ хэлэнгүй, айлшадайнгаа дээрэһээ уруу, миил хургануудтаа хабшаһан сигаретээ уралдаа хүргэн, зантагар тархия дээрэлхүүгээр хэлтылгэн хаража байба. Мүнөө столыемни тойрон, эгээл түрүүшын духаряа үргэжэ, найраймнай эгээл гоё үедэ һууха зон соо һэнэгтэй хүн үгы шахуу гэжэ шамарлаба хэбэртэй. Тээд газаагуур үймэлдэжэ, шэлэржэ байхынгаа орондо, элдэб хапууста, загаһа эдижэ, нэжээд табяад грамм ууһан болиһонииньшые дээрэ юм гү даа... Шампанска, коньяк юумээ, эгээл нэрэтэй түрэтэй духаряануудаа һүүл тээшэнь гүйлгэхөөр хүлээхэл гээшэ ха. Магад нэгэ һайн хүн орожо ерэхэ...

— Али Цезарез хүлээхэмнай гү? — гэжэ Эрхэйн Гомбо эдэбхиеэ һуларан шахуу аалиханаар, Ломбын бодолые таахые оролдожо асууба.

Нэгэ-хоёр хүн гэшхүүрэй табсан дабажа ябатараа, гэдэргээ буушоод, ехэл аягүйрхэн, дээгүүр доогуур харасагаан, бэшэнһээ нюураа нюун хултаганалданад. Тиингүй яахаб?.. Хасууритын хурса хэлэтэйшүүл тэдэниие Ломбындо үзэгдөөгүй баян столой түхээрэгдэшэхэдэ, эдихын түлөө эгээл түрүүн гүйлдэжэ орожо ябатараа, үхибүүд мэтээр үлдүүлшэһэн юм гэхэн зугаа тараажархихадаа болохо.

— Орогты гэжэл байна бшууб! — гэжэ Ломбо хэды дахин дабтаха хүн гээшэбиб гэхэндэл дуугарба.

Одоол булта хүгтэй боложо, тугаарай аягүй байдалда ороһоноо мартаха гэхэндэл, даншье хэрэгтэ хэрэгтүйдэ энеэлдэн, һубарилдаһаар гэртэ оробод. Нахиима ехэ найрай шэрээдэ дүтэлхэдөө: «Та дээшээ гарагты!», «Үгы, би эндэ һуугуужаб», «Үгы, үгы! Тамнай үндэр наһатай хүн хадаа...», «Үгы, эндэ газаа, досоо гарахадам дээрэ хаш, хүл муутай хүндэ...», «Тэрээгүүрынь ноёд һайд һууха байһан юм гү, ай бурханшни, эндэ үүдэнэй хажууда һуубал дээрэ хаш, хэзээдэшье шэрээгэй дээдэ талада гараагүй хүн хадаа» гэхэ мэтээр үтэр татар гэлдэбэшье, ехэл таатайханаар, үбгэд, хүгшэд дээгүүр, залуушуул доогуур бүлэглэн һуушабад. Тиигээд нэгэ хирэ абья аниргүй боложо, шэрээ дээрэхи аяга табагууд соохи юумэнүүдые, архинуудай шэлэй алтан, мүнгэн саарһадые адаглан харасагаагаад, бэе бэеынгээ урдаһаа хилам гэлдэһэнэйнгээ һүүлдэ, томоотойхоноор һэрээ халбагануудые удаа дараа гартаа абажа, хангируулжа эхилбэд. «Эдихэ гэжэ табигдаһан хадань эдие даа», «Юунһээнэ эдижэ эхилбэл таараха юм?», «Хүйтэн эдее урид табиха заншалтай болошоһондоо хайшан гэхэбши», «Хүйтэн эдееень ехээр эдеед садашабат, хари, тогоон соохи тарган хониной мяха бү мартагты!» — гэлдэжэ, дахин бэе бэеэ дайраан, шоглолдоон хүгжэшэнэ.

— Зай, хундагануудаа дүүргэе! — гэжэ Ломбо шэрээгэйнгээ толгойдо гаража һуугаад хэлэбэ.

Эрэшүүл шэлнүүдэй дундаһаа сагаан архиениень абажа, бишыханууд, болор шэл рюмкэнүүд соогуур гүйлгэжэ эхилбэд. Эрхэйн Гомбо сагаан архи һамгадай урдуур хэсэгээгээд, өөрынгөө урда табяатай аршаан хэжэ уухын түлөө табяатай сэндэгэрхэн фужер дүүргэжэрхибэ.

— Харал даа Гомбые! — гэжэ Гүнсэмаа Таряашынгаа Дэжэдэй тохоног тохоногоороо һэмээхэнээр дайраба.

— Хэзээ энэ хурабшануудаар шүлһэ залгиһан мэтээр ууха юм, — гэжэ Эрхэйн Гомбо энээниениень дуулажархёод, аалиханааршье һаа, бултанда ойлгогдохоор хэлэжэрхибэ.

— Хэзээ болбосорхо зон гэшэбибди! — гэжэ Бадмаахын Дулма Эрхэйн Гомбые дээрэлхүүгээр хараба. — Баруун зүгэй зон нэгэ аяга архи бүхэли үдэр голоомоор хорожо һуудаг ха юм...

— Дулмадаа голоомо табяад үгээл, — гэжэ Дэжэд шогтойхоноор ханхинатар хэлэбэ.

— Голоомооршые яахамнайб! — гэжэ Дулма Дэжэд тээшэ харабашьегүй. — Хара архи уухагүйб. Хэл даа, тэрэ... Хари гүрэнэй «хуурай» архиие...

Дулма фужерээ Эрхэйн Гомбо тээшэ харбайба.

— Урданиинь бишыхан улаан аягаар лэ үбгэд уугша һэн... Залуушуул архи амандаашье хэгшэгүй бэлэй, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы, бишыхан борсогорхон хүгшэн нариихан хүлэмхи хоолойгоор хэлэбэ.

— Дулмамнай мандаа орходоо, болбосорол ехэтэй байшаба, — гэжэ Эрхэйн Гомбо алталиг үнгэтэй архи аягалха зуураа хэлэбэ. — Тиигээд лэ Бадмаахынхимнай Хасууритаһаа огто ябахаяа түхээрнэ хаш!

— Тээд, яагааб?! — гэжэ Дулма бээз үрибэ. — Мүнөө хүн хаанашье ябахадаа, хосорхоёо болёо.

— Бадмааха ута мүнгэнэй һүүлһээ аһалдаа һаа, хэзээдэшые табихагүй, — гэжэ Эрхэйн Гомбо хүйтөөр миһэд гэдэ.

— Эндээшые ажаһуухадатнай хамаагүйл һэн даа, — гэжэ Таряашын Дэжэд гэнтэ тоомтойхоноор хэлэбэ. — Хэдэн жэлэй саада тээ хойто зүгые хээлээд ерээ хамнайт...

— Зай! — гэжэ Ломбо хатуухан, шангахан хоолой гаргажа, бултаниие абяагүй болгон, хундагаяа һууһан шэгтээ дээрэ үргэбэ. — Нүхэд! Хүбүү бэримни, ашанарни ерээд байна...

Бүгэдэ гансата Таряашын Дэжэдтэй зэргэлээд һууһан Соня тээшэ харасаа абаашабад. Тэдэнэр Сониие нэгэ-хоёр үзэхэһөө ондоо уулзаа нүхэсөөгүй хадаа ехэл һонирхонгёор, нэтэрүүгээр нюдөө юлылдүүлэн шэртэбэд хаш. Сонииһоо байха, үбэр дээрэнь һууһан бишыхан үхибүүниинь бэшүүрхэбэ. Тэрэ нюураа бирбайлга бирбайлганаар бүришые уйлашаба. Энэ

зуура Ломбын хэлэһэн хэдэн хурса һонин үгэнүүдые хэншье шагнангүй үлэшэбэ. Ломбо аша тээшээ аргадаһаншье, аргаа ядаһаншье хэбэртэйгээр хараһаар зуг татабашье, дахин үшөө шангаар үргэлжэлүүлбэ:

— ...Найртамнай иигэжэ нэгэн хүн мэтээр, нэгэн һаналтайгаар ерэхэнтнай һайн даа...

— Үгы, Арбаандайн Данзанайхиһаа нэгэшье хүн үгы гү даа, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы урагшаа үхын, хоёр тээшээ харасагаан дуугаржархиба.

Ломбын одоол хүгжэхэ дээрээ ерээд байтарнь хаанаһаа энэ хүгшэн хабшуулдажа һаатуулнаб даа! Ломбо өөрөөшье мэдэнгүй тэрээн тээшэ ёлогод гэбэ.

— Ибии, хүнэй үгэ хэлэжэ байхада иигэжэ оролсодоггүй юм, — гэжэ Гомбо гүбэд гэбэ.

— Али тиигэхэ юм аал! Ай, бурханшни! — гэжэ хүгшэн наманшалаад, бултаниие энеэлгэжэрхибэ.

«Хайшан гэхэбши даа иимэ зониие», — гэжэ тэсэбэритэйхэнээр энеэдэнэй замхахые Ломбо хүлээжэ, тархияа хэлтылгэн, уралаа жэмылгээд һууба.

— ...Найрнай һаял эхилжэ байна, — гэжэ Ломбо хоолойгоо заһан дамжуулба. — Һай һанажа ябаһан зон булта ерэхэл ёһотой. Хасууритын нэгэшье хүниие хургааршье даража гомдохоогоогүйб...

— Шаралдаймнай бараг бээ? — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы хажуудахи хүгшэнһөө бултанай дуулахаар шууяатайгаар шэбэнэн асуужархиба.

Ломбо бүришье сухалтайгаар хүгшэниие сүмэ хараад абаба.

— Бараг хадань бэринь эндэ һууна бээ, — гэжэ нүгөөдэ хүгшэниинь баһал шэбэнэбэб гэжэ һанана ёһотой, яһала шангаханаар харюусаба.

Ломбо гартаа һэрээ абажа, урдахи архиин шэлнүүдые, урдань суглаа хүтэлжэ һуухадаа уһатай графин харандаашаараа наншадаг мэтээрээ сохибо.

Тиигээд сээжынгээ хүрхытэр амьяа абажа ерээд, одоол тордиһогүйгөөр лужаганашаха гэтэрнь...

Гэшхүүр дээрэ хэдэн дорюун хүнүүдэй түбэрэлдэшэхэ дуулдашаба.

Эрхэйн Гомбо фужертэй архияа үргөөд, үргэндөө хэмээхэн дүтэлүүлжэ ябаһан аад, баһал Ломбын үгэдэ һаад татаһан, ямар юумэдын ерэбэб гэжэ дураа гутаба. Ломбо тэһэ хүрэшэн алдаба: зүнтэг хүгшэдһөө эхилээд, хүнэй духаряагай үгэ хэлэжэ байхада таһалһан, һамаргаһан зон гээшэб!

Боро субынгаа энгэр сэлиһэн Гомбожаб үүдэндэ шүбгэ шүүшэ нюдөөр үрэмдэһөөр бии болошобо. Саанаһаань улаан малгайтай Маглаа харагдашаба. Үшөө доктор Аюушын шляпа булталзаба.

Ломбо гансата һууриһаа һуга харайн бодожо, хүнүүдэй араар монсойтороо урдаһаань гүйн татажа ошобо.

— Орогты, үндэрлэгты, айлшад! Таанадаа хүлэжэ ядаад, столдоо һуушообди... Хубсаһаа энээгүүр үлгэжэрхигты... Орогты... Дээшээ, дээшээ!

Гомбожаб абяагүй жэгдээр алхалһаар ерээд, Ломбын һуурида лаб һуушаба. Маглаа Ломбо тохоногһоонь дүнгэн, эгээл дээдэ һандалида асарба. Зон һэршэгэнэлдэн, лужаганалдан доошо доошоо һууринуудаа һэлгэлдээдхибэ. Маглаа хоёрдохи стулда һуушаба.

— Дээшээ, үгы, эндэ һуугыт! — гэжэ Ломбо уриханааршые һаа, даб дээрээ һалахагүйгөөр хэлэбэ.

— Доктор Аюуша һууха, — гэжэ Маглаа тодоор дуугарба.

— Та айлшан хүн гээшэт, — гэжэ Ломбо һөөргэдэбэ.

— Доктор Аюуша намһаа аха хүн, — гэжэ Маглаа хүдэлжэшье үгэбэгүй.

Доктор Аюуша хэнэйшые анхарал татангүй, хоһон агаарһаа бии болошоһондол, хэмээхэнээр эгээл дээдэ захада тодоршобо гээшэ.

— Дээдэ захада һуухааршые айлшан ха, — гэжэ Гомбын эжы нэгэ халбага сүсэгы ама руугаа хэжэ залгижархёод хэлэбэ. — Ээм дээрээ иимэ ялагар одотой хүн... Теэд аха зоние урдын заншалаар хүндэлжэ ябаһаниинь һайн даа! Энэ жүрдэгэрхэн, хорсогорхон доктор Аюушые дээдэ тээгээ һуулгажа һалабал даа!

Ломбо столой нүгөө талада доктор Аюушын урдаһаа хараад һууха баатай болобо. Гомбын эжы бүтүүхэн, нюураа бултыень уршылган, тэдэ

хоёрые хултаганан хаража байжа энеэбхилээд, хоолойгоо ута болгон, үүдэнэй тэндэ эдэ бүгэдэниие аягүйрхэн хаража зогсоһон Дулсамаада онигорхон нюдөөрөө охоторхоноор мийэд гэбэ. Энээниие нь обёоржорхиһон зон соогуур бүглүүхэн энеэдэ зугаа һэршэгэнэн үнгэршэбэ.

— Гомбожаб, эгээл үнэн һууридаа ерэжэ һуушабаш, — гэжэ Ломбо тэрэниие шарайшалан, эгээ һогтуу бэшэ хаш даа гэжэ бараглахадаа хандаба. — Найрыемнай хүтэлхэ болобош. Хасууритадаа эгээл ехэ ноёмнай ха юмши!

— Хасууритымнай хахадһаа ехэ зон хаанаб? Юундэ эндэ харагданагүйб? — гэжэ Гомбожаб хорд гэбэ. Шанга һогтуудаа хоолойнь иимэ хүйтэн, түмэрнүүдэй хабиралдаһаншуу аялгатай болошодог юм. Ломбо энээниие найрай түрүүлэгшэ дэмы болгожорхибоб гэжэ гансата гэмшээдхибэ.

— Хасууритада найр болоходоо, үхибүүдһээ эхилээд үбгэд хүрэтэр булта ерэдэг һэмнэй, — гэжэ Гомбожаб үшөө гаарашаба. — Хаанаб мүнөө Таряаша? Арбаандайн Данзан? Дэбшэн?

— Шаралдай үбгэмнай теэд үбдөөд байна хэбэртэй, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы мүн хэмээ оролсоодхибо.

— Хэбэртэй? — гэжэ Гомбожаб нюдөө хирбылгэн, хүгшэниие онигодон шэртэбэ. — Нээрээшье, хаанашье юунэйшье боложо байһаниие ойлгохын аргагүй! Этигэхын аргагүй! Үнэн дээрээ үбдэшоо юм гү, үгы гү... Үнэн дээрээ эндэ найр боложо байна гү, үгы гү...

Маглаа нэгэ загаһанай хэршэмэг баряад, зүүн мэтэ яһануудһаань мяхыень һалгаажа ехэл сүлөөгүйхэн һууһан аад, Гомбожабые, Ломбые, бэшэнииешье хулгай нюдөөр адаглана.

— Гомбожаб, эдеэлэ даа... Эдеэлэнгүй архи уугаад, һогтошохош, — гэжэ Ломбо тэрэниие һамаргаха һанаатай урдахи аяга табагуудын дүтэлүүлбэ.

— Үнэн дээрээ хэнэйтнай юун тухай бодожо һууһые ойлгохын аргагүй... Ямар һаналтайгаар энэ найр дээрэ ерэһыетнай... Энэ найр

хэһыетнайшые... Ломбо, ши, хоёр мондогор хартаабхаар, ургуулһан ногоогоор амыемни таглахагүйш...

Ломбо салшажа эхилһэн Гомбожабые хараншыегүй, доктор Аюушада харасаараа хашаг мэтээр аһашаба. «Энэл, газарай хара бэдьхэ, минии найрые һандааха, һамаргахын түлөө энээхэн шүдэрхүү хара нохойн гүлгые һогтоогоод асараа! — гэжэ эльгээ харлуулан шэбшэбэ. — Хэзээ тэрэ сүлэлгэдэ гараһанайнгаа түлөө үһөө нэхэнэ ёһотойш! Бандит! Тиихэдэ шамайе хонхойлгожорхёо һаа, таарахал байгааш!»

«Ойлгоноб даа, юун тухай тархи соогоо биһалгажа һууһыешни, — гэжэ доктор Аюуша урдаһаань сэхэ шэртэн бодобо. — Сүлэлгын тухай намайе мартадаггүй гэжэ һанадагши... Үгы даа! Тиихэдэ намайе эндэһээ сүлэлһэнэй түлөө би ехэл баяртай ябагшаб. Сүлэгдэжэ ошоогүй һаа, олон юумэ ойлгохогүй һэм. Энэ дэлхэй дээрэ хэнэй үнэн, юунэй үнэн байһые сагаан яһаараа, улаан мяхаараа мэдэржэ, хүнэй туйлда хүрэхгүй бэлэйб...»

Ломбо доктор Аюушын аажамхан, хорогүйхэн түһөөһөө далтирхадал гэбэ. «Үгы, энэшни, магад, ямаршые зэмгүй... Гомбожаб һогтохоороо һогтоо... Хэзээ тэрэ сүлэлгэниие мартаа ёһотой. Миниишые, өөрынгөөшые зэмгүйе илгаха, ойлгохо хүн ха юм... Би тиихэдэ үрүү түрүү комсомолшые, коммунистшые ябаа бэшэб. Юрэл комсомолшуудые дахаад, адлиханаар хубсалаад, эшэбэритэй хари, заримдаа ташуур буугай хооһон гэр бүһэдөө зүүгээд, сохилдожо ябаа бэлэйб... Энэ Дулсамаае гартаа оруулхын түлөө... Залуудаа аашалаал бээб... Дулсамаагай түлөө! Энэ доктор Аюушашни, магад, Дулсамаае тиихэдэ алдажархиһанаа хоролхожо, найрыемни наадан болгохоор ерээд һууна гү?! Тиигэнэл ёһотой! Тэрэнһээ гадна, сүлэлгэн тухайшые мартаагүйл хаш! Юу би энээниие үшөө саагуураа аршална, арюудханабиб! Намда энэшни үхэн үхэтэрөө мууе һанахаараал һанаха!»

«Нээрээшые, шамда бүхы сэдхэлээрээ, хэды бээ баалаашые һаа, талархаха аргамнигүй, — гэжэ доктор Аюуша саб сагаахан самса залуу хүндэл хамсыень шамажа үмдэнхэй Ломбые шэнжэлһэн хэбээрээ бодоно. — Залуугайхиешые үһөөрхэнгүйб. Яахабши даа тэрээгээр... Үнгэрһэн юумэн

үнгэрөө... Залуу наһамнай тэхэришэхэ бэшэ... Тиибэшье... маанадай дунда элирүүлхээр юумэн үшөө бии хэбэртэй...»

— ...Юундэ абяагүй һуунабта? Юундэ энээлдэнэгүйбта, дуулалданагүйбта? — гэжэ Гомбожаб хобшогорхон боро нюураа харсага мэтээр хүн бүхэн тээшэ заласагаана. — Хүдөөлэлгэн дээрэ бэшэ, найр дээрэ һууна ха юмта!

Ногтуугай мананда бүрхөөгдэһэн нюдэдын зүрхыень тамалһан гашуудалда бүри нэрбэгдэшэбэ. Урдуурнь инаг хайрата Валиинь танигдахагүй болотороо хубилшаһан нюур шарай хуурсаг сооһоо бултайһаар үнгэршэхэдэл гэбэ. Анигдашанхай зубхинь, хасарынь шара хүхэ болошонхой, хэдэн жэлдэ хорложо байгаа үбшэнэйн хаг иигэжэ гарашоо гү гэхээр... Гомбожаб тиихэдэ юушье хэхэ арга шадалгүй, миил Валиингаа, сугларһан зоной нюур дээгүүр мохошоһон, унтаршаһан харасаараа халтиран байгаа бэлэй. Хэдэн жэл соо эмшэн бүхэниие туршаа гэхэдэшье болохо һэн: хото городуудаар Валияа абаад ябаа, үбгэд хүгшэдэй хүүрэр элдэб аргашанда, лама бөөдэшье ошоо. Хүсэ тэнхээнэйнгээшье, мүнгэ зөөрингөөшье дууһатар... Хүдөө табижа ерээд, зоной гэртэнь орожо столдонь һуухада, эдэнэр юундэ сугларшоод бэ гэжэ дэмыршэһэн шахуу ухаандаа һанаад абаа бэлэй. Эдэ бүгэдэ юумэнэй өөрын гэртэ боложо байгаагүйдэл, ямар нэгэн танигдаагүй газарта таагдаагүй ушарай тохёолдоод, Гомбожабта оройдоошье хабаагүй мэтэ заримдаа эрьен, урбан үзэгдэгшэ һэн... Хожомынь хоёр үхибүүтээ тэбэрээд, харанхы гэртээ галаа аһааншьегүй һуухадаа, энэ би гээшэ гүб, бэшэ гү гэжэ сэдхээдшье абадаг байгаа...

— Гомбожаб, — гэжэ Таряашын Дэжэд уяханаар, зөөлэхэнөөр тэрээндэ хандаба. — Танай орожо ерэхэһээ урид Цезариимнай баабай үгэ хэлэжэ байгаа юм. Гомбожаб, саашань дамжуулаа һаань ямар бэ?

Гомбожаб тархья ганхуулан һагад абяагүй болошоод һууһанаа, һэмээхэн һэргэжэ, Дэжэдые алдангүй оножо шэртэбэ. Тэрэнэй шарай дээрэ өөртэнь хандуулагданхай эгээл дүтэ, эгээл урин, тэрэнэй түлөө зүрхөө

үбдэһэн, тэрэниие ойлгоһон мэдэрэлнүүдые гэб гэнтэ гашуудалай хүсэндэ һэгышэһэн ухаагаараа ойлгожорхибо.

— Тиигэе, тиигэе! — гэжэ эндэ тэндэһээ Гомбожабай гашуудалые дэгдээхэ, мартуулхые һэдэһэн хүнүүд дуугаралдаадхиба.

— Зай, нүхэд! — гэхээр Ломбо Гомбожабые үрдижэ, духаряагаа үргэн бодошобо.

— Харыш, мүнөө бодошобол, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы һонирхон, ехэл шухала юумэ дуугархань хаш гэжэ хүлээн, ама руунь нюдөө сабшасагаан шэртэбэ. — Тугаарай һуугаад хэлэхэдэнь муу байгаа гү, али айлшадай ерэхэдэ, иигэхэ ёһотой юм гү?..

Зон булта Ломбодо анхаралаа табинагүй, хүгшэн саашань үшөө юу дуугаржархина ааб гэжэ энеэдээс барин гэтэнэд.

— Зай, нүхэд! — гэжэ Ломбо дахин дабтаба. — Һайн һанаагаар гэжэ баяр дээрэмнай баяр нэмээһээр нүхэднай нэмэжэ ерэбэ. Аймагай түбһөө манай бултанаймнай таниха Маглаа... нүхэр Маглаев...

— Ай! Энэ үнөөхи Маглаамнай? — гэжэ хүгшэн шангаар хашхарха тооной абья гараба. — Иимэ хүн ха юм даа!

— ...Маглаев, — гэжэ Ломбо өөрөөшье мэдэнгүй аралуулан шахуу хэлэжэрхихэндээ ехэ аягүйрхэжэ түдэгэсэн тэрэ дороо заһаба. — ...Нүхэр Маглаев... Бата...

Эсэгынь нэрые мартажархихандаа баһал торошобо.

— Маглаа гээд лэ дүүрээл даа! — гэжэ Маглаа мийһэд гэдэ. — Өөрөөшье нэрэ солоёо мартажархидагби... Урилгынгаа тэмдэг дээрэшые Маглаа гээд бэшэжэрхихэн байна бэлэйт...

— Дулма, яагаабши теэд? — гэжэ Ломбо, амандахияа жажалхаяа болёод шагнаархаһан Дулмада зэмэрхэнгээр хандаба. — «Нүхэрнай, майор Маглаев» гээ бэшэ һэн гүб?

— Маглаа гэжэ хэлээ һэнта, — гэжэ Дулма бээс хамгаалба. — Али буруушые дуулаа гүб...

— Хүлээгты, Бата... Бата нүхэрни, — гэжэ Ломбо нялууханаар хэлэбэ.

Стол тойрон хуугаашад энэ Маглаа гэдэг милицийн майор юундэ ерээ гээшэб гэжэ һонирхолойнгоо хорхой хүдэлгөөд абана. Илангаяа Эрхэйн Гомбо энээниие элирүүлхээс Ломбындо ерээд, иимэ найр түхээрэлгэдэ хабаадуулагдашаһан аад, мүнөө элдэб юумэ толгой соогуураа худхаж, Маглаае гүлдытэрөө шэртэнэ. Ломбо иигэжэ хиидэ дуугаржа байхадаа, сукхалаа хүрэжэ эхилбэ. Урдань тэрэнэй үгэ бүхэниие зон анхарагша бэлэй. Бригадир тухайтай ноён ябахадаа, хоолойгоо заһахадаал хүниие шэшэрүүлдэг һэн... Урдань иигэжэ хүнүүд тэрэниие баһадаггүй бэлэй... Улам урдань! Угайдхадаа мүнөөдэр Ломбындо хүндэлүүлжэ хууһан аад, гэрэй эзэнэй үгэ бээ баалан оролдожо, шагнахаяа яанад бэ?!

— ...Маанадай дунда найрлажа, Хасууритын зон ямар эбтэй эетэй, нэгэн һаналтай, нэгэ эдеэтэй уһатай зон гээшэб гэжэ ойлгожо абахатнай гээшэ, — Маглаагай гансаараашье ойлгожо абаа һаа гэхэндэл, шанха урдаһаань шэртэбэ. — Гушаад гаран үрхэ манай айлнууд соо нэгэшье нюуса гэжэ үгы... Хүн бүхэнөө бидэ альган дээрээ мэтэ мэдэнэбди. Хасууритадамнай нэгэшье муу һанаатай, муухай хүн үгы юм...

Маглаа этигэжэ ядангыар Ломбые хараад абаба. «Шаралдай золигшни бултыень энээндэ хэлэжэрхёо хаш!» — гэжэ Ломбын досоо хүйтэн бодол зуралзаадхиба.

— Нээрээшье, нигэжэ найрлахаяа байгаад, хэниие һайн, хэниие муу гэхэбши, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы баһал бээ барижа **шадабагүй**.

Маглаа ехэтэ һонирхон, тэрэниие үшөө саашань юумэ хэлэхыень дэмжэхэндэл, эрьен хараба.

— Хасууритадамнай баһа элдэб юумэ боложо байгша даа, — гэжэ хүгшэн зориглон нэмэбэ.

— Хүнэй үгэ бү таһалыт! — гэжэ Ломбо үтэр түргэн оролсобо. — Үни удаан хэлэжэ, таниие хашараахагүйб. Юунэй түлөө, ямар ушарһаа иимэ найр хэхээ шиидэхэн тухайгаа хэлэхэл гэнэлби даа...

— Мэдээд хуунабди даа, — гэжэ хүгшэнэй хамар дороо гүбэд гэгбэшье һаа, баһал булта ойлгожорхибод.

Ломбо үгэ дээрээ хахашаба.

Бадмаахын Дулма тугаарай оройдоо юуншье тухай бодомжолонгүй, шанаха юумэ шанажа, хэршэхэ буйлуулха юумэ хэршэжэ буйлуулжа, стол дээрэ табижа, һахы һалаг байһан юм — харин мүнөө гансата тодо бэшэхэн һэжэгтэ абташаба. Үсэгэлдэрэй Шаралдай, доктор Аюуша, Ломбо гурбан нэгэл нюуса юумэнэй түлөө тоосолдожол байна бшуу! Ломбо Шаралдайда ямар хоро хүргэһэн байба гэшэб? Өөрһөөнь боложо үбшэлшоод хэбтэхэдэнь, юундэ найр хэхэ болооб? Хүбүүнийнь ерэбэшье гэлэй, тээд...

— Томоотойгоор һуугаад, шагна! — гэжэ доктор Аюуша зоной баһал юун тухай бодожо эхилһые таахадаа хэлэбэ.

Доктор Аюушын үгые булта үнэтэйгөөр сэгнэдэг хадаа, Ломбын аман тээшэ мииншье һаа гэтэхэ баатай болобод.

— Сэлезн зоноо суглуулжа, үнэн зүрхэнһөө хүхихэ дуран хүрэжэ ерэдэг юм байна, — гэжэ Ломбо хүсэлэн хэлэбэ. — Зоноорооо хамта наһан соогоо ябаһан хүнби гэжэ һанагшаб. Колхозой бии болохоһоо энэ хүрэтэр ажаллалсааб... Дайн дажар... Баруун фронт дээрэ ябалсаашьегүй һаа, зүүн тээ японой муухайшуулай хоолойень тэһэ бажуулсаһан байхаб...

«Гараха түрэхэһөө урагшатай хүнши даа, — гэжэ доктор Аюуша бодоодхибо. — Нам мэтэ дүшэн нэгэн оной үбэл Москва доро тушаалдаагүйл. Гомбын эсэгэтэй — Эрхэевтэй хамта татагдажа ошоод, хамта зүүн зүгтэ байтараа, бултанайнгаа баруун тээшэ мордохо үеэр, казарма барилга дээрэ хүндэ модо үргэжэ, нюргаа бэртээгээд, үлэшэһэн юм гэдэг. Интендант болоод, балай үлдөө даараагүйш».

— ...Дайн соогуур хаягдашаһан, пэрээтэшэһэн газарнуудаа дахин үтэгжүүлхэ, һайнаар элдүүрилхэ гээшэмнай хүнгэн бэшэ һэн даа. Өөһэдөө мэдэнэт, эндэ үндэр наһатай зон һуунат... Гомбын эжы... Аюуша... Залуушуулшье ойлгожо абагты.

«Өөрынгөө габыае миил дурданагүйл ёһотойш, — гэжэ Маглаа үгэнүүд соонь, аялга соонь хэрэгтэй юумээ бэдэрэн бодоно. — Гал аюул баһал колхозой үргэгдэхын түлөө тохёолдоһон байба гэшэ гү?»

Ломбо одоол зоригжожо, хоолойнь ханхинажа эхилбэ. Тээд!..

Сонхо тээшэ нюураараа хараад хууһан Дэжэдэй шарай гэнтэ шогтой дүлөөр бадаржа, тэрэ бүхэгэд гэн, фужер сооһоо шүүһэ балгажа хууһан аад, шүүд лэ энеэжэ, сасажархин алдаба. Зон гайхан тэрэниие хараад, нюдэнэйн шэглэлһэн зүг руу дахалдан эрьехэдээ, нээрээшье, энеэдэтэй юумэ үзэбэ.

Арбаандайн Данзанай Будаали богонихон, мугдагархан гарнуудаа хоёр тээшэнь арбайлгажархёод, Ломбын газаа харшынь булан тээшэ маряжа ябаба. Нимгэхэн эрэн пулаадаар тархья монсойторнь боожорхинхой. Тэрэнь пүнтэгэр ээм дээрэнь бишиханаар харагдана. Тиигээд тархинь оройдоошье хүдэлнэгүй, нюдэ **дын сэб сэхэ**, барихамнил гэхэн юумээ алдангүй гэтэнэд ха! Богонидон алдаһан юбкэ дээгүүрээ хүүртиг үмдэнхэй — бүдүүн дээрээ үшөө бүдүүнээр харагдабашье, хүлэйнгөө үльмы дээрэ шахуу булай хүнгэхэнөөр, һэмээхэнээр урагшаа дабхина. Үхибүүд дүхэриглэн байгаад, нэгэнэйнгээ нюдэ уяад, нүгөөдээ бэдэрүүлдэг ха юм. Тиихэдээ нюдээ уюулжархиһаниинь иигэжэ хоёр гараа арбайлгаад, бариха хүнэйнгөө хаана һыень һаршаганаагаарнь мэдэхын түлөө өөрөө һэршэгэнэхэгүйе оролдожо, хүлөө дүмүүхэн табижа ябатараа гэб гэнтэ байраһаан даб гэдэг — эгээл иимээр Будаали харагдаба. Хүн бүхэн энэ наадая һанахадаа, энеэлдэнгүй байжа шадабагүй. Тэрэньшье тэрэ... Гэртэ эды олон зоной бии үгыньшье, найрлаһан найрлаагүйньшье огто хабаагүй, газааханань ори гансаараа иигэжэ байхань баһал һонин бшуу!

— Юу барихань гээшэб?! — гэлдэжэ, булта сонхо тээшэ үлылдэн бодошонодшье, үндылдэн харанадшье.

— Амиды бэлэг асаржа ябатарнь, гарһаань мултаршоогүй юм гү?

— Шаража эдихэ тахяагаа абаад ябаа гү?

— Данзанаа барихаяа маряжа байна бэшэ аал? — гэжэ Эрхэйн Гомбо хоолойгоо ута болгон хашхарба. — Данзандаа балгашье архи уулгахагүй гэхэн хүн лэ!

— Нээрээшье, Будаалиин хуули хатуу даа! — гэжэ Дулма хододоо Будаали мэтээр Бадмаахадаа ноёрхожо шададаггүй аад, атаархадаг тула

дуугаржархиба.

— Данзан наншалдахадаа, Будаалидаа диилдэшэдэг гэлсэдэг ха юм, — гэжэ Гүнсэмаа гэнэн хонгороор хэлэбэ. — Али худалаар гү?

— Нээрээ, нээрээ! — гэжэ Гомбо энээдэн соогуураа абья гараба. — Данзанай диилдээд гүйхэдэ, Будаали үүдээ хүшэжэ абяад, иигэжэ гараа арбайлгаад марья марьяаһаар буланда хашаад баридаг лэ!

Ломбо түрүүшээр сухалдажа, хашхаржархин, шэрээ шаажархин, баряад байһан хундагаяа шэдэжэрхин алдаһан аад, өөрөөшье бултанай һонирхолдо абтажа, сонхо тээшээ эрьебэ.

Тээд тэндэнь найрта ерэжэ ябаад баригдахаяа байһан Арбаандайн Данзан бэшэ, бишыхан улаа эрээн тугал булан соо орошоод, нэгэ тээшээ бурд гэшэхээс нарихан жэбжэгэр хүлнүүд дээрээ һалганан татажа зогсоно. Хорёо сооһоо яагаадшыёб гараад, үйлсөөр ябатараа Ломбын газаа орошоһониинь лаб.

Будуугаар харагдаһан Будаали энээхэн гүрөөһэн мэтэ солбон тугалаа барихань гээшэ гү, үгы гү гэжэ зон хоюуланайнь даб гэлдэхые амья татан хүлээнэд. Хэрбээ Будаалие барижархиха гэжэ һанаа һаа, тэдэнэр иигэжэ нюдөө һалгаангүй хаража байхалгүй һэн. Барижа шадангүй пүнтэгэлзөөд үлэшэхэдэнь, энээлдэхээс зариман бэлдэнэд ёһотой. Нүгөөдүүлынь, илангаяа хүгшэд, эхэнэрнүүд, тугалаа бариһай даа гэжэ үнэн зүрхэнһөө һанаагаа зобонод бээ.

Гэрэй зүүн тээ наадажа байһан үхибүүд шууялдаһаар гүйлдэжэ ерээд, булта гарнуудаа Будаали мэтээр арбайлгаад, тугал тээшэ бушуухан шуумайбад. Тугалай зүрхэн тиигэхэдэнь тэһэршэн алдаба хэбэртэй, хойшо урагшаа унан алдаад, шандаган мэтээр һэрд гэн харша зайн гүйшэбэ. Үхибүүд хойноһоонь сасагдаһан ороһодтол зуралзашабад. Тээд хэнһээншые хурданаар Будаали урагшаа харбажа, хэды алхаад, бултанайнь урда орожо, тугалайнгаа бойлторгоһоо шүүд шүүд аһашан алдаад, барижархёоб гэжэ һанаа ёһотой, угзагад гэн зогсоод, миил үлэшэбэ. Тиигээд газарһаа нэгэ бургааһа абажа, үхибүүд тээшэ зангаба. Тэдээн соо өөрынхинь, муудаал таба

зургааниинь биил хэн хаш. «Ибии! Бидэ барихабди!» — гэжэ хашхаралдахань гэртэ дуулдаба.

Будаали харшын эрниг тээшэ түргэхэн гэшхэлбэ. Тээд эрнигээр ороһон Эрхэйн Гомбын Эржэни, гэрһээ гүйжэ гараһан Дэжэд хоёрто баригдашаба. Тэдэнэр шабжаганалдаһаар хоёр тээһэнь лугадаад, Ломбындо абаад орожо ерэбэд. Будаали юуншьёб гэжэ арсана, арбагад гээд, тэдэниие һэжэжэрхёо хаа, арбан сажан холо хиидхэжэрхихэ аад, уужам хонгор сэдхэлтэй хадаа, хургагдаһан заанай нарихан ооһороор хүтэлэгдэн ябадаг мэтээр, хоёр ханинарайнгаа баалаһан тээшэ хүрэжэ ерэбэ ха юм даа.

XXV

Будаалиин орожо ерэхэдэ, хүхилдэһэн, энеэлдэһэн зоной замхахата, Ломбо дахин хундагаяа үргэн бодобо. Эхилһэн үгээ аргагүй бултыень хэлэжэ дууһаха гэхэн үсэд нэтэрүү хүсэлдэ бүри мүһэн баригдашоод байна ха юм. Тэрэ хэзээ саһаа хойшо суглаанууд, найрнууд дээгүүр яһала лууһан хүн хадаа, эхилхэдээ хайнаар эхилээ хаа, саашадаа бараг хайнаар үргэлжэлэн түгэхэ юм гэжэ мэдэнэ. Түрүүшын хүнэй хэлэһэн руу удаа дараалан бодоошод табижал байдаг бшуу. Тиимэһээ мүнөөдэр Ломбо тухай, гэр бүлэ тухайнь хайн хайхан үгэнүүд хэлэгдэхэ ёһотой хэн хойнонь, өөр тухайгаа, энэ найрайнгаа удха шанар тухай далда удхатайханаар дуугаржа, бултанай зүрхэ сэдхэл дайраха, уяруулхань шухала!

— Нүхэд! Эржэни Будаали хоёрнайшье энеэдэ зугаа татаһаар боһогыемнай алхан ерэбэ. Энеэдэн зугаагаар, баяраар халиһан найрни иимэ ушарта зорюулагданхай юм...

Доктор Аюуша Маглаа хоёр зэргэ толгойгоо үргэн, Ломбын нюурые хомхойгоор шэртэбэд. Бэшэшье зон аниргүй болошобод. Гансал Гомбожаб нюдөө хараһан зандаа унташаһан хүндэл, хүдэлэнгүй лууһан хэбээрээ...

Ломбын сээжээрээ дүүрэн агаар хороод, тэрэнээ хамар амаараа элбэгээр гаргахынгаа тэндэ, хурса мэргэн үгэнүүдые уһан мэтээр урдахаажархихын тэндэ...

Шэрээгэй зүүн талада Эржэни хүлэйнгөө тэндэ шала дээрэ табяатай сүүмхээс харшаганатар обооргожо, тонгойшоод һуутараа, нэгэ саарһаар боолтотой юумэ гартаа барин бодошобо. Тэрэ Ломбын бодоод үгэ хэлэжэ байхыс обёороошьегүй, анхараашьегүй ёһотой. Гээгдэжэ ерэнэн хадаа, хаанаһаа түрүүшын хундага үргэгдэжэ байһыс мэдэхэ бэлэй. Хүн зоной хүхэ модоор энеэлдэжэ, хүрин улаан болошоод, дүүлдэжэ һуухада, эдэшни шанга гэгшээр һогтошоод, найр түлэг дундаа наярна гэжэ һанаа ааб даа.

Ломбо Эржэнийһээ ондоо хүнэй иигэжэ бодоо һаа, зандаад һуулгажархиха һэн хаш. Тээд Эржэнимнай Эхэ-герой гээшэ. Үбгэнийнһ үглөөнһөө хойшо туһалалсаба. Хадам эхэнь һууна. Тиигээдшыс Эржэниис эдир залууһаань бүгэдэ зон энхэрдэг, һайшаадаг, эрхэлүүлдэг юм. Тэрэ түхэрээн ехэ нюдэд соогоо гал сахилуулан, согтойхоноор эрьен тойрон хаража, үлэ мэдэгхэн энеэбхилээд абахатайгаал сасуу хүнэй харасыс бээдээ татаадхидаг, зүрхэ сэдхэлынь эзэлээдхидэг. Үхибүүн ябахадань үбгэд, хүгшэд өөгшөөдэг, арбан дүрбэ-таба хүрэхэтэйнһ сасуу хүбүүд анхаржа, өөһэд хоорондоо арсалдадаг, наншалдадаг байһан юм. Мүнөөшыс арбан үхибүү түрэнһыншыс һаа, наһанһаан залууханаар харагдадаг. Тээд мүнөөдэр урдынхияа мэтэ зохидхоноор хубсаланхай, залуу басагадай атаархахаар болошоод байна ха юм. Гэртээ ерэнээр үглөөгүүр Дэжэдэй дурдаһан эрээн крепдешин плати, үбсүүн дээгүүрээ хапуусхын намаа мэтээр унаад байдаг үргэн захатай креп-жоржет самсаяа, кримплен плати-костюмаа урилжа байжа шэлэнһэнэйнгээ удаа эрээхэн крепдешин платияа эгээл таашаажа үмдөө юм. Магад плати-костюмаараашыс ерэхэ һэн бээ, тээд Дэжэдэй эрээхэн крепдешинээ үмдэхэдөө бүри жэбжэгэрхэн, сулагархан болошохош гэнэһинһ һанагдашоо ха юм. Нээрээшыс Дэжэд эндүүрээгүй. Өөрынһ Гомбошыс танигдаагүй эхэнэртэ обтоһондол, харасагаагаад абанал!

— Хүлисэгты, гээгдэжэ ерэнхэндэмнай, — гэжэ тэрэл хүн зониие харгаадаг маягаараа энеэбхилэд гэдэ.

— Юу хэжэ гэртээ нобшоржо байгаа юмши, — гэжэ Дулма сортоотойхоноор хэлэдэ.

— Будаали бидэ хоёройшни гэртээ орожо ерэхэдэ, хэхэ бариха юумэн мундахагүй юм. Арбан гаран поршоонхонуудые хүн болгоод туршал даа! — гэжэ Эржэни Дулмые дээрэнхэнь уруу жэбжэгэрхэн бээ үшөө сэхэлдюулэн дуугарба. — Будаалимнай буруу тугалнуудаараа намнасалдажа ябаһаар ерээд һууна бшуу... Хандымнай баабай ибии хоёр! Табин жэл соо хамта ажаһууха золтой байгаат. Алтан мэтэ хүбүүтэй, мүнгэн мэтэ басагатай, аша гушанартай таабай теэбии болобот. Алтан түрэдэтнай арга шадалаараа болоһон бэлэгээ барихыемни зүбшөөгьт!

«Алтан түрэ?! — гэжэ доктор Аюуша нюдөө түб түхэрээн болгожо, алталмал хүрээтэй түхэрээхэн шэлэйнгээ саанаһаа һуха шэртэдэ. Нарилтаһан хасарнуудын үшөө уршылдажа, нюдэн дорохи хүлхэнэгүүдын наашаа һанжашабад. — Алтан түрэдөө иигэжэ намайе уриба гү?! Алтан түрэдөө минии урдаһаа хараад арһайтараа энеэжэ һуухамни гэдэ гү?! Үнэхөөрөө табин жэл болошоо хаш... Юундэ энээн тухай мартажархёоби!»

Ломбо урмаа хухарһандаа дээрэ баряад байһан духаряагаа доошонь табижархиба.

— Цезариин ибии, энэ бэлэгыемни тогтоогьт. Табин жэл соо олон айлшадые хүндэлжэ гаргаат. Саашадаашье столоор дүүрэн аяга табагууд соогуураа эдэ дүүрэн табяад байхынтнай түлөө эдэ аяга табагуудые бариналби! — гээд, Эржэни эрьелдэжэ, зүүн гэрһээн орожо ерэнхэн Дулсамаада боолтотой юумээ тэбэрюулжэрхибэ.

— Яагаа һайн хүн гээшэбши! Иимэ ехэ бэлэгтэй ябаха, — гэжэ Дулсамаа үнэн зүрхэнһөө баярлажа, нэгэнииньше үшөө унаадүй жэгдэхэн шүдэнүүдээ харуулан энеэбхилбэ.

...Доктор Аюуша табяад жэлэй саада тээ зоноор шэхээтэй ута хара барааг соо хойто зүгэй хүйтэн ута һүнинүүдые үргэнхгүй үнгэргэжэ

хэбтэхэдээ, Дулсамаагай энеэбхилхэн шарай урдаа харахадал гэгшэ хэн. Энэнь үбшэнтэйшые хаа, досоохиеннь нэгэ бага хэргээдэг бэлэй. Танигдаагүй элдэбын зоной дунда, өөрынгөө дуратай бэшэ ажалда, нютагхаа холо ябахадань хүнгэн бэшэ байгаа ааб даа. Долоо хүрэтэрөө хүршэ айлай үхибүүдээр садатараа наадажа ябатараа, хатуу журамтай хубараг болошоо. Тиибэшье үдэр бүри харалсажа, үелшэхэн нүхэдтэйгөө зугаалжа ябаһан хүн аад, иимэ байдалда орошоһондоо ехэл гажардаг бэлэй. Түрүүшээр ород хэлэндээ ехэл ядуу, түлхюулхэн татуулхан тээшэ юм хэн. Эгээл дадажа ядаһан юумэниинь хадаа: бэлин шэбшэгээр хараалдаан, бэе бээе хашалдаан, нэгэнтэ бэшэ наншалдаан. Муугаар хубсалжархиһан, эдихэ ууха юумээр дуталдаһан, хуули засагта, хуби заяандаашье гомдоһон, үһөөрхэхэн, хүндэ хүшэр ажалда диилдэхэн, уур сухалда ургалагдашаһан зон руу хумхиин тооһондол хиидэжэ орошоһониинь тэсэхээр бэшэ мэтэ хэн. Иигээд лэ эндэхээ мултархаяа болёоб гэжэ шэбшэхэ. Лама хахюуһандаа урбажа, хара хэрэгтэ оролсожо, угайдхадаа артельдэ хабаадахынгаа хажуугаар хурисалтай шуналда абтаһанайнгаа — эхэнэртэ обтоһонойнгоо, хурсаһанайнгаа түлөө энэ амидын тамада хаягдашаба гүб гэжэ ханаадшые абаа. Теэд Дулсамаагай энеэхэн шарай харагдаад лэ, бүхы зоболонто бодолнуудынь саг зуурашые хаа дэгдэшэдэг хэн. Сагай ошохо бүри Дулсамаа мартагдажал байгаа ааб даа. Доктор Аюуша дасанда ном түргэн сээжэлдэжэрхидэг, ойлгожорхидог хэбээрээ ород хэлэндэшые түргэн бэрхэ болохоһоо гадна, ород бэшэг тордиһогүйгөөр уншаха, алдуугүйгөөр бэшэхэ болошоһон юм. Хэр угһаа нойр багатай хадаа эртэ үглөөгүүршые, үдэшэ орой болоторшые, бэшэнэй хурхиржа хэбтэхэдэ, нажарай сагта газраа, үбэлдөө эндэ тэндэхээ арай гэжэ олоһон дэнгээ аһаагаад, ном шагаадаг юм хэн. Багша болохо хайн зантай, эрдэмтэй хүнүүдшые байгаа. Ажалша бэрхэ, шадамар, хүнөөр үгээ ойлголсоходоо ядадаггүй Аюуша удангүй шэнэ нүхэдтэй боложо, хашагдахаяа болёо. Дулсамаа Ломбодо хадамда гарашоо гэжэ дуулаа. Тиигэ тиигэхээр Дулсамаагай шарайшые бэшэ, юрэл нэгэ басаганай энеэбхилхэн нюур хаа-яхана харагдаад абахадал болоһон юм.

Мүнөө Дулсамаагай энеэбхилэл тэрэ залуухан Дулсамаагай энеэбхилэлтэй огто холбоогүй мэтээр доктор Аюушада һанагдабашье, ажабайдалайнь нэгэ хэһэг, ухаан бодолойнь, доторойнь байдалай хүгжэлтын нэгэ шата аргагүй аржын гаража ерэбэл даа. Инаг гансатаяа ан-бун гэжэ, үхи хүүгэдээ үргэжэ тэжээхэһээ ондоо юуншые хүндэ хэрэгтэй бэшэ гэхэн бодолдо асарһан хүн энэ Дулсамаал байна. Өөрөөшые мэдэнгүй энэ заяанһааш зайсуулжархиһан хүн Ломбол ааб даа. Тиимэ һэн хойноо зүрхэнэйн тэрэ холын шарха дайрагдангүй яахаб...

Доктор Аюуша гаража ябашаха хүсэлдэ эзэлэгдэбэ.

— Али энэмнай алтан түрэ юм аал?! — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы туйлай ехээр сошоһондоо, барагад гэжэ, гэдэргээ унан алдажа, нариханаар хашхарха тооной дуугаржархиба.

Юундэб гэхэдэ, хүгшэн баһа бэлэгтэй юм һэн. Тэрэнь буряад хүрин халаадайн үбэртэ хэбтэнэ.

Хүгшэн гэртэһээ гаража ерэхынгээ урда, бэлэггүйгөөр найрта ошожо болохогүй гэжэ бодоо. Тиигээд ямар юумэ абаашаха юм гэжэ таг дээгүүрээ хараашалба, ханза хайрсаг соогуураа һабардаба. Үнэтэй сэнтэй юумэ баян бүдүүн, залуу зандар зон абаашана бээ, би гүрэнһөө гушаад түхэриг тэдхэмжэ абадаг зүнэг хадаа, нэгэ юрэ борын бэлэгтэй ошоболни болоо гээд, эгээ бага ашынгаа түрэхэдэ олоор худалдажа абаһан хүхэлтэнүүдэйнгээ хэдыень сагаахан пулаад соо боогоод, үбэртэлжэрхиһэн юм. Ломбын хүбүү бэри хоёрто үшөө олон хүбүүдтэй боложо байгты гээд барюулжархихада зохид лэ даа...

Теэд мүнөө хүхэлтэнүүдээ эдэ үмхирһэн, үбгэрһэн Ломбо Дулсамаа хоёрто юун гээд бэлэглэхэ болоноб?! Хүн зон элдэбээр бодожо, энеэдээр харахал даа!

Эрхэйн Гомбын эжыһээшые бэшэн баһал ойлгожо ядан, эндэ тэндэ гүбэр шэбэр гэлдэшэбэ.

— Юугээ хэлэжэ байнаш даа? — гэжэ Гомбо һамган тээшээ орбогод гэбэ.

— Алтан түрэ энэмнай бэшэ, — гэжэ Ломбо заһахаяа шамдашаба. — Хэрбээ алтан түрэ хаа, би өөрөө бодошоод үгэ хэлэжэ байха һэн гүб?.. Дулсамаа бидэ хоёр шэрээгэйнгээ толгойд томоотой зон һуухал байгаабди... Зай, нүхэд!

Ломбын саашаа найраингаа үнэн ушарые тайлбарилха гэхэдэнь...

— Тэрэ урилгын тэмдэг уншаагүй хүн гүш? — гэжэ хадам эжнынь Эржэнидээ зоной энеэдэн соогуур дээрэлхэшэбэ. — Хүнэй наадан боложо байнаш даа!

— Тээд тэрэнь хүнэй ойлгохоор бэшэ муухайгаар бэшэжэрхиһэн байгаа юм, — гэжэ Эржэни үнэхөөрөө уб улаан боложо, тал-мүл хэлэбэ. — Үхибүүн гү, али һогтуу хүн бэшэ гэлсээ бэлэйбди... Балай хайн хүнэй бэшээгүйнь лаб...

— Олонһоо олоһон, үсөөнһөө шэлэһэн хүншни бэшэ юумэл даа! — гэжэ Дулма энеэдэһээ арай гэжэ барин, абяа гараба. — Ямар бэрхэ хүбүүдые тоогоогүй һэмши?..

— Хандымнай түрэхэн үдэр бшуу! — гэжэ Будаали томоотойхоноор, бүдүүн хоолойгоор бултанай шууяае даран дуугарба. — «Түрэхэн үдэрөөр» гэхэн откыртка ерээ һэмнэй...

— Хаанаб Ханда? — гэжэ Гомбожаб һэргэшэбэ. — Хандын түрэхэн үдэр хаань, үнэн зүрхэнһөө найрлахамни, Ханда мэтэ хайхан ханаатай басаган үгы! Хаанаб Ханда?

— Хадам баабайнь үбшэлшоод байна бшуу, — гэжэ Маглаа хүнэй һабаагүйгөөр аашалхада, ехэл дурагүйдэдэг аад, Гомбожабые болноулхаяа тэсэнгүй дуугаржархиба.

— Хадам баабайнь?! — гэжэ Гомбожаб тогтошоһон һогтуу нюдөөрөө сэб сэхэ Маглаае хадхаад, хүдэлхээ болишобо.

Гүнсэмаа урдахи блюдцидээ томо табаг соо обойтор хээтэй салат удхажа хэхээ һуутараа, халбагаа шууяатайгаар гарһаан алдажархиба. Таряашын Дэжэд колбасагай хэршэмэг жажалжа һууһанаа болёод, нюдөө ехэ болгожо, үльгэр соо хэлэдэгтэл «аягын шэнээн нюдээ арбан гурба

эрьюулбэ» гэхэндэл, юутэ юугүй мухарюулба, гүйлгэбэ. Эржэни буруу бэлэг барижархиһандаа урмаа хухаршоод, бахана мэтээр байжа байтараа, һалд гэтэр доошоо һуушоод, Маглаае баһа шэртэшэбэ. Бадмаахын Дулма нэгэ Ломбые, нэгэ Дулсамаае туршангыар, шэнжэлэнгээр харасагааба. Доктор Аюуша аргагүй һонин гэжэ суурхаһан зүжэгэй хүшэрын нээгдэхые хүлээһэн үхибүүн мэтэ болошоод, бултаниие шарайшална. Эрхэйн Гомбо түрүүшээр Будаалие хараад, бүтүүгээр энеэжэ арһайшоод һууһан аад, гэнтэ хубилжа, миил амаа ангайлган, шэхээ дэрбылгэшэбэ. Эжынь нюдөө сабшасагаан, Маглаа доктор Аюуша хоёрые алдангүй гэтэжэ, бодолгото болошобо.

— Али үбдэнгүй юрэл хэбтээ гү?.. — гэжэ Маглаа зоной нюур хёрхоор хараад-хараад абаба.

— Та өөһэдөөл мэдэхэ ёһотой юм бэшэ гүт? — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы хэлээд, уралнуудаа жэмылгээд абаба. — Таанад тэндэһээ ерэбэ бэшэ гүт? Яагаа һонёор хөөрэдэг зомта? Худа ураг үшөө ороогүй аад... Бидэ үшөө хадагыетнай тогтоожо абаагүй байнабди.

Хүгшэнэй бодол дэн саагуур орошобо ха юм даа: тэрэ олон ушарнуудые тархи соогоо үлхөөдхибэ. Дэбшэнэй ерэлгые, Хандын мүнөө үгые, гэб гэнтэ Ломбын уриһые, доктор Аюуша Маглаа хоёрой эндэ ерээд һууһые — доктор Аюуша Ломбындо эгээл юрын найрта хэзээшье ерэхгүй, Маглаа тугаарай Шаралдайнда сэб сэхэ ерэжэ ороод, үнихэн һууна һэмнэй. Эдэ хоёрой хадаг лэ асаржа ерэхэниинь лаб! Тиигээд Ломботониие зорюута туршажа гү, али үгэ алдажа, Шаралдаие хадам баабайнь гэжэрхибэ аабза... Хэрбээ Хандын түрэхэн үдэр һаа, өөрөө залуушуулаараа эндэ һуухал һэн... Хэрбээ Цезариин ерэхэнэй баяр һаа, баһал тэрэнь үгы бшуу! Цезариин ерэхэнэй найр гэжэ аша басагамни уншана һэн гү, али?.. Теэд тэрэшни шолмотой, булихайтай боложо ябанал. Худалааршье уншаха... Худалаар хэлээд, пенсиимни мүнгэнһөө нэгэ хоёр түхэриг һугалжархидаг бэшэ гү... Аргагүй энэшни ходороон лэ хэбэртэй. Ходороон! Теэд энэ Дулма юундэ эндэ һуунаб?.. Теэд эдэшни заншалаа алдаһан золигууд, зайжа забижа ябана бээ гэхэ мэтээр булай түргөөр уураг тархидань урбалдана, эрьелдэнэ.

— Нүхэд, — гэжэ Ломбо хэлэхэ гэхэн юумэндээ өөрөөшье этигэлээ алдажа, зоной шууяанһаа толгойгоо эрьен сүхэржэ эхилбэ. — Хандын түрэн үдэр бэшэл даа!

— Бэшэ, бэшэ! — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы хүхишэбэ. — Ходороон лэ даа. Хадаг табихаяа ерээд һуунад ха юм!

Хасууритынхидые хаража ехэл һонирхожо, ходо ходо энеэбхилһэн Соня энэ һүүлшын үгэдэ этигэхэдэл болобо. Цезариин энээнһээ урагша ерэхэдэ, эсэгэнь огто хэрэгсээдэггүй һэмнэй. Нээрээшье, Хандаяа хадамнахаяа түхээржэ байна бэшэ гү?..

Гүнсэмаа, Будаали, Дэжэд гурбан бэе бээ харалсаба. Тиигээд лэ Хандын энэ үглөөгүүр нэгэ тиимэшэг байһые, үдэшэ орой бороо соогуур Үнсэгтэдөө ошоһые, Дэбшэнэй гэртэнь һууһые холбуулан бодожо үзэхэдэнь, үнэншэмөөр байнгүй яахаб!

Эгээл ехээр Ломбо сошобо.

Шаралдай доктор Аюушада хадаг барюулаад табижархихадаа нэгэшье торохогүй. Зорюута!.. Үсэгэлдэр һүни Хандые гэртэнһэнь хүсөөр абажа гарашоо гэлэй. Мүнөөдэр басаганиинь Шаралдайнда... Хадаг тогтоогоогүй һаамни, харата үйлыемни хамаг зондо тараажархихаб гэжэ заныхань дамжаггүй. Хандаар бэри хэхээрээл хэхэ. Хандада ехэ дуратай, Хандые ходо өөгшөөдэг, эрхэлүүлдэг.

Энээхэн солигой хадаг абаад ерэнһэнийн нээрээл хаш! Маглаа манайда ерэхээ тугаархана таһа арсаа һэмнэй. Теэд мүнөө доктор Аюушын хадаг табижа ошоё гэжэ худхахада, ерээд һууна. Тиигээд лэ эдэнэр сэхэ манайда ерэнгүй, Шаралдайнда ороод, һүүлдэнь наашалаа ха юм!

Ехээр сошоһон, үни соо юумэнһээ айһан, зүрхөө бүглэрүүлжэрхилһэн хүн ямар нэгэн юрын ушарта ухаа мэдээ табин алдагшаб — тиимэл байдалда Ломбо орошобо. Заримдаа ой тайгын эзэн орбогор томо баабгай ууртайгаар хэрхирэн, урда хүлнүүдээ үргэн бодожо ябатараа, аймхайгаар хуугайлжархёод, ори таһа тэрьелэн гүйшэгшэб — тэрээн мэтэ Ломбо мүнөө хүрэтэр хатуу зориг харуулжа байтараа, саагуураа үхэн айшаба.

Иигээд лэ Ломбо Шаралдайн ханахан тээшэ хазайжа, жолоо татахан тээшэ дугшахан, муриха тэшэхэ аргаа халахан үтэлһэн морин мэтэ болохонь гү? Ломбые гартаа оруулхын түлөө Шаралдай худалаар үбдэшөөл ёһотой! Хара шүдхэршни!

Доктор Аюуша пиджагайнгаа үбэртэ гараа хэмээхэн абаашаад хэжэрхибэ.

Хадагаа гаргажархихань гэжэ Ломбо хулигануудай харшада хашаад, хутагаа нугалхынь хаража байһандал, бүхы бэсынгээ хүшэжэ эхилхые мэдэрбэ. Бусадшые зон доктор Аюуша үбэртөө хадаг хээд ерээ, мүнөө тэрэнээ альган дээрээ дэлгээд, бодошохонь гэжэ хүлээбэд. Тиигэншыегүй яахаб. Доктор Аюуша столдо эгээл дээдэ захадань ерэжэ һуугаа. Шэнэхэн боро костюмаа үмдэхыень ойро хая хэншые үзөөгүй. Тиигээд үшөө дан томоотой, бүдүүн маяг дэмыдэ харуулнагүй ха.

Булта зон Ломбо мэтээр ямаршые юумэндэ этигэхээр болошоод байба: олоной дунда хүлээгдээгүй ушарнуудай дээрэ дээрэһэнь тохёолдожо, хүлгөө шууяа татахада, зарим тэды жэжэ бужа юумэнүүдые обёорхоёо, бүхы дээрэнэ сэгнэхэ шүүхээ хүн болидог ха юм. Стол дээрэмнай үнгын сэсэгүүд задаршаха гү, али хониноймнай төөлэй нэгэ нюдөөрөө эмнихэнэ гээ хаа, үнэншэхөөр саг заримдаа болодог лэ!

Нээрээшые, доктор Аюушын үбэрһөө сэгээн хүхэ торгоной үзүүр бултайба. Нээрээшые, доктор Аюуша аятайханаар эбхээтэй сэгээн хүхэ торго гаргажа, үбэр дээрээ табижархиба. Нээрээшые, хадаг табихаяа ерэнэн хүйхэр лэ!

Ломбо духаряагаа тос гэтэр шэрээ дээрэ табижархёод, доошоо пас гэтэр һуушаба. Энээхэн хадаг гэгдэдэг сэгээн хүхэ торгые абаханышые бэрхэ, абахагүйнышые бэрхэ! Бэрхэхээ бэрхэ, хүшэрһөө хүшэр юумэн иигэжэ гэд гэнтэ хүнэй толгой дээрэ буушадаг юм байна!

Маглаашые ехэтэ гайхан, доктор Аюушын үбэр дээрэхи сэгээн хүхэ торгые харана. «Энэ Хасууритадашни юунэйшые боложо байһые, болохоёо байһыень бү мэдэе! Гайхалтай һонин зоной зорюута сугларһан тосхон хаш!

Үгы, эндэшни хэнэйн хэнэйнгээ мал хулууһые, хэнэйн яагаад аюулта гал табиһые элирүүлхэ арга бии юм гү, үгы гү?! Эндэшни юрын ухаан, мүрдэлгын юрын арга хэрэглэхээр бэшэ газар хаш!» — гэжэ Маглаа нээрээшье саашадаа юунэйшье болохые ойлгонгүй бодоно.

«Хандамнай хадамда гарашабал ха юм даа! — гэжэ Таряашын Дэжэд юундэшьеб гунигтайгаар шэбшэбэ. — Үхибүүн мэтэ наадажа, энеэжэ, ханаа амархан ябаһан үень дүүрэшэбэ. Иигээд лэ хадамда гарашадаг ха юмбибди даа. Хайшан гэхэбши... Теэд Дэбшэндэ... Дэбшэндэ гарашаха юм гэжэ Хандые хэн ханаха байгаа! Арайл аха хүндэ... Дэмы гарашахань гү... Хожом хойшодоо... Мүнөө мэдэхэгүй, ямаршьегүй хамта һуунгүй яаха һэм. Теэд дүшэ таби хүрэхэдөө... Дэбшэн үбгэршэхэ... Дэбшэмнай тиимэ шиираг мундуу хүн бэшэ... Саарһан ажал... Бээ дууһажархихадаашье болохо...»

— Ямар хүндэ Хандыемнай үгэхэтнайб? — гэжэ Гомбожаб доктор Аюушада аһалдашаба. — Би юундэ Ханда хадамда гарахаяа ханана гэжэ дуулаагүй һэнбиб? Хандамнай хэндэ гарахань бэ?

— Хэндэ гарахань бэ? — гэжэ Дулсамаа тугаарай аяга табагуудаа саашань абаашажа табихаяашье ойлгохоёо болишоод, тэрэнээ бээдээ таһа тэбэрин, уралаа доошонь дульбиилган, ханжуушаг хасарнуудаа һалгануулан аймхайгаар дуугарба. — Хэндэ! Хаана? Хэн хадам баабайнь үбдэшөөб?

— Шаралдайһаа ондоо хүн Хасууритадамнай үбдөөгүй бээ, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы мэдээрхэбэ.

— Дэбшэндэ гү?! Тай! — гэжэ Дулсамаа хажуу тээшээ тонгойгоод, хуурайгаар нёлбожорхибо.

Булта зондо айгүйһөө аягүй байба. Хаана хээээ хадаг табихаяа хүнэй ерээд һуухада, иигэжэ нюуртань нёлбожо байгаа юм бэ!

— Дэбшэн ямар юм?! — гэжэ Бадмаахын Дулма ёлогод гэн эрьежэ, хүйтэн аялга хоолойдоо оруулан Дулсамааһаа асууба. — Манай хүбүүн танай басаганһаа дортохогүйл!

— Болиит! Хадаг табилган дээр үбгэшүүл лэ зугаалалдажа, хөөрэлдэжэ ойлголсохо ёһотой юм, — гэжэ тугаарай абья гараагүй хүгшэдэй нэгэн хорибо.

— Үнэншэнэгүйб! — гэжэ Гомбожаб хоротойгоор хэлээд, үшөөшье хоротойгоор хоолойгоо хашасагаан энеэбэ. — Дэбшэн... Хаанаһаа... Яаһан!

— Дэбшэн муу хүн бэшэ, — гэжэ доктор Аюуша Дулсамаае зэмэлэнгээр шэртэбэ. — Хүниие муушалхаһаа муу юумэн үгы... Дэбшэн мэтэ хүбүүд үсөөн... Үсөөн даа!

— Би басагаа Дэбшэндэ үгэхэгүйб! — гэжэ Дулсамаа уурлаһандаа тархья һэжэрсэгээн шангаршаба. — Үгэхэгүйб! Тэрэ Дэбшэнтнай дүшэ хүрэхэн, гараһаншье юм гү... Табишье хүрөө бээ! Мүнөө болотор мур золоо олоогүйл... Һайндаа тиигэжэ ябаха һэн гү? Эрдэмтэн болоһонииньшье үгы! Хори гаража ябаһан зоной кандидат, доктор боложо байхада. Ажалһаа намнуулаад, зайран нохой мэтээр нютагаа орожо ерээ бэшэ аал?! Ши, Аюуша, юундэ урид һуран яангүй, мэдээ үгэнгүй, хадаг асараад һуунаш?! Айл баһажа?! Гаража арилагты!

— Болииш, Дулсамаа! — гэжэ Ломбо тугаарай хэды амаа ангайгаад лэ үлэжэ һуутараа, тэсэбэриеэ баража хашхарба. — Болииш! Ойлголсоёл! Боли!

— Болихогүйб! — гэжэ Дулсамаа үшөө шангаар хара шүдээ түүлгэхээ даруулаад хэбтэхэн гахай мэтээр хашхарба. — Баһуулхагүйб! Гаража арилагты!

— Арилха һаа, арилха болоно бээб, — гэжэ доктор Аюуша аалиханаар хэлээд, Маглаае хараба. — Тээд би хадаг асараагүй хүнби... Ши, Маглаа, хадаг табиха юм аалши?

— Үгы! — гэжэ Маглаа үнэхөөрөө аягүйрхэн доктор Аюушые урдаһаань гэтээд, дахин үбэр дээрэхи сэгээн хүхэ торгыень хилам гээдхибэ.

— Үгы, энэмнай юун болоноб? — гэжэ Гомбожаб энеэхээ болин асууба. — Алтан түрэ гү, түрэхэн үдэрэй найр гү, ходороон гү?

— Юушье ойлгоногүйб... Халуудашабаб, хари, — гээд, доктор Аюуша үбэр дээрэхи сэгээн хүхэ торгоёо абажа, магнайдаа дахаба. Тиигээд тэрэнээ

задалжа, хүзүүгээ, хасараа аршаад, нэгэ буландань нюдэнэйнгээ шэл арилгажа эхилшэбэ.

Булта зон абяа аниргүй болошоод, тэрэниенъ ямаршые хадаг бэшэ, юрын лэ хармаанда хээд ябадаг аршуул ха юм гэжэ танижа, саашадаа юунэйшые болохые ойлгонгүй, энээлдэхээшые аягүйрхэшөөд хуугаад хэн.

XXVI

— Цезариимни гэр бүлэтээ ерэнэнэй найр юумэл даа, — гэжэ Ломбо хууһан шэгтээ эсэнгээр, уруу дуруухан дуугарба. — Духаряагаа барижархия!..

Зон орой хүтгүйгөөр, ямар бэ даа үдэр бүри хэгдэжэ, хашартай болошоһон үйлэ дүүргэнхэндэл, һожоргүйхэнөөр хундагануудаа үргэжэ мүргэлдүүлбэ. Эрэшүүл абяагүйхэнөөр уужархибад. Эхэнэрнүүд доро дороо бэе бээ баалалсад гээд, баһал барижа эхилбэд. Тиигэбэшье бүгэдэнэй зугаа боложо үгэбэгүй. Тугаарайхи эльгэ тэбэрин энээхээршые мэтэ аад, харин хүнэй бүхы сог залиие гал дээрэ адхагдаһан уһандал унтараажархиба.

«Эдэ эмэдһээ!.. — гэжэ Ломбын толгой дүнгинөөд абана. — Бүхы найрыемни эхин дээрэнъ эбдэжэ хаябад!»

Эржэни Будаали хоёр ехэл аягүйрхэнэн янзатай, урдахи эдээнһээ ама хүрэнгүй хууһаар. Эрхэйн Гомбын эжышые зэмэлэгдэнэн мэтээр борсойходожо, абяашье гаранагүй. Доктор Аюуша Маглаа хоёр зонһоо хүлисэл гуйһан хэбэртэйдэл үзэгдэбэ. Эрхэйн Гомбо доошоо харанхай хууна.

Ломбо эдэндэ сухалдаһанай үрэгүй гэжэ ойлгобо.

Ломбо Цезарь Ханда хоёртоо гомдобо. «Үбгэржэ байнаб, — гэжэ эхин түрүүшынхиеэ шэбшэбэ. — «Үбгэрхэдэ, хүнэй хэрэг урагшагүй болохо юм байна. Үбгэрһэнэйнгөө ёродо мүнөө хүнэй наадан болобоб... Үбгэрхэдэ үхибүүд үргэжэ ябадаг. Теэд миниихид! Хоюуландаа эгээл ехэ дайсадни мэтэ ерэбэгүй! Цезариимни байгаа хаа!..»

«Юунэй түлөө иимэ найр хэнэб гэжэ хүн зоной наадан боложо
һуунабиб?! — гэжэ Ломбын бодол тэрэ дороо хазагайршана. — Юунэй
түлөө?!»

Ломбын дээрһээ юумэндэ сохигдоһондол столойнгоо саана
бүхышэхые, омогоор хажуу тээшээ хэлтыд гэхэн тархиинь ганхышахые зон
ойлгоодхибод.

«Юунэй түлөө иигэжэ һуунаб даа! — гэжэ доктор Аюуша хайрланшье,
зэмэлэншье, шүүмжэлэншье бодобо. — Юрэдөө, ямаршьегүй хүн ябаһаншье
байнаш... Мүнөөшье... Алишье ажалда табижархихадань, тэрэниенъ
хайжаруулдаг, үргэдэг бэлэйш... Хасууритымнай баруун таряалан шинии
хүсөөр мүнөө болотор хүсээ буурангүй байна гэжэ һанагшаб. Хэдэн жэлдэ
хэлэхын аргагүй ехэ наг шэбхэ оруулһанайшни ашаар... Фермэмнайшье
шинии ноён байхада яһала һайн һү һаадаг байгаа. Отделени эрхилхэдээшье
муу юумэ хэһыешни һананагүйб. Хүнһөөл дортодоггүй, хүнһөөл дээгүүр
ябадаг бэлэйш... Теэд дээгүүр лэ ябахамни, хэнэйшье хойно байхагүйб гэхэн
лэ хүсэлдөө шатажа, тэрэ харата үйлэ хээд, энэ мүнөө иигэжэ һууналши даа!»

— Цезарь хаанаб? — гэжэ Гомбожаб хоротойгоор мийд гэбэ. —
Юундэ үгы юм? Нютагайнгаа зониие тооногүй аал? Хаанаб Цезарь?

Зон баһа Ломбо, Дулсамаа, Соня гурбые хараадхибад.

— Ерэхэ бээ, — гэжэ Ломбо бүдэхээр дуугарба.

Соня һуури дээрээ аягүйрхэнгээр хүдэлөөд абаба.

— Холуур, дээгүүр ябахадаа хүбүүднай ондоо болошодог байна, —
гэжэ Гомбожаб доктор Аюуша тээшэ хилайн, тэрэниие малтахаяа зэхэшэбэ.
— Юундэ тиигэнэб, доктор Аюуша? Дэбшэниешье харагты!

— Дэбшэн Цезарь хоёр хүнэй муушалхаар юумэ хээгүй, — гээд, доктор
Аюуша толгойгоошье үргэнгүй, тогоон сооһоо гаргуулжа, стол дээрэ
табигдаһан орёомогһоо нэгэ хэршэмэг абажа жажалба.

— Теэд нэгэтэ юрэ борыншье һаань, түрэл зон соогоо һуулсахадань,
энеэлдэхэ хөөрэлдэхэдэнь ямар юм?! — гэжэ Гомбожаб гараа дэлгэн шэрээ
тойруулан зааба. — Шаралдай үбдэшөө, Дэбшэн ерээгүй гэлэй. Теэд Цезарь?

Түрэнгэн гарахан дайдая мартахан, түрэл зоноо, багынгаа нүхэдые, айл аха дүүгээ тоохоёо болиһон хүмнай ямар бэ? Ямаршые ехэ хэрэгтэй хаа, мүнөөдэр эсэгынгээ иимэ найр хэжэ байхада, эндэ һууха ёһотой байгаа!

— Ерэнэ ааб даа! — гэжэ Таряашын Дэжэд аалиханаар хэлэбэ. — Найрнай хаял эхилжэ байна ха юм.

Дэжэд Гомбожабай хэзээ хэзээнэйхиһээ адаалхай болошоод һууһые ойлгоно. Мэдэгмааһаа болоол гэжэ таамаглана. Дэбшэнһээ... «Тээд Дэбшэниие юун дээрэнһээ Хандатай холбоод, тугаарай шууялданаб, — гэжэ гайхана. — Мэдэгмаа тугаархан юун гэнэ һэм? Иигэхэдээ Мэдэгмаа Ханда хоёрнай үнэхөөрөө Дэбшэниие буляалдажа эхилшоо гү? Дэбшэн үсэгэлдэр үдэшэ Мэдэгмаада бэшэ, Хандада ерээд һуугаа гү? Юундэ Мэдэгмаа өөртэнь ерэнгэн мэтэ хэлэнэ һэм тээд? Тугаарай энээн тухай ойндоо оронгүй, Ханда Дэбшэн хоёр гэрлэшэхэнь гэжэ шэбшэжэ һуубалби... Магад, нээрээшые гэрлэшэхэнь гү? Юу мэдэхэбши? Мүнөөнэй басагад гоёолдохоёо болёо. Ханда баһал зоригтойхон хүн... Гэрлэжэшье ошог. Мэдэгмаа Гомбожаб хоёроо мүнөөл үдэшэ ушаруулхаараал ушаруулхаб!»

— Соня! Хаанаб Цезарь? — гэбэ Гомбожаб. Сониин хасар үлэ мэдэг улайгаадхиба. — Ерэнһээр лэ, Цезарее алдажархиба гүш? Һанаагаа зобожо һууна ёһотойш... Хасууритадань һайхан һамгад барижа абашана гү гэжэ...

— Үгы! — гэжэ Соня буряадаар хэлээд, ородоор үргэлжэлүүлбэ. — Хасууритын һайхан һамгадта баригдаха хаа, үни баригдаһан байха һэн бээ!

Сониин иигэжэ бээе үрин, тэмсэлдэхээр зэһэшэхые хэншые хүлээгээгүй.

— Баригдаагүйгөө заримдаа шаналдаггүй гү? — гэжэ Гомбожаб туршангяар нүдөө хирбылгэбэ.

Гомбожаб Цезариин Мэдэгмаатай гэрлээд, һүүлдэнь хаяад ябашаһанда дурагүйдэдэг юм. Мэдэгмаагай ажабайдал эбдэнгэн хүн гэжэ шэбшэдэг.

Сониин шарай бүри улайшаба:

— Цезарь үнгэрһэн юумэн тухай шаналдаггүй, — гэжэ Гомбожабые үзэн ядангяар шэртэбэ.

— Энэмнай муу бэшэ, — гэжэ доктор Аюуша Гомбожабые хоринон харасаар шэрбэхэ зуураа хэлэбэ. — Хүсэ зориг ехэтэй ябахадаа хүн тиигэдэг юм. Олон хэрэгүүдэй урдашни хүлээжэ байхада... Харгы замаа шүүбэрлэжэ, шэлэжэ ябахадаа... Цезарьнай эгээл иимэ хүн. Бэрхэл мэргэжэлтэн, бэрхэ хүтэлбэрилэгшэ, ударидагша болохо.

— Байза! — гэжэ Гомбожаб хургаа ёдойлгобо. — Агууехэ бодол тархидам орошобо. Цезарь аймагай түб ошоо! Тиигээ гү, Соня?

— Та өөһэдөө мэдэнэ ёһотойт, — гэжэ Соня енгүүрхэбэ.

— Цезарь манай колхоздо түрүүлэгшээр ерээ! — гэжэ Гомбожаб хургаа үшөө дээшэнь үргэбэ.

— Нээрээ гү?! — гэжэ Эрхэйн Гомбын Эржэни баяртайгааршые хаа, этигэжэ ядан асуужархиба.

— Түрүүлэгшээр ерээ, — гэжэ Гомбожаб өөртөө мэтээр аалиханаар дабтаба.

Ломбо Гомбожабые шоо үзэнгээр хараад абаба. Тиигэншьегүй яахаб. Цезарь оройдоо энээн тухай хэлээгүй. Сонишье... Цезарь урдань тобшохоноор өөрынгөө ажал тухай эсэгэдээ дуулгадаг һэн. Гомбожабай Ломботониие наадалжа һууһаниинь эли...

Теэд бэшэ зон этигэхээешые үгыгөөшые ойлгожо ядан, юушые хэлэхээ түбэгшөөн тээлмэрдэшэбэд. Баһал алдуу эндүү гаргахаяа хэншые һананагүй.

— Цезарь түрүүлэгшээр үнэхөөрөө ерээ хаа, хайн лэ байха һэн бээ даа, — гэжэ Эрхэйн Гомбо ехэл томоотойгоор, тугаарай эрбэлзэжэ дэрбэлзэжэ һууһанһаа тад ондоохоноор хубилжа, урдаханаа шэртэн дуугарба. — Колхозымнай гансата үргэжэрхихэ һэн... Өөрын хүн ха юм даа...

— Тиигэхэл һэн даа, — гэжэ Бадмаахын Дулма миһэд гэбэ. — Теэд тиимэ юумэн болодоггүй ха юм..

— Үгы, Цезарее бидэ өөһэдөө түрүүлэгшээр һунгахамнай гэжэ мэдүүлгэ дээшэнь барихадамнай яаха юм? — гэжэ Будаали шэрээ дээрэ асарагдажа табигдажа байһан мяхан сооһоо тарган хабиргыень бэдэрхэ зуураа хэлэбэ.

— Нээрээшье, хамтын суглаа татаад, Цезарие түрүүлэгшээр хунгажархихада яаха юм? — гэжэ тугаарай оройдоо абья гарангүй хууһан Ломбын үеэлэ хаяала болодог табяад наһанай хүн дуугарба. Тэрэ түрэлнүүдэйнгээ түлөө ехэл ханаагаа зободог юм. Тиимэһээ тугаарай ойлгогдохогүй юумэнүүдэй болоходо, муухан болошоод, хууһан аад, мүнөө хайн мэдээсэлэй ороходо шүүрэлдэшбэ. Урданииньшье Ломбынгоо талые барижа, суглаан дээрэшье, ноёдой урдашье яһала оролдодог һэн. Теэд удангүй тэрэнэй үгэнүүдые хэнэйшье хүсэд шагнахаяа болишоходо, арга шадалаа ондоо болгожорхихон юм. Ломботой **мэсэтэй** зоние эндэ тэндэ муушалаад абаха, нэгэ-хоёршье хадхуу шэдхүү үгэнүүдые нюрга руунь оншотойхоноор шаажархиха, үгышье хаа, юрэл аман дороо гүбэржэ, олоной сэдхэлдэ булангир тунхай эрьюулхэ.

Мүнөөшье энэ Ломбын үеэлэ хаяалые хэншье урид хүн гэжэ анхаралаа хандуулаагүй хууһаниинь лаб. Теэд тэрэ гэб гэнтэ шэрээ дороһоо гү, али зоной ара нюрганһаа бии болошоһондол, бии болошохоһоо гадна, бүри урагшаа бүхын, урагшаа холжорон тобойһоор гарашабал!

— Теэд түрүүлэгшэмнай үшөө... үшөө байһаар лэ, — гэжэ Эрхэйн Гомбо аягүйрхэн хэлэбэ.

— Үбшэниинь саашаа хүжэржэл байна хэбэртэй, — гэжэ үеэлэ хаяала гүнгинэбэ. — Эмнэлгэндэ үнихэн соо ябахаар болошоо хаш... Шарайнь саарһан мэтэ нимгэн болошоод ябана һэмнэй...

— Хүнэй иимэ хүшэр хүндэ байдалда ороод байхада, — гэжэ Таряашын Дэжэд үг маг гэбэ. — Хайратайл даа. Муу хүн бэшэ... Теэд хайшан гэхэбши?... Үбшэн һуража хүндэ ерэдэг бэшэ...

— Хүнгэн ажал бээ аргалуулһанайнь һүүлдэ олдоно ааб даа, — гэжэ үеэлэ хаяала доктор Аюуша тээшэ хилам гэбэ. — Колхозой түлөө оролдоһоор, өөрынгөө бэеые дууһажархихань. Хүнэй бэеһээ үнэтэй юумэн бии юм аал?!

«Үнэхөөрөө түрүүлэгшын бэсын түлөө ханаагаа зобошобо гүш?» — гэхэндэл, доктор Аюуша урдаһаань нюдэнэйнгөө шэл хүйтөөр ялагас гүүлэн хараба.

— Бэень тиимэ ехээр муудаагүй байха ёһотой, — гэжэ доктор Аюуша хэлэжэрхибэ. — Дайн соо Хасууритадамнай үлгэ һалга болотороо шархаташаһан хүн ерээд, үбгэд үхибүүдые ударидажа, үбһэ таряагаа гэмгүй абаад байгаа юм...

— Нээрээшье, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы дэмжэбэ. — Һалхинда хиидэшэхээр туранхай юм һэн даа... Хубсаһаниннь гэжэ муу... Аяга сай уугаад лэ ябаха... Хаанаһаа тэнхээ ологшо һэм! Нэгэтэ энэл намайе абажа ябана гээд, хармаанһаань партейнэ биледээ гаргаад харуулаа бэлэй... Ай, бурханшни!

— Партийна билет, — гэжэ доктор Аюуша заһажа хэлэбэ. — Үнэн зүрхэнһөөн лэ хэлэһэн байха!

— Юунэй урда орохоёо худалаар хэлэхэ һэм даа, — гэжэ Гомбын эжы зүбшөөбэ.

— Мүнөө дайнай үе бэшэ, — гэжэ үеэлэ хаяала Маглаае өөрынгөө тала барилсахые дуудаһандал шэртэбэ. — Иимэ бэрхэ хүбүүдэй дороһоо өөдэ ургажа байхада...

— Түрүүлэгшэмнай дээгүүр шанга танил талануудтай юм хаш, — гэжэ Дулма мяха хэршэжэ һууһан хутагаараа өөдөн зааба. — Даб дээрээ тэрэниие һууриһаань хобхолхогүйш...

— Цезарьнайшье баһа гэмгүй холбоо барисаатай хүн бшуу, — гэжэ үеэлэ хаяала эмнээдхибэ.

Соня аягүйрхэн, доошоо харашаба. Ломбо зоной нюур шэртэсэгээгээдхибэ.

Урдань министрэй орлогшо худыень дурдахада, ехэл дурагүйдэдэг бэлэй. Теэд мүнөө аятайшаг байба. Ямар нэгэн тулгуури мэтээр ханагдаба. Бэриез энхэргэнээр хараадхиба. Нээрээшье, Цезарьни дээрэһээ

дэмжэлтгүйгөөр урагшаа дабхижа шадахагүй гэжэ бодобо. Нээрээшье, колхозой түрүүлэгшээр ерэнэн хаа, ямар хайн байха бэлэй!

— Тээд түрүүлэгшые хууриһаа хобхолхо аргууд мундаха һэн гү даа!
— гэжэрхёод, үеэлэ хаяала хугшарһан мэтээр хамар амаа харилзуулан, муухай абья гарган энеэбэ. — Гүрэн түрэ эзэлжэ хууһан хатуушуулыешье шэдэжэрхидэг бэшэ аал?..

Маглаагай досоо хүйтэ даашаба. Тэрэ энэ шүрдэгэр ута хургадтай, яһалиг туранхай гарнуудаараа нюураа халхалан татажа энеэнэн хүниие шиибарган нүдэдөөрөө зүһэхээ шиидэнхэндэл, тархья үлэ мэдэг хоёр тээшэнэ хүдэлгэжэ байжа шэртэбэ

— Ямар аргууд? — гэжэ гансата асуужархиба.

— Һанаагаа бү зобогты, нүхэр майор, — гэжэ тэрэнэ зэргэлээд хууһан хүнэйнгөө саагуур харан, хахад нюураа бултайлган хараадхиба. — Америкын президентые мэтээр алажархиха тухай хэлэнэгүйб... Ажахы дээрэ элдэб юумэн болодог ха юм...

Ломбо тэрээн тээшэ ёлогод гээдхибэ. Ломбо тэрэнэй орожо ерэхэнэнь хойшо шоо үзөөд байгаа юм. Хэн уриба дуудаба гээшэб! Үеэлэ хаяалашье һаань, Ломбо хүндэлхээ, нааша татахаяа болиһоор үнинэй. Иимэл даа! Хүндэлэндэ хүлөө, гасаланда гараа хэхэ золиг олдод лэ байха! Юу дуугаржа хуунаб!

— Жэшээлхэдэ, юун? — гэжэ Маглаа бүри аһашаба. Нүдэнэйнгөө булангаар Ломбые адаглалсана.

— Энэ тэнэгтэй юу хөөрэлдэжэ хуунабибди, — гэжэ Ломбо хүри улаан боложо зандарба. — Хундагануудаа булта дүүргэе!

— Нээрээшье, юуншые боложо байгша даа, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы дуугаржархиба. — Нэгэтэ гахайн гэр дүрэшөөд, түрүүлэгшэмнай ябашоо бэлэй...

Үеэлэ хаяала баһал гоншоһон, уйлаганаһан мэтээр энеэбэ.

— Хүниие хардажа, гүрдэжэ ажалһаань гаргаханаа муухай юумэн үгы!
— гэжэ Гомбожаб Ломбые шэртэн хэлэбэ. — Хэн гахайн гэр тиихэдэ галдаа
һэм? Хэн?!

Тойроод һуугаашад Ломбо тээшэ харасаа шэглүүлээд, абяа аниргүй.
Үнихэнэй Хасууритын зоной ханаа хубааһан, хүлгүүлһэн асуудалда Ломбо
харюусажаархихань гэжэ найданад гээшэ гү...

Теэд Ломбо урдахи табак дээрээ тонгойжо, халуухан шүлэ дээрэ
дээрэһэнь халбагадажа орошобо.

«Энэ үедэ яажа хоолой руунь эдеэн ородог юм!» — гэжэ доктор Аюуша
гайхахын ехээр гайхаба.

Теэд Ломбо шүлэнэй хоолойгоорнь уруудахые мэдэрхэхэ гадна, аман
соогоо орохыешье хүсэд ойлгонгүй миил хойно хойноһоонь шэдэсэгээжэ
һууна ха юм. «Саазалагдаха!» — гэхэн үгэ сүүд дээрэ соносоһонойнгоо удаа,
хэнэйшье юуншье тухай хэлэхэндэ хамаагүй болошоһон гэмтэн мэтэ... Амияа
абарха тухай аймшагтай түсэб — бүтэхэ бүтэхэгүйшье һаань, — дэмырһэн
галзуурһан ухаан соогоо гүйлгэхэн мэтэ. Сээжэ соогоо бусалһан бүхы хоро
шараяа аһаагаад, агууехэ түймэртэ бүхы дэлхэе шатаагаад гү, али энэ дороо
үхөөд, дахин түрэжэ, үһөөгөө абаха хүрэтэр — эгээл хурса бодолдо
абташадаг мэтэ.

«Шаралдай!» — гэжэрхихэдэнь ямар юм?

«Шаралдай!» — гэжэрхибэ. «Аа! — гэжэ Маглаа нюураа пэльһылгэн,
миһэд гэбэ. — Шаралдай! ёһотой! Гэм зэмынгээ элирхээс ханахада, худалаар
үбдэшөөд хэбтэшэһэниинь тэрэ. Али ши, Ломбо, малаа түлүүлхээс ханажа,
хардажа байнагүй гүш?» «Үгы ааб даа! Сарай үгы болоһые мүрдэхээс хаягты
гээ һэмнэйб!». «Теэд Шаралдай түрүүлэгшэтэй ямар үһөөтэй байгаа юм?» —
гэжэ Маглаа нүдөө ониилгоно. Туршажа байна гээшэ! Үгэ алдуулхаяа
һанана! «Шаралдай юу үһөөтэй байха һэм даа, Ломбо мэээрхэлдэжэл
хэбтэгшэ һэн, — гэжэ доктор Аюуша хажуу тээһэнь оролсоно. — Ломбын
тухиралгаар Шаралдай галдаа. Үсэгэлдэр тоосолдожо байна бэлэй...»
«Хардалган ааб даа, — гэжэ Ломбо ханаа амарханаар хэлэнэ. — Хардалган!»

«Хардалган! — гэжэ стол тойроод хууһан зон хүүешэнэ. — Ломбые бидэ булта һайн мэдэдэг зомди. Нэгэшье муу муухай юумэ хээгүй хүн! Түрүүлэгшэтэйшье мээрхэлдэхэдээ маанадайнгаа түлөө оролдоһон юм». «Тиихэдээ гансал Шаралдай гэмтэн гэшэ гү? — гэжэ Маглаа бодошоно. Шаралдаие барихаяа тэбдэшэбэ ёһотой. Шаралдай тэрьелшэхэдээ болохо бшуу! «Нүхэр Маглаев! — гэжэ Ломбо харгыень хаан бодолсошоно. — Үни үнгэрһэн юумэнэй түлөө үбгые түрмын оёрто хаяжа яахатнайб!» «Үгы даа! — гэжэ Маглаа хатуугаар хэлэнэ. — Зэмээ амсаг! Зэмээл амсахадаа, досоонь хүнгэршэхэ. Зобохоёо болихо. Амсаг!» Тиигээд Ломбые дулааханаар шэртээд: «Һайнта даа! Хэдэн жэл соо тайлбарилжа шадаагүй юумэндэмни туһа хүргэбэт!» — гээд улаан малгайгаа үмдэжэ, газашаа шамдуун гарашана...

— Шаралдай!.. — гэжэ үсэлэ хаяала аягүйгөөр энеһэн мэтээр дуугараад, шүлһэндөө сасан, үни соо ханяашаба.

XXVII

— Үнсэгтэдөө ябахабди, холо бү ошо, Чингис! — гэжэ Мэдэгмаа хүбүүндээ, эдээлээд газашаа тэгүүлхэдэнь, хэлэбэ.

— Үнсэгтэ ошохогүйб, — гэжэ хүбүүнийнь эридээр сад гэтэр харюусаад, гүйжэ гарашаба.

Мэдэгмаа хойноһоонь даб гэлдэжэ, арайл саб шүүрэнгүй алдажархиба. Хүбүүнийнь хорёогойнгоо хоёр хургаагай хоорондуур шургажа гараад, хойшоо үйлсөөр туха табиһаар, Шаралдайн эрниг руу ошожо орошобо.

Мэдэгмаа газаагаа уруу дуруухан зогсобо. Иимэл даа! Иигээд лэ ажаһууна ха юм даа...

Чингисээ заримдаа зэмэлжэ байтараа хайрлашадаг. Эсэггүй хадань... Мэдэгмаа өөрөөшье эсэггүйгөөр хүн болоо. Эрэшүүлые үрэхижэрхихэн дайнай гэмээр... Энэ амгалан һайхан сагта баһал зарим үхибүүд баабайгүй үдэхэ хубитай юм байна даа...

...Цезарь томохон аягатай шүлэ урдаа табяад, дуугайхан халбагадажа
һууна. Тэрэ табак сооһоо эдеэлхэ дурагүй һэн. Сайгаашье нэгэ мүһэн
сэндэгэр томо кружкада хээд ууха. Үдын хоол барилгада иигэжэ
хомхойрхоод, сүүдхэ соо балай найнаар амандаашье юумэ хэнгүй, ажал
дээрээ үгы болошохо. Чингисэйнгээ гүйжэ гарахада: «Ерэл даа, наашаа!» —
гэхэл һэн. Чингис аргагүй тэхэрижэ, хажуудань ошохо. «Үнсэгтэ ошохобди»,
— гэжэ Цезарь даамайханаар хэлэхэ. «Зай! Эжытээ гү?» — гэжэ Чингис
баярлаха. «Тиимэ, эжытээ!» — гээд, Цезарь хүбүүнэйнгээ толгой дээрэ
богонихон, бүдүүн хургадтай гараа зөөлэхэнөөр табин, Мэдэгмаае
дулааханаар хараад абаха һэн. Мэдэгмаа тиихэдэнь тэрэнэй аажамхан
хүсэндэ эзэлэгдэжэ, багжагар ээмдэнь хасараа няжа, эрхэлхээ һанаха
бэлэй... Теэд тэрэ газетэ...

Тиимэл һэн бэлэй... Түрүүшээр... Һаяхана тэдэнэй гэрлээд байхадань,
Мэдэгмаа Цезариингээ хажууда агууехэ хүсэний дали доро мэтэ һэн. Дэбшэн
тухай огто ойндонь орохогүй. Иигээд ан-бун гэжэ мүнөөшье тэдэнэр
ажаһуухашье һэн ха... Теэд нэгэтэ Дэбшэн тухай бэшэгдэһэн газетэ
Мэдэгмаагай гарта орошоо. Пешэнэйнгээ носожо үгэхэгүйнь, тэрэниие
амһар руунь хэхээ ябатараа, Дэбшэниие зураг дээрэ харажархёо. Үнгэгдэһэн
газартань, гараараа эльбэжэ заһаад, таг дээрэ табижархёо бэлэй... Тиигээд лэ
мартадагдашаха һэн бээ, хэрбээ Цезариин тэрэниие махоорхо орёохын
түлөө наашань гаргажархёогүй хаа...

Агшан зуура болоһон аягүй юумэн баһашье саашаа һүжэрэнгүй,
үнгэрһөөрөөл үнгэршэхэ һэн. Теэд Цезарь ходол тэрэниие дахин дахин
һануулаад, тэсэхээр бэшэ болошоо. Илангаяа тэрэ намар гэртээ хонохоёо
болибо. Нэгэтэ Мэдэгмаа: «Гансаараа хоноходо айдаһатай байна. Нохойд
газаагуурнай угайдхадаа хусалдана», — гэжэ хэлээ. «Гансаараа хононо гэжэ
шамайе һананагүйб», — гэжэ Цезарь хоротойгоор дуугарба. «Хэнтэй
хононобиб?!» — гэжэ Мэдэгмаа, намайгаа хүнтэй барижа жүтөөрхэнэ гү гэжэ
гайхаһандаа, нюдөө ехэ болгобо. «Дэбшэнтэй!» — гэжэ Цезарь хэлээд, үүдээ
хаб гэтэр хаагаад, гаража ябашоо. Хэдэн мянган модо холо ябаһаншье хаа,

Дэбшэнэй Цезарьтэ амар заяа үзүүлдэггүй хадань, тиигээл ёһотой. «Жаргалаа би хүнтэй хэзээдэшье хубаалдахагүйб! — гэжэ хожомынь Цезарь хэлээ һэн. — Ши бүхыдөө минии һамган бэшэш!» Өөртэнь хамаатай баран юумые хүсэд дүүрэн эдлэхэ гэхэн Цезарь тиингүй яахаб! Цезариие юуншье — тогтоожо шадаагүй. Түрэхэн хүбүүнийншье... Түрүүшээр хүбүүтэй болоод байхадаа, нээрээшье, тэдэнэр жаргалтайнууд һэн хаш... Ломбын ашадаа Чингис гэжэ нэрэ үгэхэдэнь, Цезарь хүбүүтээ гар дээрээ абаад «Хаашуулай гэр бүлэ ха юмбиди! — гэжэ энеэгээ бэлэй. — Таабаймнай ондоо нэрэ үгэхэгүй ха юм даа! Иигээд Египедэй фараонууд, Римэй императорнууд хойно хойноһоо бии боложол байхань ха! Арбаандайн Данзанайхиие хүсэхэ зон бэшэ гүбди!» «Бэшэ ашанартаа совет полководецуудай нэрэ үгэхэб!» — гэжэ Ломбо хүбхэлзэшөө һэн. Тээд нэгэтэ Эрхэйн Гомбын эжы хүбүүхэнэй үлгы дээр тонгойгоод: «Харыш! Хүниие обёорхо болошоол. Ай хөөрхы! Энеэбхилхынь харыт! Пампуудаймни! Һүбэлгэн лэ шүдхэр! Эрдэмтэн лэ болохонь хаш! Дэбшэн мэтээр!» Цезариин шарай гансата барагад гэшоо һэн. «Хүбүүмнишье Дэбшэниие һажааха юм байна!» — гэжэ бодоо ёһотой.

«Хамта ажаһууха хубигүй байгаа бээбди даа, — гэжэ Мэдэгмаагай тархида ороно. — Хайшаншье гэжэ һууха һэнбиб... Дурагүй хүн. Дадаад, тэсээд һуухаб гэжэ һанаһамни бүтээгүй хамнай».

Хасууритада Дэбшэн лэ нам мэтээр баярлаха, хүхихэ аргагүй гэртээ һууна гэжэ Мэдэгмаа сэдхэнэ. Шаралдай ямар байнаб?

Иигэжэ Шаралдайнхи руу хүбүүнэйнгээ хойноһоо шэртэн байтараа, Мэдэгмаа баһал тэрээн худар, пулаадаа гараараа заһаад, даб гэн ябашаба.

Үсэгэлдэрһөө эхилжэ, энээхэн Хасууритын хоёр богонихон үйлсэнүүдээр һанаа үнөөндэ дарагдашаһан зоной урагша хойшоо һүндэлхэнь гансата олошоршоо. Хурдаар гэшхэлээ һаа, хоёр минута соо ходо гарашаха үйлсэ һэтэлтэрээ, хэды олон бодолнууд хүнэй толгойд бихалнаб...

Мэдэгмаа Шаралдайнда дүтэлхэ бүрээ аалидана. «Шамдаал ерээб», — гээд, Дэбшэн үбэр дээрэнь үдхэн хара, буржыд гэхэн үһэтэй тархья табяад, хүдэлхээ болишоо. Һайнаар хамта ажаһуухынгаа түлөө оролдохоб гээ.

Мүнөө уулзахадаа баһал тиигэжэ хэлэг даа! Хэрбээ мүнөө сэхэ харюусаагүй хаань, хожом иимэ үгэнүүд дабтагдаха гү? Жаргалаа олохо һүүлшынь арга эрьежэ дахин ерэхгүйгөөр хосоршохо гү? Инаг дуратай хүнэйнгөө иигэжэ дурадхахада, арсажа болохо юм гү? Хүшэр хүндэ сагай тэрээндэ тохёолдоод байхадань... Тиихэдэ Гомбожаб? Хайратайл хүн даа. Тээд хүниие хайрланаб гээд, хэды соо сэдхэжэ ябаһан юумэнһээ эгээл мүнөө альган дээрэнь буужа байхадань, сухаришаха болоно гү? Мэдэгмааһаа бэшэ хүн Гомбожабые абаржа шадахагүй. Гомбожабай ажабайдалда Мэдэгмаагай ямар сэнтэйнь хайн лэ мэдээжэ! Тиихэдэ Ханда?.. Мэдэгмаа Хандын түлөө ханаагаа зобохо ёһогүй. Мэдэгмаа Дэбшэнтэй нэгэдэхэ эрхэтэй. Ханда бараг юм ааб даа! Хандын мэдэрэл сэсэг дээгүүр элиһэн эрбээхэй... Мүнөөшье Ханда гэртээ найрлажа, Дэбшэн тухай бодохошье сүлөөгүй ёһотой. Тээд Дэбшэн Хандада анхаралаашье хандуулхагүй. Хори хүрэжэ, тархи соогоо тооһо мана эрьежэ ябаһан басагахан Дэбшэндэ хани нүхэрынь боложо шадахагүй.

Иимэ бодолнуудһаа Мэдэгмаагай досоо тогтууритайхан болоодхибо. Мэдэгмаа Шаралдайнда ойртоходоо, хуби заяанайнгаа зайсашагүй ехэ алхам хэхэмни гэжэ аржытар ханаба... Гэртэнь сэхэ орохоёо ябатараа, сарай соонь юумэнэй хан гэхэдэ, үүдээрнь шагааба.

Дэбшэн пеэшэнэй амһарта бишыхан хүхөөр түлээ хииража һууба.

Дэбшэн Мэдэгмаагай орожо ерэхэдэ, гайхангяар урдаһаань хараад һуушаба. Тиигээд хүхээ шала дээрэ табяад бодошобо.

— Баабайшни хайн боложо байна гү? — гэжэ Мэдэгмаа Дэбшэнэй шарайгаарнь ямарыень элирүүлхые оролдожо шэртэбэ.

— Тиигээд лэ даа, — гээд Дэбшэн гүбэд гэбэ.

— Шэнэ сай шанажа уулгахашни гү? — гэжэ Мэдэгмаа пеэшэнэй шэрэм дээрэхи уһатай бишыхан гүсэ хараба. — Эдээндэ хайн байна гү?

— Муу... Тээд баабай хэзээдэшье юумэ бага эдидэг юм, — гэжэ Дэбшэн Мэдэгмаае миил шэртэһэн хэбээрээ хүдэлэнгүй зогсоно.

— Галаа түргэн түлээдхийш! — гэжэ Мэдэгмаа хэлээд, шэрээ дээрэ байһан хуһан модон тэбшэ соо сай талхидажа оробо. — Хан гэмэ сай шанахабди. Шанагын гозойжо, шандаганай шабардама шара улаан сай...

Дэбшэн багшынгаа хүүр хайн дууладаг хурагшадал тэрэ дороо сомсойн хуужа, хираһан түлээгээ пээшэн руугаа хэжэ, үлэ мэдэг халганад гэхэн гараараа зуруул зураба.

Мэдэгмаа эдэ бүгэдые обёоржо, Дэбшэниие хайрлаадшые, намһаа боложо, зүрхэ сэдхэлынь хүдэлшэбэ гэжэ таахадаа, саагуураа баясаадшые абаба. Тэрэ зуураа Дэбшэнэй сэдхэл заһаһайб, эб зүбгүйгөөр арбайһан үһэтэй толгойень эльбэхэйшыеб гэжэ һанаба. Хэрбээ тэрэниие бээдээ хашан тэбэрижэ үхибүүн мэтээр эрхэлүүлээ һаамни, досоохи сугларһан бөөн хара бодолнуудынь тарашаха, энээнһээ хойшо Дэбшэнэйшые Мэдэгмаагайшые ажабайдал гэгээн туяа сасан, толоршохол һэн хаш!

Мэдэгмаа аалиханаар гараа урагшань харбайжа, Дэбшэнэй үһэн дээгүүр һэрһен ерэхэн һэбшээн мэтээр дүмүүхэнээр эльбээд, шэхэнэйн тэндэ шэгшы хургаараа хүрэн тогтошобо.

Дэбшэн хууһан шэгтээ баруун гараа үргэжэ, Мэдэгмаагай гар дээрэ табин, тархидаа хашаад, хүдэлхээ болишобо.

Энээхэн лэ зай маанадые халгаагаад байгаа юм байна гэхэн һонихон бодол Мэдэгмаагай досоо түрэбэ хаш. Гараа харбайгаал һаа, альган дээрэн тодоршохо жаргалайнгаа түлөө хэдэн жэлнүүд соо бэе бэеһээ холо, зүрхэ сэдхэлээ наранда гандаажашые, жабарта дааруулжашые ябаад ха юм!

Мэдэгмаагай ойлгохогүй, хари холын дэлхэйдэ ажаһуудаг мэтээр Дэбшэниие сэдхэжэ, ямар ехээр эндүүрдэг байгааб. Юрын лэ хүн ха юм! Энээхэн монсогорхон тархи соонь сэсэн орёо бодолнууд үймэлдэбэшье, сээжэ соонь одоол дурлахадаа, дэмыдэ оролдоходоо, зобоходоо шуһа даабарилха, хүниие хайрлахадаа сэсэг мэтээр задарха зүрхэн сохилжо байна бшуу! Хаагуур яагууршые ябаа һаа, ямаршые томошуулаар, сэсэшүүлээр золгоо, нүхэсөөшые һаа, Хасууритада эрэ болоһон юрын лэ хүн ха юм... Мэдэгмаагай нүдэн дээрэ боргожошоһон хүбүүн...

Мэдэгмаа хэмээхэн гараа хугалжа, гэдэргээ болоод, пэшэнэй саанахана зогсообо.

Эгээл энэ үедэ гэртэнээ хүн гаража, хэб-хэбхэн гэшхэлээд, сарайн үүдээр бултайба. Ханда!

Тэрэ Мэдэгмаае обёорбогүй.

— Би Үнсэгтэдөө ошоод ерэхэмни, — гэжэ сэдхэлээ доһолһыень гэршэлһэн уяхан хоолойгоор хэлэбэ.

— Ти... тиигыш даа! — гэжэ Дэбшэн тэрээн тээшэ эрьебэ.

Ханда Дэбшэнэй урдаһаа шарайгаа гэрэлтүүлэн, хөөрхэн хүрихэн нюдэнһөөн зөөлөхөн ошо сасаруулан байба. Тиигээд ондоо юушые хэлэнгүй, һэрд гээд лэ, саашаа үгы болошобо. Киногой экран дээрэ бии болоод, харагдахаяа болишоһон артистка мэтээр...

Мэдэгмаагай досоо харлан урбалдашаба. «Ошоод ерэхэмни! — гэнэн үгэнүүд шэхэндэнь ханхинана. Иимэл юумэн боложо байгаа юм байна! Мэдэгмаа эндэнээ хойшоошые харангүй гараад арилшаха хүсэлдэ абтаба. Теэд үхибүүн бэшэ... тэсэжэ үзэхэ хэрэгтэй...

Дэбшэнэй наашаа эрьелдэхэдэ, нюур дээрэнь ямар нэгэн ойлгогдошогүй шэнжэ үзэгдэбэ. Али магад энэ сарайн бараан оршондо тиигээ гү... Тиибэ яабашье, Мэдэгмаада Дэбшэн гансата холо болошоһондол ханагдаадхиба. Найханаар зүүдэлжэ хэбтэтэрээ, гэнтэ харанхы, ханха зайдан гэр соо гансаараа һэришэнхэндэл мэдэрэлдэ эзэлэгдэбэ.

— Ханда гү? — гэжэ Мэдэгмаа Дэбшэниие хёрхоор адаглан асууба.

— Ханда, — гэжэ Дэбшэн бодолгото болон аалиханаар дуугарба.

— Бэрхэ басаган боложо ябана, — гэжэ Мэдэгмаа өөрөөшые мэдэнгүй саашаа тэгүүлнэ.

— Бэрхэл басаган, — гэжэ Дэбшэн дулааханаар, үгэнүүдээ эльбэжэ байһандал хэлэбэ гэжэ Мэдэгмаада ханагдаба.

— Сэбэрхэн, гоё басаган, — гэжэ Мэдэгмаа үшөө гаараба.

Дэбшэн абья аниргүй. Мэдэгмаа тээшэ хараад зогсоно. «Намайе бэшэ, Хандын дүрэ урдаа харана!» гэжэ Мэдэгмаа бүрэнхы соо тодо бэшээр миил лүнхынэн нюдэд руунь шэртэхэдээ бодобо.

— Хайхан ханаатай басаган, — гэжэ Дэбшэн нэгэ бага хэргэн хэлэбэ.

— Хайхан! — гэжэ Мэдэгмаагай хоолой бүлхинтөөдхибэ.

— Орожо ерэхыншни урдахана шам тухай бодожо хуугааб, — гэжэ Дэбшэн урагшаа нэгэ алхан дуугарба.

— Нээрээ гү? — гэжэ Мэдэгмаа худалаар бү хэлыш даа гэхэндэл хэлэбэ.

— Шамайе ерэхэ гэжэ зүрхөөрөө таагаад байгаа, — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо бага хиигануулан хэлэбэ. — Тээд орожо ерэхэдэшни, үнэншэхөөр бэшэ байба...

— Баабайешни үзөөд гараха гэжэ ерээлби даа, — гэжэ Мэдэгмаа хуурайханаар хэлээд, хажуугаарнь гарахаяа хэдэбэ.

Дэбшэн гараа дэлин, урдуурнь харюулаад, ээм мүрөөрнь тэбэрин хагад тогтоожорхибо.

— Ерэхэншни хайн! — гэжэ шэбэнэбэ.

Мэдэгмаа гарыень холо болгожорхибо.

— Боли даа! — гэжэ үхибүүнэй тоомоо таһархада заһаһан мэтээр хэлэбэ. — Бүтэхэгүй юумэнэй түлөө бэе бээ бү зобоое! Илангаяа намайе... Ши намаар яахабши?... Хани бэшэ зомди... Шиниихи үшөө урдашни... Эрдэмтэй бэлигтэй, залуу хайхан басагантай гэрлэнэ аабзаш. Үнээдэй шабааһан соо зууралдажа ябаһан намайел олоо гүш?

— Бү тиигэжэ хэлыш даа! — гэжэ Дэбшэн нюураа уршылган хэлэбэ.

— Залуушуул бэшэбди. Сэхынь хэлсэбэлнай дээрэ, — гэжэ Мэдэгмаа тодохоноор, нэгэ жэгдээр хэлэбэ. — Арбаад гаран жэлэй саада тээ хаа... үшөө бодожо үзэхөөр хэн... Өөрөө мэдэнэш... Би шамһаа ямаршье тангариг, ямаршье найдуулга эрингүйгөөр, хүлээнгүйгөөр... Үнсэгтын тэрэ үмхирхэн гэр соо тиихэдэ үншэрөөд лэ үлэшөө хэм... Тэрэ гэхээр... Юу хэлэхэбши даа, жаргалаа олоогүй эхэнэрэй ажабайдал гээшые ши хаанаһаа ойлгохобши даа!

Шамһаа боложо, Цезарьтэ юрэл хадамда гарашоо һэм. Мүнөө найрлажа байна... Иимэл даа! Шамайе би зэмэлнэгүйб. Цезарьтэшье муу һананагүйб... Дурлалсаагүйдөө яахабши?..

— Теэд, мүнөө... — гэжэ Дэбшэнэй аймхайгаар эхилхэтэй хамта, Мэдэгмаа таһа дүүрэбэ.

— Мүнөө! Мүнөө юун дуран тухай ехээр хөөрэлдэхэбибди! Ажабайдалые юрэнхыгөөр, хайшан гээд байһаарнь, ойлгохо болообди. Би үхибүүтэйб. Хүбүүнэйнгээ тала хараагүйдэмни аргагүй.

— Теэд үхибүүн юундэ һаад болохо юм? — гэжэ Дэбшэн сээжынгээ оёорһоо үбшэнтэйгөөр абья гараба. — Энээхэн үхибүүе би харшалха һэн гүб!

— Харшалхагүйш, этигэнэб. Теэд Чингисни томо болошоо. Хэн баабаймниб, хэн бэшэб гэжэ ойлгохо болошоо. Теэд үшөө бишни шамһаа эгэшэб. Мартаагүй бээш? Шамһаа урид хүгшэршэхэб... Тиигээд үшөө би шини ажалда һаад татахаһаа ондоо юу хэхэбиб? Үсэгэлдэр үдэшэ хөөрэлдэхэсье юумэмни шамтай олдоногүй һэн бэшэ гү? Нүхэдөөршни хамта найрлахадаа, тэдэнэйшни наадан болохоһоо ондоо юун байхаб?..

— Буруу юумэ хэлэжэ байнаш, — гэжэ Дэбшэн эридээр хэлэбэ. — Энэшни хүнэй анхарал хандуулхаар юумэн бэшэ... Өөһэдынгөө ажабайдалые өөһэдөө зохёохобди... Би баһа эдир залуу хүбүүн бэшэб... Үгэнүүдтээ эзэнби гэжэ һананаб. Ши намайе али хүнгэн һэбхи хүн гэжэ тоолоно гүш?

— Үгы даа, — гэжэ Мэдэгмаа үшөө хурсаар урдаһаань шэртэбэ. — Тиибэшье шамайе ямар хүн бэ гэжэ хүсэд һайнаар мэдэнэгүйб. Магад... Зай, яахабибди... Баабайтайшни уулзаад гараһуу.

— Мэдэгмаа! — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо һалгануулан хэлэбэ. — Бодожо үзыш даа. Эдэ үгэнүүдшни һүүлшыншни үгэнүүд бэшэ гэжэ найданаб. Мэдэгмаа!

— Бодожо үзэхөөр юумэнүүд болоод байна, — гэжэ Мэдэгмаа гашуудалтайханаар энеэбхилбэ. Тиихэдээ мондогорхон хүрин шарайнь тон залууханаар, зохидхоноор үзэгдэбэ. Али, магад, доошонь боожорхихон сэгээхэн торгон пулаадһаань толотоходоо, онсо һонёор ямар нэгэн ондоо

түбнөө буужа ерэнэн үльгэрэй эхэнэр мэтээр харагдаба гү?.. Пулаад дорооонь буржагархан үнэниинь бултайжа, хүнэй хараса буяана.

Эдэ бүгэдын үнэн дээрээ боложо байгаагүйдэл гэнтэ Дэбшэн ханаад абаба. Нээрээшье, жэгтэй... Үсэгэлдэр үдэшэ болотор иимэ юумэнэй болохые ойндоошье оруулаагүй. Тиэхэдээ яана гэшэб? Хэрбээ үсэгэлдэр үдэшэ төөрижэ, Үнсэгтын зуһаланда гараагүй хаа, оройдоо иигэхэгүй байгаа гү? Төөрижэ ябаһаар лэ Мэдэгмаатай уулзашоод, бүхы зүрхээ, ами наһаяа бултыень үгэхөөр бэлэн байна гэшэ гү? Энэмнай хүнгэн хэбхи ябадал гү, али хуби заяанай нэгэ эгсэ эрид алхам гү? Гэнтэ нюдыень, зүрхыень эльбэдэнэн мэхэ гү, али ажабайдалдань тохёолдоһон үнэн шухала ушар гү?

XXVIII

— Шаралдай! — гэжэ дахин дабтаад, үеэлэ хаяала баһал ханяашаба.

«Ханяагаад юундэ тогтохоёо болиһон шүдхэр бэ! — гэжэ Маглаа саагуураа жэрхэн бодобо. — Залууһаа хойшо бээ гамнангүй ябаһан хүйхэрнүүдэй нэгэн хаш...»

Үгы, тугаархана Маглаамнай малгайгаа үмдөөд, шамдуухан гаража ябашана бэлэй! Али үшөө нэгэ бага архи уугаад, халуун мяха эдсэд абахамни гээд, гэдэргээ эрьен орожо ерээ гү? Али Шаралдайн зэмые элирүүлхэ юумэнүүдые эдэ зонһоо нэмэжэ асуухамни гээд эрьешоо гү?

Иигэжэ шэрээ тойроһон зонһоо асуубал: «Үгы, Маглаа тугаарай хүдэлэнгүй һууһан һууридаа һууһаар лэ!» гэлдэхэл. Зэргэлһэн доктор Аюушаһааньшье һурагты! Эндэ һарбагад гэнэниие адаглаһан, һэрд гэнэниие шагнаһан Эрхэйн Гомбын эжышье: «Маглаа бодохоһоо, гараад ябашахаһаа байха үндэгэдшье гээгүй», — гэхэл даа. Ломбоһоошье асуугаа һаатнай: «Хари, һуужал һуунал даа... Үнэхөөрөө Шаралдайл гансаараа зэмэтэй гээд, ябашоо һаань, хамаагүйшье һэн ха... Теэд яахамнайб. Хүнэй бодол хурдан хадаа элдэб юумэ толгойдо ороод абаха юм. Һуужал һууг лэ даа!» — гэжэ хэлэхээрээл хэлэхэ.

«Гахайн гэр хэн дүргөөб?» — гэжэ һогтуу Гомбожабай сэб сэхэ асуудал табижархёод байхада, хоёр дахин Шаралдайн нэрэ дурдагдахадаа, зоной сэдхэл хүйтөөр хадхаад абаба. Шаралдай дүргөө гэнэ гээшэ гү?!

— Шаралдай... мэдэхэ, — гэжэ үеэлэ хаяала одоол ханяаданайнгаа хоорондуур хэлэжэ шадаба. — Гахайнуудай эзэн байгаа ха юм.

— Үгы, энэ аржагар томо одо ээм дээгүүр табяад һууһан Маглаа гэдэг хүмнай мэдэхэ юм бэшэ гү? — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы һайнда тоологдохые оролдоһондол, Маглаа тээшэ хараадхиба. — Маглаа гэжэ хүн мүрдэлгэ хэлсэнэ гэжэ дуулагша һэм.

— Үнэхэн тоборог болошоһон хойнонь мүрдэлгэ юу олохоб, — гэжэ үеэлэ хаяала мийэд гэдэ. — Шаралдаймнай гал табижа байхые хараһаншье байха.

Үеэлэ хаяала баһал ханяхыньше, энеэхыньше ойлгохогүйгөөр хүбхэлзөөд абаба.

— Хасууритын хүн гү? — гэжэ Маглаа доктор Аюушаһаа үеэлэ хаяала тухай һэмээхэн асууба.

— Хасууритыншье, нарһатыншье, хуһатыншье гэхэ аргагүй болошоһон хүн, — гэжэ доктор Аюуша энеэбхилнэ. — Бургааһа модод дээгүүр бултандань һуужа үрдиһэн шубуухайл даа.

— Нэгэтэ Эрхүүгэй областьдо худалдаа наймаанай аймшагтай ехэ склад шатаһаһан юм, — гэжэ үеэлэ хаяала оройдоошье ханяхаяа болин, уһан мэтээр урдахуулжа эхилбэ. — Зайн галһаа болоо гээд лэ мүрдэлгэшэд ябашоо. Юун зайн галһаа болохо һэм! Эзэдһэнь болоо юм ааб даа! Ревизиин урдахана шатаһаарыньше таахаар бэлэй... Тээд мүрдэлгэ гээшэмнай мүрдэлгэ. Таабаб гээд лэ хүниие түрмэдэ хаахагүйш. Балшыса баряагүй хаа...

Үеэлэ хаяала элдэб республика областьнуудые, хото городуудые, Хасууритаһаа ехэ бэшэ тосхон хуторнууд хүрэтэр нэрлэжэ байгаад, томо ноёдһоо тооһо шоройн хамууршан хүрэтэр дурдан, бараггүй ехэ баазануудыешье, бирагүйхэн алаабхишье тоноһон, хулууһан, үбэршэлһэн, үрээдэһэниие хөөрэнэ. Мэхэлэлдэһэниие гохололдоһониие,

мэсэрхэлдэһэниие, атаархалдаханиие, эдисэ үгэлдэһые, айлгаһан бариханиие, алаһан хюдаханиие хэлээ амандаа хэнгүй уралуулан һуужа туужална. Үнэншэхэ хаа, дэлхэй дээрэ гансал иимэ юумэн боложо байдаг юм байна гэжэ ханахаар... Тээд хүмнай иимэшүү зугаада дуратайшаг хамнай. Маглаа хүрэтэрөө булта анхаралтайгаар шагнана.

— Гахайн гэрэй дүрэхэһөө урид олохон гахай дуташоод байгаал ёһотой гэхэн тобшолол мүрдэлгэ хээ һэн бээ? — гэжэ гэнтэ үеэлэ хаяала Маглаада хандаба.

— Та тиихэдэ эндэ байгаа һэн гүт? — гэжэ Маглаа гансата урдаһаань асуудал табиба.

— Тии... Тиигээ! — гэжэ үеэлэ хаяала торосолдон харюусаба. — Тиигээ бээб.

— Тиигээ... — гэжэ Маглаа далда удхатайгаар утаар татан хэлэжэ, үеэлэ хаяалые үнихэн шэртэбэ.

— Шаралдай галдаа гэнэ гү? — гэжэ Гомбожаб лэ хоршогонобо.

— Би юуншые гэнэгүйб! — гэжэ үеэлэ хаяала мүрөө хабшагад гүүлэбэ. — Магад, ши галдаа бээш... Үхибүүд наадажа ябаһаар гал табижархидаг ха юм...

— Ши галдааш! — гэжэ Гомбожаб долёобор хургаа ёдойлгон, ташуур буу залаһан мэтэ нэгэ нюдөө анин, урдаһаань зааба.

— Бишые галдаа бээб, — гэжэ үеэлэ хаяала ханаа амарханаар хэлэбэ. — Галдааб гэжэ хэлэхэ һэн гүб... Хэншые һайн дураараа зэмээ мэдэрэгшэгүйл.

Ломбо хүмэдхэ дороһоон тэрэниие хүндөөр хилайн хараба.

— Пеэшэнһээ боложо дүрэшоо гэлсэгшэ һэмнэй. Юу хэрэггүй юумэ шашалданат даа! — гэжэ муу юумэндэ дурагүй Будаали бүрд гэбэ. — Тиихынгээ орондо, хари, эдеэлжэ һуугыт.

— Эдеэлэ, эдеэлэ, Будаали! — гэжэ Таряашын Дэжэд хажууһаань нударба. — Хэлээ һэн бээб. Ерээд юуень уухаб даа гэжэ, шэрээ дээгүүрнь хараашалжа һуухаш гэжэ? Боосоогоо алдаад... Үнээдыемни хааха болонош!

— Хэрэггүй хөөрэлдөөн тугаарай боложо байна, — гэжэ Ломбо одоол бээ гартаа абаба. — Духаряагаа бария!

— Нээрээшье, найр дээрэ бэшэ, сүүд дээрэ хууһандал, — гэжэ Эрхэйн Гомбо хэлээд, архяа уужархёод, хоолойгоо заһаба. — Таряа хуряалгын эхилһээр архи амандаашье хээгүй, ундан хүрөөд байгаа юм...

— Сүүдшье бэшэ һаа, мүрдэлгэн мэтэл, — гэжэ Гомбожаб Маглаа тээшэ эрьебэ. — Та энэ хэрэгээр ерээ гүт? Аа?!

— Элдэб хэрэгүүд гарадаг ха юм даа! — гэжэ Маглаа бултаниие тойруулан хараба.

— Али тэрэ үгы болошоһон үнээд, сарнуудые оложо үгэхээ ерээ гүт? — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы һэрд гэшэбэ. — Хорёод онуудта иигэжэ малнууд үгы болошодог байһан юм. Тиихэдэ хулгайшад, дээрмэшэд зоргондоо болоод абаа гэлсэгшэ. Мүнөөшни саг ондоо болоо! Иимэл одотой ноёд ерээд, олоод үгэхэ!

— Хасууритада ямар хулгайшад бии болооб? — гэжэ үеэлэ хаяала нюур амаа буршылган энезбхилбэ. — Али тэрэ хорёод оной үлэгдэлнүүд мүнөө болотор таһарнагүй гү?

— Хасууритада юун хулгайшад байха һэм даа! — гэжэ Таряашын Дэжэд хэлэжэ, зон дэмжэн хүүешэбэ.

— Тархаануудые үгы хэжэрхёобди гэтэр заримдаа ханын нэгэ забһарһаа гаража ерэдэг, — гэжэ үеэлэ хаяала һогдойшобо.

— Та юун гэхээ һананат? — гэжэ Бадмаахын Дулма гэнтэ шангаршаба. — Баһа Шаралдай хулууба гэхээ гү? Юундэ мүнөөдэр манайхиие муушалха гээбта? Шаралдай таанадта ямар хоро хүргөө юм? Юундэ баһанат? Мүнөөдэр Шаралдайнда һайн хүн үгы гэхэндээ гү? Дэбшэн хоронойтнай хорондо, хоёройтнай нэгэндэ хото городтоо ошохо! Бадмааха ерэхэ! Бахалуурыетнай тэһэ бажууха!

Бадмааха гэхэтэй хамта олонхи зоной досоо заригад гэбэ. Бадмаахамнай хатуул хүн ха юм даа!

— Зүб, Дулма! — гэжэ Ломбо гансата дэмжэбэ. — Нэгэ мүнгэндэ хэрэггүй юумэ бү шашалдагты гэнэ ха юмбиб! Найр дээрэ хүн дуулахаяа, хатархаяа ерэдэг бэшэ юм гү? Найрнай энеэдэ наадан болоод байна! Дуулалдаябди! Дэжэд! Юундэ абяагүй һуунабши! Эхилээд дуулал даа! Зай!

— Найртнай найршье, дуунтнай дууншье болохогүй! Хараарайгты, үзөөрэйгты! — гээд, Дулмын һууриһаа бодохынь тэндэ Будаали тохоногһоонь, дээгүүр шангаар адхан, доошонь һуулгажархиба.

— Энээхэн сэлсэн зон аад, хэрэлдэжэ хүн зондо элдэбээр бү хэлсүүлэе! — гэжэ Будаали шэхэндэнь шэбэнэбэ.

— Хэлэхээ хэлэлсээд абабал, холо дээрэ! — гэжэ Дулма шангархаяа болихо хэбэргүй байба.

Дэжэд дуулахал баатай болобо.

— Найман ханатай гэрнай

Наран тээшээ үүдэтэй, — гэжэ бэшэнэй дэмжэхэдэ һайн байха гһэндээ, ёохорой дуу эхилбэ.

— Наһан залуу бэемнай

Наадан тээшэ гэшхэдэлтэй, — гэжэ эб эмхигүйгөөр эндэ тэндэһээ ёһын тэдыдэ заримад таталсаба.

Иигээд лэ саашадаа жииганатар дуулалдаад, элдэб таагүй хөөрэлдөөнүүд мартагдажа, баяр зугаа дэлгэрээд, найр хүүешэхэ һэн ха. Теэд...

Дуунай аялга гансата бүдэршэбэ. Булта хэн амаа ангайһан зандаа, хэн хоолойгоо шангалхаяа, амяа татан сээжээ хүрхылгэһэн зандаа барандаа үүдэн тээшэ хараад, абяагүй болошобод.

Үүдэндэ дархагар үргэн ээмүүдээрээ багтажа ядан тээгэлдэшэһэндэл, багжагар томо хүн үндэр эрхиидэ арайл тулангүй зогсожо байба. Сайбар һаарал плащайнь саанаһаа эрээхэн сэсэгүүдтэй галстук сагаан самса дээрэнь элихэнээр харагдана. Плащтайнь үнгэ тааралдаһан багахан шамалгатай шляпань зантагар тархидань үлэ мэдэг багадаһан, хари гүрэнэй сагдаанарай

каска мэтээр ханагдаад, энээдэтэйшье хаа, ямар нэгэн аягүй хүндэ мэдэрэл түрүүлнэ.

— Бадмааха! — гэжэ Ломбо аймхайгаар дуугарба.

— Бадмааха! — гэжэ эндэ тэндэ түбэгшөөнгээр эбир шэбир гэлдээдхибэ. Дулмын занahan үгэнүүдые тэдэнэр мартаагүй ёһотой.

— Юун боложо байнаб?! — гэжэ һөөлдэнгир бүдүүн хоолойгоор, бүүхирэ бүүхирһээр юрэл олидог болошһон буха мэтээр Бадмааха асууба.
— Хэниие баһанат?!

Дэбшэнэйхи мэтэ түхэрээн ехэ нюдэдынь сухалтайгаар эрилзэнэ. Баруун нидхэ дээрэһэнь эхилээд, зурыһан шархын һорьбо харагдана. Хорёод һаһандаа холо ойгуур наншалдажа ябахадаа, нэгэтэ аймагай түб дээрэ палисаднигһаа абтаһан хабтагайгаар сохюулшаһан юм. Бадмаахын бээдэ хутагыншье шархын биие Хасууритынхид һайн мэдэдэг.

Одоол мүнөө найрни огто һандарба, бутарба гэжэ Ломбо шэбшээдхибэ. Теэд абарха хүсэлдэ абтабагүй. Тиигэжэшье ошог даа гэжэ сэдхэхэдэл болобо. Аймшагтай һалхи шуурганда обоолһон бухалнуудай хиидэжэ эхилшэхэдэ, даража хүсэ хүрэхэгүйдөө миил хараад байшадаг мэтэ байдалда орошобо.

Тэрэнһээ гадна айшаба. Мүнөө Бадмаахаһаа һайн юумэ хүлээһэнэй үрэгүй! Үсэгэлдэрэй боложо байһан үйлэ хэрэгүүд булта Ломбын толгой дээрэ унахань гээшэ гү? Ломбо энэ найр хэхэдээ өөрынгөө орохо занга түхээржэрхёо гээшэ гү?

Ломбодо гансата хэдэн жэлэй саада тээ Бадмаахын таряашадай хээрын байрада аашалһаниинь ханагдашаба. Ямар томо шамбай хүбүүдтэ баригдангүй, тэдэниие шаахынь шаажа, һэжэхынь һэжэжэ, унагаажа байгаа бэлэй... Гурбан хурга зузаан палаахаар хэгдэһэн табан алда ута шэрээ, баһашье модо модоор хадагдаһан, холбогдоһон һуудалнууд зомгоолнууд мэтээр энэ агууехэ наншалдаан соогуур хиидэһэн юм.

Мүнөө Бадмаахын дэмырээд һабандажа ороо һаань, энээхэн шэрээ дээрэхи шангааршье барихын аргагүй хүнгэхэн, нимгэхэн, нарихан

табисуурнуудтай рюмкэ фужернүүднээ байтагай энээхэн гэр соохи модоншье, түмэршье юумэнэй бүтэн үлэхэгүйнь мэдээжэ! Эдээхэн үбгэд хүгшэдэй, хамгад басагадай яһа уһан хабталзаад абанал ёһотой! Ломбо аргатай һаань, агаарта алаяһан гү, али боргооһон болоод дэгдэшэхээршье!

— Адхабал альган соо багташаха, альгадабал нэгэ дороо үлтиршэхөөр бишыхан сэлээн аад, нэгэнэйнгээ үхэхээ хэбтэхэдэ, эндэ суглараад, амаараа гаратараа архидажа байна гүт?! — гэжэ Бадмааха хэрхирбэ. — Мэдэнэб даа, юундэ иигэжэ байһыетнай! Шаралдайн Бадмаахаһаа шанга адис хүртөөгүйт. Уураг тархитнай байрадаа орохогүйнь хаш! Нэгэл тогоон соо бусалхал барнаагууд хат, харахадамни... Доктор Аюуша, эдэнээр юундэ худхалдашообта? Зүнтэглөө гээшэ гүт? Али заримдаа иимэшүүлые хаража, хүхихэдэ һонин байна гү? Нүхэр майор! Маглаев! Эдээн соо түрмэдэшье хаахаар һэнэгтэй хүн үгыл! Үхибүүтэй хамгад, басагад, үтэлһэшүүл... А-а!

Бадмаахын нюдэд саанаһаань шахагдаһан мэтээр бэлтылдэн, үеэлэ хаяала дээрэ тогтошобо. Үеэлэ хаяала энеэһэн мэтээр бирбайжа, оён-һоён шүдэнүүдээ урдаһаань орһойлгобошье, шангахан балтаар шаагдаһан хадаһан мэтээр доошоо намхагад гэн, гансата охор болошобо.

— А-һаа! — гэжэ Эрхэйн Гомбо Гомбожаб хоёр зэргэ баяртайгаар абья гарабад.

— Шамда эндэ юун хэрэгтэйб? — гэжэ Бадмааха арай дуулдахаар хоолойгоо шиигануулба. — Али Хасууритада улай унхидана гүш? Таанад, энээниие дундаа хабшаад, найрлана гүт? Тиихэдэ намайе хүнгэн ажабайдал, зөөлэн химэ бэдэрээд, зайгуултаһан **хүн гэжэ** тоолоно гэжэ дуулагшаб... Тиихэдэ энээниие!.. Би энээхэн гарайнгаа хүсөөр, хулһөө адхажа олоноб... Мүнгэ! Хүйтэндэ дааранаб, халуунда анганаб... Тиихэдэ, энэ!..

Бадмааха мантан томо нюдаргаа зангидан үргэжэ, хушын һамар сохижо унагааха хоёр пууд түншүүр мэтээр аалиханаар мансалзуулба.

— Ай, бурхан! — гээд, энэ нюдаргын магнай дээрэнь буухаяа байһандал, Эрхэйн Гомбын эжы нюдөө анижархиба.

Бадмааха ехээр уурлахадаа, шанга халамгайдаа иимэ таатайханаар

үгээс холбуулжа шададаг юм. Тиймэхээ эндэ хуугаашадай олонхинь Бадмааха богоһо алхажа ороод, Ломбынхине тэһэ нэрьежэ эхилхэнь гэжэ ханаба. Арай гэжэ арга мяхандаа торожо ябаһан Эрхэйн Гомбын эжые энеэдэн болгоод яахамнайб...

— Шэгшыгээрээ дараад, сохо алаһанһаа химдаханаар сохобаадин орондо эльгээжэрхихэб! — гэжэ Бадмаахын хоолой ойро зуура ханхинаад абаба. — Эсэгынгээ түлөө!..

Бадмаахын адар томо бэе дайсаниие тэһэ нэрьехээр урагшаа угзагад гэхэн танк мэтээр богоһо дээгүүр хэлтэгэд гээд, наашаа орошобо.

Эгээл энэ үедэ зариманай нюдэндөө этигэхээр бэшэ юумэн болошобо.

Үеэлэ хаяала шодогод гэн, хуха харайн бодожо, хүнүүдэй ара талаар гүйгөөд, Маглаагай саана хорохоёо шийдэхэндэл, агшан зуура байра дээрээ хултагалзаад, баруун хойто булан руу даб гээд, гэр соо халуун болошоходо сэлигдэхэн баруун сонхоор хэрд гэн, газашаа хүрэжэ гарашаба!

Харин Бадмааха энээниие оройдоошье, сабшагдаһан ногооной узуур соогуур гүйхэн хулганые бухал шэрэхэн мориной обёордоггүйдэл тоонгүй, Дулмынгаа хажууда ошоод:

— Ябая! — гэжэ тон дарууханаар дуугарба.

Дулма абяагүйхэн, ханаагаа зобоһон шарайтай юумэ Бадмаахаяа дахаад, гаража ябашаба.

— Бурхан зайлуулба! — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы наманшалба.

Дулсамаа шуухиран ханаа алдажархёод, гэнтэ гэрэйнгээ хана түшөөд, сурхирса уйлашаба. Бадмаахын иигэжэ гаража ошоогүй хаа, гэртэхи юумэмни уй бута хүрэшөөд хэбтэхэ хэн даа гэжэ ханахадаа, гэнтэ бүтэн үлэшэхэн зөөриез хайрлажа, бээе барибагуй ха юм даа.

Гомбожаб нюдэнэйнгөө тугаарай уняаран манарад гэжэ байһан хада гү, али муухайрад гэхэндээ юм гү, гэдэргээ эрьежэ хараад:

— Хаанаб үнөөхимнай? Үеэлэ хаяаламнай? — гэжэ асууба.

— Нээрээшье, хаанаб? — гэжэ Эрхэйн Гомбо хүзүүгээ хунаан, хууриһаа үндын хараашалба.

— Шагаабаряар хүрэжэ гарашоо! — гэжэ Будаали эдэнэй зорёолхые ойлгонгүй гү, али юрэл өөрөөшье мэдэнгүй гү дуугаржархиба.

Зон ташаганаса энеэлдэшэбэ.

— Энеэхээрсье юумэн бэшэ ха, — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжы бодошобо. — Нээрээсье, Шаралдаймнай зобожо тулижа хэбтэнэ. Бурхандаашье харихадань холо бэшэ... Би маани мэгзэм уншажа һууха хүн аад, юу эндэ үргэ амаа дэлгэжэ һуунабиб...

Эрхэйн Гомбын эжы хойшоошье харангүй гаража ябашаба.

Хэдэн үбгэд хүгшэд баһал тиимэшүү шалтагаануудые дурдаад, дахалдан арилшабад.

— Сохижо байхагүй юм гү? — гэжэ Таряашын Дэжэд Дулма тухай ханаагаа зобон, хажуудахи Будаалиһаа һэмээхэн асууба.

Эхэнэрнүүд доро дороо гүбэр шэбэр гэлдээд, баһал бодошобод.

— Үдэшымнай һаалган дүтэлшэбэ, — гэжэ Таряашын Дэжэд ехэл зэмэтэй хүндэл, харасаа хажуу тээшэнь абаашан дуугарба.

Хэнсье тэдэниие «һуугыт, яанат» гэбэгүй...

XXIX

— Бадмааха ерэбэ хаяа? Наашань оруула! Гурбуулан хайнаар хөөрэлдэхэбди, — гэжэ Шаралдай үбгэн шагнаархан, хажуудаа һууһан Дэбшэндэ хэлэбэ. — Таанадые хүн мэтээр ябаг гэжэ һананаб. Оролдоноб. Үхэхынгөө урда тээ үнэн замдатнай табихаб!

Бадмаахынгаа тугаархана орожо ерэхэдэ, баабайнгаа шарайн баярлаһансье, дураа гутаһансье, ханаагаа хүсэлдүүлһэнсье шэнжэнүүдые түргэ түргэн һэлгээдхихые Дэбшэн эбёороо һэн. Нээрээсье, мүнөө шангахан хөөрэлдөө хэхэнь ха гэжэ ханаадхиба. Дэбшэн тэрэнэй юун гэхые таана. Гомдохоонгүй, ханааень заһахаар харюусаха тухайгаа бодожо үзэхэ гэхэдээ, мэнэ хаяхан Мэдэгмаатай уулзаһаниинь, хахасаһаниинь тэдэ бодолыень тархи сооһоонь түлхин гаргажархина.

Ямаршые юумэндэ бү найда гэжэ Мэдэгмаа ойлгуулаа гү? Али хүнгэхэнөөр намайе үгэдөө мүнөө оройдоо оруулхагүйш, шамда мэхэлүүлхэнээ мартаагүйб гэжэ түбэглэхээ шийдээ гү? Түрүүшээр орожо ерэхээрнь, түхэл шарайгаарнь, аяг зангаарнь бараглахада, Мэдэгмаа Дэбшэндэ бээе үгэнги ёһоороол даа. Эрэ хүн ха юмши, эрэлхэг зоригтой байгыш, би шинии болохоороол болохоб гэжэ уряалаад, гасаалаад ябашаба гү? Теэд хахасаха дээрээ яагаа хүйтэн шэгтэй болошооб? Юунһээ? Юундэ? Юундэ Дэбшэнэй хүшэр байдалда орошоод, үбшэн эсэгынгээ хажууда байхада, сэдхэл зүрхынь таажа, үнэн гараа урдаһаань сэхэ шууд харбайбагүйб?

Дэбшэнэй газашаа гарахада, үнэхөөрөө Бадмааха Дулмаяа дахуулаад, хойто сарай руугаа орожо ябаба. Дэбшэнэй амаа нээжэ үрдээгүйдэ, үүдээ хаажа, досооһоонь таб гэтэр хүшэжэрхибэ. Дэбшэн гайхаһандаа хүдэлэнгүй зогсошобо...

Бадмааха пеэшэнэйнгээ урда забилжа һуугаад, шэрээгэй тэндэхи һандали тээшэ хургаараа зааба.

— Һуу!

Дулма һанаа амарханаар, ехэл амгалан түбшэн, сэдхэл ханаха хөөрэлдөөнэй эхилхээ байһандал һуушаба.

— Нэгэдэхи зэмэшни, — гэжэ Бадмааха баруун гараараа зүүн гарайнгаа шэгшы дараба. — Энэ шэгшы мэтэ эгээл заахан зэмэшни... Юун гэжэ һананаһ? Бэшэг намда бэшээгүйш... Зэмэшые гэжэ даа... Бэшэгтэй бэшэггүй! Армида ябаһан арбан найматай хүбүүн бэшэб... Миил хэлэнэб... Хоёрдохи зэмэшни, энэ нэрэгүй хурган... Шамайе малнуудаа алаад худалдажа байна гэжэ дуулааб. Юундэ? Шангаханаар асууха хэрэгтэй... Шамһаа! Энэ гэртэ хэн эзэн бэ? Ши гү, али би гү? Шишые, бишые эзэн бэшэбди. Эсэгэмнай үшөө амиды. Эсэгэмнай эзэн... Али үхэхэнь гээд, эзэрхэжэ эхилбэ гүш? Шамайе таһа харааха хэрэгтэй! Саашань... Эсэгымни үбшэн хэбтэхэдэ, юундэ хажуудань харууһалангүй, Ломбындо найрта ошоод лабхайжа һуубаш? Энэшни тон ехэ зэмэ... Энээнэй түлөө дабһатай пирог эдюулхэб һайнаар!

Альганайнгаа зохолооо гаргахаб... Табатай үхибүү гүбидэг мэтээр улаан бүгсыешни шабхадахаб. Улаан бургааһаар! Үшөө тиихэдэ... Элдэб зугаа дуулааб... Долёобор хургаа даранаб... Гэм зэмэшни олошоржо байна. Гоё найханаар хубсалаад, аймагай түб дээгүүр архидаһан, дэмырһэн тухайшни дуулааб... Ондоо эрые олохоёо хаанаһаа һананаһ? Гэшхэжэрхихэн үнээнэй шабаһан мэтэ нюуртай аад!.. Хэдыхэн соо эрэгүй байжа шадахагүй эмэ! Энээнэйшни түлөө шамайе энэ дорошни, магнай дундашни һүгэжэ, мал мэтээр алахамни!

Бадмааха эрхы хургаяа даража, нюдаргаа монсойлгожорхибо.

Газаа шагнажа байһан Дэбшэн залд гээдхибэ. «Иимэл гэжэ мэдээ һэм, — гэжэ шэбшэбэ. — Иигэжэ бэе бээдээ найдахагүй аад, гэр бүлэ боложо хууһанай юун хэрэг бэ?! Бэе бээдээ үнэн сэхэ бэшэ аад...»

Дэбшэн дураа гутажа, гэдэргээ эрьелдэн, гэртээ орошобо.

— Сарай руугаа орошобод гү? — гэжэ Шаралдай тархья үргэн асууба. — Тиигэхэл ёһотой... Мүнөө тэндэ юунэй боложо байһанииешье таажа яданагүйб... Энэл даа, Бадмаахымнай ябадал...

Шаралдай ехэл урмаа хухарангяар шэнгэхэн хоолойгоо шэшэрүүлэн дуугараад, үһээ өөдөө һүлэмхи нюдөөр шэртэн, абяагүй болошобо...

— Алаха малай шуһынь абагша бэшэ аал... Хүлээлши! Алажа үрдихэш... Үнинэй уулзаа золгоогүй үбгэ һамган хоёр хадаа нэгэ бага тэбэрилдээд абахагүй юм гүбди? Бишни шамаяа һанашоод байналби! — гээд, Дулма һууриһаа бодожо, гарнуудаа нугаһанай далияа заһаһан мэтээр аргааханаар дээшэнь үргэһөөр тархиингаа хойгуур абаашаад һалаабшалжархиба. Тиихэдэнь бээдэнь лаб таараһан ягаахан кофтоёо тэсхытэр түрин, хүхэнүүдын мондойлдошобод. Амтатайханаар амилан, хойшоо хинсайхадань, кофтын хормой дээшээ тэгүүлжэ, матаргайгаарнь лаб баряад байһан юбкын хирмэдэ хүрэшэбэ. Иихэдээ залуу эхэнэрэй соморхон бээтэйн элирээдхибэ.

Бадмаахын нюдэд шүбгэ шүүшэ мэтээр хурсадашабад. Хүрхэгэр ехэ сээжэ соогуурын хий хуй мэтээр бөөгнэрһэн элдэб олон мэдэрэлнүүд, хүсэлнүүд мушхаралдашаба.

«Гүйжэ бодоод, энэ доронь эзэмдэжэрхихэ!»

Хэды дахин энээн тухай зүрхөө үбдэтэрөө сэдхэдэг хэм! Хэды дахин!.. Ажалһаан үхэн эсэжэ ерээд, хамтынгаа байра соо толгойгоо табиһаар хурхиршахынгаа тэндэ, Дулмынгаа зөөлөхөн бэе руу шунгашабаб гэжэ агшан зуура тархидаа оруулаадшые абадаг хэмнэй... Карьер соо бульдозеройнгоо нээрээндэ шэхэ дүлииршоодшые һуухадаа, энэл шуналда хүсэтэйгөөр эзэлэгдэшэдэг бэлэй... Дулма мэтэ галаар хайраһан, шатааһан эхэнэрые Бадмааха үзөө юм аал! Тэдэнэй орон һаял гэрлээд байхадань, үдэшэ бүхэндэ агууехэ хүдэлсэдэ абтажа, хахарһан, гантаһан, хэлбэлзэһэн, дэбэрһэн, хэлэшэгүй ехэ һүйдтэ ороһон газар мэтэ хэн! Үхибүүтэй болохо үеэрээ һэг гэбэшье, хожомын тэдэнэй тэнсэлгүй ехэ шэнээтэй бэенүүд нэгэ хэды болоод лэ абьяастайхан хүсэндөө үрэхигдэшэдэг бэлэй. Бадмааха мүнөө иигэжэ һуняаһан, тэниһэн Дулма минии зорилгоор энэ дороо үе-үе мэдээ табин, юушьеб шэбэнэн, амьяа абажа ядан, тэршэлэн тээгэн, эльбэн тэбэрин байха гэжэ һанахадаа, нээрээшье, тэрээн тээшэ даб гэн алдаба.

Минии үгэдэ хэн энэ нюуса, гансал Бадмаахада мэдээжэ, шуналыень амсажа, хүн бүхэндэ хүртэхэгүй жаргал үзэжэ байгаа гэжэ ухаандань орошобо. Хэн?! Ногтуу Пэнтюухэ хэзээшье худалаар хэлэхэгүй. Аймагай түб дээгүүр... Дуулааб гээ хэмнэй... Хэн?!

Бадмааха гүйжэ бодоод, энэ убайгүйгөөр урдань һунажа, агшажа байһан һамгаяа энэ доронь таһар удар татаад, хүл дороо эмиржэрхихэ хүсэлдэ абташаба. Эзээ мэдэхэгүй эмын бузар бэе тиигэгдэхэл ёһотой! Хэншье хожомын тэрээндэ дүтэ хүрэхэгүй!

— Зай? Юундэ һуунаш, Бадмаахамни? — гэжэ Дулма үхэһэн хорхойн хүдэлхөөр шэбэнэбэ. — Эсэшоод һууна гүш, али намһаа үлүү эхэнэрые хаана нэгэ тээ үзөө гүш?

Бадмаахын нюдэдэй үзүүр мохошоходол гэбэ.

Ондoo эхэнэрнүүдe? Байгаал юм ааб даа... Үлүү гэнэ гүш? Тэрээхэн Якутск дээрэхи ресторанай официантка үлүү гэхэдэшье үлүү, дутуушье гэхэдэ дутуу... Энээхэн Дулмада орходоо, һогоон мэтэ жэбжэгэр эхэнэр. Сэбэршье. Таалалдахаяа хушуугаа абаад ерэхэдээ, нарихан үндэр хамараараа Бадмаахын пасхагар хасарые ямар зөөлэнөөр үрбэгэнүүлжэрхидэг һэм. Тэбэрихэдээ ута сагаан гарнуудаараа үй түмэ дахин бэеынь орёожорхиһондол һанагдаха. Хун шара үһэнүүд руунь хуургайташаһан гараа худархадань, хооһон агаар мэтэ мэдэрэгдэхэгүй... Гайхалтайл эхэнэр һэн даа! Тэрээхэн гарнуудай тэбэрисэһээ гаража ядаһаар хэдэн үдэрөө гээжэрхёод, Эрхүү дээрэ ерэжэ, агаарай онгосоһоо буухадань лэ, транзитна кассын гэр соо танил эхэнэрынь һуужа байхадаа яахабши! Урдань городской парк соо, аквариум соо олоорнь хэжэрхиһэн алтан заһаһад мэтээр үймэлдэһэн залуушуул соо яһала зоной анхарал татан зохидхоноор хатарһан басагаханиинь бшуу!.. Бадмааха энеэбхилээдхёо. Тэрэнь баһа... Тэрэнэйнгээ ажалһаа гарахада, Ангaрын эрьсээр арбан юһэнэйнгөө үдэшые һанан һанан гэшхэлэлдээд, «Ангара» гэжэ ресторанай богоһо алхан орошоо бэлэй. Хойто үдэрнь тэрээхэн ханинь ерэхэдээ, Хара далайн эрьедэ амарха путевка, тэрэ худар ниидэхэ авиабилет харуулба гээшэ. Хасууритада ошожо үзөөгүй бэемни һэн гү гээд, коньгай мананай толгой сооһоонь дэгдээгүй үеэр Бадмаахамнай баруун зүг руу хуушан танилтаяа бэе бээдээ нэнгэжэ һуугаад, хүхэрэгшэ тэнгэриһээ тээ доохонуур, хүбхэлзэгшэ үүлэнһээ холо дээхэнүүр ниидэжэ ябаа бэлэй! Намайе таниха амитай голтой юумэн энэ арбаад мянган модо газарта хаанаһаа байха һэм гэжэ һанаа амархан юумэ, Хара далайн эрьсын пляж дээрэ үнөөхиеэ хүтэлөөд ерэжэ, шунгаад умбаад гарахадань, арбагархан нэгэ шулуун дээрэ Арбаандайн Данзан арзайтараа энеэбхилжэ һууба. Ажалдаа бэрхэ ябаһанайнгаа түлөө амараад ерыш даа гэжэ аймагһаа эльгээгдэшэһэниинь яахабши! «Ши намайе эндэ хараагүйш, би шамайе хараагүйб!» — гэжэ Бадмааха Арбаандайнгаа Данзанда арай гэжэ ойлгуулба. Иигэжэ гэртээ ерэхээ хойто зүгһөө мордоһон Бадмааха арайл Хасууритаяа хүрэнгүй, хармаанайнгаа хооһоршоһондо, бүлээхэн уһатай далайһаа сэбдэг

хүйтэн далайнгаа эрьедэ гэдэргээ нийдэшэһэн юм. Яахабши, эрэ хүнэй зам ута, орёо ха юм даа!..

— Би эрэ хүмби, ши эхэнэр хүнши! — гээд, Бадмаахын нюур түмэр шулуун болошобо. — Хүнэй урда бү хотигоно! Иигэжэ хотигоноод, эрэшүүлэе эрыюулжэ һураад байна хаяаш!

Бадмааха һэб байсахана бодоод, Дулмын ээм дээрэһээ баабгай мэтээр мантан томо гараараа адхаадхиба. Яханиинь харшаганашаба гээшэ гү гэхээр.... Дулма хүбэнгөөр дүүргэгдэһэн мэшээг мэтээр бүмбэгэд гээд, хүл доронь хүнтэршэбэ. Бадмааха нүгөөдэ гараараа альгадахаяа эршэтэйгээр далайһан аад, юундэшьеб тогтошобо.

— Хүлээ! — гэжэ Дулма дүрбэн хүллөөд зогсохо зуураа хэлэбэ. — Нэгэ юумэ хэлэхүү... Хадамда гарахаяа байна бшууб...

Бадмааха Дулмые баһал хүнгэхэнөөр өөдэнь үргөөд, хүл дээрэнь табижа, урдаһаань юлытэрээ шэртэбэ:

— Юу?!

— Хадамда гарахамни, — гэжэ Дулма тодоор дуугарба. — Иигэжэ шамтай ажаһуухынгаа орондо, хүгшэрөөгүйдөө ондоо тээшээ мур улаа олоһомни дээрэ бэшэ гү?

— Яагаад бидэ ажаһуунабибди? — гэжэ Бадмааха хэрхирбэ.

— Шинии дэлхэйн нэгэ хизаарһаа нүгөө хизаар хүрэтэр зайжа ябахата, би эндэ... — гэжэ Дулма хоолойгоо шэшэрүүлээдхибэ. — Ши өөрөө шүүгээд, бодоод үзыш!

— Би шинии түлөө хүхэртэрөө дааража, үхэтэрөө хүдэлжэ ябанаб, — гэжэ Бадмааха Дулмын тархиин ээм дээрээ эзэгүй мэтээр мансалзатар һэжэрбэ.

— Олоһон зөөһэншни харагдагшагүйл даа, — гэжэ Дулма хэлээ арай хазажархингүй дуугарба. — Олоһон зөөһэнөө өөрөөл үрээдэжэрхёод, тэрээн соогоо хүльбэржэрхёод, бусагша бэшэ аалши?

— Тонон соогуур мухаряашье хаа дэбтэхэгүйт! Намгад лэ иимэт! Булганайшье, хулганыншье арһаар хубсалааш... Өөрынгөө нэрэ дээрэ

сберкнижкэтэйш... Үшөө шамда юун хэрэгтэйб? Эсэхэ сусахые мэдэхэгүй азаргал хэрэгтэй хаш!

— Азаргашье хэрэггүй... Теэд шам мэтэ нэгэниие шэгшы хургаараал дуудахадаа олохоб! — гэжэ Дулма хоро шараар дүүрэнэн хоолойгоор хэлэбэ. — Ши хэнби гэжэ һананаш? Шинии олоһон зөөһөөр бэшэ, өөрынгөө һайгаар хүнһөө эшэхээр бэшээр хубсалааб, мүнгэ суглуулааб... Харанхыһаа харанхы болотор тугал буруунуудай хойноһоо ябажа... Гэртэхи газаахи ажалаа үргэжэ! Малнуудаа худалдаба гэбэ гүш? Теэд тэдэниие хэн тэжээгээб? Би!

— Малнуудшни, зөөришни үхэдэл шүдхэртөө ошог! — гэжэ гэнтэ Бадмааха могой мэтээр шииганаба. — Ямар хадам тухай хэлэнэбши?! Түргэн хэлэ! Үгы һаашни!..

— Хуу бараниень дуулаһан юм бээш. Өөрөө тугаарай юун гэсэгээнэш?.. Би баһа шинии ябадалые бултыень мэдэнэб, — гэжэ Дулма енгүүрхэшэбэ. — Шам мэтэ нэгээ мэхэлжэ ябахагүйн түлөө һалаад, һандараад, ондоо хүндэ хадамда гараһамни дээрэ! Һэшхэлни арюун байха... Хэнһээшье эшэхэгүйб... Нүгэлшье хэхэгүйб!

— Хэн бэ?! Хэн бэ тэрэ золиг?! — гэжэ Бадмаахын шарай хүхэ хара болошобо.

— Танихагүйш, — гэбэ Дулма аалиханаар. — Теэд яахашниб нэрыень мэдээд?.. Тэрэниие алаа һаа, түрмэдэ орошохош, толгойгоо абхуулхаш... Хэдэн олон һамгадаа үншэрүүлжэрхихэш!

— Һамгад намда... Һамгад намда, — гэжэ Бадмааха уралаа хүдэлгэнгүй дабтаба. — Хармаан соомни бии үгыньшье хамаагүй хоёр мүнгэн мэтэ! Эрээ баһаһан ши юунһээшье дорош! Энэ дорошни нюдыешни анюулжархихадаа һэншье гэхэгүйб!

XXX

Үүлэд нэгэ бага дээшээ үндыбэшье, тойроод түргэхэн лүнхыжэ эхилбэ. Наран орошобо хэбэртэй. Хасуурита ямар нэгэн харанхы далайн оёор руу

hэмээхэн доошоо шэнгэшэбэ гү гэхээр... Хада хойноһоо жалга хүтэлнүүдээрээ холжорон буужа байхадал, бархайгаад, енхыгээд, боро хараантай хамта дүтэлнэ. Тосхоние тойроһон хасууринууд һайниешье мууешье хүргэхынь мэдэгдэхгүй танигдаагүй сэрэгүүд мэтээр наашаа дабхижа ябахадал... Шара жалга тээһээ соностоһон горхоной абяаншье нэгэ тиимэ һэжэгтэйхэн юумэ хүлээһэндэл бүглүүшэг болошобо.

Тосхоной айлай галнууд хойно хойноһоонь носоогдобод. Теэд Ломбын баруун гэрэй сонхонууд харанхы...

Харанхыда Ломбо, доктор Аюуша, Маглаа гурбан тэрэл һууридаа һууһаар... Оройдоошье хүсэд һайнаар ойронь хүрөөдүй эдэстэй ута столой дэргэдэ эдэнэр һүүдэрнүүд мэтээр бүүдылдэнэ.

— Гэнтэ орожо ерэхэн хүн маанадые шүдхэрнүүд гү гэжэ һанаха, — гэжэ Ломбо хамараараа шуухиран хэлэбэ. — Иимэхэн найр наһан соогоошье үзөөгүй бээт... Хүн гээшэшни үхэтэрөө юумэнэй саана гарахагүй гэжэ нээрээл юм байна. Сэхынь хөөрэлдэе. Мүнөө болоһон хойно хэмнай хэнээ мэхэлхээс оролдоһоной хэрэг огто үгы юм хаш....

Ломбын хэлэн үлэ мэдэг хүжүүншэг болошонхой. Тугаарай эдэ гурбан яһала ехэ архи уужархёо.

Айлшадайнгаа булта гаража ябашахада, Ломбын талхаар хэхэн гүрэм мэтэ дуу шуугүй пилпайжа һуухада, доктор Аюуша:

— Эндэ «шолд», тэндэ «пилд» гэбэ гээд, гүйлдэшэхэ шандагад бэшэбди... Ууха духаряе уужа, зугаалха зугае саашань зугаалая, — гэжэ юунэйшье болоогүйдэл, һанаа амарханаар хэлээ юм.

— Тугаарай шал худалаар шашалданабди, һанаһан юумээс хэмнэйшье хэлэнэгүй, — гэжэ Ломбо саашань хүндөөр амьяа абаад үргэлжэлүүлбэ. — Хазагай сэдхэлтэй ябахада хүшэр хүндэ юм... Тэрэнээ сэхэлхэ хэрэгтэй... Сэхэлхын түлөө зориг хэрэгтэй. Би хэзээдэшье зориггоо мохожо үзөөгүйб гэжэ омогорхожо ябааб. Теэд үсэгэлдэрһөө хойшо гэб гэнтэ хүрэг шонодо намнуулһан гүрөөһэн мэтэ болошоод байбаб...

Ломбо һанаа алдаадхиба.

— Оройдоошье зэмэгүй аад, хүн гэнтэ иимэ байдалда ородог юм байна. Үнэхөөрөө энэ гахайнгаа гэрые галдажархиш гэжэ Шаралдайда хэлээ һэм. Юрэл хамар доро хахархай аман байна гэжэ дуугараа гээшэ гүб? Үгы ааб даа! Би мэдэнэб! Тэрэнэй түлөө бидэ ямаршые гэм сэхэ амсахагүйбди. Үнгэрһэн хэрэг... Энэ хэрэгэй мүрдэлгэ болуулагдаһан, хүсөө буурашаһан гэжэ мэдэнэб... Шаралдайда тиигэжэ ойлгуулхаяа оролдоогүйб. Тэрэшни ондоо юумэнэй түлөө тэмсэжэ хэбтэнэ. Ондоо түбидэ мордохынгоо урда тээ сэдхэлээ сэбэрлэхые оролдоно... Найд лэ даа. Нээрээшье, би тэрэ гал аюул тухай мартажархёод ябааб... Шаралдай наһа барахадаа энээнээ гаргахал ёһотой гэжэ ханагша һэм... Би зэмэгүйб гэнэгүйб... Мүнөө зэмээ амсахагүйгөө мэдэжэ байгаад, иигэжэ айхаб гэжэ ханаагүйб гэнэб... Сэхынь хэлэхэдэ... Шүүгээд, бодоод үзэхэдэ, нээрээшье, зэмэтэй хүн гүб, үгы гү?

Доктор Аюуша Маглаа хоёр бүүдэг баадаг соо Ломбынгоо шарайе алдангүй шэртээд, абья гаранагүйд. Иимэ үедөө хүн өөрөө сээжээ бултыень шахажархидаг гэжэ тэдэнэр найд мэдэнэд.

— Тэрэ үдэшэ Шаралдайтай манайда тогооной архи хоёр танха уугаа бэлэйбди. Тиихэдээл энээхэн гахайн гэр галдажархи гээб. Шаралдайда хэлээб. Шаралдай үнэхөөрөө галдажархиха юм гэжэ оройдоошье ханаагүйб. Юу Шаралдай тиимэ оһолтой юумэ хэжэрхибэ гээшэб! Хорхойдо хориггүй хүн... Хэбтэһэн хони бодхоохогүй хүн... Тиибэшье бухануудһаа халаад байхадаа нэгэ тиимэшэг һэн. Магад, эгээл тиимэ хүмнай юушые хэжэрхихэ юм гү?.. Тиимэ ушарнуудыешье мэдэгшэб. Галдажархи энээхэн үжэһэн гэрнүүдые гээб. Түрүүлэгшэ өөрынгоо захиһан найд проектээр барюулаг гээб. Тиихэдэ проектгүйгөөр баридаг байгаа ха юм... Тиихэдэ түрүүлэгшэ проект гээд лэ халаагүй. Юумые холын харасатайгаар бүтээхэ гэжэ оролдоо юм ааб даа. Тиигээд лэ тэрэ үдэшэ гахаймнай гэрнүүд дүрэшоо. Шаралдай дүргэхэб гэжэ абяашье гараагүй аад, ошоод лэ дүргэжэрхёо.

Ломбо нэгэ хэды соо дуугайхан доошоо хараад һууба.

— Урдань хэзээдэшье тиимэ харата арга хэрэглэжэ, мэээрхэлдэһэн зоноо харгы дээрэһэнь этэрхые оролдогшогүй һэм. Суглаан дээрэ

шүүмжэлэлсэхэ, хэрэлдэхэнэ бэшэ. Тээд, юундэшьеб тиихэдэ... Али энэ тугаархана сонхоорни газашаа хүрэжэ гарахан үеэлэ хаяалынгаа үгэдэ орошоо нэн гүб?.. Энэл намда элдэб юумэ шэбэнээд, хабинаад халаагүй юм. Галдажархиха, хорложорхихо гэжэ байгаад... Гахайн гэр гал аюулһаа аршалха журамда таарахагүй байна. Энээнэй дүрэшоо хаа, түрүүлэгшымнай толгой мухариха гэжэ байгаад дуугарха. Юундэ тэдэ үгэнүүдыень шагнагша нэнбиб?.. Юрэдөө, муу муухай бодол, муу муухай ханаан халдабариин хэжэг үбшэн мэтэ юм хаш. Тэрэнь намда аһашоо. Галзуурһан нохойдо зуулгаһан мэтэ гэнтэ өөрөөшье мэдэнгүй дэмыршооб.

Ломбо доктор Аюуша Маглаа хоёрые хорон хёрхоор шэртэбэ.

— Үгы, намайе ондоо хүн дээрэ зэмээ тохохоёо оролдоно гэжэ бү ханагты. Тиимэ хүн бэшэб. Хэзээдэшье ямаршье юумэнэй урдаһаа сэб сэхэ ошодог байгааб. Шаралдайда галдажархи гэхэдээ тэрэ үедөө, нээрээшье, өөрыеньшье, тэрэ түрүүлэгшые галдажархихаар хоро шарамни бусалжа байгаа. Магад, хэрбээ Шаралдайн тэнэг хүндэл тэрэ үдэшэндөө ошоод, гал табижархёогүй хаань, өөрөөшье нэгэтэ тиимэ үйлэ хэжэрхихэ байгаа ааламби!

Ломбын иигэжэ эршэтэй хүйтэн хоолойгоор хэлэжэрхихэдэ, доктор Аюушын досоо шэрд гээд абаба. Маглаашье хүмэдхөө буулгаба.

— Танда гэжэ, сэхыень хэлэнэб. Таанад бултыень таагаад, мэдээд һуунат. Танһаа нюуһанай хэрэггүй. Мүнөө энэ найр тухайшье ойлгонот. Өөһэдөөшье нэрэ түрынгөө түлөө иимэшүүгээр тэмсэхэл байгаат. Нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара... Тээд хухарха юумэн хухаржа халаба. Мүнөө хэды хүн энэ найр тухаймни өөдөө харан энеэлдэжэ байнад бэ! Углуу тохой бүхэнһөө намайе хургаараа заан гоошолхонь... Хасууритада болоһон найр дуулаа гүт гэлдэжэ, хаагуур яагуур бэе бэеһээ һуралсахань! Заяамни намайе иигэжэ хэһээхэ гээ бээ даа... Өөдэнь хаяһан шулуун өөр дээрэ унаха... Эндэһээ хашажа ябуулһан хүнэймни ударидалга доро хүбүүмни ошожо ажаллаба. Хүбүүемни тэрэ хүн үргөө, хүмүүжүүлээ. Тэрэ золигшни намһаа иигэжэ үһөөгөө абабашье бээ. Хүнэй муу хэхэдэ, һайе хэхэ хэрэгтэй гэжэ

нээрээл юм ха. Бурханай ном соо тиигэжэ бэшээтэй юм гэжэ хэлэгшэ бээш, доктор Аюуша?

— Э-хе-хе! — гэжэ доктор Аюуша толгойгоо һабардаад, нюдэнэйнгөө шэл заһаад абаба. — Һайн һанаан аргагүй муугаа диилээд лэ байдаг лэ даа. Бурханайшые, хүнэйшые номдо тиимэл юм.

— Тиимэл даа. Муу һанаандаа диилдэһэнэйнгээ түлөө иигэжэ һууна бээб даа, — гэжэ Ломбо һүлэмхи хоолойгоор дуугарба. — Хэды соо хэзээ Шаралдай Ломбын тухиралгаар гахайн гэр галдаа хүм гэжэ зондо хэлэжэрхинэ ааб гэжэ түбэгшөөгшэ һэнбиб. Мэлзэжэрхихэдээ мэлзэжэрхихэ һэм. Маанадай хоорондо гэршэ гэрэл үгы һэн... Тээд мүнөө, сэхынэ хэлээ һаа дээрэ ха. Шаралдайн мүнөө энэ дэлхэй дээрэ хэһэн нүгэлөө тайлаад, энэ дэлхэй дээрэ тоосолдохо элирүүлхэ юумээ бултыень элирүүлээд, үхөө һаамни дээрэ гээшэнь зүб. Одоол мүнөө ойлгобоб.

«Энэ Ломбо баһал ажабайдалаа һайнаар оройлхомни гэбэ гү? — гэжэ Маглаа үглөөгүүр доктор Аюушын хэлэһэн үгэнүүдые һанан бодобо. — Хүн бүхэн ажабайдалаа һаһанайнгаа эсэстэ яб-таб гүүлэхэмни, гуримтай болгохомни, юунэй түлөө ажаһууһанаа тодорхойлхомни гэжэ оролдодог юм хаш».

— Доктор Аюуша, ши намайе хододоо муу һанаан соо бусалжа ябаһан хүн гэжэ һанадаг бээш, — гэжэ Ломбо тэрээн тээшэ нэнгэжэ, духа дороһоон гэтэн хандаба. — Тээд би шамайе сүлэлгэдэ гаргахадаа, үнэхөөрөө арадай хүзүүн дээрэ һууһан хубалза, артельдэ шургажа ороһон этэгээд гэжэ һанагша һэм.

— Бишые өөрыгөө тиимэл хүнби гэжэ һанагша һэм, — гэжэ доктор Аюуша тэрэ доронь хэлэбэ. — Шамда муу ехээр һанагшагүйб. Уулзаад лэ, арсалдаад тарахадаашые... Байгаа юм ааб даа. Ондо ондоо һанаатай зон.

— Тиимэл даа, бидэ тад ондоогоор ябажа, һаһаа дууһаабди. Шинии суглуулһан юумэн — бодолнууд, номууд гэжэ һанагшаб. Миниишни — эд зөөри. Ши һанаһандаа хүрөөгүйш, бишые баһа. Энэмнайл адли бээ даа. Нүхэр Маглаев, иимэл даа. Хэзээ тиихэдэ элирүүлжэ шадаагүй гал аюулай

таабари... Хара хэрэг хэхые идханаанай түлөө харюусадаг статья бии нэн бээ? Хуули барижа хуугаашад мүнөө саашадаа яахаяа өөхэдөө мэдэхэ зон бээт.

— Гал табиһан хүнөө барижа абаба гүт? — гэжэ шииганаһан абьяан үүдэнэй тэндэһээ жэрхэмшэгтэйгээр, зоной хэлсэдэг шүдхэрнүүдэй абьяа гарадагтал соностожо, манай гурбан зэргэ сошон эрьелдэбэд.

Үүдэндэ мүнөөхи үеэлэ хаяаламнай һүүдыжэ байба.

— Үрхөөршье, үүдээршье орожо гаража байха хүн гээшэбши! — гэжэ доктор Аюуша хүйтөөр мийэд гэдэ.

— Заримдаа өөрынгөө хойтохи һүбөөр өөрөө ороод, амаараа гараха ушар тохёолдодог, — гэжэ үеэлэ хаяала һэс-һэс энеэбэ.

— Шуран хүн байнат, — гэжэ Маглаа шүдэнэйнгөө хоорондуур хэлэбэ.

— Танай хэлээ хада үнэхөөрөөшье шуран хүн хаб, — гэжэ үеэлэ хаяала ээмээ хабшылган, дохиһон мэтээр урагшаа үхэлзэбэ. — Таанад лэ хүниие сэгнэхэдээ бэрхэ ха юмта...

— Хүсэд үшөө сэгнээдүйб, — гэжэ Маглаа далда удхатайгаар хэлэбэ.

— Саг олдоно ааб даа, — гэжэ үеэлэ хаяала үүдэнһээ урагшаа һарбагад гээд, ханадахи үлгэсэһөө борохон шляпа абажархиба. — Малгай табибал манайхи, маргааша болбол танайхи... Ябахамни даа... һуун жаргагты!

Үеэлэ хаяала тэрэ дороо хайлашаһан мэтээр, оройдоо шууяагүйгөөр богоһо алхаха зуураа үгы болошобо.

— Энэмнай хүн гү, һүүдэр гү гэхээр, — гэжэ доктор Аюуша аман дороо гүбэрбэ.

— Һүүдэр, — гэжэ Ломбо шоо үзэн хэлэбэ. — Бишье һүүдэр болошоод һууна хаб. Энээнһээ муухай юумэн үгы юм байна.

— Үнэн зүрхэнһөө үгэ хэлэжэ һууһандаа, һүүдэр бэшэш гэжэ һананаб. — гэжэ доктор Аюуша бодошобо. — Хэлэлсэхэ юумэмнай дууһашабашье ха... Олон юумэ дуугаралсахада сэдхэл хүнгэршэхэ бэшэ. Бидэшни ябаһуубди даа... Дулсамаа бэрээхэй хоёршни шэрээ дээрэхиеэ хуряхаяа хүлээжэ, газар дааража һуунад ёһотой.

Доктор Аюуша Маглаа хоёрой үүдэнэй тэндэ хүрэжэ ябахата, Ломбо гэгтэ нууриһаа хобхо хүрэн, хажуудань ерэбэ.

— Нүхэдни, — гэжэ аргадаһан аялга оруулан, байра дээрээ хүлнүүдээ урилан дуугарба. — Нүхэдни! Намайгаа ойлгыт даа! Танайнгаа уужам сэдхэлдэ найдаһандаа бултыень нюунгүй хэлээб. Ойлгыт... Хүбүүмни ерээд байна! Тугаарай түрүүлэгшэ болохооршые гэжэ байжа хөөрэлдэнэ бэлэйбди. Нээрээшые, түрүүлэгшэ болохоёо байһан байг даа! Эсэгэнь, би иимэ муухай хүн гэжэ элирхэмни гэшэ гү?! Минии нэрые энээн соо бү худхыт даа... Шаралдайешые, наһа барахаяа хэбтэһэн хүниие дайлаад, дабшаад яахатнайб! Өөһэдынгөө зэмые сүм мэдэрһэн бидэ хоёрые, үхи хүүгэдыемнай муу нэрэдэ оруулһанай хэрэг бии гү? Хэмнай иимэшүү — минии гэм мэтэ — нүгэл үгыб? Булта зондо иимэ хара толбо һэшхэлдэнь олдохол даа! Ниигүүлэсхы сэдхэл үзүүлжэ, энэ зугаагаа өөһэд хоорондоо даражархиял даа... Нүхэр Маглаев, та энэ хэрэгээр ерээ бэшэт... Үгы болоһон эбэртэ малаар баһа яахамнайб?!. Газар дуулаг, гахай шагнаг гээд хаяжархиял даа!

— Али мэнэ һаяхана ямаршые янзаар гэмээ амсахаар бэшэ һэн гүт? — гэжэ Маглаа улаан хүбөөтэй малгайгаа нүдэн дээрээ даран үмдэхэ зуураа хэлэбэ. — Теэд албандаа хабаатай юумэндэ хатууханби...

— Теэд! — гэжэ Ломбо амьяа дээшэнь хөөргэн, таһа дүүрэбэ.

— Теэд! — гэжэ Маглаа үшөө сортоотойгоор дуугаран тогтоожорхибо. — Урид иимэ бодолтой ябахаяа яагаа хүмта? Гэмынь урдаа, гэмшэлын хойноо!

Ломбо гансата борсойжо, бишыхан, боро борхигорхон болошоходол гэбэ.

XXXI

Соня хадам эжытээ эсэтэрээ ябажа, шэрээ дээрэхиеэ хуряаба.

— Энэ үхэдэл иимэ юумэ һүйдхэжэрхёод, мүнөө амбаар соогоо хүдэһэн хүнжэл дороо налайтараа хурхиржа хэбтэнэ ёһотой, — гэжэ Дулсамаа

уйлаганан шахуу гэмэрнэ. — Туһалалсахашье бэшэ... Хэлээл нэм. Хэн хүниие хүндэлжэ, найнда орожо байгаа юм. Бүлхэйтэрөө эдижэ уужа гараад, дэлхэй дүүрэн элдэбээр хэлэжэ ябагша... Мүнөөдэрсье булта энээдэн зугаа болобобди.

Сониин нюур гараа угаагаад, амбаар соо унташаһан үхибүүдээ нэжээдээр тэбэрээд асархадань, хэнииньсье һэрибэгүй.

Ехэ хүбүүгээ эрьелдүүлжэ, бүгсыень хараба. Хоёр-гурбан зуруудаар шад улаан шулгархай болошоһон зандаа. Хурганайнгаа үзүүрээр Сониин хүрөөд абахада, хүбүүхэниинь нойр дундаа гонгиноодхибо.

«Баарһадни, — гэжэ Соня ээлжээлүүлэн дүмүүхэн духыень уралаараа хүрэн таалаха зуураа шэбшэбэ. — Хэнэйсье эсэшэхээр саг боложо байна даа. Тээд үшөө таанад олон юумэ ойлгоногүйт. Тэрэтнай хайн...

«Хулиган!» — гэжэ Соня Цезариингээ түрүүшын һамганай хүбүүн тухай бодобо. — Обёороогүй һаамни, алаха байгаал!»

Мэдэгмаагай дүрэ шарай урдань бии болоодхино. Зурагархан хара нидхээ дээшэ доошонь болгожо, дабхаряатайхан нүдээ хүйтөөр сабшална. «Аа! Тиимэсье хүнһөө үлүү һамга абаһаниинь үгы юм ха юм даа!» гэхэндэл. Үгысье һаа, эндэ ерэхэдээ намһаа айнагүй аалши гэжэ асууһандал!

Цезарь Мэдэгмаатай хүдөө гаража ябашоо гү гэхэн таамаг бодол нэгэ хэды болоод лэ зүрхыень зүүгээр хадхаһандал үбдэхөөнэ.

Дулсамаа газааһаа орожо, унтарияа түхээржэ эхилбэ. Ломбоёо, Цезарез, Хандаяа гэмнэжэ гэмэрхэ гэгэхэнь бүри тэсэшгүй болошобо.

Соня плащаа хэдэрээд, гаража ябашаба. Үдэртөө эдэе шанаһан һарабша доро ошожо, нэгэ шүүрхэ дээрэ һуушаба.

Дулсамаагай уһа адхаад, үнэхөөрнь хушажархиһан гал мүнөө ганса хара толбо болон харанхыда харагдана. Нэгэсье сог ялалзанагүй.

Сониин досоо баһал лүнхышэбэ.

Цезариин һанал бүхэниие дахан, нэгэсье хүндэлэн оролсонгүй ябаһанаймнай үрэ энэ гаража ерэбэ гү гэжэ тэрэ һанаба. Цезариингээ нүдэнэй харасаар, хоолойн аялгаар, маягаарш, хүсэл бодолын таажа,

эрмэлзэһэн хэрэгтэнь туһалхые оролдодог ха юм. Тэрэнэй амжалта бүхэндэнь өөрөө туйлаһанайнгаа үлүүгээр баясадаг. Соня зарим ноёд найдай һамгад мэтэ бэшэ. Тэдэнэр эрэхэ бүри дээгүүр табигдаһандал, гэртээшье, зон соошье, юрэ найрлажа ябахадаашье үгэ бүхэндэнь оролсожо, заһажа заабарилжа халадаггүй. Албанайнь хэрэгы, бүхы ажалыень манай, бидэл иигэжэ байнабди, иигэхэ һэмди гэхэ мэтээр хэлэжэ байдаг. Соня бусад ноёдой һамгад тиихэдэнь дураа гутадаг. Соня хожом нэгэтэ Цезарьни томо зиндаада томилогдохо гэжэ этигэдэг дээрэхээшье юм гү, эхэнэрнүүдэй эрэ нүхэртээ яажа хандадагы, яажа нүлөөлдэгы ходол анхаржа, тэрэнһэнь ухаа олохоёо хүсэгшэ. Соня тиихэдэ нарин сэсэн һамгадһаа жэшээ абаһайб гэжэ оролдоно. Тэдэнэрэй зариман нүхэрэйнгөө хажууда оройдоо обёорогдохогүй аад, саг үргэлжын оролдосоороо ехэ туһа хүргэжэ байдаг. Нүгөөдүүлэнь, олоной дунда сэбэрээр, сэсэ мэргэнээрээ эрэхэ үлүү ялагас гэлдэбэшье, эдэ бүгэдэмни гансал зүрхэнэйм гансада бүри мүһэн үгөөтэй юм, тиихэдэ эдэнэй ёһото эзэн энэ зэргэлһэн, хуби заяагаа холбоһон хүмни гэшэл даа, таанад намайе һайшаагаа, досоогоо һүгэдөө һаа, миниил ханида зорюулагты гэжэ, ама нээжэ хэлээгүйшье һаа, бүтүүхэнээр ойлгуулжал ябагша! Иимэл эхэнэрнүүдэй тоодо Соня эрхэ бэшэ орохоор лэ...

Иимэ үнэн сэхэ, уяхан бодолтой, урихан зантай һамгандаа иимэ хатуу шэрүүнээр хандажа болохо юм аал? Үшөө тиихэдэ Соня Цезарьһээ дүү аад, һамганһаа халаһан хүн гэжэ голонгүй, город дээрэхи гоё һайхан дангинарай нэгэн гэлсүүлжэ ябахадаа, эдирхэн зүрхээ үбгэндөө дууһан үгөө бэшэ гү?.. Хани басагадынь дурагүйдөө бэлэй... «Алёшашни яагаа?» — гээд, тэрэнтэй нэгэ подъезддэ һуудаг багаһаа ханилһан Эржениинь уралаа домбойлгон хүлээжэ байһаниинь Сонидо һанагдана. Алёша гэмгүйл хүбүүн бэлэй... Һайн хүбүүн һэн. Үндэр тэгшэ бээтэй. Хатархадаа басагадай анхарал татаха. Конькигаар гэмгүй гүйдэг, нэгэтэ городой мұрысөөндэ гурбадахи һуури дунда зэргын ута зайда абаа һэн. Технологическа институтда гэмгүй студент гүүлэхэ. Комсомолой комитетдэ хоёрдохи курсда ороод байгаа. Сүүмхэ баряад базаар дээрэшье харагдадаг. Гэмгүйл хүбүүн бэлэй... Соня тэрэнэй

хажууда нэгэ үедэ омогтойхон ябалсадаг һэн. Хоюуландaa — гоёхон бэетэйнүүд — хүрэг зураг мэтээр харагдажа, хотын үйлсөөр хөөрсэгэнэлдэһэн зоной дундуур урилдаанай нарихан, жэбжэгэр хурдан онгосонуудай уһанай нюруу хаха зуран ошоһондол, гарадаг бэлэй. «Дуран, — гэжэ нүгөөдэ ханинь шаб шарахан сигаретээ уралдаа зохидхоноор хүргэн хэлээ. — Дуран лэ маанадые иигээд алажархидаг бшуу. Сонькыншни фермер ямаршьегүй... ямаршьегүй хүбүүхэн лэ. Гансал нэрэнь ойгоо гутахаар... Фи! Алёша баһа... баһал юрэ борынхи... дунда зэргынхи... Ай, абарагша бурхамни... Яагаа дэлхэй дээрэ ажаһуухань һонигүй юм гээшэб даа!» Соня хэнэйншье үгые **ехээр** ойндоо абаагүй. Соня өөрын харасатай, өөрын бодолтой хүн ха юм.

Соня хүдөө нютагта хара баһаһаа хойшо дуратай. Эсэгэтээ бишыхандаа нэгэтэ бэшэ машинадань һуулсаад, таряалан дээрэ гү, али фермэнүүдтэ ошолсодог һэн. Мантан томо тракторнуудай табан анзаһа хойноо шэрээд, наадажа ябаһанда л хүнгэхэнөөр газар урбуулан ябашахые, үнөөдэй бэлшээриһээ садхалан тэнюун юумэнүүд хүрэглэн ерэхые, хабар эртүүр газаагуур шууялдаһан үхибүүдһээ дороор нюураа шоройгоор, тоһоор будажархиһан дархагар шамбай эрэшүүлые, толгойень эльбээд абадаг шэбхын үнэртэй хубсаһатай эхэнэрнүүдые хараха, шагнахаяа ехэл һонирхохо. Хожомынь городто гэртэнь хүдөөгэй һэбшээндэ үлээгдэһэн хүрин хара нюуртай хүнүүд ходо ородог, эсэгэтэйн таряан, һүн тухай үни удаан хөөрэлдэдэг һэн. Соня өөрөөшье мэдэнгүй, тэдэнэй зугаа жэншэдгүй ойлгодог болошоо юм. Тиигээд лэ «фермертэй» танилсаһаар лэ өөрын хүн мэтээр сэдхэлдээ абаа гэжэ хани басагадынь хаанаһаа мэдэбэ гээшэб?!

Сониин досоо гомдолой манан үдхэрэ үдхэрһөөр, хоолойень зангируулан, дээшээ дэгдээд, нюдэдһөөнь нулимса болон дуһалшахань хаш...

Яагаад түрүүшын һамганһаа һалаһан юмши гэжэ Соня Цезарие мүшхэдэггүй. Таарахагүйл зон хадаа һалаа һандараа юм ааб даа гэжэ сэдхэдэг.

Мүнөө тэрэ һалаһан ушар шалтагаанинь ехэл удха шанартайдал

hanaгдaшaбa. Maгaд Цeзapь өөpөө энэ hамгaндaа хaягдaнaн бaйгaа гү? Энэ hамгaниинь юундэ мүнөө болотop хaдaмдa гaрaагүйб? Цeзapьтээ дурaтaйдaа гү? Тушaан бoлoжo hалaшaнaндaа, зaлуудaжa түргэн түүхэй бoлoнoндoо гэмшэжэ, бээ буруушaажa ябaа гү? Цeзapьшье бaнa?!

Соня hарaбшa дopоhоо гaрaжa, сэхэ шууд oшoод, хapшын үүдэ нээжэ, үйлсэ руу шэртэбэ. Юуншье үгы... Лүнхэгэр хapa...

Ломбын томо нохой хажуудань ерээд, hэжэгтэйхэнээр хapaжa, хapанхыдa нюдэниинь хүйтөөр ялалзaад aбaхaдaл гэбэ...

Соня энэ apaтa aмитaнhаа caагуурaа жэхыжэ, хүдэлэнгүй зогсошoбo. Тиixэдэнь нохой энэ үсэгэлдэр манайда бии бoлoнoн хүн бэшэ гү, мүн гү, хэр найдалтай юм гээшэб гэжэ үшөөшье eхэ hэримжэтэй бoлoжo, хaмapaapaа хoлoнoо унхидaад, толгойгоо хэлтылгэжэ, хүдэлгэжэ байжа шэртэбэ.

Сонишье тэрээндэл адли hэжэг баршадта баригдaшaбa. Хэн мэдэбэ, юун гэхэн Хасуурита гээшэб?! Гэнтэ үгы бoлoшoхo малнууд, гал аюулнууд... «Галда гэжэрхёоб», «Шаралдай oшoод лэ галдажapхёo» гэхэ мэтээр хaдaм эсэгынгээ тугaархaнa хэлэжэ huухыe гэрэйнгээ зүүн залгaa coо бaйгaад дуулаhанaа hанaжapхибa. Тиигээд Сониин толгойдо элдэб аймшагтай зурагууд, hүрдэмэ бoдoлнууд гэнтэ apбaйлдaшaбa.

Аймхайгаар хaдaм эсэгынгээ opoшoнoн aмбaар тээшэ хapaадхибa. Үхибүүдэйнгээ унтaжa хэбтэхэн гэр тээшэ дaб гээд тогтобo.

Нохой үшөө хёрхоор хойноhоонь адаглан, хүсэтэй үндэр хүлнүүд дээрээ намхагaд намхагaд гэжэ, бээ тэнийлгэн hуняагaад aбaбa.

XXXII

Цeзapь шэрээгэй дээдэ үзүүртэ huушaнaндaа түрүүшээр aягүйрхөө юм. Айлшaн хүнши гээд, Таряшa aбapгa мэтэ гарнуудaapaа ээмhээнь дapaн үндылгөөгүй. Түрүүлэгшэ бoлoхoшни хa юм гэжэрхёогүйнь хүрөө дaа.

— Хасууритадаа иимэ хүндэтэй huурида huужa үзөөгүйш, — гэжэ Гомбожаб хажууhаань coopo шэртэбэшье, хopогүйгөөр дуугapбa. — Тeэд

һуури гээшэшни дэн тиимэ юрын юумэн бэшэ. Һуурида һуулгаһан зоншни шамдаа шангаһан эрилтэ табижа болохо.

— Ямаршые эрилтыетнай дүүргэхэб, — гэжэ Цезарь үгыень зугаа наадан болгохые оролдобо. — Дуула гээ һаатнай дуулахаб, хатара гээ һаатнай хатархаб.

— Хатаргахабди даа! — гэжэ Таряашын Дэжэд айлшадтаа сай аягалжа байха зуураа оролсошоно. — Өөһэдын даргатай болохомнай ха юм. Өөһэдын — Хасууритын!

— Тугаар үглөөгүүр лэ залуухан даргатай болошоо һаа даа гэжэ, манай һаалишад ама хамараа тамшаажа байгаа юм, — гэжэ Эрхэйн Гомбын Эржэни энеэбхилбэ. — Цезарь, ойлгожо аба!

Мэдэгмаагай досоо муу болошобо. Дэжэдэй хүүртэ орожо, Үнсэгтэһөө дэмы ерээб гэжэ шаналба. Цезарие мүнөө оройдоо тэрээндэ хабаагүй, хари холын хүн мэтээр һанабашые, юрэл нэгэ тиимэ аягүйшэг байба.

— Залуу даргатай болоһон хойноо һайнаар ажаллахат, — гэжэ Гомбожаб зорюута ноёрхоһон хэбэр үзүүлбэ. — Нёдондохи хэмһээ доогуур һү һаажа байһанаа бү мартагты!

— Үнеэдтэмнай тэжээл һайнаар үгэгты! — гэжэ Будаали тугаарай һамгадта хашуулһандаа, хоёр духаряа уужархёод, тугжытараа хүрин улаан болошоһон нюуртай юумэ хэлэбэ.

— Зүб! — гэжэ Гомбожаб нюдаргаа адхан, шэрээ дээрэ табиба. — Данзанаал һайнаар бажууха ёһотойш... Нэгэтэ даража унаад, ургаса ехээр абадаг боло гэжэ үгыень аба!

— Будаалиин дараа һаа, Данзан тэһэршэхэл! — гэжэ Эржэниин нюдөө ехэ болгон, хоолойгоо татан хэлэхэдэ, булта энеэлдэбэ.

Арбаандайн Данзан амандахи сайгаа саашань залгингүй, урагшаа үхэгэлзэн, абяагүйгөөр бүтүү энеэгээд, хажуудаа һууһан Эржэниин гуя үбшэнтэйгөөр шэмхээдхибэ.

— Ой! — гэж Эржэни бүхы бэеэрээ сээжээ хүрхылгэн, залуу басаганай альярхаһан мэтээр обхогод гэшэбэ. Гомбонь ёлогод гэтэр хараадхиба. Тиихэдэнь Данзан бүри хүбхэлзэшэбэ.

— Харыт! — гэж Эржэни нуур соо бахын шалд гэхэдэ хун шубуунай ута хүзүүгээ уяханаар хүдэлгэн тоомжогүйгөөр тэрээн тээшэ эрьһэн мэтээр, Данзаниие дээрэһэнь уруу гэтэбэ. — Эдэнэйшни шадал эхэнэрнүүдые шэмхэлхэхээ үлүү гарахаяа болёол! Намгад! Дэжэд! Эдэнэрые үнэхөөрөө хургахаар болоод байна! Газар элдүүрилжэ бирахагүй аад, гар хүлнүүдынь утадаад байна ха юм? Энээнһээ хойшо ойроошье бү хүргэе!

— Болиит даа, хайрлыт! — гэж Арбаандайн Данзан арай дуулдахаар, хүр хүлдэгүйгөөр аргадаһаншуугаар абья гараба. — Намгадгүйгөөр бидэшни халашахалди... Бидэшни һайн боложо эхилээбди. Мүнөөдэр таанадаар хамта найрлангүй, унаһан тарьяа хадаха арга комбайнуудтаа хэбэ бэшэ гүбди?

— Хоолостоо орооһониинь ехээр гарахагүй бээ, — гэж Таряаша ханаагаа зобоодхино. — Тарья сохидог хоёр барабаантай хаа, комбайн һайн юм... Үгышье хаа, барабаан дээрэнь үшөө хоёр битер нэмээгдэжэ хэгдэнэ бшуу... Һолоомоёо гүбидэг оньһондоо фартугуудые һуулгажа үгэхэмнайшье болоо даа...

— Тиигээ гүт? Бэрхэш даа! — гэж Эржэни Данзанай шэрүүн арбагар үһые эльбээдхибэ. — Гомбо, харал даа... Шамайе мүнөөдэр эрхэлүүлхэ гэжэ бү хүлээ!

— Хасууритын баруун тарьян тиимэ ехээр унахашьегүй ха, — гэж Эрхэйн Гомбо һамган тээшээ дурагүйлхэн хаража дуугарба.

Хэрбээ, нээрээшье, тарьяанай унаагүй хаа, мүнөөдэрэй ажал дэмыдэ һабандаһан лэ юумэн болохо. Түрүүлэгшэ һуурияа эзэлээдүй аад, һэбхи ябадал бултанда харуулжархиба гү.

«Һалхитай бороо ороо хаа, — гэж Цезарь өөрөөшье мэдэнгүй шэбшэбэ. — Тиигээл һаань зоной зугаада орохогүйб...»

«Яана гээшэбиб? — гэж тэрэ дороо өөрыгөө гайхахадаа, шарайгаа барылган, уралаа тэбхылгэбэ. — Өөрынгөө нэрэ солые абархын түлөө

һалхитай бороо дуудажа һууна гүб? Таряашадай ажалда һаад татахаар бэлэн?! Тьфу! Иимэ хүсэлдэ хэзээ нэгэтэ абтаа һэн гүб? Үгы... Теэд яанабиб? Мэргэжэлтэн ябахадаа сэхэ сэбэр аад, мүнөө ударидагшын нэрэ хүндэ, иимэ бузар аргаһаашье хэмшээрхэнгүй, олохо гэжэ оролдошобо гүб? Тиихэдээ түрүүлэгшэ хүн хэды олон орёо хүшэр асуудалнуудые шиидхэхэ болонобиб?.. Алдуушье гаргахаб. Сэхэ сэбэрээ, нугаршагүй зорилгоо иимэ хүнгэхэнөөр алдажархиха һаа, зоной ажал хүтэлбэрилжэ бирахагүйб... Партийна шугамһаа алишье талаараа хадууржа болохогүй».

Арбан найматай хүбүүнэй азарга унаад гүйлгэһэн мэтээр ябажа болохогүй гэжэ Цезарь бодобо.

— ...Цезарьнай колхозоо эгсэ дээшэнь үргөөд ябашахал даа. Цезарьнай шэнээтэйхэн хүн бшуу! — гэжэ Эрхэйн Гомбо оболзоно.

Цезариин досоо ёб гэшэбэ. Эдэ үгэнүүд соо бээдээ найдаһан, бахархаһан, юумэ баһаһан, бэрхэшээлнүүдые тоогоогүй, хооһон тооһо үрьюулһэн аялганууд ханхинажа, шэхыень хаха зураба бшуу. Цезарь ерэхээр лэ колхозые трактор мэтээр хүүетэр хада өөдэ шэрээд гарашахань гэшэ гү?! Бултанай альга ташалган доро? Хэзээ нэгэтэ хоёр центнер хахад уһатай боошхотой тэргые гансаараа эрье өөдэ шэрээд гарашаһан мэтэ?

...Цезарь тиихэдэ һаяхана совхоздо ошоод байгаа. Хабарай тарилгын үе һэн. Тэрэ машинаараа хажуудаа хоёр хүнтэй нэгэ голой эрьедэ ерэжэ, таряалан дээгүүр үглөөнһөө хойшо ябажа, шорой тоорог болошоһон нюур гараа угаажа, һэрюусэхээ зогсбод. Тэндэ таряашадай кухнида уһа абаашахаяа ерэхэн үбгэн эрье өөдэ зүдхэжэ ядаһан мориёо ташуурдажа байба. Тэрэнь үгсүүр өөдэ уһатай тэргээ байраһаань хүдэлгэнэгүй. Цезарь хоёр нүхэдөөрөө ошожо, тэргын хойноһоо түлхилсэбэд. Юуншье үрэ гарабагүй. Үбгэн одоошье суhalдахын ехээр суhalдажа, тэргэһээн мулталжа, ондоо мори асархамни гээд, тэрээндээ мордоод, таряашадай стан тээшэ шэглэн хайра гамгүйгөөр ташуурдаһаар ондого сондого оодоргошобо. Үлэхэн гурбан голой хүйтэн уһаар бээ һэрюусүүлээд, эрьедэнь хүхэржэ эхилһэн ногоон дээрэ гаража һуубад. Цезарь гэнтэ бодожо, уһатай тэргэдэ

дүтэлжэ, сэртээнигээрнь хоёр оглооблиень тэртүтэр татажа уяад, дундань орожо зүдхөөд, аалиханаар урагшань хүдэлгэжэ, шангалһан дээрээ шангалаад, дээшээ шэрээд ябашоо юм! Түмэр голтой түмэр мөөрнүүдэй зурытар мүрлэһөөр мухарилдашахые хоёр нүхэдын — нэгэниинь Тбилисһээ, нүгөөдэнь Тулаһаа ерэхэн — гайханандаа хүдэлэнгүй хараһаар үлэшөө. «Буряад хүбүүнэй Тбилиси дээрэ барилдаад түрүүлжэ гарахые үзөө хүм! — гэжэ байжа грузин нүхэрын, үгсүүрэй оройдо тэргээ гаргажархёод, Цезариин тэхэрихэдэ, магтажа ороо бэлэй. — Хүсэн гэшэ биил байна даа!»

Тэрээнһээ хойшо механизатор хүбүүд Цезарие һонирхон угтадаг, саагуураа хүндэлэн хандадаг болошоо. Иигэжэ бэрхэ инженер гэгдэжэ бэшэ, харин бүхэ гэгдэн, зоной анхарал татаа бэлэй. Эрхэдэг хашан моринһоо боложо!

...Эгээн иимэшүүгээр колхоз ударидажа эхилхэгүй ха юмши. Эгээл иимэшүү хүнгэн һэбхи алхамуудые хэжэ, һуларшаһан ажахые гансата хүсэндэнь оруулхагүйш! Табан жэлэй туршада тэжээл элбэг болгожо шадааб гэжэ директорынь хөөрэгшэ бэлэй. Тиихэдэ эндэ хэдэн жэл хэрэгтэйб? Хоёр, гурба, табан жэл гү? «Үнөөдтэмнай тэжээл һайнаар үгэгты!» — гэжэ эдэ һаалишад эрилтэ табижа һуунад бшуу!

Нёдондо намартаа газараа оройдоол хэдэн зуугаад гектар хахалаад үлэшэхэн байна. Мүнөөшье жэлдэ бираһан юумэн үгы. Энэение шангалуулха. Тэрэгүйдэ хойто жэл ургаса нэмэхые оролдоһоной үринь бага. Һайн агроном хэрэгтэй. Агроном һуладана гэжэ хэлсэнэ бэлэй. Таряашашье баһа тиигэжэ хэлэхэ. Мүнөө газараа хахалжа абаа һаа, хойто хабар газараа эртүүр элдүүрилжэ эхилхэ. Эртын паар хүсэтэй байха... Үшөө культиваци хэхэ саг ехэ байха.

Цезарь ажалдаа гансата шармайжа орошохоор... Теэд... Үшөө хэдэн хоногһоо хамтын суглаан... Теэд юунэй яарал болобоб? Магад, түрүүлэгшэнь хэхэн ажалайнгаа үрэ дүн сүм ойлгоод, эндэхээ ябахаяа һанажашье болоо. Юрэдөө, таряа хуряалга дүүргээд, һэлгэлдэхэл байгаал даа. Цезарышье

тэндэхээ дурагүйгөөр гаража ерээ. Гэмгүй ургаса ургуулалсаһандаа сэдхэлээ хүсэд дүүрэн ханаагүй үлэшэбэ.

Яарахадаа даараха гэгшэ. Удаан даамай, түргэн түүхэй... Ухамайлжа алхам бүхэнөө хэхэ...

— Түрүүлэгшэ болохо тухай дахин бү дурдагты, — гэжэ Цезарь үнэн зүрхэнһөө аягүйрхэн хэлэбэ. — Түрөөгүй хүбүүндэ түмэр үлгы бэлдэнэй хэрэггүй. Мүнөө үдэшэ найрлаха гээ һаа найрлаябди!

— Иигэжэ сугларшахабди гэжэ хэн мэдэбэ, — гээд, Дэжэд шэрээ тээшэ гараа дэлгэн, уруу дуруухан хэлэбэ. — Шэрээмнай хоһон шахуу... Эшхэбтэр гээшэнь!

Дэжэдэй нюдэд ошо сасаржа байһанаа унтаржа ониилдон, шэрээ дээгүүрээ аяга табагуудаа шэнжэлжэ оробо. Нээрээшье, тугаарай Ломбын шэрээтэй сасуулхада, үсөөхэн табагуудынь эндэ тэндэ орбойлдоходожо харагдана. Хоёр ехэ далбагар табагууд соо мушхамал томо сагаан халашанууд обойтор зүһөөтэй. Дэжэд хилээмэ барихадаа ехэ бэрхэ юм. Хазахада хүбхэгэд гэжэ байхаар, амтатайханаар хадам эсэгынгээ табиһан уужам пеэшэн соо болгоод гаргажархидаг. «Хэр бэритэй болобош тээд?!» — гэжэ Шаралдай Таряашын Дэжэдээ гэртээ асараад байхада, сайлажа һуухадаа, доктор Аюушаһаа асууһан юм. «Бэрхэл бэритэй болооб», — гэжэ тэрэнь баяртайгаар харюусаа. «Яагаад бэрхыень иимэ түргөөр мэдэжэрхибэш?» — гэжэ Шаралдай саагуурнь малтаадхиба. «Хилээмэ барихаарнь, — гэжэ доктор Аюуша энеэбхилбэ. — Энээхэн ехэ ехээр үмхэжэ һууһан бүүлхыешни үсэгэлдэрхэнэ барья бшуу. Хангалан сэдхэлтэй хүншни хилээмэ һайханаар баридог юм. Тиихэдэ үшөө хургануудынь булсагархан. Тиимэ хүнэйшни хэшэг баян байха». «Нээрээшье, — гэжэ Шаралдай хилээмэ амтатайханаар жажалжа залгяд хэлэбэ. — Манайшни бэри баһал тиимэ хургадтай. Юумэ олохо, барихадаа бэрхэ байна. Хэрбээ Бадмаахын һалан бэшэ һаа, ехэл баяжашаха зон...»

Хоёр литрэй хоёр томо аяга соо сүсэги хэжэ табяатай. Тиигэншьегүй яахаб. Доктор Аюушатанай хоёр үнээн ехэл хүтэй хүрэгһөө юм. Мүнөөшье

энэ тугаллахан гунжаниинь баһа хайн үнээн болохо һэн... Тээд үгы болошоод байна ха юм даа. Мүнөө намар худалдагдаха хүгшэн үнэень һэльбэн һэлгэхэ бэлэй... Энээхэн нажар гурбан үнэе хааж, илангаяа һү тоһоор элбэг гараа. Үхибүүдын лэ ехэтэ налайшоод байгаа. Мүнөө тэдэнэр үдэшэ бүри үнээдэй бэлшээриһээ бусахада, гунжамнай ерэбэ гү гэлдэһээр угтажа, һула үлэнэд. Таабайнгаа ой руу бэдэржэ гараад, бусахые тэшэ ядан хүлээнэд...

Бишиханууд табагууд соо нэгэ хэдэн үгэрсэ хэршээтэй. Доктор Аюушынхи тиимэ ехэ бэшэ огородтой хадаа үхибүүдын хоһолоод лэ байдаг. Блюдцинүүд соо даһалхан халыар элбэгээр табяатай. Зун эртүүр Таряаша Дэжэд хоёр ехэ хүбүүгээ абаад, Шара жалгын зүүн үндэртэ гаража, халыар яһала ехые суглуулаа бэлэй.

Элдэб шандага, үнэгэдые газаагуурнь зураһан шаажан аяганууд соогуур нэрһэн, алирһан, мойһоншье элбэгээр харагдана. Нёдондо аймагай түбэй магазинда иимэ аягануудые үхибүүдын хайхашаагаад, абхуулжал халаһан юм. Дэжэд өөртөө хайхан туфли абаха гэжэ, мүнгээ гамнажа ябаашые хаа, үхибүүдэйнгээ өөгшөөһэн зурагтай аягада тэрэнээ гаргаха баатай болоо.

Мондогороор шанаһан үндэгэд. Хэдэн хадаран шараһан хүрхэгэр хара сковорода. Олоншье байха һэн бээ, тээд доктор Аюуша мүнөөдэр загаһа барихаяа ошоогүй. Үсэгэлдэр агнууриһаа олзотой бусаа хаань, магад, галуунай гү, али нугаһанай шүлэн айлшадай урда табяатай, уурал һабһан байха бэлэй.

Таряашын урда сагаан архитай хоёр шэл сэлхылдэнэ. Гурбадахиинь Таряаша таглаадаһыень абажа, айлшадайнгаа урдахи тагшануудые дүүргэнэ.

— Үшөө юун хэрэгтэй юм! — гэжэ Цезарь бажаганаба. — Шубуунай һүн дуталдаа гү? Иимэл юумэ эдижэ ябадаг бэшэ аалди? Эгээл үлэтэй, ёһотой эдээн урдамнай байнал!

— Хилээмын хүбүүдтэ хилээмэ сай байбал болохо юм, — гэжэ Арбаандайн Данзан томоотойгоор хэлэбэ. — Минии багада иимэ юумэ шэрээ дээрэ табяатай байха гэжэ зүүдэлхээршые бэшэ һэн даа.

— Дайнай үеые үзөөгүйт даа, — гэжэ Будаали ханаа алдаба. — Тэнхээ тамираа алдаһан үбгэд хүгшэдые, тажааршаһан үхибүүдые... Мүнөөшни ямар хайхан саг гэшэб даа! Арбан гурбан үхибүүдтэй бидэ юумээр дуталданагүйбди.

— Духаряагаа барижархия! — гэжэ Таряаша хундагаяа үргэн, хууһан ёһодоо хэлэбэ. — Эсэгынгээ үбдөөгүй хаа, Дэбшэмнай байха һэн.

Иигэхэдээ Дэбшэнэй түлөө уухые дурадхаба гэжэ Мэдэгмаа ойлгобо. Духаряагаа гартаа абажа, түрүүшынхиеэ бултыень уужархиба.

— Үү! Мэдэгмаамнай дүүрэн тогтоожорхибол! — гэжэ Эржэни гайханшые, баярлаишые дуугарба. — Юунһээ боложо шангаршабаш?

Гомбожабай шарай хүхэршэбэ. Нюдөө хирбылгэн, хушуугаа шобхойлгожо, Мэдэгмаае хоротойгоор шэртэбэ. Нэгэ хэды соо харасаа халгаангүй хуутараа, юундэшье хабаагүй хэбэртэй боложо, аргааханаар, хуурай хүбшэргэй дээгүүр номыень юрэ хабириһан мэтэ, амигүй хүйтэн, таһалданги хүжүүнээр хэлэжэ эхилбэ:

— Ажаһууха гэшэ тиимэшые һонин юумэн бэшэл даа. Нэгэ адли үдэрнүүд хойно хойноһоо һубарижал байха. Ажабайдалшни дүүжэн дээрэ тогтошоод дээшээшые, доошоошые болонгүй тогтошохо. Угайдхадаа, тэнгэри өөдэ эльгэнэйнгээ дэбтэтэр энэһээр хиидээшыегүй хаа, хара шорой үмхэн, газар тэбэрин унашахашье бэлэйбди! Би заримдаа дахинаа бодохогүйб, үндыхэгүйб гэжэ ханагшаб. Тээд үнэн дээрээ нэгэл хэмдээ байжа байһанаа ойлгохош. Юуншые хубилангүйгөөр жэлнүүдэй үнгэрхэнь аймшагтай. Тугаарай ажал тухайгаа дуугаралданабди. Ажалнайшые байрадаа тогтошоол даа! Манай фермэ гурбан жэлэй хайншые, муушые болоногүй. Муудахамнайшые ха! Тэжээл хэрэгтэй гэнэбди... Ургаса дээшэлүүлхэмнайшые даб дээрэ мэдэгдэнэгүй. Хасууритадамнай иимэл амгалан тайбан, абяа аниргүй... Цезарь, үнихэнэй хүбэ нүхэгүй болошоһон нуур дээрэ ногоон үрмэ тогтошоод байхада яахабиб? Миил гансахан шулуу шэдээд һэргээжэрхихэгүйш... Тиимэ бээ? Шинии нютагаа ерэлгэн нуурые ходо гараһан шэнэ урасхалай хаба болохонь гү? Ажал дээрэмнай?

Хубиимнай ажабайдалда юу хэжэ үгэжэрхихэ һэмши... Хүнэй хубиин хэрэгтэ бурханшые туһалжа шадахагүй... Ажалыемнайшые һонин болгожо үгөө һаашни һайн бэлэй. Тэрэгүйдэ хэн нэгэн уйдхарайнгаа ехэдэ хэрмэшэлжэ гараад, бусажа ерэхэшыегүйдөө болохо. Достоевскийн геройнууд мэтэ гэнтэ аймшагтай алхам хэжэрхиг даа? Мүнөө жэл хэрмэн элбэг гэлсэнэ. Һамаршые... Онголын эдижэрхёогүй һаа... Хэрмэнэй хүрэгэй удамаршань саб сагаан юм... Тэрээнээ алуулжархёо һаа, хэрмэд хайшаашые ошохоёо болёод, нэгэ газартаа тогтошодог. Хасууритадамнай саб сагаан удамаршад үгы. Тиигээд лэ ажабайдалнай мухардашоо. Гэб гэнтэ тэнгэрийн залинай бууһан мэтэ юумэн болошохо бэлэй... Адуун хүрэгые хорёо соо хаагаад үймэлдүүлжэ байтар, нэгэнэйн — зэрлиг дошхон үрээ гү, али залуу гүүн — холоһоо һохор мэтээр гүйжэ ерээд, хорёо үбсүүгээрээ сохин унагаажархихада, бэшэниинь ямар гоёор хүнхинэсэ гүйлдөөд, талын уужам руу нэгэ үлхөө болоод ябашагшаб! Үү! Магад, нэгэ тиимэ юумэн тохёолдохоёо байна гү? Юундэ намайе аймшагтайгаар харанат? Дэжэд? Эржэни? Ши, Мэдэгмаа? Дэмыршоо гэжэ һанана гүт? Мүнөөдэр зоной һанаанда ороогүй юумэ хэжэрхихэ үдэр гэжэ гү? Ломбындо болоһон найр дээрэ хараатай байна һэмнэй гэжэ гү? Данзан, бү гайха... Гомбо, энэһэнэйшые, ханяаһанайшые хэрэггүй! Тээд, яагааб? Булта зон дэмырээд абахадаа ямар юм? Һанаандаа ороогүй юумэ хээд абахада ямар юм? Үжэшоод, ээдэшоод, бурьташоод ябахаһаа дээрэ бэшэ юм гү? Нээрээшые, Хасууритадамнай газар хүдэлөөд абаха хэбэртэй... Цезарь, Дэбшэн ерээд байна... Шаралдай үхэхэнь... Бадмааха баһа эндэ... Ломбо найр хээ... Маглаа эндэхэнэ юушыеб гэтэжэ ябана... Үнээд, сарнууд үгы болоно... Эхэнэрнүүдэй зүрхэ сэдхэл соогуур юунэй хайшан гэжэ мушхаралдажа байһые мэдэнэгүйб.

Мэдэгмаа Гомбожабые хүлзэн шахуу хаража һуутараа, тархья гунхылган, үбдэг дээрээ табиһан гарнуудаа шэнжэлһэн мэтээр бүтүүдэ доошоо шэртээд, хүдэлхээ болишобо.

Цезарь тэрэнэй хүрихэн сабиргай, шуһаа досоошонь татаһандаа үнгэгүйхэн хасарые, долгитонһон үһыень нюдөөрөө эльбээд абаба. Тугаарай харасаа хүсөөрөө баалан ондоо тээшэнь абаашажа һуугаа. Хуушан һамгаяа һалангүй гэтэшоод һуухаяа хүнһөөшье түбэгшөөгөө бэшэ, юрэл саагуураа Мэдэгмаада дүтэлхээ айгаад лэ байгаа.

Цезариин досоо үбшэнтэйгөөр адхаба. Мэдэгмаагай ажабайдалай урасхалые хаажархиһан хүн гээшэб гэжэ шэбшэбэ. Гомбожабай хэлэһээр һүбэгүй, нүхэгүй нуур болон тогтошоод, ногоон үрмэндэ хушагдашоод байна ха юм. Цезарь эгээл нангин юумээ — дураяа хэнтэйшье хэмхэрхэйншье хубаалдахагүй! Цезарь бүхы юумые өөрөөл үнэн ёһоор эзэлжэ һууха хүн ха юм!

Цезарь Мэдэгмаа Соня хоёрые заримдаа ухаандаа сасуулжа байтараа, тэрэ дороо тэрэнээ мартаһые оролдодог. Урдахи һамгандаа хүрэхэгүйе мүнөө абажархёо гэнэн бодолтой хэзээдэшье эбсэхэгүйнь лаб. Теэдшье Соня Мэдэгмаада орходоо ондоо хүмүүжэлтэй, гэгээрэл ехэтэй хүн хадаа, Цезариин сэдхэлые эзэлээд байдаг ааб даа. Соня илдамханшье, номгохоншье, ульһатайханшье һамган. Теэд заримдаа Мэдэгмаае Цезарь ойндоо оруулдаг. Хаана нэгэ тээ үргэн талада аалиханаар алхалжа ябаһаар... Аажамханаар энэбхилһээр урдаһаань ерэдэг... Илангаяа хабартаа... Газар дэлхэйн дэлэншэжэ, тэнийжэ эхилхэ үеэр.

Цезарь Мэдэгмааһаа нюдөө һалгаангүй һууһаар. Хари холын оронуудаар үбгэртэрөө зайгаад, гуйраншан ёһоор бусаһан хүнэй бага наһаяа үнгэргэн буусынгаа хуушан һуури дээрэ зүрхөө хүмэрин, юунһээшьеб һэргэн, юундэшьеб найдан, хаташаһан досоохиёо уяруулһан мэтэ.

Цезарь Мэдэгмаада үнихэн дуратай ябаа. Теэд Мэдэгмаа тэрэниие анхаржа үгэдэггүй бэлэй. Тиихэдэнь Цезариин досоо годигоноод абаха. Дэбшэндэ дуратай гээшэ аа гү гэжэ һанахадань, бүришье тэсэшэгүй һэн. Мэдэгмаае клубһаа бусахадань гү, али заримдаа ажалһаа оройтоод ерэхэдэнь, үйлсэдэ барижа, хүйтэндэ хүлдэхээ һанатарнь, шүдэнэйн хабжаганатар, хүл дээрээ тогтохоёо болитороо шахуу һалганатарнь, дулаанда үүр сайтар, үргэнэ

нойртоо үдэр дарагдатарнь, дураяа мэдүүлжэ, дурыень эзэмдэжэ ядаха. Бүрэнхы харанхы досоохитой юумэ гансаарханаа хооһон һула гэр тээшээ ябахадаа, яагаашье һаа, минии болохош даа гэжэ шангаар дуугаржархёогүйшье һаа, эршэтэйхэнээр шэбшээд абадаг бэлэй. «Ши һанаһанаа хүсэлдүүлхэ, һарбайһандаа хүрэхэ хүнши... Шам тухай булта тиигэжэ хэлсэнэ. Хуушан механизаторнуудшье тархья һэжэрэн гайхана. Ноёдшье һайшаанад... Би өөрөөшье мэдэнэб, харанаб, тээд иигэжэ хара хүсөөр хүнэй дурые татахагүйш.. Цезарь, ши залуухан эдир хүбүүн бэшэш... Инженер хүнши... Ухаатайш... Болиш даа. Хараахадамнишье, аргаахадамнишье юундэ ойлгоногүйбши?» — гэжэ нэгтэ Мэдэгмаагай хэлэһые Цезарь мартагшагүй. Тээд иигэжэ оролдожо бии болгоһон гэр бүлээ Цезарь баһал тиимэ нэтэрүүгээр бүтэн үлөөхээ юундэ тэмсээгүйб. Али тэрэ намар тэрэнэй мяхан һогтуу мэтээр таалахаданьшье, хүйтэншэг газар дээрэ унагаахаданьшье, гарнуудайнь хомхой хурданаар гүйхэдэньшье бишыхашье һаатуулаагүй, эсэргүүсээгүйһөө хойшо энэ эхэнэр минии дүүрэн эрхэдэ, жаргал үгэхэдэмнишье, жаргалын гэдэргэнь абаахадамнишье хамаагүй гэхэншүү холо нюугдаатай бодолдо хорлогдошоо һэн гү? Али жаргал эдлэжэ байхадаа тэрэнэйнгээ сэн мэдэхгүй аад, хожомын тэрэнээ шаналдаг гээшэмнай иимэ юм гү?

— ...Иигээд лэ стол тойроод, хүхилдэжэ һууна гээшэ гүбди? Юун дээрэхээ хүхилдэнэбибди? Хүхихөөр тиимэ ехэ юумэн болошоо аал? — Гомбожабай хоолой хахир абья гаргаад замхашаба.

«Нээрээшье, юун дээрэхээ? — гэжэ Цезарь Мэдэгмаае шэртэһэн зандаа бодобо. — Би хүхижэ һууна гээшэ гүб? Үдэр механизатор хүбүүдээр ажаллажа байхадаа, хангалан тэниглэн һэм... Һайн лэ хүбүүд байна. Эрхэйн Гомбоһоо бэшэн булта суглараа. Шадамар хүбүүд... Мүнөө юу хүхибэ гээшэбиб?»

Мэдэгмаа хүнэй хабирга руунь хадхажархиһандал, гэнтэ обогод гэн сэхэлдишэбэ. Тиигээд Гомбожабые сухалтайгаар хараба.

— Юундэ хүхихэ баярлаха юумэ үгы байха юм бэ? — гэжэ Таряашын Дэжэд Гомбожабые хорихон аялга оруулан, хонгёохоноор хэлэбэ. — Цезарьнай ерээ... Теэд өөһэдөөшье үнинэй иигэжэ далбагар нюурнуудаа ойрохонһоо харалсаа юм аалди? Тиихэдэ үшөө мүнөөдэр хии бараан. Буряд хүнэй һайндэр хии бараанда. Теэд хүхихэ баярлахада ехэ юумэн хэрэгтэй юм аал? Иигээд лэ стол тойробол, энеэлдэжэ дуулалдажа һуугша бэшэ аалди?

— Би юун гэнэбиб? — гэжэ Гомбожаб гараа үргэн таһа дүүрэбэ. — Тиигэжэл хэлэнэб! Хүнэй үнэн ёһоор баярлахада, ехэ юумэн хэрэггүй! Бэе бээдээ зөөлэн үгэ хэлэлсэбэл, уриханаар харалсабал болоо! Бээ бээ өөгшөөжэ, үүшээжэ зугаалалдабал болоо! Зүрхэнэйнгөө тэһэртэр хүхилдэе! Аманайнгаа хахартар энеэлдэе! Хоолойнгоо задартар хашхаралдая! Ууя! Дуулая!

Дэжэдэй шарай ульһатай халуухан дүлөөр бадаржа, Гомбожабай ордоһотой галзуушаг аялгаар дуу татахадань, хэнэйшье зүрхэ шатаама солгёон баяраар халиһан хоолойгоор саашань үргөөд, дүмөөд, бултаниие дахуулаад, хангюурдажа ябашаба. Дэжэднай найр дээрэ хүнэй хойно байхаар хүн бэшэ һэмнэй. Иимэл хүхилгэнэй болоходо танигдахагүйгөөр хубилшадаг: сэбэр, үндэр сулагар мэтээр харагдадаг. Хурим түрэнүүд дээрэ хурабшын мүнгэ эрихэдээ, оро заһахадаа худа худагынараар үгэ буляалдажа, юрөөл хэлэжэ, холо ойро суурхажа үрдинэн юм. Хоолойнь хурса байхаһаа гадна, гарнуудайнгаа, бэеынгээ хүдэлсые, нюурайнгаа аяг маягые артисткаһаа дутахагүйгөөр тааралдуулжа, тулалдажа гү, али магтажа байһан хүнэйнгөө зан абари дээрэ наадахадаа шадамарынь гайхажа барахагүйш.

Мүнөөшье Дэжэд найрай жолоо барижархиба гээшэл даа! Циркын наада эрхилэгшэдэл хэнииешье юушье хүүлэхэ аргаяа гаргахань: хэрбээ гэнтэ бодоод үрөөһэн хүл дээрээ дэбхэрээшье һаа гү, али гар дээрээ толгойгоо уруу хатар хэжэ эхилээ һаа гайхаһанай хэрэггүй. Дэжэдэй ойлгогдошогүй, баригдашагүй эди шэдидэ эзэлэгдэшэбэб, абташабаб гэхэхээ ондоо юумэн үгы!

Нээрээшье, шанха дээрэһээ шараһан наранда ангаһан хүнэй ундаа харяһандал, хойно хойноһоо хундагануудые ама руугаа хүмэрюулээгүй аад, манай нүхэд халуутайханаар дундаа хөөрэлдэжэ, шоглолдожо, энеэлдэжэ оробод: бултанай дууладаг ородшье, буряадшье, хуушаншье, шэнэшье дуу дуулалдабад. Угайдхадаа, архи уухадаа амаа бүри үсөөхэнэ нээдэг болошодог Арбаандайн Данзан гансаараа утаар татан, уянгалхаяа ехээр оролдожо дуулаба. Эржэни, юу хэлэхэбши даа, гургалдай мэтээр жэрьешэбэ. Гомбонь хоёр халбага хургануудайнгаа халаада хабшуулаад, гайхалтай һонин хүгжэм гаргажа бэшэнэе хүхэбэ. Гомбожабай эдэ бүгэдэниие ударидахаяа, ялагархан ута хутага дирижёрой палочка мэтээр баряад, стул өөдэ абирхадань Цезарь ара нюрганһаань адхаад, доошонь даража тогтообо. Таряаша нэгэ бага халахадаа, шад улаан болошодог тула шуһа дуһама шарайтай юумэ нэгэ бодожо, нэгэ һуужа, эдэе уһаа һэлгэжэ, нахилзажа хотолзожо байһан Дэжэдэйнгээ дүтэлхэдэ, арьягар томо гараа аргаахан үргэжэ, нюрганайнь саагуур хээд, далаһаань ууса хүрэтэрнь эльбээдхинэ. Тэрэ хээээдэшье хүнэй байхада һамганайнгаа хажууда ерэхэһээ байха, уриханаар харахаашье аягүйрхэдэг, эшэмхэй һонин зантай һэмнай! Дэжэдэ манайда ошоё гэжэ анха түрүүн хэлэхэдэе эгээл мүнөө архида улайшаһандал, шуһан зээрдэ болошоһон юм гэлсэгшэ...

Бодоод стулнуудаа саашань этэрээд, дүхэриглэн ёохорлобод. Хоолой шангатай, бүхэ бүдүүн Цезарь энээхэн зоние бүгэдэниинь нэгэ зээрэмхэй болгон, өөһэдөө ябахаяа арсаад, кукланууд мэтэ зогсошоошье һаань, хэды соошье эрьюулжэ байхаар хэбэртэй эршэтэй мундуугаар хүтэлэн ябана. Эрхэйн Гомбо Арбаандайн Данзан хоёр зэргэлээд хатархадаа, Гомбонь үндэр аад, Данзанайнгаа гар дээшэнь татана, Данзаниинь доошонь дарана. Гомбонь ехээр алхаад, Данзанайнгаа хүл гэшхээд, Данзаниинь Гомбоёо һамарган, хүлөө татаха хоорондоо адарилдаад абана. Мэдэгмаа, Эржэни, Гүнсэмаа гурбан үндэр набтараараа, бүдүүн наринаараа аб адлиханууд аад, нэгэ хүн мэтээр жэгдэ дуулалдан, зэлэртэр дүхэриглэн ябана. Тиигэжэ байтараа осоолжо, гарнуудаа зэргэ һэжэрэн, хүлөө һольбон шахуу табисагаабад,

айдуусайлаад собхоролдоходоо, бэе бээ ёборолдоод, урда хойноо хүрэлдөөд, энеэлдээд, шууялдаад тарашабад.

Столдоо дахин нуужа, нэжээд духарья хэн хэнээшье баалангүй, гайхалтай эбтэйгээр, ехэл абьяастайханаар уухын тэндэ баруун урда буланда дүрбэн жэбжэгэр хүл дээрэн табяатай байһан радиолоһоо хүхюухэн хүгжэм соностоод, булгилһан, долгилһон зүрхэнүүдые дайран, урасхал соогоо хиидхүүлэн абаһаар зэдэлшэбэ.

Энэ хадаа Дэжэдэй ээлжээтэ эди шэдиин хубилгаан ааб даа. Дэжэд тугаарай нуудалай таргалхаяа ханахада, ёхор хатаруулжа, хөөрэлдөөнэй һонигүйдэхэдэ дуулалдуулжа, арсалдахаяа ханахада унтараажа, уйдахаая ханаһаниие сог заляар бадаруулжа — ехэл наринаар, ехэл шадамараар, үхибүүдэй саадта багашуулые наадхуулһан хүнһөө үлүүгээр, бүгэдэниие ударидажа байна ха юм! Өөрөө һабяаһагүйгөөр нэгэшье һабандангүй, хоолойгоо хордотор хашхарангүйгөөр, хамар дээрээ хүлһэнэй бурзагантар гүйнгүйгөөр хаанашье оролсоод, хэнэйшье хажууда ерэлсээд, зан абаридань тааралдажа үрдинэ, эблүүлэн зониие эрьелдүүлнэ, хүхилдүүлнэ.

Дэжэдэй энэ габыае эдэнэр иигэжэ байхадаа сэгнэнэ гээшэ гү, үгы гү?.. Хүн бүхэн өөрыгөө эгээл бэрхэнь гээшэб, намайе тойроод лэ бүхы хүхилгэн, баярлалган хүгжэжэ билтаржа байна, хэрбээ минии эндэ үгы байгаа һаа, эдэнэр хүхэ зада болошоод, хамараа хараад хүрхылдэжэ, нүрхылдэжэ нууха һэн гэжэ һанана гү?.. Али өөрыгөө огто мартажархёод, бүгэдын баяр соо тунашоод, хайлашоод, бусалжа байһан уһан соо унаһан нэгэ дуһал мэтэ юрэл хүбхэлзэжэ, хүлгэжэ байна гү?.. Тиигэжэшье магад. Мэдэгмаагай нюур дээрэ үе-үе үнэн хүхиһэн энеэбхилэл задараад абана, шэнгэхэн, хүнгэхэн энеэдэн улайлдад гэжэ үнгэ орошоһон уралнуудһаань, дун сагаан шүдэдэйн саанаһаа мултарна. Тархияа ганхуулһань үсөөржэ, ехэнхидээ өөдөнһоо омогоор үргэхэдэнь, нүдэд сооһоонь багса ошод хиидэн гарахадал гэнэ — гансашье үһээһээ һанжаһан хоёр зуун ваттын электролампочкын толонһоо бэшэл юм ааб даа. Эдэ ошохонууд ямар нэгэн омог хүсэтэйгөөр, болохо юумэн болог

лэ, туршаад, тэмсээд, тэсээд үзүүжэшьеб гэнэншүүгээр хурдан хурсаар сасарнад.

Мэдэгмаа Гүнсэмаае дүнгэжэ, хүнгэхэнөөр сэсэг дээгүүр элиһэн эрбээхэйнүүд мэтээр вальс эрьелдэхээр ябашабад. Эрхэйн Гомбо сээжэндээ зүүн гараа альгаарнь дахажа, баруун гараа урагшань харбайгаад, ухаандаа урданай хаан-хүүхэниие уриһан, холын оронһоо тamarжа ерэнэн далайн сэрэгэй ноён мэтээр урматайтаар нугаралдан дохижо, Эржэниез дүхэриг соо абаад гарашаба. Эржэнинь тугаарай эрээхэн крепдэшин платияа үнээгээ хаахаяа ошоходоо хэлгэжэрхихэншье хаа, баһал бээдэнь саб гэтэр таараһан боро платяар бүри сагаанаар харагдаад, хун шубуунайхишуу хүзүүгээ амбанаар нугалан, хүдэлгэн ябашана, — нээрээшье, нэгэ һонихон домог соохидол байба. Хэрбээ зүүн нюдээ шогтойхоноор эмнид гээгүй хаань, Эржэни мүн гү, бэшэ гү гэхээр бэлэй. Таряашын Дэжэд Будаалитай богонихоноор харагдаһан гархануудаараа барилсаад, матаргайнгаа тэндэхээ дүнгэлсөөд, хожууландаа нюурнуудаа түб түхэрээн болоторнь энээбхилэлдэхээр, прицептэй томо машинын уйтан газарта нугарһандал хүжүүнээр эхилээд, эдэ хабагүйшүүлые зорюута низалхаяа зохёогдон табигдаһан олон тоннын оньһон арга мэтээр үлэмжэ хүсэтэйгөөр, үлэмжэ ехэ газар эзэлхээр ханаһаа хана хүрэтэр гэхэдэ хамаагүй — эрьелдэхээрээл эрьелдэшэхэдэнь яахабши! Мэдэгмаа — Гүнсэмаагай, Гомбо — Эржэниин паарнууд хүнгэн даа, хэды намнагдабашье, хэды дайрагдан алдабашье шиидам баряад намнахада алагдахагүй илааһад мэтээр гаралсаад лэ байба.

Тээд хүгжэмэй үшөө дууһаагүйдэ Будаали гэнтэ зогсожо, һуудалайнгаа няд гэтэр һуужа, гар аршахын түлөө табяатай байһан саарһан салфеткэнүүдэй шэрээ дээрэхээ подушкын хахархада хиидэхэн шубуунай үдэ ноһон мэтээр хиидэтэрнь «һү-үү!!» гэжэрхибэ.

Арбаандайн Данзан амаа адхаад лүгшэшэбэ.

Дэжэд Таряашатай юушьеб хургаа ёдойлгон хөөрэлдэжэ байһан Гомбожабые һууриһаань хобхо татан, хатарта абаад ябашаба. Хүл дээрээ

яажа тогтоноб гэжэ ханахаар Гомбожаб гайхалтай уяханаар, нэгэшье, хүгжэмһөө хадуурангүй эрьелдээд арилшаба.

Таряаша тархьяа һэжэрэн энеэбэ.

Хэһэнээ, үйлэ бүхэнөө тэнэгшые, сэсэншые гэжэ сэгнэхын аргагүй, энеэһэнээшые, дуулаһанаашые холбожо хожом эблүүлхэнь хүшэр, хэзээ нэгэтэ хамта сэнгэһэн хүнтээ уулзаад, энээн тухайгаа дурдахадаа миил тэнигэлэнээр, сэдхэл дүүрэнээр энеэбхилдэг — тиимэ нэгэ бүгэдын хүхилгэнэй дүлэндэ абташоод, архиһаашые гү, али бүтүү баяр, бахархалһаашые тархиингаа аятайханаар жииганахые ойлгонгүй Цезарь дулааханаар мийһэрэн зогсоходоо, Мэдэгмаае нюдөөрөө таһалгаряагүй адуулна.

XXXIII

Соня Мэдэгмаагай хорёодонь тулаад тогтошобо. Гэрын харанхы сонхонуудаараа юлыжэ, нюур шарайгаа бирбайлган, бүтүүдэ наадалжа һууһан хүн мэтээр һанагдаба.

Гэнтэ гэр тээһээ хүнэй бүтүүхэнээр энеэһэн гү, али ямар нэгэн абяан дуулдаба.

Сониин бүхы бээр хара мянган зүүнүүд гүйлдэшэбэ. Дахин шагнаархаба. Тиимэл даа! Тиимэл абяан тэндэһээ үлэ мэдэгхэн соностоно.

Гэрэй үрхэ нугаралдан, доошоо тонгойжо, утаһаа ута гарайнгаа долёобор хурга ёдойлгон, тэрээн тээшэ заагаад, баһахын ехээр баһан бахархаһан мэтээр харагдаба.

Хэлэхын аргагүй, тиимэ иимэ гэжэ илгахань хүшэр олон янзын мэдэрэл бодолнуудта нэгэ доро үрэбхигдэһэн Сонимнай хорёогой хургааг хуга татаад, энэ үзэлэй муухай гэрэй сонхонуудые үй бута сохижорхихонь гээшэ гү?

Гэнтэ гэрэй гэшхүүр дээрэ һаршаганалдаба. Тиигээд хоёр юумэн бүрэгэд гэлдээд, Сониин урдаһаа гүйлдэжэ, сэб сэхэ ерэтэрээ хорёогой

хабшалга өөдэ абиран гараад, хажуу тээшээ хургааг дамжан «гүр-гүр», «мяу-мяу» гэлдэн ябашабад.

Соня энэ гэрлээ жэрхэхын ехээр жэрхэжэ, эрьелдээд лэ, нюдэ анишье, харашье адли харанхы балай үйлсээр досоогоо үшөө хаб харанхы болгон түглылгөөд, шалбаагуудые шааятар оймоһоор, хайшаашье ошохоёо мэдэнгүй халиршаба.

Иимэ юумэн ажабайдалдамни тохёолдохо гэжэ хэзээдэшье ханаагүй Соня энэ түбихөө ондоо юртэмсэдэ — доромжололтын юртэмсэдэ — хаягдашаһандал өөрыгөө мэдэрнэ.

Яба ябаһаар үйлсэ ходо гараад, жолоодогдохоёо болиһон мотоорно онгосын эрьсын хулһад руу шэглэлхэндэл, хасуури ой тээшэ тэгүүлэнтэрээ хаанаб даа ойрошог вальсын хүгжэмэй уяханаар наадажа байхые дуулаба.

Соня тэрэ зүг руу эрьежэ, олон сонхоороо яларһан гэр харган хараба. Таряашынхи эндэ һуудаг бэшэ аал гэжэ бараглаба.

Магад, Цезарьнь эндэ байгаа бээ... Таряашатай хамта хайшаашьеб ошоод бусахадаа, ороод һуугаа гү?.. Соня энэ бодолһоо хэргэжэ, хүгжэмэй аялга галай туяан хоёроор сасарһан гэр тээшэ шамдуун ошоод, газань зуг татажа шагнашьегүй, үүдыень нээгээд лэ орошоһын тэндэ...

Цезарь зөөлэршэлхэн, эдир залуу хүбүүнэйхи мэтэ толотод гэшэлхэн шарайтай юумэ Мэдэгмаагай матаргайе дүмүүхэнээр дүнгөөд, богонихон хургадтай далбагар гартаа нарихан хүрин хургадынь гамтайханаар адхаад, вальсын уяхан хүгжэм доро эрьелдэжэ байбал! Сониин үүдэндэ бии болошоһы хэншье обёорбогүй. Булта Цезарь Мэдэгмаа хоёрые гэтэшэнхэй. Цезарь Мэдэгмаае урижархиха юм гэжэ огто ханаагүй дээрэлхэ өһөдөөшье хатархаяа мартажархёод, гүлдылдэшөөд лэ зогсошоод ха юм.

Гомбожаб галзуурһандал амаа ехээр ангайн, ташаганаса энеэжэ, архиһаа зүүн гарайнгаа нэрэгүй хургаар сэржэмдэн, Цезарь Мэдэгмаа хоёр тээшэ сасана. Хажуудань Дэжэд тонгойжо, дээрэ дээрэлхэнь юумэ хэлэнэ.

Тээд Соня ондоо хэниешье тойруулжа шэртээгүй, Цезарь Мэдэгмаа хоёрые нюдөө ехэ, шарайгаа саб сагаан болгон, үүдэнэй холоододо хасараа няагаад, хүдэлэнгүй зогсоһоор...

Соня Цезарь хоёр өөһэдөө иигэжэ хэзээнһээ хатараагүйб. Сонитой гэрлэжэсье байхадаа, Цезарь иимэ улыгамханаар, иимэ доторой улыһатайгаар олон зоние ойндоо орой абангүй, вальс эрьелдээ һэн гү, үгы гү?.. Дэжэд Гомбожабые үгэдөө оруулхын эгээл шанга аргаяа хэрэглэхэ гээ хаш. Альгаа дэлгэн, Мэдэгмаа тээшэ заахынгаа тэндэ Соние обёоржорхибо. Тиигээд гансата абяагүй боложо, нэгэ хатаржа ябаһан хоёрые, нэгэ Соние ээлжэлүүлэн хараад, гэртэхи зоние харасаараа тойруулһан бэээрээ, урагшаа үүдэн тээшэ даб гэхэтэйгээ сасуу Мэдэгмаа Цезарь хоёртой мүргэлдэжэ һалгаажархиба.

Цезарь дураа гутангыар Дэжэдые дээрэһээнэ уруу ёлогод гээдхибэ. Мэдэгмаа баалалтаар хэжэ байһан юумэнһээ мултарһандал, тэрэ дороо хажуу тээшээ болоодхибо. Тиихэ зуураа Соние хаража, бэээ үрингээр миһэд гэбэ. Цезарь Мэдэгмаагай нюурай хубилһые гайхан шэртэжэ байтараа эрьелдэжэ, һамгамни ерэхээр үнихэн болоо юм хаш гэжэ ойлгобо.

Булта аягүй юумэнэй эхилхые хүлээн зогсод. Соня үбгэнэйнгөө үһэндэ аһашахань лэ ёһотой гэжэ һамгад бодоно. Цезарь һамгаяа сохихонь гү, али абяагүй гаралсаад ябашахань гү гэжэ эрэшүүл һонирхоно.

Цезарь хүмэдхөө доошонь буулгажархиба. Гарнуудаа хармаан руугаа гудараадхиба. Гэртэхи зоние бултыень намнажа гаргахаяа забдаад болишоһон мэтээр хэдэн алхам тойрон ябаад, һууридаа ошожо, стулайнгаа хүлнүүдые сабхяараа лүс гэтэр дайран һуушаба. Һамган тээшээ ехэл урмаа хухарангыар, сухалдангыар нюдөө үзүүрлэбэ.

Таряаша Цезариин хойноһоо адаглажа байтараа, юундэшьеб аалиханаар һанаа алдаба. Засагаа үлүү шангаруулжархихагүй хүн бэээш гэхэн бодол ухаандань орошобо. Цезариин хатуушаг зантайе мэдэдэг хадаа, энээхэн маягһаань мүнөө иигэжэ сэгнэбэ бэээ. Хэрбэээ олоной аша туһа тэгшэ харангүй, засагта дашууржа, зарим нэгэниие даража, хашажа

эхилшөөгүй хаа, хайн бэлэй гэжэ нүхэрынь хадаа ханаагаа зобоношье ёһотой. Тэрэ зуураа хүнэй хани нүхэрынь иимэ ноён боложо ерэхэдээ, нэгэ талаараа хайншье, нүгөөдэ талаараа муушье юм хаш гэжэ бодоодхибо. Нүхэд гээшэмнай яагаашье хаа, адли байхадаа таатайл юм хаш. Нүхэсэлөө саашадань һуларуулхагүйн түлөө Таряаша Цезарь хоёр энээнһээ хойшо оролдохо болоно. Энэмнай даншье хүнгэн бэшэ ха гэжэ Сониие хайрлан, тэрээн тээшэ нюураараа эрьехэдээ, Таряаша шэбшэбэ. «Тиимэл даа, һамгандашнишье шинии хажууда ябалсахань хүнгэн бэшэ... Хүнгэн бэшэ... Урдашни үшөө ондоо үндэр ехэ тушаал зиндаанууд байха. Түрүүлэгшээр лэ ажаллаад үлэшэхгүйш. Шамайе мэдэнэбди даа», — гэхэншүү бодолнууд тархи соогуурнь зуралзаад үнгэршэбэ.

— Соня, шамайе урижа асарха гээд, түбэгшөөгөөд лэ байгаабди, — гэжэ Дэжэд ехэл зөөлэхэнөөр няалдаһаар ошожо, тэрээниие урихан гараараа эльбэдэхээс шийдэхэндэл эльбээд, тэбэрээд абаба. — Оролши! Хайн даа... Өөрөө ерэхэншни. Найрлаха гэхэн бодол ой ухаандамнай үгы байгаа юм... Юрэл уулзаад, архи тамхияа айлһаа асараад... Орогты... Оролши...

Шангаар гэххээ хаа, тэхэржэ болохо бомбо мэтээр Соня боготһо аалиханаар алхан оробо.

Бүхы янзын наншалдаануудһаа тэрэ дороо тэрьедэшэдэг Арбаандайн Данзан мүнөөшье бүхын шахуу гэрһээ түргэн гүйжэ гарашаба. Шандаган мэтэ аймхай бэшэшье хаа, тиигэдэг юм. Юрэл зоной хамар амаа тэхэ шаалдахаһаа, хубсаһа хунараа урихаһаа, һамгадуудай үһэ нооһоо зулгаалдахаһаа ойгоо ехээр гутахадаа ойронь байжа шададаггүй. Мүнөөшье нэгэ мэдэхэдээ, өөрынгөө газар хүрэхэ ерэхэнээ ойлгон тогтобо. Үгышье хаа, түмэрөөр бүтээгдэхэн мэтэ гар тэрэниие ара дундаһаань адхан зогсоожорхёо хаш.

— А-а! Хаагуур хоб хошо тараажа, хоб хошо бэдэржэ ябаһанаа ерэхэш! — гэжэ тэнгэрийн дуунай нэжэгэнэшэхынгээ урда тээ миил хоёр юумэнэй хабиралдаһан мэтэ абья гаргадагтал, тархи дээрэнь хииганаһан хоолой дуугарба. — Хара далайн эрьедэ юун гэжэ хэлээ һэнбиб? Нэгэ шэхээршни

ороод, нүгөөдөөршни гарашоо гү? Али эльгэ уушхаа унатар дугтаруулхaya ханаа гүш?

— Болииш, Бадмааха! — гэжэл Бадмаахын үрөөхэн гараараа дээрэ үргөөд табиха зуура дуугаржа үрдибэ. — Ямар хоб?

— Мэдээ алдажархёод ябана гүш? Уураг тархиишни хэжэржэ, байрадань оруулхамни гү? — гээд, Бадмааха Арбаандайн Данзаниие шэл амһартын досоохиие угааһандал хэжэрсэгээбэ.

Нээрээшье, Арбаандайн Данзанай тархи һонор боложо, Бадмаахын юун тухай бабарһые бултыень ойлгожорхибо. Нюдэдынъ юумэ обёорхо, илгаруулхадаа бэрхэ болошобо.

Арбаандайн Данзанайхи хэзээдэшье галаа унтараангүй унтадаг юм. Теэд мүнөө Таряашын үхибүүд тэдэнэйдэ хонолсожо, үшөө унтаадүй, шууялдаһаар хаш.

Данзан сонхын толондо Бадмаахын сагаан самсын хамсы, энгэртэ шуһанай пилайтар сэсэршэһые харажархиба. Толгойнь үһэн эрзыжэ, арай гэжэ абья гараба:

— Энэ... Энэ... Юун шуһан бэ?

— А-а... — гэжэ Бадмааха доошоо хилалзаадхиба. — Энэ шуһан гү? Тархи тайрахада шуһан адхараал юм бээ даа?

— Хэнэй? Юунэй?! — Арбаандайн Данзан хашхаржархибаб гэжэ ханаба. Теэд оройдоол хорон хурсаар шэбэнэһэн байба.

— Тархиинь тайраха юумэн олдoo бээ. — гэжэ Бадмааха аягүй хүйтөөр мийэрбэ. — Һамганайнгаа тархи тайражархёод ерэбэб.

— А-а! — гээд лэ, Арбаандайн Данзан амаа ангайгаад, саг зуура мэдээ табижа, хүлнүүдээ бохиилгон, доошоо һалд гэшэбэ.

— Үбгэ һамгадай хоорондо үргэ амаа дэлгэхэшни — энэ! — гэжэ Бадмааха үрөөхэн гараараа булганай арһа шэлэһэндэл, Данзаниие дээшэ доошонь хэжэрбэ.

— Нээрээ, тархиинь тайражархёо аалши? — гэжэ Арбаандайн Данзан хүл дээрээ гэнтэ тэб гэтэр буужа, дахин үргэгдэнгүй үлэшэбэ.

— Хайшан гээд худалаар тайраха хүнбиб? — гэжэ Бадмааха урдаһаань шүдэнүүдээ арзайлгаба.

— Золиг! Хара золиг! — гэжэ Арбаандайн Данзан нюдаргаа зангидан арбаганашаба.

— Шил золигши! Хоб зөөхэсэ иигээд болихош! Амиды үлөөһэндэмни, бурхандаа мүргөөрэй, — гээд, Бадмааха эгсэ эрьелдээд ябашаба.

— Бай! Хаанашье ошохогүйш! Шамайе энэ дорошни барижа тушаахаб! — гээд, Арбаандайн Данзан булуудха мэтээр хүрөөд, ара нюргандань аһашаба. Тээд бүхэ бүдүүн Бадмаахые арба гараншье Арбаандайн Данзан барижа, хүлижэ, тушаажа шадахагүй ха юм!

Хэдэн алхам хэтэбшэ уута мэтээр дэмыдэ үлгэлдөөд ябаһанаа ойлгожо, Арбаандайн Данзан Бадмаахын нюрганһаа холжорон буушаба.

XXXIV

Доктор Аюушын Маглаатай хугабшаладан, гэртээ ерэхэдэнь, залуушуул найрлажа байба. Тэдэнэр үмхирһэн хойноо үхибүүдээ юундэ һамаргахамнайб гэлдэн годироод, үйлсөөр һэмээхэн урагша хойшоо гэшхэлэлдэн хөөрэлдэжэ ябабад.

— Үнэн зүбыень хэлэл даа, — гэжэ Маглаа гэнтэ зогсошобо. — Шаралдай худалаар үбдөөд хэбтэнэ бээ?

— Хүн хайшан гэхэдээ худалаар үбдэхэ юм? — гэжэ доктор Аюуша Маглаа тээшээ тонгойбо. — Байтараа хүниие худалаар үхэшэбэ гээшэ гү гэжэ һэжэглэхэшни хаш.

— Тиимэшье ушар тохёолдогшо, — гэжэ Маглаа бодолгото болонгёор хэлэбэ. — Худалаар лэ үбдэһэн байгаа һаань, гунжанайшни сэн өөртэшни тэхэрихэ... Хэлыш даа, худалаар үбдөө бээ?

— Би юрын лэ фельдшер хүнби, — гэжэ доктор Аюуша гэдэргээ сухариба. — Үхибүүдэй ханяахада эм дом үгөөд лэ, хоолойгоо тэжээжэ

ябаһан хүнби. Тиибэшье, шамда Шаралдай ехэл үбшэн гэжэ хэлэхэ байнаб. Ехэл үбшэн!

— Юуниинь үбдэнэб? Бэень гү, али сэдхэлынь гү?

— Хүн гээшэмнай юртэмсэдэ эгээл орёо жороо юумэн гэжэ мэдэнэ ха юмши, — гэжэ доктор Аюуша гарнуудаа урдаа дэлгэбэ. — Энэнь сэдхэл, энэнь бэе гэжэ илгаруулхаар бэшэ... Шүдэнэйнгөө яншажа байхада, эльгэнэйнгээ дэбтэтэр энеэжэ һуухагүйлши! Уурлаһанайнгаа ехэдэ, мэдээ алдажа унашаха ушар бии. Баярлаад зүрхөө тэһэржэ болохош... Сэдхэлээ ехээр доһолһонһоо уламжалан, саада сохигдошодог ха юм. Шаралдай үнэхөөрөө үбшэн лэ даа гэхэнээ ондоо иимэ тиимэ гэхэ аргамгүй.

— Намда туһалха дурагүйт, — гэжэ Маглаа урмаа хухарба. — Юундэ? Оройдоошье ойлгоногүйб. Гахайн гэр галдажархиһан зэмээ сагааруулхын түлөө Хасууритадаа үхибүүдэй саад-ясли бии болгохо гээ хаа, юундэ баһал хулгайн мүнгэн дээрэ барихаяа Шаралдай оролдохоб? Гүн сэдхэлээрээ буруугаа мэдэрээгүй, юрэл зоной дунда нэрэээ һайнаар дурдуулхамни гээ гү? Ломбо мэтээр? Нэгэниинь найр хэнээрээ, нүгөөдэнь саад-ясли бариһаараа нэрэ түрэээ худалдажа абахаяа һанаа гү? Иигэжэ ажабайдалайнгаа алтан орой бодхохо, тодхохо гээ гү? Танай хэлэнһээр, эдэнэр иигэжэл ойндо орохогүй алхам хэжэрхибэд гү? Тиибэшье гэлэй... Тээд үшөө эли бэшэ байна даа!

— Юун үшөө элирнэгүйб? — гэжэ доктор Аюуша хоолойгоо заһасагааба.

— Нэгэ хэды юумэн... Тэдэнэй нэгэниинь доктор Аюушын аяг зан... Үшөө... Тугаарай тэрэ үеэлэ хаяала...

— Би бултыень элирүүлжэрхёоб гэжэ һананаб, — гээд, доктор Аюуша нэгэ хэды соо хүдэлэнгүй, дуугай зогсобо. — Тээд иимэ суута мүрдэлгэшэн аад, зүнтэглэнһэн намһаа асуухаяа эшэхэ юм бэээш.

Маглаа юуншье гэхээс ойлгожо ядан, ээл тээл гэбэ. Үнэн зүбыень элирүүлхээс, һанаа үнөөндэ баригдан дуугаржа байхадань, наадалһанииньшье, нээрээшье хэлэнһаниинь мэдэгдэхгүйгөөр гэнтэ табижархиба бшуу.

— Һанаагаа бү зобо, — гэжэ доктор Аюуша үргэлжэлүүлбэ. — Милицийн мүрдэлгэшэн мэтээр бүхы юумыень тобойлгоошьегүй бээб. Теэд уг узуурыень, үндэһыень оложорхибоб. Дүрөөгэй жэрэм хэды уташье һаа, газарта хүрөөгүй, дүү хүбүүн хэды бэрхэшье һаа, ахадаа хүрөөгүй юм. Һа-Һа-Һа! Һанаагал бү зобо! Удангүй ойлгохош даа!

Иигэлдэжэ байтарнь Арбаандайн Данзан хажуудань уухилһаар, шуухирһаар бии болошобо.

— Я-я-ябыт! — гэжэ ээрэн, шүдэнүүдээ табжагануулаад, миил хойшонь гараараа занган һабандаба. — Бадмааха һамганайнгаа тархи тайражархёо!

Доктор Аюуша нэгэ хэды соо зоогдоһон бахана мэтээр зогсобо. Үнэншэхэнь үнэншэхэгүйнышье бэрхэ юумэн шэхэндэнь дуулдашаба ха юм. Хэрбээ Эрхэйн Гомбын гүйжэ ерээд хэлээ һаань, энэжэрхихэ һэн. Гомбожабай хорон хурсаар хашхараа һаань, урдаһаань хадхуу үгэ олдохол бэлэй. Теэд арбаншье үгэ алагад хэлэхэгүй Арбаандайн Данзанай иигэжэ ами шэрээ абангүй, ада шүдхэрнүүдтэ намнуулһандал дуугаржа байхада, нээрээшье, түбэгтэйхэн лэ даа!

— Яагаа һайнаар милици эндэмнай байбаб, ябаял! — гэжэ байжа Арбаандайн Данзан гүбэрбэ.

— Арбаад жэлнүүдтэ милици эндэтнай хүл гараашье табяагүй ёһотой, — гэжэ Маглаа мihэлзэн дуугарба. — Арай гэжэ алалсахадаа, милицийн ерээд байхада алалсаха ехэл журамтай зон байнат!

— Тиимэ, тиимэ! Ябаял! — гэжэ Арбаандайн Данзан нойрмоглоһон хүндэл, урагшаа зүдхэнэ. — Ябая!

— Доктор Аюуша, энэмнай юун болоноб? — гэжэ Маглаа шангаханаар, дураа гутангыар асуужа, тэрэнэй хамарта нюураа няан шахуу шэртэбэ. Теэд доктор Аюушын нюдэд түхэрээхэн шэлнүүдэйнгээ саана бэлтылдэшоод, энэ харанхы бүрэнхыдэ тэнэгһээ тэнэг хүнэйхидэл үзэгдэбэ.

— Юушье ойлгоногүйб, — гэжэ тэрэ һүлэмхи хоолойгоор шэбэнэбэ. — Ши мүрдэлгэшэн хадаа...

Арбаандайн Данзан багал ойлгохын аргагүйгөөр намаржа, худхаж байгаад, харахан үзэхэнөө хэлэжэ, бүришье тэдэниие төөрүүлжэрхибэ. Доктор Аюуша Маглаа хоёр Арбаандайн Данзанайнгаа ябахан тээшэ ябалсагал болобо.

— Бадмаахамнай таба хүрэдэг буугаа гэртээ нюугаад байдаг юм... Гэнтэ урдаааамни буудажархиг даа. Хара фашистда алагдангүй ерээд, энэ барнаагта тоншуулшаха дурамнигүй... Ши бааа... Пенси абажа эдиншьегүй, туруугаа өөдөн харуулжархиха юм гүш?

— Тугаар Ломбындо харана һэн бэээш, — гэжэ доктор Аюуша хабинаба. — Һобинтойл хүн даа, һобинтой.

— Хариш, энэ Арбаандайн Данзаниие... Арбан гурбан үхибүүнь
үншэрүүлхэнь хайратай... Энээхэн гэртэ гурбан тээһэнь маряжа дүтэлхэ
ёһотойбди. Сэрэгэй эгээл сэсэн гуримаар...

Үнишье болоогүй, Маглаа хүнийе алахан гэмтэнийе барилсалганда хабаадалсаа хэн. Гэртэнь ерэхэдэнь, үүдэнийнь дэлэстэй байгаа. Бүлэг милицийн ахалагшынь боһого алхажа үрдеэдүйдэ, урдаһаань буугай дуун наяржа, тэрэ алдалан унашоо хэн. Маглаа тэрэ доронь пистоледээ бариһаар үүдээр хүрэжэ ороод, шала дээгүүрнь уһанай нюруугаар халюухайдаһан загаһан мэтээр гулдиршоо. Хоёрдохийё гэмтэн буудахадаа, дээгүүр дэгэд

табигархёо. Иигэжэ нүхэрэйнгөө алуулшаһанда Маглаа өөрыгөө зэмэлдэг. Оһолтой гэмтэн гэжэ Маглаа мэдэжэ байгаа бшуу.

Маглаа хүмэдхөө буршытар зангидан, харанхыда нүрхынэн гэр тээшэ шэртэнэ. Досоонь аягүй мэдэрэл мушхаржа, уур сухалын дайрана. Юунэй түлөө ами наһаа хайрлангүй, энээхэн гэртэ дүтэлхэ болоноб? Хэдэн мянган жэлнүүдтэ хүнэй ажабайдал хүгжэжэл байһан аад, хара хэрэгүүд яахадаа үсөөрнэгүйб? Арадай засагай тогтоһоор үнихэн болобошье, иимэшүү гажа буруу ушарнууд юундэ үшөө тохёолдоһоор бэ? Нигүүлэсхы хайхан сэдхэлэйнгээ, нарин сэсэн ухаанайнгаа заабаряар үнэн зүбөөр ажаһуухын хажуугаар, заримдаа ором дүримөө алдажархиха жэгтэй даа.

Нээрээшье, пенсидэ гараад, хаана нэгэ горхоной эрьедэ заһаа зоргондоо хахуулидахын гү, али диван дээрээ ном уншажа хэбтэхын, саад сэсэрлиг тарижа байхын, аша гушанадаараа һамааржа, хүхижэ ябахын орондо энэ намарай шиигтэй һүни туулга залгяад шалбааг руу унажа, үтэ хорхойн хүнэнэн болохо балайшье хайн юумэн бэшэ ааб даа гэжэ шэбшэбэ.

Угайдхадаа, тугаар үглөөгүүр доктор Аюуша ажабайдалаа хайханаар оройлхо тухай хэлэжэ, Маглаагай досоо шэнэхэн, тэршээхэн, хэзээдэшье һанаа амаруулхагүй бодол түрүүлжэрхёо ха юм! Бүхы наһан соогоо олоной ажабайдалай эмхи гуримтай, журамтай байхын түлөө ажаллааб гэжэ Маглаа хэлэхээршье юм бээ. Теэд хүн боложо түрэнһөө хуурсагта орохо хүрэтэрөө ябаһаниинь гансал юрэ борын жэжэ хэрэг үйлэнүүдээр бүрилдэн бэшэ, ямар нэгэн агууехэ, агуу хайхан удхата юумээр таһа гүрэлдэн байха ёһотой гэжэ Маглаа мүнөө сэдхэбэ. Энэ агууехэ, агуу хайхан удха юрэл олдошохогүй, юрэл бултанда ойлгогдошохогүй. Илангаяа өөртэшни! Бүхы наһанайнгаа хэрэгүүдые жэл жэлээрнь һанаад, сэгнээд үзэхэдэшни, шулуун дээрэ хайгдан табигдаһан шулууд мэтээр өөдөө үнды үндыһөөр алтан ганжарта субарга болон бодошоо һаань, ажабайдалайнгаа агууехэ удхые ойлгоһон байнаб гэхэлши! Теэд хэды олон зоной иигэжэ туршахадань, адагай адагхан хоёршье шулууниинь дабхасажа, тааралдажа үгэнгүй, нураад, һандараад һаладаггүйб!

Тиимэшүүлэй тоодо ороно гэшэ гүб гэжэ Маглаа бүхэли үдэр саагуураа бодожо ябаа.

Хэрбээ республикын дотоодын хэрэгүүдэй министр боложо шадаа хаа, майор бэшэ генерал хаа, хэһэн хэрэгүүдын томонууд — эблүүлхэдэ хайн байха һэн гэжэ ханаадшые абаа. Тээд булта зон министр, генерал болодоггүй, болохо ёһошьегүй. Жэл бүри өөрынгөө мэргэжэл шадабарил дээшэлүүлжэ шадааб гээ хаа, **энэмнай** арайл жэжэдэхээс ханана бэшэ гү? Үдэр бүри үнэн сэхэ ябааб гээһаа, ямар байнаб? Тээд хүн бүхэн үнэн сэхэ ябаха ёһотойл ха юм!

Маглаа хэрэг бүтээхын урда иигэжэ юрэнхы дээрэнх юумэ бодожо хэзээдэшые байгаагүй юм. Тэрэнэй хурса ухаан урдахи харгыгаа бүхы талаһаань шүүжэ ерээд лэ, хэрэгээ хурдан түргөөр бүтээхээ шармайн орошодог бэлэй. Тээд мүнөө үүрэй сайтаршые эндээ зогсоод, эгээл холын, эгээл ехын бодолнуудта абтахаар лэ! Жэгтэйл тосхон даа! Угайдхадаа, энээхэн доктор Аюушатай ушаршахада, гансашые ажал тухайгаа бэшэ, бүхы юртэмсэһөө эхилээд, өөр хүрэтэрөө толгой соогоо бисалгажа, урданай даяанша мэтээр уулын энэ хормойдохи тосхондо мүнхэдөө һуушахаар ха!

— Дайн соо манай маршалнууд, угайдхадаа ефрейтор, сержантнуудшые, гээгдэл багатайгаар операцинуудые хэхые оролдогшо бэлэй, — гэжэ доктор Аюушын шэбэнэхэнь томоотой боложол байба. — Бидэ юрын санитарнууд ябаашые хаа, юу хээ ойлгожол ерээ бэлэйбди. Зай, Арбаандаймнай Данзан гэрэй ара талаһаа ошоод, баруун хойто буландань һуурияа эзэлэг. Ши, Маглаа, урдахи сонхын тэндэ һахяад байхаш. Би зүүн талаарнь хана шударан ошоод, үүдыень гэнтэ нээхэб...

— Сарай соогоо байг даа, — гэжэ Ар**бай**ндайн Данзан арай дуулдахаар абья үгэбэ.

Доктор Аюуша тогтон торонгүй үшөө орёо дайшалхы түсэб табяадхиба. Арбаандайн Данзан өөрынгөө хаагуур ошохые, юу хэхые хүсэд ойлгонгүй дахин асуугаад, удамаршадаа уурлуулба.

— Дүшэ хүрэхэдөө дүүрэн ухаатай болодог юм, — гэжэ доктор Аюуша

гэмэрбэ. — Шинии дүүрэн ухааншни энээхэн лэ байба ха юм даа. Гансахан хүниие яагаад плендэ абахые арбан хурган дээрэшни харуулжа үгэхэдэ ойлгохогүй.

— Тиигэнгүй яахабиб, — гэжэ гэнтэ Арбаандайн Данзан зориг орошобо, — Дала хүрэтэрөө танай зэргын ухаатай болуужаб. Мүнөөшни үтэлхэ бүрээ хүн ухаатай хүбэлгэн болоно бэшэ аал? Ташье маанадаа ударидажа байна бэшэ гүт? Хажуудаа залуухан милициин майорой байтар, а?

— Харыт, харыт энээнээ! — гэжэ доктор Аюуша мийлээшэбэ. — Шандаган мэтэ аймхай гэтэршни, шоно шүдөө харуулаад абахыень! Үбгэдүүдэй дээрэ гаража шадахагүй һэн хойноо, миил хусалдаад улыт!

Эдэ хоёрой иигэжэ хооһон үргэ дэлгэжэ байтарнь, Маглаа гэнтэ эрниг нээжэ, түр-түр гэшхэлһээр, плащаа һаршагануулһаар, маряжа гэтэхэлһээ байха, ерэлһэнээ зорюута мэдүүлхые оролдоһондол, сэб сэхэ гэр тээшэ ябашаба.

Арбаандайн Данзан буугай дуунай найршахаһаа жэхыжэ, бүри бишыхан болошобо.

— Э-хэ-хэ! — гэжэ доктор Аюуша шэлээ маажаба. — Психическэ довтолгодо орошобол даа! Дайн соо! Үү! Танкнууд фараа аһаагаад, сиренэнүүдээ хашхаруулһаар... Ай даа!

Маглаагай гэрэй гэшхүүртэ арай хүрэнгүй ябатар, сарай сооһоо нэгэ хүн үүдэ үргэнөөр дэлин гүйжэ гараба.

— Зай! — гэжэ ухаа алдаһан абьян соностобо.

«Бай!» — гэжэрхибэ гэшэ гү гээд, Арбаандайн Данзан нюдөө анижархиба. Улаан нюдаргаа баряад хүнэй арбагашахада харахаяа зүрхэ алдадаг хүн алалсаанай болохоор аймшагтай ушарай тохёолдошоходо яагаадшые бэлтытэрээ шэртэхэ һэм даа! Хэды соо иигэжэ зогсооб, бү мэдэе, нюдөө нээхэдэнь, хажуудань доктор Аюуша үгы, сарайн үүдэндэ гурбан хүн гүбэр шэбэр гэлдэжэ байба. Милициин дэрбэгэр малгай, үнгэгдэжэ дээшээ доошоо һаришаһан далбагартай шляпа хоёроорнь ерэлһэн нүхэдни тэндэ амар мэндэ, бүтэн бүлээн зогсожо байна гэжэ ойлгобо.

Арбаандайн Данзанай аалиханаар дүтэлжэ ерэхэдэнь, сарай руу тэдэнэр орошобо.

Арбаандайн Данзан аймхайгаар, толгойгоо ээм руугаа шахылгаһаар үүдээрнь шагааба.

Урдаһаань хүн баһа бүрэгэд гэн дүтэлжэ, нюур руунь хараба.

Дулма!

Яагаашьегүй, толгой дээрэһэнь нэгэшье үһэн унаагүй гэхээр сэбсэгэрхэн Дулма!

— Баабайе хараагүй гүт? — гэжэ Дулма аминиинь дээрэхэнэ юумэ асууба.

Арбаандайн Данзан амаа нээбэшье абья гарабагүй. Тайрагдашаһан тархияа улыгэр соохидол, үбһөөр үлхэлдүүлэн залгажархёо бэшэ гэжэ тэрэ ойлгоошье һэн гү, үгы гү, үнэхөөрөө иимэ юумэ хаража байна гээшэ гүб гэжэ өөртөөшье үнэншэбэгүй. Тиигээд тойруулжа шэртэбэ. Эбэртэй һүүлтэй юумэнүүд нюдэндэмни эрилзэнэгүй гээшэ гү гэжа шалгахые һэдэбэ хаш.

Тиимэшүү юумэн үгышье хаа, нооһыень арай эбтээжэ дууһаадүй, тархигүй петух шэрээ дээрэ хэбтэбэ.

— Энэл даа тархьяа тайруулшаһаншни! — гэжэ Маглаа хургаараа заажа миһэрбэ. — Сагтаал хүрэжэ ерээбди...

— Шубуунай шүлэ эсэгэдээ гаргажа үгэхэмнай. Юундэ иигэжэ эсэгээ хэрэгсээнгүй хаяжархёод байнат гэжэ Бадмаахамнай шангаршоол даа. Тахяанууд соогоо үймөө татаад, петухынгаа хоолой таһа сабшажа байхадань, эсэгэмнай гэрэйнгээ үүдээр газаашаа шагаажа, адаглан хаража байгаа юм, — гэжэ Дулма ехэл һанаагаа зобошоһон юумэ бултанай нюур шарайшалан, түргэ түргэн дуугарба. — Али хирэдээ гараад лэ үгы болошобоб даа... Үбшэн хүн тиигэжэ гараад ябашаха гэжэ оройдоошье һанаагүйб. Дэбшэншье тэрэ үедэ үгы һэн...

— Һайн даа! — гэжэ Арбаандайн Данзан баяртайгаар шэбэнэбэ. — Һайн даа!

— Юу хэлэнэш даа?! — гэжэ Дулма тэрэнэй хүхэ сагаан нюурай үнгэ орошохые, нюдэнэйн хүхюутэйгээр ялалзашахые гайхан хаража хэлэбэ. — Үбгэ наһан саанаа, үбшэн хүнэй, харанхы хүни дунда гэрһээ гараад үгы болошохо гээшэмнай... һайн юумэниинь юун юм?

— Би нэгэшье хүндэ... Бадмаахые хараһанаа хэлээгүй һэм... — гэжэ Арбаандайн Данзан үшөөшье баяртайгаар хэлэбэ. — Бадмааха та хоёрто юундэ муу хэхэсэ һанаха һэнбиб?! Хоб-жэб зугаалхаһаа байха, хүнэй зорюута захиһан үгы нэгэнһээ нүгөөдэдэ хүсэд дамжуулжа шададаггүйлби... Бадмааха бүхы тахяануудайнгаа тархиинь таһа сабшажархиг, хамаагүй... Хүнүүд бэшэ ха юм! Һайн лэ даа!

— Юугээ пүл-пал гэнэш даа! — гэжэ Дулма урдаһаань гараараа зангажархёод, Маглаада хандаба. — Хүн зоние хүл дээрэн бодхожо үгыт даа! Бүхы сэлээнээрээ гаража бэдэрэл!

Маглаа гэнтэ дүлииршэһэндэл, сожоошье татабагүй. Тиигэнгүй яхаб, хүн зоние хүлгүүлхынь хүлгүүлээд, баһал энэ эрэ тахяатай болоһон ушар мэтэ миил энеэдэн болоод һалаг даа! Мүнөөшье доктор Аюуша хажууһаань туршангыар юлытэрөө хаража һууна бшуу. Энээхэн зүнтэглэхэ болоһон үбгэдөөр ямар шүдхэр Маглаае орёолдуулбаб!

Дулма энэ дороо Маглаагай Хасууритын зонһоо байтагай, бүхы гүрэнэй мүрдэлгэшэдые нэгэ захиралтаар бодхоод, Шаралдайн газар доро орошоошье һаань, гаргаад ерэхэ мэтээр ехэл найдалтайгаар, урдаһаань алдангүй шэртээд зогсоно. Абьяагүй һуухань Маглаада аягүй болошобо.

— Үбгэнтнай гэртээ шууя татаа ёһотой. Тиимэ гү? — гэжэ Маглаа ёһын тэдыдэ асууба.

— Юу хэлэнэт! — гэжэ Дулма утаар татаба. — Бадмааха бидэ хоёр гэрлэхээршье шангаар дуугаралдаагүйбди... Тээд үбгэ һамган хоёрой хоорондоо заримдаа түтэр татар гэлдэхые өөһэдөөшье мэдэнэт.

Бадмааха сарай руугаа бүхыһөөр, баабгай мэтээр шурган, орожо ерээд, Маглаа, Арбаандайн Данзан хоёры мийэрэн шэртэбэ:

— Айлшад... Шүлэ шанахаяа байнабди... Майор Маглаевта төөлэйнь табиha... Хони алажа, хурим түрэ хэжэ гэрлээгүй һэм... һамганһаа һалахадаа найрлажархихамни!

— Ши өөрөө яба! — гэжэ тугаарай уйлажа пүлхышэһэн зубхитай, улайшаһан нюдэтэй Баяр сарайн саадахи буланһаа дуугарба. — Ибии бидэ хоёр хаанашье ошохогүйбди.

— Ошохот! — гэбэ Бадмааха ехэ хүнтэй мэээрхэлдэһэндэл.

— Хүбүүгээ хайрлыш! Бадмааха! — гэжэ Арбаандайн Данзан нарииханаар хашхарба.

— Хушуугаа бү хабшуула! — Бадмааха бүрд гэжэ тэдээн тээшэ эгсээр эрьебэ. — Абяагүй һуугаад, петухай шүлэ уубал уугты, үгы һаа!.. Майор Маглаев, намайе бариха, хааха гэжэ ерээгүй бэээт? Битнай кухнийн боксёр бэшэб... Юрэл һалгай гараараа ууса дээрэнь тамгалагшаб...

— Юу дуугаржа байнаш даа! — гэжэ Дулма уйлаганаба. — Баабаймнай!..

— Сүүдхэ соо орондоо хүльбэрһэндөө бухиндаагаа гаргажа ябаа бэээ... Юуншые болог даа гэжэ... Тээд эрын һайн гэртээ үхэхэгүй юм гэгшэ гү? Тиимэ гү, доктор Аюуша?

— Гэртээшые хэбтээд үхэхэдэ яашаха һэм даа, — гэжэ доктор Аюуша нюдэнэйнгөө шэл һабардаадхиба. — Юунэй түлөө ябаад үхөөбши — тэрэл удхатай хаш даа...

Энэ үедэ Дэбшэн орожо, бултаниие тойруулан асуунгяар хараад:

— Үгыл даа, — гэжэ һалганад гэһэн хоолойгоор хэлэбэ.

Тиигээд доктор Аюушын үгэнүүдые үүдэн хоорондо дуулаһанаа одоол ойндоо абаба хаш, гэнтэ шарайнь хобхо хүрэжэ, амаа ангайхадань, нюурын танигдахагүйгөөр доошоо шобтойшобо.

— Юун?! Юун үхэл тухай... дуугаралданат? — гэжэ сээжээрээ хахан, шүүд гэжэ абяа гараба.

— Дуугаралданади даа, — гэжэ доктор Аюуша аягүйрхэһэн мэтээр хажуу тээшээ хултагашан хараба. — Залуудаа хэн үхэл тухай бодожо үзэдэг

бэ?.. Фронт дээрэ ябаад, залуу хүбүүд басагадта танилсаябди гэжэ бэшэг бэшэжэ байгшад бэлэй... Бэшэгээ бэшэжэ дууһаншьегүй алуулшахаяа мэдэхэгүй аад... Тиихэдэ үбгэрхэдөө үхэл тухай, аргагүй тохёолдохол юумэн тухайгаа мэтэ һанадаг болошохо юм... Мүнөө хүни хэбтээд унташаха мэтэ...

— Хаягтыл даа, саашань... Баабайе бултадаа бэдэрхэмнай бэшэ гү? — гэжэ Дэбшэн бүгэдые нэжээд нэжээдээр шэртэн, нюдөө тогтууриггүйгөөр гүйлгэн дуугарба. — Иигээд һуужа байхамнай аал?!

— Нээрээшье, иигээд һуухамнай нэгэл тиимэ аягүйшэг байна даа, — гэжэ доктор Аюуша Маглаа тээшэ эрьелдэбэ. — Хүмнай наһа барахынгаа урда аргагүй газаа гараад ерэхээ һанадаг ха юм. Алтан дэлхэйгээ һүүлшынхее эрьен тойрон харахаяа, арюухан агаараарнь амтархажа амилхаяа... Алтан дэлхэйтээ аргагүй ехэл холбоотоймнай энэл даа!

— Теэд холо ошожо шадахагүй байхал даа, — гэжэ Дулма аймхайгаар абья гараба. — Али...

— Монголдо эмэй жоро үзэжэ байхадамни, нэгэ хүн үхэхээ хэбтэһэнээ бодоод, гүйшэһэн юм гэлсээ һэн, — гэжэ доктор Аюуша хармаанһаа гаһа сондойгоо гаргаба. — Ямар янзаар хүнэй ами табихые ойлгохобши... Битнай толгойнгоо үһэнһөө олон үхэлнүүдые үзэһэн аад, үшөөшье иимэ тиимэ гэхэгүйлби.

Дэбшэн Дулма хоёр ехэл сошонгёор харалсаад абаба.

— Юун гэһэн юумэн болошобоб даа! — гэжэ Дулма гэнтэ альгаараа нюураа бүглэбэ. — Баарһан баабаймнай! Амин дээрэнь хэмнайшье байлсаагүй... Хаана нэгэ тээ хара нохойн үхэлөөр үхэшэбэ гү?.. Юундэшье энэ хара тэнэгтэй мееэрхэлдэжэ байба гээшэбиб.

Дулма гарнуудаа нюурһаа абажа, толгойгоо үргэжэ, уһаар дүүрэхэн нюдэдөө ёлогод гүүлэн, Бадмаахые үзэн ядангяар шэрбэбэ.

— Энэ... гэр бүлэ гэжэ ойлгохогүй золигые ухаа оруулха гэжэ байгаабиб! Баабайнгаа хажууда хүл гарынышье эльбэжэ һуухаяа яагаабиб! Амандань халбага юумэ һүүлшынхее хэжэ үгэнгүй үлэшэбэб.

— Иимэл даа эхэнэр зомнай, — гэжэ доктор Аюуша зүрхөө хүдэлэнгээр хэлэбэ. — Маанадай түлөө оролдожол ябаха...

— Зай! Юундэ һуунабибди?! — гэжэ Дэбшэн сүхэрэнгээр дуугараад, үүдэн тээшэ ошожо эрьелдээд, бэшэнээ хараад зогсошобо. Гансал Арбаандайн Данзан хойноһоонь даб гэлдээд, баһал асуунгяар гэдэргээ шэртэбэ.

— Бадмааха! — гэжэ Дэбшэн аргаа ядахадаа ахадаа хандаба.

Бадмааха сожоошые татабагүй.

Аймшагтай шангаар хасар руугаа альгадуулжархиһандал Дэбшэн гэдэргээ хинсагад гэшэбэ. Галагар хара нюдэд соогоо гашуудалай, гайхалай, урмаа хухарһанай, сэдхэлээ хүмэриһэнэй тэмдэгүүдые уняартуулан хаража байба. Тиигээд нидхэнүүдынь номой хүбшэргэй татаһан мэтээр матаралдажа, уралнуудынь үлэ мэдэгхэн һалганалдаад, үнггүй боложо зурылдашаба.

...Дэбшэн Бадмааха хоёр арбаад жэлэй найнаар уулзаагүй, хөөрэлдөөгүй. Бэшэгшые абалсадаггүй һэн. Ахамни ямар боложо ябанаб гэжэ Дэбшэн бодожошые үзөөгүй. Заримдаа архи уухадаа арьяатан мэтэшые һаа, аашатай хүбүүдээр холбоорилдохо дуратайшые һаа, ажалда бэрхэ хадаа зон соо хүндэтэй ёһоороол ябаа бээ гэжэ һанадаг бэлэй. Бэлин шэбшэгээр хараажархидагыше, нюураа һүхөөршые сабшаа һаа даалгахагүй болгожорхёод, нэтээ унашоод нэгэ үе ябадагыше һаа, сэдхэл тэнюунээр энеэбхилдэг, таниһан хүндөө талархалтай хэбээрээ бээ гэжэ Дэбшэн һанаха. Теэд мүнөөдэр тад ондоо Бадмааха үүдээ дэлин, архиин үнэр гутаһаар орожо ерээ. Дэбшэнэй гар баряашыегүй, уулзаһандаа баясаашыегүй. Баабайнгаа хажууда ошожо, ёһын тэдыдэ хэдэн үгэ андалдаад, костюмайнгаа дотор хармаанһаа задалагдаагүй орёолтотой хүбхэгэр мүнгэ гаргаад һарбайгаа. «Би энээгээршни яахабиб?» — гэжэ эсэгэнь хүнжэл дээрээ хаяад хэбтэһэн туранхай гарнуудаа хүдэлгөөшыегүй. «Мүнгэн», — гэбэ Бадмааха. Эсэгымни нюдэн муудаһандаа танияагүй гэжэ һанаа ха. «Мүнгэн лэ даа, — гэжэ Шаралдай хүбүүгээ сэб сэхэ шэртээ. — Энээгээр юу хэхэбиб гэжэ ши өөрөө мэдэнэ гүш?» Нээрээшые, энэмни юун гээшэб гэжэ гайхаһандал Бадмааха

орёолтотой мүнгээ гартаа эрьелдүүлээд, эсэгынгээ тохомдо хабшуулжархёо. Бадмаахын нюдэд юундэшьеб унтаран гэрэлгүйдэшоо, гарнуудынь экскаваторай хүрээ мэтээр хүжүүнээр хүдэлнэ, бүхыдөө нэгэ зэрлигшүү, досоохинь тиимэшүү болошоо гэжэ Дэбшэндэ ханагдаба. Энэ хүнэй үнэн һонирхохо, зүрхөө табин оролдохо юумэн бии юм гү гэхээр лэ... Үгышыё хаа, нютагтаа, эсэгэдээ ерэхэдээ, юугээр баярлуулхамни ааб гэжэ бодоходонь, юунэйшыё олдоогүйдэ, иимэ болошоод һуугаа гү?

XXXV

Шаралдай Хараһанай эрьедэ унанги шэнэһэн дээрэ хоёр гараараа үбдэгүүдээ хашаад һууна. Харанхыда горхон оройдоо харагданагүй, юрэл шолшогоножо, һэмээхэн хайшаашьеб һолжорон, бутаран арилжа байһан мэтэ.

«Энэ дэлхэйшыё мүнхэ бэшэ ёһотой, — гэжэ Шаралдай хэдэрээд һууһан субыень һэтэ хүйтэ даахыё мэдэрэншыёгүй шэбшэнэ. — Гэнтэ энэ аржын баржыһан мундарганууд, гал дээрэ табигдаһан мүлһэнэй хайлаһан мэтээр урдан, үрин тарин арилшахадаашье болохо. Теэд хүн... Дэлхэйтэй, хадатай жэшэхэдэ, хумхиин тооһон мэтэ аад, сэдхэл ханаанинь ехэл юм байна даа... Би юунэй түлөө иигэжэ эндэ һуунабиб? Наһаа дууһаһан хүн... Юунэй түлөө тугаарай эдэ хоёр тэнэгтэй тулалданабиб?.. Юундэ гэнтэ энэ мүнхэ бэшэ дэлхэй дээрэ мүнхын нэрэ үлөөхыё оролдонобиб?! Мүнхын нэрэ... Тиимэл даа, тиимэ: мүнхэ нэрэ... Азаргаевтанай нэрэ... Шаралдайтанай нэрэ... Али энэ доктор Аюушатай һүүлэй үедэ ехээр зугаалдаһанһаа болобо гү?.. Энэ золигшни хүнэй досоохииё урбуулжархихал хүйхэр даа...»

Доктор Аюушатай тэдэнэр эндэхи зонойнгоо уг гарбал тухай ходо хөөрэлдэдэг болошоо һэн. Тиихэдэнь доктор Аюушаһаа нэрэтэй солотой угтай хүн огто тойрон олдохогүй юм.

Ломбо, Шаралдай, Аюуша гурбанай эсэгэнэр Хасууритадаа хэнииеньшыё хэн гэхын аргагүй адлихан шадалай зон байгаа юм. Десятина

арай болохогүй таряалантай, долоо-найман хаамхай үнээтэй, гурба-дүрбэн унаха моритой, арбаад хонитой, нэгэ-хоёр гүүтэй — эгээл үгьтэй зоной тоодо орохогүй, үл хоолоо залгаад, үмдэхэ хубсаһатай, нажартаа, найман ханатай гэртээ — зуһаландаа, энэ Хасууритада нүүжэ ерээд, үбэлдөө, үбһэ сомohon газартаа — Үнсэгтэ руу набтархан хара соолтой, хототой, һарабшатай һууриндаа ябаад, ан бунхан ажаһуудаг лэ һэн. Хуратай бороотой жэлдэ ургаса ехээр абахадаа, малайнгаа гарза хоролтогүйдэ досоонь тэнюун, шононуудай дайлаад, үбшэн хэжэгэй ябаад байхада уруу дуруухан һуудаг зон бэлэй. Илгаань юуб гэхэдэ, Шаралдайн эсэгэ хүнээр десятина таряа хадажархидаг алдартай һэн. Таряаланайнгаа тэг дунда ороод, түхэрээлээд лэ хадажа эхилшэхэ, тэбэрижэ хүрэшгүй боолтонууды нюдэ сабшаха зуура, гараа хүргэхынгөө тэндэ боогоод ябашаха. Нэгэ үе газараа үргэдхэхэ, бургааһа модо узуураарнь урбуулжа хаяһан юм. «Иимэ ажалша хүн юундэ маанадаар адли таряалантай байха һэм», — гэжэ айлнуудынь хэлсэгшэ бэлэй...

«Бадмааха таабайгаа мэтэ мундуу хүсэтэй хүн лэ даа», — гэжэ Шаралдай шэбшэнэ. — Теэд тэнхээгээ юунэй түлөө гарганаб... Энэ тэрэнэй хэжэрхийһэн юумэниинь гэхэ зааханшье юумэн нютагтань үгыл даа. Хари холын газарта хээшье юм гү, үгы гү... Өөрынгөө һанаагаар би хээээдээшье ябахаб гэжэ тугаарай хэлэбэ бшуу... Таабайнь баһа тиимэ өөрынхээрэл байдаг хүн бэлэй даа».

Нээрээшье, Шаралдайн баабай шэнэ засагай тогтохотой хамта, алба татабариин бии болоодхиходо, таряалангаа эдихэдэл хүрэхөөрнь ургаса абахаар бага болгожорхёо юм. Һамганайнгаа хэды гэмэрээ гэгээшье һаань, сожоошье татаагүй.

Ломбын эсэгэ баһал нэгэ хирэдэ бэшэһнээ илгараад абаһан юм. Эрхүү Монгол хоёрой хоорондо малаар наймаа хэбэ гээшэ. Өөрөөшье зундаа зуу-зуун табин сар туудаг. Швигель гэдэг булай томо наймаашантай хамжажа, баһал зарим тэды хубида хүртэлсэдэг һэн. Теэд хаартада орожо, олоһон юумээ Эрхүүгэй, Түнхэнэй, Ханхын, Хатгалай хүйхэрнүүдэй шуран

гартанда абтуулшадаг болоод, арайл салдага нүсэгэндөө үлэшэнгүй, саг соогоо тогтоһон юм.

Доктор Аюушын эсэгэ миин һуугаагүй бэлэй. Ород бэшэгтэй, монгол номтой хадаа элдэб зарга болоходо, хэлэмэршэ байха, буряадуудай хэрэг дээшэнь ноёдто бариха, заримдаа Эрхүүгэй генерал-губернаторта хүргэдэг — иимэ хатуу хүн юм һэн. Тиихэдээ үе үе эндэхи гулваа, тайшаанарһаа дутахагүй, үшөө үлэхөөр суутай, хүндэтэй ябаха. Нэгэтэ тэрэнэй хорёо соо үнээд, морид олошороод, зондо шоо үзэгдэн алдаһан юм. Хүнэй хэрэг ябуулхадаа, ехэ эдисэ абана гэжэ һураг тарашоо бээ. Далайн хойто бэеын нэгэ баянай хэрэг хээб гээд, олохон мал туугаад хүрэжэ ерэнэн юм. Энэмнай алтан хамбы тоноһон, толгойн сааза хэгдэхэ хүнэй ами аршалаад иигэбэ гэлдээ. Нүгөөдүүлэнь өөрөө ехэ харгын ород дээрмэшэдээр холбоорилдошоо хаш гэжэ шэбир һабир гээ. Эрхүүдэ ошодогоороо шалтаад, тэдэнэртээ арилшана гэжэ һэжэглээшье хаш. Олонхи зон энэ үгэдэ этигээгүй. Тиибэшье Аюушын эсэгэ гансата хүнэй хэрэгтэ туһалхаяа, оролсохоёо болиһон юм. Залуугаар бээ муудаж, наһа барашоо бэлэй. Бишыхан Аюушай дасанда абаашажа үгэхэдөө, ташарайгүйхэн, дэгэлын хабшалгада хэдэрээтэй мэтэ һэлхыжэ ябаһан юм. «Гансал бурханда шүтэжэ ябаарай, — гэжэ хэлэнэн юм гэжэ доктор Аюуша Шаралдайда хөөрэгшэ. — Засагташье, зондошье, шүдхэртэшье бү шүтөөрэй».

Тиигэжэ хэлэхэшье эрхэтэй хүн һэн бээ даа. Тэрэнэй эсэгэ — Аюушын таабай хасагуудай ноёндон тархи руугаа һэлмээр хабтагайлуулан сохюулһанайнгаа удаа хамар амаараа хэдэн хоногто шуһаа гараад үхэшэнэн юм. Тиихэдэ хасагууд ехэл омог дорюун, зоргондоо болошоод байгаа. Хаанай урдаһаа эсэргүүсэн бодогшодые дараһанайнгаа түлөө шагнал хайрада хүртэжэ, иигэлдэшоо гэжэ зон хэлсэгшэ бэлэй. «Энэ хадаа ородой түрүүшын хубисхалай үедэ, — гэжэ доктор Аюуша мүнөө хэлэдэг. — Ород буряад захиргаануудай хоорондо таряаланай хилэ тухай арсалдаанай гараһые хасагуудай ноён буһалгаан гэжэ тоолон һанаһаншье байжа болоо. Иигээд лэ гүрэн түрэ соо хубилгаан һандараан замхаагүй бэлэй даа. Бишни иигэжэ

хубисхалай түүхэтэй холбоотой хүм. Тээд шишье ехээр ханаагаа бү зобо. Танайхин Каландаришвилиин сэрэгшэнэй ами абархан бэлэй...»

Шаралдай хуу шуна нүжэ болошохон хүниие үбһэнэй сомоо сооһоо оложорхихон юм. Түлээнһээ ерээд, модоёо шаргаһаа буулгажа, мориёо табяад, үбһэ хаяжа үгэхээс ерэһэн хүбүүхэн ухаа мэдээ табин, гэртээ гүйжэ ороод, эсэгэдээ хэлээ. Эсэгэнь юушые дуугарангүй газашаа гаража, хүриһөө хуһан татуураар хэдэн томо тэбэри үбһэ һугалжа, тэрэ хүнэй доронь дэбдээд, үлэгшыень дээрэнь хаяжархиба. Һүнийн тэн тойрондо тэрэ хүниие гэртээ оруулжа, бүлээн уһаар угаажа, шархануудынь боогоо һэн. Хүл дээрээ тэнжэтэрнь гэртээ нюусаар барья бэлэй. Бишыхан хүбүүндээ — Шаралдайн дүүдэ — хорюул сээр барижархёобди гээд, хэниешье оруулхагүй. Тэрэ улаантанай ябаһанай һүүлдэ үхибүүнийнь гэнтэ үбдөөд үхэшэһэн юм. Шаралдайн эжы энэ мангасхай хүнэһыень зайлуулаа, хорлоо, амьарнь ами залгаад арилшоо гэжэ ходо уйлабашье, хэндэ тэрэ аймшагтай хүлгөөтэ үедэ энээн тушаа хэлэхэ һэм.

«Сагаантанай генералые алаһан гү, али бүхэли эскадроние пулемёдоор хиргаһан хүн лэ хубисхалда хабаадалсаһан тоотой бэшэ, мүн баһа алуулһан хүншые тиимэл эрхэтэй. Жэшээлхэдэ, минии таабайн хасагай ноёндэ сохюулжа унахадань, зоной нюдэн нээгдэһэн лэ байха, — гэжэ доктор Аюуша хэлэдэг. — Ломбын эсэгэ улаантанай тээбэридэ баалалтын хүсөөр ябалсаашье һаа, баһал хубисхалай хэрэгтэ туһалһан болоно бшуу». Иигээд лэ доктор Аюуша саашань үргэлжэлүүлээд ябашадаг. Буряад хүн юһэн үе уг гарбалаа мэдэхэ ёһотой. Тээд доктор Аюуша арбанһаа холо үлүүе тооложорхидог. Үбгэ эсэгэнэр соонь дасанай ламахайшые, тайшаашье, хасагуудай зуунай даргашье, дээрмэшэншые, монгол хаанай түшэмэлшые, баатаршые бии болошодог. Үбэлэй нэгэ һарада ород хаанай урдаһаа буһалгаалан бодоһонойнгоо түлөө сүлэгдэһэн залуухан сэсэн хүбүүе Туранай халуун аршаанда абаашаһаншые, Эрхүүгэй генерал-губернаторай хатарша моридые хашабаатайнь хулууһаншые. Богдын хүрээний һаарамбатай гурбан хоног соо санид хаялсаад илаһаншые. Ородой эгээл түрүүшын элшые ойрод

хаанай ордон соо хуугаад угталсаһаншье — үльгэр гээшье хаа, үнэншэхөөр баримтатай, арадай түүхэтэй аргагүй холбоотой юумэ уг гарбал тухайгаа хөөрэдэг. Бээжэн хотоһоо асарагдаһан бурханай толи, Баруун Жууһаа залагдаһан Дара Эхэ, Петербургда абтаһан гэрэл дүрэ доктор Аюуша гаргаад ерэхэ. Таг дээрэ японой шаажан танха, италиин табагууд — тайшаа уг гарбалайнь Бээжэнһээ бусажа ябахадаа Хяагта хотоһоо асарһан юумэниинь табяатай. Ойрод хаанай баатар — элинсэг хулинсагаймни зэбсэг энэ гээд, гохигорхон үзүүртэй үргэн хэлмэ, буряад дарханай хэһэн сахюур буутай хамта хүрхэгэр ехэ абдар соогоо нюугаад байдаг. «Энэ сахюур бууе Ломбын таабайн таабай хэһэн юм, — гэжэ доктор Аюуша хэлэдэг. — Ехэ дархан угтай зон аад, һүүлэй үедэ дүшээ тахихаяа болёо. Баабайнь үшөө мүнгэн гааһа, бэһэлиг хэжэрхидэг һэмнэй. Сахюур буу хэхэшни ехэл хүшэр ажал байһан юм даа. Түмэр урид хабтагайлжа дабтаха, тэрэнээ хумижа ерээд, хэдэн хоногто хурга хургаар шэрээхэ, бинта гаргаха... Зуугаад сажан соо галуунай хоолой таһа буудахаар мэргэн болгохо. Үү! Элинсэг хулинсагаараа бидэ омогорхохо ёһотойбди».

Шаралдай доктор Аюушын хөөрөө шагнажа хуухадаа, нээрээшье, урдын тэрэ урда сагта иимэ юумэ хэжэ, тиимэ холуур ябажа байһан бэрхэл үбгэ эсэгэнэртэйдээ досоонь аятайхан болошодог. Намһаа холо үлүү шолмонууд гэжэ сэдхэдэг. Шаралдай нэгэл дахин буруугай бэлшээриһээ гараһан юм. 1941 оной намар сэрэгэй эшелондо шэхээтэй баруун зүг мордоод, фронт хүрэнгүй ябатараа, гэнтэ хаанаһаашьеб бии болоһон дайсанай самолёдой бомбодо орожо, хуугаад ябаһан вагонойнгоо түмэр замһаан халишахада, шархатаад, гэртээ бусажа ерээ бэлэй. Хожомынь сэрэгэй арын хүдэлмэридэ Эрхүүгэй областьһоо холо ошоогүй. Уг соонь хэншье Баруун Жуугаар, Бээжэн, Петербургаар ябаагүй. Эгээл холо ошоходоо, таабайнь баабайшье һэн гү, али таабайнь таабайшье юм һэн гү, Санагын дасанда Майдариин хуралай үедэ монголоой ехэ бүхэтэй барилдаһан лэ гэлсэгшэ. «Тэрэ монгол бүхэ тэрэнһээ урид хэндэшье илагдаагүй, хожомынь нэгэтэшье нюргаа шоройдоогүй баатар байһан юм, — гэжэ доктор

Аюуша Шаралдайда хэлэдэг. — Охол алдажа минии элинсэг хулинсагта диилдэшэһэн юм гү, али, нээрээ, хүсэ булигдаһан, мэхэ үсөөдэһэн юм гү, бү мэдэе... Алдар суута бүхэл һэн бшуу даа... Һанаад үзыш, муу хүн бээдээ найдангүй толгойгоо табижа барилдаха һэн гү?.. Иимэ юумэн болоһон юм... Тэрэ бүхэ Хобдын баяр дээрэ барилдахаяа ерээд, гээгдэшэһэн байгаа. Хобдын ваан эгээл һайн бүхэшүүлемеһай бултыень дабаад, абарга нэрэ зүүһэн баатартаймһай барилдахаш гэбэ. Хэрбээ хэн нэгэндэнь диилдээ һааһни, тархииешни таһа сабшуулхаб гэжэ захирба. Тэрэ дороо һэлмэ бариһан хоёр сэрэг асаруулба. ...Зай, тэрэ бүхэмһай бултыень шорой үмхүүлээд, абаргатайнь тулалдаанда гарахадаа, тэрэнэйнэ хүзүүе булга шэдэжэрхиһэн юм... Тиимэл бүхые таабайнһни таабай хабиргыень хуха бажуугаад, тархи дээгүүрээ ара гэдэргэнь хаяжархиһан байхадаа, хүнэй гэлыхээр, гайхахаар лэ даа!»

Шаралдайн уг гарбал соо нэгэл иимэ зон соо нэрэтэй хүн бии юм... Бэшэниинэ юрэл дурдагдаад үнгэршэдэг. Адуу малаа үдхөөд, арбай таряагаа ургуулаад лэ, амандаа эдихэ эдээтэйхэн, арадаа үмдэхэ хубсаһатайхан ажамидараад лэ, наһаа хээрын нэгэ добуун дээрэ дууһаад лэ байһан зон бээ даа. Бүхэнүүдшье һэн гэлэй, теэд тэрэнһээ холо баатаршуулые домоглодог бшуу: хэн ургажа һууһан модые үндэһөөрнэ һугалжа абаад, үзүүрээрнэ газар руу шаажархиха, далан хүнэй шэрээд даагаагүй, хайрдашаһан хаарбаза гансаараа зүдхөөд гаргажархиха, ташуурай хуһан эшэһээ уһа дуһатарнэ бажуужархиха...

Үгы даа, яагаашье һаа доктор Аюушын элинсэгүүдтэ Шаралдайнхи хүрэхэгүйл даа.

Шаралдай урданэ хэнһээ юунһээ шуһаараа тараһан тухайгаа бодомжолдоггүй һэн. Миил үдэр бүри өөрынгөө ажал хээд лэ, наранай орожо гарахадашье хамагүй, наһанай ошоходошье һанаа амархан ябадаг бэлэй. Теэд һүүлэй үедэ бэеынгээ тамирай һуладажа эхилһые мэдэрбэ. Хэзээдэшье хүнтэй ута зугаа найрадаггүй аад, үдэршэлжэ, һүнишэлжэ доктор Аюушатай хөөрэлдэнэ.

Наран орохоёо аргамжа үлэжэ, наһан болохоёо абаахайн шүлхэндэ үлгэлдэжэ байнаб гэжэ гэнтэ ойлгожорхёо гү? Дала гаран жэлдэ гэшхэжэ ябаһан дайдаһаа, дадашаһан гэр бүлэһөө, тойрожо байһан юумэнһээ һалангаа һалан арилхамни гэхэдээ, ухаан бодолын тэрээнтэй, хэды оролдобошье, эбсэжэ шаданагүй хаш... Тиихэдээ хэндэшье хэрэггүй хубхай яһан болошохо бэшэ. Энэ дэлхэй дээрэ үри бээдээ, аша гушанартаа дурасхаал боложо үлэхэ хүсэлдэ абтангүй яахаб. Гансал боро гэдэһэнэйнгээ түлөө энэ олон жэлнүүдтэ ябаагүй, уг гарбалайнгаа мүнхэ утаһа эртын эртэ саг һаа ерээдүй руу татаба гээшэб гэжэ этигэхые оролдобо хаш. Теэд өөрымни шуһан ямар нэгэн хонин мэтэ, ямаршье алдаргүйшүүлһээ бүрилдэжэ ерэһэн гэжэ һанахада, ямар муу юм бэ! Доктор Аюушын элинсэгүүдэй энэнь иигээ юм, тэрэнь тиигээ юм гэжэ һуухада, Шаралдайн таабайн гү, али үшөө таабайниинь Наполеон гэжэ француз хаанай сэрэгэй урдаһаа буряад хасагуудай тоодо байлдаашьегүй, Бээжэн хотоһоо Зандан Жуу бурха хулуулсаашьегүй, Энэдхэг, Жагар, Балбын ороноор мүргэл хэжэ ябаашьегүй, губернаторнуудаар үгэ хэлсээшьегүй, ород хаанһаа орден абаашьегүй, баруун зүгтэ дээдын эрдэм шудалаашьегүй. Бултанай хэһэн юумэ хээд лэ, энэ дэлхэй дээрэ бии үгыньшье мэдэгдэхгүйгөөр, хэнэйшье мэдэхгүй Хасууритада шаралжа мэтэ бии болоод лэ, үгы боложо байһан зоной үри һадаһан Шаралдай гээшэ гү?

Заримдаа доктор Аюушатай хөөрэлдэжэ һуухадаа, минии уг гарбал иимэ байһан юм, тиимэ солотой юм гэжэ шал худалааршье шашаһан хүн даа гэжэ хорхойтоно бшуу! Таабаймни таабай Баруун Жууда эгээл ехэ дасанайнь хамба байһан юм гээ һаань, доктор Аюуша Агван Доржиевһаа ондоо нэгэл Түнхэнэй буряадай бурханай шажанай түб дээрэхи дасанай хамба болохые мэдэгшэб гээдхихэл даа. Сөөхэр ноёной добтолжо ороходо, энэ нютагай эгээл мэхэтэй хүн байжа, лама боложо хубсалаад, галайнь дэргэдэ ном уншажа һуутараа, адис табихамни гээд һарбагад гэхэ зуураа һэлмэ гаргаад, тархиинь таһа сабшажархиһан юм гээ һаань, доктор Аюуша үхэн үхэтэрөө наадалха юумээ оложорхихол даа! Угайдхадаа, агууехэ бөө байһан юм, Монголдо дархад удаганай дайрагдаха үедэ орон нютагайнгаа бурхан

баабайн шоройгоор сасажа, шэдиень даражархиһан юм гээ һааньшье, хэншье үнэншэхэгүйл даа! Нэгэтэ Эрхүү Хягта хоёрые холбоһон харгые Хамар дабаан дээгүүр табихада, минии үбгэ эсэгэ барилгашадые ударидаһан юм гэлсэхые багадаа дуулаһан хүмби гэжэ доктор Аюушада хэлээд, аягүйрхэжэ абаа бэлэй. «Нээрээ, олониие гайхуулһан харгы шулуугаар табижа, хуушанай Римдэ хэгдэһэнһээ нэгэшье дутахагүйгөөр манай буряадууд ород гүрэнэй инженернүүдэй хүтэлбэри доро бүтээһэн юм. Тэрээн тухай олон номууд, архивай дэбтэрнүүд соо бэшээтэй. Эрхүүтэй архив соо нэгэ эрдэмтэнтэй орожо үзэхэмни, минии элинсэг хулинсагай нэрэ ударидагшань гэжэ бэшээтэй байгаа юм. Теэд шиниишье уг гарбалай нэгэн тэрэ харгы барилсаһан бээ, баһал нэгэ үедэнь ударидагша байгаашье ха», — гэжэ доктор Аюуша Шаралдайн досоохиие таажа, тиимэһээ үбшэнтэйгөөр дайрахагүйе оролдожо, үгээ дүүргэһэн юм.

Хэрбээ доктор Аюуша мэтэ домог түүхэ мэдэхэ, элдэб түбэд, монгол, ородшье ном уншадаг һаа, нэгэ юумэнтэй холболдуулаад, хэлэһэнээ аршалха һэн бээ даа... Доктор Аюушашье, Шаралдай юу мэдэхэ һэм даа гээд, өөрынгөө уг гарбалые үргэн татаад, элдэб онгуудые, үйлэнүүдые дурдаад, үнэншэмэ болгоод, хөөрүүлээд, хүбхэлзүүлээд лэ арилшана хаш гэжэ Шаралдай һэжэглэбэшье, баһал тэрэнтэй арсалдахадаа арга ядашадаг.

Өөрөө энэ гэхээр юумэ хээгүйнь мүнөө зүрхыень харлуулна.

Хэрбээ тэрэ тушаан боложо, фронт хүрэнгүй шархаташоогүй һаа, Жамбал Тулаев мэтэ гурбан зуу гаран фашистнарые хюдаад, нютагтаа бусажа, бултанай омогорхол болохо бэлэйб гэжэ һанаадшье абаа. Үгышье һаа, хэзээ дайнай үнгэрһэн хойно Самбуу Булутов мэтээр баатар ябаһанаа элиржэ, Алдар солын гурбан шатын орденуудые ханхинуулан тодоршохо бэлэй... Сэрэгэй арын хүдэлмэридэ бэе муутай — нюдэниинь эрээлжээд, толгойнь эрьеэд унашадаг һэн — ябахадаа, иигэжэшье амиды үлэхэндөө золтойб гэжэ һанадаг, фронтдо дахин мордохоео оройдоо ухаандаа оруулдаггүй һэн. Хэзээ нэгэтэ иигэжэ дайнай талмай дээрэ бээ шалгажа үзөөгүй үлэхэндөө шаналхаб гэжэ шэбшэдэггүй һэн ааб даа!

Хожомынъ, ажал дээрээ суурхахаяашье оролдоогүй. Гахай, бухануудаар носолдоһоор, хорёо хана һэльбэхээр, үбһэндэ хажуур дабтаһаар, сомоо толгойлһоор энэ хүрэжэ ерээл даа. Колхоздо орден медаль үбсүүндээ яларуулһан зон бии... Тэдэнэрые газетэ дээрэ гаргажархиһан, радиогоор тэдээн тухай хэлэжэрхиһэн байдаг. Аймагай түбөөр, хото городоор суглаа хураалаар ябадаг, элдэб ноёд хатадаар танилсашадаг. Мотоцикл, хибэс, машина гэхэ мэтэ шухаг зөөри хэнһээшье урид абаха тэдэнэр аргатай. Бишыхан үхибүүдые тэдэнһээ жэшээ абагты гэжэ һургадаг.

Доктор Аюушын Таряаша һүүлэй жэлнүүдтэ таряа хуряалга дээрэ ходо түрүүлдэг, нилээд нэрэтэй болонхой. Ялагархан нэгэ медаль нёдондо абана һэмнэй. Хэрбээ бүхы колхозой амжалтатай ябаһан һаа, ордендо хүртэхэ һэн гэжэ Ломбо хэлэжэ байгаа һэн. Мэдээл ёһотой. Теэд Таряаша хожом орден абахаараал абаха. Ажалдаа толгойгоороо шунажа орошодог бшуу. Нэгэл комбайн дээрээ табадахи жэлээ хүдэлжэ байна гэлсэнэ һэн. Тэрэнь хуушараагүй шэнэ ёһоороо. Өөрынгөө мотоцикл тиигэжэ харууһалдаггүй, комбайнаа эльбэхэ долёохоһоо наана болодог. Һайн лэ даа... Һайн хүбүүн болоо. Өөрынгөө харгые олоо. Нёдондо таряашадай һайндэрэй болоходо, эгээл дээдэ захада, араата һахалта механизаторнуудһаа дээгүүр һуулсана һэн...

Шаралдай Таряашын түлөө баясабашье, Бадмаахамни энэ тухайтай хүндэдэ хүртэхэл хүн бэлэй гэжэ һанахадаа, досоонь муудашана. Бадмааха нэгэ жэл Таряашые таряа хуряалга дээрэ ахижа гараа юм. Баһа нэгэ жэл хэнһээшье ехые паар хахалаа. Ажаллахамни гэбэл хүнэй хойно байдаггүй аад лэ... Бурхан атаархама шамбай мундуу бэе үгөөд, толгой руунь сагаан бодос дутуу хэжэрхёо юм гү, али бүхэдэнь хорхой олоор хабшуулжархёо юм гү — тогтууриггүй, нэгэ юумэнһээ нүгөөдэдэ, зайгуул баабгай мэтээр шэлжэн орошодог ха юм. Шаралдай иигэжэ һанахадаа, хэды дахин сүхэрэнгээр газарта нёлбооб...

Шаралдай мүнөөшье хуурайгаар, эршэтэйгээр нёлбожорхибо.

Тэрэ тугаархана Дэбшэн, Бадмааха хоёроо хажуудаа дуудаж асараад: «Зай, хүбүүд, энэ хирэдэ ямархан бодол ухаандаа оруулжа байнат?» — гэжэ асуугаа.

Дэбшэн гансата юун тухай хөөрэлдөөнэй эхилһые ойлгожорхёо хэбэртэй, шарайнь барыжа борлоод, нюдэндэнь хурса гал нэгэ аһажа, нэгэ унтаржа эхилшоо. «Баабайтнай шүүд лэ амитай хэбтэнэ, — гэжэ Шаралдай тэдэниие алдангүй ээлжэлүүлэн шэртэбэ. — Иигэжэ хэбтэхэдээ, хүбүүднi хүн мэтэ ябаһай гэжэ һананаб. Хүн мэтээр!..»

Бадмааха нюдөө уйтаруулан, тоомжогүйгөөр эсэгээ хараад, мантан томо, шабар болошоһон туфлитэй хүл дээрээ хүлөө һольбон табинхай хүдэлгэжэ, табуреткээ хахинуулжа һуугаа. «Һанаагаа бү зобо, баабай, — гэжэ тэрэ хэлээ. — Бэшэ зоной маанадһаа үлэшэһэниинь үгыл даа... Бидэ өөһэдөө хайшан гээд хүн боложо ябахаяа мэдэнэбди... Нэрэ түрэ, алдар соло гэжэ гү?.. Тэрэшнишье даа!.. Зөөри баялигшье гэе... Алинииньшье тиигэжэ хүнэй һаналаа ехээр табихаар юумэн бэшэ... Хүсэтэй шадалтайдаа ябаад абаха юм! Мүнөө хүн мэтээр ябаагүй һаа, үтэлжэ һархиишоод... Һэ! Баабай, маанадай түлөө һанаагаа бү зобо. Һамганһаа һалахадамнишье бү ухаа алда! Һамгад дуталдахагүй. Үшөө үлүү бэритэй болохош!»

«Хүн мэтээр ябаха» гэшые тад ондоогоор ойлгоһон Бадмаахын тархиие бута сохёод, досоонь энэ үгэнүүдэй үнэн удхые хэжэрхёошье һаа, ухаа орохогүйнь мэдэгдэбэл даа!

«Би мүнөө болотор өөрынгөө хэрэгтэ урбаагүй ябааб... Теэд зарим хүн бүгэдэндэ мэдээжэ, алдар солотой болохо хубитай... Нүгөөдүүлынь хара ажалшад ябажа, наһаа дууһана, — гэжэ Дэбшэн аалиханааршье һаа, ехэл хүсэлжэ хэлээ. — Нээрээшье, зондо хэрэгтэй юумэ хээгүйб гэжэ һанахада муул байна даа... Иигээд лэ үбгэршэхэб гэжэ заримдаа толгойдошни орошохо... Муул даа, муу! Баабай, эшэбэритэй байна... Дэмышье нютагаа бусажа ерээ гүб?.. Баабай, үбдэхгүй байгаашье бэээш... Булта юумэн намһаал болобо!»

Дэбшэн ойлгонол даа... Дэмыдэ эды олон жэл эрдэм шудалаагүй ха юм. Теэд энэ эрдэмһэнь ямар үрэ гарааб? Хэнһээшье доро болоод, юушьегүй бусажа ерээ. «Муул даа, муу!» — гэхэхээ ондоо юун байхаб.

Үгэнүүд хии руу хэлэгдээд лэ үнгэршоо. Сэсэншье, зүбшье, хооһоншье үгэнүүд...

Доктор Аюушын элинсэг — эгээл тэрэ тайшаа ябаһаниинь — гэнтэ нэгэ үдэр үбдөөд, хоёр хүбүүгээ хажуудаа дуудаж асараад: «Минии үхэшэхэдэ хайшан гэхэбта?» — гэжэ асуугаа юм. Нэгэ хүбүүниинь: «Эгээл хайн ламые залажа асараад, юрөөл маанииешии уншуулхаб, дүшэн юһэ хоногтошни ехэ үргэл үргэжэ, хойто түрэлдөө диваажанда гү, али хүбүүн боложо түрэхыешни буянгыешни хүүлэхэб», — гэжэ харюусаа. Нүгөөдэнь: «Долоон сажан нүхэ малтуулаад, тархиини уруу тэрээн худар шэдээд, уляаһан хабшалга бүгсэ руушни шаахаб!» — гэжэ нюдэ нюургүй дуугараа... Энээн тухай доктор Аюуша хөөрэхөөр үнишье болоогүй...

...Шаралдай нюураа уршылган, мийэлзэхэнэй түхэл оруулба. Хэрбээ тэрэ тайшаагай ханаһандаа хүрөө һаань, Шаралдай хооһон һула үлэбэ.

Шаралдай Дэбшэнэйнгээ гэртээ ерэтэр, энэл хүбүүмни обог нэрээ дээшэнь үргэхэнь бээ гэжэ найдажа байгаа! Гансал Дэбшэн һүүлшынь найдал! Гансал Дэбшэндээ... Бадмааха тухай бү хэлэ!.. Гэнтэ түрмэдэ орожо, бултанииемнай бү бузарлаһай гэжэ бурхандаал мүргэхөөр хүн бшуу! Ухаан бодолоо гүйлгэжэ, уран нарин юумэ бүтээжэ шадахагүй хаа, Улаан-Үдөөр, Москвагаар барилдажа, һураг сууда гараха бэлэй... Буряадай хүбүүд дэлхэй дээрэ түрүүлнэ гэлсэгшэ бэшэ аал?! Хаял даа, Бадмаахые...

Дэбшэн лэ бүхы бирагүй уг гарбалайнгаа нэрэ солые үргэхэ һэн бээ! Шаралдайн түлөө! Зондо энэ би гээшэб, Азаргаевтан соо баһал алтан дэлхэе гайхуулхаар эрэ түрэдэг юм гэжэ харуулха һэн!

Алдар солын түлөө хүн ябадаггүй юм гэжэ Дэбшэн ойлгуулхы тугаархана оролдобол.

Теэд арад зондо хэрэгтэй юумэ хээгүй хаа, алдар соло хаанаһаа ерэхэ юм! Үгы даа! Үбгэн Шаралдаие мэхэлхэгүйт! Һургахагүйшье хат! Хэдэн жэл

соо нэгэнтнай эрдэм ухаа, нүгөөдэтнай тэнэг хүсэ урдаа баряад ябаашье хаа — үшөөл шүдэгүй байнат даа, хара нохойн гүлгэд! Уг гарбал, урдань хүлээжэ байһан юумэн тухай хэлэхэдэмни, зүрхэнэйнгөөшье захада абаадүйт. Ойлгоногүйт, тэнэгүүд!

Дэбшэн лэ!.. Замбуулин руу онгосонуудай ниидэшэхэдэ, Шаралдай газетэнүүдые ара үбэргүй эрыюулжэ, хүсэтэй шэлнүүдтэй нюдэнэйнгөө үбдэтэр хүбүүнэймни нэрэ байха юм гү гэжэ бэдэрэгшэ һэн. Космонавт болохогүй гэжэ мэдээ юм ааб даа... Юу, Дэбшэн шамбай, мундуу, хүнгэн солбон бэшэ аад, замбуулинда гарашахаб! Тэрэшни велосипедээр лэ ябажа шадаха юм бэээ. Теэд тэрэ онгосо бүтээлгэдэ хабаадажа болохол! Эрдэмтэн хүн бшуу! Гартаа дүйтэй хүн! Газетэ соо Дэбшэнэй нэрэ олдохогүй. Бэшэшье ухаалан зохёогшод дурдагдахагүй. Ньюса хэрэг юм ааб даа гэжэ Шаралдай шэбшэхэ. Тиимэһээ Дэбшэмни гэртээ ерэдэггүй хаш гэжэ таамаглахадань, досоонь саагуураа хайн бологшо һэн.

Удангүй Дэбшэн тиимэ ажал хэнэгүй гэжэ ойлгожорхёо. Теэд Шаралдайн газетэ ирахань һүүлдэнь үшөө гаарашоо. Арбаад гаран газетэ, журнал захижа бэшүүлжэрхидэг болошобо. Тиигээд хаана, ямар эрдэмтэд тухай мэдээсэл толилогдоноб — алдангүй анхардаг бэлэй.

Доктор Аюуша дэлхэй дээрэ юунэй боложо байһые — хаана ямар дайн эхилнэб, ямар хаан түрэ унанаб, бии болоноб, ямар гүрэнэй хүтэлбэрилэгшэ хайшаа ошооб, хэнтэй уулзааб, хэндэ ямар шан барюулагдааб, ямар ньюса юумэн элирнэб гэхэ мэтэнүүдые — хөөрэлдэхээ Шаралдайтай ярилдаад, тэрэнэйнгээ юушье мэдэхэгүйдэ гайхана: «Теэд эдэ газетэ, журналнуудаа уншанагүй аалши?», «Журналнууд соо зурагуудын харанаб, газетэшни юумэ орёоходо хэрэгтэй, бэрээхэй уншана, ашамнишье юумэ ормоглохо мэнэ болохонь», — гэжэ Шаралдай энэ золиг үнэн шалтагаанииемни бү мэдэһэй гэжэ оролдодог юм һэн.

Һүүлэй һүүлдэ Шаралдай далбагар ехэ саарһан дээрэ бирсайтараа барлагдаһан үгэнүүд соо «Азаргаев Д. Ш.» гэхэниие бэдэрхээ огто хаяа.

Хаана нэгэ тээ — нажартаа модоной һүүдэртэ гү, али хабар, намарнь түлээнэйнгээ урда игаабарида сабшуур дээрэ һуугаад, өөрынгөө хара ухаагаар сэдхэлынь зобооһон юумэнэй үзүүр узуурыень олохоёо оролдоо. Үдэр бүри энээн тухайгаа бодоходонь, тэрэнь үшөө ехээр хүрмэлдэжэ, бусайдажал байгаа. Заримдаа бүхы ажаһууһаниинь зүүдэн мэтэ, өөрөө ямар нэгэн һүүдэр мэтээр һанагдашаха. Хэжэ ябаһан хэрэгынь энеэдэтэй, хэндэшье хэрэггүй болошохо. Шаралдайн энэ дэлхэй дээрэ түрөөгүйшье һаань, булта юумэн хамаагүй хүгжэжэ, үнгэржэ байха һэн... Шаралдайн мүнөө үгышье болошоо һаа, хэншье үнэшэрхэгүй, хэншье уйдаха гашуудахагүй ха...

Иигэжэ бодоходонь сэдхэлынь хооһон, оршон тойрониё эрьен хараашалхадань баһал хооһон хүйтэн болошодог. Ургажа һууһан сэсэгшье, дээгүүрнь ниидэжэ ябаһан зүгышье, нэмжын ногоорогшо хүбшэ тайгашье, хүхэ тэнгэри өөдэ тэгүүлһэн шобхо үзүүртэй хадануудшье, дээрһээн шаража байһан нараншье — ямаршье удха шанаргүй, эб эмхигүй, юртэмсын хэндэшье, юундэшье хэрэггүй байгуулалтанууд гээшэ гү? Тиихэдээ хүн түрэжэ, наһаяа эдлэлгэ гээшэ баһал тиимэ удха шанаргүй юумэн гү? Бадмаахынгаа түрэхэдэ, Шаралдай ямараар баярлаа һэм! Дайнай тэрэ хатуу үедэ... Һүүлдэнь Дэбшэнэйнгээ түрэхэдэ... Нэгэ басаганай гараад, наһа барашахада, бишыхан нүхэ малтаад, тэрэ тохойн шэнээн хүниё газарай хүрьһэ руу табяад үндыхэдөө, хамарһаань шуһан адхаршоо бэлэй! Толгойнь эрьсэд, үхээрийн газарһаа шамдажа арилха заншал эбдэн, наранай, һарын, галай дүрсэ хэгдэһэн үзүүртэй модондо уягдаһан мааниин дарсагай һэршэгэнээн доро үнихэн һуушоо һэн. Харин мүнөө Бадмааха амиды хүбүүгээ өөрһөө һалгаахань...

Түрэхэн үриё нюдэнэйнгөө сэсэгьһээ үлүүгээр бүүмэйлжэ, альган дээрээ тэнжээдэг аглаг дэлхэйн бүхы зон дэмы юумэ хэжэ байхагүй ха юм! Хүнэй ажабайдал удха шанартай, сэсэн мэргэн заршамтайл ёһотой.

Иимэ бодолдо Шаралдай залуудаа юундэ абтаагүйб! Хэрбээ юунэй түлөө хүн боложо түрэн хүн гээшэбиб гэжэ өөрөө өөрөө тиихэдэ асуугаа хаа, мүнөө хиидэ ажаһуугааб гэжэ тархья шаахагүйл хэн...

Эдэ хоёр хүбүүдэ яагаад өөрынгөө алдуута замһаа зайсуулхаб? Азаргаевтанай үеһөө үедэ юрын илааһадһаа ехэшье илгаагүйгөөр уг залгамжалуулһаниие болуулха хэрэгтэйл!

Тээд тугаархана!.. Бадмаахые яагаадшье үнэн харгыда оруулхаар бэшэ хүн хэбэртэй... Дэбшэн... Дэбшэн... Үнэхөөрөө тэрэнэй харгы эсэслэн мухардашоо гү?

Тиигэжэ мухардашаха юм гү? Тиигэхэл юм ха. Мэнэ хаяхан Шаралдай нэрээ мүнхэлөөшье хаа, яһала олон жэлдэ зондо хайнаар ханагдахаар хэрэг бүтээжэрхихээр хэрэг хэхэмни гэжэ досоогоо нюугаад ябаа бэшэ аал? Өөрынгөө зөөрээр хүүгэдэй гэр барюулжархёо хаань, мүнөө салдага нүсэгөөр Хасууритын үйлсөөр гүйлдэһэн үхибүүд ная хүрэтэрөө Шаралдай Азаргаевтай туһаар бишихандаа гоё хайханаар хүмүүжээ һэмди гэлдэхэл хэн. Тэрэхэн саадта анха түрүүшынхөө нааданхай машина элдэб түмэрнүүдһээ, шүрэхэнүүдһээ холбожо һураһан нэгэн хожомынь ондоо одо мүшэдтэ ниидэхэ онгосо бүтээжэрхиг даа! Өөрөө тиигэхэ шадалаа бараһан хадаа иимэ юумэ хэхээр лэ гээд, малнуудаа мяхалжа эхилээ бэшэ аал? Үшөө мүнгэн хэрэгтэй... Үшөө хэдэн толгой мал мяханай үнэтэйдэ базаар дээрэ худалдажархидаг хаа!

Маглаа намайе малнуудые хулгайлжа байна гэжэ ерээл ха... Тэрэ гал аюулай болоходо, гахайнууд урид хулгайлагдаһан байгаа гэжэ мүшхэдэг һэмнэй... Һэ! Шаралдаие хэды гэтээшье хаа, юушье оложо абахагүйш, Маглаа! Ломбын сар, доктор Аюушын гунжан үгы болошоо! Тэрээгээр Ломбо Аюуша хоёр үгыршэхэгүй. Һайн зон хаа, хэзээ үни: «Шаралдай, сар гунжан хоёроо худалдаад, мүнгынь шамда үгэхэмнай. Саад-ясли бари. Өөһэдөө шадалтай аад, гансал гүрэнэй хармаан хараад һуухамнай аал?!» — гэлдэхэ хэн. Тиимэ хүнүүд үсөөн аал?! Ямар нэгэн ехэ уран зохёолшо һургуули нютагтаа барюулаа һэмнэй. Шатар наадажа дэлхэй дээрэ түрүүлһэн

хүбүүн — залуу хүбүүн аад! — бүхы шангаа гүрэндэ үргэжэрхёо гэлсээ бэлэй. Тиимэл даа, Маглаа!

Ломбо бүхы наһан соогоо иимэл ёһоороо ябаад лэ, наһа бараха хүн ха. Юушые хэжэрхёод — тон өөрынгөөл түлөө юушые хэжэрхёод — өөрыгөө зүбтэ тоолоод лэ ябаха. «Гахайн гэр галда!» — гээд, галдуулжархиха. «Бухануудые тушаагты!» — гээд, тушаалгажархиха. «Шаралдаие мүшхэгты, тэрэ хулгайшан!» — гээд, милици абаад ерэхэ. Юу хээгүй Ломбоб даа! «Сүлэлгэдэ ябуулагты!» — гээд, доктор Аюушые ябуулжархёо бэлэй... Бүхы наһан соогоо нэгэшые дахин бусад зондол адляар зүрхэ сэдхэлынь доһолжо, ябадалаа шүүжэ үзэхэгүйнь гээшэ гү?! Үсэгэлдэр үдэшынхээрнь бараглахадамни — үгыл хаш даа!

Иигээд заримдаа ерэхэдэнь, ажабайдалай арсашагүй, алгад гарашагүй сэсэн хуули заршам үгы гэжэ һанахаар... Тиимэшые ха... Энээхэн Хараһан минии багаһаа хойшо урдажал байдаг. Эрье соохоноо, годирһон газартаа нугараад лэ... Хэды хүн уһыень эдижэ амидараагүйб, хэды мал ундалаагүйб!.. Теэд минии мэдэхэ саг соо хэды хэмгүй ехээр үерлэжэ, гай годхор татаагүйб! Хүншые орожо үхэшэдэг һэмнэй... Ажабайдалнай баһал иимэ һохор хүсэтэй ха. Ябаһаараа ябаад лэ, һайншые хүниие зоргон соонь тээгээд лэ, һайниишые, мууешые үйлэдүүлжэл байха...

Теэд һайн юумэн муугаа хэзээдэ нэгэтэ даражал, илажал һалагша гэгшэ бэшэ гү? Тиимэл байха болтогой!

Теэд Шаралдайн хэхэ юумэн үгы! Шаралдай һалаал даа! Үхэхэнь лэ үлөө!

Шаралдай шэниисээр тугжытарнь мүнһэлжэрхиһэн тулам үргөөд, үндыхээе һэдһэндэл, аалиханаар бэгзэгэр нюргаяа сэхэлжэ, энэ дэлхэй дээрэ табиһан асуудалнуудтаа харюу оложо ядаад, тэнгэридэ хандаһандал, дээшээ улын хараба.

Дээрэнь лүнхэгэр хара. Үй түмэн одо мүшэдшые Шаралдайтай нюуса хубаалдахагүй гээ ха. Шаралдайда дурагүйдэн нюргаараа харашоо ха... Үхэхэ

хүнхөө юумэн бүхэн буруулшаха гэлсэгшэ бэлэй гү?.. Тиигэнгүй яахаб. Ябажа ябаһан оршомдоо хэрэггүйл болоходоо үхэнэ ха юм.

Шаралдай энэ газар тэнгери хоёрые нэгэдүүлжэрхёод байһан харанхы соо хуби хубяараа таһаран халаад, тунажа эхилһэндэл өөрыгөө һанаба. Ямар нэгэн хии агаар болоод... Шаралдайда хэншье, юуншье үгы...

Тиигэжэ байтар нюдэндэнь Баяр ашань тодоршобо. Хубсаһаа ходо шорой тоһон болгожорхёод, нюур гараа будажархёод, пампайтараа хүлэршөөд, гэртээ гүйжэ ерэдэгтээл бэшэ — харин ямар нэгэн гэгээн туяанда бүүбэйлэгдэхээр, гэгээн элшэ татаһаар бурханай дүрсын маягтай юумэ харагдахадал гэбэ.

«Ай, бурхамни, — гэжэ Шаралдай наманшалан шэбшэбэ. — Ай, бурхамни!»

Хүнэй амьяа табихын тэндэ гурбан оршолонһоо элшэд ерэдэг гэжэ урдань ламанарай ном айладхадаг ушар тухай бодол гансата Шаралдаие эзэлээдхибэ. Һүрөөтэй дошход, бурхадай хажуугаар шүдхэрэй ороной шолмосууд барандаа яахын аргагүй һайхан басагад болоод бии болохо юм гэгшэ һэн хаш... Теэд үхибүүнэй дүрөөр дүрсэлжэ бурхан ерэхэ гэжэ хэлэгшэ һэн гү, үгы гү?..

«Һайн даа, ашамни, — гэжэ Шаралдай өөрөөшье мэдэнгүй шэбэнэнэ. — Үетэнөөрөөшье урилдаад булигдашахадашни, барилдаад диилдэшэхэдэшни дэмыл уурлаа хараагаагүй байнаб. Хүнэй хойно бү бай гэжэ... Һайнши даа, иигэжэл бултанай дээрэ тодорһоншни һайн! Бүхы Азаргаевтанай уг гарбал хараһай! Ай, бурхамни!»

Шаралдай нэгэ мэдэхэдээ, иимэшүү элдэб юумэ дуугаржа, хэзээ багадань эхынгээ һургаһан, һүүлдэнь нэгэтэшье уншаагүй маани мэгзэмээ дурдажа һууһанаа ойлгожорхибо.

«Иихэдээ яажа байнабиб?! — гэжэ залд гэбэ. — Үхэжэ байнаб... Һүнэһэмни дэгдэжэ, амимни гаража байна гэжэ һанаба гүб? Теэд хэзээ хүн иигэжэ тэнгери өөдэ хаража һуугаад, үхэхэмни гээд үхэхэн юм? Зүнтэглэшэбэ гүб? Хэзээ үхэхэдөө, хүн иимэ һайхан юумэ харадаг юм бэ?

Хэзээ бүхы бэеэрнь, бүхы сээжээрнь иимэ һайхан мэдэрэл гүйшэдэг юм бэ? Хэзээ гэнэ гүб? Теэд хэн үхэхэдэ тиимэ юм гэжэ ондоо хүндэ хэлэһэн юм бэ? Теэд юундэ үхэл муу байха юм? Хүнэй эгээл нэгэ дахин лэ гаталха юумэн? Иигээд лэ үхэшэхэ хаа, һайн байгаа... Теэд үхэхын тула амин таһарха ёһотой. Ами таһалха хэрэгтэй... Ами элдэб янзаар таһалжа болоно. Боомбын унаад, юумэнэй үй таһа, үй бута хүрэшэхые үзөөб. Тиигээд лэ мэдээ табижархёоб... Тиихэдэ үхэбэл үхэшэхэ һэм... Нюдэндөө бүхы юумэнэй дүрбэн зүг тээшээ, тэнгэри өөдэ хиидэхые хараад лэ... Магад тиихэдэ үхэшэбэл дээрэ һэн гү? Хожомынь тархья эрьедэг болошохын орондо. Теэд эрьехээ болиһоор үнинэйб. Хүн зон мартаашье ёһотой... Буугаар зүрхэ руугаа буудаад, унашаха арга бии... Хутагаар бээ хадхаха... Боожо үхэхэ... Машинада даруулшаха... Ай, бурхан, ами таһалха яагаашье олон арга бииб даа?! Эдэ арганууд орон соогоо һара жэлээрээ хэбтэжэ, хатажа шэргэжэ, яһан араг боложо наһаа барахаһаа дээрэ юм гү? Нэгэ үдэр гэнтэ орондоо ороод «би үхэхэм!» — гээд үхэшэхэ хүн бии гү? Намһаа ондоо хэншые иимэ һэдэлгэ хээгүй ха! Энеэдэһэмни, хари, хүрэшэнэ. Хүн бүхэнэй яагаад лэ элдэб аюулһаа аргын оложо зайсажа, үдэршые һаань, үлүү амиды ябаһайб гэжэ һанахада, нээрээшые, энэмни энеэдэтэйл даа. Энеэдэтэй!

Теэд хүн юундэ заримдаа үхэхээ һанагшаб? Энэ дэлхэй дээрэ ябаһанайнгаа удха шанар алдажархихадаа гү?

XXXVI

Соня Цезарингээ нюур һабарданшыегүй, Мэдэгмаагай үһэндэ аһаншыегүй, Дэжэдэй шэрээгэй үзүүртэ табяад үгэһэн стул дээрэ үбгэнтээ зэргэлээд һуушоо. Тоомоо таһаралдажа, класс соогоо тооһо урьюулжархёод байһан һурагшадаа, ямар зэмэ амасуулхаб гэхэндэл, шэртэһэн багша мэтээр бултаниие тойруулан хараба.

Дэжэдһээ бэшэн бүгэдэ тэрэниие шарайшалан, һууринуудаа шууяагүйхэнөөр эзэлбэд. Гүнсэмаа амаа ангайн, ехэл айшаһан үхибүүн мэтэ

болошонхой. Тиихэдэ Будаали!.. Эгээл ехээр гэм хэжэрхийнэн мэтэ нюураа хаанашье хэхээс ойлгожо ядаһандал, доогуур хултаганан, нюдээс гүйлгэнэ. Мэнэ мэнэ намхагад гээд, стол доогуур гүйжэ орошохоёо һууһандал харагдана. Эржэни хоёр тээшээ, Мэдэгмаа, Соня тээшээ, ээлжэлүүлэн эрилзэжэ, гараа үргөөд лэ, һуха харайн бодожо: «Энэ зэмэтэй!» — гээд заажархиха хобууша үхибүүн мэтэ оболзоод, оболзоод абана. Эрхэйн Гомбо хүзүүгээ үшөө ехээр һунааж, үргэһэн тохорюундал болошоод, бултанай толгой дээгүүр улынэ. «Иигээд лэ үнгэршэхэнь гү? — гэжэ тэрэ шэбшээд абаба. — Болбосорол ехэтэй зон гээшэшни иимэл юм байна даа. Юунэйшье болоо хаа, дай шуу татахагүй... Али энэ Цезарь һамгадаар орёолдо орёолдоһоор, энэнь дадашаһан юм гү? Ноёд нэгэ һамгатай байха бэшэ...»

Мэдэгмаа Сониин баһаашье, хараагаашье, наншалдаашье һаань, шангахан харюу үгэхөөр ха — харасаа хурсадхаад, хоротойхон мihэрэл урал дээрээ һалгануулан, тархьяа омогоор үргэнхэй...

— Бидэ юрэл гэнтэ сугларшообди... Танайда халашоо хабди... Халашаһан зон хэзээ гэгшэ һэм... — гэжэ Дэжэд хажууһаань холо ошонгүй, хэрбээ Мэдэгмаада аһахая гүйжэ бодоо һаань, барихая бэлдэһэндэл, дуугарсагаан байра дээрээ балбалзана. — Та манайда түрүүшынхээ оробот... Хүниие хүндэлхөөршье бэшэ стол түхээржэрхёод, айлшадые уриханьшье түбэгтэй... Теэд танайнгаа хойноһоо ошохол гэжэ байһан юмди.

«Нэгэл юумээс юундэ дабтажал байнаб? — гэжэ Таряаша Дэжэдээ сулалтайгаар хараадхина. — Худалаар хэлэһэнээ иигээд лэ мэдэгдэшэнэл... Бидэ булта Цезариень зорюута гансаарнь асараад, Мэдэгмаатай золголдуулһан мэтэ болонобди».

— Бү муу һаныт даа, — гэжэ Дэжэд саашань үшөөшье таагүйгөөр үргэлжэлүүлһээр...

Соня Дэжэдые оройдоошье шагнаагүйдэл, оройдоошье һаяхана орожо ерээгүйдэл, тугаархана бодожо ошоһон һууридаа ерэжэ һуушаһандал, богони хамсытай гэрэй халаадтай һэн тула, нүсэгэн гараараа стол дээрэ саанахана

хэбтэһэн хэрээ абаад, блюдци соохи пальтогой тобшын зэргэ саб сагаахан хархяаг хадхаад, дээшэнь үргэжэ:

— Эгээл дуратай хархяагни! — гэжэ «h» абяае онсо һонёор үгүүлэн хонгёохоноор дуугарба.

— Нээрээшье, амтатай хархяаг! — гэжэ Дэжэд дэмжээдхибэ. — Хүнэй аман соо ороһоор хайлашахадал болодог лэ!..

Иигээд лэ бултанай досоо һэлд гэжэ, гансата дуугаралдашаба. Хархяагууд тухай хүн бүхэниинь хэдэн үгэ хэлэжэ эхилээд, саашадаа зугаадаа шатажа, шарахашье, дабһалхашье хэдэн олон янзануудынь, хэлэн дээрэ табихада ямар амтатайһаань эхилээд, юунтэй холижо, даруулжа эдихэ хүрэтэрнь хөөрэлдэшэбэд.

«Хархяаг гээшэмнай иимэ туһатай юм байна! — гэжэ Эрхэйн Гомбо бүтүүгээр хүхинэ. — Аргагүй ехэ шууяа замхаажархибал! Энэ заа хорин мүнгэнһөө ехэ бэшэ хархяаг ууртаа дэлбэршэхээс һууһан һамгыё номгоруулжархиба гү? Хэрбээс Эржэнимни иимэ юумэнэй болоо һаа, хархяаг амандаа хээд, тогтошохо гү, үгы гү?.. Туршаад үзэһэн хүн...»

Дэжэдэй таг дээрэһээ рюмкэ абажа аршаад, Сониин урда табижархихадань, Таряаша архяар дүүргээдхёо һэн. Соня ехэл анхаралтайгаар хөөрэлдөө шагнажа һуутараа, тэрэниинь нарихан сагаан, хара ажал үзөөгүй хургадаараа дүмүүхэнээр үргэбэ.

— Дэжэд, Таряаша, танайнгаа столдо түрүүшынхээ һуунашье гэлэйб... Теэд танай иимэ үнэн зүрхэнһөө хүндэлжэ, таанадай иигэжэ хүхюунээр найрлажа байхада, булта танил, түрэл зон хадаа би энээхэн духаряагаа ехэл сэдхэлээ хүдэлгэн үргэнэб!.. Бүгэдэндэтнай, хүн бүхэндэтнай... Хүн бүхэндэтнай... гэжэ дахин хоолойгоо шангалан дабтаба, — баяр жаргал, һанаһан һаналайтнай ходол хүсэлдэжэ байхыё юрөөнэб! Тиигээд... гэнтэ орожо ерэһыемни хүлисэнэ аабзат...

Соня духаряагаа үшөө дээшэнь үргэһэнэйнгөө удаа нюдээс уйтаруулан, уралаа домбойлгожо ерээд, рюмкээс һэмээхэн дүтэлүүлжэ, аалиханаар уужархиба.

Цезарь гайхангяар тэрэниие хараад хуушаба. Соня хэзээдэшье иигэжэ сагаан архи уудаггүй хэмнэй!

— Ухайш даа! — гэжэ Дэжэд альгаа ташаба. — Харыт, манай Сониие! Соня, тэрэл хархяагаараа даруулжархигты!

Дэжэд сагаахан хархяаг хэрээдэжэ, Сонидо харбайба.

— Хайн бэлэйт! — гэжэ Соня уриханаар хэлэжэ, толгойгоо таатайханаар үлэ мэдэг дохижо, галтайхан нюдөөр Дэжэдые эльбээдхибэ. — Хайн бэлэйт... Зэргэлээд хууһан кавалерни намайгаа мартажархёол...

Мэдэгмааһаа бэшэн энээлдэбэ. Цезарь Сонийоо буруу хаража, хүйтэнөөр мийд гэдэ.

— Бидэ хажуудахи юумээ обёордоггүйбди, — гэжэ тугаарай архиһаа боложо, тойроод хүхэршэһэн нюдөөрөө Соня Цезарь хоёрые гэтэжэ хууһан Гомбожаб дуугарба. — Хүн гээшэмнай хохор амитан гээшэ, хохор!

Мэдэгмаа нүдэнэйнгөө булангаар Гомбожабые шэрбээд абаба.

— Үшөө хомхой! — гэжэ Гомбожаб хоолойгоо дараанса мэтэ даржагануулба. — Юугээршые дутанагүйб, баян дэлгэрби, жаргалтайб гээд тогтошохо бэшэ... Үшөөл саашань харбайха, үшөөл саашаа болохо... Соня, хүлисэнэ аабзабди. Хүниие хүлисэхөөр бэшэ юумэн үгы шахуу... Духаряагаа бария!.. Духаряа гээшэмнай хүнэй сэдхэл уужам болгохо шадалтай.

Соня Гомбожаб тээшэ хаража, ойлгоноб даа, нээрээшые, бэе бээдээ хэрээгэрэлдэхэ юунэйхиб гэхэншүүгээр номгохоноор энээбхилбэ.

«Яагаа гоё эхэнэр бэ! — гэжэ Гүнсэмаа шэбшэжэ, Сониие алдангүй шэртэнэ. — Үгэ бүхэниинь тоб-яб гэхэн... Хургаашье хүдэлгэхэдөө таатайхан... Хоолойн хүнэй досоохиие тоһодожо байһандал... Иимэ байгаа һаа, ямар хайн хэм... Яагаа гоё эхэнэр бэ!»

«Бээ барижа шадалан даа, — гэжэ Эржэни атаархан бодоно. — Би иигэжэ шадахалгүй хэм. Ууртаа уйлажархихаб...»

«Цезарь оройдоо айнагүйл, — гэжэ Будаали аягүйрхэжэ хууһанаа болиходоо, һанаандаа оруулна. — Данзан һаа зүрхөө дэлбэршэхэ хэн».

Цезариин сэдхэлэй зобожо эхилһые Таряашаһаа ондоо хэншые

ойлгоногүй. Энээнээ бэшэндэ бү мэдүүлһэй, хүнэй зугаада бү ороһой гэжэ тэрэ досоогоо зальбарна. Түрүүлэгшэ болохоёо байһан хадаа нэрэ түрээс будаха ёһогүйл! Цезарь олон үгэ үгышыё хаа, бултанай хөөрэлдөө хүтэлөөд ябашадаг... Мүнөө иигэжэ, оёрынгоо дуран соо һуужа, үдэшын үнгэртэр бэшэнэй сэдхэлдэ тудаһан аягүй ушар мартуулха аргатай гэжэ Таряаша хүлээнэ.

Тээд Соня бултанай анхарал татаһаар лэ байба. Хүн бүхэндэ тааруухан үгэ хэлээд, зохидхоноор хараад, зугааень өөгшөөн шагнаад, духаряа адлихан барилсаад, мэрхигэршэг түһөөтэй Цезариингээ хажууда тон сэбэрхэнээр үзэгдэжэ, нээрээшыё, хэнэйшыё нюдэ эльбэдэхээр лэ... Угайдхадаа, тугаарай эди шэдеэрээ ямаршыё хүниие эзэмдэхээр аашалһан Дэжэдшыё түригдэжэ, Сониие ехэл эмээхэйгээр шэртээд, хэлэһэн руунь байлсана, али болохо аргаар тэрэниие дэмжэн, толгойгоошыё дохино, энеэгээдшыё абана... «Үгы, даншыё түригдэһэндөө иигэнэ бэшэ, — гэжэ Эрхэйн Гомбо һонирхон шэбшэнэ. — Нэгэл бодолтой ха, энэ үнэгэншни... Магад нооһонойнь эльбээргэ руу эльбээгүйдэ аргагүй гэжэ ойлгожорхёо ёһотой. Хэнииешыё зориг соонь байлгахада, дуратай ха юм...»

Сониии духаряа ууха буринь Цезариин досоонь түглынэ. Һэмээхэнээр шэрээ доро хүлынь гэшхээдшыё туршаба. Тээд Сонинь зорюута тэрэниие гааруулхаяа шиидэһэниинь эли — үшөө нэгыё дээрэ үргэн, Гомбожабтай мүргэлдүүлээд уужархиба.

Мэдэгмаа Сониие дальтирангүй шэртэнэ. Цезарь минии, Цезарьтэ обтоһоной хэрэггүй гэжэ харуулна гэжэ Мэдэгмаа бодоно: «Дэмыл даа, дэмы... Цезарииешни буляалдаһан хүн үгы!» Тээд энээнһээ сэдхэлынь заһарнагүй: садхалан тэнюун, залуухан эхэнэрэй эрынгээ хажууда юунэйшыё болоо хаа, ухаалдиха хэбэргүй һуухада тиигэнгүй яахаб. Мэдэгмаа иигэжэ һууха аргатай байгаа... Түрүүлэгшын һамган гэгдэжэ... Түрүүлэгшэшыё түрүүлэгшээрээ юм ааб даа... Тээд хадамтай, хадамгүй ябаха гээшэмнай ондоол даа! Тиибэшыё Сонидо баһуулхагүй, доройтоһоной хэбэр хэзээшыё харуулхагүй!

Аадарай урда аалидашаһан гү, али саһа бордоһоной эхилхые зүгнэжэ дулааршаһан мэтэ байдалай тогтошоһониие Цезарь мэдэрнэ. Гомбожабай һэримжэтэйхэн болошоһониинь һэжэгтэй...

— Зай, нүхэд, — гэжэ Цезарь удааханаар, хэнэйшые арсахагүйгөөр эршэлэн хэлэбэ. — Ехэл һайханаар һуубабди даа... Үнинэй танаараа иигэжэ ушараагүйб. Сонишые танаар иигэжэ хүхилдөөгүй... Һайн даа... Бидэ ябахамнай. Гэртэмнай хүлэжэ байна ёһотой. Би мүнөөдэр зэмэтэй хүн гээшэб. Ябахамнай!

— Һархагнай эли гараагүйл! — гэжэ Дэжэд эбдүүсэн хэлэбэ. — Яанабта?!

— Һуугыт даа, — гэжэ Таряаша түб номгоноор хэлэжэ, һүүлшын духаряа гүйлгэжэ эхилбэ.

— Духаряагаа баряад булта таруужабди, — гэжэ Будаали архи уухадаа орой һогтодоггүй, миил толгойень нэгэ бага дайраад үнгэршэдэг хадань, шэлээрхэшөөд һууһандаа хэлэбэ. — Орой болошоо... Үглөө эртэ бодохобди...

— Нээрээшые, орой болошоо, — гэжэ Эржэни, тараа һаа дээрэ бэшэ гү, гэжэ ойлгоһондоо дэмжэбэ.

Цезарь бодонгүй һууридаа үлэшэбэ. Ондоо газарта һаа, гарахаараал гаража ошохо һэн, тээд...

Үүдэн һэмээхэн нээгдэжэ, юундэшьеб булта тэрээн руу эрьелдэбэд. Будаали Данзаниие орожо ерэбэ гэжэ һанаа ёһотой, тээд бэшэн үшөө хэн энэ орой болоһон хойно ерэбэб гээ бээ...

Богоһо дээрэ Чингис зогсоод, зайн галда һарган ониижо, тойроод һууһан зон соо эхээ бэдэрэн хараашалба.

Соня тэрэниие гансата танижа, Цезарьни яагша ааб гэжэ хулгай нюдөө табяадхиба.

Цезарь тархияа үргэн, хүбүүхэниие оройһоонь уладань хүрэтэр шэртэбэ. Һургуулиингаа хара хүхэ үнгэтэй костюм тайлаагүй, богонихон үһээ үрзылгэнхэй, тэбхэр хүрин шарайтай, хүнэй харасаһаа даб дээрэ халтирхагүй бэлтэгэршэг нюдэтэй Чингис Мэдэгмаа тээшэ сэб сэхэ

аалиханааршые хаа, хашхаржашье, зандажашье байгаа хаа тогтохогүйгөөр дабхижа ябаба. Баран зоной хүбүүхэниие, Мэдэгмаае, өөрыень дамжан хараадхихадань, Цезарь хэн юунһээ энэ дэлхэй дээрэ түрэнхэн хүбүүн бэ гэжэ бүхы сэдхэлээрээ мэдэрэн таажархиба.

— Ябая! — гэжэ Чингис оройдоошые эрхэлһэнэй янзагүйгөөр, томо хүн мэтээр эжыдээ хандажа, Соня тээшэ үзэн ядангыар ёлогод гээд, Цезариие гэтээд байшаба.

— Ябахабди, ерэ даа наашаа, — гээд, эхынгээ бээдээ няалдуулхаяа ханахада, түлхилдөөд дүтэлэнгүй, нюдөө үшөө хурсалжархиба.

«Борьбо дээрээ үндыжэ абабал, намайе хаяад ябаһаншни энэ гээд пираг эдюулхэл хүбүүн даа! — гэжэ Эрхэйн Гомбо эжэлүүдгүй бодобо. — Талаар хүбүүдые тараангүй, гэртээл үдхэжэ байһамни болоо».

«Баарһан! — гэжэ Будаали ханаа алдажархиба. — Эсэггүйһөө муу юун байхаб... Энэнь минии баабай гү, али тэрэ нүгөөдэнь гү гэжэ юумэ ойлгодог болошоходоо, саагуураа ханажал ябахаш. Би тиигэгшэ бэлэйб. Иимэ хоёр хайхан зон аад, үхибүүгээ үншэрүүлжэрхихэ...»

Цезарь Чингисые хүлдэ орожо байхаһаань хойшо үзөөгүй юм. Тээд өөрынгөө хүбүүнэй мандайха бүри Чингисни томол боложо ябаа ёһотой гэжэ ходол ханаандаа оруулагша һэн. Тиихэдэнь зүрхэниинь үбшэнтэйгөөр хадхаад абаха... Мүнгэ хүбүүндээ эльгээхэ гэхэдээ, Мэдэгмаагай зан мэдэдэг һэн тула орхидог бэлэй. Мүнөө нютагтаа түрүүлэгшэ болохоо ерэхэдээ, хүбүүн тухайгаа бодожол ябаа. Хүмүүжүүлэлсэхэ, хүнэй зэргэдэ хүрэтэрнь тэдхэхэ, харгы замдань гаргалсаха хэрэгтэй ха юм. Тэрэгүйдэ түрэнхэн эсэгэнь аад, хүхы мэтээр һураггүй хаяжархиха аалши?.. Тээд Мэдэгмаа... хадамда гараха... Эрэнь Цезариин туһа тухай дуулахаяашье дурагүйдэхэ... Иигэжэ өөрынгөө хүбүүндэ ханаһан юумээ үгэжэ шадаха аргагүй болохо юм байна. Өөрынгөө хүбүүндэ?.. Өөрынь хүбүүн гү?.. Хэрэггүй гэжэ хаяад, өөрөө арилаа юм бэшэ гү? Шуһамнай яагааб? Шуһан гэжэ гү? Шуһан... Энэ хадаа хэзээшье хүсэд таагдахагүй таабари хаш даа. Үхибүүнэй заяагдахаһаа урид шуһан тухай хэн бодожо үзэдэг бэ? Хүнгэн һэбхи ябадал гэжэ мэдэжэ

байгаад, хододоо бэеэ хоридог гү? Байгаалийн жама ёһо, агууехэ хүсэн, хүнэй хэжэл ябаһан юумэн гээд, ханаагаа зобоһоной хэрэг бии юм гү? Ямаршые хуули заршамда орохогүй хүнэй харилсаан гэжэ тоолохо хаа, яагаашые хаа нангин юумэн гэхэ хаа, шуһаал тараагаа хаа ондоо уялга хүндэ үгы юм гү? Шуһаа тараажархиһан хойноо тэрэнэйнгээ түлөө харюусалгамнай хаана юм? Эгээл мүнөө Цезарие алдангүй шэртээд, энээхэн хүбүүн зогсоходоо, шуһаараа татагдаад байна гү? Хожом ухаа ороходоо, өөрын һанал бодолтой болоходоо, Цезарие юун гэхэб? Ямар янзаар Цезарь Мэдэгмаа хоёрой харилсаае сэгнэн шүүхэб?

Гэртээ гансаараа эжыгээ хүлээжэ ядаад, харанхы үйлсөөр айһаар, айл бүхэнэй сонхонуудые хараашалһаар энэ хүрээжэ ерээ гү? Али айлда үхибүүдээрнь наадаад, тэдэнэйнгээ орондоо намнагдажа ороходо гараад, гэртээ ошоходонь, хэншые үгы байгаа бээ даа... Нэгэтэ бэшэ иимэ юумэн болоно ха... Цезариин гал гуламтаяа эбдээгүй хаань, олон дүүнэртэй, тэдэнээрээ наадаад, эхэ эсэгынгээ ерэтэр һуухал һэн...

«Наашаа ерэ даа, даараа гүш?» — гээд, Цезарь гараа һарбайжа, дүмүүхэнээр дүтэлүүлэн, тэбэриһэйб гэжэ һанаба.

Соня Цезариин досоо юунэй болоһые таажархиба хаш, шарайнь нимгэржэ, магнай дээгүүрнь нарихан уршалаахайнууд гарашаба.

Цезарь энээниенё обёоржо, Сониеё баһа хайрлаадхиба. Хоёр үхибүүнэйнё эхэ, хэдэн жэл соо хамта һууһан хуулита һамганиинё мүнөө аягүйрхэжэ, жүтөөрхэжэ, уурлажа, гомдожо һуунал даа...

Соня урдань Цезариин халаһан һамган, үхибүүн тухай ямар нэгэн ном соо уншаһан гү, али кинодо хараһан гү мэтээр ханагша бэлэй. Мүнөө эдэнэр хүсэд түгэс хүн бэээрээ урдань аржыһаар бии болошобо бшуу... Хоротой, үһөөтэй, Сонитой тэмсэхэ аргатай, Цезарие өөһэд тээшээ татаха шадалтай... Соня тиихэдэнь миил хаража байхагүй ха юм!

— Духаряагаа барижархия! — гэжэ Таряаша аалиханаар, бултаниие элдэб юумэ энэ үедэ дуугаржархибат, юушые ойлгоогүй мэтээр үнгэргэжэрхие гэхэндэл дуугарба.

Бүгэдэ гансата шууялдан, рюмкэнүүдээ мүргэлдүүлбэд. Зарим аягүй ушарнуудыг балаалхын тула иимэшүү хэрэг үйлэ байхадаа, ямар хайн гээшэб!

Цезарь түргэхэн духаряагаа уужархёод, хүбүүхэниие дахин харахадань, тэрэн нюдөө тэрэнхээ халгаагаагүй ёһодоо зогсоһоор.

Цезарь бодошобо. Хүбүүхэн урагшаа алхаж, эжидээ няалдабашье. зоригтойхоноор шэртэһээр...

Зон булта бодоод лэ, энээхэн эсэгэ хүбүүн хоёрой тулгалдашаһаниие абяагүйгөөр һамаргажархиха һэн бээ, тээд... Эрхэйн Гомбо эртэ урдаһаа дуулагдадаг ёохорой аялга хаанаһаа татажархибаб даа:

Алтай, Хангайгаа дабахадаа,

Алаг жороодоо найдая.

Дахин саашань харахадаа,

Хоёр нюдэндөө найдая!..

Бүгэдэнэй хоолой нэгэдэжэ, Сониие аялга дээрээ үргөөдхихэдэл гэбэ. Нарин уянгатайшыг хаа, хүсэ ехэтэй иимэ дуу Соня түрүүшынхигэ шагнаба. Дэжэдэй, Эржэниин шарай гансата гэрэлтэжэ, энэ шэрээ тойроод бэшэ, хүнгэн жороогой эмээл дээрэ урагшаа хүхюутэйхэн табилуулжа ябахадал һанагдаадхиба. Гүнсэмаагай гүлмэрхэн хэбэрээ үшөө алдаагүй нюурта томоотой, юумэ үзэһэн хүнэй шэнжэ гарашаба. Будаали ямар нэгэн ехэ харюусалгатай мэтэ болошобо. Урдань отогоороо гү, али аймагаараа аянда ябахадаа, олон хүбүүтэй хүгшөө бултанайнь түлөө дайсанай годлиһоо һэргылэн, зальбархаһаа гадна, тэргэһээ гү, али ганзагаһаа сууха соо шудхагдаһан монсогорхон тоһон, модон халбага, хурьганай арһаншыг унашана гү гэжэ һанаагаа зобон, нюдөө хурсалан хойноһоонь харалсадаг лэ һэн ёһотой. Эрхэйн Гомбо Гомбожаб хоёр дайнай эхилхын урдашыг хаа, ган зудай үедэшыг хаа, гайтайхан, олигтойхон зангаа табидаггүй хатуушуул мэтээр нюдөө эрилзүүлэн, хушуугаа шобхойлгон, бэээрээ нудхан, аляархан нэнгэн, хоолойгоо бүдүүн нарин болгожо байгаад, шогтойхонооршыг, томоотойхонооршыг дууланад. Таряашын нюдэн уйтаржа, хаана холо

тэнгэрийн хаяагаар гүбөөтэн ошоһон уулын хярые — энээниие хэр дабахамнайб, саанань юун хүлээнэб, дахуулжа ябаһан зомни, туужа ябаһан малнай тэндэ доройтохогүй бээ, өөһэдынгөө хүсэ шадалда найдаял даа гэжэ — хаймадан хараһан мэтэ... «Найдая, найдая!» — гэжэ уулада мориной гэдэһэндэ хүрэхэ саһа оймуулжа гараха, сүл губида һалхи шуурга гаталха, хуурай талада түймэртэшье боогдохогүй, — нарай үхибүүгээ хүхэнһөөн һалгаангүй эдэ бүгэдые дабахаар зоригтой, шэрхи эхэнэрэй маяг Мэдэгмаагай хурсашье һаа, амгалан нюдэд соо, уяханшье һаа, хүсэтэй бээдэнь мэдэрэгдэнэ. Цезарь гэдэргээ һуугаад, дуу дэмжэбэгүй. Теэд дуунай аялга доро хүмэдхөө доошонь унагаагаад, үлэ мэдэгхэн хэлбэлзэхэдэл гэнэ ха... Хэрбээ хэн нэгэнэй мүнөө ээмһэнь угзараа һаа, сожоошье татахагүй хэбэртэй.

Цезарь мүнөө эгээл ууган нютагайнгаа, ууган зонойнгоо амисхалда абташанхай гэжэ Соня ойлгобо. Сэдьхэлынь ехэ хүлгэнхэй... Жэгтэйхэн болошоһон абари зангайн ушар элирбэл даа... Гансашье түрүүшэ һамган, үхибүүн хоёрһоонь, тэдэнэртэйгээ яажа ходо уулзажа, золгожо байха хүнбиб гэһэнһээшье бэшэ юм ха... Эндэ сугтаа үдэһэн иимэ нүхэдынь... Тэдэнэр Цезарьтэ бүхы бүхы дутуу дундануудыень мэдэжэ, сэхэ хэлэхэ зон... Тэдэнэртэ Цезарь «Цезарь Ломбоевич» бэшэ, юрэл «Цезарь» лэ! Нэгэндэнь сохюулһаншье байха, нүгөөдыень өөрөө гомдохооһоншье бээ... Элинсэг хулинсагуудыень хургаа даража тоолохо аргатай үбгэд, хүгшэд бии... Үшөө... нютагһаань ямар хүн гаража ошоод, хэн болоод ерээб гэжэ хурса хёрхо нюдөөр шүүжэ, сэгнэжэ үзэхэ бэрхэшүүл хэзээдэшье мундахагүй... Нютагтаа түрүүшын үдэрһөө һайн юумэ хэһээр ажалаа эхилхэ хэрэгтэй... Хожом доктор Аюушын гү, али эсэгынгээ зэргэ наһатай болошоод, нютагайнгаа нюур шарайгаар өөрынгөө бүхы наһанай хэрэгүүдые хэмжэхэ бшуу... Үшөө... Энэ дуун мэтэ үеһөө үедэ түрэл зониень дамжажа ерэһэн өөрынгөө арадай түлөө омогорхол, һайн һайхан заншалаа сахилган, зуун жэлнүүд соогуур нюдэнэйнгөө сэсэгы мэтээр абажа ябаһан бүхы юумэнүүдтээ, хэлэндээ

дурлал, үшөө үгөөр хэлэжэ шадахагүй, зүрхөөр лэ ойлгохо үнэтэ мэдэрэлнүүд гэжэ бии юм хаш!

Онһон аргын, булад хүлэгүүдэй шадалай ехэ болохо бүри түрэл байгаалидаа гамтайгаар хандахань шухала. Цезариин гарта нютагайнь ерээдүй байлсана. Ургажа ябаа үетэндэ нута тохойнуудтаа сэсэг ногооень надхуулһаар, ой тайгадаа һархяаг жэмэсүүдынь элбэг ёһоорнь, гол горходынь сэбэр тунгалаг хэбээрнь дамжуулан үгэхэ хэрэгтэй. Түрэл нютаг ганса нэгэн; ондоо хизаар, дайдын хэды гоёшье һаа, үнэр хажаршье һаа, хүрьһынь гэшхэжэ хүн болоһон газарынь наһан соонь ходол сэдхэлынь хүдэлгэжэ байха нангин юумэ лэ!

Тиихэдэ Соня... Нэгэ аймагһаа нүгөөдэдэ нүүжэ ябаһан бүлэ соо бага наһаяа, хото городой худхаралдаан соо эдир наһаа үнгэргэһэн Сонидо түрэл нютагынь хаана юм бэ?

Сониин досоо бүри муу болошобо. Тэрэ Цезарьһээ үшөө холодошобоб гэжэ мэдэрбэ. Иигэжэ хэрэлдэншьегүй хүйтэршэхэнь жэгтэйһээ жэгтэй. Миил бэе бээ тэсээд лэ ажаһууна гэшэ гү? Бүри анха түрүүнһээ?

...Сониин багаһаа хойшо инаг дуран тухай кинофильм харахадань, ном уншахадань, зүрхэниинь аятайханаар шэмшэрдэг, жаргалгүйдэһэн залуушуулые хайрлажа, нюдэнһөө уһа гаргадаг, баршаа намнажа, гэрлэһэн зониие үзэн ядадаг һэн. Һургуули дүүргээд байхадаа, Алёшодо тархья эрьетэрээ дурлашахадаа, эгээл жаргалтайб гэжэ һанагша бэлэй. Бүхы юумэн — бүхы дэлхэй Алёшагүйгөөр юуншье бэшэ. Алёша хоёр жэл урид Һургуулияа дууһажа, технологическа институтда ороо юм. Соня тиигээд лэ баһал тэрэ арһа элдэдэг факультедэй студентка болоо. Алёша Сонидо туһалдаг һэн: зарим чертёжуудынь хээд үгэхэ, номуудые асарха. Кинодо, театрта, элдэб мұрысөөнүүдтэ билет абаад ерэхэ. Хожомынь Алёша наада зугаануудта Сониие дахуулдаг һэн. Тиимэл нэгэ һүни Соня Алёшатай нүхэрэйдэнь үлэшөө юм. Анха түрүүн ондоо хүнэй сэбэр бэшэ орон соо Алёшатай хубсаһаа тайлаад орошоһоноо һайнааршье мэдэдэггүй. «Шэрд» гээд, бүхы бэээрнь үбшэн гэхэдэшье үбшэн бэшэ, ойлгогдошогүй, тэрэниие

хадхажашье, сабшажашье байгаа хаа хамаагүй мэдэрэлдэ үрэхигдэшоод, Алёшын хатуу хүзүүе үнжэгэн зөөлэн гараараа таһа тэбэрсэд, нюдөө аняад, амаа ангалзуулан, уралаараа үргыень, хасарыень тэмтэржэ хэбтээ һэн. Һүүлдэнь дэрэ доогуураа толгойгоо шэхээд, шүдөө таһа зуугаад, бүтүүгээр уйлаа. Алёша миил нюрган дээгүүрнь эльбэжэ хэбтэтэрээ унташоо. Тиихэдэнь Соня һэмээхэн бодожо хубсалаад, городской хоһон зайдан гудамжануудаар таамаг шахуу ябажа, гэртээ һүнийн тэндэ ерэхэдэнь, эхэнь үүдээ нээжэ үгэхэдөө, урдаһаань сошонгёор харабашье, юушые хэлээгүй һэн. «Ханяашооб», — гээд, гурбан хоног институтдаа ошоогүй. Нээрээшые, бэень муушаг, халуураашье бэлэй. Досоонь... Досоонь эшэр гэмшэл хоёрһоо эхилээд, ямар нэгэн урдань ерээгүй, юунэйшые хүсэлдэһэн мэтэ мэдэрэл хүрэтэр элдэбээр худхаржал, мушхаржал байгаа. Алёша гурбадахи үдэртөө хонходоо. Томоотой эхэнэр мэтээр түрүүшынхэе хөөрэлдэжэ байһанаа ойлгоод, Соня өөрөөшые гайхаа.

Хожомынь булта юумэн һууридаа ороо бэлэй. Теэд нэгэ хэды болоод лэ, Алёша Соня хоёр тэрэ нүхэрэйдэнь үлэшэхэ... Соня арсабашье, Алёшын хүүрһээ гаража шадахагүй. Соня үглөөгүүр эсэшэнхэй, нойртоо шүүд дарагдашанхай, тэрэ гэрһээ гаража ошоходоо, Алёшынгоо хажууһаа сэдхэлээ үгэнгээр хаража ябабашье, аягүйрхэхэнь ехэдэжэл байгаа. Гэнтэ үхибүүтэй болохо болошуужаб гэжэ толгойдонь ороод, Алёшотой иигэжэ үлэхээ болёо. Гэрлэхэ тухай хэнийншые дурдахагүй. Иигээд урдахи хойшохиёо бодожо үзэнгүй ябадаг үень үнгэршоо һэн хаш. Алёшын үгэ бүхэндэ эзэмдэгдэхээ Соня болижо, мэхэтэй шуран болошоо. Энэнь тэдэниие хоорондонь хүйтэрүүлбэшые, үшөө хоёр жэл тухайтай нүхэсэхэ нүхэсэхэгүйн тэндэ ябабад. Тиигээд лэ Соня Цезарьтэ хадамда гарашоо.

Соня хүдөөдэ ажаллажа байһанаа гэртээ харижа ерээд, гэдэргээ бусахаяа автобусой билет абажа шадаагүйдөө, эсэгэдээ хонходоһон юм. Эсэгэнь хүлээгээд бай, һуулсаад ошохо машина эльгээхэб гээ. Иигэжэ министерство хэрэгээрээ ерэһэн Цезарьтэй Соня танилсаа. Цезарь хүршэ ажахыдань ажалладаг байшоо. Үдэшэ бүхэндэ Цезарь ерэдэг болошобо.

Хорёод гаран модон машинатай хүндэ юун һэм... Студентнэрые һуулгаад, хүдөө гарашаха, заримдаа бишыха архидуулаадшые абаха... Хэды хоноод, ажалаа дүүргээд, Соня студентнэрэйнгээ автобусаар бэшэ, Цезарьтэ гэртээ хүргүүлжэ ерээ. Цезарь эсэгэтэйнх хөөрэлдэжэ һуужа сайлаад, бусаа бэлэй.

Цезарь нэгэ хэды таалаханаа бэшэ, инаг дуран тухай дуушые гараагүй аад, город тээшэ табилуулжа ябахадаа: «Хадамда намда гара!» — гэжэ тон юрын юумэ дурадхаһандал хэлээ һэн. «Һамгатай, үхибүүтэй һэм». — гэжэ Сонидо түрүүшын үдэр баһал иимэшүүгээр, болохо юумэн бологшо, үгы юумэн үгы гэхэндэл: «Та һамгагүй юм аалта?» — гэхэн асуудалдань харюусаа юм.

«Энэ гээшэ гү, минии хубита хүн? — гэжэ Соня гэрлэһэнэйнгээшые һүүлдэ Цезариие заримдаа шэртэн, саагуураа гайхан, өөрһөө һурадаг бэлэй. — Иимэ хүн эгээл минии идеал һэн гү? Инженер хүндэ хадамда гарахаб гэжэ һанадагни хүсэлдөө. Үшөө буряадта... Үндэр... Цезарь үндэр бэшэ... Газаахьярнь яахашниб?.. Хото городой хүндэ... Теэд хүдөө нютагташые хамаагүй һэн... Эрэ хүнэй хатуушаг занда дуратайб... Цезарь баһал тиимэ. Теэд юундэ Цезарьтэ гарашаһандаа гайхад гэнэбиб? Дан түргэн гэрлэшөө гүбди? Али идеал яагаашые һаа, амиды хүнтэй тааралдажа үгэдэггүй гү? Теэд ажалдаа бэрхэ, ухаатай, холын харгытай, зоной дунда мэдээжэ, юумэ бүтээсэтэй эрэ хүнэй идеалдамни Цезарь тудана бэшэ гү? Юун үшөө намда дуталданаб? Үгы, үгы! Эгээл зүрхэн соогоо хаажа ябаһан хүмни...»

...Соня мүнөөшые Цезарее танижа ядаһандал шэртэнэ. Хэрбээ Цезариин гэнтэ Мэдэгмаатай хүбүүгээ хоёр тээһэнх хүтэлөөд гаража ябашоо һаа, өөрынх үбгэнэй арилшаһандал һанагдахагүй мэтэ...

Сониин шарай хүхэ сагаан болошобо. Үндыхэдөө, хүлнүүдынх тунисагүйдэжэ, арайл унашахынгаа тэндэ Цезариингээ бүдүүн балсанта гарта хоёр гараараа аһашаба. «Цезарь! Харыш даа наашаа, бишни байналби, эрьёош даа нюураараа!» — гэжэ бүхы гэр дүүрэн хашхаржархихаар, дүлөөр шатаһан харасаар Цезариингээ хасарые «альгадаба». Цезарь тэрэниие анхарбагүй.

— Ябаял эндэхээ! — гэжэ Соня бултанай дуулахаар хэлэжэрхибэ. — Ябая!

Цезарь ойлгожо ядангыар, гайхангыар, шэлээрхэнгээр Соня тээшэ эрьебэ. Соня агшан зуура нюур дээгүүрнь шэнжэлэн, бэдэрэн һуутараа, хүсэлэн энеэбхилбэ:

— Ябая, үхибүүднай хүлэжэ байна...

Цезарь абяагүй, хүмэдхөө буулган, шарайгаа тэбхылгэнээр бодобо. Соня һугадаһан ёһоороо, энеэбхилэлээ нялуухан болгоһоор үндылсэбэ. «Ябахамнай даа, үбгэмни ха юм!» — гэхэндэл Мэдэгмаае баһангыар тархья хэлтылгэн, нюдээ таатайханаар ониилгон хараадхиба.

— Энэ минии баабайл? — гэжэ Чингис эжыһээн шангаар, ехэ хүн мэтээр асуужархиба.

Бүгэдэ һэршэгэнэлдэн бодожо байтараа, хүдэлхээ болин зогсошобод.

— Үгы, үгы! — гэжэ Мэдэгмаа тээлмэрдэшэбэ.

— Намайе хаяһан баабаймни бэшэ аал? — гэжэ Чингис үшөө хасарнуудайнгаа улайтар дүлибэ. — Тиигэжэ хэлэнэ бэшэ аал?

— Юундэ хаяха һэм, — гэжэ Мэдэгмаа хүбүүнэйнгээ толгой дээрэ гараа табиба. — Шамайгаа баабайшни юундэ хаяха юм? Хүнэй үгэдэ бү этигэ!

Тиигээд Чингис алдангүй шэртээд, амья татангүй зогсоһон Цезарь тээшэ ёлогод гээд нэмэбэ:

— Баабайшни наһа барашаһан юм...

Цезарь бүхы бэээрээ татагад гээдхибэ: «Наһа барашаһан!? Амидыгаар наһа барашоо гүб!» Тиигээд гашуудангыар, гомдонгёор амаа тэбхылгэн энеэбхилбэ:

— Хайрлана гүш... баабайгаа?

— Үгы! — гэжэ Чингис үһэрингээр харюусаба. — Хэзээшье хайрлахагүйб!

Мэдэгмаа доошоо намхагад гэшэбэ. «Юу хэлэжэрхёобиб, юу хэжэрхёобиб! — гэжэ досоонь яншаба.

— Бү тийгэжэ хэлэ! — гээд, хүбүүгээ тэбэрин, толгойень хасартаа няагаад һуушаба.

Цезарь хэнэйшые урдаһаа харангүй, субаяа үлгэсэһөө абаад, хүл дороо гэтэһэн Сонийо дахуулаад гаража ябашаба.

Тэдэнэр дуугаралдангүй һугабшалалдан, шабараар шэлжэгэнэһэн үйлсөөр алхасаа нэгэдүүлхэ аргагүй эг-дуг гэлдэһээр, угзаралдаһаар гэртээ хүрэжэ ерэбэ.

Цементээр шудхаһан ябаган харгы дээрэ нохойнь зантагар тархьяа мүргэхээс һэдэһэндэл духылган, хүзүүгээ шахылгажа, үндэр бүдүүн хүлнүүдээ алсайдгаад, зайлан далтирангүй, таяашье һаа, туршаад үзэхэдэ яаха юм гэхэндэл зогсоно. Тийгэншыегүй яахаб! Тэрэнэй барас мэтээр — «Барс» гэжэ нэрэтэй ха юм! — холо холо хүрөөд ерэхэдэ, Хасууритын хотошонууд, хэрмэшэнүүд, жулигууд, шаригууд һүүлээ хабшаад, шэхээ һульмиилгаад, хөөрсэгэнэлдэһэнөө гансата бутаржа, холоур эрьелдэжэ эхилдэг. Доктор Аюушын хүхэльбии нюргатай боро Булгашал шэрхэгээ бодхоод, саашаа боложо үгэдэггүй. Барсын худалнуудаар шонын шуһан гүйжэ байбашье, энээхэн үргэн сээжэтэй эндэхи нохойнуудһаа ондоошог Булгашаһаа саагуураа айгаад сухаришадаг. Юуб гэхэдэ, шононуудшые монгол нохойдо һүр дарагдадаг бшуу. Доктор Аюуша арбаад жэлэй саада тээ Монголой хилэ шадар хадын бэлшээридэ гаралсаад ерэхэдээ, һаглагар нооһотой, сээжээрээ бүдүүн монгол хара нохой дахуулжа асараа юм. Тэрэ жэл шоно элбэг байжа, малнуудыень ехэтэ дайлаа. «Энэл нохоймнай олон толгой хашарагуудымнай бүтэн үлээгээ, — гэжэ доктор Аюуша омогорхогшо бэлэй. — Үтэлөөшые һаа, һэргэг, сүлхэшые гээшэнь... Гүлгынь лэ нохой болгожо абаха хэрэгтэй». Хүгшэн нохой нэгэл гүлгэ Хасууритада үлөөгөөд, хоёр-гурбан жэл дүлии, нюдөөр муу болошоод, нүрхыжэ ябатараа нэгэтэ үгы болошоо юм... Гүлгыень доктор Аюуша багаһаань хойшо эдээ танюутай үгэдэг, мур мүшхүүлжэ һургадаг, захиралта ойлгуулдаг һэн. Жэл хахадтайһаа хэрмэндэ бэрхэ гэгдээд, гурбатайдаа булганда ябалсаад магтуулаа. Шубуундашые гэмгүй юм. Барс энэ талаараа Булгашада арай хүрэдэггүй.

Тээд гүрөөһэ, шандага намнахадаа тэрээнһээ үлүү. Үшөө... нохойн орооной үедэ Булгашаһаа үлүү найнаараа илгардаг. Тиигэжэ тэрэнэй шуһан Булгашынхиһаа холо түргөөр тарана. Тээд Барс омогтойгоор нохойн хүрэг соогуур гүйжэ гараха зуураа, һүүлэй үедэ ямар нэгэн үшөө эдирхэн Халтарай гү, али Полканай хүхэ нюдөөрөө хүндөөр, хүбшэ тайгын хүйхэр мэтээр хаража байһыень мэдэрдэг болошоо. Тэрэниие хүзүүн дээрэһэнь зуугаад, таһа һэжэрээд хаяжархидаг. Тиигэбэшье эдэ золигууд олон болохоороол болохо! Иигээд эдэнэрэйнгээ һоёодо яһала орохоб гэжэ һанахадаа, Барс гэнтэ зогсоод, тойроһон үлэгшэнүүдые, гүлгэдые уйдхартайгаар харадаг хаш... Тээд Хасууритын үхибүүд хүсэтэй нохойнуудтай боложо байһандаа, баярлахын ехээр баярлана...

...Цезарь Барсые баруун хүлөөрөө шоолонгёор этэржэрхибэ. Тэрэнь хойноһоонь эрьежэ, дорюун лэ эрэ байнаш даа гэхэн мэтээр тархьяа һэжэрэн шэлгээбэ.

— Энээнэй аашые харыш! — гэжэ Цезарь дураа гутангыар хэлэбэ. — Хүл доогуур орёолдожо!..

— Би баһа... — гэбэ Соня аалиханаар. — Шинии хүл доогуур орёолдожо эхилшэбэ хаб...

Цезарь һамгаяа сухалтайгаар хараба. Һамгад лэ иимэл даа! Досоогоо бүтэшөөд ябахадашни, һанааешни заһахын орондо, нэрбэжэ байха!

Соня бишыхан болошоһондол, сонхоор унаһан лаампын бүүдэгэр гэрэлдэ һүүмын урдань зогсоно. Магнайн уршалаатан, нюдэдын тойроод хүхэрэн харагдана. Таби хүрэжэ ябаһан эхэнэр гү гэхээр...

Цезариин сэдхэл баһал доһолшобо. Хэдэхэн жэлэй саада тээ үндэгэн мэтэ заһамалхан шарайтай басагаар һамга хээд, мүнөө иимэ болгожорхибо гү? Хүндэ юумыень хүнгэлжэ, ханияа энхэрэн бүүмэйлжэ ябаагүй гү? Цезарь юрэл энэ үедэ гэрлээгүйдэмни аргагүй гээд лэ, ямаршьегүй басаганай ушархада хамтаршаһан юм гү? Һамган лэ хадаа һамган, юу ехэ анхарал хандуулха юм гэдэг һэн гү?

— Дэмы юумэ бү дуугара, — гэжэ Цезарь аргадаһан шахуугаар хэлэбэ.
— Байгаа юм ааб даа...

— Шамайе иигэхэ гэжэ һанаагүйб, — гээд, Соня хоёр альгаараа нюураа бүглэн уйлашаба...

Цезарь һамгадай уһа нюдэн болоходо, яхашье мүрөө оложо ядадаг. Аргадаха гэхэдээ, зөөлөхэн, урин үгэнүүдһээ аягүйрхэдэг, абяагүй байхаяашье түбэгшөөдэг.

— Мүнөө болотор... хамта һуугаад... — гэжэ Соня һугшарха зуураа дуугарна. — Иигэжэ... иигэжэ...

Цезариин Сонидоо дүтэлжэ, дала мүрынъ эльбэхын тэндэ, Ломбо хажууданъ бии болошобо.

— Цезарь... Цезарь! — гэжэ хүлэмхээр дуудаба. Сониин уйлажа байхые обёороогүй мэтэ... — Ерэл даа... — гээд, амбаарайнгаа тэндэхи һарабша тээшэ һаршаганаһаар, ямар нэгэн юумэнһээ тэрьелһэндэл ябашаба...

— Юун гэхэн юумэниинъ боложо байнаб даа! — гэжэ гэшхүүр дээрэһээ эжынь хоолой дуулдашаба. — Ео-ёх-даа! Юундэ бархиралдаа зомта? Юушье ойлгоногүйб... Эсэгэтнай гэртэ газаагуураа дэмырһэн юумэдэл гүйжэл байха! Хэлыт намда юун болооб? Али Хандамнай?.. Али Хандыемнай... Хаанаб даа, Хандамнай? Үнөөхи Дэбшэнэйдээ үгыл! Эрхэйн Гомбын үхибүүдые хэды эльгээгээбиб!

Соня һугшархаяа болижо, альганайнгаа араар нюдөө аршаадхиба.

— Цезарь, хаана үгы болошонош даа! Найр гэжэ нааданхай! Зоной энеэлдэһэн гээшэнь! — гэжэ эжынь гэшхүүр дээрэһээ гэншэбэ. — Шинии байгаа һаа, шиидшье гэлдэхэгүй аад, баһаал даа! Баһахыса баһаад, эдеэд уугаад, гаража арилаад!

— Цезарь! — гэжэ эсэгэнь нүхэн сооһоо абяа гараһандал, бүглүүгээр дуудаба. — Цезарь!

— Ошоёл даа, тэрэ зүнэгтөө, — гэжэ эжынь һанаа алдаба. — Дэмыршэхэнь лэ байгаа даа, дэмыршэхэнь! Нэгэл муу юумэн болошохонъ гү

гэжэ һанажа байнаб... Шэхэнэймни ханхинаха улиха гээшэнь! Шэ-эн! Шэ-эн!.. Ео-ёх-даа!

Соня улайшаһан нюдөө ехэ болгон Дулсамаае, Цезариие айнгяар шэртэбэ.

Цезарь һарабша тээшэ ошоходоо, хоёр-гурба газарай болдогор солдогоруу бүдэрэн тороод абаба.

Соня хойноһоонь һэмээхэн дахалдаба.

— Иимэ юумэн болошохо гэжэ хэн һанаха байгаа, — гэжэ Ломбо унтаршаһан гуламтаа тойрон гэшхэлхэ зуураа хэлэбэ. — Болошоол даа...

Дулсамаа уухилһаар тэдэнэй хажууда ерэбэ.

— Энэ харанхыда юундэ ерээд байнат? — гэжэ яр-яр гэдэ. — Хэнһээ юу нюунат? Ньюгты, ньюгты! Юушые оложо эдихэгүйт. Үү! Энэ сог ялайжа хэбтэнэл! Тугаарай уһа адхаа бэлэйб... Харыт... Үшөө нэгэ сог!..

Дулсамаа тэндэ байһан хабшаг абажа, үнэхөө худхажа оробо.

— Һалхи юумэнэй болоо һаа хүгжөөд, хиидээд, амбаарыемнай дүргэжэрхихэнь лэ! Гэрыемнай!.. Хэды уһа адхатар, согууд үлэшэхэдөө яана гээшэб!

— Иигээд лэ хүнэй хэжэрхихэн юумэн энэ сог мэтээр нэгэтэ гараад ерэхэл юм байна, — гэжэ Ломбо хүйтөөр мийэд гэдэ. — Би өөрөөшые мартажархёод ябааб. Унтарһан хэрэг гэжэ һанааб... Гахайн гэр дүрэшөө һэмнэй... Би тэрээниие галдуулжархиһан хүнби! Шаралдайда галдуулжархиһан... Хайшан гээд, яагаад, юундэ?.. Хожом ойлгохош... Доктор Аюуша, Маглаа мэдэнэ... Сэхыень хэлээб! Сэхыень!.. Би тиимэшые зэмэтэйб гэжэ һананагүйб... Хэлээгүйдэмни аргагүй ха юм! Хэлэхэдээ Шаралдайн үгые үнэгүй болгоноб... Ломбо гахайн гэр галдуулаа юм гэжэ Шаралдайһаа зондуулаа һаа, намайе үшөө юун гэжэ һанахаб! Хэлээгүйдэмни аргагүй байгаа гэжэ ойлгыш даа!

— Ши галдажархиһан юм аалши?! — гэжэ Дулсамаа гэнтэ эдэ үгэнүүдэй ухаандань хүрэхэдэнь арбалзаад, хабшагаараа тулга дээрэхи оёортоо уһатай тогоое «хон» гэтэр сохижорхибо.

— Би... Шаралдайе галда гэхэмни...

— Ши галдажархёош! Ши!.. Яахамнай гэшэб?! Яахамнайб?! Бүхы зөөримнай халаа! Тооргодуулаа! Энэ гэрнай... Амбаарнай!.. Сүүдээр абтаал даа, абтаа! Улаа нюсэгөөр үлэхэмнай... Машинашье абахаяа халаабди!

— Халаа, халаа! — гэжэ Ломбо хоротойгоор дабтаба. — Гансахан сарай түлөө бүхы юумэнһээн халааш! Сарыемнай хүн хулуугаа гэжэ хуулида мүргөөгүй хаамнай, иимэ юумэн обоорхогүй һэн... Шаралдай урдаһаашни ама руушни гоёхон халаабша шэхэжэрхибэ...

— Шаралдай?! Шаралдай гү?! — гэжэ Дулсамаа ёолон шахуу дабтаба. — Сарыемнай эдижэрхёод садаагүйл?! Үшөө манай шуһа уухань гү? Садаха даа, хари! Хараарайт! Хотодонь хоол болохогүй, хоёр нюдэндэнь баяр болохогүй! Үрэ үхибүүдын үбшэндэ эдюулжэ, үхэр малынь үтэ хорхойдо эдюулэг! Долоон сажан нүхэн руу зоогдог! Хараални харбажа алаг! Юрөөлэй үзүүртэ тоһон, хараалай үзүүртэ шуһан!..

— Болиит, эжы! — гэжэ Соня эдэ үгэнүүдһээ бүхы бэээрээ дагжа хүрэхэдөө аргадаба. — Болиит!

— Амаа тагла гэнэб! — гэжэ Ломбо сухалдашаба. — Амаараа Ангара байлганаһанай, алаараа жараахай бариһанай хэрэггүй!

— Ньюуртаа нёлбуулаад, нюргандаа наадалуулаад һуу гэжэ гү? — гэжэ Дулсамаа хабжаганажа, хатаржа орошобо. — Хорёогойнгоо хоһоршоходо, хоргооһо һахяад үлэхэмни аал?! Хюмһанайшье харын зэргэ юумэ хэндэшье үгэхэгүйб. Тьфу-на! Тьфу-на!

Дулсамаа хайшаньшьеб үйлсэ руу хоёр дахин халаабша гараа дээгүүр үргэн табижархиба.

— «Үгэхэгүйб, үгэхэгүйб!» — гэжэ Ломбо хоолойгоо бүри шангадуулба. — Энэшни хэндэ хэрэгтэй зөөри юм бэ? Иигэхэ болбошни, бензин адхаад, гэртэйшни, амбаартайшни дүргэжэрхихэб! Ойлгоо гүш! Дүргэжэрхихэб!

Дулсамаа амаа ангайгаад, үй түмэн хараалнуудайнгаа үлхөөе таһалан тогтошобо. Нээрээшье, харанхыда Ломбо миил нүрхыжэ, шүдхэр боохолдой

мэтээр эрхирхэдэл гэдэ бшуу. Энэ олигтойшни амбаар соогоо хээд байдаг канистрһаа бензин сасаад, зуруул аһаагаад, шэдэжэрхихэдээ торохогүйл! Ломбын суhalдахые Дулсамаа наһан соогоо яһала улаан мяхан дээрээ үзэһэн ха юм... «Дулсамаае ондоо юугээр амалхабши даа», — гэжэ тэрэнэй уралаа хүүхэртэрнь, дамбайтарнь Ломбодо мушхуулшоод, үйлсэдэ харагдахаяа үсөөршэхэдэ зон хэлсэдэг һэн. Үнэхөөрөө Дулсамаа нэгэ хэды соо элдэб юумэнэй түлөө Ломбоёо хибэхээс болидог бэлэй. «Тархи руумни сохидоггүй, хасарыемни ташадаггүйнь лэ болоол даа», — гэжэ Дулсамаа хүндэгэнэ болошоһон ууса, гуяа хурганайнгаа үзүүрээр шэншэлэн шэбшэгшэ һэн.

— Дүргэжэрхихэш, дүргэжэрхихэш, — гэжэ Дулсамаа, дайрагдажа унаад, дахин гол ороһон удаган мэтээр, номгоржо дуугарба. — Шамда дүргэхэшни юуншые бэшэ... Дүргэжэ һураһаһан хүндэ...

— Тиигэжэ бү марта! — гээд, Ломбо Цезарьтэ нэгэ бага зөөлэржэ хандаба. — Иигээд лэ би хүн зондо шобто харагдахамни, шоо үзэгдэхэмни. Харана бээш, эхэшни малтаад, маажaad абана... Ши... яаха хүмши?

Цезарь абья гарабагүй. Гансал шууятар амилхань дуулдана.

— Ши... түрүүлэгшэ болохоёо ерээгүй бээш? — гэжэ Ломбо түбэгшөөнгээр, дуугархыень хүлэжэ ядаад асууба.

Цезарь баһал харюусабагүй.

— Тиигээ, — гэжэ Соня арай дуулдахаар хэлэбэ.

— Газар дэлхэй уужам, — гэжэ Ломбо абьягүй байтараа хэлэбэ. — Би шүүжэ үзөөб... Эндэ түрүүлэгшэ болоһоной хэрэггүй... һунгалтын суглаан дээрэ гэнтэ нэгэ хүн бодоод: «Эсэгэнь колхозой зөөриие үнэһэн тоброг болгоһон хүн... Мүнөө хүбүүень түрүүлэгшээр һунгажа һан үрээдүүлхэ, һалхи унуулхамнай аал?!» — гэжэрхиг даа? Гэхэл даа, гэхэ! Элдэб ган тодхор хожом тохёолдог даа?.. Шамайе хургаараа заахал даа! Газар дэлхэй уужам... Энэ Хасууритада юугээ бэдэржэ ерээбши... ши ондоогоор ажаһууха ёһотойш. Нэгэ гаража ошоһон аад, юундэ гэдэргээ тэхэрихэ юм... Нютагтаа һайн юумэ хэхэмни гэжэ гү?» Хожом шинии һайниие хэн һанаха юм? Хүнэй мууел хүн һанадаг юм лэ... Мүнөө минии һайниие хэн дурдахаб? Энэ баруун таряалан

дээрэ наг шэбхэ оруулжа, хэзээдэшье гараагүй ургаса абажа, зониие садхааһыемни хэн ханахаб? Колхозой машина трактораар үгытэй байхада, сарнуудые хүллэжэ, моридые унажа, шаргаар үбһэ, тэргээр таряагаа зөөжэ, хүн зоноор дуталдажа байһан үедэ ажал хүтэлжэ ябаһыемни хэн хананаб? Нэгэ хараалгаһанаа, нэгэ ажалда туулгаһанаа мартадаггүй... Хүлһэ гаргажа, зөөри суглуулхадашни, һан эдинэ гэлсэхэ... Өөһэдөө унтаж хэбтээд... Хасууритада хэн манайхин тээшэ һайханаар харанаб? Доктор Аюуша гү? Үгы! Шаралдай гү? Үгы! Мэдэгмаа гү? Үгы! Таряаша, Арбаандайн Данзан, Эрхэйн Гомбо гү? Үгыл даа, үгы! Яба эндэһээ, яба! Колхоз муу, иимэ ажахы тушаажа абахагүйб гээд арса! Энэ колхозые дээшэнь татабашье гэлэйш, теэд, шамайе үргөө гэхэ гү? Ломбын хүбүүе Ломбын хашажа ябуулжархиһан түрүүлэгшэ өөртөө абаашажа һургаад эльгээжэ, колхозыемнай хүл дээрэнь гаргаба гэлсэхэл даа! Газар дэлхэй уужам...

— Цезарь түрүүлэгшэ түргэн болоодхиг лэ! — гэжэ Дулсамаа һэргэшэбэ. — Болог лэ! Түрүүлэгшэ болохотойнь сасуу хороор хашхаралдаһан, элдэбээр эшхэрэлдэһэн зон амандаа загаһа үмхэхэл! Түрүүлэгшэ болоод, эдээнине зоргон соонь ноолохо юм! Ноёнтой үһөөтэй нюргагүй, нохойтой үһөөтэй хормойгүй! Түрүүлэгшэ болохотойнь хамта гахайн гэр галдаһан бэшэ, унтараһан хүн болохош! Цезарь, энэ зүнтэгөө бү шагна! Түрүүлэгшэ энэ дороо болоодхи!

— «Болоодхи, болоодхи!» Үһэниинь ута аад, ухааниинь охор гээшэнь энэ! — гэжэ Ломбо хамар руугаа гэншэн дуугарба. — Өөрынгөө нэрэ гамнаагүй болбол, болог лэ теэд! Би өөрынь түлөө һанаагаа зобоходоо хэлэнэб. Соня, таанадай түлөө... Үхибүүдэйтнай түлөө... Ябагты! Эндэ һайниие үзэхэгүйт! Мүнөө хүн хүнһөө айхаяа болёо... Хэнииешье тоохоёо болёо... Түрүүлэгшэ! Түрүүлэгшэһээ болохо зониие элдэбээр хэлсэдэг бэшэ гү?.. Ноён һуухадаа, эзэн ябахадаа зониие дараад, зэмэлээд, айлгаад байха юм гэжэ һанагша һэм... Тэмсэлдээд, өөрынхиеэ хээд, юунһээшье сухарихагүй гэжэ... Мүнөө иигээд лэ өөрөө дарагдашаба бэшэ гүб? Ябагты! Холо ябагты! Минии худхажархиһан юумэн соо арюун сэбэр нэрээ бү зуурагты! Эсэгынгээ

министрэй орлогшо байһан сагта ондоо һайн ажал оложо абагты... Цезарь, ойлгыш, ударидагша ябахын түлөө хүн шарайшни нэгэшье хара тэмдэггүй байха ёһотой ха юм!

— Маанадай толгой дээрэ зоной дэбхэржэшье байгаа хаа, хаяад ябахатнай аал? — гэжэ Дулсамаа баһал оролсошобо. — Эхэ эсэгэтнай бэшэ аалди? Юунһээ айгаад тэрълхэ юм?! Хулууша худалша Шаралдайһаа гү? Байзагты даа, би тэрэниешни бүхы зон соо хуха нуга хэлэхэб, яһанайнь хуудаһаар хараахаб! Уһан дээрэ үрмэ тогтоохооб, шулуун дээрэ хүбхэ ургуулхаб! Бүгсэдэнь сог хабшуулхаб, тархидань гал аһаахаб! Тэрээнэй һүүлдэ Ломботониие нэгэшье хүн муугаар хэлэхээ, муугаар һанахаяа долоон заяандаа һанаалаад үзэг лэ! Улаан хэлээрээ улаан зүрхыень орёохооб! Шаралдайһаа айна аалта? Энэ дороо түрмэдэ орожо, түмэр үүдэнэй саада тээ үхэхээ хэбтэһэн хүнһөө? Доктор Аюушаһаа гү? Орой дээрээ хушалтагүй зайжа ябаһанаа ерэһэн мэхэшэн ламаһаа гү? Тэрэ Маглааһаа гү? Тэрээнһээ дээгүүр ноёд үгы юм аал? Худамнай яагаааб? Министр худамнай? Мүнөө танил талаараа зон юушье хэнэ бэшэ аал? Һан тоноһоншье, һамгаа һаншаһаншье хүн сагаанда гарашагшал...

— Бидэ таниие хаяхагүйбди, — гэжэ Соня шиидэнгээр хэлэбэ. — Булта эндэһээ ябашахабди... Эндэ, нээрээшье, Цезарь саашадаа ургахагүй. Харгыгүй... Хуушан ажалдаа байгаа хаа, «габьяата инженер» гэхэн нэрэ зэргэ абаха һэн...

— Би эндэһээ хаанашье ошохогүйб. Дэлхэйн уужамшье һаань, Хасууритаһаа ондоо газар намда үгы, — гэжэ Ломбо хүлгэһэн сэдхэлээ намдуулһан хэбэртэй дуугарба. — Нэрыемни юуншье гэжэ хэлсэг, яһаал эндээ хаяхаб... Хасууритадаа һаһанайнгаа дууһатар юу хэжэ ябаһанаа, зүб буруугаа шүүжэ үзэхэб. Хэр зэргын гэмтэйгээ, хэнэй юунэй урда гэмтэйгээ грамм граммаарнь шэгнэхэб... Урдань иигэжэ һанажа үзэгшэгүй һэм... Ябаһанаа һанажа үзэгты гэжэ гүрэн маанадые ажалһаамнай сүлөөлөөд, мүнгэ түлэнэ бэшэ аал? Зарим хүн хэхэн хэрэгүүд тухайгаа, өөр тухайгаа ном бэшэдэг, өөрынгөө түлөө ябаад лэ үхэшэхэ бэшэ хадаа булта зондо өөрынгөө

жэшээ харуулдаг бэшэ аал? Хасууритаһаа гаража ошоо хаа, үхэхэндэ тоотойб. Наһан соогоо сугтаа ябаһан зонойнгоо нюдэн руу хаража, өөрыгөө шүүмжэлээгүй хаа, хэн гээшэбиб гэжэ ойлгохо аалши? Доктор Аюушатай мээсэрхэлдэнгүй, Шаралдайтай зэмээ хубаалдангүй?..

Цезарь абяагүй. Эхэ эсэгэ хоёроймни досоохи шанга гэгшээр дугтарагдашоод, тэдэнэр бодолнууд соогоо төөрижэ, үгэнүүдтээ хахажа, уһа руу хаягдаад, шэнгэжэ байһандал миил һабанданад гэжэ ойлгоно. Наһан соогоо урдаһаань дуугарһаниие торгожо, үрдилдэһэниие булижа ябатараа, эгээл мүнөө хэнһээшье юунһээшье айхагүй үемнай болобо гэтэрнь иимэл юумэн гэнтэ обооршобо ха юм! Цезарииншье тархи соо эб эмхиеэ алдагдашаба.

Галгүй гуламта тойроод, харанхыда гэр бүлөөрөө һүүмэлзэжэ байхань жэгтэй...

Түлгын доро түлээ хэжэ, галаа түлижэрхихэйб гэжэ Цезарь һанабашье, һууриһаан хүдэлнэгүй. Юушье хэлэхэйб, гэбэшье, абяа гаранагүй...

XXXVII

Найрлаһан зон шаг шууяатайгаар тарадаг ха юм. Тээд мүнөө Таряашынхиһаа гарахадаа, Эрхэйн Гомбо хэдэн жэлдэ уулзахагүй мэтээр бултанай гар барибагүй, зарим нэгыень тэбэрибэгүй, хайн хайхан үгэнүүдые хэлэбэгүй. Эржэнинь үүдэнэй тэндэ үшөө дахин намайе харагты, таанадаа би хараһуу гэхэндэл, хэды дахин эрьелдэбэгүй. Гүнсэмаа, Будаали хоёр үрдилдэн, түрисэлдэн, абяагүйхэн богоһо алхаадхибад. Угайдхадаа, Гомбожаб хорон хэлээрээ хэнииешье шүбгэдэнгүй, шарбаһаар гараад ябашаба. Хойноһоонь Чингис эжыгээ хүтэлөөд даб гэбэ.

Таряашашье сэдхэл дүүрэнээр, амгалан түбшэнөөр энеэбхилэн, айлшадаа үдэшэбэгүй. Мондогорхон улаан нюур дээрэнь морхогор ута хамарынь һанжуугаар харагдажа, тэрэнэй ехэл аягүйрхэжэ байһыень гэршэлнэ.

Дэжэд, магад, наһан соогоо найрай тарахада, түрүүшынхээ иигэжэ тээлмэрдэшоо хаш... Тэрэнэй тархи соогоо таатайханаар зохёонон түсэб тэнэ бута хүрэшэбэл! Гомбожабые тогтоохо гэхэдээ, тэрэнэй хүхэршэһэн шарай хараад зогсошоо. Мэдэгмаагай хойноһоо хэды даб гээд, баһал абяагүй үлэшэбэ. Иимэ үдэр Мэдэгмаада Гомбожабтай манайда үлэ, үгышые хаа, хэн нэгэнэйдээ ошогты гэхэхээ байха, ямаршые мэхэдэ оруулжа, ухаагаа алдатарнь архидуулха, тиигээд һанаһанаа хүсэлдүүлхэ аргагүйгөө Дэжэд ойлгожорхёол даа...

Хайшан гэхэбши, хайшан гэхэбши?..

Мэдэгмаа Дэжэдэй хүүртэ орожо, Үнсэгтэһөө ерэнэндээ дахин дахин шаналан, үйлсөөр хойшоо шэглэбэ. Хэнэйшые үгы газарта шэхээ таглаад, нюдөө аняад, толгойгоо хушаад хэбтэһэйб гэнэн харанхы бодолдо залгигдана. Хэрбээ хэн нэгэнэй мүнөө: «Энэ хоро уужархи! — гээд, һарбайгаа хаа, балгажархихаар... Тээд тэрэнэй баруун гарһаа хүбүүхэниинь хүтэрэлдөөд, хүйтэн шабар соогуур хүл нүсэгөөр шалшаганажа ябанал... Тэрэниие гэртэнь абаашаха, хүл гарынь угааха, садатарнь эдээлүүлхэ, дулаасуулха, һанааень заһаад, толгойень үнэсөөд, унтаридань оруулжа, хам тэбээрээд, дууратарнь хүдэлэнгүй хэбтэхэ ёһотой ха юм...

Хүбүүхэниинь тэрэниие гарһаань хажуу тээшэнь татажал ябана.

— Дядя Гомбожабые гэртэнь абаашая! Унашахань... — гэжэ тэрэ эжыдээ шэбэнэн һагад хэлэбэ.

— Юу?! — гэжэ Мэдэгмаа миил дуугарна.

— Дядя Гомбожаб унашахань гэнэб! — гэжэ Чингис шангашагаар хэлээд, бүри нэтэрүүгээр хажуу тээшэнь татан хүтэлнэ.

— Дядя Гомбожаб гү? — Мэдэгмаа нойрһоо үшөө һэрээгүйдэл дуугарна.

— Дядя Гомбожаб... — гэжэ хүбүүхэн һанаагаа зобонгёор, энхэрэнгээр, шэнгэхэн хоолойгоороо дабтана.

...Гомбожабта үхибүүд анханһаа мээхэй юм һэн. «Олон үхибүүтэй болохош», — гэжэ хүгшэд тэрээндэ хэлэхэ. Нээрээшые, Валинь абаһаар лэ

эхир басагадые түрөө. «Хамаагүй, урид басагад гарахадаа хайн. Дүүнэрээ харууhalxa, миниингээ самсые угааха, — гэжэ Гомбожаб нүхэдэйнгөө элдэбээр шоглоходо харюусагша бэлэй. — Таанад мэтэ тэнэг хүбүүд үшөө түрэнгүй, үдэнгүй хаана ошохо нэм!» Нэгэ үе үхибүүд тэрэнһээ буруулхажэ эхилээ. Таряашындашые, Гомбындошые, Данзанайдашые ороходонь, урдань нааданхайнуудаа асаржа үгэдэг, үбэр дээрэнь гарахаяа тэгүүлдэг хүйхэрнүүдынь холошогхонуур эрьелдэхэ... Удангүй Валинь наһа барашоо... «Хүнэй харлахые үхибүүд мэдэдэг юм байна», — гэжэ Гомбожаб гомдолтойгоор хэлэдэг нэн. Теэд тэрэл үедэ Чингис тэрээндэ няалдашоо... Бүри няалдашоол юм! Өөрынь хоёр басагахадай эсэгэдээ эрхэлхэдэнь, жүтөөрхэн хаража холохоно байбашые, Гомбожабай хандахада, дуратайгаар гүйжэ ерэдэг. Гомбожабшые энээндэнь баярладаг. «Нэгэмнай эсэггүй, нүгөөдэмнай эхэнэргүй — иимэ хоёр бэе бээс сэдхэлээрээ татаа зон бэээбди, — гэжэ Гомбожаб шэбшэдэг. — Садхалан хүн үлэсхэлэн үлдэһэниие ойлгогшогүй ха юм». Чингис Гомбожабые фермын хорёо соогуур дахалдажа, эндэ тэрэ хургааг хухаршоо, тэрэ үнээнэй нюдэнһөө нёлбоһон гоожоно, тэрэ байра соо лампочка дүрэшөө гэхэ мэтые дуулгадаг. Гансал хаалишад юу хэнэб, яанаб гэжэ хоблодоггүй. Тэрээн тухай Гомбожабшые хурадаггүй, Чингис Гомбожабые дахалдаад, загаһа хахуулидахаяа ошодог, урид жараахайнуудые гү, али улаан хорхойнуудые, үгышые хаа илааһа, хоно барижархёод байдаг. Гомбожабтай агнууридал гарадаггүй, тэсэмгэйгээр ехэ болохоёо хүлээнэ. Гомбожаб тэрэниие мори унуулжа хургаа. Хоюулан дейбод, шатар табидаг. Гомбожаб аймагай түбтэ, городто ошоходоо элдэб һонин нааданхай — өөрөө ябаха машина, буудаха танк, олон үхэр буутай томо онгосо, самолёдуудые асардаг. Заримдаа зэргэлжэ һуугаад, зурагтай ном үнихэн хэхэдэг. Өөһэдөөшые саарһан дээрэ зураг хээлэдэг. Нэгэниинь нүгөөдээс ехэл анхаралтайгаар шагнадаг, гэнтэ эбтэйхэнээр энеэлдэдэг, заримдаа дуу таһалангүй арсалдашадаг. Чингис Гомбожабай үгэдэ гэртэнь түлээнь хахалаад оруулжархидаг, хүнэг соо дундаханаар уһа хээд зөөжэрхидэг. Гомбожабай басагад тэрэнһээ дүү, теэд эрэ хүн ха юм даа!

Гомбожабай hogтуу ябахата, Чингисхээ ондоо хэн тэрэниие гэртэнь хүргэхэб. Бэшэ зон тэрээндэ хараалгахаяа, дайлуулхаяа залхуурдаг ха... Чингис магазиндамнай тиимэ, иимэ архи асарба гээд, Гомбожабта урид дуулгадаг. Тиигээд тэрэнэйнгээ хүл дээрээ шарбад гэжэ ябахые хараад баярладаг юм!.. Элүүр Таряашатай уулзашахадаа, Чингис дээрэлхүүгээр, ши архи уужа бираха хэн гүш даа барһан гэхэншүүгээр наадалангыар **нюураа** бирбайлган, хажуугаарнь үнгэрдэг. Гомбожабай hogтуугаар хүниие хэлэ амаараа хэдэргэдэжэ уурлуулжархихадань, Чингисэй шарай нара нара мэтээр ялайшадаг. Гомбожабай мангартай хэрихэдэ, нюдэндэнь аргагүй Чингис харагадаг. «А-а! Ши юундэ иимэ эртэ ерээбши? — гэжэ Гомбожаб дуугарха. — Унтажа хайнаар абахагүй... Унтахадаа түргэн ехэ болохош». «Толгойшни үбдэнэ гү?» — гэжэ Чингис ехэ томоотойгоор, хүмэдхөө буулган асуудаг. «Үбдэнэ, — гэжэ Гомбожаб нюураа уршылгадаг. — Хяхархаяа байна». «Мангараа тарааха юм гүш?» — гэжэ Чингис үшөө хүрөөтэй болошодог. «Тарааха юумэтэй юм аалши?» — гэжэ Гомбожаб Чингисэй хармаан сооһоо хахад шэл гаргаад табижархиха мэтээр зорюута үндэлзэдэг. Чингис нэгэ хэды соо сэнгээ нэмээжэ абяагүй хуугаад, аалиханаар, үгэнүүдээ нэгэ нэгээр хүндөөр дуһаан, яагаад мангараа тарааха арга заажа үгэдэг. Эрхэйн Гомбо магазин тээшэ ошобо, Эржэниһээ табан түхэриг гуйжа байна хэн гэхэ. Үгышые хаа, үсэгэлдэр Таряашында наадажа байтараа шкаф соонь саарһаар таглаатай хахад шэлэй хахадые харажархиханаа дуулгаха... «Чингис, шиниингээ үгы хаа, бишни халаха хэм, — гэжэ Гомбожаб хэлээд, түргэхэн хубсалжа эхилдэг. — Бидэ хоёршни гай тодхорой үедэ бэе бээ хаядаггүй зон байнабди...»

— Орой болошоо, гэртээ хария. Дядя Гомбожаб өөрөө хүрэшэхэ.

Гэнтэ хүбүүхэн мултаржа:

— Ши гэртээ хари! — гээд, харанхы руу хорёоһоо барилсан, шударан, палшаганажа ябаһан Гомбожаб тээшэ гүйшэбэ.

— Чингис! Чингис! — Мэдэгмаагай зангиржа мохошоһон хоолой хайнаар гараншыегүй үлэшэбэ.

Ханаабай эрмэг дээгүүр юушьеб гүбэрэлдэн, хойшоо тэгүүлхэн Гомбожаб хүбүүн хоёройнгоо хойноһоо Мэдэгмаа нэгэ хэды соо гансаараа харан зогсобо. Тэдэниие дахалдан ошохо баатай болобо...

Өөрынгөө гэрһээ алагад гараад, Гомбожабайда арай хүрэнгүй Мэдэгмаа дахин байшаба.

Үнэхөөрөө иимэ юумэн боложо байна гү, үнэхөөрөө би энэ харанхы үйлсөөр өөрынгөө гаргаһан үхибүүнэйнгээ хойноһоо дахалдажа ябана гүб гэжэ сэдхэлээ хүмэрюулэн бодобо. Бүхы наһан соогоо иигэжэл хэниешьеб дахажа, өөрын хараагүй, өөрын хүсэл **эрмэл**зэлгүй, өөрын золгүй һалирна хаб гэжэ ханахадаа, нюдөөрнь уһан дүүрэшэбэ.

Мэдэгмаа долоотой үхибүүн ябахадаа, эжытээ дахалдажа, энэ Хасууритада ерээ бэлэй. Хойто эсэгэнь дошхон хэрзэгы байжа, Мэдэгмаа яһала гэртэ газаагуур гүйһэн юм. Нургуулида муу нураа. Эжынь үмэглэбэ хайрлабашье, хоюуландаа гэртэһээ үдэршье һүнишье намагдажа гараад, хододоо айлда хоножо хэбтэхээ түбэгшөөгөөд, заримдаа буруугай хотон соошье, үбһэнэй сомоо руушье шургаад, үүр сайхые (үүр сайхыешье гэжэ даа, үбгэнэйнгөө тэлэрхые) тэсэмгэйгээр хүлээдэг бэлэй. Уданшьегүй тэрэнһе һогтуугаар намарай ольбон соогуур газаа унаад, ханяадаг боложо, хоёр-гурбан жэл үлгэ һалга ябаад, наһа барашаһан юм. Мэдэгмаа эжытээ хоюулан үнихэн соо уйлалдадаг һэн. Ямаршье һаа, нэгэ хушалта доро ажаһууһан зон ха юм. Хайратайл һэн ааб даа.

Мэдэгмаа һаалишан болоод, ехэшье багашье ноёной хэлэһэн руу ажалаа бүтээгээд лэ байгаа. Һаалишадай ямаршье гуйлтые дүүргэдэг юм. Үнэзеньшье һаалсаха, гэртэхи ажалданышье туһалалсадаг. Олонхидоо хүнэй зээлээр мүнгэ эрихэдэ үгэжэрхёод, өөрөө элдэб хубсаһа хунар, гэрэй хэрэгсэл автолавкын ерэхэдэ, абажа шадангүй үлэшэдэг. Эжынгээ үбдэжэ хэбтэхэдэ, бүхы һанааень хүсэлдүүлжэ, эмшэдыешье асараа, лама бөөдэшье ошоо. Хургаашье хүдэлгэхэдэнь, юун хэрэгтэйб гэжэ, хүл гар дээрээ бүүбэйлжэ, яһыень баряа.

Дэбшэндэ дуратай аад, тэрэниие бариха, өөртөө эрыюулжэ абаха нэгэшые һэдэлгэ хээгүй. Цезарийн халаад ябашахада, баһал тогтоохые оролдоогүй. Иимэ хэрэгтэ эхэнэр хүнэй арга шадалай хэды ехэ байбашье... Тэбэрээд, таалаад эрэ хүнэй зүрхэ хайлуулхаһаа эхилээд, үхибүүгээ урдаа бариха хүрэтэр...

Дэбшэниие тиихэдэ юугээршые амалха аргагүй байгаа гээл даа... Мүнөөшые Дэбшэн Мэдэгмаа хоёр газар тэнгэри мэтэ... Дэбшэн Ханда хоёр — тэдэнэр таарабал, таараха... Али Мэдэгмаа дахин лэ уһанай урдаһан тээшэ дэмы хийдэлсэнэ гү?! Хэзээ тиигэхэдэ Дэбшэниие барижа шадаагүй аад, мүнөө?!.

Харин Цезарьтэй Мэдэгмаа халан хандарангүй һуухаар һэн... Үхибүүтэй болоһон байгаад, Цезарийн жүтөөрхүү, омог зангые зөөлэрүүлхэл хаа... Дэбшэн тухай оройдоо мартаһан, тэрэниие үзэн ядаһаншые гү хэбэр үзүүлжэ шадаал хаань, юуншые болохогүй бэлэй. Теэд Мэдэгмаа хүниие хэзээ мэхэлдэг һэн бэ?.. Үбгээ мэхэлжэ, бүхы наһаа амархан үнгэргэхэ тухай ханаандань орохошыегүй хүн лэ...

«Иимэл хубитай хүн бээб даа! — гэжэ Мэдэгмаа шэбшээд, абяагүйхэн лэ, досоогоо хэды гомдол уйдхарай мэшээг соо шэглэгдэһэн ороһон мэтээр тугжыбашье, тэсээд ябадаг. — Хуби заяанһаа үлүү дээшээ хургашье гарахагүйт гэдэг бшуу...»

Теэд хүнэй хуби гээшэмнай иигээд лэ халхинай үлээһэн тээшэ тархья залаад лэ, арилшаха гэхэн юм гү? Хүсэтэйшые, хүсэгүйшые халхинай? Мүнөөдэр энээхэн өөрынгөө гаргаһан нарай нялхые диилэнгүй дахалдаад, Гомбожабайда ошожо ябаһаниинь баһал хубяарнь болоно гү?

— Һайнши даа, Чингис, — гэжэ Гомбожаб хорёодоо хүрөөд хэлэбэ. — Эжышни шамаяа хүлээжэ байна, ошо...

— Үгы, гэртэшни оруулхаб! — гэжэ Чингис саашань хүтэлбэ.

— Эжыгээ ши гамна... Хайрла, — гэжэ Гомбожаб гунигтайгаар хэлэбэ. — Би эжыгүй ехэ болоһон хүнби. Эжыһээ һайн хүн дэлхэй дээрэ үгы!

— Би хайрладагби, — гэжэ Чингис гомдолтойгоор дуугарба. — Би эжыгээ хэндэшье... баһуулхагүйб...

— Зүб! — гэжэ Гомбожаб гараа ээм дээрэнь табиба. — Эрэ хүн ха юмши.

— Баабаймни нээрээ наһа барашаһан юм гү? — гэжэ Чингис гэнтэ асууба.

— Эжышни мэдэхэ, — гэжэ Гомбожаб ээл-тээл гэбэ.

— Тэрэ хүн... минии баабай гү? — гэжэ Чингис үшөө нэтэрүүгээр һураба.

— Эжышни мэдэхэ, — гэжэ Гомбожаб дабтаба.

— Эжымни худалаар хэлэнэ, — гэбэ Чингис сухалтайгаар. — Эжынгээ түлөө... би үһөөгөө абахаб...

— Хожом ехэ болоод, шүүжэ үзөөрэй, — гэбэ Гомбожаб. — Харин мүнөө эжыдэшни ошоёбди, зай гү?

— Чингис, гэртээ ябая! — гэхээр тэдэнэй хажууда Мэдэгмаа ерэбэ.

Чингис эжынгээ бариха гэхэдэ, Гомбожабые тойроод, гартань оробогүй.

— Дядя Гомбожабые гэртэнь оруулая!

— Дядя Гомбожабые гэртэнь оруулыт даа! — гэжэ Гомбожаб Мэдэгмаада гунигтайгаар, зөөлэхэнөөр хандаба. — Ороод гарыт даа!

— Ороод гарая! — гээд, Чингис эжынгээ гарһаа аһаад табибагүй.

Мэдэгмаа хүбүүгээ хобхо татаад ябашаха аргагүй байшаба. Гомбожаб Чингис хоёр сасуутан мэтээр, хоюуландань тэрэнэй туһа, энхэрэл хэрэгтэй мэтээр һанагдаадхёо һэн...

Мэдэгмаа Валиин хүдөөлүүлэлгэнһээ хойшо Гомбожабайда тоотойхон ороо юм.

Валя дуугайхан, номгохон эхэнэр һэн. Фермэ дээрэхи ажалдаа хүрхэй бэшэ аад, гэртэхиеэ сэбэрлэхэ, шэмэхэдээ хэнһээшье үлүү бэлэй. Сагаадагдаһан хана дээрэнь нэгэшье тоорог һуухагүй. Оёорынь будагдашаһан, богоор дүүрэшэһэниие харахагүйш. Сагаан шэрээр шэрдээтэй

сонхо дээгүүрнь сэсэгүүд табяатай байха. Герань, флюкс хоёрто Валя илангаяа дуратай юм лэн. Үнэтэй ялагар талагар мебель, аяга табагууд үгышые хаа, таатайханаар табигдаад байхадаа, нюдэ баярлуулдаг бэлэй. Үхибүүд түрөөд, зарим юумэн обоорбошые, дулаахан ульһаар энэ гэр үшөө дүүрэшоо юм.

Хоёр басагадын харлашаһан гадартай хүнжэл доро таһа тэбэрилдээд, унтаж хэбтэһэнээ һэрибэгүй. Диван, нүгөөдэ орон дээгүүрнь хубсаһадын, хилээмэнэй бутархайнууд... Оёорнь куклануудаар, саарһанай хахархайнуудаар, бүдэй өөдэһэдүүдээр дүүрэшэнхэй... Шэрээ дээрэнэ эб эмхигүй аяга табагууд, пезшэнэйн шэрэм дээрэ оёортоо угаадаһатай амһартанууд, абаха танаггүй газаа бэенһаариташаһан гүсэ. Хэзээшыеб сагаадагдаһан хананэ энэ тоорогто дарагдашанхай, булангуудаарнь абаахайн шүлһэн. Зайн гал аһаахатай хамта шэрээ дээрэһээ томонууд, утанууд тархаанууд жэбжытэрээ гүйлдэн хоргодошобо. Үнинэй угаагдаагүй хубсаһанай, аяга шанагын эхүүн үнэр хамар сохино.

— Юу эдээд бэ даа... Хооһоор унташоо гү? — гэжэ Гомбожаб үхибүүд дээрээ тонгойжо хараһанайнгаа удаа, шэрээ дээгүүрээ шэншэлбэ. — Баабайнь нэтээ унажа, нэгэндээ багташоо... Эрхэйн Гомбын гү, Арбаандайн Данзанай үхибүүд ерээ ёһотой... Сайгаал уугаад, унташоо ха юм даа...

Гомбожаб оройдоошые тэмэлзэхээ болиной, унтаад тэлэрээд бодошоһон мэтэ. Пезшэнэй хажууда табуреткэ дээрэхиие альгаараа аршаад, Мэдэгмаада табяад үгэбэ.

— Нуу, аяга сайһаамнай ама хүрэгты.

— Би гүсэ руу уһа хэһүү, — гээд Чингис гүсэ даб гэн абаба.

— Харыт, эбтэй шаазгайнууд элээ барижа эдихэ, — гэжэ Гомбожаб энеэбхилбэ. — Сай шанаха юуншые бэшэ...

«Хэды айл Хасууритада хаяа хадхажа нуугаад, нэгэндээ хүсэд туһа хэнэгүйбди», — гэжэ Мэдэгмаа эшэн, өөрыгөө зэмэлбэ.

Мэдэгмаа гэнтэ бодожо, Гомбожабта захирангяар хэлэбэ:

— Галаа түли!

Тиигээд үүдэнэй тэндэ хэбтэһэн мансытараа элэшэһэн хилгана хамуур гартаа абажа, богынь хамажа, үрээдэгдэһэн юумыень эблүүлжэ эхилшэбэ.

Гомбожаб гайхангяар агшан зуура хаража байтараа, газар гүйжэ гараад, түлээ тэбэрин асаржа, пээшэнээ түлижэрхибэ.

— Уһа халаагты, — гэжэ Мэдэгмаа толгойгоо үргэнгүй хэлэбэ.

Иигээд лэ Гомбожабай гэртэ халуун ажал бусалшаба.

Мэдэгмаагай гүбэд гэхэ зуура Гомбожаб Чингис хоёр энэ тэрэ юумэ бүтээхээс гүйлдэшэнэ. Тэдэнэр эхэнэр ажалда бэрхэнүүд ха юм. Чингис эжынгээ фермэдээ байхада, гэртэхи юумээс өөдөн татадаг. Гомбожабшые хара баганаань һуранги хүн юм.

Нэгэ мэдэхэдээ, оёор ялайшаһан, үхибүүдэй хубсаһан үлгэгдэшэһэн, сонхо хайрсагууд дээрэхи тоорог абташаһан, абаахайн шүлһэн үгы, аяга табагууд таг дээрэ сэсэгүүдээрээшые, ехэ багаараашые тааруулагдан табигдашаһан байба.

— Нэгэ үдэр һамгад ерэжэ, гэрыетнай сагаадахабди, — гэжэ Мэдэгмаа үшөө юу хэхээр бэ гэжэ хараашалха зуураа хэлэбэ.

— Би өөрөө... — гэжэ Гомбожаб аягүйрхэбэ. — Намарай ажал өөһэдынтнай гэртэ хоолой соотнай...

— Бидэ... шур-шур гүүлээдхихэбди! — гэжэ Чингис хасарын улайжа пампайшаһан юумэ гараараа хоёр тээшэнь һабандан хэлэбэ.

— Таанад юу тулгааха һэмта! — гэжэ Мэдэгмаа өөгшөөн энэбхилбэ. — Гараа угаа, Чингис. Гэртээ ябая!

— Гараа угааябди, тиигээд сайлая! — гэжэ Гомбожаб һэргэшэнхэй, хүхюунээр дуугарба. — Иимэ ехэ ажал хээд, миил тарашаха гүбди...

Гомбожаб шэрээ дээрээ паалантай кастрюли табижа, хаалгыень абаба. Гэрээр дүүрэн амтатайхан үнэр — орооһон тоһон хоёрой, гансал малшан, таряашан хүнэй хамарай ойлгохо үнэр тарашаба.

— Үү! Ямаршые һамганһаа үлүү байналши, — гэжэ Мэдэгмаа зундаа наранай элшэ элбэгээр суглуулжа, хара хүрин болошоһон гараа сагаахан аршуулда аршаха зуураа үнэн зүрхэнһөө атаархан, магтан хэлэбэ.

— Чингис зутараантай, үнжэгэтэй сайда дуратай юм, — гэжэ Гомбожаб мihэрэн хэлэбэ. — Чингис, Чингис!..

Чингисэй дуугархагүйдэ, эрьелдэжэ харахадань, тэрэнь, нээрээшье, үгы байба.

Орон дээрэ хоёр басагадын зэргэлээд, хая һэриһэндээ, тугаарай Мэдэгмаагай эһэнһэнь аршаад, ялагар болгожорхиһон лампочкын гэрэлһээ һарган уршылдашоод, абяагүйхэн бээ тойруулан хаража һуубад. Тэдэнэр эхир түрэн хадаа аб адлиханууд юм. Угайдхадаа, нюдөө ониилгоходоошье аб адлиханаар зүүн нюдөө үлүү анижархиха юм. Иимэл Саяана Туяана хоёр гэшэл даа! Тэдэнэрэй хүлые гэжэгэнүүл гэжэгэнүүлһээр, Чингис бодхожорхёо ха юм. Мүнөө һэмээхэнээр нойrhoон һэрихэдээ, гэртэхи юумэнэйнгээ тад ондоо болошоһые ойлгожорхибод ха, тойруулан шэртэбэд. Мэдэгмаагай өөгшөөн, энхэрэн, мihэржэ байхые обёороод, амаа ангайлган нилээд һуутараа, хасараа пүмпэйлгэн, жэрэгэр жэжэ сагаан шүдэнүүдээ ялагас гүүлэн энеэбхилэлдэбэд. Тиигээд гэрэйнгээ дулаан болошоһые мэдэһэндэл, зэргэ аб адлиханаар гараа үргэжэ, тархья һалаабшалаад һуняабад. Чингис орон доро хоргодошоһоноо, намайе олоногүй гэжэ һанаһандаа, бээ барингүй пишаганаса энеэжэрхибэ. Саяана Туяана хоёр агшан зуура толгойгоо хэлтылгэжэ байжа, иимэ һайхан энеэдэн хаанаһаа дуулдабаб гэжэ ойлгожо ядан шагнаад, гэнтэ өөһэдөө шэнхинэдэг, торшогонодог үй түмэн нааданхайнуудые хөөрхэн гархануудаараа, хүлнүүдээрээ дүрбэн зүг тээшэнь этэржэрхиһэндэл, шэдэжэрхиһэндэл хүхюун энеэдээр тэһэршэбэд! Заапайтараа баярлаһан Чингисэй толгойн орон дороһоо бултайшахада, альгаа ташалдан собхоролдобод. Гүйлдэжэ буугаад, Чингистэ аһажа, тэрэнь гүлгэдөөр наадаһан нохой мэтээр оёор дээгүүр зорюута хүльбэржэ, тэдэнэр шууяатайгаар томолдошобод.

— Чингис, үхибүүдые унагаабаһ! Үү, тархиинь! Гарынь булгалбаһ! — гэжэ Мэдэгмаа хорибошье, һууриһаа хүдэлэнгүй энеэбхилһэн зандаа...

— Эдэшни һуранхай зон, — гэжэ Гомбожаб тоогоогүй хэбэр үзүүлбэшье, баяраингаа ехэдэ зөөлэхэн толоор наадаһан нюдөөр шэртэн зогсоно. — Зай! Шагнагты минии захиралта! Бодогты! Зэргэлээд зогсогты!

Тэдэнэрэй шууялдаха, носолдохо замхажа, гүүлдэжэ бодоод, сэрэгэй ёһоор жагсашабад.

— Гэшхэдэлээр! Шэрээ тээшэ, марш! — гэжэ Гомбожаб аяга табагуудай ханхинатар задарюун хоолойгоор захирба.

Чингис Саяана Туяана хоёрые дахуулан, парадта мэтээр эршэтэйгээр хүлөө урагшань шэдэн, гэдэргээ яндайн, гараа һэжэнгүй сэхэ доошонь баряад алхалшаба. Саяана Туяана хоёр тэрэниие һажаан ябахадаа, энеэдэтэйгээр пүнтэг пүнтэг гэлдэнэ.

— Һуури Һууридаа! Зогсо! Һуу! — гээд, Гомбожаб тэдэниие баабхайнуудые табижархиһандал, шэрээ тойруулан Һуулгажархёод энеэбэ.

— Һаалишадаа иимэ журамда оруулжархёо һаа, түрүү зэргэдэ фермээрээ гарашаха һэм! Тээд һамгадаар үгээ ойлголсохо бэлиггүйдөө яахабши?..

Мэдэгмаа Гомбожабые алдангүй шэртэжэ байба.

Нюдөө хирбылгээд, эрээ сагаанаар шүбгэ һүүшээр хараһан, хушуугаа шобхойлгоод, хорон хурса, хүниие хайраһан үгэ хэлэхээ бэлдэһэн, хасараа шобтойлгон, шуһаа досошонь татаад, энеэдэн зугаагай дэлгэрхэдэ хамараараа шуухирһан Гомбожаб үгы болошобо ха юм! Шарайнь хэдэн хоногой архиин хорондо хүхэршэһэнөө табяагүйшье һаа, саагуураа дулааршанхай.

Гомбожаб самсынгаа хамсы шамажархёод, нариханшье һаа, шүрбэһэлиг гараараа шадамар бэрхээр зутараантай сайгаа шанагаар удхан аягалжа, юунһээшьеб эшэһэн, ербэдэһэн, юунэйшьеб энэ дороо болохые зүрхөө шэмшэрүүлэн хүлэһэн хэбэртэй, набтархан, маряагүйхэн бэээрээ матаргайгаараа нугаран, шэрээгэйнгээ хажуугаар эрьелдэжэ байхадаа бүришье залуу хүбүүн мэтээр үзэгдэнэ. Тугаарайшье Мэдэгмаагай үгэ бүхэниие дүүргэжэ, уһатай амһарташье, угаадаһатай хүнэгшье баряад

гүйхэдөө, үшөө бээ мэдээгүй, бэлшүүрээ таниягүй, үшөө харууһан хэрэгтэй, зүбшэл заабаряар ябаха наһанһаа гараагүй мэтэ һэмнэй. Хэрбээ мүнөөшье энэ тэрэ юумэ хэ гээд, хайшаньшьёб заражархёо һаа, шанагаа орхёод лэ даб гэшэхэ ха...

— Амтатайхан сай!.. — гэжэ Туяанань хүлһээ аршан, хоёрдохи аягаа уужа һуутараа хэлэбэ.

— Чингэсэй ибии шанаа! — гэжэ Саяана мэдээдхибэ.

— Баабайтнай шанаа, — гэжэ Мэдэгмаа заһаба. — Баабайтнай иимэ бэрхэ...

— Худалаар! — гэбэ Саяана. — Ши шанааш! Ходо иимэ һайхан сай маанадта шаныш!

Мэдэгмаа үшөө ойлгуулха гэхэн аад, үхибүүдэй баяр гэнтэ дэгдээжэрхихээ зүрхэсэшэбэ.

Үхибүүд садажа, оронойнгоо тэндэ наадажа эхилбэ.

— Угаа уһа руу табихагүй гэдэгтэл, эдэмни эхэгүй үдэжэ байна, — гэжэ Гомбожаб аалиханаар хэлэбэ. — Юундэ миниингээ заяан хубиһаа эгээл мууень абааб даа. Эхэгүй гээшэшни эхэгүйл юумэл даа! Тээд үншэндэ үхэлгүй гэжэ борьбо дээрээ бордойжол ябанад... Ехэ болоод, хубидаа жаргалтайнууд ябаха бээ.

— Жаргалтай ябаха, — гэжэ Мэдэгмаа Гомбожабай һанаа заһаба.

— Жаргал гыш даа! — гэжэ Гомбожаб һанаа алдаба. — Жаргал хүндэ ерэжэ, ошожол байдаг юумэн хаш даа... Заримдаа жаргалтайгаа ойлгохогүйш... Хожом хойнол ухаандашни орохо... Жаргалаа алдажархихаш... Тиихэдээ голхоролшни досоошни багтахагүй... Доошоо хаража унаад, уйлаһайб гэжэ һанахаш. Тээд эрэ хүн хадаа, бээ барихаш... Тиигээд зэмэтэйшье, зэмэгүйшье хүниие дайлахаш... Үшөө сэдьхэлээ хорлохош. Гэртээ ерээд, үхибүүдээ хараад лэ, бүхы юумэншни мартагдашаха... Муу юумэн мартагдашаха... Шэнээр ондоогоор ажаһууха хэрэгтэй гэжэ досоогоо баталхаш... Тээд тиигээд лэ баһа хуушан харгыдаа гарашахаш даа... Хэрбээ хүн мэтээр ажалдаа шармайжа ороо һаа, архяа огто

хаяа хаа... үгышые хаа, багадуулбашье, хүнэй хойно ябахагүйб гэжэ ханагшаб. Шадал бии... Зориг бии... Теэд...

Гомбожаб шэрээ дээрэхи скатертийн зурагай нэгэндэ харасаа тогтоон, гэтээд хуушаба.

— Өөрһөө шэлээрхэжэ байнаб, — гэжэ гашуудалтайгаар миһэд гэбэ. — Мүнөөдэршые гахай мэтэ тэнгэри өөдэ хараагүйб, нохой мэтэ һэрд гэхэн юумэндэ хусааб... Моська мэтээр... Теэд заан ябаһаараал ябажа байна... Ажабайдал тогтошохо һэн гү?.. Үсэгэлдэр үдэшэ баһал... Мэдэгмаа, хүлисыш даа...

Гомбожаб гуйһан харасаар Мэдэгмаае шарайшалшаба.

— Яашаха һэм даа, — гэжэ Мэдэгмаа тоогоогүйгөөр харюусаба. — Үнгэрһэн юумэн үнгэрөө.

— Үглөөдэр... үбэлжөөнэйнгөө байрануудые сагаадая даа, — гэжэ Гомбожаб гэнтэ хөөрэлдөөгөө ондоо тээшэнь абаашаба. Тиибэшье сэдхэлээ хүнгэршэһэниинь мэдэгдэхээр дуугарба.

— Доктор Аюуша, Ломбо, Шаралдай гурбан заһабарилгада туһалхабди гээ юм һэн... Шаралдайн үбдэшөө... Ломбо мүнөө, хай даа, юумэ хэлсэхэгүй хаш даа...

Тэдэнэр нэгэнһээ нүгөөдэдэнь орожо байгаад, элдэб юумэ хөөрэлдэнэд. Өөһэдтөө хабаагүй мэтээр хэлэһэн шагнаһан үгэнүүдээ тэрэ дороо мартажархинад. Үхибүүдээ хараад гү, али ямар нэгэн оройдоошые һонин бэшэ юумэнһээ энеэбхилэлдэнэд.

Гомбожабай досоо шиидэнги алхам, энэ тогтошоод, тэнсэшоод байһан оршолонгые урбуулха алхам хэгдэхэ ёһотой гэхэн хүсэл үглөөнэй гү, али үдэшын самаряанда гү аяар холоһоо ханхинан ерэхэн шэдитэ абьяан мэтээр хүлгөөбэшье, тэрэ эгээл юрэ борын зугаа яаралгүйхэн найраһаар...

Гэртээ хариха ёһотойб гэхэн эхэнэр хүнэй юрын һаналһаа гадна, мүрэнэй эрьедэ хуугаад харахада, уһан соо загаһадай, жараахайнуудай, бахын бүрэлзэн харагдаад саашаа үгы боложо байһан мэтэ элдэб ушарнууд ханагдаадхина: үбэр дээрэнь тонгойжо ябаһан Дэбшэн; ямаршыеб асуудалда

харюу олохоёо һэдэн, сэб сэхэ шэртэһэн Цезарь; Мэдэгмаада зүрюу бодолтойгоор орондоо тэршэлһэн Ханда; юунһээшьеб һэргылэн шаханалдаһан шаазгайнууд; дээрэлхүүгээр, баһангыар хараһан, Цезарьтээ няалдан зогсоһон Соня; бээлэйн шэнээн аад, эсэгэтээ үһэрилдэһэн Чингис; нюргаа бүгтылгөөд, субаяа ээм дээгүүрээ хаяад, бороотой һүни богоһыень алхан гараһан Гомбожаб; хүнэй харгы ута юм, хүүхэмни, гэжэ гэртэһээ намнагдаад, Мэдэгмаагаа хүтэлөөд ябахадаа хэлэһэн эжнынь; энээхэн наһандаа тандаа амар заяа үзүүлээгүйб гэжэ үлбэртэжэ орон дээрээ хэбтэшэхэдээ, нюдөөрөө уһа гүйлгэн хэлэһэн эсэгэнь; үшөө хэншьеб, үшөө юуншьеб, элдэб янзаар хубилан — энеэһээршье, уйлаһааршье, туршаһааршье, энхэрһээршье, эльбэһээршье, түлхиһөөршье бии болоод, тэрэ дороо далда орон, Мэдэгмаагай сэдхэл нурааба. Теэд гэрэй дулаан ульһанда, зутараантай сайда, өөрынгөө сэбэрлэжэрхиһэн оршомдо, үхибүүдэй шууяанда, Гомбожабай гайхалтай уяхан болошоһондо юм гү, хүбүүгээ дахуулаад ябашахын орондо, һууһаар лэ байба.

XXXVIII

Шаралдайн бишыхан сарай соохи зон баһал бомбын хажуудань унашоод, тэһэрэн дэлбэрээдүй мэтэ байдалда орошоод, хэн һууһан, хэн зогсоһон зандаа... «Хүлээбди. Шаралдай өөрөө ерэхэ гэжэ һананаб», — гэжэ доктор Аюуша хэлээд, бултанай һанаа түрүүшээр заһажархёо юм.

«Хүлээе!» — гэжэ Маглаа баһа дэмжээ. Арбаандайн Данзан тархья миил дохисогоогоо. Дэбшэн, Дулма, Баяр гурбан айлааршье һурагшалаад, оршон тойроноороо ябаадшье ерээ.

Бадмаахал эрэ тахяагайнгаа нооһо эбтээжэ дүүргээд, шанажа, хэнэйшье эндэ үгы юумэдэл, юунэйшье болоогүйдэл, зантагар тархяараа оһол алдажа, үһээгээ ёбороод, дараансынь һүгнэлжэрхинэ гү гэхээр, бүгсыгөөд ябабашье, мансалзана.

«Дэмы хууна гүбди?! — гэжэ Маглаа ханаагаа зобошобо. — Үбгэнэй тархида юуншье орожо болохол! Гэнтэ... Хасууриин нэгэ мүшэрһөө үлгэлдэшэг даа? Хараһанай сээл руу унашаг даа? Эрэдээ эрхэһэн гү, али наншуулһан һамган бэшэ ха юм, һүни дунда гараад үгы болошохо... Хэрбээ... Маглаа зүнтэглөө гэлсэхэл даа... Үгы болоһон малшые, хүниешье олохоёо болёо гэлсэхэ... Нэгэ зүнтэгэй хүүрээр мээрэглэжэ хуутараа, нүгөөдэ зүнтэгыень абаржа шадангүй алажархиһан хүн болохоб... Тиихэдэ үшөө энэ доктор Аюуша ажабайдалаа алтан ганжараар оройлхо тухай хөөрөжэрхёод... Һэ! Алтан ганжар! Алтан ганжарни энэ гэшэ гү?! Хэзээ хумхиин тоһон болошоһон поршоонхонууд... Хэзээ хүнэй гэдэһээр хойшоо гарашаһан малай мяхан... Магад, баабгай нэгэ тээ нүүлэдэ дараад, үжэхыень хүлээжэ хэбтэнэ... Нэгэ залуу милиционерые энээн худар эльгээгээд, эдэниие мэхэлжэрхихын орондо, өөрөө ерээд, элиг нааданда орожо хуунаб! Элиг нааданшые гэжэ даа... Гэнтэ... Энэ Шаралдай бээдээ гар хүрөжэрхиг, юуень мэдэхэбши!»

— Баабаймнай танһаал айгаад, үгы болошобо бээ, — гэжэ тугаарай элдэбээр гэмшэн гэмэржэ байһан Дулма абяа гараба.

«Тэрьелнэб гэжэ нэгэ тээшэ түнтэржэ ябаагүй юм гү?! — гэжэ Маглаа бүри сошобо. — Тиигэбэл намайе бүри алабал даа! Анекдот! Жара хүрэнэн мүрдэлгэшэн... Дала гараһан хулгайшан... Анекдот! Кино соо машинаар намналдаан, буудалдаан, наншалдаан, сэсэ мэргэн түсэбүүдые табилган, оньһон орёо урьха, мэхэ... Үү! Юу харуулагшагүйб! Тиихэдэ би!.. Шаралдайн хүйтэ абажа нэрбэгдээд, аймагай больницын орон дээрэ бодохоёо болёод хэбтэхэдэнь лэ, Маглаа хүсэхэл даа! Анекдот! Тугаарай нэгэхэн һомоор буудаад, хоёр шандага зэргэ тудахамни гэжэ эдирхэнэ бэлэй гүб? Тиигэжэл ошо, зүнэг майор! Хомхойрхохо гэшэ тиимэл юм! Бүри энэ руу баяртайхан ерээ һэн бээб? Доктор Аюушатай хөөрэлдөөдшые, найрлаадшые ябашуужаб гэжэ?»

— Та иигэхэдэ хулгайшаниие бариха гэжэ гэтэжэ хууна гүт? — гэжэ Дэбшэн ёлогод гэн, Маглаае хараба.

«Таабайемни... та... барихатнай гү, абаашахатнай гү?!» — гэхэндэл, бишихан Баяр хүбүүнэй абгатайа зэргэ үзэн ядангяар шэртэхэдэнь, Маглаада илангаяа аягүй болошобо.

«Хэрбээ, үхэшөө хаань, би алахан хүн болохомни. Наһанайнгаа хараал олохомни! — гэжэ Маглаагай зүрхэн «ёг» гэшэбэ. — Бүхы наһандаа хуулийн зургаанда ажаллаад, иигэжэ зэмэлэгдээгүйб...»

— Юун гэхэн тэнэг юумэн боложо байнаб?! — гэжэ Дэбшэн хоолойгоо шангадуулба. — Бишиханшые юумэ эблүүлжэ бододог хүнэй ухаанда орохогүй юумэн... Та, нүхэр Маглаа, энэ хэрэгээр, энэ тэнэгһээ тэнэг һэжэгээр хонон үнжэн «мүрдэлгэ» хэжэ байна гэшэ гүт? «Мүрдэлгэ!»

Дэбшэнэй ехэнүүд хара нюдэд гайхаһанайшые, дураа гутаһанайшые шэнжэтэйгээр ялалзаба. Уралнуудынь шоо үзэнгээр иимэ хүнөөр үгэшье хэлсэһэнэй үрэ бии юм аал гэхэндэл жэмылдэшэбэ. «Тэрээхэн хоёр гурбан адагуусантнай энэ ехэ дэлхэй дээрэ эрэ хүнэй анхархаар юумэ аал?!» — гэхэн бодолой саанаханань булталзаад үлэшэхэнь эли һэн...

— Үшөө... тэрэ гахайн гэр галдаа гэжэ Ломбо хардана бээ? — гэжэ Дулма гаарашаба. — Үсэгэлдэр эндэ гүйжэ ерэнэ һэмнэй... Би халта дуулаха мэтэ болоод... «Гал, гахайн гэр» гэлдэхые... оройдоошые ойндоо оруулаагүйб... Тугаар... тэрэ үсэлэ хаяалатайа... гэртээ, найр дээрээ!.. Шаралдай галдаа гээд лэ харданал даа! Тиимэ бээ, доктор Аюуша абгай?

— Юун болоногүй гэхэбши даа, — гэжэ доктор Аюуша гааһаа уралһаань һалгаажа дуугараад, саашань үргэлжэлүүлхэнь гэжэ бултанай хүлээтэр, һоруулаа дахин амтатайханаар һорожо эхилшэбэ.

Дэбшэн бултаниие нюдэд соогоо багтаагаад, та иимэ жэжэ зонга гэжэ ойлгуулхые оролдоһондол, зубхинуудаа дээшэнь, нидхэнүүдэйнгээ түхэрээхэн болотор үргэжэ, бултаниие хаман оруулжархиха мэтээр, үшөө ехээр бэлтытэр хараба.

«Магад, үнэхөөрөө эсэгэшни галдажархихан байг даа? — гэжэ Маглаа урдаһаань одоо зоригтойгоор зузаан нюураа үшөө зузааруулан пэдьхытэрээ шэртэбэ. Һэжэглэхээр!.. Альбан шүдхэрэй абьяаста хэн диилдээгүйб?..

Ажабайдал гээшэшни, залуу нүхэр, шинии ханаашаар, тиимэшые арюухан юумэн бэшэл байха... Дан ехээр маанадые баһажа, тэнгэрийн орьёлһоо бурхан мэтээр доошоо бү хара! Маанад мэтэшүүлэй огто ойлгохогүй эрдэмэй ехэ удха гансал өөрөө ойлгоношые гэлэйш, теэд... хүлээ! Үшөө элирүүлээдүйбди... Юумэн гээшэшни миил маанадай ханаашаар, маанадай таамаглаһаар байдаггүй юм. Юумэн гээшэшни үдэр мэтэ гэгээн, альган дээрэ мэтэ эли байха ёһотон... Элирүүлхэбди, хүлээ, ехээр бү баһа!»

— Эрэшүүлые суглуулаад, бэдэржэ гараха! — гэжэ Маглаа һууһан шэгтээ захирба.

Хэдэн минутын үнгэрхэдэ, Хасууритын бүхы хүн зон хүл дээрээ бодошоо һэн. Гэр гэртээ гансал үбгэд хүгшэд, бишыхан үхибүүд лэ үлэбэ. «Шаралдай үгы болошоо» гэхэхээ эхилээд, «Шаралдай үхэшоо» гэлдэхэ хүрэтэр үгэ хүүр хүнһөө хүндэ сахилгаан түргөөр дамжажа, сүлөөтэйшүүл шалтагыень элдэб эсээр эрыюулэн элирүүлжэ, үшөөл саашань хүгжөөнэ.

— Баарһан Шаралдай наһа барашаба ха юмши даа... Һайн түрэлдэ түрөөрэй! — гээд, Эрхэйн Гомбын эжы маани мэгзэм уншажа ябаад, баруун хойто буландаа тахяатай хуушан хүрхэгэр ехэ гунгарбаатай бурханайнгаа урда жэбжэгэр мүнгэн наһата соо зула бадарааба. — Баарһаниие нюдэнэйн галтайда тугаар үглөөгүүр халта үзөөдшые гараһамни болоо даа... Үдэшэлэн ошохо гээд, тэрэ Бадмааха олигтойһоонь айшана бэлэйб... Ай даа, Хасууритын һүрхи һархишуул иигээд лэ хойно хойноһоон мухаришахамнай хаяа. Мухаряалши даа... Сагайнгаа хүрэжэ ерэхэдэ, яаба хээбэшые, заатагүй мухаряаш... Нэгэ ханахада, мухарижа, бээшые, сэдьхэлшые амарха юм лэ даа...

Тиигээд хүгшэн хүлэр бойпуур соо санзай аһаажа, хоншуухан үнэр гарган, утаанайнь дээшээ соройтороо хиидэжэ эхилхэдэ, тугас шубуунай һүүлээр хэгдэһэн сабдуураар мүнгэн бүмбэ соохи аршаан уһанда хүрэжэ, тахилаа сүршэбэ. Гэдэргээ сухаряад, гараа дээрэ үргэн наманшалжа, нюдөө һүгэдэнгээр уйтаруулан, зулын гэрэлдэ толотоһон бурхадаа шэртээд абаба. Үхибүү тэбэриһэн Ногоон Дара эхэ — үрэжэлэй бурхан... Зөөри үршөөхэ

Намсарай бурхан... Ута наһанай Сэндэ-Аюуша бурхан... Буха эбэртэй, улаан дүлэ арьягар хоёото аманһаа шэдэлһэн Шойжол хаан... «Ай бурхадни! — гэжэ Эрхэйн Гомбын эжын досоо доһолоодхибо. — Энээхэн амимнай бурхадайл заяаһан соо... Бурханайл үршөөһэн соо... Мүнөө иигэжэ байгаад, нэгэ мэдэхэдэ, бурхандаа харишахаш даа... Шаралдаймнай һайн түрэлдөө түрэг даа... Бурхан боложо түрэг!»

Тээд тэрэ зуура хүгшэнэй толгойдо Шаралдай бурхан боложо түрэхэ гү, али үгы гү гэхэн һэжэгтэ бодол бии болоодхибо. Хорхой шабхай алахагүй гэжэ бурхан номнодог бэшэ гү? Тиихэдэ Шаралдай?.. Магад, хардагдаһан байг даа? Тиигээ һаа, юу Шаралдайда нүгэл хилэнсэг байхаб?.. Буу барижа агнаагүй, загаһашье хахуулидаагүй. Бурханай шаби ябаһан энэ доктор Аюушаһаа холо дээрэ! Үбгэнһөөньшье дээрэ... Баарһаншни залууһаа айлай мал үүсэлхэдэ, ходол үрүү түрүү ябалсагша бэлэй... Тэрэнэйнгээ нүгэлдэ нэгэ хүбүүтэй болоод лэ, үлэшөө гэлсэгшэ һэн... Магад дайнһаа ерээ һаа, үшөө хүбүүтэй болохо һэн гү?.. Али дайнда наһа баража, бүхы нүгэл хилэнсэгэ арилгажа, арбан ашатай мүнөө болоо гү? Олон зоной түлөө амьяа үгэхэндөө? Тиигээл ёһотой! Шаралдай баһал дайнда шуһаа адхаа... Бурхан боложол түрэхэ бээ... Баһа юун тэрэ... Мал хулгайлаа гэжэ шэбир һабир гэлдэнэб даа... Баһа хардалган гү? Нэгэ хүнэй хардагдажа байхань баһал һэжэгтэй... Үгы даа, Шаралдай баһал нүгэл хилэнсэгтэйл хаш... Мал бүшье хулууба гээл даа, тээд хэн нүгэл хээгүйб! Бурхан боложо түрэхэгүйнь лабтай... Шаралдаймнай тэрэ саанаа үшөө зангаараа нүгэлтэйшэг хүн бшуу! Нэгэ буруу һанабал, нэгэ муулашабал наһан соогоошье дуу гарахагүй, тэрэнээ досоогоо хаагаад лэ ябаха... Үшөө буруу тээшээ эрхэдэг сар мэтээр муришаха... Бухануудһаа болуулбат, бухануудыемни тушаабат гээд, колхоздо мүртэй ажал хэжэ үгэхээ болёо бэлэй. Үшөө тэрэ... гахайн гэрэй яагаад дүрэхэн шалтагааниие элирүүлхэ гэхэдэ, амандаа уһа балгажархёо. Намае хардабат, һэжэглэбэт гэжэ муулашоо һэн бээ... Шаралдай гээшэмнай досоогоо юу хаагаад ябахыень мэдэхын аргагүй хүн лэ даа... Иимэ хүмнай

хайн юм аал? Нүгэлтэйл даа, нүгэлтэй! Ай бурхан! Шаралдаймнай бурхан болоогүйшье хаа, хүбүүн боложо, энэ дэлхэйдээ ерэг лэ даа!

Эрхэйн Гомбын эжы альгаараа оёор тулан үбдэглэжэ мүргэхэ зуураа, гэнтэ Шаралдаие бишихан хүбүүн болошооноор нюдэндөө хараадхиба. Бишихандаа дүрбэн мүсэ дээрээ мүлхээд, тугалнууд боложо наададаг үень ханагдашаба... Эгшэтэрээ энээхэдээшье, эрхирэн уйлахадаашье жаргалтай ябахан хахань... Шаралдай тала дайдаар шардайтараа гүйжэ ябана. Хажуугаарнь хурьгад дэбхэрэлдэнэ, унагад һүүлээ пампайлган үргэнхэй, хүнгэн солбоноор гүйлдэнэ, хараасгайнууд шэхыень дайран дайран шуумайлдан гаранад... Унайн сэнхир хүхэ утаан сэлгээ нугаар урдан тарана, ургы сэсэгүүд урихан һэбшээндэ шэшэрэн эрилзэнэд... Шаралдай нохойн гүлгэн мэтээр тэрээн соогуур хүльбэрөөд абана.

Хүгшэн гэнтэ Шаралдайда тон ехээр атаархаба. Тэрэнэй хойноһоо бишихандаа мэтээр эрьюусэлдэн ябашаха гэхэдээ, үндыхэ бодоходоо үбдэн яншаһан хүлнүүдээрээ, үлээһэн һалхинда найгаха үмхи бэээрээ хаана ошохобши?! Шаралдайн үхибүүн болошоод гүйжэ ябахада, хара буугаад абаба. Теэд тэрэ зуураа хүндэ хоролхожо, атаархажа, юумэндэ хомхойржо болохогүй бэлэй гэжэ ойндонь ороходоо, ухаа алдажа, бэээ голожо, нүгэлөө арюудхажа, үнэн зүрхэнһөө һүгэдэжэ, тархияа шалада тулган мүргэбэ.

Тиихэдээ Шаралдайнгаа адагуусан, хорхой шабхай болохогүй байһанда, үнэн сэдхэлээрээ баясаба. Жэшээн, Шаралдайн гүрөөһөн боложо түрэшөөд, гүйжэ ябахада, Хасууритын нэгэ хүйхэр буугаар буудажа байхал! Нугаһан болоод ниидэжэ ерээд, нуурта һуухадань, доктор Аюушашье буугайнгаа хараа соогуур шагаахал! Ай, бурхан! Хүн гээшэмнай яагаа хэрзэгы, ямар хатууб даа! Юумэнэй ами таһалангүй ажаһууха аргагүй юм гү?! Али нүгэл хэжэ, иимэ түрэл олоһон хоёр хүлтэй хохимойгоо иигэжэ хэһээхэ ёһотой юм гү? Тиихэдээ өөрөө хүн нүгэл хэнэгүй гү? Ай, бурхан! Нүгэл хилэнсэгыемнай тайлыт даа! Хэрбээ Шаралдай ехэ нүгэлтэй болбол сохо гү, али тархаан боложо түрэшэхэ һэн... Хүлөөрөө низа гэшхээд, алажархиха жэрхэмшэгтэй юумэн! Хүн зон, нүгэл бү хыт даа! Энэ дэлхэй

дээрэ хүн түрэн хатаа, нигүүлэхы найхан сэдхэл хэшээжэ, арбан сагаан буян үйлэдэжэ, арбан хара нүгэлһөө зайсажа ябыт даа!..

Харин эгээл энэ үедэ Эрхэйн Гомбо Шаралдайнхи тээшэ Эржэнитээ ошожо ябахадаа: «Хүн гэшэмнай юуншье бэшэ юм байна даа. Хүн гэшэмнай хии хумхаа мэтэ юм байна даа... — гэжэ бодоно. — Мэнэ хаяхана ёһоороо байһан Шаралдай, үбдэбэ гэлдээд лэ, үхэшэбэ гэшэ... Шаралдай гэжэ хүн үгы! Үтэ хорхойдо эдигдээд лэ, сагаан яһаниинь газар соо үмхирхэнь... Би иигэжэ ябаһаар хэзээ нэгэ гэд гэнтэ энэ дэлхэйһээ үгы болошохо болоно гүб? Муул юм байна даа, муу!» Тиигээд Эржэнидээ няалдажа, матаргайгаарнь тэбэрээдхибэ.

— Хайшан гэнэш? — гэжэ Эржэни үбгэнэйнгөө иимэ таагүй үедэ аляархахаар забдахадань дурагүйлхэбэ.

— Досоомни муу болошобо, — гэжэ Эрхэйн Гомбо хайратайгаар абья гараба. — Үхэшөө хаа, шамгүй үлэшэхэб...

— Юу мунханаш даа! — Эржэни энэмни үшөө һогтожо байна гэшэ гү гэжэ, нүдэд руунь шагаан шэртэбэ.

— Шимни ондоо хүндэ хадамда гарашааш! — гэжэ Эрхэйн Гомбо гомдолтойгоор дуугарба.

— Бү мунхал даа! — гэжэ Эржэни дабтабашье, Гомбоёо энхэрэн һугадаба. — Муу юумэ бү хэлэ, зай гү?..

...Арбаандайн Данзанай гэртээ гүйжэ ороод, болоһон ушар тухай дуулгахадань, орон дээрээ хүбхыжэ хэбтэһэн Будаалинь эршэтэйгээр эрьелдэхэдээ, бүхы гэрээ шэлгэнүүлээд абаба.

— Ши элдэб амитадаар бү орёолдо! — гэбэ сухалтайгаар. — Оро наашаа орондоо!

— Теэд... — гэжэ Арбаандайн Данзан альгаа урдаа дэлгэбэ. — Шаралдай...

— Мэдэнэб, — гэжэ Будаали таһа дүүрэбэ. — Мэдэнэб... Эрхэйн Гомбо хүхээгээ гү, али Гомбожаб гү... Ши хүнэй хүүрээр лэ ябагшаш. Ломбодо

гансаараа дахин ошохоёо аягүйрхөөд, шамайе бээдээ татаад бэээ... Оро наашаа орондоо!

Будаали бүхалай халхинда обоорһон мэтээр хүнжэлөө хүдэлгэн үндышэбэ. Гайхалтай хүнгэнөөр гүйжэ ерээд, барижа абашоо хаа, табихагүй гэргэн ха юм гэжэ ойлгоһон Арбаандайн Данзан хэлэһэнээ хэдышые дабтаа хаамни, үнэншэхгүй гэхэндээ, нэгэшые үгэ хэлэнгүй, үүдээр һэрд гараад гүйшэбэ.

— Энэ Хасууритымнай зон барандаа дэмыршэбэ байгаа даа! — гэжэ Будаали хэлээд, һүүжээ аажамхан урилжа, нюдөө аниһаар хурхиршаба...

— Ши үдэр ороходоо үгы болоһон гунжаяа дурдаагүй һэн бээш? — гэжэ Дэжэд Таряашаһаа бушуу түргэн хубсалжа байхадаа, ханаагаа зобон асууба. — Шаралдай хулууба гэхэн һэжэг тарашоод байна ха юм...

— Юу хэлэнэш даа! — гэжэ Таряаша резинэ сабхяа үмдэжэ һуугаад уурлаба. — Элдэб хоб-жэб хаанаһаа дуулажархигшабши?!

— Шамда юумэ хэлэхэ аргагүй! — гэжэ Дэжэд гомдобо. — Мэдээд ябахадамни үлүү бэшэл... Магад, Шаралдай тиигээд тэрьелшоо аалам?.. Муул юумэниинь бү болоһой... Юу тэрэ хоёр толгой малай түлөө...

Таряаша үглөөгүүр ажалдаа түхээрһэндэл, нэгэшые мэгдэн яарангүй хубсалаад, фонарь абажа, гараждаа ошоод, канистр соо солярка хэбэ. Тиигээд Булгашаяа дахуулжа, Дэжэдээ һугадаад, Шаралдайнхи тээшэ ошобо.

— Соляркаар яахашниб? — гэжэ Дэжэд һонирхон асууба.

— Факел хэрэгтэй боложо болохо...

— Яагаа харанхы юм! Нюдэ хадхама харанхы... Шаралдай хайшаа орошооб, тээд? А, Таряаша?! Таряаша?!

Дэжэдэй асуудалнуудта Таряаша богонихоноор гү, миил зүбшөөһэн, буруушаһан гү абяа гаран харюусана. Дэжэд Таряашынгаа хажууда иигэжэ ябахадаа, ханаагаа амарна.

— Муу юумэн болохогүй мэтэ... Досоомни һайн байна. Тиимэ гү, Таряаша? — гээд, Дэжэд дороһоонь өөдэ фонарийнгаа толотоһон гэрэлдэ бүдэхээр харагдаһан түб номгон нюурыень шэртэбэ.

— Тиимэ, — гэдэ Таряша. Үльгэрэй аймшагтай үйлэнүүд тухай ханаагаа зобоһон үхибүүнтэй хөөрэлдэхэндэл... — Юуншыё болохогүй.

— Ошоходомнай Шаралдай абгаймнай гэртээ маһалзажа һууг даа? — гэжэ Дэжэд бүри хүхишэбэ. — Газаа гараад ерээб гэжэ? Тэрэшни туалет соо һууха дурагүй ха юм. Хасуури ой руу ороод, үни болошоһон байг даа? Бүхы Хасуурита тиихэдэнь хүл хөөрсэг табина... Энеэдэтэй бээ, а?!

...Цезарь, Ломбо, Соня гурбан хоорондоо үгэшыё андалдангүй, Шаралдайнхи руу һубарилдана. «Ши эсэгыемнай алааш!» — гээд, Бадмааха Дулма хоёр Ломбодо аһашаг даа. Дэбшэн?! Хандамни тэндэ байха гэжэ ханахадаа, Ломбын сэдхэл нэгэ бага хүнгэрнэ. Хандынгаа мүнөө Дэбшэндэ хадамда гарааб гээ хаа, Ломбо үсэгэлдэр үдэшынхидээл мэтэ үйлыень үзүүлхээр забдаха бэшэ, харин түнтэгэрхэн магнайень үнэсөөд, бэрхэш даа, басагамни, үшөө үни урид хуби заяагаа инагтаяа холбохо хэнши гэжэрхихэл даа! Нэгэ ханахада, Ханда Дэбшэнһээ үлүү эрые оложо гарахагүйшыё ха... Ломбодо юуб, тоһо торгон дээрэ энэ болгоо, мүнөө тархяараа хүлшыё хээд зайлаг лэ! Үхибүүдэйнгээ аша туһыё үзэхэ саг Ломбодо ерээ. Ломбо мүнөө эмээлэй хойто бүүргэ болоо. Муул даа, хайшан гэхэбши, узуур дээрээ һуугаад, үмхирхэ үемнай энэл ха юм даа... Хэрбээ Цезарь Соня хоёройнгоо үгы хаа, Ломбо хэзээшыё иигэжэ Шаралдайнда ошожо ябахагүй хэн... Хасууритын зоной ула доро гэшхэгдэхээрээ гэшхэгдэшэхэ хэн... Ломбо өөртөө бишыханшыё зориг, хүсэ мэдэрнэгүй, хоһон агаараар дүүргэгдэхэн арһан мэтэ, үхибүүдэй ооһорлон уяад, абажа ябадаг сэлсэгэрхэн шаартал, Цезариингээ хойноһоо дахалдана... Тэрэнэй һүүдэр мэтэ... Хэзээшыёб зүрхыень зоригжуулдаг абьяас, галынь энэ хүбүүндэнь шэлжэн орошоо ха... Тиигэжэ ханахадаа, тэрэ омогорхоодшыё абана. Тээд омогорхолыньшыё өөрынхинь бэшэ...

«Шаралдай намайе дууһажал халаба, — гэжэ Ломбо шэбшэхэдээ, ээмээ бүгтылгэн бишыхан болошоно. — Юундэ? Үнэхөөрөө, һэшхэлынь амар заяаень үзүүлхээ болёо гү? Би тиихэдэ... тэрэ ушар тухай мартажархёод ябаалби... Һэшхэлгүй хүн гүб? Һэшхэлээ орой огто үгы хэжэрхихэн хүн

гээшэ гү гэжэ Шаралдай намайе туршаба гү? Тиигээл ха... Тэрэгүйдэ юундэ үхэхынгөө урда мартагдашаһан гал аюул гаргаад ерэбэб? Үхэхынгөө урда? Шаралдай үнэхөөрөө бээдээ гар хүрэбэ гү? Үсэгэлдэр үдэшэ үхэшэхэ хүнэй шарайтай болошоод хэбтээ һэн... Али үшөө аймшагтай юумэ ухаандаа оруулаад, ой тайга гарашаба гү? Маглаагай гарта орохоһоо урид... Тэндэ шэбээлээд, һүни бүхэндэ ерэжэ манайхиие дайладаг болошог даа? Сарыемни хулууба гэжэ мүргэхэшни энэ гээд, гурбан үнээдыемни, гурбан хашарагыемни, гурбан бурууемни, гурбан тугалымни хойно хойноһоонь хорложо орог даа?! Гахайн гэр шатаалгаһаншни энэ гээд, гэр бараандамни гал табижархиг даа?! Тиихэдэ гэртэмни хүбүү бэримни, ашанарни!.. Юунэй түлөө иимэ хэһээлтэдэ орожо байнабиб, үшөө орохомниб? — гэжэ Ломбын толгой соо могойн нюдэн гэгдэдэг, хүнэй хурганай үзүүртэ буглан эдээрлэдэг үбшэ хабшан мэтээр янгинаба. — Хэнэйшые юумэ буляжа эдээгүйб... Хэнииешые сохёо наншаагүйб... Бригадир ябахадаа, заримдаа хүүрыемни дуулаагүй зониие ташуурдажархиһайб гэжэ һанабашые, бэээ баридаг бэлэйб... Ташуурдажархёодшые зэмэгүй һалашадаг үе һэмнэй... Юунэй түлөө?.. Хасууритада эгээл шадалтай хүн болоһонойнгоо түлөө гү? Маанадһаа үлүү болоо гэжэ хоролхоһондоо, энэ Шаралдай, доктор Аюуша хоёр хоорондоо үгэсэн хэлсээд, намайе хашабад ха... Тээд тэдэнэр намтай хамта табяад онуудта булгашалжа гарадаг һэн гү? Һара, хоёр һара ябаад, таби-жаран булгатай ерэдэг һэмнэйб... Янгинама хүйтэндэ түүдэгэй дэргэдэ унтагша һэм... Хоёр зуугаад хабхаан табяад, тэрэнээ эрьехын түлөө хоёр хүл гээшэ хэрэгтэй һэмнэй... Хабхаан бүхэнөө тайгын хёрхо, һэргэг ангай мэдэхэ аргагүйгөөр нюужа табихаш... Тиихэдэ булган үнэтэй бэшэшые һаа, олон бэлэй... Хэрбээ мүнөө тиигэжэ баряа һаа, хүн тэһэ дэлбэ баяжашахал!.. Шаралдайда гахай өөртөө олоор бари гэхэдэмни, боложо үгэгшэгүй бэлэй... Тиихэдэ би арба-арбан табан поршоонхо нюусаар тэжээлгэгшэ һэм. Мяханай үнэтэй болоходо, мал олоор үдхөөб, модоной, байшанай сэн нэмэхэдэ, аршаан дээрэ гэр баряад худалдааб. Үнэгэн тухай зоной зүүдэлээгүйдэ, үмсэдөө тэдэниие асараа бэлэйб... Гахай, мал тэжээхэдээ, колхозой хоол

заримдаа үбэршэлөөшье гэлэйб. Тээд колхоздо үнэн зүрхөө табижа ажаллаагүй гүб? Ганса энэ Хасууритын баруун таряаланай үрэжэл ехэ болгожо, хэды пүүд таряа үлүү абуулаагүйбиб? Би үшөө хамтын зөөри эдээ хаа, хайн эдихэ аад, зонһоо түбэгшөөгшэ һэм. Нэрэ түрээс гамнагша бэлэйб... Нэрэ түрэгүй хаа? Хаагуур яагуур нүхэдтэй, танилтай байха аалши?.. Хасууритада агнахаяа элдэб зон ерэхэдээ, хэнэйдэ буугшаб?.. Манайда! Иигэжэ ямаршые складһаа, баазаһаа, магазинһаа хойгуурнь юумэ абаха шадалтай болооб... Хандаяа институтда оруулхадаа, эрдэмтэдшые, ноёдшые соо үзэһэн хараһан, манайда ороһон гараһан зониие бэдэржэ ябангүй, аргаяа олоо бэлэйб... Иигэжэ хэнэйшые хойно байгаагүй аад, мүнөө яаба гээшэбиб?

Цезарь Соня хоёрһоо Ломбо гээгдэшэбэ. Тархи соонь бодолнуудай түргэнөөр гүйлдэшэхэдэ, хүлнүүдын удааршаба ха. Шаралдайнда хүрэтэрөө тэдэнэйнгээ эб зүбые олоод, гэнтын юумэнэй ушараа хаа, харюу үгэжэ шадахаар болоод ошохонь шухала... Мүнөө Цезарьтээ хамта үсэгэлдэр панхаруутаһанаа заһажашье магад... Дулсамаа зүбшые хэлэнэ ха, хэн һунгагдахаяа байһан түрүүлэгшэтэй гансата хүйтэрхээс һанахаб. Шаралдайн түлөө... Шаралдай өөрөө сэбэр сэхэ хүн бэшэ ха юм! Хэрбээс мүнөө хүрэжэ ошоходонь, Шаралдай тэрьелһэнээ баригдашоод, Маглаада мүшхүүлжэ, зондо шоо үзүүлжэ, урьхада орошоһон шандаган мэтээр зүрхөө арай тэһэ хүрэшөөгүй һалганажа һууг даа?! Тиигээ һаань, гахайн гэр тухай хөөрэлдөөнэй болоходо, Ломбо бээдээ дүтэ хүргэнгүй, гэм зэмээс өөрһөө аяар холо этэржэрхихэл! Маглаа доктор Аюуша хоёртойнь!.. Тугаарай хэлэһэн үгэдөө гараа табяа бэшэл! «Таниие туршаа һэм, туршаа һэм! Һа!» — гэжэ энеэхэл.

Ломбо гэнтэ зоригжошобо. Гансата хүл дороо газар мэдэрэн, урагшаа тэгүүлбэ...

...Эсэгэдэмни зон тиимэшые дуратай бэшэ гэжэ Цезарь мэдэдэг.

Түрүүлэгшээр ерэхэ гэхэн шийдхэбэри абахадаашье, энэ ушар ухаандань оролсоод байгаа. Тээд эсэгынгээ түлөө хүбүүниинь харюусадаггүй.

Тээд мүнөө Цезарь зоной ханаанһаа бүхы юумэн дулдыдаха юм байна гэжэ бодомжолон алхална. Ахалагша инженерээр ажаллажа ябахандаа нэрэтэй хүндэтэй һэн. Һайн директорэй хүтэлбэри доро бээ харуулха тиимэшые хүшэр бэшэ. Мүнөө өөрөө бүхы ажахыгаа толгойлхо ёһотой. Тэрэнэй хүсэд шүрэб эршэлжэ шадахагүй ябаһыень мэдэхэ зон эндэ бии. Хэдэн түрүүлэгшэнэрэй Һайн мууе үзэһэн, газар таряалангаа, адуу малаа, трактор машинануудаа, табан хургандаал аржытар ойлгоһон шадамар бэрхэ, дүн дүршэлтэй зон бии. Атаархахаар, наадалхааршые зарим бии. Түрүүшын алхамуудые хүгшэн шононуудшые хэхэдээ ядалсадаг. Тиихэдэ, Цезарь... Абаһаар лэ нэрэ түрээс арьюуханаар үдэр бүри өөдөн үргэхэ ёһотой... Эсэгэн тугаархана нээрээшые хэлээ ха.

«Колхозой зөөриие хумхиин тооһон болгожорхиһон хүнэй хүбүүн олон һалбарита мүнөөнэй ажахые баяжуулжа, арьбажуулжа шадаха аал» — гэхэн хорон зэрэб үгэ тараа һаа, алдуутай алхам бүхэндэнь үбшэнтэйгөөр урдаһаань сохижо байхадаа болохол! Дээгүүр тушаалтай, нэрэ зэргэтэй хүнэй ажабайдал олоной нюдэн дээрэ ха юм. Ажал бэрхэ эмхидхэхэһээ гадна, найман тэгшэ байха ёһотой бшуу. Цезарь нэгэ суута директорые Һайн мэдэхэ юм. Хэдэн жэл соо муудаһан совхозые үргэжэ шадаһан хүн бэлэй... Тээд яахын аргагүй һалхин һарьмай, шэхээ таглахаар бэлин шэбшэг хэлэдэг, хатуурхаа һаа, түмэр шулуун мэтэ... Нэгэтэ намар нойтон саһанай унаад, харгын гэрэл мэтэ гэлигэр болошоод байхада, минеральна үтэгжүүлгэ асархыень арбаад машинын жолоошодые баалажа, хото город ябуулһан юм. Оһол боложо, нэгэ машинань гэдэргээ ерэхэдээ ташажа хүмэрээд, тэрэ жэл сэрэгэй албанда мордохо залуухан хүбүүн наһа барашоо. Тэрэнһээ хойшо директорэй ажал урагшаа ябахаяа болибо. «Ши хүбүүемни алааш!» — гээд, эсэгэн һогтуугаар нэгэнтэ бэшэ тэрээндэ аһаха. Директор ондоо ажахыда ошохо баатай болоо. Тээд түрүүшын хабар ган гасуур болоод, зундаа хура мүндэр адхараад, үбэлын орооһоной склад дүрэшэһэн юм. «Азагүй ноён ерээ, ябаһан лэ газартань муу юумэн болошодог», — гэхэ мэтээр Һайн хүнэй шэхэнэйнгээшые шэгшэгтэ хабшахагүй зугаа тараад, нэгэ мэдэхэдэ, сэсэ

мэргэн бэшэшье хаа, эгээл иимэшүү удхатай ханамжа бултанай зүрхэ эзэлжэрхийн юм. Угайдхадаа, нэгэ уһан архиншан, ажалгүй мунинха хүйхэр колхозой хашараг хулуужа алахамни гэжэ һүни хорёо соогуурнь түнтэржэ ябатараа, тушаан боложо, мүргэдэг бухада ёборуулжа үхэшэбэ... Директорте огто хабаатай бэшэ ушар аад, хэлэнэй хорон үшөө нэмэшэбэ. Ямаршые юумэнһээ сухарихаар бэшэ хүн аад, тэрэ мэдүүлгэ бари бариһаар сүлөө болоходоо, хайшааб даа зүүн зүг руу ямар нэгэн ойлгогдохогүй ажалда, олдохогүй тушаалда ороод ябашоо юм...

Нэрэ түрэ гээшэ юунһээ үндэлжэ, юун дээрэ тогтожо байдагыень дууһан мэдэхэ аргагүй орёо жороо, юумэн лэ даа... Бомбыншые унаад хандараахагүй һүр һүлдэ бодхобоб гэтэршни, илааһан ерэжэ һуугаад, нураажархиба гэхэ зэргын тиимэ нэгэ гайхалтай ушар тохёолдодог. Нэрэ түрэ!.. Нэрэ түрэ!.. Өөрынгөө нэрэ түрые хэншые зүб тодорхойлдоггүй ха... Дээгүүр лэ өөрыгөө абалсахаяа ханаха, өөрыгөө өөрөө ямаршыегүй бараг хаб гэжэ мэхэлхэ... Нэрэ түрэ ами наһыемнай абажа ябана... Гансал өөрөө өөрынгөө нэрэ абажа ябаад лэ үнгэргэхэгүйш. Тэрэниешни хүбүүншни, ашашни, гушашни, үри хадаһадшни үеын үедэ абажа ябаха ха юм!

Шаралдайнда дүтэлхэ бүрээ Цезарь алхасаа томоотойгоор, тодохоноор, алдангүйгөөр татахые оролдоно...

Шаралдайн бишыхан сарайн үүдэн нээлгээтэй, газашаа зурууд туяан унажа, хүнүүдэй тэндэ обооролдохо харагдана. Саанахана, харанхы соогуур бүлэг бүлэгөөрөө зон сугларжа, хоорондоо гүбэр шэбэр хөөрэлдэнэ. Эндэ тэндэ фонарьнуудай хүсэтэйшые, хүлэмхишые галнууд бии болоод, резинэ сабхи, субын хормой, гэрэй булан, холохоно һүүдһэн хорёо, ханаата болоһон нюур шарайнуудые тэмтэрээд, шэмхэлээд унтаршана.

Хүнүүд намайе яажа угтагша ааб гэжэ ханаагаа зобожо ерэлхэн Ломбодо хэншые харин анхаралаа хандуулбагүй. Ломбо гансаарханаа харанхы соо байтараа, Шаралдаие хорложорхийһон альбан шүдхэр мэтээр ханагдаха юм гүб гээд, нэгэ бүлэг зондо дүтэлэн няалдаба...

— ...Энээхэн гушаад үрхэ айл луугаад, хоорондоо юумээ хулгайлалсаха гээшэмнай юун бэ? — гэжэ Эрхэйн Гомбо ехэл дураа гутанги дуугаржа байба...

— Хулгайлһанииньшье, хардаханииньшье мэдэгдэнэгүй... Бү тэбдэ, Гомбомни! — гэжэ Арбаандайн Данзан дороһоонь өөдэ харан хэлэнэ.

— Муухай гээшэнь! — гэжэ Эржэни гүбэд гэдэ.

— Иимэ юумэн урдань үзэгдөө дуулдаа бэшэ, — гэжэ Дэжэд аалиханаар дэмжэбэ.

— Тэрэ гахайн гэр Шаралдаймнай дүргэжэрхихэн болоно гү-ү? — гэжэ Эрхэйн Гомбо хоолойгоо татаба.

— Ай! — гэжэ хэбэрын Гүнсэмаа ха, сошон абяа гаражархиба.

«Ломботой хамта дүргэжэрхихэн юм!» — гэжэ хэншьеб саашань хэлэхэнь ха гэжэ Ломбо досоогоо жэхын хүлээбэ. Булта зон Ломбые тойрожо, юундэ, яахадаа тиимэ хара хэрэг хээбта гэхэнь бээ!.. Булта барандаа фонарьнуудаа аһаажа, нюур руунь сэхэ шагаалгаха. Нюурын гансаханшье уршалаа хүрэтэрнь шэнжэжэ үзэхэһөө гадна, тархиинь нэбтэ, уураг тархи соонь биһалжа байһан бодол бүхэниинь сооро фонарьнуудайнгаа галаар, нюдэнэйнгөө хурсаар сорьёхо! «А-а! Энэмнай хүнэй гараар могой барюулха, хүнэй нюрга руу хутага шааха, үлүү гараһаниие үрэхихэ хүн!» — гэжэ нэгэн доро Хасууритые тойроһон хасууринуудай найгатар хүнхинэлдэхэ. — Муу һанаанда дарагдашаһан хүн!» Ломбо иигэжэ агшан зуура һанахадаа, өөрөөшье мэдэнгүй хойшоо хэдэн алхам сухаришаба.

— ...Үхэрэй нэгэ шабааһан бултаниие будаба... Иигээд Хасууритын зон хулгайша, худалша, хардааша, буляагааша, хорлоошо, дүргөөшэ, алуурша гүүлэхэмнай гү?! — гэжэ Эрхэйн Гомбо үшөө шангаршаба.

— Ааляр! Шамайел хүн тиигэжэ хэлэхэгүй! — гэжэ Эржэнинь хабирга руунь долёобор хургаараа хадхаадхиба.

— Хэлэхэ! Арбан үхибүүдыемни хэлэхэ! — гэжэ Эрхэйн Гомбо хадхуулһандаа бүри сухалдашаба.

— Гомбо нээрээ хэлэнэ! — гэжэ хэншьеб харанхы сооһоо нүгөөдэ бүлэгһөө шангаханаар дуугарба.

— Муудайн тархи мухариха... — гэжэ саанань бүглүүгээр хэлэхэ дулдаба.

— ...Мухариха... — үшөө хэншьеб сууряан мэтээр дабтаба. «Мухариха!!! Мухариха!! Мухариха!.. ха!.. ха!.. ...ха!!!» — гээд лэ, ганса энэ Шаралдайн газраа байһан зонй аманһаа абьяан дабтагдана бэшэ — бүхы Хасууритын гэрэлтэйшье, харанхышье сонхотой гэрнүүд; тэрээн соохи һэрюуншье, унтажашье хэбтэһэн үхибүүд, хүгшэд; эндэ тэндэ хусалдаһан нохойнууд; хорёогой һургааг, бахананууд, булан тохойн шаралжанууд, саагуурхи хасууринууд, Харһанай адагай нуурнууд, һүринүүд; үүлэндэ, харанхыда хушагдашоод һууһан хойто хаданууд, урда ууланууд — булта, булта ханхиналдаха, хүнхинэлдэхэ, гүнгинэлдэхэ, шэнхинэлдэхэ, һэршэгэнэлдэхэ мэтэ болобо. Ломбо энэ абьяан соо тээрмын шулуунда ороһон ороһон мэтэ үйрэшэһэндэл өөрыгөө һанаба. Бултанда шоо үзэгдэхэ иимэ айдаһатай юм байна... Һаймни үшөө урдаа гэжэ Ломбо шэбшэбэ.

— Ломбо абгаймнай ерээд байна ха юм! — гэхээр Бадмааха гэнтэ хажуудань бии боложо, түмэр мэтэ гараа ээм дээрэнь тохожорхибо. — Найр дүүрээ гү? Үеэлэ хаяалатнай юундэ ерээгүйб?

Ломбын дуугарха гэхэдэ, хэлэниинь ээдэлдээд, ойлгохын аргагүй игсуунаар амилһандал, абья гараба.

— Юунһээ барандаа айшоод байнат? — гэжэ Бадмааха Эрхэйн Гомбын бүлэг тээшэ алхан бажаганаба. — Хулууша, бандит Шаралдайһаа гү?

Зонй эмирэлдээн гансата замхашаба.

— Хэлэнтнай хүлдэшэбэ аал? — гэжэ Бадмааха Эрхэйн Гомбо Арбаандайн Данзан хоёрые этэрһээр хоорондонь орошобо. — Эсэгэ тухаймни дахин муугаар ама гараад туршагтыл даа! Тахяагай тархи булга мушхаһандал, хүзүүетнай булгалжархихаб. Энэ дороо таража арилагты! Манайда эдихэ ууха юумэн үгы! Нохойн гүлгэд!

— Нохойн гүлгэд эндэ үгы! — гэжэ эгээл холын бүлэгһөө эдир залуу хоолой бээ үрингээр абья үгэбэ.

Энэ Арбаандайн Данзанай арбадахида һурадаг ехэ хүбүүн гэжэ булта танибад. Тэрэ Бадмаахаа нэгэшье дутахагүй багжагар томо юм. Арбаандайн Данзан Будаалитай гэрлэхэдээ, үүлтэр пороодоёо һайжаруулхамни гэжэ хэлэһэн юм гэлсэдэг. Абья гарахадаа үсөөн Арбаандаймнай юу өөрөө тиимэ шог хаяха һэм, зон үнгэрүүлээ бээ. Нээрээшье, үхибүүдын булта пэнтигэр пантагарнууд юм. Илангаяа энэ ехэ хүбүүнийн багаһаа баабгай мэтэ хүсэтэй хүн болохонь мэдээжэ һэн. Таха заалаба, табан мүнгэ хургандаа буршытарнь эмиржэрхибэ гэлсэһэн юм. Теэд оройдоо барилдажа үгэдэггүй. «Баатар хүн, — гэжэ доктор Аюуша хэлэдэг. — Юрын зоноор баатар түрэлтэй хүн носолдодоггүй юм. Табин бууза эдижэрхёод, үшөө эдихэ һанаатай һуугша баатар лэ хүнэй маягтай байна даа! Номгон даруу...» Теэд энэ номгон даруу хүбүүнэй мүнөө иигэжэ адаалхай болошоһондо, бүгэдэ гайхаад абаба. Арбаандайн Данзан өөрөө залд гээдхибэ.

Арьягар томо бухын хүлээжэ, дайсан тээшээ аргаахан хилайһаар дабшаһандал, Бадмааха харанхы руу хүбүүнэй зүг руу алхалба. Үетэнһөө таһараад, хүбүүншье урдаһаань сэб сэхэ шэглэбэ... Хүнгэхэнөөр, тэмсэлэй абьяас уридшалан мэдэржэ...

Тэдэнэр бэе бээдээ туласа хүрэжэ ерээд гэтэлсэбэд. Бадмааха хүбүүнэй хүдэр бэеы шэнжэлэн зогсожо байтараа, юушье хэлэнгүй эрьеэд, гэдэргээ ябашаба. Иигээд лэ минии зоргоороо аашалдаг үе үнгэршэбэ гэжэ ойлгожорхёо гү, али яагаашье һаа наншалдажа байхаар саг бэшэ гэжэ өөрыгөө баадхан хорижорхёо гү?.. Адар томо тархья духылгаад, хүдэр хүлнүүд дээрээ тэртыжэ байхаһаань гадна, хэдышье мүргэлдөө һаа, эсэхэгүй хүсээ бүхы бэээрээ гүйлгэжэ, абьяастайгаар, аляархан шахуу ногооной урдань намиртар шуухирһан залуу бухаһаа хүгшэрһэн нэгэн, иигэжэ хилайжа ерээд лэ, гэнтэ зүрхэ алдан зайлашадаг.

Бадмаахын мүр дээрэ тугаарай тэрэнһээ үхэн айһан Арбаандайн Данзан алхашье сухарингүй, хүдэлэнгүй пирдайжа байба. Бадмааха тэрэниие

этэржэрхихэнь гү, үгы гү гэжэ зарим нэгэн һонирхон хүлэбэ. Бадмааха... тойрон гарахань гү? Бадмааха... Данзаниие тойроншьегүй этэржэрхиншьегүй... шуу дайраад гарашаба.

— Ломбо, шамтай хүнэй үгүдэ хөөрэлдэхэ хэрэг бии... Хөөрэлдэхэ! — гэжэ Бадмааха зониие, хүбүүхэниие диилээгүй сухалаа одоол дэбэргэхээр забдаба хэбэртэй...

Ломбо һэмээхэн гэдэргээ сухариба...

Ханда харанхы сооһоо гүйжэ гараад, баабайнгаа хүзүүндэ аһажа, бэээрээ халхалан, тэдэниие толотуулһан фонарийн гэрэлдэ гал мэтээр ялайһан нюдөөр Бадмаахые хараад байшаба.

Цезарь Бадмаахые амалан алхалаадхиба.

Дэбшэн бии болоодхибо. Тэрэнэй Ломбо тээшэ харбагдаһан, үзэн яданги хараса Ханда дээрэһээ халтираад, сахилгаан түргөөр эрьсэд, Бадмаахада хадашаба.

Булта зон юрьен тэдэниие хүрээлээдхибэ.

Дүхэригэй дунда Арбаандайн Данзанай хүбүүн орошобо.

— Байгты!

Оройдоо хурсашье бэшэ, хүнхинүүршье бэшэ, эршэтэйшье һаа, аажамхан хоолой захирангүй, юрэл таанад зогсохол ёһотойт, буруу юумэн болохоёо байна, ухаатай, томоотой зон аад, яанабта гэхэндэл соностошобо.

Таряаша дүхэригэй дунда фонарьнуудай галнуудай мүргэлдөөн, һэлгэсэлдээн соо орожо, үймөө татаһан хүнүүдэй түлөө аягүйрхэн, улаахан хасарнуудаа үшөө улайлгабашье, һанжуу хамараа үшөө һанжуулбашье, анхарал хандуулхаар юуншье болоогүй гэхэндэл бэшэндэ хандаба:

— Сугларшаба хабди... Мүнөө хэлээд үгэхэ...

Таряашын хажуу тээшээ зайлахада, тэндэ Маглаа бии болоод, һайн шүүжэ үзэһэн түсэб томоотойгоор ойлгуулан хэлэжэ эхилбэ. Хэн хэнтэй хайшаа, хаана хүрэтэр ошохоб, хэды зай хоорондоо баряад ябахаб, хэн хэдые ударидахаб, яагаад холбоотой байхаб гэхэ мэтэ эдэ олон зоной эб эмхитэйгээр орожо, зорихон хараагаа **бэелүүлхэдэ** аргагүй хэрэгтэй, шухала

юумэнүүдые хэлээд табижархиба. Ээм дээрээ томо одотой хүнэй захирхада, нээрээшье, хүр ехэтэй байба. Хасууритада анха түрүүшынхээ иимэ ехэ сэрэгэй зиндаатай хүн хүни дунда зониие фонарьнуудай галаар хасууринуудые нэбтэ харбуулһаар шанха урагшань зэлэ татуулан дабшуулхадань, хүл хүдэлөөн соогуур ерэлсэшэһэн бишыхан хүбүүдэй зүрхэд сээжээ арай дэлбэ сохингүй оболзобо. Ямар нэгэн агуухэ дайнай эхилшэһэндэл, аймшагтай зоригтой сэрэгшэнэй тоодо ябалсаһан мэтэ тэдэнэртэ һанагдана ха юм. Гансал Баяр таабаймни али модоной, али бургааһанай саанаһаа харагдашана ааб гэжэ, фонарийн гэрэлэй гүйдэлые дахалдан, хёрхо хурсаар шэртэнэ...

XXXIX

Нээрээшье, сэлээнгээрээ гарашоод, нэгээ бэдэрнэбди гэжэ ябахань бултанда жэгтэй байба. Элдэб бодолоор тархья эрэлжэлүүлэн, Хараһание зайгаад, хоёр бүлэг болон һалажа, уруудан үгсэн ошобод.

Эрхэйн Гомбо Эржэниһээ холо бэшэхэнэ ябатараа гэнтэ һөөлжэлэн алхалжа, түргэхэн хажуудань хүрэжэ ерэбэ.

— Эржэни, Эржэни! — гэжэ шэбэнэн шахуу хэлэбэ. — Ехээр бэшэнһээ урдуур бү оролсо... Ши оложорхибош! Талада үхэһэн хүниие урид олохонь сээртэй юм! Олохо зон олог лэ...

— Теэд... — гэжэ Эржэни ээл тээл гэн, нюдөө ехэ бага болгон, айнгяар хоёр тээшээ хараашалба.

— Хараашье һаа, бү хэлээрэй...

— Теэд...

— «Теэд, теэд»... — гэжэ, Гомбо шүдөө зуужа, нударгаа доогуур харуулба. — Хүн юу хэлэнэб, дуулалши!

— Шаралдай... Шаралдай абгай... үхэшөө гэжэ гү? — гэжэ Эржэниин хүлнүүд һалганалдашаба.

— Юундэ бэдэржэ байнабибди гэжэ һананаһ? — Эрхэйн Гомбо мihэд гэбэ.

— Би гансаараа ябахагүйб! — гээд, Эржэни тэрэнэй гарһаа аһашаба.

— Үхэһэн хүн бодоод шамда аһашаха һэн гү?! — гэжэ Гомбонь гараа сүлөөлхые оролдобо. Тээд Эржэниие хэды һэжээшье, угзараашье һаа, тэрээнһээ мултархагүйгөө ойлгожорхибо. — Зай, сугтаашье ябая даа...

— Тээ тэрэ... тээ тэрэ... — гэжэ урагшаа шүүд хажуу тээшэнь зааһаар Арбаандайн Данзан бии болошобо. — Түгэсэг түшөөд хүн һууна... Хартууз малгайнь орой харагдажа байна... Ошохомнай гү?

— Хаана? Хаана? — гэжэ Эрхэйн Гомбо фонариингаа галые тэрээн худар залажа, улыбээшье, тонгойбошье. — Шинии олоһон хойно мүнөө ошоходошье хамаагүй...

Арбаандайн Данзан Эрхэйн Гомбо хоёр аргагүй аалиханаар ан маряһан мэтэ түгэсэг тээшэ ябабад. Нээрээшье, хартуз малгай... Нээрээшье, Шаралдай хэдэн жэлэй саада тээ саг зуура егерь болоод байхадаа, иимэ малгай үмдөөд ябагша һэн... Тээд хожомынь энэ малгайгаа үмдэхэнь харагдагшагүй бэлэй... Хасууритын зон булта ангууша — хуулиин зургаанда тушаа тушааһаар тэдэниие дууһажархиха гүб, али яла түлүүлэ түлүүлһээр үгырүүлжэрхихэ гүб гээд, энэ ажалһаа арсаһаар тэрэ малгайгаа үмдөөгүй... Тиигэншьегүй яахаб, түрүүшын үдэр доктор Аюушые буутайнь Хараһанай адагта барижархихан юм. «Хоёр хоноод агнууриин хаһа эхилхэээ байна. Тиихэдэ ши!» — гэжэ Шаралдай хүршэ айлайнгаа үбгые зэмэлбэ. «Тээд яагааб? — гэжэ доктор Аюуша бэлтэгэр нюдөө бүри бэлтылгэжэ, нэтээ унашаба. — Нёдондо хоёр хоног һүүлдэ нугаһанда гараа бэлэйб... Тээд би нюдэ нюургүй, тудаха тудахашьегүй һаа буудадаг бэшэб... Буудаал һаа — лаб! Тиигээд ондоо хэрэггүй... Шүлэ гаргажа эдээ һаа болоо! Би зарим нэгэн зон мэтэ мэшээг һомо үргэлөөд, автомат абаад ябана аалби?!»

Хойто үдэрнь Ломбындо ГАЗ-69 машина ерээд, Шара Жалга руу ябашаба. Шаралдай хойноһоонь морёо унаад хатаргашаба. Тиимэл даа! Гүрөөһэ һууридаха гэжэ байтарнь, Шаралдай дээрэнь бала буушоо. Тээд

танигдаагүй табан зоноор хамта Ломбо, угайдхадаа өөрын Бадмааха тэдэнээр ерэлсэшэнхэй, нохойн гүлгэнэй хусаһан мэтэ Шаралдайн хэлэхыешье, хашхархыешье анхарангүй, буунуудаа үргэлөөд арилшаһан юм... Саашань мүргэхэ гэхэдэ... хүбүүнийн, тиигээд аймагай нэгэ ноён... Мүргэ, бү мүргэ — үрэ гарахагүй...

— Али бэшэ зоноо асархамнай гү? — гэжэ Арбаандайн Данзан гэнтэ зогсошобо.

Эрхэйн Гомбо баһал ээл-тээл гэшэбэ.

Муу мэдээ зондо дуулгахаһаа хоюулаа зүрхэсэшэбэ. Шархатуулаад алдажархиһан баабгайгаа оложорхёобди гэжэ ой тайгын хүнхинэтэр хашхарха юумэн бэшэ ха... Тэдэнэрэй баруун таладань Дэбшэн ябана... Зүүн тээн — Бадмааха...

— Бадмаахые дууда! — гэжэ Эрхэйн Гомбо Данзандаа шэбэнэбэ. — Тэрэшни шулуун зүрхэтэй хүбүүнийн. Дэбшэншни... хэн мэдэбэ... Үшөө хайшан гэжэ байхаб... Сэдьхэл нимгэн хүн бшуу...

...Бадмааха бэшэнһээ нилээд гээгдэшөөд, мантан томо хадаа модоной шэлбүүһэдые дайрангүй алгад гаража шадангүй, хуу норшоод, урагшаа ябахаяа дурагүйдэшэнхэй һалирна.

«Эдэ тэнэгүүдээр адли болошоод, харанхы һүни хасуури ой соогуур гүйлдэжэ, гэшүүһэндэ нүдөө тэһэ хадхуулна гүб! — гэжэ удааханаар хара газар дээгүүр шарга шэрэһэндэл шэбшэнэ. — Эрдэмтэйншые, ноёнииншые, мүрдэлгэшэнииншые, юу хэлэхэбши даа, нэгэ тогоон соо бусалһан юм байна... Баабай юундэ, яахадаа ой соо орожо, ооһорто үлгэлдэшэхэ юм?! Үлгэлдэхээ һанабалнь, газаагуурхи хото хорёонь дутаа гү? Баабайда өөртөө өөрөө гар хүрэжэрхихэ зориг бии аал? Һэ! Хэн нэгэнэй сомоо соо орошоод, нүгэлөө гаргажа хэбтэнэ бээ... Эдэ хоёр гутаарнуудые һанаа оруулхамни гэжэ... Һэ! Мүнөө дүшээ тууһан араата һахалта хүбүүдээ һургажархихамни гэжэ һанана... Бидэ хоёрнь бэрхэнүүд болоод, Азаргатанай алдар соло үргэхэ ушартай зон байгаабди! Тэрээгээрнь хүн юу хэхэ юм! Элүүр энхэ ябабал — болоо! Үхэшэһэнэй һүүлдэ һайнаар хэлсэхэдэнь хүхижэ, муушалхадань

уйлажа хэбтэхэ һэн гүш?! Би — юу!.. Трактор комбайндаа ябаһан хаа, али орден абаха байгаа гүб?.. Орденгоор яахабиб? Урданайхи мэтэ ордентой хүндэ мүнгэ түлэхэ хаань, үшөө хамаагүй бэлэй... Харин налайтараа сэнгэжэ абааб... Шуһанай тогтошохо, шулуунай бутаршаха хүйтэндэ хүхэ түмэр дээрэ һуугаад хүдэлөөшье хаа... Үгы, энэ... Үнэхөөрөө баабай һамган хоёрни намайе ургалжа абаха гэлсээ гү? Хүнөөр орёолдобоб гэжэ худал һураг намда хүргөөб гэжэ һамгамни али нээрээ хэлэнэ гү? Би — тэнэг! Үнэншөөд... Энэ Хасууритада хүрэжэ ерээд... гүрөөһэ һууридахын орондо... Һэ!

Бадмаахын урда хүнэй зэргэ арай болоодүй залуу хасууринуудай шэрэнги нэмжыһээр бии болошобо.

«Һэ! — гэбэ Бадмааха үшөө сухалтайгаар. — Угайдхадаа эдэ модод хүнэй харгы хаахань гү?1

Бадмааха тэдэниие хаха зүһөөд, хүл дороо хухар нугар гэшхээд гарашаха хүсэлдэ абтаба. Фонарийн галда тэдэнэр хүхэ ногооноор харагдажа, гансашье энэ хүсэтэй үдхэн үнгэһөөмнай далтирхаш гэжэ бэеэ үрин, бээдээ найдан, олондоо, эбтэйдээ эдирхэжэ һууһандал...

«Энээн соо уһанда ороһон хулгана болошохолби даа! — гэжэ Бадмааха ухаалба. — Тойрохол даа...»

Хулгана... Баабгай ябатараа, хулгана болошохо саг ерэхэ юм гү? Бадмааха норшоһон хубсаһанһаа гү, али энэ бодолһоо юм гү — жэхэгэд гээд абаба. Хулгана... Тархинь — Бадмаахынхи... Хултаганан, «ши-ис, пи-ис!» гэн булан соогуур хоргодохо нүхөө оложо ядан гүйсэгөөнэ... Арбаандайн Данзанай ехэ хүбүүн хүлөөрөө тэһэ гэшхэхэ гээд оножо ядана... Таряаша: «Байгты!» — гээд зогсоожорхино. Таряаша газар дээрэ бүхөөр, үндэһее холуур, доогуур, саагуур гүйлгэжэрхийһэн хасуури мэтээр байна... Барилдахадаа Бадмаахын тахимын татахатай хамта ара гэдэргээ тарайшадаг Таряаша.

«Хүсэн гээшэмнай баһал мүнгэн мэтэ юм гү? — гэжэ Бадмаахын тархида фонарийн галһаа гүйлдэһэн һүүдэртэл адли юумэнүүд бүрэлзэнэ. — Бии хадаа бии, үгьдөө үгы... Үгырхын эхин үзэгдэбэ... Үтэлхын...

Түригдэхын... Таряаша намһаа хүсэтэй болоод байна. Бэын хүсэн нэгэ хүнтэ, бэлигэй хүсэн түмэн хүнтэ... Иигээд лэ баабаймнай бэынгээ муудахада, элдэб юумэ толгойдоо оруулна бээ... Үбсүүгээ шаажа ябаһан хүбүүдһээ заримдаа юун үлэшэдэг бэ! Мутила.... Мутилын үрөөһэн гарай хүсэ баридаггүй бэлэйб... Зуун хорин килограмм шэгнүүртэй... Арбан жэл... түрмэ... Хойто зүг... Мүнөө... далан килограмм... Хэды мүнгэн, хэды һамган... Хото городууд... Хэды зон айжа һалганалдаагүйб... Далан килограммтаяа үлэшөө... Мутилада хамаагүй... Тулахадаа ерээд хэбтэхэ Хасуурита намда бии... Агнаад... Сэдьхэлни зобохогүй. Би Мутила бэшэб... Хасуурита даб дээрэ ерэхэшьегүйб... Магад, энэ эмэшни, үнэхөөрөө, хүнөөр гүйлдөөгүй гү? Һамгадай үгэ үжэһэн һархяаг... Гэр бараанайнгаа хараа харангүй ябажа байнаб... Шүдхэр мэдэбэ!..»

Бадмаахын нюдэндэ утаа уняарта дарагдашаһан хари холын хото сэлээнүүд, саһанда хушагдаһан хоһон таланууд, набтархан модод харагдахадал гээд, зүрхэниинь гунигтайгаар шэмшэрээдхиб.

«Али нютагтаа түбхинэхэ наһамни болобо гү? — гэжэ тэрэнэй досоо гэрэлтэшэбэ. — Һамгантаяа, хүбүүнтээ... Хүбүүмнишье намайгаа ондоо хари хүн мэтээр һанадаг болошобо... Үшөө үхибүүтэй болохо хэрэгтэй... Гансахан хүбүүн... Юу! Таряаша юумэд хэнһээ дутахаар һуунаб... Теэд Хасуурита иигээд хоһоршохо юм бэшэ гү?.. Мал ажалай комплекснууд баригдаад, фермэнүүд болигдохо ха юм. Фермэ үгы һаа, сэлээн үгы... Хайратайл байна даа! Тугалай түрөөд, тэндэһээ консервэ гү, али тэндээ үнөөн болоод, үтэлтэрөө шэлнүүд соогуур эюулэгдэһэн һүн болоод гаража байха завод фабрика мэтэ юумэнэй дэргэдэ ажаһуухань һониншье, һайншье һаань... Доктор Аюуша, Ломбо, манай баабайнар эндээ яһаа хаяад лэ, юуншье үгы болошохо гү?..

Нэгэ һанахада, хамаагүйшье лэ даа... Хүн гээшэмнай нэгэ газартаа курятник соо хаагдаһан тахяанууд мэтээр сугларжал байна. Барак соо унтаж хэбтээд һэрхэдээ, тиигэжэ һанахаш... Эндэ сүлөө гээшэнь! Юушье хэнгүйгөөр унтажашье хэбтэ, тээ тэрээхэн хасууринуудыг унагаагаад,

хартаабхын газар гаргажашье бай... Зуун жэлэй саада тээ хүн хайшан гээд эндэ хүдэлжэ байгаа, һуугаа — тэрээн мэтэ. Хүндэмнай сүлөө хэрэгтэй юм хаш... Сээжээрээ дүүрэн амилжа ябаха...

«Тээд һамганһаан һалашаба бшууб! — гэжэ Бадмаахын досоо уһан тээрмэ эрьенэ. — Эрэ хүн хадаа хэлэһэн үгэдөө эзэн байха ёһотойб. Һалаа хадаа Һалаа! Һэжэглэжэ ябахын орондо... Сабшаад лэ дүүрээ! Али... үнэхөөрөө Хара далайн эрье орошоһыемни дуулаад, хоро шаранайнгаа ехэдэ, зорюута Пэнтюухэдэ хадам оложо байнаб гэжэ харуулаа гү? Үгы даа! Би тамга табяад, суургалаад ошоогүйб... Үнэншэхэгүйб! Үглөөдэртөө эсэгынь газаа абаашаад, түлхижэ унагаагаад харайлгашахаб! Хасууриташье — баяртай!»

Тээд эсэгэнь наһа барашаһан байг даа?! Нэгэн доро һамганһаа һалаха, эсэгээ хүдөөлүүлхэ болоно гү?! Гэрынь гансата хоһоршоһонь... Азаргатанай уг иигээд таһаршахань гү? Дэбшэн Хасууритада үни тогтохогүй... Баяр хүбүүниинь... Юу Азаргаевтанай нэрэ абажа ябаха һэн гү?.. Бадмааха, магад, хари холын газарта хутагаар хадхуулаад гү, али модондо даруулаад лэ гү мартагдашаха... Бадмааха яана гээшэб? Алдар соло, нэрэ түрэ хэрэггүй гэдэг хүмнай уг удха тухайгаа һанаагаа зобошобо гү?

Дулмаяа хаяад арилшахамни даншыё хүнгэн бэшэ гэжэ Бадмааха гэнтэ мэдэрбэ. Ондоо һамгад... Хэрбээ урдын хаан мэтэ олон һамгатай болошыё һаань, Дулмань — эгээл ехэ, эгээл дүтынь хатан — гуламтынь һахижа һууха һэн...

Бадмаахада гуламта хэрэгтэй юм байна?! Тэнгэриһээ тэб байтар буушоогүй, Шаралдай гэжэ юрын бурядай гэр бүлэ соо нэгэ садажа, нэгэ үлдэжэ, даараашье һаа хүлдэнгүй, эхэ эсэгынгээ үбэр соо дулаасан, гал дээрээ шанаһан эдее эдижэ, галдаа хүлшэжэ эрэ болоһон хадаа эгээл энээхэн Хасууритаяа нютаг гэжэ тоолохо юм хаш...

Дулмаяа анха түрүүн гэртээ асархадань, эсэгэнь бэридээ: «Эхымнай орондо эхэ боложо ерэбэш, иигээд лэ энэ гэр танай болобо, танай гал гуламта энэл даа!» — гэжэ хэлээ һэн. Ашатай болоходоо эсэгэнь: «Азаргаевтанай уг

дамжуулагдаба, хоёр бэетнай иигээд хори болохонь гээшэ... Хасууритадаа үнэр хажар олон болохобди», — гэжэ байжа баярлаа. Бадмаахашье тэнгэридэ хүрэтэр баярлаад, хүбүүгээ Баяр гэжэ нэрлээ.

Мүндэлэн ерэн дэлхэйгээ үшөө ойлгожо, обёоржо бирахагүй нюдэдөө нээгээд, үнишье болонгүй хаажархидаг, бүхы ургамалай, амитадай амилдаг агууехэ агаарые бишихан хамарайнгаа онигорхон нүхөөр шоршогонотор татаһан, хожомоо хара хилээмэшье хазаха, архи балгахашье амаараа мүнөө эхынгээ хүхэ бэдэрхэ хүбүүхэнээ тэбэрээд, гэртээ орожо ябахадаа, Бадмаахын досоо доһолоод абаа бэлэй. Ямар нэгэн мэшээг талхан гү, али үбэл гараһан тугал гү бэшэ — хүн ха юм! Өөрһөөнь бии болошоһон, өөрын нэрэ нэрлүүлжэ ябаха хүн лэ даа! Үнгэрһэн жэл Дулматаяа тэдэнэр миил хомхой шуналаа хансаагаа бэшэ, харин иигэжэ өөһэдтэнь адли зон соо хүхижэ, хүдэлжэ, тэмсэжэ ябаха хүбүүхэн түрэшэбэ ха юм! Аргагүй эсэгээ һажаажэ бүхэ болохо... Эсэгынгээ жэшээгээр хэнэйшье хойно байхагүй, ямаршье хүдхэшүүлые айлгаад, дараад ябаха... «Баяр! Бадмаахын Баяр!» гэлдэжэ хүнүүд барилдаанда хүбүүдые шэдэхэдэнь, басагад соо орожо ерэхэдэнь гайхан, һайхашаан, айжашье, магтажашье дуугаралдаха... Хүбүүгээ тиихэдэ дүмүүхэн тэбэрээд гэртээ орожо ябахадаа, иигээд лэ мэнэ, Хойто зүг ошоһон хүбүүд мүнгэ һамар мэтээр лэ сохёод ерэнэ гэлсэхэдэ, Мутилые дахаад мордошохоб гэжэ ойндоошье оруулаагүй ааб даа... Тиигэһээр лэ аблуулшаһан мэтээр нэгэ газартаа тогтохоёо болихоб гэжэ хүбүүнэйнгээ хажууда дүй нааргүйгөөр угжыень амандань хэжэ һуухадаа һанаагүй...

Бадмааха иигээд лэ хумхиин тооһон мэтээр худхаралдаһан түмэн зон соо тунашахань гү? Хүбүүншьегүй, һамганшьегүй, эсэгэшьегүй... Ондоо хүбүүтэй, ондоо һамгатай болобошье гэлэй, теэд эсэгэнь... Хүндэ юуншье олдохо, харин лэ эхэ эсэгэ хоёр дахин олдодоггүй юм гэжэ хэлсэгшэ бэшэ гү?

«Баабаймнай наһа барашаба гү?! — Бадмааха хүйтэн хүлһэнэй духа дээрэнь гэнтэ гарашахадань аршаадхиба. — Хүн гэртэһээ гараад, юундэ үгы болошохо юм?! Баабаймни нүгэлтэй, мууламгай зантай... Эрэ тахяагай тархиие таһа сабшахыемни, нюдөө ехэ болгожорхёод, хухи сагаан болошоод

хаража байна хэн.. «Иигээд лэ... таа сабшажархиба гүш?!» — гэжэ шэшэрхэн хоолойгоор асуугаа... Юу таа сабшажархёобиб? Уг удхаа таа сабшажархиба гүш гээ гү?! Гал гуламтаяа хүнөөхээ байнаш гээ гү? Тахяагай тархиин тааршахада, шуһанай горьётор шэдэлхэдэ, иигээд лэ амьяа таһалжархиһан хүн амар хэн гэжэ һанажархёо гү?!»

Бадмаахын нюргаар хүйтэн хүлһэн адхаршаба...

«Магад, оройдоо, намһаа бэшэ, Ломбын хардалгаһаа болобо гү? — гэжэ Бадмааха өөрыгөө аршалхые һэдэбэ. — Машинаар гахай танай нютагһаа хулгайлаа зомди гэжэ Эрхүү дээрэ нэгэ хүйхэр һогтуугаар һаймһараа бэлэй... «Гол губиие дүүрэн хашхардаг юумэнүүдые хулууха гээшэ ухаан, ухаан лэ хэрэгтэй бээ? — гэжэ Бадмаахаа асуугаад, бахархан һуугаа юм. — Юһэн мянган түхэриг хубаажа абаабди». Нээрээшье, гайхамаар бэлэй... Тээд тэдэ гахайнуудые зайн галаар сохюулаад, һугшье гүүлэнгүй унагаажархиһан юм гэжэ ойндомни гансата ороогүй. Трансформатор юумэтэй Хасууритын нэгэ хүн туһалаа, мянга табан зуун түхэриг тэрэнэйнгээ түлөө абаһан юм гээ бэлэй... Баабайн тиимэ мүнгэтэй болошоо һаань, мэдэхэ һэмди... Тээд юундэ ходо мүнгөөр дуталдагша һэмбибди? Хэн бэ гэжэ тэрэ хүйхэр мэдээшье һаа, намда хэлэжэ үгөөгүй хэн. Хэн Хасууритада тиимэ юумэ хэхэ шадалтайб? Ломбол бэшэ гү? Ломбын зөөри иигэжэл сугларһан байха! Наһан соогоо хулуугаа ёһотой... Үеэлэ хаяалатаа юушье хэхэдээ болохо. Үеэлэ хаяала эндэ юрэл ерээд мүнөөдэр һуугаагүй... Магад Ломбо үеэлэ хаяалатаа мал хулуужа худалдажа байна бээ... Зорюута өөрынгөө сар эгээл түрүүн мяхалжа, мүнгэн болгоод, үгы хэбэбди гэжэ хуулиин зургаанда мүргөө хаш... Үеэлэ хаяалань хүниишье алахадаа гараа һалгануулхагүй!»..

...Ломбо ой руу гүнзэгырхэ бүрээ саагуураа хүрөө дарагдажал ябаба. Шаралдай нюдэндэнь элдэб янзаар — хасуурида үлгэлдэшоод, хэлээ үбсүүндээ хүрэтэр һанжуулжархиһаар, хутагаар бээ хадхаад, хагдаржа эхилһэн ногоое шуһаараа улайлган алдалшаһаар, дэмыршэһээр, арбан хургаа шара шубуунай һабар мэтээр нугалаад, хоолойдонь аһахаяа урдань гэнтэ бии

болошооноор харагдаад, Ломбо залд гэнэ. Өөрынгөө шэглэлнээ хадууржа, Цезарь Соня хоёртоо нэршэгэнэнээр, уухилнаар хажуудань ерэбэ.

— Эндэнээ ябая! — гэжэ игсуунаар шэбэнэбэ. — Муу юумэн лэ болохонь... Бадмаахые хараа бээш... Эдэшни маанадта аһахаараал аһахань!

— Ябая! — гэжэ Соня аймхайгаар тэдэниие шарайшалба. — Тэрэ... Бадмааха гээшэшни юушье хэжэрхихэ хүн! Ябая, Цезарь!

Цезариин, нээрээшье, энэ дороо эрьелдээд, арилшаха дураниинь хүрэбэ. Хамсыгаа шуугаад, ёһотой ажалдаа шармайжа орошохынгоо урда тээ хэдэн хоног Хасууритадаа нилээд шэлэрхэб гэжэ ханажашье ябаа хаа, иимэ аягүй юумэннээ шэнэ байдалаа эхилхээс хаанаһаа мэдэхэ бэлэй... Цезарьтэ, тэрэнэй ажалда огто хэрэггүй юумэннээ... Тугаархана Бадмаахатай тулалдашаха хэн... Таряашын үгы хаа Бадмаахатай — нэгэ мүнгэндэшье хэрэггүй хүнтэй... Хэрэггүй... хэрэггүй! Тиихэдэ Цезарь ажалаа эхилхэдээ анха түрүүн хэндэ түшэглэхэбиб гэжэ бодоходоо, Хасууритынгаал хүбүүдые ханаадхёо хэн... Тиихэдэ!.. Ахмад зоотехнигээр, үгышье хаа отделениин зоотехнигээр Гомбожабые, тэрэнэй зохёохы ухаатайе мэдэдэг хадаа табихаар хэн. Теэд Гомбожабые фермэ даагшаһаа болуулхаар... Таряашын Дэжэдые оруулаа хаа, дээрэ гэжэ, тугаархана найрлажа нуухадаа тобшолол хэхэ баатай болоо... Хасууритын механизаторнууд Таряаша, Арбаандайн Данзан, Эрхэйн Гомбо бэшэнээ дахуулаад ажаллахаар найдамтай зон.

— Шамайе гэмэлтээжэ болохо! Үхибүүдээ, намаяа ханыш... Ябая, энэ колхозгүйгөөр ажамидархагүй хэн гүбди?! Яагаашье хаа, эндэ шамда амар заяа үзүүлхэгүй! Ябая! Нэрынгээ нэгэ будагдашаһан хойно... Бидэ зэмэгүй аад, эдэнэй урда нюдөө дээшэнь үргэжэ хараха аргагүй, толгойгоо ганхуулан зогсохоннай гү?! Доромжолуулхагүйбди! Бидэ үшөө аргаа алдаагүйбди! Цезарь, юундэ байнаш? Ябая!

Соня энэ дороошье хараалта муухай Хасууритаһаа мордошохоор... Хэндэшье хургаар даруулангүй, бишыханшье баһуулангүй, эсэгынгээ найдамтай дали доро үндыһэн хадаа иигэнгүй яахаб. Соня ганса мүнөө иимэ эрилтэ табяад үлэшэхэгүй, эндэнээ арилтарни хам орохо гэжэ Цезарь

ойлгоно. Мэдэгмаатай нэгэ нютагай агаараар амилхагүйнь лаб! Ломбын гэртэ үшөө дахин хонохогүйдөөшье болохо. Урдань Соня элдэб юумэндэ анхарал табихагүй мэтэ хэн... Цезарь хэлэһэн, ханаһан руу байлсаха. Тиибэшье Цезарь, хэрбээ Соня нэгэ юумэ хүсөө хаа, хамаг хүсөөрөө зууралдашадаг, үсэд нэтэрүү зангаа ухаагаараа дараад ябадаг гэжэ тухайлагша хэн. Шархи паараа олобо гэжэ, үбгэ һамгад таарашадаг ха юм. Цезарь мүнөө арсаа хаа, үнихэн заһархагүйгөөр гэр бүлэдөө хэлэ ама татахань дамжаггүй.

— Бидэ байлсахал ёһотойбди! — гэжэ Цезарь эршэтэйгээр, хатууханаар дуугарба. — Юунэйшье болоо хаа! Хүн нюураа бү алдая! Нюуртамнай бултанай бүтэтэр нёлбоошье хаа, угаагаад, сэбэрлээд, хүн ёһодоо үлэхэ ёһотойбди!

— Үгы! — гэжэ Соня шара хэдэгэнээндэл шаршаганаба. — Би нюуртаа нёлбуулхагүйб!

— Би нёлбуулуужаб, — гэжэ Ломбо гүбэрбэ. — Теэд мүнөөдэр... Үгы! Би үшөө бодожо үзэхэмни... Нёлбуулхаһаа, хэды хазагайрхые оролдоошье хаа нёлбуулхаш... Таанадай улайлсаһанай, сайлсаһанай хэрэггүй...

— Баабай, Соня, — гэжэ Цезарь гэнтэ һуларшаһан хоолойгоор хэлэбэ. — Нээрээшье, та хоёр гэртээ харишагты!

— Ши юундэ үлэхэ юмши?! — гээд Соня гарһаань аһажа, гэдэргэнь татаба.

Цезарь хүсэтэйгөөр гараа һуга татан абаад, шүдэнэйнгөө хоорондуур:

— Һаад бү татагты! Ябагты эндэхээ!! — гэжэ уур сухалаар орьёлһон үгэнуудые шэдэжэрхихэдэнь, даб гэхэн Соня тогтожо, Ломбо гэдэргээ сухаришаба.

— Ой! — гэжэ Соня гэнтэ хашхаржархиба.

Тэдэн тээшэ мододой хоорондуур нэгэ хүн булай түргөөр түжэгэнэһөөр дүтэлжэ ябаба...

XL

..Ханда оройдоошье эрьен тойрон хараашалангүй, юрэл мододые тойрон гаража, иишэ тиишээ годирон, ябажал ябаба.

Тугаархана тэрэнэй Үнсэгтэһөө ерэхэдэнь, Дэбшэн эрнигтээ зогсожо байгаа.

Дэбшэн ойртожо, хүнгэхэн амисхалаараа хасарын эльбэжэ, нюураа нюуртань тон дүтэлүүлээд байшоо. Хандын зүрхэн түжэгэнэжэ, гэнтэ агаар сээжэдэнь дуташахадал гэжэ, толгойнь аалиханаар эрьелдэбэ...

— Би шамтай нэгэ юумэ хөөрэлдэхээс хананаб, — гэжэ Дэбшэн баһал сэдхэлээ хүлгүүлэн хэлээ.

Ханда Дэбшэнэй сээжэдэ татагдан, басаганай эшэмхэй, хэды дуратайшые хаа, хитэн эсэргүүсэдэг занда түлхигдэн, хэды соо дүүжэндээд, гэдэргээ нэнгэн, эрниг түшэшэбэ. Нюдөө анин, тэнгэри өөдэ нюураа шэглүүлхэ зуураа, тэндэһээ ялагархан одон тэдээн дээрэ унажа ябана гэжэ ханаба. «Поэтессэнүүд лэ одо унагаажа шададаг юм!» — гэхэн үгэнүүд хүгжэм мэтээр шэхэндэнь ханхинашаба.

Иимэ хүнгэхэнөөр, хүлэсгдээгүйгөөр хүнэй жаргалай одон магнай дээрэнь буушаха юм гү?

— Ханда! Яагаабши?! — гэжэ Дэбшэн басагы дүмүүхэнээр гарнуудаараа далаһаань дүнгэбэ.

Яагаабши?! Ханда жаргалай оды шарай дээрээ тогтоожо абахань бэшэ гү? Ханда энэ үедэ өөр тухайгаа оройдоошые мартажархёод, тэрэ одоной амьар ами залгажа, тэрэниие тэнгэридэ оложо үгэхэн хүндэ өөрыгөө бүхыдэнь зорюулхаар бэлэн байна бшуу!

— Яагаабши?! Толгойшни эрьенэ гү? — гэжэ Дэбшэн сошон, хоолойгоо халгануулан дуугарба.

Тиигэнэл даа, тиигэнэ... Тээд үбшэнһөө бэшэ, үлүү ехэ жаргалай эрьесэ дээрэ эрьелдэнэл даа... Юу асуунабши даа, Дэбшэн?! Зүрхэншни мэдэрнэгүй гү? Басаганай шэмшэрхэн бэеы дүнгэжэ байгаад, нюураа нюуртань дүтэлүүлхэдээ, үлэ мэдэг нээгдэхэн уралнуудтань ямар хайхан, ямар үнжэгэн зөөлэн, ямар шухала үгэнүүдэй өөртэшни хэлэгдэхээс, сэсэгэй дэльбэхээ дуһаха шүүдэрэй дуһал мэтээр халганажа байхые ойлгоногүй гүш?

Нюдэндэшни ямар манан унашооб, зүрхэншни юундэ иигэжэ модон боложо мэнэршооб?

— Яагаашьегүйб... Хамаагүй... — гэжэ Ханда тэнгэриһээ ямаршые одоной туяан сасарнагүй гэжэ ойлгон сэхэлдижэ, Дэбшэниие гэмнэһэн, гайхаһан урма хухарһан харасаар шэртэбэ. — Яагаашьегүйб...

Яагаашьегүй... Нээрээшые, наһанайнгаа эгээл нангин алхам хэжэрхихээр аад...

Ханда ёһодоо үлэшэбэл даа... Яагаашьегүй.

— Ханда, шамайе хүлээгээб... — гэжэ Дэбшэнэй хэлэхэдэ, нэгэ бага һэргэшэбэ.

— Нааташооб... Үдэшын наамда үнээднай хүтэй болошоод байдаг, — гэжэ тэрэ шэбэнэбэ.

— Ерэһэншни хайн, — гэжэ Дэбшэн гарнуудаа дала дээрэһэнь абангүй хэлэбэ. — Шамда нэгэ гуйлтатайб...

Гуйлтатайб?! Дэбшэн юу гуйха юм? Үгы, үгы! Ханда Дэбшэнэй түлөө гуйлтагүйгөөршые юушые хэхэл! Юундэ Дэбшэн шэхэндэ хажар, оройдоошые хэрэггүй үгэнүүдые дурданаб? Хандые дүмүүхэнээр тэбэрээд, зүрхэндөө нюурыень хашаа наань, тэрэнэй бүхы наанаень, хүсэлыень бүтүүгээр таажархихал.

— Ханда! — гэжэ Дэбшэн сэдхэлээ хүлгүүлэн хэлэбэ. — Мэдэгмаатай намайе уулзуулыш!

Хэлэхэ гэхэн юумэншни бэшэ, ондоо үгэнүүд аманһаашни алдууршоо гү гэжэ Ханда нюдээс ехэ болгон, Дэбшэниие шарайшалба.

— Мэдэгмаатай хөөрэлдэхэ ёһотойб... — гэжэ Дэбшэн аман соогоо шахуу гунигтайгаар хэлээ. — Үглөө эртүүр ябахамни...

— Юун тухай хөөрэлдэхэтнайб?.. — Хандын шарай хүйтэршэбэ.

— Ханда, ши ойлгохогүйш! — Дэбшэн Хандаһаа гараа табин холодошобо.

— Ойлгооб! — гэжэ Ханда эридээр хэлэбэ. — Та өөһэдыгөө мэхэлнэт... Мэдэгмаада дуратайб гэжэ... Үнэн худал хоёрые илгыт! Хэрбээ Мэдэгмаада

иимэ ехээр дуратай хаа, юундэ мүнөө болотор нэгэтэшье ерээгүйбта? Нэгэтэшье бэшэг бэшээгүйбта? Мэдэгмаагай гансаараа... Ганса эхэнэрэй ажабайдал, сэдхэлэйн зоболон мэдэнэ ха юмта... Гансаараа ябахадань түшэг болоогүй аад, мүнөө... Мүнөө Гомбожабтай тэдэнэрэй ойлголсожо, дүтэлжэ байхада!.. Хүнэй жаргал юундэ эбдэхэтнайб? Гомбожабай? Мэдэгмаагай?.. Хэрбээ та ажалһаа болёод, ажалһаа арсаад, тэрьелжэ ерээгүй хаа — тиимэ даа, тэрьелжэ! — Мэдэгмаа тухай ойндоошье оруулхагүй һэнта! Төөрижэ ябатараа Мэдэгмаатай дахин ушараат.

Ханда өөрөөшье мэдэнгүй иимэ юумэ дуугаржархёод, аягүйрхэн, досоогоо хоһорон, абяагүй болошоо һэн. Эгээл һайхан, эгээл үнжэгэн зөөлэн, эгээл шухала үгэнүүдын хайшаа дэгдэшоод, иимэ хэрзэгы, хатуу юумэн хэлэгдэшооб?..

Үхибүүнэй эрхэлжэ няалдахада, хасарыень ташажархихаһаа хэрзэгы юумэн бии аал? Хүнэй сэдхэл эгээл ехээр шархатуулхадаа, эгээл һайханаар задаржа байхадань, нёлбогшодол адли бэшэ аал?

Хандын дээрэһээ харанхы тэнгэри низа дарахаяа һэдэһэн мэтэ намхышоод байгаа.

Мүндэр мэтэ үгэнүүдэй урдаһаань шабахадань гайхан, арсашагүй зүб хадань саагуураа зүбшөөрэн, тэрэнэй удхатай тэмсэн, шэнэ хүсэ өөртөө бэдэрэн, Дэбшэн зогсоол хаш...

— Хүйтэн гээшэнь! — гэжэ Дэбшэн дуугаржархиба. — Саһан мушхархань гү гэжэ һанахаар, хүйтэн гээшэнь!

Ханда ганхуулһан тархияа үргэжэ, нюдөө ониилгон, Дэбшэниие шэртэбэ. Дэбшэн хорсойходожо харагдаба. Шугын хоёр боро бургааһад мэтээр хэндэшье, өөһэдтөөшье хэрэггүйгөөр һабиналдажа байнабди гэжэ һанаадхёо. Үбэлэй бордоһондо борсойлдошоод, гүнзэгы саһанда хушагдажа һууһан бургааһад мэтээр...

— Үнгэрөөл даа... — гэжэ Ханда шэшэрһэн уралаа хүдэлгэбэ. — Дулаан сагнай үнгэрөөл даа!

— На жарнай угаа богони, — гэжэ Дэбшэн гашуудалтайгаар, юунтэйшьёб үһэрилдэн хэлэбэ. — Тээд һайн юумэмнай тиимэл юм лэ даа...

— Баяртай! — гэжэ Ханда арай дуулдахаар гүбэд гээд, эрнигээр хажуулдан, юунтэйшьёб хахасажа ядаһандал гараад, саашаа гүйшоо һэн...

...Хандын юуншьё тухай бодохо дураниинь үгы... Урдань лүнхын харлана... Урдань юуншьё хүлээнэгүй... Үглөөдэршьё, нүгөөдэршьё... Хэзээдэшъё!..

Үглөөдэр тэрэ малайнгаа үбэлэй байра сагаадалсаха. Нойрмог, залхуу хойрог хүн мэтэ ябаха. Зуурагдаһан сагаан будаг руу биирээ нэгэ үлэмжэ шэхэжэрхихэ, нэгэ хуурай шахуу биирээрээ ханаяа шударха... Сагаадархихан газараа дабхар ябуулаад, һубаг һабаг гүүлэжэрхихыень, шэбхэ шоройень унагаангүй тэрээн дээгүүрээ пилаад, бүхы хүнэгөө муухай болгожорхихыень һамгад үни обёорбошьё юушьё хэлэхэгүй.

Нүрхыһэн, ханха зайдан, бүрэнхы малай байрашьё ханануудайнгаа хатажа эхилхэдэ гэрэлтэй болоно аабза. Бүхэли зундаа хүсэд хатаагүй шиигтэй шэбхын үнэр сагаан шоройн эхүүншьё һаа, хамарта дадаһан үнэртэ дарагдажа, хүйтэн жэхэрүүн агаар хүнэй абяануудһаа, хүнэгүүдэй хангираанһаа, һүхэ балтын наяраанһаа дулааршаха. Эрэшүүл Гомбожабай ударидалга доро сортоотой дорюуханаар дуугаралдажашъё, уухилалдажашъё байгаад, байрын үүдэ, сонхо заһаха, бутаршаһан шэлнүүдые шэнээр отолон табиха, газаагуурхи хорёо, хана һэльбэхэ. Байрыё тойроод гансал үхибүүдэй мүнүүд мүнөө харагдадаг. Удангүй зантагар сабхинууд тэрэ шабар соогуур багса гэшхэн худхажархиха. Шэнэхэн зомгоол хурса мэргэн һүхэ дороһоо хиидээд, сайбайтараа сасаран унажа, эндэ тэндэ мүнөө ташагдаһан шэнэхэн хананууд ялайлдажа, лүнхылдэһэн сонхын нюдэнүүдтэ шэлнүүд һуулгагдан, наранай элшэдэ толоржо, үбэлжөөн гансата һэргэшэхэ, ами орошохо. Үнээдэй үүгэнэлдэжэ, тугалнуудай мааралдажа, кормоцехһээ уурал һабһажа, талханай, үбһэнэй үнэр анхилжа, хүнэгүүд һү тодон хүнхинэлдэжэ энэ дороо эхилшэхэнь гү гэхээр... Энээнине иигэжэ гол оруулхын түлөө ханануудһаа

шорой тооһыень унагааха, хахаха сасаха, халаадуудаа шэбхээр будаха. эрэшүүл хүндэ модо үргэжэ, хамсы энгэрээ элээхэ...

«Ойлгожо аба, поэтессэ! Эдэ мүшэдые унагаахын түлөө энээхэн газар дээрээ олохон жэлдэ тооһо шорой соонь томолдохо ёһотойш!» — гэжэ хэн нэгэн Хандада хэлэхэ гү?!

...Дэбшэн фонаряраа модоной узуур, бургааһад бүхэниие шагаалган, бушуухан урагшаа дабшаһаар, нэгэ мэдэхэдээ гансаараа урагшаа гарашаһан байба. «Нэгэ жэгдээр ябаха!» — гэхэн Маглаагай захиралга һанажа, тогтожо хараашалба, шагнаба. Баруун талаарнь доктор Аюуша ябана. Тээд тэрэ хаана хойнотошоһон хэбэртэй, абяашье үгэнэгүй, галынышые үгы... Гансал Хараһанай шааян урдаха хажуудаханань дуулдана.

Юун боложо байнаб? Энэ асуудал Дэбшэн өөртөө гэды дахин табинаб?.. Хэды дахин ухаагаараа бүхы юумые холбон, хэлгэн нэгэ үлхөө болгожо, үнэн харюу олохые оролдоноб! Тоонууд, формулонууд мэтээр нэгэнһээн нүгөөдэнь гараад, тааралдаад, ойлгогдохонь мэнэ дүтэлбэшые — булта һандаршана, һамаршана. Мэдэгмаа, Гомбожаб, Ханда, доктор Аюуша, Ломбо, эсэгэнь... Мэнэ һаяхана эсэгынгээ таабариие бултыень таажархёоб гэхэниинь — тээд юун болошобоб? Иигэжэ гараад үгы болошохо гэжэ тэрээхэн үлхөө бодолнуудайнь нэгэнииньшые уридшалан хэлээгүй бшуу... Эндэ Хасууритада үлэхэгүйл хүн байнаб гэжэ Дэбшэн таагаа бэлэй... Шинии иигэжэ доро унахые амидыгаар тэсэхэ аргамгүй гэжэ баабайнь харуулаа ха юм!

Хэрбээс мүнөө иигэхээр Дэбшэн эсэгынгээ үни хүрэшэһэн хүүр дээрэ гарашаг даа?!

Хүниие гансашье зэбсэг барижа алаха бэшэ, үйлэ хэрэгээрээ, хургааршые шангаар дараагүй аад, амиинь таһалжархиха юм гү?!

Дэбшэндэ нэгэтэшые иимэ бодол тархидань ороо һэн гү? Бүхы байгаалиин эгээл нарин хуули заршамуудай нэгые бэдэржэ байһан тархидань? Бүхы шэнэ үеын физикын эгээл орёо жороо асуудалнуудые шийдхэхээр забдаһан тархидань?

Дэбшэн тиихэдэ ажабайдалай гол удхые үшөө ойлгоногүй ха... Али хүнэй ухаагаараа хүрэхэгүй, саг үсын ошоходо зүрхөөрөө мэдэрхэ юумэнэй үзүүрһээ эсэгэнь баряа гү?.. Тэрээнһээ үндэлэн, өөрынгөө ябаһан замые хүбүүдэйнгээ шэлэһэн харгые, тойроһон ажабайдалаа шүүгээд үзэхэдэнь, урдань гаталшагүй үргэн ганга оёоргүйгөөр лүнхыһөөр бии болошоо гү? Үдэршые үлүү энээниие хаража байхын хүшэр хадань, гансата зоболонгоо түгэсхэхэ гэжэ шиидээ гү?

Дэбшэн хорото муухай мэхэдэ хүтэлэгдөөд, мүнөө болотор ябаа гү, мүнөөшые тэрэнһээ сүлөөржэ шадаагүй гү? Тиихэдээ хүнэй наһанай үнэн харгы хаанаб? Мал үдхөөд, таряа ургуулаад, үхибүү түрөөд һуухаһаа ондоо юумэн хуу худал, хии шанартай юм гү? Одо мүшэдһөө эхилээд, хурганда дүнгэжэ үрдигдэхэ эм болохо ногоохон хүрэтэр? Наранда бурхан мэтээр шүтэхэһөө сааша элшэнь юун гээшэб гэжэ шэнжэлэнэй хэрэггүй юм гү?

Хүнэй наһан соогоо сахижа ябаха үнэн сэдхэл ямар юм бэ? Одо мүшэдые һайхашаажэ, үндэр һайхан бодолдо абтажа өөдөө хараад ябахадаа, һүнийн бүрэнхыһөө, хүйтэн амисхалһаа дэльбэнүүдээ хумижархёод һууһан нямняе гэшхэжэ, шоройтой худхажархидаг бэшэ гүбди? Һайхан һанаанай хододоо һайн юумэ бултанда асардаггүй хадань ямар сэдхэл бүрилдүүлжэ ябаха юмбибди?

Юунэй түлөө хүн ажаһууха, юунэй түлөө амья табиха юм бэ?

Дэбшэнэй бодол үндэр дээгүүршые, үлэмжэ доогууршые ехэ юумэнэй удха бэдэрээд, хооһоор лэ эрьен бусана.

Али үхэлэй нюусые хэншые таахагүй юм гү?.. Амиды бэе соо ябажа байһан ябасануудай тогтошохо гээшэ бүгэдын байгаалида хубилалта хэхэ ёһотой. Ямар нэгэн шэнэ юумэн мүндэлхэ, ямар нэгэн шэнэ шанар бии болохо ёһотой. Клеткэнүүд доторхи бодос онсо янзаар бүрилдэжэ, ухаан гэдэг хүсэтэйшые, жэгтэйхэншые юумые оршолондо табижархидаг хадаа, тэрэл бодосой онсо холбооной үхэлэй үедэ таһархада, баһал нэгэ үшөө хүнэй ойлгоодүй хүсэн тэндэлхэ сүлөөржэ, амидышые, амигүйшые байгаалида, зоной ажабайдалда нүлөө үзүүлхэ юм бэшэ гү? Атомуудай бутархада,

атомуудай нэгэдэхэдэ, агуухэ элшэ үгтэнэ бшуу... Нэгэ хүнэй үхэл бүгэдын шанартай: гансашье үнгэрһэн юумэнүүдһээ шалтагаалжа тохёолдоһондоо бэшэ, ерээдүйдэ шэнэ удха асарһандаа!

Энээхэн Хасууритада бүхы наһаа шахуу үнгэргэһэн Шаралдай ами табихадаа, бүхы дэлхэйдэ, оршолондо — магад, хүнэй энэ гээд заахашьегүй һаа, гүрэнүүдэй хоорондохи харилсаа хубилгахашьегүй һаа — баһал нэгэ удхатайл байха даа! Угайдхадаа, тэрэниие танидаг, хайн мэдэдэг, дүтэ түрэл зондонь... Шэнэ зоболонгой эхи табиха гү, жаргалай һабагша татаха гү?..

Дэбшэн бодолоороо энэ харанхы оршондо шэлжэн орожо, наһа барахадань эсэгын тархиһаа сүлөөрэн гарашаһан бодолнуудтай нэгэдэхые оролдоһон мэтэ... Хараһанай шааяан хизааргүй замбуулинай үнсэгһөө хийдэн ерэһэн бүгэдэ байгаалиин нюусадал — түрэхэ үхэхэ хоёрой хоорондохи зайе альган дээрээ табяад, харахаар хороогоод, үгэжэрхихэдэл һанагдана. Эсэгынгээ хүнэй ухаагаараа хүрэхгүй шатада гарашаһанда, гомдолтойшые, гашуудалтайшые мэдэрэлдэ дууһан абтажа, өөрыгөө тэрэ үндэрһөө харахадал гэхэдээ, үшөөшые досоохиёо хүмэрюулнэ. Эсэгынгээ наһа барахада шалтагааниинь болоо хадаа, саашадаа ажабайдалдань энээнһээ үндэрһэлэн юун болохо ёһотойб? Дэбшэн энэ байһан Дэбшэн бэшэ, шэнэ Дэбшэн болохо гү? Бодолоороо юртэмсэ тэбэриһэн гү, али юрэл бодос боложо тунашаһан гү?.. Энэ хадаа тэмсэхэ гү, али баһал үхэхэ гү гэхэн хоёр харгы бэшэ аал?..

...Оройдоошые шууяагүйгөөр хажуудань гэнтэ мантан томо нохой бии боложо, нэгэ тойроод, хоншоороо үргэн, шиигтэй агаар унхидан, шагнаархан зогсошобо. Булгаша юу бэдэрһэнээ хүсэд хайнаар мэдээгүйдөө үлэмжэ һэргэг, үлэмжэ һэжэгүүшэ болошонхой: тархья түргэн эрьелдүүлжэ, бүхы бэээрээ дүрбэн зүгые мэдэрһэндэл һалганаад, намхалзаад абана. Энэ үдхэн шүүдэр соо ямар мур дахажа шадахаб?.. Энэ үедэ булганда ябадаггүй, гүрөөһэндэ арай эртэ, теэд һүни дунда хэрмэшэлдэггүй... Үгы даа, иимэ юумэндэ Булгаша ябалсаагүй...

Дэбшэн нохойн ерэхэдэ, юу хэжэ ябаһанаа үшөө тодоор ойлгобо. Хэрбээ баабайнгаа... Хүрэшэһэн бэеы олохо, үргэхэ, тэлэжэ гэртээ

абаашаха, шэнэ хубсаһыень үмдэхүүлхэ, хуурсаг хэхэ, хүдөөлүүлхэ — иимэл гашуудалтай, юугээрээшье хайн бэшэ юумэн урдань хүлээнэ...

Доктор Аюушашье юушье бэдэрээгүйдэл, фонаряраа хүл дороо гэрэлтүүлхээр хажуудань ерэбэ.

— Минии элинсэг хулинсаг соо нэгэ тайшаа бии байһан юм, — гэжэ доктор Аюуша мэнэ хаяхан таһалдаһан хөөрэлдөөгөө үргэлжэлүүлһэн мэтээр хэлэбэ. — Хоёр хэнийнь бэрхэб гэхын аргагүй хүбүүдтэй байгаа. Тэдэнэйнгээ хэн нэгыё тайшаа болгохо тухайда хододоо шүүжэ үзэдэг аад, шэлэжэ ядалсашаһан юм. Теэд... гэнтэ хүндөөр үбшэлжэ хэбтэшэбэ. Зай! Хоёр хүбүүдээ хажуудаа дуудажа асараад, үхэшэһэн хойномни яахабта гэжэ һураба. Нэгэнийнь иигэжэ хэлэбэ: «Эгээл хайн габжанарыё залажа асараад, хэдэн мори, торго, алта үргэжэ, буянгыешни хүүлэхэб. Хайн түрэлдэ түрэхэш, баабаймни, бү ханаашарха!» Нүгөөдэ золигынь иигэжэ дуугархадаа яахабши! «Долоон сажан нүхэ малтуулаад, тэрээ худар тархишни уруу, тагалсагыешни өөдэ шэдүүлээд, бүгсэ руушни уляаһан хабшалга шаалгахаб!»

Дэбшэн амьяа татан шагнана. Доктор Аюуша баһал амьяа татан абяагүй болоодхибо.

— Гэнтэ үхэхээ хэбтэһэн эсэгэнь оронһоо һуха харайн бодоод, ташаганаса энеэбэ. «Одоол шимни тайшаа болохоор хүнши!» — гэжэ хоёрдохи хүбүүгээ ээмыень хашараг унагаажархиха шэнээтэйгээр ташасагааба...

— Би тиигэжэл ханаа һэм, — гэжэ Дэбшэн аалиханаар бодолгото болон хэлэбэ. — Теэд долоон сажан нүхэн... уляаһан хабшалга тухай ухаамнай хүрөөгүй.

— Эх-хе-хе! — гэбэ доктор Аюуша. — Эгээл хэрэгтэй үгэ иимэ ушарта мартагдашадаг юм даа... Долоон сажан нүхэн, уляаһан хабшалга... Би үсэгэлдэр ерээд лэ һудалыень бариһаар лэ ойлгожорхёо һэм... Теэд иимэ юумэн болошохо гэжэ хэн ханаха байгааб?..

Доктор Аюуша харюу Дэбшэнһээ эриһэндэл дуугарба. Шэлнүүдээрээ арай нюурын дайражархингүй, юушьеб Дэбшэнэй шарай дээрэ оложорхиходол, урагшаа дугташаба.

— Хэрбээ Шаралдайгаа иигээд алдажархиха хаа... — гэжэ доктор Аюушын хоолойнь шэшэрбэ. — Би нюдөө анитараа сэдхэлээ үбдэхэб... «Шаралдаймни, худалаар үбдөөб гэжэ хэбтэнэш... Юундэ? Досоошни муу байна гү, зүрхэншни? Намдаа хэлыш, магад, би туһа хүргэхэб... Хэлэ, зугаала — досоошни хүнгэршэхэ...» Иигэжэл хэлэхэ, аргадаха байгаа... Нэгэ оньһыень оложо, досоохиень хайлуулха бэлэйб!.. Бишни эгээл хэрэгтэй үгэнүүдые тиихэдэ олоогүйб!

— Би эгээл хэрэгтэй юумээ олооб, — гэжэ Дэбшэн гэнтэ зогсообо. Тиигээд доктор Аюушые ойрохонһоо нюдэд руунь шэртэбэ. Үбгэжөөлэй досоо заригад гэбэ. Энэ харасатай хамта ойлгогдошогүй, хизааргүй замбуулин дээрэһэнь хүмэришэхэдэл болобо. — Гансал... эсэгэмни!..

— Тэрэ... хургаалайнгаа бодолго оложорхибо гүш? — гэжэ доктор Аюуша һэргэшэбэ. — Гэнтэ!? «Агууехэ нэгэдэлэйнгээ»?

— Та оложо үгөөт! — Дэбшэн шэбэнэн һагад хэлэбэ.

— Би!? — Доктор Аюуша гэдэргээ сухаришаба. — Эх-хе-хе!

— Таанад, — гэжэ Дэбшэн гунигтайгаар хэлэбэ. — «Агууехэ нэгэдэлдээ» хүнэй һайн һанаа нэмэлсэгты гэнэ һэмнэйт... Харин... үшөө... эсэшэ сусашагүй эрмэлзэл... хүрэхэгүй халуун хүсэл... байлсаха ёһотой! Хадын орьёл дээрэ зогсожо байхань гоёшье гэлэй... Тэрэ орьёл тээшэ абашаһан харгыгаар абиржа ябаһамнай алтан дэлхэй дээрэ ами зуужа ябаһанаймнай гол удха бэшэ гү!?

— Зүб лэ ха, зүб лэ! — гэжэ доктор Аюуша гүбэрбэ. — Энэ хасууринууд соо ороод ябахадашни, элдэб бодол тархида бии болошодог...

Фонарийнгаа хүсэтэй галаар харанхы тэнгэри өөдэ шоройлдоһон хасууринуудай хара хүхэ оройнуудые шэрбээд абаба.

— Мүнхэ ногоон хасуури! — гэжэ доктор Аюуша сэдхэлээ хүдэлгэн дуугарба. — Хүнэй һууха гэршье, гуламтадань түлээншье болодоггүй аад,

мүнхэ ногоон үнгэтэйдөө зүрхэндэ дулааханаар ханагдадаг. Хүнэй ханаан мүнхэ юумэндэ татагдана. Хүн наһаараа мүнхэ бэшэшые хаа, мүнхэ хэрэг бүтээхые оролдоно, энэ дэлхэйн зоной ажабайдалай, бүхы амидаралай мүнхын удха олохоёо тэмсэнэ... Тээд юун мүнхэ юм? Шажан гү, засаг гү, баримталхан хургаал гү, зөөри гү? Нэрэ алдар гү, үри хадаһан гү? Мүнхэ удха бэдэрнэбди... Хэн — гүрэн түрэнүүдэй түүхэ соо, хэн — нютаг оронойнгоо... Нэгэн — байгаали соо, нүгөөдэ — ухаан бодол соо... Мүнхэ юумэ мүнхэдөөл бэдэржэ ябаһамнай хайн лэ даа! Тиихэдээл хүн азатай ябаһай! Азатайл ябахабди!..

Доктор Аюуша урагшаа ябаадхиба. Дэбшэн хойноһоонь...

Гэнтэ тэдэнэй урда бишыхан хонхосог лүнхыһөөр бии болоодхибо. Доктор Аюуша Дэбшэн хоёр тэрэниие гэрэлтүүлэн харангаа, эрмэг дээгүүрнь тойробод.

— Үсэгэлдэр үдэшэ эгээл иимэ хонхосог Шара Жалгын аманда харааб... Оёортонь унанги модод, шэрэнги... Тэрэнһээ хойшо досоомни муу болоод, яншажа үбдэжэ ороо. Муу юумэнэй болохые зүгнөөл ёһотой... Али тэндэ хубхай яһадые хараад тиигээ гүб?..

— Хүнэй гү? — гэжэ доктор Аюуша сошонгёор асууба.

— Үгы, ехэ турагай яһан ха... Томо яһад... һаяхан эдигдэһэн, мэрэгдэһэн яһанууд...

— Яһанууд хэбтээ гэнэ ха юмши даа, — гэжэ доктор Аюуша бодолгото болобо. — Ой тайга соогуур юунэй яһанууд хэбтэнэгүйб. Шара Жалга өөдэ нэгэтэ агнаад, хүнэй яһануудые олоходоо, юугээр дутаһандаа хүмнай энэ тайга, хада руу ерэжэ яһаа хаядаг юм бэ гэжэ гайхаа бэлэйб, — гэжэ доктор Аюуша дуугарсагана. — Хэзээдэшье ухаанда орохогүй юумэ хэжэрхихэ... Байжа байтараа ямар нэгэн шүдхэрэй хадхаһандал... хэжэрхихэ! Иигэһэндээ, тиигэһэндээ хэжэрхибэ хаяа гээд шүүгээд, шэбшээд үзэхэдэшни — таарахагүйл даа, таарахагүй! Яһанууд хэбтээ гэнэ гүш?

Тэдэниие хойноһоонь Маглаа хүсэжэ, Дэбшэн доктор Аюушаһаа халаад ябашаба. Энээхэн майорые харахашье тэрэнэй арганыгүй.

— Гэдэргээ эрьехэмнай бэшэ гү? — гэжэ Маглаа доктор Аюушада хандаба. — Хэды соо зониие ябуулжа байхамнайб... Хэрбээ бээдээ гар хүрэхэ хаа, энэ холо ерэхэ һэн гү?..

— Эх-хе-хе! — гэжэ ханаагаа зобоходоо хэлэдэг ёһоороо доктор Аюуша абья гараба. — Эрьехэл хаа, эрьехэдэ хамаагүй...

— Тэрэ... тугаарайхи... үеэлэ хаяаламнай Хасууритада хэнэйдэ байнаб? — гэжэ Маглаа асуугаад, доктор Аюушын нюурые гэрэлтүүлбэ.

— Бү харгаал даа, нюдэмни һугаршахань! — гэжэ доктор Аюуша гараа урдаа бариба. — Арилаа бэээ... Хасууритада байха, хонохынь үзэгшэгүйб...

— Ябагаар ябашоо гэжэ гү? — гэжэ Маглаа мийһэд гэбэ.

— Үеэлэ хаяалын юугээр, хаагуур ябахые яажа ойлгохобши, — гэжэ доктор Аюуша хармаанһаа гааһа сондойгоо гаргаба. — Хии урман мэтэ хүниие... Самолёдооршые ниидэшөө бэээ...

— Доктор Аюушамни, ахаймни! — гэжэ Маглаа гуйн шахуу хэлэбэ. — Сэхэ руунь зугаалдая... Нэгэтэ үеэлэ хаяаламнай хии урман мэтээр Хасууритада бии болоод, самолёдоор бэшэ, машинаар гахайнуудые тээгээд гарашоогүй бэээ? Тиигээд лэ гахайн гэртэ гал аһашоо?

— Гэртэйншые гахайнуудые тээгээд гарашахадаа сухарихагүй, — гээд, доктор Аюуша тамхья нэрэжэ аһааба.

— Мүнөө Шаралдаемнай тээгээд мордошоо бэшэ гү? — гэжэ Маглаа дахин доктор Аюушын нюур толотуулаадхиба. — Ломбо маанадта үльгэр хөөрөжэ, зорюута хаатуулжа һуугаа... Хулгайн хэрэг бэшэ: юрэл түрүүлэгшэтэй мэээрхэлдээн, үнэншые наадажашые хэлэһыень ойлгохогүй юумэн дээрэһээ Шаралдай һогтуугаар ошоод, галдажархихан болоно. Зэмэтэй хаа, Шаралдай... Ломбо, үеэлэ хаяала хоёр сагаанда гарашана... Мал хулуугдаба гэжэ Ломбо мүргэнэ... Үгы хаань, хэн нэгэн мүргэхэл ха юм... Урид мүргэжэрхихэдэ дээрэ... Хэншые Ломбые һэжэглэхэгүй... Өөрын сар үгы болошоо ха юм. Сарайнгаа мүнгэ хармаан соогоо хэжэрхёод һууна. Мүргэхэдөө — Шаралдаие. Шаралдай үбдэшөөд хэбтэнэ... Үхэхээ хэбтэнэн

хүнийе хэншье дайлахагүй. Үнэншэхэгүй, дала гараһан үбгэн юундэ хулууба гээшэб!

— Шаралдай тэрьелшэбэ гэнэ гүш? — гэжэ доктор Аюуша хэр-хэр энеэбэ.

— Мүнөө Шаралдайнда ошоходомнай, орон соогоо тэрэ ёоложо хэбтэхэ! Тиихэдэ хэдэн үнэ тээжэрхиһэн шабардахагүй машина Хасууритаһаа холодошоод харбажа ябана...

— Шаралдай малнуудые үеэлэ хаяалада тээжэ үгэнэ гэжэ гү? — гэжэ доктор Аюуша гааһаа аманһаань мулталба.

— Шаралдайн бэри юм гү, Ломбын басаган юм гү?.. Ханда... Тугаарай хаана үгы байгаабта гэжэ мэнэ һаяхана һурахадамни, хоёр үнэмни бэлшээриһээ ерээгүй, малшантай хамта бэдэрээбди, олоогүйбди гэнэ... Тиигээд лэ оройтошооб гэнэл даа... Һубайрһан хоёр үнээдын... Эгээл тарган... һаалишадай хашарагууд колхозой үнээдээр хамта ябалсадаг юм байна...

— Баһал үгы болошоо гү?

— Арбаандайн Данзанай алаг эрээн хашараг үгы юм хаш... Хамтадаа арбаад толгой... Нэгэл машинын ашаан...

— Бэрхэл мүрдэлгэшэн юм байнаш! — гэжэ доктор Аюуша гааһаараа Маглаае заан энеэбэ. — Килограммаар, минутаар тоолоотой... Заримдаа шатарта муу хүнтэй наадажа һуутараа мартаад, энэмни мат табижархиха орёоньһо хэжэ байна гэжэ ухаалдихаш... Харин тэрэшни мууһаа муу ябадал хэжэрхихэ...

— Өөрөө өөрыгөө төөрюулнэш гэнэ гүш? — гэжэ Маглаа һанаагаа зобон хэлэбэ. — Магад... Тээд би үшөө ондоо ушарнуудые толгой соогоо табяад байнаб... Алиниинь зүб байгша ааб?!

— Шаралдай гахай хулуулсаагүй хаш, — гэжэ доктор Аюуша бодолгото болон хэлэбэ. — Ломбошье... Тэдэнэр үнэнийе хэлэнэл гэжэ һананаб... Зүрхэмни тиигэжэ хэлэнэ... Үеэлэ хаяала хулуужашье болохо...

Малшые хулууха... Ломбо Шаралдай хоёр... — үгы даа! Үгы болоһон малнуудые хаана абаашагданаб гэжэ мэдэнэб...

...Үглөөдэр доктор Аюуша наранай арай ороогүйдэхэнэ Шара Жалгын аман тээшэ ошохо. Тэрэ малай бэлшэдэг Дээдэ талабари ходо ябажа гараад, нарна хасуурийн холилдошоһон, досоогуураа бишыхан соорхойнуудтай ой соо нэгэ хонхосогто дүтэлжэ ерэхэ. Хонхосогой оёрто нарихан нарнадай шэрэнги. Унаһаар үни болошоһон архагар дархагар модод. Хагдархадаа борлошоһон нарһан үбһэн тэндэхэнэ үлти таһа гэшхээтэй... Шулагдаһаар үни болоогүй хубхай яһанууд холуур таранхай...

Хонхосогой баруун урда эрмэгтэ доктор Аюушын нэгэ бүдүүн нарнадай узууртахи бургаһанай һөөг соо мүшэрнүүдые суглуулжа, нууга түхөөртэр, бүрыжэ холын хараа таһаршана ааб даа.

— Аза мэдэг даа! — гэжэ шэбэнээд, доктор Аюуша хоёр аматаяа бүдүүн боролжын һалаа дээгүүр хонхосогой оёор тээшэ залан табижархёод, нюдэнэйнгөө зузаан гэрэлтэй түхээрэн шэл суба доогуурхи хурьганай арһан сээжэбшынгээ хармаанһаа торгон пулаад гаргажа аршаад, үбэлэйнгөө малгай гэдэргэнь шэлэ руугаа даража хүдэлхээ болишохо. Жалга уруудаһан хүйтэн жабарта хүл гарайнь хургад дааража, нюдэниинь уһатажа эхилхэ. «Гарни модохир дээрээ үшөө бээрэшэхэнь, нюдэмни муу дээрээ үшөө бүрүүлтэшэхэнь, — гэжэ шэбшэхээрээл шэбшэхэ. — Уржа үдэшэ хажуудаханаһаан һоно түдаагүйб... Эх-хе-хе! Теэд аза мэдэг даа!»

Боро хараан үдхэр үдхэрһөөр, буугай хараан обёорогдохоёо болихо. Хонхосог соохи сагдуулханууд тайгын харанхы һүниһөө һүрдэжэ, бэе бээдээ няалдан тэбэрилдэшэһэндэл, юрэл лүнхышэнэ бээ. Одо мүшэдөөр олошоржо эхилһэн сиидэгэр толотой тэнгэрийн хаяада мододой оройнууд һадаригтан, аймшагтай ехэ арьяатанай шүдэн мэтээр харагдаха.

Һүнийн ой соо һүүдэр мэтээр оршожо байдаг һүлэмхи, ойлгогдошогүй абяануудые хушан, тажаганаха няжаганаха абяан гэнтэ дуулдажа, энээхэн хонхосогто шанга болоһоор дүтэлхэнь дамжаггүй!

«Хүгшэн, мэхэтэй, юунhээшье айхагүй шолмо ха! — гэжэ доктор Аюуша hэргэн шэбшэхэ. — Дээдэ талабариин хал хооhон болоходо, энэ худар бэлшэhэн малнуудые альгадажа, яhала азатайхан ябаhан жаалдамар лэ даа!»

Хонхосог гансата хүнхинэн, хэлбэлзэн дэhэлшэхэл ха. Сагдуулхануудай хухарха, унангинуудай урагша хойшоо шэдэгдэхэ, мүшэрнүүдэй hэршэгэнэхэ дуулдаад, шуулаха, жажалха, таhа хазаха, уухилха, шуухирха абьяан оршон тойрониe hэнгэргүйгөөр эзэлээдхихэ.

— Аза мэдэг даа! — гээд, доктор Аюуша бүрэлзэhэн тэрээн худар хурган мэтэ бүдүүн жагаанаар homолhон хоёр аматаараа наяргажархихань хэнэйшье мэдэхээр.

Үхэн шархатаhан баабгайн үйлын муухай хашхараан жалгаhаа халижа, Хасууритын айлай сонхонуудта ханхинахаараал ханхинаха!..

— Мэдэнэш гэжэ мэдэнэб, — гэбэ Маглаа.

— Юу?! — гэжэ доктор Аюуша юун тухай хөөрэлдэhэнөө мартажархёод, абьяастай ондоо бодолдоо абташоод байhандаа асууба.

— Байл даа! — гэжэ Маглаа шагнаархаба. — Эшхэрнэ...

Эшхэрээ hаа, суглархабди гэжэ өөрөө захиhан ха юм...

— Эрхэйн Гомбо ха... — гэжэ доктор Аюуша хамар дороо гүбэд гэбэ.

Тэдэнэрэй шамдан, эшхэрhэн тээшэ ошоходонь, Эрхэйн Гомбын хажууда Бадмааха, Ломбо, Цезарь, Соня гэгшэд хүрэжэ ерэшэнхэй байба. Дэбшэншье...

Арбаандайн Данзан Шаралдайн хартуузай бултайhан түгсэг тээшэ тэдэниe дахуулха баатай болобо.

Тэдэнэр аалиханаар хуурсагай хойноhоо мэтээр һубарилдана. Шарайнуудынь барагар... Теэд хэн иимэ үедэ энеэбхилжэ гү, али аман соогоо дуу гүнгинэжэ гү ябахаб!

Арбаандайн Данзанай тугаархана хажуудань гүйжэ ерэхэдэнь, Шаралдай гэнтэ довтолбо гү гэжэ Ломбо сошоо... Хайшан гэхэбши, бүхы нервнүүдэйнгээ хуурай утаhан мэтээр татагдашоод, шэнхинэжэ байхада!

Мүнөө тэрьелжэ арилшоогүйдөө, Цезарьтээ досоогоо баяр хүргэнэ. Яагаашье хаа, нэгэ гэмтэй хүнөө амидыдань хэрэгсээнгүй хаяжархиһаншье хаа, наһа бараһан хойнонь зэмыень өөр дээрээ ашаха ёһотой ха юм! Эгээл иигэжэ һэшхэлээ хүнгэлөөгүйдөө, саашадаа нарата дэлхэй дээрэ яажа амиды ябахабши! Бадмаахын энэ доронь модондо хашажа байлгаад, буугаар буудажархёошье хаань, ухаа алдахагүй... Иигэжэл дүүрэхэ юумэн дүүрэбэл даа гэжэ сэдхэхэ...

...Доктор Аюуша Ломботой зэргэшэнэ, урда хойно оролсоно. «Бүхы наһандаа иигэжэ ябаа хабди, — гэжэ тэрэ бодоодхибо. — Иигэһээр лэ өөһэдөөшье мэдэнгүй үхэл тээшээ шамдаабди. Шаралдаймнай уридлашаба. Бидэ хоёрһоо — хэмнай!? Ломбо баһал хүбхэгэр зөөлэн орон дээрэ хэбтэһээр наһа барахагүй хаш даа! Сэдхэлыешни маажаха һабардаха юумэн бии! Шаралдай мэтээр гэртэһээ тэрьелээд лэ, тайгын оёорто амьяа табихаш... Бишье, магад... Юу мэдэхэбши, үйлын үри гэдэгыень яагаад мэдэхэбши! Хүнэй ханаан үхэтэрөө садаха тэниихэ юм аал?! Хэды хүсэлдөөгүй хүсэл, бээлээгүй эрмэлзэл бэ! Хэды ушарта өөрынгөө харгыһаа хадуураагүй зонбибди? Өөрыгөө бүхы наһан соогоо заһажа, хүн шанараа мүлижэл ябаһан, бултанай ажабайдалые зүбтэнь оруулхые оролдоһон Лев Толстой яагаад наһа бараа һэм... Бүхы наһан соогоо бурханда шүтэһэн, номой ёһоор ажаһууһан дооромбын бэээрээ зула барин, тэнгэридэ утаан боложо дэгдэхынь үзөө һэм! Сэдхэлнай бусалшахадаа, маанадта юу хүүлэнэб! Тархья хоёр гараараа хашаад, табан хоног үдэр һүнигүй шүүхэшье, эльгэнэй дэбтэтэр үеһөө үедэ энеэхэшье юумэнүүдые маанадта хүүлэнэл даа!»

Дэбшэн Бадмааха хоёр юушье тархидаа оруулангүй, ямар нэгэн хэзээшье абтаагүй мэдэрэлдэ хүтэлэгдэн, урагшаа гэгээн манан соогуур дабшана. Хэзээдэшье сэдхэлэй адлихан байдалда ороогүй аха дүү хоёр иигэжэ нэгэ шуһанайнгаа мэдэл доро орошохо юм байна... Тэдэнэр генэнүүдэй ондо ондоо бүрилдөөһөө бии болоошье хаа, эсэгынгээ урда — амидыгаар энхэржэ, үмэглэжэ ябатараа миил дурасхаал болон мүнхэршэхэ үедэнь — нюдэнэй хоёр аб адлихан дуһал мэтэ болошобод ха юм... Энэ

байгаалийн хуули заршамда ганса диилдэхгүй, сэдхэлэй агуухэ хүдэлөөнэй ёһо гээшэл даа...

Арбаандайн Данзанай фонарь түбэгшөөнгээр, болохогүй юумэнэй болошоһондо гомдонгёор, энэ тэрэ һөөгүүдые, үжэнгир һархяагуудые, газарта хэбтэһэн борбоосгойнуудые, багса ногоонуудые галаараа дайраһаар, тороһоор мүнөөхи гашуудалта түгсэг дээрэ тогтошобо.

Нээрээшье, Шаралдайн егерь хартууз бултайна!

Булта нэгэ доро зуг татан байшабад...

Хүнэй хоорондуур нохойн гүлгэн мэтээр оройлдоһоор, Баяр хүбүүхэн урагшаа гаража, түгсэг тээшэ гүйшэбэ.

Булта урагшаа шамдашабад.

Баяр сэхэ табилуулжа ошоод, һарбагад гээд, хартууз абажа, толгой дээрээ табижархёод, фонарьнуудай галда һарган, аймхайгаар гэдэргээ сухариба.

Сажан сажангаар алхаад, түгсэгтэ хүрэшэһэн Бадмааха баһал ойлгожо ядан, тойрон хараашалба.

Тэбэрижэ хүрэшэгүй хара шэнэһэн түгсэгэй саана хэншье үгы, гансал набтархан бургаһан һөөг бамбайхадажа һууба.

— Би... би... — гэжэ Баяр хахашаба. — Би... хүбүүдээр... Энэ малгайе... наадаад... мартажархёоб... Фашист гээд... рогаткаар... харбажа байтараа...

— Тьфу! — гэжэ Арбаандайн Данзан газарта нёлбожорхибо.

— Зорёон хүл хөөрсэг татана байгаат! — гэжэ Маглаа мihэд гэбэ. — Таанадаар наадажа байна гүб гэжэ һанахаар болошобо... Зай! Гэдэргээ ябая... гэр гэртэ тарагты!

Дэбшэнэй досоо орой хоһон болошобо. Энэ дэлхэй дээрэ юунэйшье үгы мэтэ һанагдашаба, ажабайдалай удха — тугаархана элдэб янзаар миралан ухаандань орожо байһанаа — хии агаарташье торолдонгүй дэгдэшэбэ.

Хэрбээ эсэгынгээ амьяа табин алдалшоод эндэ хэбтээ һаа, Дэбшэн һананайнгаа нэгэ алгад алхажа гарахагүй шатада тулажа ерэхэ, дабан гаталха

баатай болохо хэн... Наяхан юрэл таамагаар, манан соогуур тодорһон мэтэ мэдэрэгдэжэ байһан шэнэ хүн шанарынь Дэбшэндэ ерэхэл хэн бээ.

Шэнэ шанар өөртөө олохо гэшэ — ажамидаралай хүгжэлтыг гэршэлнэ, ухаан сэдхэл хоёрыг бэшэ амитадһаа үлүү ехээр, хүсэд түгэдөөр байгаалиһаа абahan хүнэй энэ дэлхэй дээрэ мэдэрэлээ, бодолоо улам оньһотой, шэдитэй болгожо байһыг харуулна ха юм. Нананай ябасын эрьен ердэгшьегүй һаа, сэдхэл залуу ольһоор, залуу ошоор бадарха аргатай. Иимэл хадань хүн жаргалтайб гэнэ ха! Иимэл хадань хүн үхэлһөө айнгүй, үлгэн дайдын үбсүүн дээгүүр алхалжа ябана бэшэ гү?

Ажабайдал ямаршыг сэсэн хуули заршамгүй, түрэхэ үхэхэ хоёршыг худал гэжэ энээхэн эзэгүй хэбтэһэн хартууз малгай һануулба гү?

Тиимэ һаань мүнхэ юумэн хүнтэй холбоотой бэшэ... Ганса хүнэй нананай һүүдэр мэтээр үнгэрдэг һаань, бүхы хүн түрэлтэнэй түмэн жэлнүүдэй түүхэ соо мүнхэ юумэнэй удха шанар бии юм гү?

Хэзээшьеб хүн түрэлтэн бии болоһон хадаа, нэгэ сагта үгы болохо ёһотой гү?

Ямар аюулһаа? Захагүй замбуулиин соо эдхэгдэжэ байһан гадаадын хүсэнһөө гү, бэеымнай тамир, шуһан соо бүрилдэһэн дотоодын нэгэ юумэнэй тэнсүүрээ алдahanһаа гү... Али уураг тархи сооһоо гараһан ухаанаймнай өөһэдтэмнай ургалагдахагүй юумэн боложо арилһанһаа гү? Ухаамнай сагай ошохо бүри байгаалиин хүсэнүүдэй тоодо орохоороол ороно. Газарай хүдэлхэ, үерэй гараха, вулканай дэбэрхэтэй адли шэнжэ өөртөө шэнгээнэ. Һалхи шуурган, ган гасуури мэтэ зайлуулшагүй, сарашагүй аюул бээдээ нюунхай гү? Нарата дэлхэйгээ хэды дахин шатаахаар хорото муухай зэбсэг түхээрээд байхадаа? Мүрэнэй урасхал һэлгэхэ, мүльһэн далай хайлуулха, дэлхэйн нюруу хубилгаха аргатай болоод байхадаа? Байгаалиин хүсэнүүдэй эрьесэдэ, ябасада шармайн оролсохо бүрээ, байгаалиин үхибүүд хадаа хүнүүд өөһэдынгөө аминай хэрэгтэ хамааралсана бэшэ гү? Энэмнай туһатай тээшээ ошожо байһан юумэ гү, үгы гү?

Ухаанай хүсье — хэрбээ энэ хүсэний аргагүй аюултай болоо хаа — ямар хүсэн илаха ёхотойб? Хайн хайхан ханаан, хэшхэл гү?

Хайн хайхан ханаан муу муухай хүсэл эрмэлзэл хоёрой хоорондох тэмсэл яагаад үнгэрхэ ёхотойб... Эритэ мэсэ, гал түймэрөөр гү, али аажам намдуугаар, бүхы хүн түрэлтэнэй сэдхэл, ухаан шэнээр хүүжэн, сэбэр хайхан боложо жэгдэрхэ гү...

Хоёр харгын бэлшэр дээрэ хэзээнхээ хойшо ерэдэг хүн түрэлтэн үнэн замаа алдахагүй бээ? Гэнтэн аюулда гэнэдэхгүй бээ?

Үгы хаань, юунэй түлөө бидэ хайн хайхан юумэндэ ханаагаараа татагдан, мүнхэ юумэнэй үзүүрхээшье дүнгэлсэн ябахаяа оролдонобибди? Мүнхэ ногоон үнгэтэй хасууринсье хаань өөгшөөнэбибди?

Юундэшьеб, энэ асуудалнуудта гансал эсэгэнь харюу үгэжэ шадаха мэтээр Дэбшэндэ ханагдаадхиба.

Ямарсьеб шэнэ юумэ ойлгоһон, шэнээр энэ дэлхэйдэ мүнделхэн — амиды бэээрээшье бэшэ хаа, сэдхэлээрээ дахин түрэхэн — эсэгэнь...

Энэ жэгтэйхэн, гайхалтай бодолһоонь Дэбшэн жэхэгэд гээд абабашье, досоонь гэрэлтэшэбэ... Хүн үхэдэггүй, хүн замби дээрэ мүнхэ, хүн түрэлтэн бүришье хаа мүнхэ гэхэн гэнэн хонгор этигэл энээхэн хасууридай дундуур ниидэхэн хүнийн шубуухай мэтээр сээжэн соонь дэбин ороод, эрьсэээ нэмээн элижэл элижэл байба!

...Шаралдай олон зоной фонарьнуудаараа ялагашалдан тосхонһоо гараад ерэхые, Хараһанай эрьедэ өөдэ уруугаа харан, өөрынгөө хэзээдэшье тайлахагүй бусайдашаһан бодолнуудта баригдан нуутараа, обёоржорхёо юм.

«Барихаяа ерэбэ!» — гэхэн бодол гэнтэ тархидань гарахагүйгөөр шаагдашаба. Бодоод лэ аһан шадалаараа ойн гүн руу гүйшэхэ дураниинь хүрэбэ. Тогтонгүй... Хадын жалга руу... Харья шулууд, хабшал байса тээшэ...

Фонарьнууд хүнийн харанхы руу галнуудаараа хутагалан хадхаһаар дүтэлжэл ябаа...

«Юунэй түлөө Шаралдайн хойноһоо зон агнажа гарабаб? Гахайн гэр галдажархиһан, мал хулууһан хүн гээд гү? Шаралдай тэдэнэртэ: «Би

галдаагүйб, би хулуугаагүйб!» — гэхэл даа... Тээд тэдэнэр үнэншэхэ гү? «Галдааб!» — гэжэ үсэгэлдэр Ломбодо доктор Аюушын байхада хэлэнэ һэмнэй... Мал хулуугаагүйб гэжэ яагаад үнэншүүлхэб? Маглаагай ерэхэдэ малай мяха шанажа байгаа... Ломбо мяхалиг бүдүүн долёобороороо заагаад: «Энэл хүн галдаа юм, энэл хүн хулуугаа!» — гэхэл даа... Маглаа Ломбындо бүхэли үдэр шахуу хүндэлүүлбэ... Эдисэдэ абтахагүйшые хаа, талархаагүйдөө тиимэ үни һууха һэн гү? Доктор Аюуша абарха хаа абарха... Тээд хулгайшан, бузар муухай хүнэй түлөө оролдохо гү? Өөрынгөө нэрые гамнахал даа! Маглаагай мүрдэжэ ороо хаа, Шаралдайн зүрхэн тэһэршэхэл... Доктор Аюуша энэшни үбдөөгүй гэжэ мэдэжэрхихэн хаа, сэхыень хэлэжэрхихэл даа! Үгышые хаа, аймагта тээжэ абаашаад, эмшэдтэ үзүүлхэ... Үнэхөөрөө үсэгэлдэр үдэшэ Шаралдайн тархимни эрьсэд унашооб гэжэ хэлэхэдэнэ үнэншэхэгүй... Хэншые нэгэшые үгэдэнэ үнэншэхэгүй... Хэн хэзээ худалаар үхэхөөр үбдэшөөб гэжэ хэбтэһэн юм?! Доктор Аюушын элинсэг гү?! Шаралдайда хэншые үнэншэхэгүй!

Эгээл иимэ хүрмэлдэһэн, дабхасалдаһан, зүб бурууень ойлгохо аргагүй бодолнуудта Шаралдай хүрээлүүлшэбэ. Галнуудшые бүһэлхөөр дүтэлнэ. Таряалангай узуур дээрэ гүрөөһэ гэрдэһэн мэтэ... Машинын прожекторнүүдһээ һаргаад, нарихан хүлнүүд дээрээ шэшэрһээр, толгойгоо үргэбэ, табибашые юушые хаража ядаһаар тогтошоһон, тэрээхэн хэндэшые хоро хүргэдэггүй амитанай сулагар һайхан үбсүүн руунь һанаа амарханаар буудаад унагаажархихыень нэгэтэ Шаралдай үзэһэн юм. Түмэр унаһан, галай хүсэ ургалһан зоной хэрзэгы сэдхэлһээ дураа гутаһандаа, магад, егерь боло гэхэдэнэ, зүбшөөлөө үгэһэншые ха...

Шаралдай амаа ангайн, галнууд тээшэ хараад, сошоһондоо бургааһан доро шэбээлшэһэн шандаган мэтээр бүмбэйхэдөөд һууба. Зүрхэниинь секундануудые тоолоһондол лүжэгэнэнэ. Тархидань тэнэг, үшөө аймхай бодолнууд сугларна.

Үсэгэлдэр үдэшэ түлээнэйнгээ сабшуур түшэн һуушахадаа, иимэ юумэн болошохо гэжэ мэдээ хаа! Хүн нэгэтэл тэнэг абьяаста эдигдэшоо хаа,

саашаа үрэхигдэжэл байха юм хаш! Доктор Аюушаааа бүхы юумэн гараа! Хэзээ байхан элинсэг хулинсаг тухайдаа яахаяа хөөрөө юм! Хэрбээ тэрэ тайшаагайнь хүбүүдэйнгээ хайниие шэлэжэ шадаа хаань, Шаралдай бултанайнгаа мунхагыг зондо элирүүлжэрхибэл! Ломбын гэнтэ орожо ерэхэдэ, шинии хүүрээр гахайн гэр галдажархиһан хүнби гэжэ хэлэ гэжэ ямар шүдхэр Шаралдайн хэлэнһээ угзарбаб! Ломбын һэшхэл хүшүүргэдээшье хаа, хүдэлгэжэ шадаха аалши?! Хэрбээ хүбүүдэйнгээ хүн мэтэ ябаа хаань!.. Хэлэхэдэ ухаа орохогүй, эмирхэдэ элдэ болохогүй хоёрыг үнэн харгыдань оруулха гэжэ юундэ оролдобоб... Юундэ... юундэ... юундэ?!

Галнуудыг баряад, тэрэниие хууридан ерэхэн зонһоо Шаралдай хүрөө дарагдана. Хэрбээ нэгэ гү, хоёр гү хүнэй ерээ хаа, өөрөө хаана хууһанаа мэдүүлэн хашхарха гү, али урдаһаань угтан ошохо һэн...

Шаралдай гэнтэ арбатай үхибүүн мэтээр һэрд гэн бодоод, ойн гүн руу Хараһаниие үгсэн, гэдэргээ эрьежэ харан харан дугшашаба.

Юундэ Шаралдай тэрелнэб? Зоной урдаһаа зоригтойгоор, үбсүүгээ сэлин ошоногүйб? Үнэн юумыг үнэн руунь хэлэхээ яанаб...

Шаралдай эрьелдэн зогсошобо. Тээд гэнтэ хажуудань мантан томо нохой бии боложо, айһандаа найгарган, унашан алдаба. Харин нохой хусаншьегүй, хэрхирэншьегүй үнэрдэжэ үзөөд, һүүлээ шарбаба. Булгаша ха юм! Шаралдаиг танижархибал даа, Шаралдай тэрэниие нюрган дээгүүрнэ эльбэхэ гэхэдээ, гарын хүдэлжэ үгэбэгүй. Нохой баһал Шаралдаиг бэдэржэ ябана бшуу... Тээд танил хадаа урбахагүй гээ гү, юундэ хусанагүйб, юундэ зуунагүйб?.. Али ябахаяа забдаа хаань, аһашаха гү? Шаралдай зүрхэ алдан, алхамшье хэхээ айна...

Тээд нохой саашаа харанхы руу шурган үгы болошобо.

Шаралдай ябаһан зүг руугаа үшөө түргэдэн бүншэбэ. Булгашын хойноһоо бэшэ нохойнууд ерэхэ... Ломбын үнөөхи шоно шуһатай Барс... Тэрэ Шаралдаиг энэ доронь таһар удар татажархиха... Угайдхадаа, Шаралдаиг нохойд дүтэ үзэдэггүй юм: өөрын дурагүйг мэдэдэг хаш...

Хүн хүшэр хүндэ байдалһаа гараха аргаа бэдэрхэдээ, ехэнхидээ ямар нэгэн бодол дээрэ тогтошоод, тэрэнэйнгээ зүбшье, буруушье, сэсэншье, тэнэгшье һаань, зобошодог хаш. Шаралдайн тархида баһал тиимэ юумэн гэнтэ хийдэн орожо, секунда бүри бэхижэжэл, бэлүүлэгдэхээ баалажал байба.

Шаралдай үнэхөөрөө үбдэхэ ёһотой! Ямаршье эмшэнэй үзөөд, үбшэн гэжэ ойлгохоор, ямаршье арсалдаанай, һэжэгэй — үгы байхаар...

Теэд иигэжэ хурдан солбоноор гүйжэ ябатараа гэнтэ үбдэшэхэ гэшэ хүнгэн бэшэ! Бүри аргагүй ха юм! Үбдэхэмни гээд, үбдэшэхэ ушар бүхы дэлхэй дээрэ болоогүй бээ... Үшөө хэн өөрөө үбдэхые оролдохоб...

Шаралдай Хараһаниие зайһан ябаган зүргөөр урагшаал зүдхэһөөр... Заримдаа бүри эрьсын эрмэг дээгүүр гарана. Харанхы руу доошоо харахадань, Хараһан хүйтэн амисхалаар сохин шолшогононо. Хүйтэн, түргэн урасхалаараа тэгүүлэн, Шараһан голтоёо нэгэдэхээ шамдана... Хүйтэн... Хургаа хэхэдэ, гансата дааруулха... Эрмэгһээ гэнтэ алдажа гэшхээд энэ хүйтэн уһа руу унашана гүб гэжэ Шаралдай айна. Унашоо һаа, мэтэр бээрэшэхэдээшье болохо... Хүйтэ абажа сээжээрээ хадхуулшахадаашье торохогүй!

Шаралдайн тархи соо гэнтэ гэгээршэбэ: «Энэл даа — тэрэниие абарха арга!» Зумбараагай нохойдо намнагдажа, арай хүсэгдэнгүй нүхэ оложо, өөрынхи ондооенышье илгаруулангүй, бүтүү бухашаһан мэтэ Шаралдай энэл аргада һаналаараа аһашаба.

Шаралдай эрмэг дээрэ хуушан боро хүүртигээ, эрэн самсаа тайлажа, сабхяа, үмдөө ябууд һугалжа, үтэр түргэн эбхэжэ, бургааһанай узуур руу гударжархёод, модоной үндэһэнһөө аһалдан, доошоо Хараһан руу буушаба.

Бишихандаа зэмэ хэжэрхёод, һур сэрсээниг бариһан эсэгэдээ намнагдажа ябатараа, Хараһанай адаг руу ороод үгы болошожо, гэртэхинээ ехэ сошоон юм. Хүбүүмнай уһанда орожо үхэшэбэ гэжэ бархиралдажа байтарнь, амандаа хулһа зуугаад, нэгэ үзүүрыень дээшэнь гаргаад амилжа,

горхоной оёрто нилээд хууһанаа бултайжа, бултаниень сошоонше, баярлуулһанше бэлэй...

Эгээл иигэжэ Шаралдай, жараад гаран жэл боложо, баһал Хараһан руу намнагдаад, аргаа ядахадаа орошобол даа! Хүн болохо хүүгэнһээ, хүлэг болохо унаганһаа гэжэ арбаадхан наһанайнь охин мүнөөшье унтараагүй байба бшуу!

Уһан Шаралдайн гуяда дүнгэжэ хүрэбэ. Мүлһэн мэтээр хайраашье һаань, Шаралдай нюдөө аняад: «Ы-ы! — гэжэ хоолойгоо татан, доошоо хуушаба. Тиигээд гараараа оёорынь тулажа, хүлнүүдээ жиин хэбтээд, толгойгоо шунгуулаадхиба. Бэень түрүүшээр хүйтэндэ үрбэгэнэн, жэбшэгэнэшэбэ, дагжа хүрэбэшье, мэтэр мэнэршэбэ.

Шаралдай уһанай тэбэрисые, урасхалай эльбэхые таашаан, үхибүүнэй ванна соо алярхан хүхихэндэл, хүльбэржэ, палшаганажа оробо. Энэ үедэ юундэ Хараһан руу ороһоноо орой таһа мартажархиба. Дээшээ нюргаа гү, али гэдэһээ бултайлгахадань, гансата даарашана, тиихэдэнь доошоо бухашана. Хэды соошье шунгажа байхаар! Уһа руу тархья шэхээд, нюдөө нээхэдэнь шэб харанхы, урасхал дээрэ харахадань — бүрэнхы туяан халюухайдаад үгы болошоно. Шэхээ табяад шагнахадань, урасхал дээгүүр баһал шэнхинүүр, жэмбүүрэй аялга мэтэ абяан халтираад, уһантай нэгэдэн шэнгэшэнэ. Туяан, абяан, уһан гурбанай бүрилдөөн соо умбажа байһанаа мэдэржэ, Шаралдай нюдөө анин дуурашаха дураниинь хүрэнэ... Эхынгээ умай соо дахин хүн боложо, бүрилдэжэ байһандал Шаралдайда һанагдаба. Шаралдай дахин нарата дэлхэйдэ түрэхэ... Жэргэмэлэй жэрьехые шагнаха, ногооной шэбэнэлдэхые анжарха... Басаганай нюдэнһөө һогтохо... Бухануудые туугаад, соолгодо уһалхаяа абаашаха... Шэнээр ажабайдалаа эхилхэ... Наран өөдэ харан, хүсэтэй, бэлигтэй, жаргалтай Шаралдай энеэнэ... Наранай туяан нюдэдыень һаргаана... Үгы, гансахан наран бэшэ... Нэгэн, хоёр, гурба — олон, олон наран!

Шаралдай энеэнэ...

Дэмы хүлгөө татаһан хартуузтай түгсэгһөө эрьсэд, зон Хараһанай эрье зайгаад, хэдэн алхам доошолоод лэ уһан соо хүнэй энеэхые дуулажархиба. Фонарьнуудаа гол руу залахадаа, Шаралдайн уһан дээрэ нюураа булталзуулан энеэжэ байхые харажархёод, бултадаа байрадаа хүдэлхээ болёод, үнихэн зогсоо һэн...

Гэнтэ ой модон оройгоороо хүүешэбэ. Бишыхан хайр мэтэ хатуу мультһелиг хүйтэн бороогоор шэрбэһэн хүсэтэй хара һалхин хадын жалгаһаа шуумар хурдаар буужа, хасууринуудые урбуулан, үндэһөөрнь абажа шэдэхээр, бултыень газарта нэрьежэрхихээр аашалшаба.

Теэд Шаралдай энеэһээр...

Ардан Лопсонович Ангархаев

ВЕЧНЫЙ ЦВЕТ

(Роман на бурятском языке)